

K 158311

3

ნ. ბერძენიშვილი

საქართველოს ისტორიის
საკითხები

VII

«მეცნიერება»
1974

АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

Институт истории, археологии и этнографии им И. А. Джавахишвили

И. А. Бердзенишвили

Вопросы истории
Грузии

КНИГА
VII

Издательство
«МЕЦНИЕРЕБА»

1974

2212

1-816

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი

ნ. ბერძენიშვილი

საქართველოს ისტორიის
საკითხები

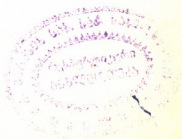
1158314
3

წიგნი
VII

გამომცემლობა
«მეცნიერება»

1974

9 (C 41)

9 (47.522)

ბ 571

- 1) საქართველოს ისტორიის
- 2) საქართველოს ისტორიის მე-11
- 3) საქართველოს ისტორიის მე-13-14 ზ.

აკად. ნ. ბერძენიშვილის თხზულებათა VII ტომით იწყება განსვ. მეცნიერის არქივის გამოცემა, ანუ ისეთი თხზულებების გამოცემა, რომლებიც ავტორს დაუმთავრებელი დარჩა. ბევრი მათგანი ცალკეული საკითხის მხოლოდ წინასწარ მონახაზს წარმოადგენს. მაგრამ მათში გამოთქმული მოსაზრებები საქართველოს ისტორიის შემდგომი კვლევისათვის უეჭველად გასათვალისწინებელია.

ნ. ბერძენიშვილის დაუმთავრებელ ნაშრომთა შორის ერთ-ერთი ძირითადია შრომა, რომელსაც რედაქციამ სათაურად უწოდა „XI—XIII საუკუნეთა საქართველოს ისტორიიდან“, შრომა ეძღვნება ფეოდალური საქართველოს ისტორიის საინტერესო საკითხს — დიდგვარიანთა ბრძოლას სამეფო ხელისუფლებასთან და ამ ბრძოლის კულმინაციურ მომენტს — ყუთლუ-ასლანის გამოსვლას.

საგზ-2000
შემოწმებულია

სარედაქციო კოლეგია: გ. აკოფაშვილი, მ. ბერძენიშვილი, მ. დუმბაძე, ი. სიხარულიძე, შ. ხანთაძე, გ. ჯამბურია

რ ე ჯ ა ქ ე ი ი ს ა გ ა ნ

წინამდებარე ტომით იწყება აკად. ნ. ბერძენიშვილის არქივის (დაუმთავრებელ შრომათა) გამოცემა.

აკად. ნ. ბერძენიშვილის არქივში ყურადღებას იპყრობს სამი საქაღალდე, რომელთაც განსვ. მეცნიერის ხელით აწერია „ყუთლუ“. ესაა მასალა ვრცელი გამოკვლევისათვის, რომელიც შეეხება XI—XIII საუკუნის საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკურ ისტორიას, კერძოდ, პოლიტიკური დასების — მეფისა და დიდგვარიანთა ბრძოლას და ამ ბრძოლის სოციალურ და ეკონომიურ საფუძვლებს. „ყუთლუ“ ამ გამოკვლევის პირობითი სათაურია. (ერთგან ნ. ბერძენიშვილს აღნიშნული აქვს „ჩემი „ყუთლუ“ ანუ XII საუკუნე“).

ამ თემაზე ნ. ბერძენიშვილი, როგორც ჩანს, დიდი ხანი ფიქრობდა, იგი ამ თემის ირგვლივ აგროვებდა მასალას უკვე 30-იანი წლების დასაწყისიდან და აგრძელებდა მასზე მუშაობას უკანასკნელ ხანებამდე. (ნაშრომის ზოგიერთი ნაკვეთი დათარიღებულია ავტორისავე ხელით. დათარიღებულ ნაკვეთთაგან უადრესია 1935 წლით დათარიღებული, ყველაზე გვიანი კი 1963 წელსაა შესრულებული). მოპოვებულ მასალას, მისი ჩვეული წესისამებრ, ის თითქმის ყოველთვის საკუთარ მოსაზრებებს და დაკვირვებებს ურთავდა. ამკვარმა მასალამ შექმნა სამი დიდი საქაღალდე, რომლებშიაც სხვადასხვა ზომის დაახლოებით 2000 ფურცელია.

ამ საქაღალდეებში დაცული მასალა ორი ტიპისაა: გაბმული ჭექსტები გარკვეულ საკითხებზე და ცალკეული მოსაზრებები, ზოგჯერ ერთეული ფრაზები სათანადო წყაროს ჩვენებათა ილუსტრაციით.

საჭირო იყო ამ მასალის გარკვეული თანამიმდევრობით დალაგება, თითოეული ჩანაწერისათვის შესაფერისი ადგილის მონახვა.

ამასთან აუცილებელი გახდა მოშველება XI—XIII საუკუნის საქართველოს სოციალურ-ეკონომიური ისტორიის საკითხებზე არსებული იმ მასალისა, რომელიც მომიჯნავე თემატიკის სხვა საქალაქებში იყო მოთავსებული.

მთელი ეს მასალა რედაქციამ გააერთიანა რვა თავად. თავები დაყო პარაგრაფებად. თავები და პარაგრაფები რედაქციამვე დაასათურა. რადგან ავტორისეული თხრობა ცალკეულ საკითხებს ეხება და ზოგჯერ მათ შორის ბუნებრივი გადასვლა არ არის, ამიტომ რედაქციამ ამა თუ იმ პარაგრაფში მოქცეული მასალა დანომრა. ამით ის მკითხველისათვის უფრო ადვილმოსახმარი გახდა.

რაკი ეს ნაშრომი ავტორს სიცოცხლეში არ გაუმართავს, ის მეტწილად ატარებს ძიებით სახეს. საკითხთა ერთი ჯგუფი ბოლომდე არაა გადაწყვეტილი, ხოლო ზოგიერთში აისახა ავტორის შეხედულებათა ევოლუცია, ამიტომ ზოგჯერ ერთიდაიგივე საკითხზე გამოთქმულია განსხვავებული თვალსაზრისი.

რედაქციამ უცვლელად დატოვა წყაროთა მითითების ნ. ბერძენიშვილისეული წესი. მისი განმარტება მოცემულია შემოკლებათა ახსნაში.

რედაქციისეული სათაურები (თავებისა და პარაგრაფებისა) ჩასმულია კვადრატულ ფრჩხილებში.

წინამდებარე ტომში შესული ყოველი ცალკეული კუბიურის ბოლოს მითითებულია საქალაქის საარქივო ნომერი და ამ საქალაქიდან გამოყენებული გვერდები. საარქივო ნომერი მოცემულია წილადის სახით, რომელშიაც მრიცხველი აღნიშნავს კარადის, ხოლო მნიშვნელი — საქალაქის რიგით ნომერს¹.

მასალის ამოკრეფა-მოძიებაზე მუშაობდნენ აკად. ნ. ბერძენიშვილის არქივის შემსწავლელი კომისიის წევრები: გ. აკოფაშვილი, დ. ბერძენიშვილი, მ. ბერძენიშვილი, დ. მეგრელაძე, შ. ხანთაძე, ე. ხოშტარია, გ. ჯამბურია. ტექსტი საბოლოოდ გამართეს და რედაქცია გაუკეთეს მ. ბერძენიშვილმა და ნ. შოშიაშვილმა.

¹ ეს ნუმერაცია შედგა მაშინ, როდესაც ნ. ბერძენიშვილის არქივი მისსავე ბინაში იყო. ამჟამად ეს არქივი ხელნაწერთა ინსტიტუტშია, სადაც მას ახალი ხაინვენტარო ნომრები დაესმება, მაგრამ მინიშნებული იქნება ძველიც.

[შესავალი]¹

1184 წელს ფეოდალური საქართველოს მეფის კარზე განსაკუთრებული მნიშვნელობის ფაქტი მოხდა. დიდგვარიან აზნაურთა სახლებიდან გამოსული სამეფო კარის მოხელეთა დიდი ჯგუფი გაიფრცა და ერთპირად მოითხოვა მეფისაგან უგვარო დიდმოხელეთა გადაყენება. ამავე დროს გამოვიდა ვაზირი მეჭურჭლეთუხუცესი, და მეფეს სახელმწიფო მმართველობაში კონსტიტუციური ხასიათის ცვლილების შეტანა მოსთხოვა.

აკადემიკოსი ი. ჯავახიშვილი მისთვის ჩვეული გულისხმიერებით მოეკიდა ამ შესანიშნავ ისტორიულ ფაქტს. მისი შრომა (ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი II) ჯერჯერობით ერთადერთია ქართულ ისტორიოგრაფიაში, სადაც მოცემულია სერიოზული ცდა ამ მოვლენის შეფასებისა. სხვა მკვლევარები უპირატესად ამა თუ იმ მოსაზრების დაუსაბუთებლად გამოთქმით კმაყოფილდებიან (კაკაბაძე, კარიჭაშვილი, მესხია, სოსელია, ბერძენიშვილი), რაც საკითხის გამორკვევას და მის მეცნიერულ შეფასებას არაფერს შველის. სამწუხაროდ აკად. ივ. ჯავახიშვილმა ეს ფაქტი მხოლოდ (უპირატესად) ფაქტოლოგიური მხრით შეისწავლა და ამ მიმართულებით ფრიად საყურადღებო მომენტებიც გამოარკვია. ღრმა საფუძვლიანი მისი ნაშრომი ამ მოვლენის შემდგომი შესწავლისას ყოველად ძვირფასი და გვერდაუქცეველია, მაგრამ, როგორც აღვნიშნეთ, პატივცემულ მეცნიერს ეს ფაქტი ცალის მხრიდან აქვს განხილული და ამდენადვე ამ მოვლენის ყოველმხრივი შემდგომი შესწავლა ქართული ისტორიოგრაფიის დღის წესრიგში დგას.

მოვლენა კი მეტად მნიშვნელოვანია, შეიძლება ითქვას, რომ ეს მოვლენა ფეოდალური საქართველოს საზოგადოებრივი განვითარე-

¹ როგორც ჩანს ეს ნაკვეთი დაწერილია 1958 წლის ახლო პერაოდში.

ბის ერთ-ერთი ფოკუსია, რომლის მეცნიერული ყოველმხრივი განვითარება ნათელს მოფენდა მთელ რიგ პირველხარისხოვან საკითხებს. მართლაც და იმისათვის რომ სრულად და მართებულად შევაფასოთ ყუთლუ-არსლანის გამოსვლა, საჭიროა წარმოვაჩინოთ ამ გამოსვლის სოციალურ-პოლიტიკური შინაარსი. ამისათვის კი საჭიროა, რომ გავითვალისწინოთ საფუძვლები, ნიადაგი, რაზედაც ეს გამოსვლა აღმოცენდა, ის საზოგადოებრივი ურთიერთობა, რომელიც ხსენებული გამოსვლის პირობა იყო. საჭიროა (და აუცილებელი) გათვალისწინება იმ დროის საქართველოს ეკონომიური და სოციალურ-პოლიტიკური განვითარებისა, სახელმწიფოებრივი წყობილებისა, კლასობრივი ვითარებისა, კლასთა ბრძოლისა, და მისი იდეურ-პოლიტიკურ გამოვლინებათა. მოკლედ საჭიროა სრული სურათი XII საუკუნის საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ვითარებისა.

აი ასეთი სურათის წარმოჩენის შემდეგ და ამ სურათის საფუძველზე შეგვეძლება ჩვენ მართებულად შევაფასოთ ეს ისტორიული მოვლენა, მისი ხასიათი, მისი პოლიტიკური მნიშვნელობა.

ამოცანა, როგორც ვხედავთ, მძიმეა თუ გავითვალისწინებთ მთელი რიგი კარდინალური საკითხების შეუქმნავლობას და განსაკუთრებით ასეთი საკითხების სოციალურად შეუფასებლობას. და, ითქვას გულახდილად, ჩვენ დღემდის არ გვაქვს თანამედროვე მეცნიერული მოთხოვნილების-და შესაბამისად გამართული ჩვენი სამშობლოს ისტორიული განვითარების სურათი (ამ ნიადაგზე აიხსნება არა ერთი ცდა, სამწუხაროდ, წარუმატებელი ცდა საქართველოს ისტორიის მარქსისტულად გამართვისა. თავიანთ წამოწყებათა წარუმატებლობით ამ პატივცემულმა ამხანაგებმა ის დაამტკიცეს, რომ ეს საქმე მეტისმეტად რთულია და საქართველოს ისტორიის არასპეციალისტ მოყვარულთათვის აუტანელი სიმძიმისაა.

ამისგან დამოუკიდებლად ამ ამხანაგების განზრახულობა საპატიოა...). უკანასკნელ ხანს გამოსული საყურადღებო ნაშრომებო ისტორიკოს-სპეციალისტებისა მხოლოდ პირველი ცდებია ამ მიმართულებით.

ვითარება განსაკუთრებით მძიმეა ძველ და საშუალო საუკუნეთა ისტორიის უბნებზე. და ჩვენ ამჟამად სწორედ ეს უკანასკნელი უბანი (საშუალო საუკუნეებისა) გვაინტერესებს. საკითხი იქამდე შეუსწავლელია, რომ დღემდეც არ არის უცილობლად გარკვეული ფეოდალური საზოგადოების ვითარება ადრეფეოდალურ ხანაში. ასევე შეუსწავლელია საქართველოს ფეოდალური მონარქიის წარმოქმნის საკითხი და ამ მონარქიის ხასიათი. კიდევ მეტი: გაურკვე-

ველია პატრონუმური ურთიერთობის რაობა, მისი გადასვლა ბატონუმურ ურთიერთობაში. შეუსწავლელია სოციალური ურთიერთობის სხვა მრავალი საკითხი. კიდევ უფრო მძიმე მდგომარეობაა ხსენებული ხანის ეკონომიური ისტორიის შესწავლის მხრით. აქ, ისევე როგორც სხვა უბნებში, მხოლოდ პირველი ცდებია ნაწარმოები. ასეთივე პირველად დაკვირვებებს არ სცილდება ამ დროის სამართლისა და იდეოლოგიის შესწავლის საკითხები. აკად. ივ. ჯავახიშვილის მიერ ჩატარებული დიდი სამუშაოები პირველადი ხასიათისაა სამართლის, ეკონომიკის თუ პოლიტიკური ისტორიის დარგში და შემდგომ ფაქტოლოგიურ დაღრმავებულ მუშაობასა და მარქსისტულად აწყობას საჭიროებს. ასევე სხვა მკვლევართა წინამარქსისტული ნაშრომებიც... ასეთ პირობებში, გასაგებია, ჩვენი ამოცანა მეტად მძიმეა.

საქართველოს ისტორიის შესწავლას დღეს დიდი კოლექტივი აწარმოებს. კერძოდ ინტენსიური მუშაობაა გაჩაღებული საქართველოს ისტორიის ძველსა და საშუალო საუკუნეთა უბნებზეც. მონოგრაფიულად მუშავდება მრავალი საკითხი და არც დიდად შორსაა ის დრო, როცა ხსენებული ხანის საქართველოს ისტორია ღირსეულად შემუშავებული იქნება. და თუ მიუხედავად ამისა ჩვენ კვლევის საგნად ეს კარდინალური საკითხი გავიხადეთ, ეს იმ განზრახვით, რომ ზემოთ მოხსენებული სპეციალური საკითხების კვლევის გვერდით ზოგადი, შემაჯამებელი ხასიათის ნაშრომი მეცნიერული კვლევის საერთო წარმატებისათვის არანაკლებ საჭიროა.

$\left(\frac{4}{21} \text{ ფ. } 125-131\right)$.

კულტურა,

სოციალური ურთიერთობა (ტყვეთა სიმრავლე), ქალაქების (დაბები) მეტი სმეტი სიმრავლე,

ხელოსნობა, ხელოვნება,

ესაა წინაბუთუჯუაზიული გაერთიანება.

საამისო იდეოლოგია.

აი ეს საფუძველი უნდა წარმოვაჩინო და ყუთლუს ადგალი ადვილი გასაგები იქნება.

ამის ნაცვლად ჩვენ ვმსჯელობთ უსასრულოდ „თეორიულად“,

სადაც იმდენია „პო“, რამდენიც „არა“... $\left(\frac{4}{23} \text{ ფ. } 14\right)$.

თ ა ვ ი

[მეფისა და დიდგვარიანთა ბრძოლის ისტორია]

[§ I. მეფისა და დიდგვარიანთა ბრძოლა, ბაგრატ III, გიორგი I-ისა და ბაგრატ IV-ის ხანაში].

ლიბარიტმაო „გ ა ნ ა ც ხ ა დ ა მ ტ ე რ ე ბ ა და უ კ ე თ უ რ ე ბ ა ს ა ი წ უ რ თ ი დ ა ს ა წ ო ლ ს ა ზ ე დ ა თ ვ ს ს ა“, (ქცა, I, 325).

აქ ეს „უკეთურებასა იწურთიდა საწოლსა ზედა თვსსა“ ტექნიკური გამოთქმა უნდა იყოს (და არა ოჯახურ-მორალური, აქ ასეთი რამ არაფერ შუაში იქნებოდა).

ამასთან დაკავშირებით დავითის გამოთქმა ვმძლავრე საწოლსაო ასევე ტექნიკური გამოთქმა უნდა იყოს და შეიძლება სწორედ პოლიტიკური შინაარსის მძლავრობა იგულისხმებოდეს და არა რაღაც ოჯახური ამბები. როგორც ამას ფიქრობენ...

როცა დავითი გამეფდა „მათ ჟამთა შინა ჰქონდეს თ რ ი ა ლ ე თ ი და კ ლ დ ე კ ა რ ნ ი და მ ი მ ი დ გ ო მ ი მ ი ს ი ქ უ ე ყ ა ნ ა ლ ი ბ ა რ ი ტ ს და მეფესა დავითის წინაშე იყო რ ე ც ა ე რ თ გ უ ლ ა დ“.

მაგრამ მცირე ხნის შემდეგ „ლიბარიტ ამირამან იწყო მათვე მამულ პაპურთა კუალთა სლვა, რამეთუ ზაკვდა წინაშე მისსა მოპოვნებად უსჯულოებისა. დაღათუ ქრისტიანე იყო სახითა, გარნა ორგულება და სიძულელი პატრონთა გუარისაგან მოაქუნდა გონებისთა და ვინათგან გულისხმისყოფა არა ინება კეთილისა, დადგა ყოველსა გზასა არაკეთილისა. ამას რა ესე ვითარებასა ხედვითა დავით, ინება გაწურთა მისი. ამისთვისცა პყრობილ ყო იგი ჟამ რაოდენმე, რომელი კმა იყო იგი განსასწავლელად გონიერისა ვის-

მე. და ისეთ მოტიციებულ მრავალთა და მტკიცეთა ფიცთა, მათა და ერთგულობისათვის ღმრთისა შუამდგომლად მომცემი განუტევა იგი და მითვე დიდებითა აღიდა და არა შეუცვალა....

ხოლო იგი ვითარცა ძალი მიექცა ნათხევარსა და ვითარცა ლორი ინწუბა სანგორელსა მწკრისასა: განაცხადა მტერობა და უკეთურებასა იწურთიდა საწოლსა ზედა თვისსა. იხილა რა... მეფემან დავით... მეორესა წელსა კჳალად შეიპყრა, ორ წელ პყრობილყო და საბერძნეთს გაგზავნა და მუნ განეკუა ცხორებასა“ (ქცა, I, 325). შესანიშნავი მოწმობაა იმისა, თუ როგორ ეპყრობა დავითი, განსხვავებით გიორგი მეფისაგან ორგულ დიდგვარიან მოხელეებს... ლიპარიტ ბაღვაშის წინაპარი ჯერ კიდევ IX საუკუნეში ეყმო დავითის წინაპარს.

არ იქნა და ნორმალური საპატრონყმო ურთიერთობა არ დამყარდა ბაღვაშებსა და ბაგრატიონებს შორის. ბაღვაშები არ სცნობდნენ, რომ ისინი ბაგრატიონთა ნაწყალობევეზე ისდნენ კლდეკარორიალეთში, არამედ, აფხაზეთის ერისთავის ლეონის მსგავსად, თავისი ქვეყნით შეეწყნარნენ ბაგრატიონებს და თავს იმ ქვეყნის მფლობელად რაცხდნენ, თუმცა ბაგრატიონთა ვასალობით... ბაგრატიონები კი მათ ისევე უყურებდნენ, როგორც სხვა მოხელე — ერისთავებს, რომელთაც საერისთავო ბაგრატიონთაგან ჰქონდათ სახელოდ მიღებული.... რაც უფრო ძლიერდებოდნენ ბაგრატიონები, „გამაერთიანებელი“ მეფეები, მით უფრო და უფრო იჩენდნენ ტენდენციას როგორც საკუთარ ერისთავთა ისე ყმადნაფიცთა გადაქცევისას მოსაკარგავეებად.

და ეს იმ თავითვე ასე იყო და ამას აპირობებდა ფეოდალური ურთიერთობა, რომ ერისთავი — სულერთია რა წარმოშობისა იყო ესა თუ ის ფლანი, — თუნდაც ვინმე შემოხვეწილი ან უგვარო უმამულო, მაგრამ ერისთავად დასმული, ყმადნაფიცობისაკენ მიიწევდა, მთავრობისაკენ მიიწევდა, ხოლო მეფე იმას ცდილობდა, რომ ყველა ყმადნაფიცი მოსაკარგავედ გადაექცია, თუნდაც ის თავისი საკუთარი მამულით შეწყნარებოდა პატრონს. მაგრამ ამ დროის ფეოდალური სინამდვილე ისეთი იყო, რომ საკითხი საბოლოოდ გადაჭრის საფუძველს არ იძლეოდა, ერისთავი შუა რჩებოდა უბრალო მოსაკარგავესა და ყმადნაფიცს შორის.... ესა თუ ის მეფე მეტნაკლების წარმატებით ზოგჯერ ახერხებდა ერისთავთა გაერთგულებას, ზოგჯერ კი ორგულობა და ღალატი ბატონობდა... საქარ-

თველოს განვითარებული ფეოდალური ურთიერთობის ხანა ჩათავდა, რომ ეს საკითხი საბოლოოდ არ გადაჭრილა და არც შეიძლებოდა გადაჭრილიყო: ამისათვის საჭირო იყო ახალი ურთიერთობა, უფრო მაღალი ტიპისა...

თრიალეთის ერისთავის საკითხი განსაკუთრებული ყურადღების საგანია IX—XII საუკუნეთა ფეოდალური საქართველოს ისტორიაში. უძველეს დროს თრიალეთი თითქო სამშვილდის საერისთაოში შედიოდა — (ქცა, I, 24), ასე იყო თითქო მონათმფლობელური ურთიერთობის დროს. შემდეგ, არჩილ მეფემ VIII საუკუნეში თრიალეთი, ტაშირი და აბოცი მირის ქალს მზითვად მისცა პიტიახშს ნათესავსა ფეროზისასა — ქცა, I, 241. შემდეგ, IX საუკუნეში თრიალეთი (ჯავახეთ-ტაშირი) — აბოც-არტაანთან ერთად — (ქცა, I, 257) უკვე გვარამ ამოტის ძე ბაგრატიონის ხელთაა.

სადაც ამავე (IX) საუკუნის მეორე ნახევარში „შეიპყრნა ლიპარიტ ქვეყანანი თრიალეთისანი, აღაგო ციხე კლდეკართა, იპატრონა დავით, ძე ბაგრატისა“ (ქცა, I, 258).

მეტად თავისებური ვითარებაა. ამოტ კურაპალატის შვილები, ბიძა-ძმისწულები, ერთი მეორეს ეცილებიან ქვეყნებს. ლიპარიტ (კაცხელი დიდი აზნაური ბაღვაში) იპყრობს (რა საშუალებით და როგორ, ეს გამოსარკვევია) გვარამ ბაგრატიონის სამფლობელო ქვეყანას და ეყმობა ამ ქვეყნით გვარამის მოქიშპეს დავით ბაგრატის ძეს, მისსავე ძმის წულს. არა ჩანს, რომ დავითი რეალურ-მატერიალურად დახმარებოდეს ლიპარიტს თრიალეთის დაპყრობაში. ამ ფაქტს დიდი კონფლიქტი მოყვა და ტრაგიკულად დასრულდა. (დავით, ნასრ...).

ამრიგად ლიპარიტმა თავისი საკუთარი (ხმლითშობებული) ქვეყნით დავით ბაგრატიონის ყმობა იკისრა. დამახასიათებელია: ხაზგასმულია ლიპარიტის ინიციატივა „შეიპყრა ქვეყანანი... აღაგო ციხე კლდეკართა და იპატრონა“...

აქ ლიპარიტის ყმობა, აი ისევ როგორც აფხაზთა ერისთავის (ამანაც იპატრონა) ლეონ პირველის ყმობა არჩილ მეფისადმი, გაისხვავებული ხასიათისაა, ვიდრე ყმობის ის შემთხვევები, როცა პატრონი (მეფე) საერისთაოზე დასმულ მოხელეს ნამზითვობით სამამულოდ უწყალობებს საერისთაო ტერიტორიის ნახევარს, ან როცა (დავითის ისტორიკოსი 324) ახლად მოსულ აზნაურს საერისთაოზე შეიწყალებს (როგორც არჩილმა ადარნასე ბაგრატიონი...). უკანასკნელი უპირატესად მოხელეა, მოსაკარგავეა, თუმცა ვასალობის

ტენდენციით. რამდენადაც ფეოდალური ურთიერთობის ამ საფეხურზე ეს საერთო, ყველაფრის მომცველი ტენდენციაა. სიძე — თავები შუა ადგილას არიან მოხელე — მოსაკარგავესა და ყმადნაფიცს შორის, ლიპარიტ — ლეონის ტიპის ყმები მოხელედ ფორმალურად ითვლებიან, პატრონს მორჩილებენ, მაგრამ უმცროსის უფროსთან მოკავშირეობის ელემენტს მაინც ატარებენ, შეწყნარებულნი არიან (აი როგორც სარიდანი თავისი სამეფოთი ფარსადან ხელმწიფესთან). ასეთი შეწყნარებულნი „მეფენი“ არიან (სარიდანი, ავთანდილი, თამარის ხანის მთავრები — მეფეთა ადგილზე მსხდომები, მხოლოდ უახლოვდებიან ასეთ ვითარებას)... მართალია, საერთო ტენდენცია ანიველირებს ამ სამ ტიპს, მაგრამ საბოლოოდ ერთი ტიპი მაინც ვერ ყალიბდება...

ლიპარიტ ბაღვაში ცხოვლად მონაწილეობს იმ ბრძოლებში, რომელიც იმ დროს მიმდინარეობს „ქართლსა ზედა“ სომეხთა მეფესა, ბაგრატიონ მთავრებსა, კახეთის მთავრებსა, აფხაზეთის მთავრებსა და არაბ ამირას შორის (ქცა, I, 259). ლიპარიტი აქ დავით ბაგრატიონის უფრო მოკავშირეა, ვიდრე მოხელე ერისთავი. და როგორც ჩანს, ბაღვაშები თავიანთ თავს სწორედ ასეთ „მეფეებად“ რაცხდნენ. X საუკუნეში, როცა აფხაზთა მეფეები ქართლს ეუფლებიან საბოლოოდ, ბაღვაშები, რომელნიც აფხაზთ მეფეების ვასალები არ არიან, როგორც თრიალეთის მფლობელები, ახერხებდნენ თავისი ქვეყანა გააფართოვონ: იერთებენ მტკვრის სამხრეთით მდებარე ქართლს... „იყო მას ჟამსა ერისთავად კლდეკართა რატი, და ჰქონდა ციხე ატენისა და ქართლისაგან მტკვარსა სამხრით კერძო ყოველივე თრიალეთი, მანგლისის ჭევი და სკვრეთი“. ასე რომ ბაღვაშები ქართლის პერობაში აფხაზთ მეფეებს ემეტოქებოდნენ: მტკვრის სამხრეთი ქვეყანა მათ ხელში იყო, ხოლო მტკვრის ჩრდილოეთი აფხაზთ მეფეებს ჰქონდათ.

ვასაგებია, რომ აგრე გაძლიერებულ ვასალს პატრონისადმი მორჩილების ხალისი მცირე ექნებოდა და როცა ბაღვაშთა პატრონი ბაგრატი ბაგრატიონი აფხაზთა მეფე გახდა, ბაღვაშთა ვასალური მდგომარეობა დამძიმდა. ვიდრე ბაღვაშების სამფლობელო თრიალეთი „ქართველთა მეფის“ (ბაგრატიონთა) საპატრონოს წარმოადგენდა, ე. ი. ვიდრე აფხაზთა მეფეები და ქართველთა მეფე „ქართლსა ზედა“ იბრძოდნენ, ბაღვაშები თავს შედარებით თავისუფლად გრძნობდნენ, „ქართველთა მეფეები“, ბაღვაშთა პატრონები, ძალაუვნებურად. საფიქრებელია, ითმენდნენ ვასალის (ბაღვაშების) გაძლიერებას აფხაზთა მეფეების საზიანოდ ქართლის სამხრეთ მიწების

დაუფლებით. ბაღვაშები მოხერხებულად სარგებლობდნენ მეფეთა ურთიერთ შორის ბრძოლით და ბაგრატიონები, საფიქრებელი ხელსაც უწყობდნენ კლდეკარის ერისთავს... ეხლა ბაგრატის აფხაზეთში გამეფებით ბაღვაშების მდგომარეობა მკვეთრად შეიცვალა. ბაგრატი, ბუნებრივია, მორჩილებას მოსთხოვდა რატი „ერისთავს“ (როგორც მას მატთანე უწოდებს) და მორჩილებას ერისთავობის პირობაზე და არა ნახევრად ხელმწიფე მფლობელის პირობაზე, როგორც ეს ბაღვაშებს სჩვეოდათ, საფიქრებელია, იმ თავიდანვე. ბაგრატ III იმ თვისებისა არ იყო, რომ მას დაუსჯელად დაეტოვებინა კლდეკარის ერისთავი რატი, რომელიც „არა მორჩილობდა კეთილად“.

და მეფეს გადაუწყვეტია ურჩი ვასალის შეპყრობა, ვასალმა: სცადა ნაცადი ხერხით თავის გადარჩენა: დავით კურაპალატს მიმართა. მაგრამ ბაგრატმა აქაც აჯობა და შემფოთებული დავით კურაპალატი დაამშვიდა. დავითმა რატის დანხარებისაგან ხელი აიღო და ბაგრატს დაუდასტურა: „მითავისუფლებიხარ რატის ზედა, დამორჩილე ვითაცა სახედ გწადიან“ (277). ბაგრატ მეფე კლდეკარს შემოადგა. რატი ბაღვაშს მორჩილების გარდა სხვა გზა არ ჰქონდა. რატი „გამოვიდა ვარე და გამოიტანა შვილი მისი ლიპარიტ თანა, შევედრა ბაგრატ აფხაზეთა მეფესა და მისცა ციხე თვისი ბაგრატს და თვთ დაჯდა მამულსა თვისსა არგუეთს“.

დავით კურაპალატის ზემოთ მოტანილი სიტყვა „დაიმორჩილე ვითარცა სახედ გწადიან“ აშკარა მოწმობაა იმისა, რომ საკითხი ეხებოდა ბაღვაშის მორჩილების სახეს: რატი, როგორც ჩანს, არ უარყოფდა თავის ერთგვარ დამოკიდებულებას ბაგრატ ბაგრატიონისაგან, მაგრამ ეს მორჩილება იმ სახისა არ იყო, რომ აფხაზეთა მეფე დაექმაცოფილებინა, აკი მემატთანე აღნიშნავს რომ რატი „არა მორჩილობდა კეთილად ბაგრატ მეფესა“. ეხლა მეფემ ბაღვაში ისე დაიმორჩილა, როგორც მას ენება. რატი თავის სიმტკიცე ციხეს მოეშვა, ის ბაგრატს გადასცა და შვილი ლიპარიტიც პატრონს შევედრა. ამ გამოთქმაში „შევედრა“ მთელი მოვლენა იგულისხმება, ჩანს პატრონი და ვასალი ისე მორიგდნენ, რომ რატი ხელს აიღებდა თრიალეთზე, მაგრამ ისე, რომ კლდეკარსა და თრიალეთს პატრონი რატის შვილს ლიპარიტს უწყალობებდა. ასე რომ ლიპარიტს საერისთავო კლდეკარ — თრიალეთი ამიერიდან მამისაგან მემკვიდრეობად მიღებული კი აღარ ჰქონდა, არამედ მეფისაგან ნაწყალობევი. გარდა ამისა, ბაგრატ მეფეს ამ თავისი ერისთავისათვის საერისთავო ქვეყანა შეუშვიცირებია. მაინც და მაინც მტკვრის სამხრე-

თი ქართლი ატენის ციხით XI საუკუნეში კლდეკარის ერისთავს ელარ ეპყრა, არამედ საკუთრივ სამეფო იყო, შესაძლებელია. შეეხება მანგლისის ხევსა და სკვრეთს (იხილე გოხნარის და მანგლისის სიონის წარწერები) — აქ განსხვავებული ვითარებაა გასათვალისწინებელი: სკვრეთ-მანგლისის ხევით ბაღვაშების საერისთავო — თრიალეთ-თბილისის საამიროს ესაზღვრებოდა. ამირა აფხაზთ მეფეთა, ისევე როგორც ტაოკლარჯეთის ბაგრატიონ „ქართველთა მეფის“ საყმო არ იყო. საამირო დამოუკიდებელი ერთეული იყო, ასე რომ თრიალეთის ერისთავი საამირო ტერიტორიის მიმართ მონაპირე ერისთავი იყო. და როგორც საფიქრებელია, სკვრეთ-მანგლისის ხევი ბაღვაშებმა X საუკუნეში თბილისის ამირას წაართვეს. შეიძლება ვიფიქროთ აგრეთვე რომ ბაღვაშებს „პატრონები“ ლოიალურად უყურებდნენ („ქართველთა მეფენიც“ და შემდეგ „აფხაზთა მეფენიც“), კლდეკარელ მონაპირეთა ამ მიმართულებით გაძლიერებას აფხაზთა მეფეთა პოზიცია ამ მხრივ მას შემდეგ შეიცვალა, რაც თბილისის საამირო აფხაზთა მეფეთა ყმადნაფიცი გახდა. (ბაღვაშები კი თავისი საერისთავოს გაზრდის ცდას საამიროს ხარჯზე არც ამის შემდეგ ანებებდნენ თავს...).

ამრიგად, ბაგრატ მეფემ კლდეკარელი ვასალი დაიმორჩილა და ლიპარიტ ბაღვაში ერისთავად დასვა. ჩვენ არა გვაქვს პირდაპირი ცნობა იმის შესახებ, თუ როგორი იყო ამის შემდეგ დამოკიდებულება ბაგრატსა და კლდეკარის ერისთავ ლიპარიტს შორის. ვიცით მხოლოდ, რომ კლდეკარის ერისთავი ერთგული დარჩა გიორგი მეფისა, როცა მეფის ყრმობით ისარგებლეს და ჰერეთ-კახეთის აზნაურები გაუდგნენ აფხაზთა მეფეს. 1021 წელს ერისთავი რატი ლიპარიტის ძე გიორგი მეფის ლაშქარში მონაწილეობს და მეორე ერისთავ ხურსისთან ერთად იღუპება შირიმის ომში (ქცა, I, 284 და 383). საერისთავო თრიალეთი კი თავისთვის საიმედო დასაყრდენად შეურჩევია ბასილი ბერძენთა მეფის წინააღმდეგ მებრძოლ გიორგი მეფეს.

სამაგიეროდ ჩვენთვის საინტერესო მოვლენები ჩანს კლდეკარის ერისთავებისა და აფხაზთა მეფეებს შორის ამის შემდეგ მომდევნო ხანაში, როცა სამეფო ტახტი ბაგრატ IV ხელთაა, ხოლო კლდეკარის ერისთავობა შირიმის ომში დაღუპული რატის ძმას ლიპარიტ ლიპარიტის ძეს აქვს. ბაგრატ მეფის ყრმობის ქამს, როცა

ბიზანტიის კეისრის კოსტანტინეს ბრძანებით ბერძენთა ლაშქარი საქართველოს გაერთიანების მოშლასა და ამიერკავკასიაში დედი ბატონობის აღდგენას ცდილობდა, ხოლო არაერთი დიდებული აზნაური ერისთავი ზემო ქართლიდან ბერძენთა მხარეზე გადასულიყო, თრიალეთის ერისთავი აფხაზთა მეფის ერთგულებაზე იდგა. ლიპარიტმა გარს შემოიყარა ბაგრატის ერთგული აზნაურები და ბერძენთა ლაშქარი თრიალეთიდან უკუაქცია (ქცა, 1, 292 და 385), რითაც დიდი ერთგულება უჩვენა პატრონს.

ბაღვაშებისა და ბაგრატიონების პატრონყმობის თავგადასავალი სპეციალური დამუშავების ღირსი საკითხია საქართველოს ფეოდალური ურთიერთობის შესწავლისათვის. ყმადნაფიცთა, მთავართა, ერისთავთა ურთიერთობა პატრონ-მეფე-ხელმწიფესთან ასე სრულად წარმოდგენილი სხვაგან არსად გვხვდება ფეოდალური ურთიერთობის ამ ხანაში. ბაღვაშების გამოსვლიდან ქართლის ფეოდალურ ასპარეზზე IX საუკუნეში და ვიდრე მათ ვადაშენებამდე XII საუკუნეში ჩვენ საშუალება გვაქვს მეტნაკლები სისრულით თვალი გავადევნოთ თანხმობასა და ბრძოლას პატრონსა და ყმას შორის... ყმის ერთგულება-ორგულობას. დაწუნებასა და ღალატს, ხოლო პატრონის მოწყალებას, სამართლიანობას თუ მძლავრობას. წყაროები იძლევიან მასალას საბუთიანი მსჯელობისათვის იმის შესახებ, თუ როგორი იყო ყმის შეხედულება პატრონთან ურთიერთობაზე ყმისა და ყმასთან ურთიერთობაზე პატრონისა. როგორ იცვლებოდა ამ ურთიერთობის ხასიათი და როგორი იყო ურთიერთობის განვითარების ტენდენცია. ბაღვაშ-ბაგრატიონთა პატრონყმური ურთიერთობა ტიპიურია. ის დამახასიათებელი მაგალითია ამ ინსტიტუტისათვის აღებულ ხანაში და ამდენად მისი მონოგრაფიული შესწავლა ჩვენი ისტორიოგრაფიის ყოველად საჭირო ამოცანაა.

ასევე „ერთგულობდა“ ლიპარიტ ბაგრატს შემდეგაც, ვიდრე მეფე ყრმა იყო. ქართლის ერისთავ ივანე აბაზაძესთან ერთად ლიპარიტი აღიარებული „პირი“ (წინამძღოლი) იყო ქართლის სამეფოს მოთაულთა და აფხაზთა მეფის სიუზერენულ ინტერესების დასაცავად იბრძოდა მისივე ინიციატივით მოწყობილ კოალიციაში განძის ამირა ფადლონის წინააღმდეგ, რომელიც „იწუნებდა ყოველთა მოთაულთა ამის სამეფოსათა“, ე. ი. აფხაზთა მეფის ყმობისაგან წასვლას ცდილობდა. როგორც ჩანს, ლიპარიტი ბაღვაშთა სახლის პოლიტიკური კურსის წარმართვას თავისივე პაპის — რატი ერისთავისეული გზით აპირებდა. ოღონდ ახალი პირობების გათვალისწინებით. ეხლა დასავლეთის მხრით თრიალეთს აფხაზთა მეფის

სახასო ჯავახეთი ესაზღვრებოდა, ხოლო ჩრდილოეთით აფხაზთა მეფისავე სახასო ან მისივე ყმების — ქართლის დიდაზნაურთა მიწები ეკვროდა. ესე რომ დასავლეთით ბალეაშთა სახლის სამფლობელო ტერიტორია პატრონის (ე. ი. აფხაზთა მეფის) ნების გარეშე ვერ გაფართოვდებოდა. საამისო სხვა გზა პატრონისაგან განდგომა და მის წინააღმდეგ აჯანყება იყო; მაგრამ საამისო ძალა კლდეკარის ერისთავს არ შესწევდა. სხვა ვითარება იყო თრიალეთის აღმოსავლეთით. აქ კლდეკარის ერისთავის სამფლობელო თბილისის საამიროს ესაზღვრებოდა. საამირო კი აფხაზთა მეფის სამტრო ქვეყანა იყო. ასე რომ თბილისის საამიროს წინააღმდეგ ბრძოლით ლიპარიტი ხერხიანად აპირებდა ერთსა და იმავე დროს პატრონისათვის ერთგულება ეჩვენებინა და მამეული სამფლობელოს (როგორც ის თავის საერისთავოს უყურებდა) ტერიტორიაც გაეფართოებინა. მონაპირე ერისთავ ლიპარიტს, ბუნებრივია იმედი ჰქონდა, რომ თბილისის საამიროსაგან წანართმევ ტერიტორიას მეფე პატრონი თავი ივე მონაპირე ერისთავს (ე. ი. ლიპარიტს) უწყალობებდა; ლიპარიტმა „სიმცირისავე შინა ბაგრატიმეფისა“ ენერგიული ბრძოლა წამოიწყო საამიროს წინააღმდეგ. ამ ბრძოლაში მას თავდაპირველად ქართლის ერისთავი ივანე აბაზაძე შეველოდა, ერისთავებმა „გამოიტყუეს ტფილელი ამირა ჯაფარ და შეიპყრეს. და დიდი ხანი დაყვეს პატიმრობასა შინა და წარუღეს ბირთვისი“. ბირთვისი მანგლისის ხევში მდებარე ციხე იყო და ლიპარიტის სამფლობელოს ესაზღვრებოდა. რა თქმა უნდა, ამ დანაკლისს არ აკმარებდნენ ამირას, რომ საქმეში არ ჩარეულიყვნენ სხვა დიდებულები, რომელთაც როგორც ჩანს, ლიპარიტის გაძლიერება არაფრად ევაშნიკებოდათ. მათ საქმე ისე მოაგვარეს, რომ ამირა ეყმო აფხაზთა მეფეს და საამიროც გაქრობას გადაურჩა. „შე იწყალა (ე. ი. იყმო ამირა) აფხაზთა მეფემან და გაუტევა ტფილისსა ზედა ამირად“. აფხაზთა მეფისთვის ეს ამირას ყმობა დიდი შენაძენი იყო, მაგრამ საქმის ვითარებით არც ლიპარიტი იყო კმაყოფილი, რომელიც იმედოვნებდა, რომ საამიროს თვითონ მიიღებდა მეფისაგან წყალობად, და არც ამირა, რომელიც იძულებული გახდა აფხაზთა მეფის ყმობა ეკისრა. ამიტომაც იყო რომ „მიერიდგან დარჩა მტერობა ლიპარიტეთ და ამირას შუა“ (ქცა, 1, 297).

158317

ლიპარიტი ამის შემდეგაც ენერგიულად ცდილობდა საამიროს მოშლას. „შემდგომად მცირედისა ქამისა აზრახა ლიპარიტ ბაგრატს წაღება ტფილისისა“. კლდეკარის ერისთავი, უეჭველია, იმედოვ-

ნებდა, რომ მეფისაგან წყალობად მიიღებდა ქართლის იმ ნაწილს, რომელიც ტფილისის ამირას რომ ეჭირა („ქართლის ამირას“ სახელოსნოს ხაზთა მეფის ლაშქარი ტფილისის შემოსდგა და (ჰერეთ-კახეთის მეფის ლაშქრის დახმარებით) ასაღებად მისწურა ქალაქი. შევირგებული ამირა განძას გაქცევას აპირებდა და ლიპარიტის განაზრახნი შესრულების პირას იყო, მაგრამ „რომელთამე დიდებულთა აფხაზთა მეფისათა ლიპარიტისაგან ფარულად გააზრახეს მეფესა არა განძება ამირასი და ფარულად ლიპარიტისაგან და აპუიდეს ზავი ამირასა, გამოაცხადეს და დაამკვდრეს ამირა ტფილისსავე ზედა“. ლიპარიტის მოქიშვე ქართლის დიდებულებმა ბაგრატ მეფე, როგორც ჩანს, დაარწმუნეს წამოწყებული საქმის პოლიტიკურად არახელსაყრელობაში, ლიპარიტ ერისთავის შემდგომი გაძლიერება, რაც უთუოდ მოჰყვებოდა ტფილისის საამიროს გაუქმებას, არასასურველ საქმედ დაუსურათეს ახალგაზრდა მეფეს. ლიპარიტისაგან ფარულად ამირასთან საზავო მოლაპარაკება გამართეს და შესაფერისი პირობით (უეჭველია ყმობის პირობე) „დაამკვიდრეს ამირა ტფილისსავე ზედა“ — (ქცა, I, 298). ყველაფერი ეს ლიპარიტის სურვილის გარეშე და მის საწინააღმდეგოდ მოხდა. კლდეკარის ერისთავისათვის აშკარა გახდა, რომ მისი ახალგაზრდა პატრონი გამოცდილი ყმის გავლენის ქვეშ არ მოექცეოდა და „მიერთგან შეიქმნა ლიპარიტ ქუე გამხედვარად (ე. ი. მეფის ავის მდომელი) თავის პატრონისაგან“ (ქცა, I, 298).

ლიპარიტმა განათლებულმა და ჰკვიანმა პოლიტიკოსმა იცოდა თავისი პატრონის სუსტი მხარე. მართალია, ბიზანტია თითქო კეთილ საზავო განწყობილებაში იყო ბაგრატ მეფესთან, მაგრამ ეს უფრო გარეგნულად. სამხრეთ და დასავლეთ საქართველოს ციხე-ქალაქები და ქვეყნები ბიზანტიას მიტაცებული ჰქონდა და იქვე ბიზანტიაში იმყოფებოდა ბაგრატის ნახევარძმა დემეტრე. ბაგრატ მეფე ბიზანტიას ისე არ ყმობდა, როგორც ეს იმპერატორს ეწადა. ამიტომ უკანასკნელი ამ შორეული ვასალის გაძლიერებას უფრო თხოდა და მის სუსტ მხარეებს საგანგებო ყურადღებით ეკიდებოდა. ლიპარიტმა ურთიერთობა გააბა ბიზანტიის კართან, ბაგრატის ნახევარ ძმა დემეტრესთან და აფხაზთა მეფის ორგულ დიდგვარიანებთან სამხრეთ დასავლეთ საქართველოდან, ასევე მიიმხრო ბაგრატის მიერ შევიწროებული კახნი. ამრიგად კლდეკარის ერისთავი გამოვიდა გამაერთიანებლად ყველა იმ ძალების, რაც კი ეწინააღმდეგებოდა საქართველოს გაერთიანებას, მის ცენტრალისტურად გაძლიერებას.

„გამოიყვანა ლიბარიტ დემეტრე, ძმა ბაგრატიისი, საბერძნეთის ბერძენთა მეფისა ლაშქრითა და მიერთნეს სხუანიცა ვინმე დიდბუღნი და აზნაურნი, მოვლეს ზემო ქუეყანა და ჩამოვიდეს ქართლს, მოადგეს ატენს, არე არე მოწუეს ქართლი, და ჰყვეს ლიპარიტს კახნი და ბერძენნი“ (298), ბაგრატს საკმაოდ აღმოაჩნდა ძალა და მტერმა ის ვერ გასტეხა. მაგრამ ლიპარიტმა მაინც მნიშვნელოვან წარმატებას მიაღწია: „დაეზავა ლიპარიტ აფხაზთა მეფესა, უბოძა მეფემან ქართლის ერისთაობა. წარვიდეს ბერძენნი საბერძნეთად და წარიტანეს დემეტრე თანა“. ამრიგად კლდეკარის ერისთავმა ომით მოიპოვა ქართლის ერისთაობა. ბაგრატ მეფე იძულებული იყო აგრე განედიდებინა და ამით შემოერიგებინა აჯანყებული ბაღვაში. ცხადია, რომ ასეთი პატრონყმობა მტკიცე ვერ იქნებოდა: ლიპარიტმა ბერძენთა ძალის აქტიური დახმარებით შეძლო ქართლის ერისთავობა მიეღო ბაგრატიისაგან და ამიერიდან კეისრის აგენტად გამოდიოდა აფხაზთა მეფის ქვეყანაში. ბაგრატ მეფე კი დაქინებით იბრძოდა ქვეყნის გაერთიანება-განმტკიცებისათვის, იბრძოდა კახეთის შემოერთებისათვის, სომხეთის შემოერთებისათვის, თბილისის საამიროს შემოერთებისათვის და ბერძენ დამპყრობელთა გასადევნად იმ ციხე ქალაქებიდან, რაც მათ დაპყრობილი ჰქონდათ აფხაზეთში, ტაო-კლარჯეთსა და ჯავახეთ-ართანში. და პატრონყმური სიყვარულიც ერისთავ ლიპარიტსა და აფხაზთა მეფეს შორის უმალ დაირღვა. აფხაზთა მეფეს შემოუერთდა ნებაყოფლობით სომხეთის ქალაქი ანისი, რომლის ხელში ჩაგდებას სწორედ ამავე ხანებში მზაკვრულად ცდილობდა ბიზანტიის საკეისრო. ამავე დროს ბაგრატმა ენერგიული ომი დაიწყო ანაკოფიიდან ბერძენთა განსადევნად. მეორე მხრივ აფხაზთა მეფის ლაშქარი შავი ზღვის პირას მდებარე ქალაქ ხუფათს შემოადგა. ამრიგად, ბაგრატ მეფე ბიზანტიასთან აშკარა კონფლიქტის გზას დაადგა. ლიპარიტ ბაღვაში უეჭველად თავისთვის სახიფათოდ სთვლიდა აფხაზთა მეფის გაძლიერებას და ბერძენთა ძალის მოკლებას... კიდევ უფრო მტკიცუნეული იყო ორგული ლიპარტიისათვის ის, რომ აფხაზთა მეფემ ტფილისი და მაშასადამე მთელი საამირო ქვეყანა ხელთ იგდო. სწორედ იმ დროს, როცა ბაგრატ მეფე ანაკოფიას ალყად იდგა, ტფილელი ჯაფარ ამირა გარდაცვალებულიყო. ჩანს ამირას მემკვიდრე არ დარჩენია და ქალაქის თავკაცები აფხაზთა მეფეს ეახლნენ, „უქადეს ქალაქი და უქმეს სასწრაფოდ“. ამირა აფხაზთა მეფის მიმართ ვასალურ დამოკიდებულებაში იყო და „უმკვირო“ ტფილისი მათ ეკუთვნოდა... მემატინე სამწუხაროდ არ

აღნიშნავს თუ რა იყო მიზეზი იმისა, რომ ტფილელი ბერები „წრაფოდ“ იწვევდნენ ბაგრატს. უსაფუძვლოდ არ გვეჩვენებენ ფიქროთ, რომ მათ ეშინოდათ რათა საამირო ტფილისი ლიპარიტ ბაღვაშს არ დაეჭირა და ქალაქი ამ ფეოდალის ხელში არ დარჩენილიყო... ყოველ შემთხვევაში ის მაინც შეგვიძლია დარწმუნებით ვთქვათ, რომ კლდეკარის მფლობელი დიდად უკმაყოფილო იქნებოდა საქმის იმ ვითარებით, რომ საამიროს საკითხი მისი მონაწილეობის გარეშე გადაწყდა. ყველა ამის გამო „კუალად იწყო ლიპარიტ მათვე ფიცხელთა საურავთა“. აჯანყებულმა ერისთავმა ნაცად საშუალებას მიმართა. ბერძენ დამპყრობელთა ერთგულმა ერისთავმა ანისით დაიწყო: აქ ახლად შემოერთებულ ანისში ბაგრატის დედა მარიამი იმყოფებოდა. ის სომეხთა მეფის სახლიშვილი იყო და ანელებმა ქალაქი მას გადასცეს. ლიპარიტმა გამოიტყუა დედოფლის დიდებულები და „შეიპყრა ივინი ანისის კარსა“. აჯანყებული ერისთავის შიშით ბაგრატმა „დაავდო ტფილისი“, და სახსო ჯავახეთში გადავიდა. აქ მეფეს მიუვიდა მაწყვერელი მესხთა ლაშქართ. ლიპარიტს კახები შველოდნენ, მის საშველად გამოსულიყო დავით სომეხთა მეფის ლაშქარიც ქვემო ქართლიდან. პატრონი და ყმა ერთი მეორეს პირისპირ იდგნენ. ამ დროს „გამოეჭყა მაწყურელი მეფესა ბაგრატს და შეეზრახა ლიპარიტს“. მესხთა ამ ლაღატის გამო ბაგრატ მეფემ ჯავახეთი დატოვა და შიდა ქართლში ჩავიდა. ამასობაში ლიპარიტს მოუვიდა „ბერძენთა მეფისა განძი და ლაშქარი“, რომელსაც დემეტრე უფლისწულიც თან მოჰყვა. ლიპარიტის მცდელობით ქართველ დიდებულთა ნაწილი დემეტრეს მიემხრო, მეორე ნაწილი კი აფხაზთა მეფის ერთგულებას შერჩა. ამის შემდეგ ორჯერ შეებნენ ერთი მეორეს პატრონისა და ყმის ძალები: სასირეთის ქალის თავს შიდა ქართლში და არყის ციხესთან (სამცხეში). ორივეჯერ გამარჯვება ლიპარიტს დარჩა. ამასობაში დემეტრე უფლისწული გარდაიცვალა, ასე რომ ლიპარიტი ფაქტიური მფლობელი გახდა „ზემო ქუეყნისა“, და ვინ იცის როგორ განვითარდებოდა ბრძოლა სუსტ პატრონსა და ძლიერ ყმას შორის, რომ შემთხვევით გარემოებას ლიპარიტის საქმე დროებით არ შეეფერხებინა. ამ დროს ბიზანტიის საზღვრებში (ბასიანის მხარეში) თურქები გამოჩნდნენ. ლიპარიტი ზემო ქვეყნის ლაშქრით ბერძენთა საშველად წავიდა. ორდორის ომში ბერძენ-ქართველთა ლაშქარი დამარცხდა და ლიპარიტიც ტყვედ ჩაუვარდა თურქებს. ამით ისარგებლა ბაგრატმა და ზემო ქვეყნის შემომტკიცებას შეუდგა. ბაგრატი ამავე დროს შეეცადა სამსახური ეჩვენებინა კეის-

რისათვის და ბერძენთა ჯართან ერთად რანში განძის მხარეს ილაქქრა თურქთა წინააღმდეგ. ამავე ხანებში აფხაზთა მეფეს „კუჭმელ უკმეს ტფილელთა და მოსცეს ტფილისი ბაგრატს და შეიყვანეს შინა!“.

მაგრამ ეს „მშვიდობა და სიხარული“ ხანმოკლე აღმოჩნდა. ლიპარიტ ერისთავი ბერძენებმა ტყვეობიდან დაიხსნეს. გამოჩნდა თუ არა ლიპარიტი, ბაგრატმა ერთხელ კიდევ დააგდო ტფილისი, აღმოვლო ქართლი და მოვიდა ჯავახეთს“ (ქცა, I, 303), ლიპარიტი საბერძნეთს წავიდა, კეისარს ეახლა და მოირთო ბერძენთა მეფისაგან ძალი“. ბაგრატს ეხლა უკვე არ შესწევდა ძალა ლიპარიტთან საომრად და აფხაზთა მეფე კეისარს ეახლა, სადაც ის სამ წელს გააჩერეს „ლიპარიტის სათნოთა“ (ე. ი. ლიპარიტის სურვილის თანახმად). ამასობაში ლიპარიტ ერისთავი „მოიჭურნა ზემოსა კერძსა დაუკლებლად“, ე. ი. ზემო ქვეყნების ფაქტიური პატრონი გახდა. ამავე დროს გონიერმა ვასალმა თავისი მდგომარეობის განსამტკიცებლად სხვა საშუალებასაც მიმართა. ლიპარიტმა კარგად იცოდა რომ მას საქართველოში გამეფება არ შეეძლო, არც ის დრო იყო ეხლა, რომ ბაღვაშთა სახლს დამოუკიდებელი სამფლობელო შეექმნა. ბაგრატიონის სახლის შვილის პატრონად ყოლა აუცილებელი იყო. დემეტრე, როგორც ვიცით, გარდაცვალებული იყო, ბაგრატი ლიპარიტისავე მიზეზით კეისრის კარზე იმყოფებოდა. საჭირო იყო მეფე პატრონი, რომ ქართველი დიდებულები შერიგებოდნენ ლიპარიტის გაპირველკაცებას) ამიტომაც იყო, რომ ლიპარიტმა „ითხოვა ძე ბაგრატიონის გიორგი მეფედ“, ეს ყრმა უფლისწული ბაგრატ მეფემ საბერძნეთს გამგზავრების წინ „დაუტევა ქუთაისს მეფედ სამეფოსა ზედა აფხაზეთისასა“, ე. ი. დასავლეთ საქართველოს მეფედ. ლიპარიტმა კი ეს ყმაწვილი აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოს მეფედ გადმოიყვანა. ყრმა უფლისწული რუისს მეფედ აკურთხეს. ახლად გამეფებული გიორგის მ შ რ დ ე ლ ო ბ ა ლ ი პ ა რ ი ტ მ ა ა ი ლ ო თ ა ვ ი ს თ ა ვ ზ ე . ამასობაში კეისარმა, უნდა ვიფიქროთ ლიპარიტის თანხმობით, ბაგრატ მეფე საქართველოში გამოისტუმრა. მეფე შემოვიდა აფხაზეთს, ე. ი. დასავლეთ საქართველოში „სახლად თვსად ქუთათის“.

ლიპარიტის აზრით, საქმე მოგვარებული იყო: ბაგრატ მეფეს აფხაზეთი, ე. ი. დასავლეთ საქართველო, დარჩებოდა, მისი შვილი გიორგი კი აღმოსავლეთ საქართველოში იმეფებდა. ხოლო გიორგის გამზრდელი ლიპარიტი სამხრეთ დასავლეთ საქართველოში იპატ-

რონებდა ბერძენთა მფარველობის ქვეშ და საქართველოს მეფის
 აღმზრდელი მის ნომინალურ ყმობაში დარჩებოდა. და მარტალა
 „ლიპარიტ მოირჭუნა ზემოსა კერძსა დაუკლებლად და იყო მოყუა-
 რედ მისა ხვარასანს დოღლუბეგ სულტანი და საბერძნეთს ბერძენ-
 თა მეფე. და ზრდიდა ბაგრატის ძესა გიორგის მცირესა სახელითა
 მეფობისათა, ხოლო ბაგრატს აქუნდა ლიხსა ქუემოთი კერძი დწყო-
 ბით (ქცა, I, 304). ამრიგად ლიპარიტის პოლიტიკური გეგმები ბი-
 ზანტიის პოლიტიკურ გეგმებს დაემთხვა, ან უკეთ ლიპარიტი ბი-
 ზანტიის აგრესიული გეგმების აქტიურ გამტარებლად გამოვიდა:
 საქართველოს გაერთიანების საქმე შეფერხდა და უკან წავიდა: ის
 ორ სამეფოდ გაიყო: აფხაზეთი (დასავლეთ საქართველო) და ზემო
 ქვეყანა (ქართლი). ტფილისის საამირო [ქვემო და შიდა ქართლის
 შუა], სომხითის მეფე (ქვემო ქართლში) და ჰერეთ-კახეთის მეფე.
 პოლიტიკურად დამოუკიდებლნი, საქართველოს სამეფოს გარეთ
 რჩებოდნენ. ქართლი, და განსაკუთრებით მისი სამხრეთი ნაწილი,
 ფაქტიურად ლიპარიტის ხელთ იყო და ყველანი ბიზანტიის კეის-
 რის ხელის შემყურენი და მომსმინონი უნდა ყოფილიყვნენ... ანა-
 კოფიას გარდა ბიზანტიის ხელთ რჩებოდა მრავალი ციხე კლარჯეთ-
 შავშეთ, ჭავახეთ, არტანუში, მაგრამ ასეთი პოლიტიკური წყობა
 სრულიად შეუფერებელი იყო იმ დროის ფეოდალური საქართვე-
 ლოს განვითარებისათვის. უკვე ორასი წელი გასულიყო მას შემ-
 დეგ, რაც ასეთი პოლიტიკური დაქსაქსულობის წინააღმდეგ მიმარ-
 თული სოციალურ-ეკონომიური განვითარება ახალ-ახალ პოზიციებს
 თანდათან იპყრობდა და საქართველოს (და ამიერკავკასიის) პოლი-
 ტიკური გაერთიანების დასრულების საქმე ამ პროგრესული მოძრა-
 ობის დღის წესრიგში იდგა. ასე რომ კეისრისა და მისი აგენტი ლი-
 პარიტის ეს პოლიტიკა საქართველოს შემდგომი წინსვლის შემაფერ-
 ხებელი რ ე ა ქ ც ი უ ლ ი ღონისძიება იყო... შექმნილი პოლიტიკური
 ვითარება მართლაც დღემოკლე აღმოჩნდა.

3

„მცირედისა ყამისა შემდგომად ამის სამეფოსა დიდებულთა
 მოეწყინა პატრონობა ლიპარიტისი“. სულა კალმეხელი და ყოველ-
 ნი მესხნი გამოექცეს (ე. ი. გადაუდგნენ, აუჯანყდნენ) ლიპარიტს
 და შეიპყრეს დღივს (ჭავახეთში. — ამ სოფელს ეხლა დილიფს
 უწოდებენ) — ლიპარიტ და ძე მისი ივანე (ქცა, I, 304). სულა
 კალმეხელმა ბაგრატ მეფეს მოუწოდა. აფხაზეთის მეფე ჭავახეთს
 სულთას (ეს სოფელი ეხლაც არსებობს სულდას სახელით) მოვი-
 და და ტყვეები ჩაიბარა (სულა კალმეხელმა ბაგრატ მეფისაგან ისე-
 თი წყალობა მიიღო, რაც უნდოდა, ე. ი. რაც კი ითხოვა: „ამის მსა-

სურებისა ნაცულად მეფემან უბოძა სულას მამულობით — ე. ი. სამეკვიდრედ — ციხისჯუარი და ოძრქე ბოდოკლდითა და სხვა მრავალი საქონელი და სამღვდელთ მოძღურონი და რაც უნდა“). დამარცხებულ ლიპარიტს მეფემ ჩამოართვა ქალაქები და ციხეები (არტანუჯი, ყუელი, უფლისციხე, ბირთვისი), ჩამოართვა კლდეკარის ციხე და იძულებულყო ეს შეურიგებელი ვასალი გასცლოდა საქართველოს. ლიპარიტი ბერად შედგა და კონსტანტინეპოლს წავიდა, ხოლო თავისი შვილი ივანე ბაგრატი „შევედრა“ — ე. ი. მეფის მოწყალებას მიანდო. მეფემ ივანეს არგვეთის მამული დაუტოვა, მაგრამ რაიმე თანამდებობა არ მისცა. ივანე მალე კონსტანტინეპოლში გაიბარა და იქ რამოდენიმე წელს დაიჩინა. ლიპარიტის თხოვნით და, საფიქრებელია, კეისრის შუამდგომლობით ბაგრატ მეფემ „გამოიყვანა“ ივანე „ამას სამეფოსა და უბოძა მამული არგვეთისა და ქართლისა“, ე. ი. ივანე ლიპარიტის ძე ისევ კლდეკარის ერისთავი გახდა. „და ჰმონებდა“ ბაგრატ მეფეს „ერთგულობით. და იყო თავად თავადთავე თანა ამის სამეფოსათა და სპასალარ სიკეთითა მისითა“. ბაგრატის პოზიციები ეხლა ისეთი ძლიერი იყო, რომ ივანე ბაღვაშს „ერთგულობის“ მეტი არაფერი დაჩვენოდა, ხოლო თუ როგორი გულგაწმენდილი ერთგული ყმა იყო ლიპარიტის ეს მემკვიდრე, კარგად გამოჩნდა ცოტა ხნის შემდგომ, ბაგრატის შვილის გიორგის მეფობის ეამს.

ლიპარიტის დამარცხება მისი მფარველი ბიზანტიის დამარცხებაც იყო, თუმცა კეისარი ამას არც იფერებდა და გამარჯვებულ ბაგრატს წყალობას არ აკლებდა; ამავე დროს კი მძლავრებით მიტაცებული საქართველოს ციხეები აფხაზეთში, კლარჯეთში, ჯავახეთსა და არტანუჯი ბერძენთა ხელში რჩებოდა. ბაგრატ მეფეს ჯერჯერობით ძალა არ შესწევდა კეისრის წინააღმდეგ აშკარა ბრძოლისათვის და დიპლომატიურად იფერებდა ხელმწიფის წყალობას.... სამაგიეროდ ბაგრატ მეფე ენერგიულად იბრძოდა კახეთის, ქვემო ქართლის (სომხეთის) და თბილისის საამიროს შემოერთებისათვის. მაგრამ ამ დიდ საქმეში ბაგრატ მეფის წარმატება ძლიერად შეაფერხა აღმოსავლეთით მოზღვავებულ თურქსელჩუკთა შემოსევებმა, რომელთაც მალე სულერეთიანად შეცვალეს ახლო აღმოსავლეთის პოლიტიკური რუკა.

სამეფოს საშინაო ურთიერთობაში აფხაზთა მეფის პოლიტიკური წარმატება შესამჩნევი იყო. 1065 წლის ახლო მეფემ ხელთ იგდო ქართლის დიდგვარიან აზნაურთა სახლი — ხუთი ძმა აბაზა-

ძე, რომელნიც დიდი ხანია ურჩობდნენ და მეფის შეპყრობას „ეგულებოდათ“. ამის შემდეგ ბაგრატის მეფობის დასასრულს ალარავინ ჩანს ქართველ დიდაზნაურთაგან მეფის წინააღმდეგ აშკარა აჯანყებული. თავდადებით მსახურებდა პატრონს ივანე ლიპარიტის ძე სამხედრო თუ დიპლომატიურ ასპარეზზე. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ასეთი ერთგულების სანაცვლოდ წყალობად მიიღო ივანემ ქართლის „ამირას“ პატივი მაშინ, როცა აფხაზთა მეფემ ტფილისის საამიროს ჩამოართვა ციხენი: რუსთავი, ფარცხისი, აგარანი, გრიგოლ წმინდანი, ქავაზინი, ე. ი. თითქმის მთელი საამიროს ტერიტორია (საკუთრივ თბილისის გამოკლებით)...

მაგრამ, როგორც აღვნიშნეთ, პოლიტიკური მდგომარეობა მკვეთრად შეიცვალა XI საუკუნის 70-იან წლებში. ბიზანტია თურქებთან ბრძოლაში დამარცხდა და აღმოსავლეთი დასცალა. კერძოდ, ბერძენთა ჯარებმა დატოვეს სომხეთის და საქართველოს ყველა ციხე, ქალაქი. თურქ სელჯუკები ამიერკავკასიის დაპყრობას შეუდგნენ. ბაგრატ მეფე ამ დროს კარგა ხნის გარდაცვალებული იყო და ქვეყანას მისი ძე გიორგი მართავდა.

ჯერ ისევ 1074 წელს „თავადთა, ე. ი. (თავკაცებმა) ამის სამეფოსათა ნიანია ქუაბულის ძემან, და ივანე ლიპარიტის ძემან, ვარდან სუანთა ერისთავმან რეცა თუ იკლეს რამე სიყრმით გიორგი მეფესათა და აუშალეს ქუეყანა“. ახალგაზრდა და სუსტი ნებისყოფის მეფემ მხოლოდ ის მოახერხა, რომ აჯანყებული ყმები „ყოველივე ერთგული და ორგული დაფარა წყალობითა და დაიწყნარა მეფობა“... ჯერძოდ ივანე ლიპარიტის ძემ მეფისაგან წყალობად მიიღო ციხე-ქალაქი სამშვილდე, ხოლო ივანეს შვილმა ლიპარიტმა ციხე ლოწობანი. ამის შემდეგ კიდევ ორჯერ გადაუდგა ივანე თავის პატრონს და მეფის წინააღმდეგ ბრძოლაში არ მოერიდა არა მარტო აფხაზთა მეფის გიორგი მეფის სამტროდ მოქიშპე გამაჰმადიანებულ კახეთის მეფესთან კავშირს, არამედ დაუკავშირდა განძის მფლობელ ამირა ფადლონს, ხოლო უფრო გვიან, როდესაც „მტერად ყოველთა ქრისტიანეთა“ „მოვიდა სულტანი მალიქშა“ (ე. ი. სელჯუკიან თურქთა კელმწიფე) და ქართლის ასაოხრებლად ურდოები გაუსია თავისი პატრონის ორგულობა-მოღალატეობაში მოხუცებულმა ივანემ — მიაგება ძე მისი ლიპარიტ წინა, შე აწყნარა სულტანსა“ (ქცა, I, 316), ე. ი. სულტან მალიქშას სახით მფარველის მოპოება სცადა გიორგი მეფის საწინააღმდეგოდ.

ამასობაში საქართველოში „დიდი თურქობა“ შეიქმნა. გიორგი მეფე სულტანის მოხარკე შეიქმნა, ხოლო ქვეყანა თურქ მომთაბარე

ურდოების მიერ ბოლომოდებული ქარცვა-რბევის სარბიელად.

კრიტიკულ მდგომარეობაში ჩავარდნილმა ქვეყანამ გამოსავალი იპოვა. 1089 წელს სამეფო კარზე დიდი ცვლილება მოხდა. სუსტი გიორგი მეფე გადადგა და 16 წლის ყმაწვილი დავითი გამეფდა... (ამაზე სხვაგან). ქვეყანა თურქთა წინააღმდეგ დიდი იმის სამზადისს შეუდგა.

და სწორედ ამ დროს ლიპარიტ ამირამან იყო მამაპაპურთა კულთა სლვა... და „განაცხადა მტერობა“...

[1048 წელს აფხაზთა მეფის ერისთავი ლიპარიტი ბიზანტიის საკარისკაცო პატივს ატარებს „მაგისტროსი“] $\left(\frac{4}{22}\right.$ ფ. 36—60).

[§ 2. დავითის ხანა]

1. ჩვენ არ მოგვეპოვება იმის პირდაპირი ცნობები, თუ როგორ მოხდა დავითის გამეფება. ისტორიკოსი სიტყვა ძვირობით ამბობს: დავითი „მას ჟამსა იყო ჰასაკითა თექუსმეტისა წლისა, ხოლო ქრონიკონი სამას და ცხრა. ამას მარტოდ შობილსა გიორგისაგან თვთ მამამან დაადგა გვრგვნი მეფობისა და, უქეშმარიტესი ვთქუათა, თვთ მამამან ზეცათამან პოვა დავით“ და მოჰყვება მეფის კურთხევის საეკლესიო წესიდან ამოკრებილ ციტატებს...

და ეს მოხდა 1089 წელს, საქართველოს უკიდურესი გასაჭირის ჟამს, როცა ქართლში, ისევე როგორც მთელს სამხრეთ საქართველოში, „თენიერ ციხეთა სადამე არა სადა იყო კაცი სოფელსა შინა, არცა რა შენებულობა“ — ე. ი. როცა საქართველოში დიდი თურქობა მძვინვარებდა. ასეთ ვითარებაში 16 წლის ყმაწვილის გამეფება თავისთავად დამაფიქრებელია, მით უფრო რომ გიორგი მეფე ჯერ კიდევ მოხუცი არ იყო. ის ამ დროს 50 წლისაზე ნაკლები იყო და, როგორც შეიძლება ვიფიქროთ ამ აქტის შემდეგ ოც წელს ცოცხლობდა (1103 წელს რუის-ურბნისის საეკლესიო კრება მას ცოცხლად იხსენიებს და, როგორც თ. ჟორდანიას სამართლიანად ჰგონებს, გიორგი მეფე 1112 წელს უნდა გარდაცვლილიყოს), და არც ხალისი დაუკარგავს სახელმწიფო პოლიტიკურ ცხოვრებაში მონაწილეობისა (ამას მოწმობს თვით დავითის სიტყვები, შიომღვიმის 1123 წლის ანდერძში, ზედაზნის ერისთავის ძაგანის საქ-

მესთან დაკავშირებით — ისტ. საბ. შ. მლ. მონასტრისა, 18). თუ გავიხსენებთ, რომ დავითის ისტორიკოსიც აღნიშნავს ცოდვას, დავითს რომ ყმაწვილობაში ჩაუდენია (და იქ უმსუბუქებს...) და თვით დავითიც თავის „ვალობანი სინანულისანი“-ში და ანდერძში („ქრონიკები“, II. 105 ისტ. საბ. შ. მლ. 17) საგანგებოდ იხსენიებს მას, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ეს ყრმობის ცოდვა გიორგი მეფეზე ხმარებული მძლავრობა შეიძლება იყოს. ესეც რომ არ იყოს (და შეიძლება იყოს: დავითი მახსოვს, ამბობს საწოლსა ვმძლავრეთ...) და საქმე უფრო მარტივად წარმოვიდგინოთ, ე. ი. რომ გიორგი მეფემ 16 წლის დაჭითი თანამოსაყდრედ დასვა, რაც ჩვეულებრივი მოვლენა იყო იმ დროის საქართველოში. თითქო ეს ასეც იყო: ძეგლის წერაში 1103 წელს გიორგი მეფეთა მეფედ იწოდება, მაგრამ აქვე დავითის მოხსენიება ისეთია, რომ აშკარად მოჩანს „გიორგი მეფეთა მეფისა და ყოვლისა აღმოსავლეთის ჯესაროსის“ ცარიელი პატივი...

ამიტომ არ იქნებოდა მართალი, რომ გიორგი მეფის მოუხსენებლობა 1089 წლის შემდეგ ჩვენ დავითის ისტორიკოსის ცალმხრივობით და დავითისადმი მიკერძებით აგვეხსნა. საქმე როგორც ჩანს, ისე იყო, რომ გიორგი მეფე აიძულეს მემკვიდრედ დავითი თანამოსაყდრედ დაესვა და ქვეყნის მართვა-გამგეობა მისთვის (და მისი მომხრე დასისათვის) დაეთმო. ამას მოწმობს ძეგლისწერაში მეფეთა (გიორგის და დავითის) მრავალყამეულობის ხასიათი. ამას მოწმობს დავითის ისტორიკოსის მონათხრობი მთელი ისტორია. ასე რომ ცხადია: გიორგი მეფე სახელმწიფო საქმეებს ჩამოაშორეს და რა თქმა უნდა, ამის ინიციატორი იყო არა თექვსმეტი წლის ყმაწვილი, არამედ მეფის კარზე მყოფთა ენერგიული დასი. ეხლა თუ თვალს გადავავლებთ ამ დასის მოღვაწეობას დავითის მეფობის როგორც დასაწყის ხანაში (როცა ბაღჭაშები გაანადგურა დავითი ოცი წლის იყო, როცა სულტანს ხარკი შეუწყვიტა დავითი 24 წლის იყო, როცა ზედაზნის ერისთავი გაანადგურა დავითი 28 წლის იყო, როცა საეკლესიო კრება მოიწვია დავითი 31 წლის იყო), ისე მთელი მეფობის განმავლობაში, და დავუკვირდებით გიორგი მწიგნობართუხუცესის დახასიათებას და დავითის მეფობის ხასიათს, კურსს, ჩვენ შეგვიძლიან დარწმუნებით ვთქვათ, რომ 1089 წელს სახელმწიფო გადატრიალება მოხდა, რომ ეს გადატრიალება სამეფო კარზე გავლენიანმა ჯგუფმა გამოიწვია, რომ ამ გადატრიალების იდეური ხელმძღვანელი იყო გიორგი ჭყონდიდელი.

ისე ეტყობა შთაბეჭდილება ისეთია, რომ დავითის ისტორიის გაურბის საუბარს დავითის გამეფების შესახებ. ის უმაღლვე იწყებს საუბარს იმაზე, თუ როგორ აირჩია ღმერთმა თავისი ნების ამსრულებელი და როგორ მიაღწია მეფემ იმ წარმატებას, რაც „წინამდებარე სიტყვამან ცხადყოსო“!... ასეთი სიტყვაძვირობა და გიორგი მეფის ცალი სიტყვითაც კი მოუხსენებლობა ამის შემდეგ — ისტორიკოსი იმასაც კი არ ცნობს საჭიროდ, რომ ამ მეფის გარდაცვალება აღნიშნოს, ხოლო გიორგი მწიგნობართუხუცესის გარდაცვალება საგანგებოდ აქვს გამოყოფილი, — ყველაფერი ეს ისევ იმ ვარაუდს აძლიერებს, რომ 1089 წელს კარზე ფაქტიურად გადატრიალება მოხდა....

ჩვენი ისტორიკოსისათვის გიორგი მეფე 1089 წელს გათავდა, მისი პოლიტიკა შეიცვალა და ამიერიდან რაც კეთდება, ის დავითის საქმეა... $\left(\frac{1}{22}, \text{ფურც. 93-95} \right)$.

2. დავითის წინაშე განსაკუთრებული მნიშვნელობის ამოცანა იდგა: ქვეყნის გაერთიანება. გაერთიანება კი ახალი ხარისხის საზოგადოებას ჰგულისხმობდა და შესაძლებელი იყო იმდენად, რამდენადაც ეს ახალი ხარისხის საზოგადოება ძველის არსებობის ვითარებაში იშვებოდა. ასე რომ პოლიტიკური გაერთიანება ეს იყო ბატონყმობის წარმოქმნის თანხმლები პროცესი... თუ ეს ახალი, ფეოდალური ურთიერთობის მაღალი საფეხურის წარმოქმნა არა, ისე გაერთიანება შემთხვევითი და ეფემერული დარჩებოდა... საჭირო იყო ახალი ხარისხის საზოგადოების შესაფერისი სახელმწიფოებრივი წყობილება. დავითამდე ასეთი რამ არ ჩატარებულა და საქართველო ადრეფეოდალური ურთიერთობის წყობისა რჩებოდა ერისთავებით, Primus inter pares მთავრებით (ეს ცნება მთავარი შესანიშნავი შესატყვისია Primus-ის, რომლის pares-ი ერისთავებია, შესანიშნავი სიზუსტით არის გადმოცემული). სოციალურ-პოლიტიკური ვითარების შესანიშნავი ცოდნით არის გადმოცემული მეფობის მოსპობის ფაქტი და მთავრობის ინსტიტუტის შემოღების შეწყნარება სპარსელ-ბერძენთაგან: ეს არის ფეოდალური ურთიერთობის, ადრეფეოდალური ურთიერთობის, ე. ი. ერისთავთა უფლებების ცნობა. ერისთავები, ერისთავების საკრებულო (-დარბაზი) და მთავარი, რომელსაც ძველ ტრადიციის თანახმად მეფესაც უწოდებენ ზოგად სიტყვასმარებაში (და არა ოფიციალურად)... ამ ადრე ფეო-

დალური ურთიერთობის თეორიული დასაფუძვლებაა მირისა არჩილის პოლიტიკური ღონისძიებები ფეოდალური ქართლის რეებისა სიძე ერისთავებით, სააზნაურო კახეთით, სამეფო ეგვიპტით. საყმო აფხაზეთით.. და აი ასეთი ქვეყანა იწყებს შეკრებას... მაგრამ ეს გაერთიანება ემყარება ღრმა სოციალურსა და ეკონომიურ პროცესს და დასავგირგვინებლად მოითხოვს შესაფერის სახელმწიფო წყობის ჩამოყალიბებას. და დამახასიათებელია: ბაგრატის მიერ გაერთიანებული საქართველო უმაღლესი დინასტია — შერეთ-კახეთი ჩამოსცილდა, ქართლი ასევე, მესხეთიც თავკერძ გაიწია — და სხვ.

მხოლოდ დავითის დროიდან არის რომ ცენტრი ცენტრად იქცა და არც ქვეყნის უკუდგომის ფაქტებს ჰქონია ადგილი (სხვა საქმეა მეფის წინააღმდეგ განდგომანი...). ერთი სიტყვით ეს იყო ახალი ბატონყმური საქართველო

$\left(\frac{მ-2}{14} \text{ ფ. } 7\right)$.

3. საქართველოში რომ სათანადო პირობები შემზადებული არ ყოფილიყო, დავით აღმაშენებელი, რა თქმა უნდა, იმ რეფორმებს ვერ ჩაატარებდა, რომლის შედეგად ახალი სახელმწიფო წყობილება შეიქმნა. არსებითად ეს იყო დიდს ბრძოლაში გადამწყვეტი ხასიათის ტეხილი, ბრძოლაში, რომელიც მთელი საუკუნის განმავლობაში მიმდინარეობდა ბატონყმური ცენტრალისტური სახელმწიფოს შექმნისათვის.

ეს ბრძოლა გაცილებით უფრო ადრე მიიღწეოდა თავის კრიტიკულ ხანას, რომ საგარეო ხასიათის მოვლენებს არ შეეფერებინათ საქართველოს (და ამიერკავკასიის) ნორმალური განვითარება. IX—X საუკუნის მოვლენები („გაერთიანებისათვის“ ბრძოლა, უკეთ მსხვილი ერთეულების წარმოქმნისათვის ბრძოლა, რომელშიაც ერთი მეორეს ეჯიბრებოდნენ როგორც ქართული, ისე არა ქართული ერთეულები) იმას მოწმობდა რომ ამ ბრძოლის შედეგად უნდა წარმოქმნილიყო ერთი დიდი პოლიტიკური ერთეული — ფეოდალურ-ბატონყმური ცენტრალისტური სახელმწიფო. ბაგრატ III ამ ბრძოლის ერთი ეტაპი იყო. მისი საშინაო და საგარეო პოლიტიკა ამის მოწმობა იყო და უეჭველია ამ მიმართულებით განვითარება გაცილებით უფრო სწრაფად წავიდოდა, თუ არ ბიზანტიის ენერგიული ბრძოლა იმის წინააღმდეგ, რათა საქართველოს ეს გაერთიანება და გაძლიერება არ მომხდარიყო, და თურქ სელჩუკთა შემოსევანი, რაც ქვეყნის განვითარების უკან დახევას და მის გადაშენ-

ზას მოასწავებდა. მთელმა XI საუკუნემ ასეთ ვითარებაში ჩაიარა. ეს ვითარება კვებავდა, ახანგრძლივებდა, ამწვავებდა, დიდგვარაზნაურთა ბრძოლას ქვეყნის ცენტრალისტურად გაერთიანების ტენდენციის წინააღმდეგ... ამირებთან, თურქ სელჩუკებთან და გაერთიანებული საქართველოს ყველა მტერთან პოულობდნენ თავშესაფარს და იღებდნენ დახმარებას ბაგრატ III-თან ომში დამარცხებული ქართლის აზნაურები. ბიზანტია იყო თავშესაფარი და მფარველი საქართველოს გაერთიანების წინააღმდეგ ყველა მებრძოლისა, გიორგი I თუ ბაგრატ IV წინააღმდეგ მებრძოლ ტახტის მამიებელთა, ციხოვან თუ უციხო დიდ აზნაურ მოხელეთა, საეკლესიო ფეოდალთა.

მაგრამ ის ფაქტი, რომ ასეთი რთული პირობების და მიუხედავად ქვეყანა მაინც წინ მიდიოდა და გაერთიანების მომხრე ძალები საბოლოოდ იმარჯვებდნენ, ყველა ეს იმის უდავო მოწმობა იყო, რომ ამ გაერთიანების პირობები ყოვლად მომწიფებული იყო, რომ ცენტრალისტურად გაერთიანებული ბატონყმური სახელმწიფო უნდა წარმოქმნილიყო... და აი როცა საკითხი კატეგორიულად დაიხსნა, როცა ქვეყანას პოლიტიკური გაქრობა და ეთნიკური გადაშენება რეალურად დაემუქრა, ქვეყნის პროგრესულ ძალთა მობილიზაცია განხორციელდა და საშინაო რეაქციას და მის საგარეო მოკავშირეს დაუპირისპირდა და გადამჭრელი ბრძოლა გაუმართა. დავითის მეფობა, მაშასადამე, მთელი ეტაპია ბატონყმური საქართველოს ცენტრალისტური სახელმწიფოს გამარჯვებისათვის ბრძოლაში. მონასპა (опричина), მოსაკარგავე (და არა მემამულე აზნაური), მონაპირე ცენტრიდან ყოვლად დამოკიდებული სამხედრო მოხელე (და არა სიძე ერისთავი), ერთგულთა და მოსწრაფედ მორჩილთა (და არა მხოლოდ ძირძველ აზნაურთა) აღზევება, სავაზირო, სამართლის საქმის ცენტრალიზაცია, საეკლესიო საქმეების რეორგანიზაცია, მსტოვართა ინსტიტუტი, „სახლების“ შერთვა, მეფის დომენის უზომო გაძლიერება. არსებითად საქმე იქამდე მიდიოდა, რომ მთელი ტერიტორია, მისი უდიდესი ნაწილი ხომ რეალურად, მთელი კი ნომინალურად, სამეფო იყო. ქვეყნად იყვნენ უპირატესად მეტნაკლებად მფლობელები აზნაურები — მებატონეები, რომელთაც ამას გარდა სამეფო მიწა საკარგავად ეძლეოდათ. მსხვილ დიდგვარიანთა მნიშვნელობა და გავლენა გადაშენების საფრთხის ქვეშ იდგა.

ბედიელ-ალავერდელის ინსტიტუტი, სამოქალაქო ერისთავის ინსტიტუტი, აფხაზთა კათალიკოსის ინსტიტუტის ფაქტიური გაუქ-

მება, ხონის დამორჩილება ქართლის კათალიკოსისადმი, — ყველაფერი ეს იმის მოწმობა იყო, რომ ახალი ბატონყმური ცენტრალიზაციის ტურად გაერთიანებული სახელმწიფო მყარ საფუძველზე დამყარებას ლამობდა, რომ საერისთავო-საეპისკოპოსოები ძველ ეთნიკურ ნიადაგს შეგუებულები ეხლა ახალი პრინციპით ეწყობოდა, თემურ-ეთნიკური საზღვრები იშლებოდა... და შორს არ იყო ის დრო (ეს იქნებოდა შემდგომი ეტაპი, ზრდის დასასრულის მაჩვენებელი ეტაპი, როცა სავაზირო გააქრობდა საერისთავოს (ამ „ნამესტნიკებს“, ამ მეფეთა თუ მთავართა ადგილზე მჯდომებს), როცა მონაპირე ამირსპასალარის სახელო შეიქმნებოდა, ხოლო რომელიმე ადგილის მებაჟე-მეზვერე მეჭურჭლეთუხუცესის სახელო და ა. შ., როცა „დიდება“ პირადი მოვლენა იქნებოდა და არა საშვილიშვილო... ყველაფერი ეს შემდგომი განვითარების წესრიგში იდგა...

და ყველაფერი ეს განა წარმოიდგინება პატრონყმური ურთიერთობის პირობებში? ასეთი იდეები იმ დროს არ იშვებოდნენ, ასეთი ბრძოლა იმ პირობებში წარმოუდგენელია, ამის საფუძველი იმ დროს ჯერ კიდევ არ არსებობს.

მონაპირის ინსტიტუტი იმ სახისა, როგორც ეს ბასილი ეზოს-მოძღვრის თხზულებაშია მოცემული, რა თქმა უნდა, თამარის დროს შექმნილი დაწესებულება არაა. ასეთი სამხედრო ღონისძიება, რომელიც ძლიერ ცენტრალისტურ ხელისუფლებას გულისხმობს და მის შემდგომ გაძლიერებას ემსახურება, ასეთი ინსტიტუტის შექმნა თამარის დროისათვის შეუფერებელი ჩანს. თამარის დროს ამ ინსტიტუტის საერისთავოდ გადაგვარებისათვის ბრძოლა კი შესაფერისია. ეს ინსტიტუტი, ბუნებრივია, დავითის მიერ შემოღებულად მივიჩნით. მისი დაუსახელებლობა ამაში ხელს ვერ შეგვიშლიდა. აბუღეთის ძე, ორბელი ან ბეშქენ ჯაყელი მებრძოლ მოხელეებად რომ იხსენიებოდნენ, გაკვრით, დავითის მეფობაში სწორედ ასეთი მონაპირენი არიან, რომელნიც „სიმარჯვით მოიპარავენ“ მტრის ციხე-ქალაქს, დაარბევენ მტრის ქვეყანას, იხოცებიან მტრებთან ბრძოლაში, ეს მონაპირეებია რომელთა ზვერვის შედეგად დავითმა ყოველთვის იცის თუ სადაა მტრის ურდო, ისიც კარგად იცის, თუ მტრის მიერ მოცულ ქვეყანაში როგორი პოლიტიკური განწყობილებაა (სომხეთში, შარვანში, რანში...). რა თქმა უნდა დავითის მონაპირეები ძირძველი და მემამულე ერისთავ-ყმანდაფიცები კი არ არიან, არამედ მეფის გაზრდილ-მოსანდონი, მისი ერთგულნი და

მოსწრავედ მორჩილნი, სამხედრო და ადმინისტრაციულ მოხელენი
სამეფოს განაპირა, მტრის დასამხარ ოლქებში.

დამახასიათებელია: დავითის ისტორიკოსს ის არ ავიწყდება აღნიშნოს თუ როგორ თანმიმდევრულად ებრძოდა დავითი ორგულ ერისთავებს (უფრო, აქაც დაუსახელებლად, ზოგად გამოთქმებში, ზოგადი მსჯელობისას) და ერთხელაც კი არ ახახელებს ერისთავს რომელიც დავითის ერთგული და სახელგანთქმული მოღვაწე იყო... გულისხმობს კი ისეთებს, რომელიც მეფეს დაუმცირებია უქნარობისათვის, ორგულობისათვის, და ასევე დაუსახელებლად გულისხმობს ერთგულებს, თავდადებულებს, რომელთაც თავის მხრებზე გადააქვთ სახელმწიფოს სამხედრო თუ პოლიტიკური ძლიერების მძიმე ტვირთი და იგულისხმება რომ ესენი არიან არა ძირძველი სახლების შვილები, არა გვარიანი დამსახურებული სახლებიდან გამოსული ერისთავები, არამედ თავდადებული, ერთგული სამხედრო მოღვაწენი უგვარო უხანოთავან, რომელთა ერთადერთი ღირსება ერთგულებაა და პირადი ნიჭი — მხნეობაა. და რა სარბიელზე გულისხმობს ისტორიკოსი ამ ახალ კაცებს: — უპირველეს ყოვლისა სამხედრო სარბიელზე. აი სწორედ ეს ერთგულებია ის მონაპირენი, რომელთაც მეფე სწყალობს, აღაზევებს, აღიდებს მათი დამსახურების მიხედვით... თამარის ღროს ეს მონაპირენი უკვე მეფეთა ად-

გილზე მჯდომი ერისთავთ-ერისთავები ხდებიან... $\left(\frac{4}{22}\right.$ ფ. 65—69).

4. შესანიშნავია დავითის ბრძოლა ერისთავბასთან და ასეთი ბრძოლის გარეშე არც წარმოიდგინება ცენტრალური ხელისუფლების მოღვაწე... და დავითი აქ წამომწყები კი არაა, არამედ გამგრძელებელია ბაგრატ III მიერ დაწყებული დიდი საქმისა. ქვეყნის გაერთიანება, რაც სავსებით კანონზომიერი შედეგი იყო ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიური განვითარებისა, ერისთავის ინსტიტუტის წინააღმდეგ ბრძოლას გულისხმობდა. გაერთიანება ბატონყმობის გამარჯვების ნიადაგზე ხდებოდა, ზოლო ერისთავი ძველი საპატრონყმო ურთიერთობის ინსტიტუტი იყო. ბატონყმობის პირობებში ერისთავი არ უნდა გამქრალიყო და ქვეყნის მართვა საუწყებო პრინციპზე მოწყობილიყო ან, თუ ერისთავი საბატონყმო ურთიერთობის გამარჯვების ხანაში დარჩებოდა, ის უნდა გამთავრებულიყო, გახელმწიფოებულიყო (ეს მხოლოდ რეაქციის ვითარებაში შეიძლება: მეფის ხელისუფლების დასუსტების შედეგად, ქვეყნის ეკო-

ნომიური განვითარების შეფერხებისა და დაცემის შედეგად, მართლაც ასე მოხდა...) მაგრამ პატონყმობა, თავისუფალ მოღვაწეობა რეთა გაქრობა თუ ერთი მხრით ერისთავის გამთავრების საფრთხეს ჰქმნიდა, მეორე მხრით ის გაძლიერებულ ცენტრალურ ხელისუფლებას ამ ერისთავების ინსტიტუტს უპირისპირებდა და სამეფო კარის და დომენის მმართველობის ცენტრალურად მოწყობით საუწყებო მმართველობის სისტემას მოითხოვდა. ეს იყო ქვეყნის განვითარების (პატონყმობის) შესაფერისი პროგრესული ღონისძიება... დავითის სახელმწიფო სიახლე სწორედ ამაში გამოიხატებოდა... მან ახალი ვითარების შესაფერი ინსტიტუტი (სახელმწიფო პოლიტიკური წყობილება, საუწყებო მმართველობის პრინციპზე აგებული) დაუპირისპირა მმართველობის ძველ სისტემას — პატონყმობის ხანის შესაფერის სისტემას, სიძე-ერისთავების და დარბაზის სისტემას.

როგორც ცნობილია, გამაერთიანებელ მეფეთა ბრძოლა ერისთავების წინააღმდეგ დავითს არ დაუწყია. ამ ბრძოლას უკვე ასი წლის და მეტის ისტორია ჰქონდა, მაგრამ არც ერთი მეფე (ბაგრატე, გიორგი, ბაგრატე, გიორგი) არ მისულა ის დასკვნამდე, რა დასკვნამდეც დავით აღმაშენებელი მივიდა. ისინი ებრძოდნენ ერისთავობას, დავითმა კი ერისთავების წინააღმდეგ გადამწყვეტი ბრძოლის გვერდით, ერისთავობის წინააღმდეგ ბრძოლა წამოიწყო კონსტიტუციური წყობისა. ეს იყო პრინციპულად ახალი საფეხური ქართული სახელმწიფო მშენებლობაში (ყუთლუ ამის საწინააღმდეგო რეაქცია იყო). დავითი ამ ღონისძიებამდე ქვეყნის განვითარებამ მიიყვანა, დავითს ეს საქმე არც დაუსრულებია, მან ის მხოლოდ წამოიწყო და ამას მოყვა საუკუნოვანი ბრძოლა... სავაზირო იზრდებოდა, ძლიერდებოდა, უწყებანი მრავლდებოდა, მაგრამ მაგრად იდგნენ ერისთავებიც: ვაზირ-ერისთავი სარისკო შეთავსება იყო... და კრიზისი თამარის დროს (ყუთ-

ლუ) ... $\left(\frac{4}{22} \text{ ფ. } 63-64 \right)$.

5. განა ეს რეფორმები დავითმა რომ გაატარა, შეიძლებოდა საპატონყმო ურთიერთობის პირობებში? ასეთი მოწესრიგებული სახელმწიფო: ჯარი, მონასპა, მონაპირე, ყივჩაღები; გზები, ფუნდუკები, ქვაფენილები, ხიდები; ფულის რეფორმა, ახალქალაქები (ვაჭრობა-ხელოსნობა), იდეური ბრძოლა წესწყობილების გარშემო, ეს პატონყმობის იდეალურ პირობებში შეიძლება?!, მწერლობა, სამართალი, განა ეს საკმაო მოწმობა არაა იმისა, რომ საქართველო

ახალ საფეხურზე ავიდა, რომ დავითი ახალ საქართველოს ქმნიდა? მთელი XI საუკუნე დაძაბული ბრძოლა იყო მიმავალი პატრონყმურისა და მოზარდი ბატონყმური საქართველოსი. სახელმწიფო გამოდის ცენტრალურ ფოკუსად, აქედან ხდება ყველაფერი: ქვეყნის მართვა ადმინისტრაციულად, სამართლის საქმე, სამხედრო საქმე (მონაპირე-მოსაკარგავენი), ეკლესიის მართვის საქმეც კი ... მეფის დომენის სიდიდე... მეფის ქალაქების საქმეც ცენტრიდან (მეჭურჭლეთუხუცესი), სამეფო ზარადხანა... ბაჟის საქმეც ცენტრალიზებულია. ესაა პატრონყმური ურთიერთობა?? განა ადვილად შეთავსდება ერთ ქვეყანაში, ერთი ხელისუფლების ქვეშ გულანშარო და ტარიელ-ავთანდილი? შოთა აიდიანებს ვითარებას, გაურბის კონფლიქტის აღნიშვნას, თორემ როგორ მორიგდება უსენი და ტარიელი, რომლის ლექსიკონში სცილდა არ არის?... $\left(\frac{4}{22} \text{ ფ. } 70\right)$.

6. დავითმა შეაჯამა IX—XI საუკუნეებში საქართველოს განვითარება.

და ახალი საქართველო დაიწყო: რენესანსი.

ბატონყმობა, პირი აღმოსავლეთისაკენ ისე, რომ დასავლეთი არ დაივიწყონ. უკეთ: დასავლური კულტურა აღმოსავლეთის აღორძინებულ სამყაროში $\left(\frac{4}{22} \text{ ფ. } 133\right)$.

7. დავითის სისტემა გულისხმობდა თავისუფალ მიწის მუშაკთა ძლიერ ფენას. მოსაკარგავეობა მხოლოდ ამ ნიადაგზე შეიძლება წარმოვიდგინოთ. და რამდენადაც ასეთი ფენა უკვე შესუსტებული იყო, ამდენადვე დავითის სისტემა წინასწარ მარცხად განწირული ამბავი იყო $\left(\frac{2}{16} \text{ ფ. } 185\right)$.

8. დავით აღმაშენებელმა სცადა მომავლადვი თავისუფალი გლეხების გადარჩენა. სცადა ბატონყმობის გადარჩენა, მაგრამ ეს უკვე დაგვიანებული საქმე იყო. ბატონყმობა უკვე გამარჯვებული იყო. ამას აუცილებლად მოითხოვდა ის ეკონომიური დაწინაურება, რომელსაც დავითი აგრე ძლიერად უწყობდა ხელს. აქედან დავითის პოლიტიკის ორგვარობა: ეკონომიკა — პროგრესული, სოც. პოლი-

ტიკა — რეაქციონული $\left(\frac{3}{11} \text{ ფ. } 211\right)$.

9. საქართველოს განვითარების დახასიათების მიზნით საინტერესოა ორი დავითის კულტურული საქმიანობის შედარება: დავით კურაპალატისა და დავით აღმაშენებლის.

დავით კურაპალატი — ათონის სკოლის მეცენატი.

დავით აღმაშენებელი — გელათის სკოლის მეცენატი.

დავითიდან — დავითამდე, — ათონიდან — გელათამდე.

დავითი (კ-ტი) — სარწმუნოების, ქალკედონიზმის მოღვაწე. დავითი (აღმ.) — ნეოპლატონიზმის მოღვაწე. აღმოსავლეთ-დასავ-

ლეთის შემრწყმელი $\left(\frac{2}{16} \text{ ფ. } 225\right)$.

10. დიდი თურქობა იყო. გამოუვალი ვითარება შეიქმნა. გიორგი მეფემ „მაშინ ჰყო განზრახვა დიდებულთათვის თანა და დაამტკიცეს წარსვლა მალლისა სურტანსა მალიქშას წინაშე“. (ქცა, I, 32).

ფეოდალური მეფე დიდ სახელმწიფო საქმეების გადასაწყვეტად „ჰყოფს განზრახვას“, ე. ი. იწვევს სათათბიროდ დიდებულებს და ეს სათათბირო მიიღებს გარკვეულ გადაწყვეტილებას („დაამტკიცეს“)

$\left(\frac{2}{22} \text{ ფ. } 98\right)$.

11. 1103 წელს ან მის ახლოს. „მოკუდა რატი, ძე ლიპარიტისი კაცი ორგული და ნამდვილვე ნაშობი იქედნესი. ესრეთ დასრულდა სახლი ბაღვივაშთა, სახლი განმამწარებელთა, რამეთუ სუა უკანასკნელი თხლე რისხვისა, სასუმელი ცოდვილთა ქვეყნისათა და აღარავინ დაშთა სოფელთა მათთა მკვდრი, რამეთუ აღიქსნა ურჯულოება მამათა მათთა წინაშე უფლისა, და მამული მათი აღილო მეფემან“ (ქცა, I, 326).

რატი უშვილო ყოფილა. ფეოდალურ ყოფაში უშვილობა მძიმე ცოდვის შედეგად იყო მიჩნეული. ჩვენა ისტორიკოსი ამ ცოდვას უმაღლვე პოულობს. უშვილობით ღმერთმა დასაჯა ბაღვივაში... ეს იყო თხლე რისხვისა (რა თქმა უნდა, ღმრთის რისხვის), სასუმელი ცოდვილთა ქვეყანისათა“ და ეს იმიტომ, რომ აღიქსნა უსჯულოება მამათა მათთა წინაშე უფლისა“.

რატი მეფის ორგული იყო, მართალია, მაგრამ რაც მთავარია ის „ნაშობი იყო იქედნესი“, ე. ი. მეფის ორგულისა და მის წინამდებე აჯანყებული ლიპარიტისა, ხოლო საერთოდ ეს სახლი ბაღვივაშთა იყო სახლი განმამწარებელთა, ე. ი. მუდამ ორგულ-გან-

დგომილთა (ბალში — გულმრუდი, ბალვივაში — სახლი
წარებელთა — საბა).

ერთი სიტყვით, ჩვენი ისტორიკოსის მტკიცებით ბალვაშია სახ-
ლი ეს იყო სახლი განმამწარებელთა, მეფის წინააღმდეგ მუდამ
აჯანყებულთა, რატიც ორგული იყო, მაგრამ მისი უმთავრესი ცოდ-
ვა ის იყო, რომ ის იყო ნაშობი იქედნესი, გველის ნაშობი და მამ
თვით გველი. მის დროს „ალიკსნა უსჯულოება მამათა მათთა წინაშე
უფლის“, ე. ი. განსჯა მოხდა ამ ორგული სახლის და როგორც მეფის
წინააღმდეგი სახლი დასჯილ იქნა, ლთის რისხვა ეწია, უშვილობით
დაისაჯა. ჩვენი ისტორიკოსი ყოვლად უღმობელია მეფის ორგულ-
თა მიმართ, ისევე როგორც თვით ღმერთიც უღმობელია ამ გამო-
უსწორებელ ორგულთა დასახასიათებლად, მისთვის არ არსებობს
მეფის ორგულთა გამამართლებელი გარემოებანი. ესენი ადამიანის,
ყოველი კეთილის მტრები არიან. იქედნეს (გველის) ჯიშისანი არი-
ან... და ამას ამბობს სამღვდელო პირი... რაოდენ დარწმუნებული
უნდა ყოფილიყო ის თავის სიმართლეში... ასე რომ მთელი ეს
ბრძოლა დიდახანურებისა მეფის წინააღმდეგ მხოლოდ ცოდვაა,
რაც, რა თქმა უნდა, ღმერთის მიერ დაუსჯელად არ ჩაუვლის მე-
ფის ორგულთ...

საინტერესოა, რომ მათიანე ქართლისას ავტორი სულ არ ამჟღავ-
ნებს ასეთ პარტიულობას... $\left(\frac{4}{22} \text{ ფ. 61—62}\right)$.

12. „რამეთუ წმიდანი ეკლესიანი. სახლნი ღმრთისანი, ქუაბ ავა-
ზაკთა ქმნილ იყვნეს, და უღირსთა და უწესთა მამულობით უფროს
ვიდრე ღირსებით დაეპყრნეს უფროსნი საეპისკოპოსონი, ვითარცა
ავაზაკთა და მათნივე მსგავსნი ხუცესნი და ქორეპისკოპოსნი დაედ-
გინნეს. რომელნი ნაცულად სჯულთა საღმრთოთა და უსჯულობასა
აწურთიდეს მათ ქვეშეთა ყოველთა და თვთ სახლით უფლისათ და
მღვდელთაგან გამოვიდოდა ყოველი უსჯულოება და ცოდვა“. (ქცა.
I, 327).

შესანიშნავი მოწმობაა იმისა, თუ როგორი ხანა შემოსულა —
ეკლესიას „ავაზაკები“ დაპატრონებია. ეკლესიის, რელიგიის გავ-
ლენა შემცირებულია ან უკეთ ეკლესიიდან უსჯულოება ვრცელდე-
ბა: ეკლესიის მსახურნი უსჯულობას აწურთიან (ასწავლიან)
მრევლს. ეკლესიიდან გამოდის უსამართლობა და ცოდვა ნაცულად
საღმრთო სჯულისა. და ასეთი ავაზაკებია არა მარტო ეპისკოპოსები,
რომელთაც დაუპყრიათ საყდრები, „მამულობით უფროს, ვიდრე
ღირსებით“, არამედ უსამართლო და ცოდვილნი იყვნენ მათ მიერ

დადგინებული ქორეპისკოპოსნი და მღვდელნი, რომელნიც მღვდელნი დებულნი იყვნენ მრევლის მწურთელად („სამრებლო სასჯულო“). ჩანს ეს უსჯულოება დაუფლებია არა მარტო დიდაზნაურთა შვილებს (ასეთები იყვნენ ეს ეპისკოპოსები), არამედ მდაბიოთაც (ეს ქორეპისკოპოსები და მღვდელნი ხომ დიდგვარიანნი არ იყვნენ...) ეს მომენტი კი თავისთავად მეტად საინტერესოა: საზოგადოება, ჩანს, აჯანყებია „საღმრთო სჯულს“ და „უსჯულოებას“ შედგომია. და საქმე იქამდე მისულა, რომ ეს აჯანყებული საზოგადოება ღმრთის რისხვას (საზოგადოების უსჯულოებისათვის) — ქვეყანაზე თავს დატეხილ უბედურებას (თურქობა) თავისი ცოდვების შედეგად კი არ განიხილავს, არამედ „დამთხვევად“, ე. ი. მოვლენათა ბუნებრივ შეხვედრად. მიწისძვრას კიდევ ჰო (ამის მიზეზი და შეხვედრა — დამთხვევა გონებამიუწოდომელი იყო და ყოველის მიზეზს — ღმერთს — მიეწერებოდა), მაგრამ ისტორიულ საზოგადოებრივი მოვლენები (და მაშ მუფის ღმრთის ნებითობაც) მათ დამთხვევად ეჩვენებოდათ... და უქმად ხარჯავს ენერჯიას ჩვენი ისტორიკოსი. ფეოდალური საზოგადოება ეხლა ეკლესიის ყოველ სიბრძნეს როდი უჯერებს. გონების სარბიელი, მისი მოქმედების ჰორიზონტი გაფართოებულა და საღმრთო სჯულის გვერდით საზოგადოებრივ (და კერძო) ცხოვრებაში ადგილი მოუპოვებია. ესაა იმის ნიშანი, რომ საზოგადოებაში საერო სული დატრიალებულა, და სხვა რიგად არც შეიძლებოდა ფეოდალური ურთიერთობის განვითარების ამ ხანაში, ფალაენობა-რაინდობის ხანაში, მეგობრობის ხანაში. დავითიც კი, რომელმაც სჯულის გასამართლად საეკლესიო კრება მოაწვევინა, ამ ახალი საერო სულის მსახური იყო ან უკეთ, თავისი მოღვაწეობით თვით უწყობდა ხელს ამ საერო სულის გაბატონებას, და მართლაც რა შედეგი მოყვა რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებას, განა „ცოდვა“ და „უსჯულოება“ აღიკვეთა? მთავარი და ყველაზე ხელშესახები შედეგი ამ კრებისა ის იყო, რომ „უღირსად გამოჩინებული განკუეთნეს და შეაჩუენეს, გარდამოსთხინეს საყდართავან, დაღათუ ძნელდა იყო ესე, რამეთუ იყვნეს კაცნი მთავართა და წარჩინებულთა შვილნი, რომელთა უწესოდ დაეპყრნეს საყდრები“. აი ეს იყო უშუალო მიზანი მეფისა და რეალური შედეგიც ეს იყო, თორემ ის, რომ „დღეთა მრავალთა ფრიადითა გამოწულილვითა კეთილად გამოიძიეს და ყოველი ცდომა განმართეს, კეთილი და სათნო ღმრთისა წესი ყოველი დაამტკიცეს“, — ეს ზოგადი მსჯელობაა და მაინც და მაინც იმას არ ნიშნავს რომ ამიერიდან ამ ახლად შემუშავებული წესით მიდიოდა ცხოვრება, რაგინდ

მტკიცე ხელით არ ცდილობდა მეფე ქრისტიანული ეკლესიის ძლიერი გავლენის აღდგენას საერო ცხოვრებაში (როგორც ისტორიკოსი გადმოგვცემს, სამეფო კარი, მეფე ფხიზელი მეთვალყურე იყო საქრისტიანო წესების მკაცრი შესრულებისა). დავითის წინააღმდეგ აქ თვით ცხოვრება, მისი განვითარება მიდიოდა, ხოლო ამ განვითარებას მეფის მოღვაწეობა ყველაზე ძლიერად უწყობდა ხელს... ქვეყნის მობილიზაციისათვის, მოწესრიგებული სახელმწიფოს განმტკიცებისათვის დავითს სჭირდებოდა მორალურად ძლიერი ეკლესია, რომელიც მას ამ დიდ საქმეში მხარში ამოუდგებოდა, ხოლო ეს დიდი საქმე საერო სულის გაბატონებას ემსახურებოდა, რაც ეკლესიის მორალურ ავტორიტეტს ძლიერად არყევდა. და რა მივიღეთ: რუის-ურბნისის კრების განაჩენი წესები მალე დაავიწყდათ, ეკლესიაში ისევ საერო სული შეიჭრა, დიდგვარიანობა ისევ დაეუფლა საყდრებს, ხოლო საერო ცხოვრებაში იშვა რუსთაველი...

მთელი XI საუკუნე (ისევე როგორც XII ს-ნეც) ბაგრატ III-დან მოკიდებული იყო ბრძოლა მოწესრიგებული სახელმწიფოს შექმნისათვის. ამას მოითხოვდა, ამას გულისხმობდა ქვეყნის გაერთიანება. მას შემდეგ რაც მცირე სამთავროები დიდ სამთავროდ — სამეფოდ იქცნენ, გამაერთიანებელი სამთავროს (სამეფოს) წინაშე დგებოდა საკითხი ამ ახალი ერთეულების მმართველობის მოგვარებისა, ის ეკონომიური და სოციალური ვითარება, რომელიც ქვეყნის პოლიტიკურ გამსხვილებას ხელს უწყობდა, ესევე ძალები მოითხოვდნენ ცენტრალისტურად გაერთიანებულს და მოწესრიგებულ სახელმწიფოს შექმნას. ქვეყნის საერისთავოებად დაყოფა ძველი პატრონყმური ურთიერთობის შესაფერისი წყობილება იყო და ახალს (გაერთიანებულს) სახელმწიფოს არ შეეფერებოდა და ასეთი გაერთიანება მანამდე ეფემერული რჩებოდა, ვიდრე ეს პრინციპი ცოცხალი იყო, ე. ი. ვიდრე ქვეყანა საერისთავოებად დაყოფილი რჩებოდა და ქვეყნის გახეთქის შიში გაუნელებელი იყო. და ვიდრე საერისთავოების სისტემა რჩებოდა, ქვეყნის ცენტრალისტურად გაერთიანებაზე საუბარი არ შეიძლება... უნდა აღმოჩენილ იქნას ტენდენცია საერისთავოების გაქრობისა და ქვეყნის ცენტრალისტურად გაერთიანებისა, ე. ი. საუწყებო მმართველობის შემოღებისა საერისთავოების ნაცვლად და ცენტრალისტურად გაერთიანებაზე, არა ეფემერულ გაერთიანებაზე საუბარი ამდენადვე შეიძლება... მაგრამ საუწყებო მმართველობის პრინციპი თეორიით არ მოსულა და არც ვინმეს თავში შემუშავებულა ერთბაშად. ის თანდათან და ბუნებრივად იშვა და დიდხანს მას შემდეგაც, რაც გა-

მსხვილება-გაერთიანების ტენდენცია ძლიერად მოქმედებდა ქვეყნის მმართველობის საუწყებო პრინციპი არ შემუშავებულიყო. ეს იყო ის სამთავრო ძლიერდებოდა, მეორე სამთავროს იმორჩილებდა, პატრონყმური ურთიერთობა მყარდებოდა „შეწყნარებული“ მთავარი არსებობას განაგრძობდა მორჩილების პირზე, შიგნით კი იგი ძველებურადვე ხელმწიფე რჩებოდა, „მეფე“ იყო, ოღონდ კეისრობა არ ჰქონდა, შოთა... სულ ერთია იქნებოდა ის ძველი, შეწყნარებული მთავარი თუ მის ადგილზე დასმული სხვა ვინმე, თუნდაც უხანო ვინმე, ასევე იყო საქმე, როცა ესა თუ ის გაძლიერებული სამთავრო სამეფო მეორე გაძლიერებულ სამთავროს (სამეფოს) იერთებდა. ასეთი მთავარი (მეფე) არსებითად კი არ ქრებოდა (შემოერთებული, დაპყრობილი ქვეყნის მეფე), არამედ მას დაპყრობილი მეფე სცვლიდა და ქვეყნის მმართველობა ოდნავადაც არ იცვლებოდა: ისევე საერისთავოები რჩებოდნენ, რომელნიც ამიერიდან ამ გამაერთიანებელ მეფეს ისევე ემსახურებოდნენ, როგორც ემსახურებოდნენ პირველს... ასე რომ გაერთიანებული ქვეყნის მმართველობა ისეთივე იყო, როგორც მმართველობა იმ მცირე ერთეულებისა, რომელთა დაპყრობა-შემოერთებისაგან ეს მსხვილი გაერთიანება შედგებოდა... ასე რომ აქ არსებითად ახალი არაფერი იყო, რიცხობრივი პო, მაგრამ ხარისხობრივი განსხვავება ჯერჯერობით აქ არ იყო.

მაგრამ მთავარი და უმთავრესი ის იყო თუ როგორი იყო ვითარება შინაგან ძალთა ურთიერთ განწყობილებისა, რომლის ნიადაგზე პოლიტიკური ერთეულების ეს გამსხვილება გარდაუვალი იყო... როგორ მწიფდებოდნენ ეს შინაგანი ძალები ისე, რომ ასეთ „გაერთიანებას“ მოითხოვდნენ, კლასთა ბრძოლის როგორი ფორმა ვითარდებოდა, რომელიც ასეთ პოლიტიკურ ფორმას მოითხოვდა... საერისთაო, როგორც პოლიტიკური ფორმა ადრეფეოდალური საზოგადოების კლასობრივი ურთიერთობისა, უკვე შეუფერებელი და შემაფერხებელი იყო ამ ბრძოლის გაღრმავებისათვის, მაშინ როცა საერისთაოების გამსხვილების ტენდენცია აშკარა გახდა, მას შემდეგ რაც საერისთაოს (სამთავროს) შიგნით თემი დაიშალა და მეთემეთაგან გამოსული აზნაურები სხვა გზით გაჩენილ აზნაურებთან ერთად უბატონდებოდნენ მეთემებს, გლეხებს, მებევრეებს (ე. ი. გლეხებად აქცევდნენ მათ). ისახებოდა ბატონყმობა და შეუფერებელი ხდებოდა ძველი პოლიტიკური ორგანიზაცია. განვითარებული ეკონომიური ურთიერთობა, რომლის ნიადაგზედაც ზემოხსენებული კლასობრივი ბრძოლის ფორმა წარმოიშვებოდა, მცირე საერისთავოს საზღვრებში აღარ თავსდებოდა და მის გარეთ მიიწევდა. ასე

რომ აღმავალი ბატონყმობა ახალ პოლიტიკურ ორგანიზაციას ითხოვდა. ასე რომ გაერთიანებულ ქვეყანაში ერისთავი უკვე ძველი გადმონაშთი იყო და ახალი ვითარებისათვის შეუფერებელი. საუწყებო მმართველობის შემოღებისათვის ნიადაგი თანდათან მზადდებოდა. აი ასეთი „რევოლუცია“ ვალად ედო გამეერთიანებელ პოლიტიკურ ერთეულს. მეფის დომენის მმართველობა უნდა ქცეულიყო იმ ძირითად უჯრედად, რომელიც უნდა გაზრდილიყო და უნდა მოეცვა მთელი ქვეყანა... გაერთიანება, მთავრების გაქრობა— დამორჩილება, მათი მოხელეებად ქცევა იყო შემამზადებელი ეტაპი საუწყებო მმართველობის გატარებისათვის, ე. ი. ქვეყნის წინაბურჟუაზიული გაერთიანებისათვის. ეს დაიწყო დავითმა და ამაშია მისი სიახლე. ასე იშვებოდა ფეოდალური ურთიერთობის ახალი უკანასკ-

ნელი საფეხური $\left(\frac{4}{22} \text{ ფ. } 78-87\right)$.

13. დავითმა „ესრეთ რა თვითმპყრობელობით დაიპყრა ჰერეთი და კახეთი და ნებიერად აღიხუნა ციხენი და სიმაგრენი მათნი, მზეებრ მიჰფინა წყალობა ყოველთა ზედა მკვდრა ქვეყანისათა“. (ქცა, I, 329).

ისტორიკოსის ამ მოკლე სიტყვაში კარგად ჩანს მისი პოლიტიკური აზროვნება. კახეთ-ჰერეთის მეფე აღსართან დავითს შეპყრობილი მოსცეს (საფიქრებელია მეფის მიერვე დასაქმულმა ამ დიდებულებმა). დავითმა ომი მოიგო და თ ვ ი თ მ პ ყ რ ო ბ ე ლ ო ბ ი თ და ი პ ყ რ ა ჰ ე რ ე თ ი და კ ა ხ ე თ ი. ჩვენი ისტორიკოსი სავანგებოდ განაზავს, რომ მეფემ თ ვ ი თ მ პ ყ რ ო ბ ე ლ ო ბ ი თ და ი პ ყ რ ა ჰ ე რ ე თ ი და კ ა ხ ე თ ი, როგორც ეს წესად ჰქონდა დავითს: თვითმპყრობელობით დაპყრობა. („შევრთე სახლი სახლსა“) და ა რ ა ყ მ ა დ ნ ა ფ ი ც ო ბ ი თ. და ეს თვითმპყრობელობით დაპყრობა იმაში გამოიხატებოდა, რომ „ნებიერად აღიხუნა ციხენი და სიმაგრენი მათნი“ და, რა თქმა უნდა, ამ ციხე-სიმაგრეებში თავისი ერთგულები შეაყენა (არჩიანი, ერთი მათგანი უნდა ყოფილიყო). და ამის შემდეგ, როგორც თვითმპყრობელს შეეფერება „მზეებრ მიჰფინა წყალობა ყოველთა ზედა მკვდრთა ქვეყანისათა“.

მოკლედ, ჩვენი ისტორიკოსის იდეალია მეფე დამპყრობელი (მისი წარმოდგენით ჰერეთ-კახეთი საქართველოა და მისი შვილები დავითს უნდა ემორჩილებოდნენ, დავითი საქრისტიანო ამიერკავკასიას ათავისუფლებს), მეფე მზე (სამართლიან-მწყალობელი

ერთგულთა და მორჩილთა) $\left(\frac{4}{22} \text{ ფ. } 88\right)$.

14. მეფემ გელათი ააშენა და მუნვე შემოკრიბნა კაცნი ვატი ოსანნი ცხოვრებითა და შემკულნი ყოვლითა სათნოებითა არა ოდენ სამეფოთა შინა პოვნილნი, არამედ ქვეყანისა კიდეთა, სადათ-ცა ესმა ვიეთმე სიწმინდე. სიკეთე, სისრულე სულიერითა და ჯორ-ციელთა სათნოებითა აღსავესება, იძინა და კეთილად გამოიძინა, მოიყვანნა და დაამკვდრნა მას შინა“. „მამული ლიპარიტეტი“ შესწირა და მონასტერში დამკვიდრებულთ „უზრუნველი ტრაპეზი გა-ნუჩინა“ (ქცა, I, 330).

მონასტერი ფეოდალურ საქართველოს გონებრივ განვითარე-ბაში განსაკუთრებით მნიშვნელობის ფაქტია... მონასტრებს დავი-თამდეც აშენებდნენ, „უზრუნველ ტრაპეზსაც“ გაუჩენდნენ ხოლმე იქ დამკვიდრებულ მონაზვნებს, სასაფლაოსაც აქვე დაიდებდნენ თავიანთი სახლისათვის. მაგრამ ის, რაც დავითმა დააპირა, არსე-ბითად განსხვავდებოდა აქამდე არსებული პრაქტიკისაგან. დიდი ხანი იყო, რაც მონასტრები საშუალო საუკუნეების საზოგადოების სწავლების ცენტრები გახდნენ, არა ერთი მონასტერი იყო ამ დროს საქართველოში და მის გარეთ (პალესტინაში, სირიაში, ბიზანტიაში, ბულგარეთში და სხვაგან), სადაც დიდი წარმატებით გაშლილიყო მუშაობა საშუალო საუკუნეებრივ საქრისტიანო მეცნიერებაში: ლი-ტერატურა, ენა, ისტორია, პოეზია, ფილოსოფია, ფილოლოგია და ცოდნის სხვა დარგები ქართველ მონაზონთა ცხოველი ინტერესის საგანს წარმოადგენდნენ.. ქართველი ფეოდალური საზოგადოება დიდ ინტერესს ამჟღავნებდა ქართულ ქრისტიანული მეცნიერების ასეთ წარმატებისადმი და ესა თუ ის საეკლესიო მოღვაწე — მეცნიერი დიდი სახელითა და პატივით სარგებლობდა. და სხვა გვარად არც შეიძლებოდა რომ ყოფილიყო: საერო ხელისუფალნი ბუნებრივად ცდილობდნენ ქრისტიანული სწავლის ეს ავტორიტეტები თანაშემწე-ებად ჰყოლოდათ ქვეყნის მართვაში. ისიც ხომ ცნობილი ამბავია, რომ ეს მეცნიერ-მონაზვნები სრულიადაც არ გაუბრუნდნენ ქვეყ-ნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში მონაწილეობას. ასე რომ მონაზვნები იდეური თანაშემწეობის გვერდით საერო ხელისუფალთა ფრიად აქტიური პრაქტიკული თანაშემწენი იყვნენ...

გასაგებია, თუ დავითმა განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია ცხოვრების ამ მხარეს და შეეცადა მის ორგანიზებას ქვეყნის ცენტ-რალისტურად გაერთიანების სამსახურად. გვაქვს საფუძველი ვიფიქ-როთ, რომ ახალგაზრდა მეფეს, ის ამ დროს 30 წელს ძლივს იყო მიღწეული, ეს დიდი საქმე განუზრახეს მისმა უერთგულესმა მრჩე-ველ-თანაშემწეებმა საერო თუ საეკლესიო პოლიტიკის საქმეებში,—

გიორგი მწიგნობართუხუცესმა და სხვა მონაზვნებმა. და მოწიფულ საქმეს თავი მოება. გონებრივ მუშაკთა საუკეთესო ძალები კრიბებს ყველა იმ ადგილებიდან, სადაც კი ქართველები მოღვაწეობდნენ. დაარსდა აკადემია — გონებრივი ცენტრი ქართული ქრისტიანული მეცნიერებისა. გასაგებია, თუ რაოდენ არსებითი და მნიშვნელოვანი უნდა ყოფილიყო ეს ავტორიტეტი იმ დიდი საქმის შესრულებისათვის (ქვეყნის ცენტრალისტურად გაერთიანება და თურქთა განდევნა), რომელიც დავითმა წამოიწყო.

დავითის ისტორიკოსი ამაზე შორს მიდის და, როგორც დიდად განათლებულ პოლიტიკოსს შეეფერება, ნათლად ითვალისწინებს იმ მიზნებს, რომელნიც ამ ახლად შექმნილ დაწესებულების წინაშე ისახებოდა (გელათის აკადემია, ქრისტიანული სწავლების ცენტრის საქართველოში შექმნა) მესამე (და უკანასკნელი) ეტაპი იყო ქართული) — ქრისტიანული სწავლა-მოძღვრების — ზრდა-განვითარების გზით. პირველი საფეხური მონასტრების გაჩენიდან (VI—VII სს.) ვიდრე X საუკუნემდე, როცა საქართველოსა თუ მის გარეთ მრავლად დაარსებული ეს მონასტრები ქართული ქრისტიანული კულტურის დამოუკიდებლობისათვის სამსახურს შედარებით მცირედ ეწევიან, თუმცა ამის შეცნობა უკვე საკმაოდ ცხოველი აქვთ, — განსაკუთრებით მე-8 საუკუნის მიწურულიდან მოკიდებული. მეორე საფეხური ესაა ხანა გადამკრეული ხასიათის მოღვაწეობისა ქართულ ქრისტიანული კულტურის ამდღებისათვის, მისი ბერძნულ-ქრისტიანულ კულტურასთან გათანასწოებისათვის, შეცნობილი ბრძოლა ქრისტიანული ლიტერატურისა, ფილოსოფიისა, ქართული ფილოლოგიისა, ისტორიისა, სამართლისა, პოეზიისა და მეცნიერების სხვა დარგთა განვითარებისათვის... და შეიძლება ითქვას ეს დიდი საქმე წარმატებით შესრულდა. XI საუკუნეში ქართული კულტურა ღირსეულად გვერდში უდგა ელინურს. ის ქრისტიანულ კულტურული მსოფლიოს მოწინავე ხალხების რიგში იდგა..

ამ განვითარების უკანასკნელი ეტაპი ის იყო, რომ ყველაფერ ამას თავი მოება: მრავალგან დაქსაქსული კულტურული კერების ნაცვლად ერთი კერა შეიქმნა, საუკეთესო ძალები შემოკრებილ იქნა და პირდაპირ ჩადგა გაერთიანებული ქვეყნის კულტურის სამსახურში. დავითის ისტორიკოსი გელათს „ყოვლისა აღმოსავალისა მეორედ იერუსალიმად, სასწავლოდ ყოვლისა კეთილისად, მოძღურად სწავლულებისად, სხუად ათინად, ფრიად უაღრეს მისსა საღმრთოთა შინა წესთა“ უწოდებს, იერუსალიმის გვერდით ათინას მოტანა (რომელიც ქრისტიანული მოძღვრების განვითარების საქმე-

ში უმნიშვნელო ცენტრი იყო) დავითის ისტორიკოსის პირში დროის დამახასიათებელია: სიბრძნე, მეცნიერება მხოლოდ საეკლესიო სარწმუნოებრივ ცენტრიდან კი არ გამოდიოდა, ასე ფიქრობენ, როგორც ჩანს, არამედ სიბრძნის წყაროა ათინაც, წარმართული კლასიკური მეცნიერების ეს მსოფლიო ცენტრი.

მაინც განსაკუთრებული ყურადღების ღირსი ჩვენი ისტორიკოსის აზროვნების დასახასიათებლად აქ ისაა, რომ ის გელათს ყოვლისა აღმოსავლეთისა მეორედ იერუსალიმად სახავს. იერუსალიმი არა მარტო ყოვლისა აღმოსავლისა არამედ ყოვლისა დასავლეთისა თუ ქვეყნის ყველა მხარეთა სიბრძნის წყარო იყო. ასე რომ ჩვენი ისტორიკოსი ამბობს, რომ გელათი ყოველ აღმოსავლეთში (მთელ აღმოსავლეთში) იერუსალიმობას გასწევს, ათინობას გასწევს. ასე რომ გელათის დანიშნულება და როლი საქართველოთი როდი ამოიწურება, ის მთელ აღმოსავლეთს მოჰფენს ქრისტიანულ სწავლას, ქრისტიანულ მეცნიერებას.

ასეთი ფართო მიზნების სამსახურში ეხატებოდათ, ჩანს, დავითს და მის თანამემწეებს გელათი მისი აკადემიით. მეცნიერების სწავლების ცენტრი სჭირდებოდა ახალ ქრისტიანულ ქართულ პოლიტიკურ ერთეულს, რომელიც ახლო აღმოსავლეთში ბიზანტიის მონაცვ-

ლეობას ლამობდა... $\left(\frac{4}{22} \text{ ფ. 89 — 92}\right)$.

15. 1110 წელი იყო. „მას წელსა მოვიდა ძალი სულტანისა და ყოველი თურქობა, კაცი ვითარ ასი ათასი, უგრძნეულად სიმარჯვითა, ხოლო მეფე დგა ნაჭარმაგვეს ტაძრეულითა. ცნა რა მიმწუხრი მოსლვა მათი თრიალეთს, დამე ყოველ წარვიდა მასლათა კაცითა ათასხუთასითა, რამეთუ ესოდენნი დახუდეს მას წინაშე“. (ქცა, I, 332).

ტაძრეული (ქცა, I, 237, 243, 332. ივანე ჯავახიშვილის მეფის სასახლის „მსახურნი“ — სამართლის ისტ. ტ. II, ნაწ. I, გვ. 35). სამასალო, საგუშაგო, (საბა) ივანეს განმარტება ტაძრეულისა („მეფის სასახლის მსახურნი“) სწორი არ უნდა იყოს. ტაძრეული მართლაც „მსახურნი“, ე. ი. სახლისეულნი არიან, მაგრამ არა რაღაც მოსამსახურენი, არამედ სამხედრო პირნი, რომელნიც სასახლეში (ტაძარში) სხვადასხვა საქმეს ასრულებდნენ. იყვნენ მეფის ტალანი, გუშაგნი, მესაწოლენი და სხვა საყანდარმო დავალებათა შემსრულებელი... მათი უფროსი იყო მსახურთუხუცესი (ხელშინაური)... მსახურნი,

ტაძრეულნი, დარბაზის ერნი, მონასპა, მცველთა ჯარი, (სპარსულთა ყულთა)... ერთი ტიპის მოვლენებია.

იქ სადაც საუბარი მექნება მონასპაზე: განა წარმოსადგენია, რომ მეფეს ხუთიათასი კაცისაგან შემდგარი მონასპა ჰყავდეს ფეოდალურ ლაშქრისა და დაქირავებულთა გარდა და ის პატრონყმობის დროის მეფე იყოს?.. ეს ხომ უანდარმთა კორპუსია, опрличнина

ტაძრეულია... $\left(\frac{4}{22} \text{ ფ. 32}\right)$.

დავითის „ტაძრეულები“ ეს იყვნენ, საფიქრებელია, სწორედ მისი გაზრდილები და გამზრდილები.

16. 1118 წლამდე დავითმა შემოიერთა ჰერეთ-კახეთი, სომხეთი, შარვანის ნაწილი (გიში), თურქები განდევნა ქართლიდან.

„ხედვითა რა მეფე დავით ესეოდენთა ზეგარდამოთა ღმრთისა მიერ წყალობათა, შეწევნათა, ძლევათა და გამარჯვებათა თვსთა, და რომელთა ღმერთი მოსცემდა სამეფოთა ქვეყანათა, ქალაქთა და ციხეთა, რამეთუ არა იყო ესეოდენისიმრავლე ლაშქართა სამეფოსა შინა მისსა, რათამცა ქალაქთა და ციხეთა შინა მდგომად და დამპირველად და კუალად თვთ მის თანა მყოფად და მოლაშქრედმცა კმა ეყვნეს დაუცხრომელად მიმოსლვასა ლაშქრობასა მისსა ზამთარ და ზაფხულ. ამისთვისცა შემოიკრიბა გონება... და განიზრახა სამეფოთა ცნობითა, რომელ არა კმა იყვნეს სამეფოსა მისისანი თანამყოლად კრთომათა და წადიერებათა სულისა მისისათა“ (ქცა, I, 335) და აქ ისტორიკოსს დავითის ამ კრთობა წადიერებასთან დაკავშირებით აგონდება ალექსანდრე მაკედონელის შესახებ თქმული, თუ როგორ შეწუხდა ეს დიდი დამპყრობელი, როდესაც მას უთხრეს, რომ „არიანო მრავალნი და ურიცხუნი სამეფონი, რომელთა არცა თუ სახელი გასმიეს შენ“ და ამოოხვრით თქვა — ალექსანდრემ: „უკეთეს დამიშთეს ესენი, რა იყოსს ჰყრობილობა ჩემი“. აქედან ცხადია ისტორიკოსის აზრი: დავითმა დიდი სამხედრო წარმატებანი მოიპოვა, მაგრამ მის წინაშე ეხლა კიდევ უფრო ფართო პერსპექტივი გადაიშალა, მისი „სამეფო ცნობა“ საქართველოს პოლიტიკურ საზღვრებს გადასცილდა და კავკასიის დიდი სახელმწიფოს შექმნის რეალური გეგმა დაისახა...

ამ მიზნით იყო, რომ მან დიდი სამხედრო ორგანიზაციის შექმნა დაგეგმა: ყივჩაყები გადმოიყვანა.

და შექმნა სამხედრო ორგანიზაცია, „ხოლო ყივჩაყნი დააყენა ადგილთა მათ მარჯუეთა დედაწულითა მათითა, რომელთა თანა იყო

წყობად განმავალი რჩეული ორმოცი ათასი, ესენი განასრულნა ნებითა და საქურველითა და კუალად მონანი, რომელ ჰყვეს რჩეულნი და განსწავლულნი ღუაწლისა, ვითარ ხუთი ათასი კაცი, ყოველნი ქრისტიანე ქმნულნი, მისანდონი და გამოცდილნი სიმკნითა და თვთ ყივჩაყნიცა უმრავლესნი ქრისტიანე იქმნებოდეს დღითი დღე და სიმრავლე ურიცხვი შეეძინებოდა ქრისტესა.

ესენი რა ესრეთ შემოიკრიბნა და დააწყუნა გუარად-გუარად და დაუდგინა სპასალარნი და მმართველნი; და ეგრეთვე თვისსა სამეფოსა სპანი რჩეულნი და მოკაზმულნი ცხენკეთილნი და პირშეუქცეველნი; და საშუალ მათსა თვთ იგი უმსგავსო სპასკეტი და წინამბრძოლი, მიმსგავსებული ძუელისა ქაიხოსროსთვის მოთხრობილთა, წინაუძლოდა, და იწყო რბუვად სპარსეთისა, შარვანისა და სომხითისა დიდისა“. (ქცა, I, 337).

უკვე ლაშქრის ეს ორგანიზაცია საკმაოა იმისათვის, რომ ნამდვილად წარმოვიდგინოთ, თუ როგორი იყო დავითის დროის სახელმწიფო.

საკითხის სისრულისათვის აქვე მოვიტანოთ მოწმობა იმის შესახებ თუ როგორ შექმნა დავითმა „თვისსა სამეფოსა სპანი რჩეულნი და მოკაზმულნი, ცხენკეთილნი და პირშეუქცეველნი“. „ზემოტყენებულთა ჭირთაგან მცირე გუნდი მკედრობისა (ჰყავდაო) და იგინიცა დაჯაბნებულნი მრავალგზის მტერთაგან სივლტოლითა, უცხენო და უსაქურველონი და თურქთა მიმართ წყობისა ყოვლად უმეცარნი და ფრიალ მოშიშნი. უკეთუმცა ესეოდენ უწყინოთა ლაშქრობითა და მცირედ-მცირედ ბრძოლითა და სწავლითა გუარიაანად და ღონიერად წინაძლომითა და მრავალთა ძლევათა მიერ მოგუარებითა არა განეწყუართნეს სპანი თვისნი და განეკადნიერნეს წყობათა მიერ მკნეთთა, ქებითა და ნიჭთა მიცემითა, ხოლო ჯაბანთა სადედოთა შთაცუმიითა და კიცხევით ძაგებითა, არამცა მოელონა, ვიდრემდის სპათა შორის მისთა ყოვლად არა იპოვნებოდა ჯაბანად ზრახული, რათამცა ექმნნეს ესოდენ ძლევანი... ანუ რათამცა ექმნეს და აღეხუნეს ესეოდენნი სამეფონი“? (ქცა, I, 358).

შესანიშნავი მოწმობაა. საქმე რომ მართო ამ სამხედრო ორგანიზაციით ამოიწურებოდეს და ჩვენ დავითის საქმიანობის შესახებ სხვა არაფერი ვიცოდეთ, მაშინაც კი, მართებულ ანალიზის შედეგად ჩვენ შეგვეძლო საფუძვლიანი წარმოდგენა შეგვექმნა იმის შესახებ, თუ ფეოდალური ურთიერთობის განვითარების რა საფეხური შეიძლება იყოს ნაგულისხმევი ასეთ სამხედრო ორგანიზაციაში... მაგრამ ჩვენ ხომ უხვად გვაქვს მასალა სოციალურ-პოლიტიკური თუ

ეკონომიური ცხოვრების სხვადასხვა დარგიდან (სოფლის მეურნეობისა თუ ხელოსნობა-ვაჭრობის განვითარებისა, ქალაქთა მშენებლობისა, რკინა-ფოლადის წარმოებისა, ფეოდალის და გლეხის მეურნეობისა). დავითის ღონისძიებანი სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ყოველ დარგში: გზებისა და ქალაქების მშენებლობა, საეკლესიო მშენებლობა, ერისთავებისა და ერისთავობის საკითხში აღებული პოლიტიკური კურსი, დიდგვარიანობის წინააღმდეგ შეტევა, უგვართა წინ წამოწევა, რეფორმები სახელმწიფო წყობილებაში მწიგნობართუხუცესის გაპირველვეზირება (ქართლის ერისთავის ძველი მნიშვნელობის დამცირების ხარჯზე... — შეიძლება ლონტი — ჭუანშერი ქართლის ერისთავის ინსტიტუტს თავისი დროის მიხედვით აღადგენენ... მაგრამ ისიც ხომ შეიძლება, რომ „ქართლის ერისთავის“ ეს პირველობა უძველესი დროის გადმონაშთი იყოს, როცა „ქართლის“ — აწინდელი ბაგინეთის ერისთავი მცხეთელ მეფეთა მეორე პირი იყო?), ინსტიტუტს სავაზიროს შექმნა (მისი დაპირისპირებით ერისთავ-დარბაზთან), მცხეთის და აფხაზეთის საკათალიკოსოთა გაერთიანება, რეფორმა სამართლის დარგში, ბაქის საქმის ცენტრალიზაცია (გიორგი III სიგელი), სამონეტო სისტემის შეცვლა. ღონისძიებანი კულტურის დარგში: აკადემიის დაარსება, საერო მწერლობისათვის ხელის შეწყობა, — აი ასეთი საქმიანობის სინათლეზე ასეთ სამხედრო ორგანიზაციას მხოლოდ ერთი ახსნა შეიძლება მოეძებნოს: ესაა არა ადრე ფეოდალური дружина ჯერ კიდევ სამხედრო დემოკრატიის დროიდან შემორჩენილი mutatis mutandis და არც ბარბაროსულ ფეოდალური იანიჩარი, არამედ განვითარებული ფეოდალური ურთიერთობის ნიადაგზე შექმნილი სამხედრო (—ადმინისტრაციულიც) აპარატი, რომელიც მოწოდებულია ხელი შეუწყოს ბატონყმური ურთიერთობის შემდგომ წარმატება-განვითარებას... დავითის ლაშქარი იმიტომ კი არ იბრძვის რომ დავლა იშოვოს (დავლა ბუნებრივი შედეგია მომთაბარეებთან გამუდმებული ომებისა) და ნადავლით კი არ ცხოვრობს და წინ მიდის საქართველო, არამედ იბრძვის დავითის ლაშქარი იმისათვის, რომ უზრუნველყოს ბატონყმური საქართველოს მშვიდობა და თავისუფლება, რომ უზრუნველყოს კავკასიის ხალხთა გაერთიანება-განვითარება (თუ როგორი ცივილიზებული იყო საქართველოს სახელმწიფო, ეს კარგად ჩანს მოძმე სომხეთისა და შარვანის მაგალითებიდან. საქართველოს სახელმწიფოში შემომავლობის ხანაში სომხეთმა განსაკუთრებულ კეთილდღეობას მიაღწია. ასევე შარვანმაც. ამიტომაც იყო, რომ სომეხი პოლიტიკური მოღვაწენი ასე დიდი პატიო-

ტები იყვნენ ამ დიდი ქართული სახელმწიფოსი). ასე რომ დასაშვანია დასაშვანის ლაშქარი იბრძოდა არა ნგრევისა და დავლისათვის, როგორც ეს дружинი-ის დროის ფეოდალური ურთიერთობის პოლიტიკურ ხელისუფლებას ახასიათებს, დავითის ლაშქრობის შედეგი იყო არა ბასკაკობა შემოერთებულ ქვეყნებში, რაც ბარბაროსული ფეოდალური ურთიერთობის ხელისუფლებას ახასიათებს, არამედ დავითის ლაშქარი იბრძოდა ბარბაროს მომთაბარეთა გასადევნად, ელის მეურნეობის გასაქრობად და კულტურულ-ინტენსიური მეურნეობის აღსადგენად, მოწესრიგებული სახელმწიფოს შესაქმნელად მშვიდობიან ქვეყანაში. და რომ სამხედრო დავლა მნიშვნელოვანი სტატია შეიქმნა ფეოდალის ბიუჯეტში, რომ ბოლომოუღებელ შემოტევას ასეთივე ბოლომოუღებელი კონტრშეტევა სდევდა, რის შედეგადაც ქართული სახელმწიფოს სამხედრო მხარე განსაკუთრებით გაძლიერდა. წარმოიშვა მხედრობა იმაზე მეტი (აზნაურობა), რამდენსაც ქართული ფეოდალური ურთიერთობა მოითხოვდა („ $m + 1$ “), ეს იყო არა იმის მაჩვენებელი, რომ საქართველოს სახელმწიფო ბუნება ამ ტიპისა იყო, არამედ იმის მაჩვენებელი, რომ ფეოდალური საქართველო იძულებული იყო შექმნილ ვითარებას შესწყობოდა და თავდაცვის ორგანიზაციამოწოლილი მტრის შესაფერისად მოეწყო, საქართველო ამ დიდ ომში, ასორმოცდაათი წელი რომ გრძელდებოდა, (XI — საუკუნის 70-ანი წლებიდან ვიდრე XIII საუკუნის 20-იან წლებამდე) თავს იცავდა და ის არც შეიძლება აგრესული ყოფილიყო. ზემომოტანილ ღონისძიებათა გამტარებელი სახელმწიფო არ შეიძლებოდა ყოფილიყო აგრესული. საქართველოს სახალხო მეურნეობა იმ დროს აგრესიის საფუძველი არ იქნებოდა, პირიქით ეს მეურნეობა მშვიდობას და თავისუფლებას მოითხოვდა თავისი განვითარებისათვის. სულ სხვა რამ იყო მისი მოწინააღმდეგე აგრესორი. შეტევა, დავლა, ახალი მიწების ძებნა, კულტურული ქვეყნების ყიშლალ-იალადებად გადაქცევა — ამ მომთაბარე თურქმანთა მიზანი იყო.

დავითის ისტორიკოსი არა მარტო სამხედრო ორგანიზაციის სურათს იძლევა, ის ამ ორგანიზაციის შექმნის ისტორიასაც გვაცნობს.

როცა დავითი გამეფდაო, მას მხოლოდ აფხაზეთი ჰქონდაო ფაქტიურად, მეფეს მცირე გუნდი მხედრობისა ჰყავდაო და ისიც დაჯანებული, უცხენო-უსაჭურვლონიო. ისტორიკოსის ეს ცნობა იმ მხრით მოითხოვს განმარტებას, რომ ყველაფერი ეს შედეგი იყო 15—20 წლის ტყვევნა-რბევისა და მძიმე ხარკისა (თორემ X და განსაკუთრებით XI საუკუნის საქართველო სუსტი, მცირე და ღარიბი

ქვეყანა სრულიადაც არ ყოფილა: ამის წინააღმდეგია ყველა ჩვენება, რაც კი ჩვენ მოგვეპოვება წერილობითი ხასიათისა თუ მატერიალური ძეგლი (ქართული წყაროები, სომხური, არაბული თუ ბერძნული, მონასტრები, ეკლესიები, სასახლეები, განათლება და ლიტერატურა...). თურქობის შედეგად ქვეყნის დაზიანება-დაცემის გვერდით, რაც სრულიად ბუნებრივი იყო, ჩვენ საქმე გვაქვს ჩვენი ისტორიკოსის პოლემიკურ ზერხთან. ის განწყობილია კიდევ უფრო დაამუქოს საქართველოს ძნელდობის სურათი. (სწორედ ამ პოლემიკური ზერხით აიხსნება ისიც, რომ ჩვენი ავტორი თავის შრომას იწყებს დ ი დ ი თ უ რ ქ ო ბ ი ს აღწერით).

ქვეყანა დაცოდვიანებულია, ქვეყნის საეკლესიო და საერო მესვეურები, წინაუკმონი არიან. შინაგამცემლნი (ქცა, I, 319), უზრუნველ უდარდელნი [ჩვენს ისტორიკოსს ყოფნის გამბედაობა გიორგი მეფის ეს უღირსი მხარე აღნიშნოს (ქცა, I, 322)] ცოდვილნი... ღმერთიც ამიტომ გაურისხდა და მიწისძვრა მოავლინა... ქვეყანა გადაშენების პირას მიიყვანა...

აი ასეთ ვითარებაში დაიწყო დავითმა ქართველი ლაშქრის ახლად შექმნა. ან აქამდე არ მესმოდა, ან ახლა არ მესმის: ჩვენი ისტორიკოსი დავითის სამხედრო მოღვაწეობას ისე წარმოგვიდგენს (ქცა, I, 335—337, 358) თითქოს მეფეს საკუთარი დომენიდან (სახასლოდან) გამოყვანილ მოლაშქრეთა წრთენით კი არ დაუწყია, მე აქამდე ასე წარმომედგინა, არამედ მთელი ქვეყნიდან ლაშქრად გამოძვალა კაცით, რომ, მასასადამე „უწყინო“ (ე. ი. ბოლომოულებელ) ლაშქრობაში შეუბამს მოსახლეობის მთელი მეომარი ნაწილი. აზნაურები, მდაბიო-მოლაშქრენი. მუდმივი სამხედრო ვარჯიში, შეიარაღება-ეკიპირებაზე ზრუნვა, სიჯაბნე მოშიშობასთან ბრძოლა, გამარჯვების რწმენის დაქინებითი ამოზრდა, მტრის წყობის შესწავლა, მხედრული ომის შერჩევა, საუკეთესო შეიარაღება...

გასაგებია, რომ ასეთი საყოველთაო მობილიზაცია, და ამდენი ხნით, შეაშფოთებდა ფეოდალურ ზედაფენას, მით უფრო, რომ ეს მობილიზაცია ამავე დროს საკუთრივ მათი თავნებობის წინააღმდეგ იყო აგრეთვე მიმართული. მაგრამ ასეთი მობილიზაცია მეფეს საშუალებას აძლევდა დიდაზნაურთა ყმებს დაახლოვებოდა, ერთგულები, მხნენი დაეწინაურებინა, მათთვის დიდება და საკარგავი ებოძებინა, ერთი სიტყვით ერთგულთა და მოსწრაფედ მორჩილთა ძლიერი ბირთვი შეექმნა (და დიდაზნაურთა ძალა გაეტეხა).

მართლად დიდაზნაურთა „ყმები“ (აზნაურები, მდაბიო-მოლაშქრენი) პირადად ხომ თავისუფალნი იყვნენ (ფორმალურად მა-

ინც თუ ფაქტიურად ვერა) და მეფეს საშუალება ჰქონდა მათე მხარე, ე. ი. სალაშქრო მოვალეობა წინ წამოეწია, ხოლო ასეთმა აზნაურებს, რომელნიც თავის ერს არა სახელმწიფოსად, არა ქვეყნისად, არა მეფისად, არამედ საკუთარი თავისად უყურებდნენ და ხშირად მეფის სამტროდაც კი გამოჰყავდათ, ასეთ დიდ აზნაურთ (ერისთავებს, ერისთავთერისთავებს თუ სხვებს), ბუნებრივია, მეფე ვერ მოითმენდა. ყმადნაფიცობის ნასახიც კი არ შეიძლებოდა დაშვებულიყო. ასე რომ გამოდის ეს სამხედრო საქმე, ქვეყნის მობილიზაციის აუცილებლობა უნდა გამხდარიყო უმთავრესი სტიმული ან უშუალო საბაბი ყმადნაფიცობასთან შეუხელებელი და დაუნდობელი ბრძოლისა (ხოლო ამ დროის ერისთავები ხომ ყმადნაფიცობისათვის ღვრიდნენ ოფლს... და სწორედ ამით აიხსნება ის მდულარე სიძულვილი, როგორსაც დავითის ისტორიკოსი ამჟღავნებს ამ ერისთავების წინააღმდეგ. ერისთავი ჩვენი ისტორიკოსის წარმოდგენით, ქვეყნის სისუსტის, ქვეყნის მოშლის სიმბოლოა, თურქთა ბატონობის ხელის შეწყობაა, სამშობლოსა და ქრისტიანობის დალაცია). ამრიგად, დავითმა აქაც გაუსწრო თავის დროს, ქვეყნის გადარჩენის საქმემ ძალთა ისეთი მობილიზაცია მოითხოვა, რომელიც მძიმე გამოცდა იყო ქვეყნის სოციალური წყობისათვის, და ასეთი მობილიზაცია არ შეიძლებოდა წარმატებით დასრულებულიყო, თუ მის გვერდით გადამწყვეტი ხასიათის სოციალურ-პოლიტიკური ღონისძიებანი არ იქნებოდა გატარებული. და დავითის დროს დაისვა საკითხი ცენტრალისტურად გაერთიანებული სახელმწიფოს შექმნისა (მეფით, ვაზირებით, მოსაკარგავეებიან დიდებულებით, სპასალარ-მმართველებით).

ამ სამხედრო ღონისძიებათა შედეგი იყო, რომ დავითმა საბოლოოდ შექმნა „თჳსისა სამეფოსა სპანი, რ ჩე ულნი და მოკახმულნი. ცხენკეთილნი და პირ შეუქცეველნი“. ისტორიკოსი განზრახ უპირისპირებს ძველ მდგომარეობას, როცა მეფეს „მცირე გუნდი მხედრობისა ჰყავდა: ჯაბანნი, მოშიშნი, უსაჰურველონი, უცხენონი, და ყოვლად უმეცარნი თურქთა წყობასა...“

და ისტორიკოსი წარმოგვიდგენს დავითის ლაშქარს: „ყივიჩაყნი“... რომელთა თანა იყო წყობად განმავალი რჩეული ორმოცი ათასი, ესენი განასრულნა ცხენებითა და საჰურველითა; და კულად მონანი, რომელ ჰყვეს რჩეულნი და განსწავლულნი ღვაწლისა, ვითარ ხუთი ათასი კაცი, ყოველნი ქრისტიანე ქმნული, მისანდონი

და გამოცდილი სიმჭნითა... ეგრეთვე თვისის სამეფოსა სკპ-ის რჩეულნი და მოკაზმულნი ცხენკეთილნი და პირშეუქცევნი

აქ განსაკუთრებით ყურადღების ღირსია ეს „მონანი“. შეჰქველია „მონანი“ ტექნიკური ტერმინია, თუმცა ლაშქრის ეს სახეობა არც ისეთია, რომ მას რაიმე კავშირი არ ჰქონდეს მონასთან. მართოს ფაქტიც საკმაოა, რომ ამ ლაშქარს მონანი ეწოდება... შეიძლება ეს ფაქტი ძველისძველ ტრადიციაზე მიუთითებდეს, როცა მეფეს (უფალს) ასეთი ლაშქარი ჰყავდა — ტაძრეულების სახელით რომ იხსენიება. ის გარემოება, რომ დავითის ისტორიკოსის მოწმობით მეფეს ჰყავდა ასეთი ლაშქარი — ტაძრეულები 1500 კაცი — (იქვე 332) (ეს ტაძრეულები იახლა მან 1110 წელს თრიალეთში თურქთა წინააღმდეგ ომში), ხოლო დავითის ლაშქრის სრული სურათის მოცემისას ლაშქრის ამ სახეობას არ იხსენიებს, ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ ჩვენი ავტორი იმ ტაძრეულებს ამ მონებში გულისხმობს. მხოლოდ განსხვავება ისაა, რომ ამ ტაძრეულთა რიცხვი აქ უკვე ხუთიათასად ქცეულა...

მონის ინსტიტუტი ფრიად საყურადღებოა. დავითის მონები ყივჩაყები არ არიან, მეფემ რომ მოიწვია. ყივჩაყები ცალკე ორგანიზაციას წარმოადგენენ და არც ყველანი არიან გაქრისტიანებული, თუმცა ქრისტიანობა მათ შორის ფეხს იკიდებს. დავითს, როგორც ჩანს, ყივჩაყთა მომთაბარული ტრადიცია იმ თავშივე არ მოუშლია: „ყივჩაყნი დააყენნა ადგილთა მათ მარჯუეთა დედა-წულითა მათითა“. „დააწყუნა გუარად-გუარად და დაუდგინნა სპასალარნი და მმართველნი“. აქედან ჩანს, რომ ყივჩაყები მეფემ შეიარაღა „განასრულა ცხენებითა და საჭურველითა“. სამხედრო დასებად დააწყო, სამხედრო და ადმინისტრაციული ხელმძღვანელები მიუჩინა. ესაა, რომ მეფე მათ შინაურ ყოფაში არ ჩარეულა, თუმცა ახალი ვითარების დიდი გავლენა ამ პირველყოფილ ტომზე თავისთავად იგულისხმება, ამიტომაც იყო, რომ „ყივჩაყნიცა უმრავლესნი ქრისტიანე იქნებოდეს დღითი დღე“.

სხვა საქმეა მონანი. ამათ ჩვენი ავტორი სულ სხვა რიგად ახასიათებს. თუმცა ჩვენი ავტორი ზოგადად ლაპარაკობს ყივჩაყების სხვადასხვა თვისებებზე, რაც აგრე სასურველი იყო: წყობასა შინა სიმკნე, მიმართების სიფიცხე, ადვილად დასამჭირველობა და მომზავებლობა ნებისა თვისისა (ე. ი. მეფის ნების მიმყოლობა), უპოვარება (სიღარიბე), მაგრამ ჩვენი ავტორი არსად არ ამბობს, რომ ყივჩაყები „რჩეულნი“ ან „მისანდონი“ იყვნენ... ჩვენი ავტორი იმასაც აღნიშნავს, რომ ეს ყივჩაყები არც თუ აგრე ერთგულე-

ბი იყვნენ, და არაერთგზის უცდიათ აჯანყება, მეფის მოკვდავობის ამას უცხო წყაროებიც გადმოგვცემენ). სულ სხვა იყვნენ, როგორც ვთქვით, „მონანი“. ესენი იყვნენ „რჩეულნი და განსწავლულნი ლუაწლსა“, ამათვის ქრისტიანობა სავალდებულო იყო („ყოველნი ქრისტიანე ქმნულნი“). ესენი მისანდონი იყვნენ და გამოცდილნი სიმკნითა. ამათაც, უნდა ვიფიქროთ, ჰყავდათ „სპასალარნი და მმართველნი“.

ჩვენი ავტორის მიერ ხმარებული დახასიათებანი, რასაც ის არც ყვიჩაყებისა და არც სამეფოს სპის (ე. ი. ქართველების) მიმართ იმეტებს, იმის მოწმობაა, რომ ეს მონანი განსაკუთრებული ლაშქარია. მონანი ქართველები არ არიან წარმოშობით, ისინი „ქრისტიანე ქმნულნი“ არიან, ქრისტიანობა მათთვის სავალდებულოა, ეს მონანი არც „ყვიჩაყები“ არიან, მაშ ვან უნდა იყვნენ? თურქები ისინი არ შეიძლება იყვნენ, არც ოსები, მით უფრო არც სომხები... შეიძლება ვიფიქროთ, რომ „მონებში“ ყველა იგულისხმება ვინც კი ლაშქრის ამ სახეობაში იმყოფებოდა, რომ „მონა“ სოციალური მომენტით კი არ არის აქ ხმარებული, არამედ სამხედრო ნიშნით, „მონაში“ შეიძლებოდა ყოფილიყო ყველა უცხოელი და შინაურიც (?) შეიძლება უპირატესად ესენი არაქართველები იყვნენ და როგორც „ქრისტიანე ქმნულობა“ მათი გვაფიქრებინებს. ისინი უპირატესად არაქრისტიანები იყვნენ... შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ეს მონები „სამეფოს სპის აგან“ და „ყვიჩაყებისაგან“ იმით განსხვავდებოდნენ, რომ ესენი არც მიწისმფლობელ — მიწისმოქმედნი იყვნენ, როგორც იყო „სპა“, და არც მომთაბარე მეჯოგენი, როგორც „ყვიჩაყები“ იყვნენ (ან როგორც „ოსები“ და სხვა მთიელები მსახურობდნენ როგორც „ყმადნაფიცები“), არამედ „მონები“ იყვნენ პ რო ფ ე ს ი ო ნ ა ლ უ რ ი მ ო ლ ა შ ქ რ ე ნ ი, „რჩეულნი“, სამხედრო საქმეში განსწავლულნი“, „მისანდონი და გამოცდილნი სიმკნითა“ და „ყოველნი ქრისტიანე ქმნულნი“. არც მიწის მოქმედება-მფლობელობასთან და არც მომთაბარეობასთან მათ კავშირი არ ჰქონიათ და მათი ერთადერთი საქმე მონაში სამსახური იყო, ისევე როგორც ძველი „ტაძრეულობისა“, რომელნიც არჩილ მეფემ აზნაურყვანა და კახეთი მიუბოძა ე. ი. ტაძრეულის ინსტიტუტი მოშალა და სამხედრო საქმე საბოლოოდ და მთლიანად მიწის მფლობელობა — მიწის მოქმედებას დაუკავშირა. როგორც ჩანს, დავითმა აღადგინა ტაძრეულნი-ს ინსტიტუტი, მაგრამ არა ქართველებისაგან შექმნა ის (უპირატესად?), არამედ უცხოელებისაგან და უნდა ვიფიქროთ. ამ მონებში.

ყვიჩაღთა ნათესავისაგან არამცირედ უნდა ყოფილიყვნენ, როგორც კავკასიელ მთიელთაგანაც, ოღონდ ესაა, რომ ყველა კავშირი გაწყვეტილი ჰქონდათ სასოფლო მეურნეობასთან. საფიქრებელია „მონებში“ არამცირედ იყვნენ ტყვეებიც... ეს ინსტიტუტი ამოდენა ლაშქრით, რა თქმა უნდა, ერთი ხელის აღებით არ შეიქმნებოდა და ის, ბუნებრივია, ვიფიქროთ, თანდათან იქნებოდა, ვიდრე ბოლოს 1120-ანი წლებისათვის, აგრე მრისხანე კორპუსი არ ჩამოყალიბდა. სამწუხაროდ ჩვენ არ მოგვეპოვება ცნობები იმის შესახებ თუ გარეშე მტერთან ომის გარდა სხვა რა საქმეს ასრულებდნენ ეს მონები. ერთგან იქ, სადაც ტაძრეულებით დავითის ლაშქრობაზეა საუბარი, ჩვენი ავტორი გამოთქვამს რომ დავითი „ღამე ყოველ წარვიდა მასლათა კაცითა ათასხუთასითა“. მასლას განმარტება მე არ მომეპოვება. საბას მიეპოვება ერთი ადგილი, რომელიც შეიძლება ჩვენ გამოგვადგეს. სიტყვის სამასალოს ლექსიკოგრაფი განმარტავს საგუშაგოთი. შეიძლება ამ სამასალოს რაიმე კავშირი ჰქონდეს უცნაურ მასლასთან და „მასლათა კაცითა“ ნიშნავდეს გუშაგების თუ „გუშაგთა კაცით“ (გუშაგი — დარაჯი ციხეთა) და შეიძლება მაშასადამე, ამ ტერმინს რაიმე კავშირი ჰქონდეს მეფის მცველობასთან. (შედ. ვახტანგ VI მცველთა ჯარი)... სამაგიეროდ უფრო განკვეთილია ტაძრეული, რომელსაც ოდესმე მეფის სასახლესთან უეჭველია კავშირი ჰქონდა (ტაძარი). ტაძრეული ორჯელ აქვს მოხსენიებული ჯუანშერს (237, 243) და იქიდან მხოლოდ ისა ჩანს, რომ ტაძრეულები მეფეს ახლავენ ომში და რომ სოციალურად თავისუფალნი არ იყვნენ (ი. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, II, I, 35) და უნდა ვიფიქროთ მონებად ითვლებოდნენ...

მაგრამ თუ ასეთი პოზიციური განმარტება „მონებისა“ არ მოგვეპოვება, ისტორიკოსის სხვა ცნობები ბევრის მხრივ ნათელს ხდის ამ ინსტიტუტს: ისინი იყვნენ „რჩეულნი და განსწავლულნი ღუაწლისა“. მაშასადამე მონაში ყველას კი არ იღებდნენ, არამედ აქ მხოლოდ რჩეულები იყვნენ, ისინი განსწავლულნი იყვნენ სამხედრო ხელოვნებაში... ამავე დროს ესენი იყვნენ მისანდონი, რაც განსაკუთრებით საყურადღებოა, და გამოცდილნი სიმჭნითა. მოკლედ ეს იყო გვარდია, რომელსაც მეფე სავსებით ენდობოდა და რომელიც ამ ნდობას ამართლებდა... ისტორიკოსი აღნიშნავს ყვიჩაყების ღალატის შესახებ, არც სამეფოსა სპანი იყვნენ მისანდონი, ამ ეპიტეტით ჩვენი თვალმახვილი ავტორი მხოლოდ მონებს აჯილდოვებს და ეს არა შემთხვევით: როგორც ჩანს, მცირე და ბოლომოუღებელ

ლაშქრობას, თარეშებს მეფე ამ მონების (ტაძრეულების) საშუალებით აწარმოებდა: ნადირობდა, მიმოდრიოდა და ადმინისტრაციულ-ლონისძიებებს მათი თანხლებით ატარებდა, ურჩებს სჯიდა, მორჩილთ აწინაურებდა... ეს მონები მხედრები იყვნენ და მეფეს თან ახლდნენ ქალაქის პირის რბევაში თუ უფრო მსხვილ ომებში. ამ მონებს ჩანს სპასალარნი და მმართველნი ჰყავდათ. ესენი იყვნენ მეფეს რომ აბრალეზდნენ წიგნების კითხვით გატაცებას. ისინი, ჩანს ახლოს იდგნენ მეფესთან და მისი გამოცდილი მისანდონი იყვნენ. ამრიგად მონასპის ინსტიტუტი ფაქტია. ისიც შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ეს ინსტიტუტი დავითის მიერ იქნა შემოღებული. ამ ინსტიტუტის მიზანი მეფის პერსონის უზომო განდიდებაა, მისი მიუწვდომელობა... მეფე ამ ინსტიტუტით დაუპირისპირდა ფეოდალური ლაშქრის პრინციპს. მონებით და ყოჩაყებით დავითმა გასტეხა დიდგვარიან-ერისთავეები მათი ტენდენციით ფეოდალური ლაშქრის ბატონობისა და თვით ეს ლაშქარიც მოსწრაფედ მორჩილი გახადა... (ხომ არ შეიძლება ვივარაუდოთ რომ ეს „თვისისა სამეფოსა სპანი რჩეულნი და მოკაზმულნი, ცხენკეთილნი და პირშეუქცევლნი“ საქართველოს მთელი ფეოდალური ლაშქარი კი არ იყო, არამედ მისი გარკვეული ნაწილი, მეომრობა-მხნეობაში გამოცდილი და მეფისათვის თავდადებული?...).

როგორი იყო მონასპის შემდგომი ბედი?... ეს ფრიალ მნიშვნელოვანი საკითხი ჯერ კიდევ არავის დაუსვამს. სამწუხაროდ პირდაპირი ჩვენებანი საამისოდ ჩვენ არ გავაჩნია.

აკად. ი. ჯავახიშვილი ქართულ ლაშქარზე საუბრისას (სამართლის ისტორია II, I, 146) აღნიშნავს, რომ „დავით აღმაშენებელმავე დააწესა მეფის პირადი მცველი ჯარი „მონასპებად“ წოდებული (ისტ. და აზმანი, მდ. ქცა, გვ. 397). როგორც თვით სახელიც გვიჩვენებს, ესენი იყვნენ „მონანი მეფისანი“ (იქ არ წერია „მონანი მეფისანი“ არამედ მარტივად მონანი. მონანი აქ ტექნიკური ტერმინია და ამ ჯარის სახელია და არა სოციალური ტერმინი განმარტებით — „მეფისანი“. — ნ. ბ.), რომელიც „ჰყუეს რჩეულნი“ დავით აღმაშენებელს „ვითარც ხუთიათასი კაცი ყოველნი ქრისტიანე ქმულნი, მისანდონი და გამოცდილნი სიმხნითა“ (ცხოვრება მეფეთ მეფისა დავითისი მდ. ქცა, გვ. 302, აგრეთვე, გვ. 317). სამწუხაროდ განსვენებული მკვლევარი ამ მოკლე აღნიშვნით კმაყოფილდება...

($\frac{4}{22}$ ფ. 18—35).

18. 1121 წელი იყო. დავით მეფე „მასვე ზამთარსა ჩავიდგამდნენ“
ხაზეთს, ბიჭვინთამდე და განაგნა საქმენი მანდაური. ღირსნი წყა-
ლობისანი შეიწყალნა, შემცოდენი დაიპყრა და წუჰართნა“ (ქცა,
I, 339). ჩანს აფხაზეთში, ე. ი. ლიხს გადაღმა მეფით უკმაყოფი-
ლოებს თავი წამოუყვიათ. დავითს იქ „სპა მისი“ არ ახლდა, ე. ი.
მეფე ალბათ მონასპით იმყოფებოდა აფხაზეთში. და მეფემ „განაგ-
ნა საქმენი მანდაურნი“. აქ შეიძლება დავითი გართულებული საქ-
მეების გამო გარდავიდა „აფხაზეთს“ და „განაგნა საქმენი მანდაურ-
ნი“, მაგრამ ის მაინც ფაქტია, რომ დავითიც კი მისდევდა იმ ფეო-
დალურ პრინციპს ქვეყნის მართვისას, როცა ქვეყანას მეფის პერ-
სონა აერთიანებს, თორემ თითოეული ერთეული ყოფილი სამეფო,
სამთავრო ასეთადვე რჩება და რომ თითოეულის „საქმენი“ ურთი-
ერთისაგან დამოუკიდებელნი არიან. მაგრამ რამდენად ეგუებოდა
ასეთი პოლიტიკური წყობილება იმ ახალი სახელმწიფოს პრინციპს,
ქვეყნის ცენტრალისტურად გაერთიანების პრინციპს? რა თქმა
უნდა, ეს ორი პრინციპი, — ფეოდალური გაერთიანება საერის-
თავთერისთავოებით და ცენტრალისტური გაერთიანება სავაზიროთი
ურთიერთს გამოორიცხავდნენ, მაგრამ კონფლიქტი, ჩანს, ჯერ აგრე
მომწიფებული არ იყო: ქვეყანა ჯერ კიდევ მეურნეობრივად აგრე
განვითარებული არ იყო, ერთი ხელის მოსმით თემობრიობის პრინ-
ციპი უარეყოთ, ქვეყანა რაციონალურ-ადმინისტრაციულ ერთეუ-
ლებად დაეყოთ და, ამრიგად, ქვეყანა ცენტრალისტურად მოეწ-
ყოთ. საბოლოო ანგარიშით ასეთ ღონისძიების გატარებას გულის-
ხმობდა სავაზირო და ეს შეთავსებანი ვაზირობისა ერისთავთერის-
თავობასთან საამისოდ გადადგმული პირველი ნაბიჯი იყო. მაგრამ
ამ პრინციპის წარმატებით განხორციელებას ჯერ კიდევ დიდი მშვი-
დობიანი განვითარება უნდოდა. მეფის დომენის სიდიდე, მართალია,
ხელსაყრელ პირობას წარმოადგენდა ამ ღონისძიების წამოსაწყე-
ბად, მაგრამ აუცილებელი იყო ეკონომიური ურთიერთობის კიდევ
მეტე მოწიფულობა, მეურნეობრივი გაერთიანება ძირეული რაიო-
ნებისა, საერთო ბაზრისა და ეროვნული ეკონომიკური ცენტრის წარ-
მოქმნა, რომ ასეთ ღონისძიებას გაემარჯვა და თემურ-ფეოდალური
ერთეულები (საერისთავთერისთავონი) გამჭრალიყვნენ და ერის-
თავთერისთავი მოხელე-მოსაკარგავე ვაზირს შეეთვისებინა... რა
თქმა უნდა, ეს უნდა მომხდარიყო თანდათან, ქვეყნის ეკონომიუ-
რად მოწიფულობისდა კვალად (დავითის საქმიანობა სწორედ აქეთ
იყო მიმართული... მაგრამ ეს იყო მხოლოდ დასაწყისი ამ დიდი
საქმისა...) საქართველოს საერისთავთერისთავოები მრავალსაუკუ-

ნოვანი ისტორიის მქონებელი პოლიტიკურ-ეკონომიური ერთეულები იყვნენ. თემობრივ ტომობრივად ურთიერთისაგან განსხვავებულნი, მტკიცე სამეურნეო გეოგრაფიულ ერთეულებად ჩამოყალიბებულნი, ეს ერთეულები კულტურულადაც ერთი მეორისაგან გარკვეულად განსხვავდებოდნენ (ენით, დიალექტით, კილოკავით, ყოფით).

თითოეული ასეთი საერისთავთერისთავო ძველად სამეფო ან სამთავრო იყო და კლასობრივი ურთიერთობის გარკვეული სახეობის პოლიტიკურ ფორმას წარმოადგენდა. მაგრამ ქვეყნის შემდგომი განვითარება, კლასთა ბრძოლის შემდგომი გაღრმავება მოძველებული პოლიტიკური ფორმის შესაბამის ცვლილებას მოითხოვდა. დაიწყო ქვეყნის გაერთიანება, მისი ერთ ფეოდალურ მონარქიად ჩამოყალიბება. ორას წელზე მეტ ხანს გრძელდებოდა ეს პროცესი. თანდათან გაქრენ ძველი მეფეები და მთავრები. მათი ადგილები გაერთიანებული ქვეყნის მეფეთა მეფის დიდმოხელემ ერისთავთ-ერისთავმა დაიკავა. ($\frac{4}{22}$ ფ. 29—31).

19. 1123 წელი. დავით მეფე შარვანს გაემართა. — იქ სულტანი მოსულიყო და შარვანშაჰი შეეპყრა. სულტანმა ბრძოლა ვერ გაბედა და უკან წავიდა.

„მასვე დღესა სულტანსა წინაშე მიმავალი ათაბაგი რანისა აღსუნღული ძალითა მრავლითა მოსრეს მონათა მეფისათა ვითაროთხი ათასი კაცი და იგი ოდენ მარტო მეოტი ძლით მივიდა სულტანსა წინაშე“ (ქცა, 1, 344).

აშკარაა მეფის ეს „მონები“ მარტო მეფის მცველნი კი არ არიან, არამედ მოლაშქრეთა ძლიერი კორპუსიც.

ეს მონები ხომ ჯერ კიდევ თბილისის ალებამდე ჰყავს მეფეს, კარგად ჩანს. „მონებს“ შორის არიან „კაცნი რჩეულნი“. (ქცა, 1, 349).

მეფეს თან ახლდა „სამასი მკედარი“. მკედრებია მეფის „მონებიც“. მეფე და ეს მისი „სპა“ ავჭალის ღელეში არიან დამალული...

„სპა“ აქ იგივე „მონები“ თუ არ არიან, ყოველ შემთხვევაში ისინი მაღალი ფეოდალები არ არიან...

უფრო საფიქრებელი ისაა, რომ „მონანი მეფისანი“ ანუ „მონასპა“ როგორც თამარის ისტორიკოსი იტყოდა... თავისთავად ტერმინი „მონასპანი“ გამორიცხავს თითქო „სპანში“ მხოლოდ მაღალი ფეოდალები იგულისხმებოდნენ.

20. დავითმაო „სულტანი დასუა მოხარკედ თვსა, ხოლო მეფე ბერძენთა ვითარცა სახლეული თვსი; დასცნა წარმართნი. მოსრნა ბარბაროზნი, მრწე მად მოიყვანა მეფენი, მონად კელმწიფენი; მეოტად წარიქციენა არაბნი; იავარად ისმაიტელნი, მტუერად დახსნა სპარსნი, ხოლო გლეხად მთავარნი მათნი“. (ქცა, I, 351).

„მონის“ ცნების პოზიტივეური განმარტებისათვის აქედან ის მაინც ჩანს, რომ მონა არის „კელმწიფის“ საპირისპირო ცნება, ისევე როგორც „გლეხი“ არის „მთავრის“ საპირისპირო ცნება...

კელმწიფე არის ის, ვინც უფლებამოსილია, ვინც უფლებაშეუზღუდველია, ვინც უფლებიანია. კელმწიფეში ხაზგასმულია უფლების (კელის) ცნება. მისი საპირისპირო ცნება უფლების არა მქონე ცნებაა... უფლებამოკლებულის ცნება ესაა, დავითის ისტორიკოსის გაგებით, მონა. და „მონის“ ასეთი გაგება ხელს არ უშლის ამ განათლებულ ავტორს „მონები“ უწოდოს იმ ხუთი ათას მხნე და რჩეულ მხედარს, დავითს რომ ახლავენ და მის ღვაწლს რომ განსწავლული არიან. უეჭველია ეს „მონა“ და ის „მონები“ რაღაცა მომენტში, უმთავრეს მომენტში ერთი მეორეს ემთხვევიან, თუ ეს არა, შეუძლებელი იქნებოდა სხვადასხვა შინაარსის არა მონათესავე შინაარსის ცნებების ერთი ტერმინით ხმარება ერთი და იმავე ავტორის მიერ. მონა ისაა, ვისაც საკუთარი უფლება არა აქვს. საკუთარი კელი არა აქვს. ვინც სხვისი ნების, სხვისი კელის, სხვისი უფლების ქვეშაა *persona alieno juris subiectus* -ია. მისი საპირისპირო კელმწიფეა, უფალია, ვისაც ხელი მწიფე აქვს, ვისაც უფლება აქვს. ვისაც დამონებული თავისუფლება კი არა, დაუმონავებელი თავისუფლება აქვს. მარტო ეს გამოთქმაც კი „დამონებული თავისუფლება“ — სწორედ ამავე დროს ნახმარი — (რუის-ურბნისის ძეგლის დება) — კარგად მოწმობს თუ რა შინაარსს გულისხმობდნენ ცნება „მონაში“... (კელმწიფეს კელი აქვს მწიფე, უფალს ფლ (ფლობა) თუ „ფ“ (მე-უფე-ე) აქვს, მონას კი ეს სრულიად არ გააჩნია, ის კელისა და ფლ-ს საპირისპიროა, მისი უარყოფაა. ეს მომენტია უმთავრესი, ეს მომენტია დამახასიათებელი მონისა, როგორც სრულიად მართებულად ესმის ჩვენს ისტორიკოსს.

როგორღა უნდა გავიგოთ ამავე მწერლის პირში ეს „მეფის მონანი“? მხოლოდ ისე, რომ ეს მონები მეფის ნების ამსრულებელნი არიან და მისგან დამოკიდებული რაიმე კელი მათ არ გააჩნიათ. მათ არც „ქალაქი აქეთ მაგარი“ და არც „ციხე მოუღვევარი“

და ისინი პატრონის „შეწყნარებული“ კი არ არიან, არამედ ყველაფერი მათი (თუ რამ აქვთ) კელმწიფისაა.

ამ კონტექსტში მეტად საინტერესოა ცნება „გლეხი“, რომელიც მთავრის საპირისპიროდ აქვს ავტორს მოტანილი (ასეთივე შინაარსით მას ეს ცნება დიდგორის ომის აღწერისასაც აქვს მოტანილი... „და რამეთუ გლეხთა, იხილემცა, ოდეს არაბთა მეფენი მოჰყვანდეს ტყუედ“...) მთავარი უმაღლესი საფეხურია პოლიტიკური ხაზით, გლეხი უდაბლესი, კელმწიფე — მონა, მთავარი — გლეხი.

($\frac{4}{22}$ ფ. 132—136).

21. 1124 წ. მეფემ ანისი აიღო და „ანისისა მცველად დაუტევნა აზნაურნი მესხნი და წარმოვიდა ქართლად“. (ქცა, I, 345).

იმავე წელს „წარემართა შარვანსა, და აღიღო ქალაქი შამახია და ციხე ბირიტი, სრულად ყოველი შარვანი, და დაუტევნა ციხეთა და ქალაქთა შინა ლაშქარნი დიდნი ჰერნი და კახნი და განმგებლად და ზედამხედველად ყოველთა საქმეთა მანდაურთა აჩინა მწიგნობართუხუცესი თვისი სჰმონ, ჰყონდიდელი მთავარეპისკოპოსი, მაშინ ბედიელ-ალავერდელი, მიმსგავსებული გიორგი დედის ძმისა თვისისა, კაცი ყოვლითურთ სრული და ბრძენი“.

ისტორიკოსი აქაც თავის წესს მისდევს: არ ასახელებს საერო მმართველებს, ხოლო მწიგნობართუხუცესს არ ივიწყებს.

მაგრამ განსაკუთრებით ამჟამად ჩვენთვის საყურადღებო ისაა, რომ დავითი შარვანს და ანისს (ე. ი. სომხეთს) საყმადნაფიცოდ კი არ აქცევს, არამედ იერთებს სამეფოდ. შარვანის „საქმეთა ზედამხედველად“ მხოლოდ ამას მოწმობს.

და დავითს არა თუ ანისი და შამახია, სომხეთის სამეფოშიაც კი არ გაუჩენია საერისთაო, ისევე როგორც თრიალეთში ან ზედა-ზენ-მუხრანში. თვედორსე ჰქონდა თრიალეთი და კლდეკარნი, მაგრამ მისი „ერისთაობა“ არსად იხსენიება (და თუ იყო ერისთავი, არა ძველებური ბაღვაშისებური), ასევე აბუღეთი და ივანე

ორბელი, მაინც ამათი დიდგვარიანობა საეჭვოა... ($\frac{4}{22}$ ფ. 139).

22. დავითმა ოსეთს „თანა წარიტანა გიორგი ჰყონდიდელი და მწიგნობართ უხუცესი თვისი, კაცი სრული ყოვლითა, სიკეთითა სულისა და კორცთასა, სავსე სიბრძნითა და გონიერებითა, განმზრახი, სვანი და ფრთხილი, თანააღზრდილი აღმზრდელი პატრონისა

და თანაგამკაფელი ყოველთა გზათა, საქმეთა და ღუაწლთა მისთა (ქცა, I, 336).

გიორგი ჭყონდიდელი განსაკუთრებული მნიშვნელობის ისტორიული პიროვნებაა. ის დავითის პოლიტიკის სული და ცულია. ის წლოვანებით მეფეზე უფროსია, მეფის „აღმზრდელია“, მაგრამ, შეიძლება, არც თუ ძალიან უხნესია: მისი „თანააღზრდელია“ „აღმზრდელი პატრონისა“ მრავლისმეტყველია: ჯერ ერთი ეს იმას ნიშნავს, რომ გიორგი არ იყო „ნათესავი მეფისა“, როგორც ამას ფიქრობდა თ. ყორღანია (ქრონ. I, 242): მაშინ „აღმზრდელი პატრონისა“ გამოთქმა უხერხული იქნებოდა. მეორე, გიორგი ჭყონდიდელი არც გელათში დაუმარხავთ, საფიქრებელია, რადგან, „გიორგი ჭყონდიდელის მწირველი“ XIII საუკუნეში შიო მღვიმეში იხსენიება. „მონასტერსა ახალსა“ დაემარხა ხელის შემშლელი გარემოება ვერ არის, რადგან დავითმა 1102—1103 წელს დაიწყო შიო მღვიმეში „საშუალი“ ეკლესიის შენება, ამის მოწმობაა მისი სიგელი, რაც შეეხება გელათს, დავითმა აქ კიდევ მეტი აღაშენა (აკადემია, მთავარი ეკლესია, ქსენონი...) და ის მეფეთა საქვალეთ დამტკიცა, მაგრამ გელათი მანამდეც არსებობდა. ასე რომ „ახალი მონასტერი“ არც ეს იყო და არც შიო მღვიმე, ხოლო გარკვეული ასრით ორივე შეიძლებოდა „ახალ“ მონასტრად წოდებულიყო (უფრო კი მაინც გელათს შეშვენოდა ასეთი სახელი). მაგრამ გიორგი ჭყონდიდელის შიო მღვიმეში დამარხვის ვარაუდს ის უპირატესობა აქვს, რომ ეს მონასტერი შემდეგ XII—XIII საუკუნეებში განსაკუთრებით მწიგნობართუხუცესის საზრუნავი და სახელო ჩანს, მაშინ როცა გელათი მოძღვართ მოძღვარის ხელთაა, აქ, შიო მღვიმეში, სხედან და მოღვაწეობენ მოსვენებად გასული ჭყონდიდელი მწიგნობართუხუცესები. ასე რომ შიო მღვიმე თითქო ჭყონდიდელთა საქვალეა და თუ ასეა, ეს უეჭველია გიორგი ჭყონდიდელიდან უნდა დაწყებულიყო, ამას უნდა მოწმობდეს მისი მწირველი შიომღვიმეში...

ხოლო თუ ყველა ეს არა საქმათ საბუთია და გიორგი ჭყონდიდელი გელათშია დასაფლავებული, ეს კიდევ უფრო მანიშნებელი ფაქტი იქნებოდა იმისა, თუ რა დიდი მნიშვნელობისა იყო ამ ბერის მოღვაწეობა...

ისტორიკოსი გარკვევით ამბობს, რომ ეს ბერი იყო აღმზრდელი პატრონისა და თანაგანმკაფელი ყოველთა გზათა, საქმეთა და ღუაწლთა მისთათ. როგორც ვიცით, ვიორგი მონაზონი რუის-უბნისის საეკლესიო კრების „თუალად“ იყო „ცნობილი“, ე. ი. აღიარებული

იყო მთავარ ინიციატორად და კრების მუშაობის წარმმართველად, ასე რომ ეს საქმე საეკლესიო კრების მოწვევა და რადიკალური დონისძიებათა მიღება, საფიქრებელია, მეფეს განუზრახა გიორგი მონაზონმა მეფის მწიგნობართუხუცესმა, რაკი გიორგი მონაზონი დიდგვარიანთა წინააღმდეგ მიმართული (საეკლესიო დარგში) პოლიტიკის მომხრე და განმზრახი იყო, შეიძლება ვიფიქროთ, იგივე იყო ახალგაზრდა მეფის განმზრახი ლიბარიტ-რატისა თუ ძაგან-მოდისტოსის წინააღმდეგ ბრძოლისა. იგივე გიორგი მონაზონი მეფის მთავარი თანამოღვაწეა თურქთა განდევნის საქმეში. მისი ხელმძღვანელობით ან უშუალო მონაწილეობით ხდება სამშვილდისა და სომხითის გაწმენდა თურქთაგან, ასევე რუსთავიდან მათი განდევნა და ამ ქალაქის შემოერთება. ასე რომ გიორგი მონაზონი მართლაც რომ „თანაგანმკაფელი“ იყო „ყოველთა გზათა, საქმეთა და ღუაწლთა“ მეფისათა. შეეხებოდა საქმე ეკლესიას თუ დიდგვარიანთ, საეროს თუ სამხედრო საკითხებს ყველგან და ყველაფერში გიორგი მონაზონი — მწიგნობართუხუცესი აქტიური მონაწილეა. ის მართლაც მამაა მეფის (ჰყონდიდელის წოდება მეფის „მამად“ პირველად დავითის ისტორიკოსმა იხმარა). ჩანს შემდეგაც გიორგი ასევე მხნედ განაგრძობს აქტიურ პოლიტიკურ მოღვაწეობას და მისი განზრახვის გარეშე არ მომხდარა, რა თქმა უნდა, სააჯო კარის შექმნა (ეს მთელი ახალი საფეხური იყო ქართული ფეოდალური სახელმწიფო წყობილების განვითარებაში), სადაც თავმჯდომარედ იგივე ბერი დაინიშნა... და კონტროლი ყოველი სამეფისკარო დაწესებულებისა (ერთი სიტყვით კანცლერი ამ სიტყვის სრული მნიშვნელობით) ჰყონდიდელის უფლებას რომ შეადგენდა, უეჭველია გიორგის დროიდანვე მოდის. გიორგი მონაზონი იყო მთავარი განმზრახი მეფისა ყივჩაყთა გადმოყვანის საქმეშიც...

თუ როგორ განსაკუთრებით აფასებდა დავითი ამ თავის მწიგნობართუხუცესს, ჩანს იქიდან თუ როგორი პატივით დაასაფლავეს ღვაწლმოსილი მოხელე. მეფემ მისი გარდაცვალების გამო გლოვა გამოაცხადა, სამეფო კარი შავით შეიმოსა და მხოლოდ 40 დღის შემდეგ დახსნა გლოვა მეფემ (უფლისწულ ვახტანგის შეძენის გამო).

დამახასიათებელია, რომ დავითის ისტორიკოსი, რომელიც „ერისთავებს“ სულ არ იხსენიებს და სხვა საერო თუ საეკლესიო პირთაც იშვიათად ასახელებს, გიორგი არ ავიწყდება და მის ღვაწლს განსაკუთრებით აღნიშნავს, ჩანს დიდი დავითის პიროვნებაზე ჩვენი ისტორიკოსის თვალში ვერ დაჩრდილა დიდი პოლიტი-

კური მოღვაწის სახე და ჩვენი ისტორიკოსის ცნობებიდან ნათლად ჩანს, რომ გიორგი მწიგნობართუხუცესი დავით მეფესთან ერთად იყო შემოქმედი ახალი ქართული სახელმწიფოსი.

ჰყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესის აგრე ყოვლისმომცველი კომპეტენცია, როგორც ეს შემდგომ ხანებში ჩანს, გადაჭრით შეიძლება ითქვას, დავითის მიერ განსაზღვრულ-დამტკიცებული, გიორგის პრაქტიკული მოღვაწეობის შედეგია.

მეფის მწიგნობართუხუცესის როლის აგრე გადიდება, მისი კომპეტენციის აგრე ყოვლისმომცველობა, მისი ვაზირთა უპირველესობა ყველაზე თვალსაჩინო მოწმობაა ახალი სახელმწიფოს წარმოქმნისა. ძველი ერისთავების წინააღმდეგ მიმართული პოლიტიკისა, ქვეყნის ცენტრალისტურად გაერთიანების პოლიტიკისა.

ამიტომაც იყო, გასაგებია, რომ ჰყონდიდელ მწიგნობართუხუცესს უტევდა ფეოდალური რეაქცია, ვიდრე XIII საუკუნეში ის არ გადააშენეს...

გიორგი მონაზონი მეფის აღმზრდელი იყო... ეს არ ნიშნავს იმას, რომ გიორგი იყო მეფის სულიერი მოძღვარი, ე. ი. ქრისტიანობის გზით სწორად სვლის მაჩვენებელ-დამრიგებელი. ასეთი პირი სხვა იყო, როგორც ამას დავითი ასახელებს კიდევაც (შ. მღ. საბ., 16). მაშასადამე გიორგის მიერ მეფის აღზრდა სულ სხვა სფეროს შეეხებოდა. მაგრამ ისიც გამორიცხულად შეიძლება მივიღოთ, რომ გიორგი მონაზონი მეფის საქაბუჯო საქმეებში აღმზრდელი იქნებოდა. ამაებში, უეჭველია, მეფეს სხვა აღმზრდელები ეყოლებოდა. დარჩა მწიგნობრობისა და პოლიტიკური სფეროები და, როგორც ისტორიკოსიც მოწმობს, ამ დარგებში „აღმზრდელი“ იყო მეფისა გიორგი მონაზონ-მწიგნობართუხუცესი...

„ხოლო მაშინ ოვსეთს ყოფასა მიიცვალა გიორგი ჰყონდიდელი. თავადგა სიყრმითგანთა პატრონისა მსახურებათათჳს და პატივითა დიდითა წარმოგზავნა მონასტერსა ახალსა და მუნ დაემარხა, რომელი იგლოვა ყოველმან სამეფომან და თვთ მეფემან ვითა მამა და უმეტესცა მამისა, შემოსითა შავისათა ორმოც დღე, ვიდრემდის იშვა ვახტანგ, რომლისა ხარებია დაიქსნა გლოვა“. (ქცა. I, 337).

აქ გარკვევითაა ნათქვამი, რომ გიორგი მონაზონი თავმდგმური იყო (თუ თავად ადგა??) პატრონისა მსახურებათათჳს სიყრმითგანვე, ე. ი. შეიძლება ვიფიქროთ ის აქტიური მოღვაწე იყო 1089 წლის აქტისა, გიორგი მეფემ რომ ეს 16 წლის დავითი ტახტზე აიყვანა. შეიძლება გიორგი მონაზონი თვით გიორგი მეფის მწიგნო-

ბართუხუცესიც კი იყო. „ვითარცა მამა და უმეტესცა მამისა სითა შავისათა ორმოც დღე“ — ნათესაობის მაჩვენებელი გამოთქმა კი არაა, არამედ ის, რომ დავით მეფე განაკუთრებით ძვირად აფასებდა თავის უერთგულესი alter ego-ს ღუაწლს ახალი სახელმწიფოს შექმნის საქმეში...

1123 წელს დავით მეფე წერს: შიო მღვიმის მონასტერიო, აწ სვიმეონ ბედიელ-ალავერდელისა იყოს შევედრებულ. რაც საქმე და საურავი მათი იყოს, იგი იყოფოდის, რომელსა ჩუენ ვერ მივიწინეთ და შემდგომად მისსა ადგილსა ამითვე წესითა სხუა მწიგნობართუხუცესი იყოს, იგი იურვოდის“.

აქედან ცხადია, შიო მღვიმის მონასტრის საქმე დავითს მწიგნობართუხუცესისათვის გადაუცია და ასე რჩებოდა ეს, ვიდრე მწიგნობართუხუცესობა რჩებოდა. ეს კიდევ ერთი საბუთია, ვფიქრობთ იმისა, რომ გიორგი მწიგნობართუხუცესი იქნა დასაფლავებული, სადაც მისი დისშვილი (სიმონი) დავით მეფემ „მოურავად“ გააწესა და ეს პრაქტიკა მონასტრის წესად დაუდვა.

ისტ. საბ. შ. მღ. მონასტრისა გვ. 18. $\left(\frac{4}{22} \text{ ფ. } 71-77\right)$.

X 23. დავითის დახასიათება.

ის უხვად იყო დაჯილდოებული ქვეყნის პოლიტიკური მესაქისათვის აუცილებელი პირადი თვისებებით. ნათელი მიზანდასახულობით და შეუწელებელი გულისყურით ეკიდებოდა მეფე ქვეყნის ეკონომიური, სოციალურ-პოლიტიკური თუ კულტურული ცხოვრების ყოველ მხარეს. სახელმწიფო და საეკლესიო წყობილების საკითხები, ლაშქრისა და ლაშქრობის საქმე, ღონისძიებანი ქვეყნის ეკონომიური წარმატებისათვის, სოციალური ურთიერთობისა და სამართლის საკითხები — ყველაფერი მის საზრუნავს შეადგენდა, ყველაფერში აქტიურად ერეოდა და ყველაფერს გარკვეულ მიმართულებას აძლევდა.

ფართო მსოფლმხედველობის მქონეელი, ღრმად განათლებული ადამიანი, მეცნიერების მოყვარე, რელიგიური შეუწყნარებლობის მტერი, პოეზიის დიდი მეგობარი და მფარველი, გელათში სასულიერო აკადემიის დამაარსებელი, ხოლო თბილისში სამეფო კარზე საერო სწავლა-მოდგვრებისა და პოეზიის მეცენატი: — ადამიანი უღრეკი ნებისყოფით, უშრეტე ენერგიით, „უძრავი გულით“ (ე. ი. ყოვლად უშიში), ბრძენი, პოლიტიკოსი, ორგულთა და მტერთათვის მკაცრად მიმგებელი, ერთგულთათვის მოყვარე-ლმობიერი, — ასეთი იყო ეს დიდი ადამიანი, ფეოდალური საქართველოს ყველა-

ბართუხუცესიც კი იყო. „ვითარცა მამა და უმეტესცა მამისა სითა შავისათა ორმოც დღე“ — ნათესაობის მაჩვენებელი გამოთქმა კი არაა, არამედ ის, რომ დავით მეფე განაკუთრებით ძვირად აფასებდა თავის უერთგულესი alter ego-ს ლუაწლს ახალი სახელმწიფოს შექმნის საქმეში...

1123 წელს დავით მეფე წერს: შიო მღვიმის მონასტერიო, აწ სვიმეონ ბედიელ-ალავერდელისა იყოს შევედრებულ. რაც საქმე და საურავი მათი იყოს, აგი იყოფოდის, რომელსა ჩუენ ვერ მივიწინეთ და შემდგომად მისსა ადგილსა ამითვე წესითა სხუა მწიგნობართუხუცესი იყოს, იგი იურვოდის“.

აქედან ცხადია, შიო მღვიმის მონასტრის საქმე დავითს მწიგნობართუხუცესისათვის გადაუცია და ასე რჩებოდა ეს, ვიდრე მწიგნობართუხუცესობა რჩებოდა. ეს კიდევ ერთი საბუთია, ვფიქრობთ იმისა, რომ გიორგი მწიგნობართუხუცესი იქნა დასაფლავებული, სადაც მისი დისშვილი (სიმონი) დავით მეფემ „მოურავად“ გააწესა და ეს პრაქტიკა მონასტერს წესად დაუდვა.

ისტ. საბ. შ. მღ. მონასტრისა გვ. 18. $\left(\frac{4}{22} \text{ ფ. } 71-77\right)$.

X 23. დავითის დახასიათება.

ის უზვად იყო დაჯილდოებული ქვეყნის პოლიტიკური მესაჭისათვის აუცილებელი პირადი თვისებებით. ნათელი მიზანდასახულობით და შეუნელებელი გულისყურით ეკიდებოდა მეფე ქვეყნის ეკონომიური, სოციალურ-პოლიტიკური თუ კულტურული ცხოვრების ყოველ მხარეს. სახელმწიფო და საეკლესიო წყობილების საკითხები, ლაშქრისა და ლაშქრობის საქმე, ღონისძიებანი ქვეყნის ეკონომიური წარმატებისათვის, სოციალური ურთიერთობისა და სამართლის საკითხები — ყველაფერი მის საზრუნავს შეადგენდა, ყველაფერში აქტიურად ერეოდა და ყველაფერს გარკვეულ მიმართულებას აძლევდა.

ფართო მსოფლმხედველობის მქონებული, ღრმად განათლებული ადამიანი, მეცნიერების მოყვარე, რელიგიური შეუწყნარებლობის მტერი, პოეზიის დიდი მეგობარი და მფარველი, გელათში სასულიერო აკადემიის დამაარსებელი, ხოლო თბილისში სამეფო კარზე საერო სწავლა-მოდვრებისა და პოეზიის მეცენატი: — ადამიანი უდრეკი ნებისყოფით, უშრეტე ენერგიით, „უძრავი გულით“ (ე. ი. ყოვლად უშიში), ბრძენი, პოლიტიკოსი, ორგულთა და მტერთათვის მკაცრად მიმგებელი, ერთგულთათვის მოყვარე-ლმობიერი, — ასეთი იყო ეს დიდი ადამიანი, ფეოდალური საქართველოს ყველა-

მაგალითად, ცნობილია, რომ დავითს ხანგრძლივი ბრძოლა ჰქონია დიდგვარიან ძაგან ზედაზნის ერისთავთან და მუსხიშვილებთან, რომ ამ ბრძოლაში ცხოველი მონაწილეობა მიუღია ძაგანის ძმას ეპისკოპოს მოდისტოსს, რომელსაც შიო მღვიმის მონასტრის გამოყენებაც კი უცდია მეფის წინააღმდეგ აჯანყებულ ერისთავის დასახმარებლად. მეფეს დაუმარცხებია აჯანყებულნი. ამ ბრძოლაში შიო მღვიმის მონასტერი მეფის მხარეზე გამოსულა (იხ. ისტორიული საბუთები შიო მღვიმის მონასტრისა გვ. 15, 18). ამ ამბების მოთხრობის ნაცვლად ისტორიკოსი მოკლედ გადმოგვცემს: „მოსცა ჟამი ღმერთმან მეფესა დავითს და წარულო კვირიკეს (კახთა მეფეს — ნ. ბ.) ციხე ზედაზადენი; ქრონიკონი იყო სამას ოცდასამი“. ისტორიკოსი ისე გადმოგვცემს ამ ფაქტს, თითქოს ზედაზადენის ციხეს ერისთავი არ ყოლოდეს და ბრძოლა მხოლოდ მეფეებს შორის მიმდინარეობდა, იურიდიულად ეს ასე იყო, მაგრამ ფაქტიური ვითარება თუ როგორი იყო, ეს ზემო მონათხრობიდან ჩანს. და ისტორიკოსი საჭიროდაც არ სთვლის ძაგან ერისთავის მოხსენიებას...

ასევე ერიდება ჩვენი ისტორიკოსი ლიპარიტ ბაღვაშის ან რატის მოხსენიებას ქართლის ან კლდე-კარ-თრიალეთის ერისთავად (ლიპარიტს იგი „ამირას“ უწოდებს...), მაშინ როცა უეჭველია, რომ „ლიპარიტ-ამირა“ ქართლის ერისთავიც იყო და კლდეკარისაც...

კიდევ მეტი: მეფის უერთგულესი კაცის გიორგი ჭყონდიდელის დისწულის თევდორე აბულეთის ძეს ისტორიკოსის სიტყვით თრიალეთ და კლდეკარნი ჰქონდეს. (ბაღვაშების გადაშენების შემდეგ), და ამ თევდორეს ერისთავობით კი არ იხსენიებს, როგორც არ იხსენიებს ასეთი პატივით არც აბულეთს და არც ივანე ორბელს მეფის ერთგულ მხედართმთავრებს (და თავიანთი გვარის დამწყობთ...); რომელთაც გიორგი ჭყონდიდელის ხელმძღვანელობით „სიმარჯვით მოიპარეს სამშვილდე“ (131), მაგრამ კიდევ უფრო დამახასიათებელია, რომ დავითის ისტორიკოსი ერთხელაც არ აღნიშნავს, რომ დავითმა ესა და ეს ახლად აღებული მხარე თუ შემოერთებული ქვეყანა (მაგალითად კახეთი, ჰერეთი), ან ძველი მკვიდრი ქვეყანა (ქართლი თუ აფხაზეთი) ვინმეს წყალობად მისცა საერისთაოდ და სხვა ასეთი, ვინ იყო დავითის დროს ქართლის ერისთავი. მართალია მეფემ დაამცირა ქართლის ერისთავის მნიშვნელობა, ის არც მეფის აღმზრდელი იყო ამიერიდან და არც საქართველოს ლაშქრის მხედართმთავარი, როგორც აქამდე, მაგრამ არც ისაა საფიქ-

რებელი, რომ მან მოშალა ქართლის ერისთავის თანამდებობა. და ვითმა რომ ჰერეთ-კახეთი შემოიერთა, ამაში მას, როგორც ლია, განსაკუთრებული სამსახური გაუწიეს ჰერმა დიდებულებმა: „არიშიანმა, ბარამ და დედის ძმამ მათმან ქავთარ ბარამის ძემან“. ჩვენი ისტორიკოსი მოგვითხრობს თუ ამ საქმესთან დაკავშირებით როგორი ომი გადაიხადა ქართველმა ხალხმა (ერწუხს), თუ როგორ ნებიერად აიხუნა მეფემ ციხენი ქვეყნისანი, როგორ თვითმპყრობელობით დაიპყრა ქვეყანა... და მართლაც ქვეყნის თვითმპყრობელობით დაპყრობას უსათუოდ არ ეგუებოდა, ასე ესმოდა დავითის ისტორიკოსს, ერისთავებისათვის წყალობად გაცემა დაპყრობილი ქვეყნისა... მაგრამ ეს იმას როდი ნიშნავს რომ ეს ნამსახური მოღვაწენი მან უხელოდ დატოვა. არიშიანი ასეთ მოხელედ გარკვევით ჩანს (იხ. შ. მლ. საბ-ბი, 21), მაგრამ ერისთავად არც პირველად იხსენიება, არც შემდეგ...

მოკლედ დავითის ისტორიკოსი კარგად გვაგრძნობინებს, რომ ამ დროს ბრძოლა მიმდინარეობდა ერისთავობის წინააღმდეგ (სავაზიროს შექმნა ამის საშუალება იყო). და სხვა რიგად არც წარმოდგინება ქვეყნის ბატონყმური გაერთიანება $\left(\frac{4}{22} \text{ ფ. } 100-102\right)$.

ამის შემდგომად მოვიდა სულტანი მელიქშა, მოიდგა სამშვილდესა და წარიღო, და ივანე ძე ლიპარიტისი ტყუე ჰყო, მოაოჭრა სომხითი და წავიდა“ (ქცა, I 318), არ ახსენებს თუ ვინ იყო ეს ივანე, ისევე როგორც შემდეგ (გვ. 323): მოუთხრობს მიწის ძვრაზე და გვაცნობს: „თმოგვცა დაიქცა და დაიპყრნა ქუეშე კახაბერი ძე ნიანისი ცოლითურთ“ (ქცა, I, გვ. 323).

არ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ჩვენი ავტორი გულისხმობს რაღაც წინამავალ ტექსტზე, საიდანაც ცხადია, თუ ვინ იყვნენ ივანე ძე ლიპარიტისი ან კახაბერი ძე ნიანისი, მართალია, ჩვენი ავტორი იცნობს მათიანე ქართლისაის ტექსტს; მაგრამ თავის ამ ნაშრომს იმ თხზულების გაგრძელებად არ გულისხმობს, არამედ დამოუკიდებელ ნაწარმოებს წერს. ჩვენს ვარაუდს, რომ ავტორი გაურბის ამ დიდებულთა მოხსენებას ერისთავობით, ისიც მოწმობს, რომ არსად ამის შემდეგ მთელი მისი შრომის სიგრძეზე არსად იხსენიებს „ერისთავებს“.

მის ლექსიკონში ვხვდებით „სპასალარს“, „ზორვარს“, „მართებულს“, „დიდებულს“ და არც ერთხელ ერისთავს და ეს არა იმიტომ, რომ გიორგი მეფის ან მისი შვილი დავითის დროს ერისთავები არ იყვნენ ან ერისთავობა გაქრა, არამედ ეს მკაფიოდ უჩვენებს

ნებს ჩვენი ავტორის დამოკიდებულებას (და დავითის დროის პოლიტიკის დამოკიდებულებას) ამ ინსტიტუტისადმი, როგორც ჩანს, ყველა უბედურების მიზეზად მიაჩნდათ ჩვენ ავტორს და მის თანამოაზრეთ.

თურქებმა დაიფორიაქეს ქართველ ლტოლვილების „კარავნი სამეფონი და ყოველთა დიდებულთანი“ (ქცა, I, 319).

შევიწროებულმა გიორგი მეფემ „ჰყო განზრახვა დიდებულთა თვსთა თანა და დაამტკიცეს წარსლვა მაღალსა სულტანსა მალიქშას წინაშე“.

კახთა მეფე აღსართან „შეიბურეს ჰერთა დიდებულთა არიშიანმან და ბარამ და დედის ძმამან მათმან ქავთარ ბარამისძემან“ (ქცა, I, 328). უეჭველია, რომ ეს არიშიანი და სხვებიც ერისთავები ან სხვა რამ თანამდებობის პირებია ჰერთს. ჩვენი ავტორისათვის ისინი მხოლოდ „დიდებულებია“, ე. ი. გარკვეული თანამდებობის პირნი, დროებით რომ უნდა ფლობდნენ ამ თავიანთ თანამდებობას, „დიდებს“ $\left(\frac{4}{32} \text{ ფ. } 104 - 105.\right)$.

1117 წელს დავითმა „დაიბურნა გრიგოლის ძენი ასამ და შოთა და აილო ციხე გიში“ (ქცა, I, 334).

და ისტორიკოსი გაურბის თქმას, თუ ვინ იყვნენ გრიგოლის ძენი.

ამავე წელს მეფე ნაჩიღურს იდგა „მუნ მოართვეს ამბავი ბეშქენ ჯაყელისა თურქთავან ჯავახეთს მოკვლისა. და ამისთვის უშლიდეს დიდებულნი მას ჟამსა წარსვლად“.

და არც აქ აღნიშნავს ისტორიკოსი ვინ იყო ბეშქენ ჯაყელი. ის, საფიქრებელია, თუხარისის ერისთავის (ქცა, I, 298) ბეშქენ ჯაყელის შვილის შვილია და თვით ერისთავია.

იქვე (337) ლაპარაკობს ისტორიკოსი „თვსთა სამეფოსა სპანი რჩეულნი და მოკაზმულნი, ცხენკეთლნი და პირშეუქცეველნი“ არც ერთი სიტყვა ერისთავეებზე, რომელთა ხელქვეშ თითქო ეს სპანი იგულისხმებოდა (?). და არც შემდეგ (358), სადაც ლაპარაკია იმაზე, თუ როგორ გაწრთვნა დავითმა ეს სპანი, არც ერთი სიტყვით არ იხსენიებს ერისთავეებს. და აქაც კი, სადაც სწორედ ეს ერისთავები იგულისხმება (გვ. 359), რომელთა წინააღმდეგ არის მიმართული ტირადა „ქართველთა ნათესავის ორგული ბუნების“ შესახებ, ცალი სიტყვითაც კი არ ასახელებს „ერისთავს“. შემთხვევითი კი არ არის, რომ დავითის ისტორიკოსი, ახალი სახელმწიფოს ეს თეორეტიკოსი, ერისთავეებს არსად იხსენიებს.

არიან „დიდებულები“. ეს დიდებულებიც ჩვენს ისტორიკოსს ფეოდალური გვარის სამკაულად, ამა თუ იმ ფეოდალური „სახლის პატივად“ კი არ ესმის, არამედ ამა თუ იმ პირის, სულერთია, მალის თუ დაბლის გვარის, პირად პატივად, რომელსაც მეფე უწყალობებს სიმბნე ერთგულების ჯილდოდ ამა თუ იმ მოღვაწეს. შემდგომი განვითარება კი დიდებულის საკითხში იმავე ბრძოლის გზით წავიდა: „დიდებას“ საშვილიშვილოდ გადაქცევის ტენდენცია ფეოდალურ ქვეყანაში მუდამ ჰქონდა და დიდებული მეტნაკლებად ყველა აზნაური იყო — და ზოგჯერ არა აზნაურიც — თუ კი რაიმე კელის მქონებელი იყო (გვიან ხანაში მამასახლისობა ან მდივნობაც კი სახლის პატივად იქცა), მაგრამ „დიდებული“ სოციალური ფენის აღმნიშვნელად „დიდებულ აზნაურებს“, ე. ი. დიდი ხელის მქონებელ ერისთავთერისთავებისა და ერისთავების სახლებს განეკუთვნა და ეს იმისდაკვალად, რომ მათ დაიმკვიდრეს დიდება... მაგრამ არსად არ ჩანს ერისთავები და ეს იმიტომ, რომ ერისთაობა ჩვენს ისტორიკოსს იმ არმოსავონებელ წყობილებას მოაგონებს, დავითის წინ რომ იყო. ჩვენი ისტორიკოსის წარმოდგენით ერისთაობა გადასული ინსტიტუტია და შეუთავსებელია იმ სახელმწიფო წყობილებასთან, როგორსაც დავითი ქმნიდა — ცენტრალისტურად (სავაზიროთი) მოწყობილ სახელმწიფოსთან. ყველა ეს ერისთავები „მეფეთა ადგილებზე“ რომ სხედან, გადასულ დრომოქმული ვითარების განსახიერებაში არიან და უნდა მოისპონ და ჩვენი ისტორიკოსი მათ წინასწარ სპობს... $\left(\frac{4}{22} \text{ ფ. } 102-103\right)$.

თ ა ვ ი II

[სოციალური ურთიერთობა]

[§ 1. უფალი, მონა]

1. ათონის კრებული, 91

უფალი — მამაუფლად — პატრონად შეიცვალა.

დედუფალი კი დარჩა — დიოფალი.

სოციალურ ურთიერთობაში დედუფალი უწყინარი იყო. პატრონყმობისას ქალი აღარაა პატრონი, მაშინ როცა უფალმონობისას ქალი ისეთივე უფალი შეიძლება იყოს მონა-მგევალთა, როგორც კაცი. (პატრონი სახელმწიფოს მიმართ სამკედრო მოვალეა, უფალი კი მხოლოდ აბსოლუტური მესაკუთრე...). ამრიგად, ქალს პატრონყმობისას სასახლის შიგნით ფუნქციები შერჩა, სადაც ის ეხლაც დედუფალი რჩებოდა: სასახლეში მონამკვევლები არასდროს არ გადალეულან. საინტერესოა, რომ ქალბატონმა შეძლო დედოფლის შეცვლა: ბატონი უფალს ენათესავება შინაარსეულად

უფრო, ვიდრე პატრონს $\left(\frac{2}{16} \text{ ფ. } 68\right)$.

2. საინტერესო ჩვენება შეიძლება იყოს: მერჩულე ჩვეულებრივ ხმარობს ტერმინს უფალი საერო თუ სასულიერო. ГОСПОДЬ, ГОСПОДИН-ის მნიშვნელობით (ამის მაგალითები ამ თხზულებაში

მრავალია). და მხოლოდ ცქირისა და საჰაკ ამირას ურთიერთობის
 მას მოაქვს ტერმინი პატრონი. ისე ჩანს, რომ პატრონი სპეციფი-
 კური ურთიერთობის ტერმინია და მისი იმავე ГОСПОДИН-ით თარგ-
 მნა, როგორც ეს მარსა აქვს (აქვე 138), არ უნდა იყოს მართებუ-
 ლი. საჰაკი რომ ცქირის უფალი ყოფილიყო, ამას ისევე აღნიშნავ-
 და მერჩულე, რომლისთვისაც ეს ტერმინი ჩვეულებრივია. ჩანს
 „პატრონი“ (ესეც, ჩანს, მოქალაქეობის უფლებამოსიებული ტერ-
 მინი ქართულ მეტყველებაში) რალაც განსხვავებულს, სპეციფი-
 კურს, შეიძლება ბერძნულს (თუ ლათინურს) სინამდვილისაგან შე-
 მონაყოლ ურთიერთობის კვალს ატარებდეს. მას უფალი ვერ განუ-
 დევნია, ზეცისათვის ვერ განუკუთვნებია, მაგრამ მის რალაც სარ-

ბიელს დაპატრონებია... $\left(\frac{4}{22} \text{ ფ. 38}\right)$.

მონები

3. გიორგი მეფის სასახლის კედლები...

„კედლებიცა სრისაი სავესე, მეომართა რაზმები, სპები, მონა-
 სპები, ქალაქები და ციხეები აწყუყუდილი და ოკერ ქმნილი და თვთ
 იხილეს ტანითა გორგასლიანითა. და მკლავითა აქილიანითა და პი-
 რითა მნათობიერთა კაცი იროიკოდ საგონებელი“... (ისტ. აზმ. 72).

კედელზე ყოფილა გამოხატული და საფიქრებელია სპებისა და
 მონასპების გარჩევა შესაძლებელი ყოფილა. ტანისამოს-აღჭურ-
 ვილობით ხომ არ განსხვავდებოდნენ?

მაინც და მაინც ეს ადგილი უთუოდ ადასტურებს, რომ გიორ-
 გის დროს სპის გვერდით ჯერ კიდევ არსებობდა მონასპა

$\left(\frac{4}{22} \text{ ფ. 33}\right)$.

4. გიორგი გარდაიცვალა. მეფის სასახლეში ესვენა. რუსუდანი
 და თამარი სამშვილდიდან მოვიდნენ. „მოიხილეს გარემოს და იხი-
 ლეს მიქაელ პატრიარქი ყოველთა ეპისკოპოსთა თანა მდგომი და
 ვაზირი ანტონი და ამირსპასალარი ყუბასარ და სხუანი კელისუ-
 ფალნი, ყუთლუ-არსლან მეჭურჭლეთუხუცესი, ვარდან დადიანი
 ჩუხჩარხი, ჭიაბერი მეჯინიბეთუხუცესი, აფრიდონ მსახურთუხუ-
 ცესი, ივანე (...) და დიდებულნი, აზნაურნი, მონანი და მოყმე-
 ნი“... (ისტ. აზმ. 72).

აქაც მონანი წინ უსწრებს მოყმენი-ს და როგორ შეიძლება მონანი აქ სოციალური აქცენტით იყოს ნახსენები. ტაძარში, მისი გარდაცვალებისას მონათა მოხსენიება... უეჭველია ეს მონები განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსნი ჩანან. მათ გარკვეული ადგილი უჭირავთ სასახლეში დიდებულების, აზნაურებისა და მოყმეების გვერდით... ისინი სოციალურად მართლა შეიძლება მონათაგანი არიან (ე. ი. არც გლეხებუ, არც აზნაურები), მაგრამ მათი დანიშნულება, ფუნქცია, მნიშვნელობა ისე დიდია, რომ მათი მოხსენიება სასახლეში წარმოდგენილთა შორის აუცილებელია...

($\frac{4}{22}$ ფ. 34).

5. ანისის კარს თურქებზე გამარჯვების შემდეგ იხილა „მეფემან „კოსტანტინე“ საყუარელნი და საკუთარნი ვაზირნი, სპასალარნი, კელისუფალნი და თავადნი, დიდებულნი, აზნაურნი, მონანი და მოყმენი და შეჰკადეს მას ყოველმან ერმან და ესრეთ ჰრქუეს...“ (ისტ. აზმ. 60).

ასე რომ ისტორიკოსი მონებს ცალკე ერთეულად ხედავს როგორც მტრის (სულჯუკთა), ისე ქართველთა ლაშქარში — (იხ. გვ. 59, 60). მაგრამ ისიც ჩანს თითქო რომ ისტორიკოსი ამ მონებს რამოდენადმე სოციალური აქცენტით ახსენებს.

მაგრამ დამახასიათებელია, რომ ეს მონანი ჩამოთვლისას ზოგჯერ წინ უსწრებენ მოყმეებს... ($\frac{4}{22}$ ფ. 35).

6. ანისის კარებთან გამარჯვებულმა ქართველებმა „შემოქცეულთა (ბრძოლის ველზე) იხილეს სიმრავლე სრვილისა და მოსრვილისა, კელმწიფეთა და დიდებულთა, აზნაურთა, მოყმეთა, და მონათაჲ, სიმრავლე კარავთა სარაფარდათაჲ“ (ისტ. აზმ. 59). მასადაამე მტრის (თურქთა) ლაშქარში მონაწილეობდნენ „მონები“

($\frac{4}{22}$ ფ. 36).

7. ანისის კარს გამარჯვებულმა მეფემ აიხუნა დამარცხებული მტრის „(აღმხუმელმან“) კელმწიფენი, დიდებულნი, აზნაურნი და მონანი“... (ისტ. აზმ. 60).

(„მონები“ მართლაც იყვნენ სელჯუკთა ლაშქარში).

8. შარვანშა თამარს ესტუმრა ამირმირმანით. აგარათა ჭალას იყვნენ მეფენი. შარვანშა და ამირმირმან თბილისიდან სადარბაზოდ

წავიდნენ. პირველად რა გამოვიდეს ტფილისით ქალაქით, მიაკვნი
 ნეს წინა ოვსნი და ყიფიყნი ახალნი და შემდგომად მათსა
 და კახნი, შემდგომად ქართველნი და შემდგომად მესხნი და თო-
 რელნი, შავშ-კლარჯ-ტაოელნი, შემდგომად სომხითარნი, შემ-
 დგომად აფხაზნი და სუან-მეგრელ-გურულნი თანა რაჭა-თავკუერ-
 მარგუელითურთ და თვთ კარვის კარსა კელისუფალნი და შინა-
 ურნი“ (ისტ. აზმ. 103). ეს „შინაურნი“ აქ უეჭველია ლაშქრის
 ერთ-ერთი დანაყოფია. შინაურნი უშუალოდ მეფის კარვის კარზე
 დგანან.

და ეს „შინაურნი“, ჩანს, მნიშვნელოვანი რაღაც არის, რომ
 ლაშქრის დანაყოფთა და კელისუფალთა გვერდით იხსენიება... ში-
 ნაური ყველაზე სანდონი უნდა იყვნენ... ხომ არ შეიძლება ესენი
 იყვნენ დარბაზის ერნი? თითქოკი. ბასილი ეზოს მოძღვარი (გვ. 23)
 აღნიშნავს, რომ მონაპირეთა მოხსენიების საფუძველზე ზოგჯერ
 „შეყრიან ლაშქარნი, ზოგჯერ კი უკეთუ უმცირესი რამე იყვის,
 მყის შესხნის დარბაზის ერნი თუისნი და ვითარ შავარდენთა
 მოისაქმიან“, ე. ი. მცირე ომს დარბაზის ერნი გადაიხდიანო. ჩანს
 მშვიდობიან დროს, როცა ლაშქარი გაყრილია, მეფესთან იმყოფე-
 ბა დარბაზის ერი. ის მუდამ არის სასახლეში და არც მაინც და მა-
 ინც მცირეა... მაგრამ არა იმ ოდენობისა როგორც იყო დავითის
 ტაძრულ-მონასპა (ხომ არ უნდა დავინახოთ ამაში მონასპის დაკ-
 ნინება??).

მაინც და მაინც მოხასპა ამ სახელით თამარის დროის ლაშქარ-
 ში აღარ გვხვდება. ის იქ უნდა ყოფილიყო მოხსენიებული, სადაც
 ისტორიათა და აზმანთა ავტორი შინაურნის იხსენიებს, ან სადაც
 ბასილი ეზოსმოძღვარი დარბაზის ერს იხსენიებს.

შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მონასპა როგორც ინსტიტუტი მოი-
 შალა და მართლაც სადღაა მონასპის ადგილი „ერთნებაობა თანა-
 დგომის“ დროს?...

მაგრამ ის ჯერ კიდევ არის, როგორც ჩანს, გიორგი მეფის
 დროს და შეიძლება ვიფიქროთ, ყუბასარი სწორედ ამ მონასპის
 სპასალარი იყო ისევე გაზრდილი მეფისა, როგორც შერმადინი ავ-
 თანდილის მიერ...

მაინც შოთას წარმოდგენა მონებზე და მონასპაზე განსაკუთრე-
 ბული ყურადღების ღირსია... $\left(\frac{4}{22}\right)$ ფ. 32. 28).

1. ერი-ხალხი, საიდანაც აზნაურნი და საეკლესიო წრეები მაინც-დამაინც გამორიცხული არაა. (შ. მლ. საბ. 54).

2. „ერი“ აწინდელი გავებით (ქრონიკ. II, 99, თუ გალობანი სინანულიანი, სადაც დავითი „ერს“ ამავე გავებით ხმარობს) შეიძლება ნასესხები გამოთქმები იყოს, აქ ერი უკვე ცოცხალ მეტყველების შინაარსითაა აღებული.

როგორც იქ, ისე აქაც ერი შეიძლება „ხალხით“ შეინაცვლოს, მაგრამ ეს „ხალხი“ იგივე ერის აღმნიშვნელია (თანამედროვე მნი-

შენელობით). (ქრ. II, 8 ერი) $\left(\frac{3}{11}\right.$ ფ. 210 $\left.)\right.$.

3. იყო ერი (ჯარი), იყო ერისთავი, იქმნა ლაშქარი (ჯარი), იქმნა სპასალარი.

გიორგის¹ ენაში (ათ. კრებული 10) ჯარის უფროსს მკედართ-მთავარს სპასალარი ეწოდებოდა. ეს იყო ცოცხალი სახელი და არა ერისთავი, რომელიც ეხლა უმთავრესად ერის (დაბალი ხალხის) უფროსს, ადმინისტრაციულ მოხელეს, ფეოდალს ეწოდებოდა. ის, რა თქმა უნდა, თავისი ქვეყნის, ჯარის უფროსი იყო და ეს ამდენადვე, რამდენადაც მეფე მთელი ქვეყნის ჯარის უფროსი იყო. ასევე ფეოდალიც მის მამულში ჯარის უფროსიც იყო. ამიტომ შეძლო ერისთავმა სპასალარის შეთავსებაც... საინტერესოა: სპასალარობის ინსტიტუტი ხომ არ გააძლიერა დავით აღმაშენებელმა და ხომ არ სცადა მათი დაპირისპირება ერისთავებისადმი?? (ისე როგორც ყოფიანნი დაყო გუარად გუარად და უჩინა სპასალარნი?). მაგრამ იმ მოვლენამ, რამაც ძველი ერისთავები (ჯარის უფროსები) ფეოდალებად აქცია, იგივე მოვლენა იყო მიზეზი სპასალართა ინსტიტუტის დამოუკიდებელ არსებობის უღლეობისა, მისი ერისთავობის მიერ შეთავსებისა... ეს იყო ფეოდალიზმი. $\left(\frac{2}{11}\right.$ ფ. 154 $\left.)\right.$.

4. დავით კუროპალატმა ბერძენთ 12 ათასი რჩეული მკედარი მიაშველა. (ათ. კრებ. 12). დავითის ტერიტორიის რაოდენობა (თუნდაც ქართლის მითვლით) გვაფიქრებინებს, რომ ამ დროს მკედრები

¹ გიორგი ნოწმიდელი (წმლ.).

მხოლოდ აზნაურნი შეიძლებოდა ყოფილიყვნენ. აუცილებელია დაეუშვათ, რომ ჯერ კიდევ ყმათა დიდი ნაწილი იღებს ლაშქრობის მონაწილეობას და ჯერ კიდევ დაბეგრილი არაა...

ეს „წვრილი ერი“, როგორც სოციალური ფენი, დიდი ხანია გაქრა. ის 12—13 საუკუნისათვის უკვე თითქმის სავსებით გაქრობამდის იყო მისული, მაგრამ ეს ფენი საბოლოოდ არასოდეს გამქრალა ისე, როგორც არ გამქრალან მონები ფეოდალური ურთიერთობის მთელ სივრცეზე. მათ არსებობას მოითხოვდა თვით ფეოდალური ურთიერთობა და მათი საბოლოო გაქრობა თვით ფეოდალური ურთიერთობის გაქრობა იქნებოდა. $\left(\frac{3}{11} \text{ ფ. 153}\right)$.

5. „ერი“ იყო ჯარი, მას გამოეყო თემიყლაბიები — ესენივე იქმნენ სამხედრო მოხელეები და ჯარში მხედრები.

6. „ერი“ ჯერ თემის სახით, ხოლო შემდეგ ინდივიდუალურად ზღვება ყმა მხედრებისა, „აზნაურებისა“, ერი თანდათან ჰკარგავს ჯარის მნიშვნელობას და მხოლოდ მიწის მოქმედ ყმათა სახელად რჩება. ამავე დროს მთაში სადაც თემი არ დაშლილა, აზნაური არ შექმნილა, „გლეხი“ არ წარმოშობილა, ერი ისევ ძველი მნიშვნელობით რჩება: ესაა თავისუფალ მოსახლეობის მიწის მფლობელის და მიწის მოქმედის და მეომართ ფენა. ჰეროვანი — თავისუფალი მთიელის სახელია. აქედან ცხადია: „აზნაური“ როგორც „თავისუფალის“ აღმნიშვნელი ტერმინი მხოლოდ მას შემდეგ დაუპირისპირდა „ერს“, რაც უკანასკნელმა თავისუფლება დაკარგა, როცა თავისუფლება აღარ იყო დამახასიათებელი ერისგანისა? $\left(\frac{3}{9} \text{ ფ. 88}\right)$.

8. ბასილ ბულგაროკტონის საგლეხო კანონებით და საერთოდ გლეხთა შედარებით მტკიცე მფარველობით ცენტრალურ ხელისუფლების მიერ ხომ არ აიხსნება ის გარემოება, რომ წურილი ერი ბიზანტიის ორიენტაციას რჩებოდა??? $\left(\frac{3}{11} \text{ ფ. 212}\right)$.

9. განსაკუთრებით იმის აღნიშვნა, რომ თამარის ავადმყოფობას ერთნაირად სწუხდნენ მდიდარნი და ღარიბნი — რომ „ცრემლთა დინებანი იხილვებოდეს მდიდართა თუ გლახაკთანი სწორებით“, — უმპველად მოწმობს ღრმა კლასობრივ დაყოფას, რომ

2 აქ წყდება ტექსტი, გაგრძელება დაკარგულია (რედ.).

მდიდართ და გლახაკთა „სწორებით“ ერთი და იგივე მოვლენა არ მოღაით, რომ მათი ტკივილი და დაღბინება სხვადასხვა იყო, რომელიც მათ საერთო ენას აღმოაჩენდა და იმასაც „სწორებით“, ეს განსაკუთრებით აღმნიშვნელი გარემოება იყო... თამარის ისტორიკოსის ვადმოცემით ის განსაკუთრებული მოვლენა იყო, რომლის შესახებაც საერთო ენა აღმოაჩნდა მდიდართ და გლახაკთ და ეს იმიტომ, რომ თამარის მეხოტბეთა წარმოდგენით ის იყო მზე, რომელიც ვარდსა და ნეხვსა სწორედ მოეფინების... რომ ეს ასე არ იყო, რომ მზე თამარის სხივები სულსხვა რიგად ეფინებოდა მდიდართ და გლახაკთ, ეს ცხადია. ასე თუ ისე ისტორიკოსს თამარი წარმოდგენილი ყავს კლასობრივი თანხმობის მოღუსად, ისეთი თანხმობის, რომელიც, ჩანს, და მხოლოდ ასეც უნდა ყოფილიყო, რეალობა არასოდეს ყოფილა.

$\left(\frac{2}{45} \text{ ფ. 155 } \right)$.

10. გლეხებსაო (შეწირულს) „არცა რაი სათათროი გამოჰვიღოდეს: მალი, ყაფჩერი, სალაშქროი და საიამე არასთანა გამოიღებდენ...“ (შ. მღ. საბ. 64).

ეს საბუთი დაუთარიღებელია, მაგრამ არაა საფიქრებელი, რომ ის უკვე 1254 წლის ადრე იყოს: აღწერის შემდეგ უნდა იყოს დადებული. თუ ასეა „სალაშქრო“ აქ მეტად საინტერესოა. ის აქ „ყალანის“ მაგივრად უნდა იყოს. მისი შინაარსი ქართულადაა გადმოცემული. ეს იყო შედეგი „ცხრასა გლეხსა სრული მიწის მქონებელსა“ და სხვ.

და თუ ეს ყალნობამდის ამბავია, მაშინაც ფრიად საინტერესოა. შორი ლაშქრობა იქამდის აუტანელი იყო მოლაშქრეთათვის, რომ გლეხებს ასეთი გამოსაღები დასდებიათ. ე. ი. „ცხრასა გლეხსა“-ს ჩვენებური გაგებისათვის ნიადაგი სრულიად შემზადებულია.

ყალანი — სალაშქროი. $\left(\frac{2}{16} \text{ ფ. 372 } \right)$.

11. (ქრ. II, 165) აქედან ცხადია, რომ მოლაშქრობა მამულის ქონებაზე იყო დამოკიდებული. მის დაჭერასთან ერთად უმამულოს ეკრძალებოდა ლაშქარში ყოფნაც. ამრიგად მოლაშქრე იყო ის, ვისაც საამისო „მამული“ ეჭირა. გლეხსაც ჰქონდა „მამული“, მაგრამ მის მამულს ბეგარა და მუშაობა ედო. მაშინ როცა სხვების (თავისუფალთ) მამულს ლაშქრობა ედო, ამიტომ, თუმცა გლეხიც

ომობდა, მაგრამ მოლაშქრედ მაინც და მაინც ის ითვლებოდა, საც საამისო მამული ჰქონდა პატრონისაგან. როგორც მემამულეობა მოლაშქრეობას გულისხმობდა, ისე პირიქით: მოლაშქრეობას ასეთი მემამულეობაც უთუოდ თან ახლდა და უამისოდ არც შეიძლებოდა. ამიტომაც მოლაშქრეობა აუცილებელი „პატივი“ იყო არაგლეხისათვის. მასთან იყო დაკავშირებული ყოველივე კელის

ძილება. $\left(\frac{2}{16} \text{ ფ. } 163\right)$.

12. საინტერესოა: ერისგანი, წურილი ერი ივივე მოლაშქრეა. მაგრამ აქ მარტო სახელების შეცვლასთან როდის გვაქვს საქმე: წურილი ერი, ეროვანი ეკონომიურად მტკიცე საზოგადოებრივი ფენია და პოლიტიკურად უფლებამოსილი. ის ან სრულიად თავისუფალია ან საპატრონეზმო ურთიერთობაში მყოფია (უფრო გვიან). მოლაშქრე ეკონომიურად და სოციალურ-პოლიტიკურად სავსებით დამოკიდებული და დამორჩილებული საზოგადოებრივი წრეა. ტყუილად ცდილობს ცენტრალური ხელისუფლება მის გადარჩენას: ის ეპოქის მიერ განწირულია: ბატონყმობისაგან მას ვერაფერი იხსნის და აქამდის მისული კი ის უკვე გლეხია. ე რ ო ვ ა ნ ი დ ა ნ — ბ ო გ ა ნ ო მ ო ლ ა შ ქ რ ე მ დ ი ს — ეს არის განვითარების გზა ამ

სარეზერვო კლასისა. $\left(\frac{2}{16} \text{ ფ. } 376\right)$.

13. თუ რაა მოლაშქრე ან როგორ იყო რომ მონღოლებმა „ცხრასა გლეხსა სრულის მიწის მქონებელსა ერთი ლაშქრად წარმავალი კაცი შეაგდიან“, ჩანს ეგრეთ წოდებული ნოქრის ხარჯის ნუსხებიდან (თუმანიანთ ნოქრის ხარჯის ნუსხა და სხვა). მონღოლებმა გარკვეული წესის მიხედვით გლეხებს (ცხრასა გლეხსა სრული მიწის მქონებელსა) მოლაშქრეების გამოყვანა შეაწერეს. ამ მოლაშქრეს წასვლის ხარჯს და ქირას ცხრა გლეხი აძლევდა. ისე როგორც თუმანიანთ ყმები გაინაწილებდნენ (ან როგორც მებატონე თუმანიშვილები ანაწილებდნენ მათ შორის ამ გადასახადს... ამასვე მიუთითებს, საფიქრებელია აღბუღა: „მოლაშქრისა თანა შთასადებული ვალია“), რომ მონღოლთა დროს ეს სამხედრო ბეგარა ასეთ გადასახადს (ყალანი) ჰგულისხმობს, ეს თვით ამბის გადმოცემის ხასიათიდან აშკარაა: თუ ეს არა, რა შუაშია, ან რა საჭირო იყო მოლაშქრეთა შეწერის ამ მექანიკის გადმოთხრობა, ან რა საჭირო იყო სრული მიწების ხაზგასმა? თუ საგადასახადო — ეკონომიური

მომენტი არა, სულ ერთი არ იყო გლეხი სრული მიწის მქონე ბოდა თუ ნახევრის?? $\left(\frac{2}{16}\right.$ ფ. 368).

14. ლაშქარს ძველად „შეჰკუთეთეს ერისთავთა, მთავართა და აზნაურთა — სრულიად რაოდენნი სახლსა შინა არიან — წარსლვად ლაშქარსა შინა, ხოლო გლეხთა მ გ ზ ა ვ ს ა დ შ ე წ ე რ ი ლ ე ბ ი ს ა დ“. (ვახუშტი, აღწერა... გვ. 23).

მაშ, გლეხებს შეწერილი ჰქონდათ გარკვეული რაოდენობით გამოყვანა. ეს შეწერილები იყვნენ, უეჭველია, „მოლაშქრენი“.

15. მსახურნი გლეხნი მეფის მცველნი იყვნენ... მაგრამ ბარის გლეხოზა თითქო ერთფეროვნად განიხილებოდა და ყველას შეეწერებოდა... XIII ს-ში მონღოლებმა გაავლეს პირველი ნიველირი გლეხებსა და მსახურებს შორის. $\left(\frac{2}{16}\right.$ ფ. 149).

16. თავი: შემდგომად განყოფილებისა სამეფოსათვის (ვახუშტი, აღწერა... გვ. 22).

მსახური გლეხი ესენი მეფის მოლაშქრენი, თავადებზე შეწერილნი გლეხნი-მოლაშქრენი.

ესეც ერთი დიდი საბუთი იმისა, რომ ნაგვიანევი მოლაშქრე ეს არის ყოფილი წურილი ერისგანი გლეხად ქცეული—მსახური გლეხი. ესეც ერთი დიდი საბუთი იმისა, რომ მე-13-ე საუკუნის „ცხრასა გლეხსა“ შეიცავდა როგორც გლეხებს, ისე მსახურთაც და რომ მოლაშქრენი ეს მსახურნი იყვნენ, ხოლო მოყალენი (ე. ი. გადამხდელნი) — გლეხები. გასაგებია ისიც, თუ რად არიან ეს მოლაშქრენი უმთავრესად ბოგანონი თავისუფალთა გარდამავალი კატეგორია... $\left(\frac{2}{30}\right.$ ფ. 7).

17. ვახუშტი მრავალჯნის ამბობს ამა თუ იმ ხალხზე (გლეხებზე) რომ ისინი ლაშქრობათა შინა გამოუცდელნი არიან, უქმარნი.

მაშ მოლაშქრის იყო, ვინც გამოცდილი იყო ამ საქმეში, ვისაც ნასწიელი ჰქონდა ეს საქმე. $\left(\frac{2}{16}\right.$ ფ. 401).

18. ფეოდალური მონარქიის შექმნისა და განმტკიცების ხანაში მეფე, იმის გამო, რომ ფეოდალური ლაშქრით ბრძოლის წარმოების

დროს ყოველთვის განდგომა-ღალატის მოლოდინში იყო, თავდა დაქირავებულ ჯარს.

(К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, 1937, т. XVI, ч. I, стр. 447.

შდრ. ჩვენი XI—XII ს-ნეები, განსაკუთრებით დავით აღმაშენებელი.

იხ. Успенский, История Византийской империи, М.—Л., 1948, III, გვ. 80, 176, 282).

19. დავით აღმაშენებელი — აღმოსავლეთის მეფეთა ტოპი ქართულ სინამდვილეში. ცენტრალიზმი, მოლაშქრეებზე დაყრდნობა.

ქყონდიდელი — მიმძლავრებულთა მკურნალი.

მიმძლავრებულნი-მოლაშქრენი.

დაქირავებულა ლაშქარი $\left(\frac{2}{16}\right.$ ფ. 429).

20. „გაუგებარი“ „მოლაშქრე“ XVII—XVIII ს.

(იესე ოსეშვილი „მოლაშქრე“).

ბექა-აღბულას მოლაშქრე.

მოლაშქრე XIII ს-ში.

(მონღოლური რეფორმა).

მოლაშქრე XII ს-ში.

(„მეკობრები“).

„მძიმე მოლაშქრე“ დიდი მოლაშქრე.

მსუბუქი მოლაშქრე

მოლაშქრე დავით აღმაშენებლის დროს.

(„მიმძლავრებულნი“)

მოლაშქრე XI ს-ში („წურილი ერი“).

მოლაშქრენი გაქრენ. სახასოები შემცირდნენ. ბატონებმა ჩაიგდეს ხელთ. მეფე „მოლაშქრეებს“ ეძებს მთაში. აქ აღმოაჩენს ძველს „ყმებს“. ესენი არიან მეფის უკანასკნელი „მოლაშქრენი“

$\left(\frac{2}{41}\right.$ ფ. 254).

[§ 3. პატრონჟომა, პატრონჟომა]

1. ივანე ჯავახიშვილი ყმის და ვლევს იმ თავითვე არ არჩეულა... სიმონ ჯანაშია ყმის ცნებას ისე ზღუდავდა, რომ ნაცვლიანვე: ყმა-ვლეხი (რეალური ფაქტი) აუხსნელი რჩებოდა „ვლეხი გინა ყმა“.

არც ერთმა არ მიაქცია საკმაო ყურადღება ამ დიდმნიშვნელოვან ფაქტს. თუმცა საამისო მოსაზრება უკვე იყო მეცნიერთა ტერატურაში გამოთქმული (იხ. ჩემი საქართველოს ისტორია, კონსპექტი XIII—XIV სს.):

$$\left(\frac{5}{13} \text{ ფ. } 219\right).$$

2. მეფის (პატრონის) და აზნაურის (ყმის) დამოკიდებულებისათვის. ჩემს აზრებს მეფისა და დიდაზნაურის ურთიერთობის შესახებ იზიარებენ (მეის დაბეჭდილი მაქვს), მაგრამ ცდებიან, როცა ფიქრობენ, რომ გამოთქმული აზრი ფეოდალური ურთიერთობის ყოველ დროს შეეფერება. ის რაც კანონზომიერია და მოქმედი გვიანფეოდალურ ხანაში სათავადოების არსებობის დროს, შეიძლება არ იყოს კანონიერი პატრონყმობის პირობებში. საქმეს სწყვეტს, მოვლენას განსაზღვრავს კლასობრივი ბრძოლის ფორმა და სახე, სოციალური დამოკიდებულების სახე მფლობელსა და მწარმოებელ კლასებს შორის.

ვიდრე მწარმოებელი საზოგადოება უპირატესად თავისუფალია (იურიდიულად და ფაქტიურადაც, თუნდაც ნაწილობრივ), ვიდრე ერისთავები (მოლაშქრენი, წვრილ-აზნაურები) ჯერ კიდევ შერჩენიან მიწის მფლობელობას და უშუალოდ მეფისაგან არიან დამოკიდებულნი, მათ მმართველად (საქვეყნოდ გამრიგე მოხელე) დადგენილი ერისთავი არ შეიძლება მეფის ერთგული არ იყოს. მეფის სიძლიერე, მეფის, რომელიც მისი კეთილდღეობის წყაროა, არ შეიძლება ერისთავისათვის არასასურველი იყოს. ასეთი ერისთავი მეფის მოხელეა მხოლოდ. ასეთ ერისთავს ჰყავს ერი. მაგრამ ესენი მისი აზნაურ-მოლაშქრენი (მსახურები) კი არ არიან, არამედ მეფის აზნაურ-მოლაშქრენი, რომლებიც მეფეს მისთვის სამმართველოდ ჩაუბარებია. და ვიდრე საზოგადოების ეს ფენა ამ მდგომარეობაში დარჩება, ერისთავის ძალაც მეფის ძალისაგან, მისი ნებისაგან გამომდინარე იქნება. ასეთი ერისთავი ვერც განდგომას იფიქრებს და მეფის ერთგულადაც დარჩება. ქვეყნის გაერთიანებაც ასეთ პირობებში მტკიცე საფუძველს დაწყარებული ჩანს. ამ გაერთიანების საფუძველია მიწის მფლობელობა. ის (მიწა) თუ მეფისად არ ითვლება (როგორც ეს იყო ხალიფატში, ან ოსმალების ხონთქრის თუ ერანშაჰის) იურიდიულად, ფაქტიურად მეფე ცდილობს დაიცვას წვრილი მფლობელი მსხვილის მიერ გადაყლაპვისაგან. (ბიზანტიის კეისრების კანონმდებლობანი... დავით აღმაშენებელი...). და ამით უშუალოდ ერევა სამიწო ურთიერთობაში. მიწა მეფისად არაა გამოცხადებული.

მაგრამ ის არც დიდი აზნაურისაა და ამავე დროს მეფე იცავს წვრილ მფლობელს. ასეთ პირობებში მოხელე ერისთავებს ერთგულების მეტი არა დარჩენიათ. (ნამდვილად როგორი იყო მიწის მფლობელობა VII—VIII საუკუნეებამდე, ჩვენ არ ვიცით, მაგრამ ქართული აზროვნება უფრო მოგვიანო ხანისა ჰგონებდა, რომ ამ დრომდე მთელი მიწა სამეფოდ ითვლებოდა და მხოლოდ არჩილმა აქცია ის სამეფოდ და საერისთავოდ).

მაგრამ ქვეყნის გაერთიანებულობა, მშვიდობა, საფუძველი ხდება ქვეყნის შემდგომი განვითარებისა, კლასობრივი ბრძოლის გაღრმავებისა, დიდაზნაურ-ერისთავთა სოციალური გაძლიერებისა, მოლაშქრეთა შევიწროებისა, მიწების კონცენტრაციისა აზნაურ-ერისთავთა ხელში, თავისუფალი საზოგადოების თანდათან გაქრობისა. ასეთ პირობებში ძლიერი მეფე აღარაა სასურველი თავადისათვის...

$\left(\frac{6}{5} \text{ ფ. } 46\right)$.

3. „მოვიდა ამირ მირან მამულად ძმისწულისა სულხანის შვილი ფალავანდისი“ და დედამისი იყო ასული ინანჯანისი და ხუარასნის მემამულისა (მდ. ქცა, 459) (ქცა ამ სიტყვის მაგიერ: პატრონისა)...

მემამულე — კაცი, რომელსაც მამულად ეკუთვნის ესა თუ ის.

ქცას შესწორება: პატრონი ნაკვიანვეია: პატრონი ამ დროს ყოველთვის მემამულე არ იყო: ამის ტენდენციები კი იყო. საქმე

ასეც განვითარდა, მაგრამ ჯერ ეს არ იყო. $\left(\frac{3}{33} \text{ ფ. } 190\right)$.

4. გუზანის წინააღმდეგ მისულთ ცნეს „გუზანის შვილისა და შაპარმენის ლაშქრით მისვლა... დაღაცათუ ლაშქარნი დიდნი იყუნეს პატრონი თორმეტისა დროშისანი“ (მდ. ქცა 445) თამარის ლაშქარი მაინც შეება და გაიმარჯვაო.

სამხედრო წყობა ისეთივე იყო ჩვენშიაც, როგორც მცირე აზიაში... $\left(\frac{3}{33} \text{ ფ. } 406\right)$.

5. რუსის კამბეჩანს შემოჭრა „ხორნაბუჯის პატრონმან (var. ბატონმან) საღირ მახატლის ძემ ცნა და შეიყარა მცირედითა ლაშქრითა და მიეწია“ (მდ. ქცა, 453). ეს საღირ მახატლის ძე არის ხორნაბუჯის ერისთავი.

/ აქ „პატრონი“ საინტერესოდ ჩანს მისი ორი მხარე:

1. პატრონი მოხელე, ქვეყნის გამრიგე, ღროებით მფლობელი ამა თუ იმ ქვეყნის მოსაკარგავე.

2. პატრონი ღროებით მფლობელი, საშვილიშვილოდ დასაკუთრების ტენდენციებით. ამ ღროისათვის საკარგავსა და სამამულო ქონებას შორის განსხვავება, რა თქმა უნდა, არის კიდევ. მაგრამ ტენდენცია მათი გაიგივებისა ძლიერია. საინტერესოა, რომ მფლობელი ორივეს მიმართ პატრონად გამოდის... (მაგრამ მამულის მიმართ ის მემამულეა, ხოლო საკარგავის მიმართ პატრონი არის, მაგრამ არა მემამულე. ტენდენცია სწორედ იქითკენაა, რომ ამის მიმართაც მემამულე გახდეს და მართლაც, ამიერიდან საკელო ქვეყნები იშვიათად თუ ვისმე ერთმევა. ისინი კელთან ერთად ამა თუ იმ სახლს

უკავშირდება... $\left(\frac{3}{33} \text{ ფ. } 408\right)$.

6. მეჭურჭლეთუხუცესის ნაცვალი („პატრონთაგანი სრულწყლიანი“ მოციქულად იყო ეზინკს და კარნუ ქალაქს. (მდ. ქცა, 434).

ისტორიკოსი მსჯელობს „უკეთუ ამის სამეფოსა განდგომად პატრონთა უნებელ ქნილა, რომელი დაწყებითაგან სოფლისათა არავის ოდეს სადა უნახავს წარმართებელი“... რუსს პირველად მიერთო „გუზან პატრონი კლარჯეთისა და შავშეთისა, რომელი ძუელთა მეფეთა... ადგილზედა შეეწყალა პატრონსა...“

არსად აქ პატრონი მესაკუთრეს არ ნიშნავს, არამედ მხოლოდ ს ი უ ზ ე რ ე ნ ს.

საინტერესოა: პატრონმა გუზანი შეიწყალა პატრონად.. ამ ტერმინოლოგიურ იგივეობას შინაარსობლივი იგივეობა ამართლებს. გუზანი ისეთივე პატრონია, როგორც თამარი. განსხვავება იმაშია, რომ გუზანი კელმწიფე არაა და თამარი კი კელმწიფეა. მაგრამ, ულუ დავითი ხომ კელმწიფე აღარაა. მაშინ რაღა განსხვავება იქნება ამ

ორ პატრონს შორის?... აღარავითარი... $\left(\frac{3}{33} \text{ ფ. } 415\right)$.

7. ყუთლუს პროგრამა თამარმა „ვეით საწყინელ იყო დასასრულსა საკელმწიფობასა პატრონისა მომცემელი, ესრეთ იწყინა“... (მდ. ქცა, 407).

8. ოვსეთს ყოფასა მოიცვალა გიორგი ჭყონდიდელი, რომელიც „თავადგა სიყრმითგანთა პატრონის მსახურებათა... (მდ. ქცა, 301).

პატრონი აქ „მეფეს“ ნიშნავს. მაგრამ ეს კიდევ არ ათავისუფლებს ჭყონდიდელ ბერს „ყმობისაგან“. და ეს იმიტომ, რომ ჭყონდიდელში ერთობ ბევრია საერო ელემენტი. ჯერ ერთი, იგი მამაა მეფის, მისი აღმზრდელია. მეორეც ისა, რომ ის პირველი (ან უკეთ, ერთადერთი) ვაზირია და ყოველ საერო საქმეში მიუწვდება ხელი. მხოლოდ ესაა, რომ ჭყონდიდელს საპატო ქონება არა აქვს მწიგნობართ უხუცესობისათვის, თუ მარტვილის სამწყსო არ განვიხილეთ ასეთად... ($\frac{3}{33}$ ფ. 426).

9. „პატრონი“ — იხმარება მეფის აღსანიშნავად: — იშვებდეს... მპოვნელი... პატრონი ყმისა და ყმა პატრონისა (მდ. ქცა, 373).

პატრონი და ყმა ორივე მოლაშქრე იყო. გლეხი მოლაშქრე არ იყო: გლეხი „ყმა“ არ იყო. მაგრამ გლეხი ყმა გახდა მას შემდეგ, რაც ერთი მხრით გლეხებსაც დაევალა „ლაშქრობა“ (მონღოლთ რეფორმა) და მეორე მხრივ, რაც ყმები (ე. ი. უმთავრესად თავისუფალი მიწის მოქმედნი) განიავდნენ და დაიბეგრნენ, ე. ი. გაგლეხდნენ, ერთი მხრით — უმრავლესობა, ხოლო გააზნაურდნენ მეორე მხრით — უმცირესობა და მას შემდეგ რაც აზნაურობა „კასტურად“, უკეთ, წოდებრივად გამოეყო გლეხებს. ($\frac{3}{33}$ ფ. 425).

10. „გააზნაურდეს ქვეყნის მოქმედნი და გადიდებულდეს აზნაურნი და გაკელმწიფდეს დიდებულნი მეფობასა შინა ამისა“. (მდ. ქცა, 411).

ქვეყანის მოქმედი იმით, რომ ის მწარმოებელია, გლეხს უდგას გვერდში (გლეხი არის, როგორც დაბეგრილი ქვეყნის მოქმედი, ისე მიწაზე დასპული მონა ან ტყვე, ან შეუძლებელი მოვალე, ნასყიდი). ხოლო იმით, რომ ის მებეგრე არაა და პირადად თავისუფალია, ყმაა, — ამით აზნაურს უახლოვდება, დაბეგრილი და ეკონომიურად შეუძლებელი ის გლეხად იქცევა, ქონების შემძენი ის მი-

წის მოქმედებას თავს ანებებს, ყმას იძენს და აზნაურობას იწყებს. ეს არის საშუალო გლეხსა და აზნაურს შორის. მისი რიცხვები დათან მცირდება. ბატონყმობა იკავებს პატრონყმობის ადგილს.)

$$\left(\frac{3}{33} \text{ ფ. } 487\right).$$

11. ბატონყმობის ეს ეტაპი, როცა გლეხი მიწას მოაშორეს [უმაძულოდ გაყიდვა, დაცალცაკევება], როცა წარა-მარა აყრა-დასახლება ჩვეულებრივი გახდა, როცა ყმა პირადად გახდა ბატონის სრული საკუთრება, როცა ამის ლოგიკურ შედეგად შესაძლებელი გახდა მათი ტყვედ გაყიდვა [ტყვის სყიდვა ბატონყმობის მხოლოდ ამ დეგრადაციულ ფორმას გულისხმობს], ბატონყმობის ეს ეტაპი სულ წინააღმდეგობა იყო იმ ნიადაგისა, რაზედაც წარმოიშვა და მომწიფდა თვით ბატონყმობა, ეს ეტაპი სახალხო მეურნეობის და-

$$\text{ცემას ჰგულისხმობს მხოლოდ. } \left(\frac{3}{11} \text{ ფ. } 155\right).$$

12. მას შემდეგ, რაც „ყმა“ გლეხად“ იქცა და გლეხსაც „ყმა“ ეწოდა, მაინც შერჩა ტერმინი „გლეხი“ ვიწრო მნიშვნელობით მებეგრეს (ფართე გლეხთა საშუალო ფენას) = ძველი გლეხი.

ანალოგიურად „ყმა“ ტერმინი ვიწრო გაგებით შერჩა მოლაშქრეებს — მოყმეებს (ფართე ყმათა — თავადიდან — გლეხამდე — საშუალო ფენას) — ძველი „ყმა“.

საფიქრებელია, რომ მოყმე შეიქმნა „ყმა“ ტერმინის გლეხებზე გავრცელების პირობებში. თუ ყმა კიდევ შეიცავდა გლეხებს,

$$\text{მოყმე მხოლოდ ფეოდალურ კლასიდან არის...} \left(\frac{2}{30} \text{ ფ. } 66\right).$$

13. ბატონყმობამ იმუნიტეტი (შეუვალობა) წარმოშო, შეუვალობამ ცენტრალური ხელისუფლება დაასუსტა და ქვეყანა დაიშალა...

$$\left(\frac{2}{16} \text{ ფ. } 446\right).$$

* * *

14. ის ჩვენი ისტორიკოსები, ვინც (ივ. ჯავახიშვილის გამეორებით) ამტკიცებენ, რომ ბატონყმობა საქართველოში XV საუკუნეში

შემოვიდა, ორგზის სცოდავენ: 1. ბატონყმობა პატრონყმობის ვითარებაა, ფეოდალიზმის უფრო მაღალი საფეხურია (ამას ვიტყვით იზიარებენ ჩვენი ისტორიკოსები). მაშ ბატონყმობის წინა საფეხური ყოფილა XI—XIV საუკუნეები, ე. ი. პატრონყმობის ხანა (ივანეს ასე მიაჩნდა), მაგრამ ჩვენი ისტორიკოსები ამ ხანას განვითარებული ფეოდალიზმის ხანას უწოდებენ და კი არ ფიქრობენ თუ რას ეწოდება ეს „განვითარებული ფეოდალიზმი“. და განა შეიძლება პატრონყმობის ხანას განვითარებული ფეოდალიზმი ეწოდოს? პატრონყმობა ხომ განუვითარებელი ფეოდალიზმია, როცა ქვეყნის მწარმოებელი საზოგადოება ჯერ კიდევ მდაბიორ-მოლაშქრენი („ყმები“) არიან, როცა გლეხი ჯერ კიდევ უმცირესობაა (თუმცა მომავალი მისია). Ведущий, но не господствующий. ასე რომ ჩვენს ისტორიკოსებს ცნებები ერევათ: თუ ბატონყმობა XV ს-დან იწყება, მაშინ განვითარებული ფეოდალიზმიც XV ს-დან იწყება, ხოლო თუ XI—XIV საუკუნეები განვითარებული ფეოდალიზმი იყო, ბატონყმობაც ამავე საუკუნეებშია. ბატონყმობისა და განვითარებული ფეოდალიზმის ურთიერთისაგან დაშორიშორება გაუგებრობაა.

ჩვენი ისტორიკოსები არ უარყოფენ, რომ XIII—XIV—XV საუკუნეები საქართველოს მეურნეობისა და კულტურის დაცემის ხანა იყო და რაღა გამოუდით? — რომ ფეოდალური განვითარების მაღალ სტადიაში საქართველო სამსაუკუნოვანი დაცემის ხანაში გადავიდა... და რა მოყვა ამ მაღალ სტადიას? — კიდევ უფრო დაცემა... აქ უკვე ყველაფერი არეულია: ბატონყმობა პროგრესია, ის დაცემას მოყვა, დაცემა პროგრესს იწვევს, ბატონყმობა პროგრესია, ის XV ს-ში შემოვიდა, მაშ XV ს-ში დაცემა არ ყოფილა...

ერთი სიტყვით ძალი ბატონს ვერ ცნობს და ეს იმიტომ მოსდით, რომ სათავადო და ბატონყმობა ერთი რიგის და თანადროული მოვლენები ჰგონიათ და კი არ იციან, რომ ბატონყმობა დიდხნით წინ უსწრებდა სათავადოს, რომელიც სწორედ ბატონყმობის დაჩიხულობის პირობებში და მის ნიადაგზე წარმოიშვა... $\left(\frac{4}{23} \text{ ფ. } 76^{\circ}\right)$.

საქართველომ მიადწია ფეოდალური ურთიერთობის ჩამოყალიბების მწვერვალს და აქ შედგა. შედგა განვითარება მაშინ, როცა ხელისუფლებას დასაყრდენი მხოლოდ თავად-აზნაურობა ჰყავდა, როცა თავისუფალი ხალხი არ იყო (ძველი არც უნდა ყოფილიყო, ახალი ჯერ არ შობილიყო...)...

XV ს. დასასრულს კონსტანტინე უკანასკნელად მოუწოდებდა ევროპას აღმოსავლეთის ხალხების გადასარჩენად.

ბატონყმური ხანისათვის საბოლოოდ გაწყდა კავშირი მწარ-
მოებელ და მფლობელ საზოგადოებათა შორის... $\left(\frac{3b}{19} \text{ ფ. } 27\right)$.

[§ 4. ზრდილობა. გაზრდილობა].

1. ჩემი „ყუთლუს“ (ანუ XII საუკუნის) ეპიგრაფი უნდა იყოს:
„ათასად გვარი დაფასდა“ და სხვა...
ამ თვალსაზრისით დაწერა ყველაზე მართებულად მეჩვენება.

$\left(\frac{4}{23} \text{ ფ. } 1\right)$.

„უგუაროისა შვილი და მგლისა ლეკუი წუტ-
თითა არ გაკეთდების“ (ვისრამიანი, 274).

შდრ. „ათასად გვარი დაფასდა, ათიათასად ზრდილობა“...

$\left(\frac{4}{22} \text{ ფ. } 33\right)$.

«В крае (შეეხება საქართველოს) где грузинский поэт еще в XII веке отлил в стальные музыкальные стихи народной формы общественный суд о белой и черной кости «если высокое происхождение можно оценить в тысячу золотых, то истинное образование стоит десятков тысяч, ибо, если человек недостоин как человек, происхождение пустое дело» (Н. Марр, по поводу слова У. Восторгова о грузинском народе, გვ. 82).

ცხადია, მარი გულისხმობს ცნობილ ლექსს ათასად გვარი და-
ფასდა და სხვ. და მას XII საუკუნისად მიიჩნევს. აქ გამოთქმული
აზრის ფოლადისებრ მუსიკალურ ლექსად ჩამოსხმას მარი XII საუ-
კუნის ქართველ პოეტს მიაკუთვნებს. საფიქრებელია, რომ მარი ამ
პოეტში რუსთაველს გულისხმობს (თუმცა არ ასახელებს).

გფიქრობ, მარი იმაში მაინც მართალია, რომ ეს აზრი და ლექ-
სიც XII საუკუნის ნაყოფია. და თუ შოთასი არაა, შოთას შაირით
შექმნილი კია და მაშ ან შოთას დროს ან მის შემდეგ და არა მასზე
ადრე. რაც შეეხება ლექსში მოცემულ აზრს, ის ყველაზე უფრო
სწორედ ამ სოციალური შფოთის ხანაში შეიძლება წარმოშობილი-
ყო. დავითის ისტორიკოსი ამ აზრის ავტორი (თუ აზრის ავტორობა-

ზე მიდგებოდა საქმე) ყველაზე უფრო შესაფერისია, ვისაც ჩვენ ვიცნობთ (და განა დავითის ისტორიკოსი ერთადერთი ადამიანი იყო იმ დროს ასეთი აზრისა?...).

ეს ლექსი მთელი ამ ეპოქის (ქართული ჰუმანიზმის პოლიტიკური შინაარსი) ეპიგრაფად ზედგამოჰკრილია $\left(\frac{4}{23} \text{ ფ. } 73\right)$.

თუ კი ზრდილობა აგრე დიდი მნიშვნელობის მომენტი იყო, რომ გვარიშვილობას სჰარბობდა („ათასად გვარი დაფასდა ათი ათასად ზრდილობა“) მაშასადამე გვარიშვილი შესაძლებელია ყოფილიყო ზრდილი ან უზრდელი, რომ ზრდილობა გვარიშვილობის ატრიბუტი არ ყოფილა, რომ მაშასადამე ზრდილი შესაძლებელია ყოფილიყო უგვაროც და ამით ის უზრდელ გვარიშვილს გაუსწრებდა კიდევაც. გვარიშვილის უპირატესობა ის იყო, რომ თანაბარი ზრდილობის პირობებში ის გვარიშვილობით აჯობებდა უგვაროს: ყველა სხვა პირობა (სიმდიდრე, მონათესავეობა, ტრადიცია, საზოგადოებრივი აზრი) მის მხარეზე იყო. უაზნოს ყველა ამის დასაპირისპირებლად მხოლოდ ზრდილობა შეიძლებოდა ჰქონოდა. მაგრამ ის ფაქტი, რომ ზრდილობა აგრე ძვირად ფასობდა ქართულ ფეოდალურ საზოგადოებაში, რომ ზრდილობას აგრე დიდი პატივი ედო, მხოლოდ იმის მაჩვენებელი კი არ იყო, რომ ეს საზოგადოება მაღალ განვითარებული იყო, არამედ იმისაც, რომ ამ საზოგადოებაში შემოსასვლელი კარები დახშული არ იყო, რომ ზრდილობით ადამიანს ამ საზოგადოებაში შემოსვლის საშუალება ჰქონდა: ზრდილობა ხომ გვარიშვილის პრივილეგია არ იყო. მართალია, მოყმეობა-ჭაბუკობა აზნაურის საქმე იყო, როგორც წესი, მაგრამ არც ვინმე „ღირსის“ თუნდაც აზნაურის ყმის (აფრიდონ) ან „ყვიჩაყის“ წარჩინება გააზნაურება და მისი გაზრდა იყო აკრძალული და მეფეები ამ ხერხს არა იშვიათად მიმართავდნენ. და ეს არა მხოლოდ მთიელების თუ კავკასიელების მიმართ (საურმაგ და სხვ.), არამედ სხვა მრავალთა მიმართაც (აკი არჩილმა ერთბაშად გაანთავისუფლა ტაძრეულნი და აზნაურ ყვნა ისინი!). და განა ასეთები არ იყვნენ დავითის მონები? ან კიდევ ასეთები არ უნდა ყოფილიყვნენ ერეკლეს აზატ-მოლაშქრენი?? მართლაც და საკმაოა ჩავუკვირდეთ საქართველოს აზნაურთა გვარებს (ერისთავებიდან უბრალო აზნაურებამდე) და ჩვენ დავინახავთ ფრიად საგულისხმო სოციალურ მოვლენას: მთიელები (დონაური, ჭავჭავაძე, ზანდუკელი, სიდამონიძე, ტატიშვილი, ბიბილური, ფიცხელაური, ჩოფიკაშვილი, ღუღუშაური და ვინ იცის

კიდევ რამდენი) ხოლო კიდევ უფრო მეტი რაქა-იმერეთის აზნაურობა ხომ სულ გააზნაურებულ გაპატიოსნებული არიან მეფეთა მიერ, ერთგულობა სამსახურის საფუძველზე. ასე რომ საქართველოში ფეოდალური საზოგადოება კასტობამდის არასოდეს მისულა და აზნაურთა წოდებაში შესასვლელი არასოდეს დახშულა. თუმცა ეს კარები თავისუფალი არ ყოფილა და აზნაურობა მეტის თუ ნაკლები წარმატებით მუდამ ებრძოდა უგვარო უხანოების შემოყვანას მათ წრეში (ჯიქური, სააკაძე, თუ ოსეშვილ-ლიონიძე, რომ არაფერი ვთქვათ ყუბასარ-აფრიდონზე, საამისო მაგალითებია), და როცა ზოგჯერ ასეთი საშიშროება აშკარად დაემუქრებოდა ხოლმე აზნაურების კასტას, როცა მეფე ენერგიულად და არსებითად შეეცდებოდა აზნაურთა კასტური ტყვეობიდან განთავისუფლებულიყო უხანო-უაზნოთა გაპატიოსნებით, იწყებოდა ნამდვილი შემფოთება, რომელიც XII საუკუნის 80-იან წლებში აჯანყებაში გადაიზარდა და მწყობრი პოლიტიკური პროგრამით დაგვირგვინდა...

მაგრამ სხვადასხვა ინტენსივობისა იყო ახალკაცთა ეს შემოყვანა, მათი წარჩინება სხვადასხვა დროს... ფრიად დამახასიათებელია თვით ამ აზნაურთა წარმოშობის ისტორია. ესენი ხომ ვიღაც უცხოელ-უაზნოები იყვნენ... ასევე საურმაგის ღონისძიება ქართლოსიანების წინააღმდეგ მიმართული... მაგრამ მას შემდეგ, რაც ეს აზნაურები გარკვეულ სოციალურ წრედ ჩამოყალიბდნენ, ე. ი. მას შემდეგ, რაც ფეოდალური ურთიერთობა მთელი სიგრძე-სიგანით ძალაში შევიდა, ასეთი მასიური გააზნაურება — წარჩინება აზნაურთა საპირისპიროდ ფეოდალურ მეფეს აღარ შეეძლო:.. არჩილის ღონისძიება მის საკუთარ სამეფო დომენში მიღებული ზომა იყო და აზნაურების ინტერესებს არ ეწინააღმდეგებოდა... ასეთი რამ კერძო მთავრებსაც შეეძლოთ... მაგრამ თანდათან ახალი დრო შემოვიდა, მეფის კარი სულ უფრო და უფრო მიმზიდველი ცენტრი გახდა. წყალობის (და რისხვის) წყარო მეფის კარი გახდა, მთელი ქვეყნის აზნაურობა თანდათან ამ კარის შემყურედ იქცა. თუ აქამდე აზნაურები თავიანთი მთავრებით თავთავიანთ ბუნაგებში პრიმიტიულად ცხოვრობდნენ, მღვდელ-ეპისკოპოსისა თუ მონასტრის წინამძღვრის ლოცვა-სიბრძნეს სჯერდებოდნენ, ამიერიდან ახალი ცხოვრება დატრიალდა. თვალსაწიერი გაფართოვდა. გემოვნება დაიხვეწა, მოთხოვნილება გაიზარდა, საერო სწავლება შემოვიდა, რაინდობა-მოყმეობა დამყარდა, ზრდილობა (მრავალგვარი ხელი და მრავალგვარი სიბრძნე) უდიდესი ფაქტორი გახდა აზნაურის კაცობისათვის, უზრდელი გვარიშვილი „ცუღია“... და სწორედ ამ ფაქტის ნიადაგ-

ზე (ე. ი. განათლების შემოსვლის ნიადაგზე) ზრდილობის ავტორიტეტის ნიადაგზე გვარიშვილობის კედელი შეირღვა: მეფეები ფართოდ „აპატოსნებენ“ „ერთგულებს“ და „მხნეებს“, ზრდიან მემეობა-ჭაბუკობაში უგვარობებს (ყუბასარებს), აზნაურთა ნაყმევებს (აფრიდონებს), საერო თუ საეკლესიო მოღვაწეებს (ანტონი, ნიკოლოზი), „მონებს“ (შარმადინ, რომაქ)... ერთი სიტყვით სამეფო ხელისუფლება იკრებს ძალას. რა თქმა უნდა, ესენიც „აზნაურები“ იქნებიან, მაგრამ მეფის ხელისაგან სულ უფრო და უფრო დამოკიდებულნი, ვიდრე ბოლოს, როცა საამისო პირობები მომწიფდება სულ ერთიანად (რა თქმა უნდა, თანდათან) არ შეიცვლება ძველი, შუა ფეოდალური წყობა და ახალი გვიან ფეოდალური (უკეთ ფეოდალური ურთიერთობის რღვევის) ხანა არ გაბატონდება...

($\frac{4}{21}$ ფ. 109—113).

„ამის შავშეთისა ღადოთა შინა გამოჩნდა ვინმე კაცი ასპანის ძე, გუარითა არა უაზნო და ქცევითა და არცა, ღმერთო, უბედო, ამას ზაქარია ერქვა სახელი. არცა სახელსა არცხუინა, არცა პატრონისა წყალობა აუქმა თუისსა ზედა, გარნა საქებელთა ზედა შერთო თავი. მარტოდ იქმოდა მრავალთა და დიდთა საქმეთა: აიღო ბანა, ხახული და სხუანი მრავალნი სახელოვანნი ციხენი და ადგილნი“. (ბასილი, 23).

ღამახასიათებელია ეს დახასიათება: „გვარითა არა უაზნო და ქცევითა“. შეიძლება, მაშ, ადამიანი ყოფილიყო „გვარით უაზნო“, შეიძლება ყოფილიყო „ქცევით უაზნო“. შეიძლება ყოფილიყო გვარითაც და ქცევითაც უაზნო, მაგრამ შეიძლება ყოფილიყო გვარითა არა უაზნო, მაგრამ ქცევით შეიძლება ყოფილიყო უაზნო.

მაგრამ ისიც შეიძლება (ამ ტექსტისაგან დამოუყიდებლად) რომ ადამიანი შეიძლება ყოფილიყო გვარით უაზნო, მაგრამ ქცევით არა უაზნო. აი როგორიც იყო ყუბასარ „კარგი მოყმე და ჭაბუკი — გაზრდილი პატრონთაგან“.

ესაა სწორედ ათასად გვარი დაფასდა, ათიათასად ზრდილობა... უაზნობა ბოროტებაა, მაგრამ ზრდილობა გვარით უაზნოს გადაქცევს არაუაზნოდ

($\frac{4}{21}$ ფ. 114).

„ზ რ დ ი ლ ბ ა ს თ ა ნ“ დაკავშირებით.

XV საუკუნის საბუთებიდან (ალექსანდრე დიდის საბუთი მახსოვს „ჩვენ თანა აღზრდილ შეზრდილნიო“ — იხსენიება. ასევე

გიორგი ალექსანდრეს ძე 1455 წელს აძლევს სიგელს ასათ ვახუშტისადმი „ჩუენსა თანა აღზრდილ შეზრდილთ“... (ხელნაწერთა ინსტიტუტი Hd № 7588).

აღზრდილ-შეზრდილობა ფეოდალური ინსტიტუტი ჩანს თითქო... სამეფო კარზე მეფის შვილებთან, განსაკუთრებით ტახტის მემკვიდრე უფლისწულთან ერთად იზრდებიან დიდებულ აზნაურთა შვილები... საფიქრებელია, საუფლისწულოზე დასმულ ბატონიშვილის აღზრდილ შეზრდილად იყენენ უპირატესად ამ საუფლისწულო ტერიტორიის მკვიდრი აზნაურების შვილები (როგორც მაგალითად გიორგი ალექსანდრეს ძე უნდა კახეთის საუფლისწულოზე მჭდარიყო — ის ხომ მეფედ იხსენიება ჯერ ისევ მამისავე სიცოცხლეში — და მისი გაზრდილ-შეზრდილები არიან ვაჩნაძეები). გასაგებია, რომ ესენი ერთგულები და მორტყმა-განდიდებისათვის თავდადებით ნამსახურნი არიან და რომ პატრონი, როცა ის გახელმწიფდება, ასეთ სამსახურის სანუქფოთ წყალობას მიანიჭებს ერთგულ ყმას...

გაზრდილობა ძველი ინსტიტუტია (და არა მარტო მეფის კარზე, ის დიდი ფეოდალის კარზეც უნდა ყოფილიყო...), მაგრამ სხვადასხვა დროს და მიხედვით მისი არსი და მნიშვნელობა იცვლება. ცენტრალური ხელისუფლების ძლიერებისა და მიმზიდველობის ხანაში ერთგული მოყმე რაინდები იზრდებიან კარზე (თამარი კარიდან არ იშორებდა მათ მამებსაც კი...) და არსებობდა, უნდა ვიფიქროთ, სასახლისაკენ მიმზიდველი ძალები — მზე აქ ამოდიოდა — თუ არ იძულებით სამეფო კარი მას თავისთან ყოლას ვერ შეძლებდა... ხოლო გვიან, მეფის კარის დასუსტების ხანაში, პოლიტიკური დაშლილობის ტენდენციის ზრდის ხანაში აღზრდილ-შეზრდილობის ინსტიტუტი სწორედ ამ დაშლილობას უწყობს ხელს: თითოეულ უფლისწულს ახლავს აღზრდილ-შეზრდილთა მეტნაკლები რაოდენობა, რომელიც ამ უფლისწულთა სეპარატისტულ მეცადინეობაში მისი მორტყმა განდიდების მოღვაწენი არიან... შდრ. ერეკლეს შვილების საბატონიშვილოები და მათი თავად-აზნაურები. კერძოდ, კახ თავადაზნაურების მოთხოვნა საკუთარი მეფის გაჩენის თაობაზე...

ეს აღზრდილ-შეზრდილები მთელი ფეოდალური ურთიერთობის სიგრძეზე ჩანან (გვიან ხანაში) და „მოკიდებულის“ ინსტიტუტით დამახასიათებელია საშუალო საუკუნეების საზოგადოებრივი ფეოდალური ურთიერთობისა. შეზრდილ-გაზრდილობა ფეოდალური ხანის „საერთო სწავლის“ სანერგე იყო. აქ, კარზე ბატონიშვილთან ერთად ითვისებდა მომავალი ყმა ფეოდალური ზრდილობის მთელ კოდექსს, — ვეფხისტყაოსნის კულტურას... აქედან ეფინე-

ზოდა ეს კულტურა „ზრდილობა“ ფეოდალური საზოგადოების ფართო ფენებს, დიდებულ ზნაურთა თუ თავად-აზნაურთა ფენებს, მათ ყმებს.

ასე რომ საშუალო საუკუნეებში მეფისა და ფეოდალის კარი მხოლოდ პოლიტიკური ცენტრი კი არ იყო, არამედ კულტურის ცენტრიც. ფეოდალურ „ზნეობათა“ სწავლებისა და გავრცელების ცენტრი.

მოიგონე გადმოცემა გურიელის კარზე შეჯიბრება „მე თუ ბედი მქონებოდა მაკოიე ვიქნებოდი“ ან „სანადიროდ წამოვიდნენ ტელე-მაც და კნიაზ ჯაბა“ $\left(\frac{4}{23} \text{ ფ. } 61-62 \right)$.

2. „აზნაური გ უ ა რ ი ა ნ ი“ მიგვითითებს სწორედ იმ ეპოქაზე, როცა გაძლიერებული ტერიტორიები გამოეყვნენ სახლს და მასთან ბრძოლაში შექმნეს და ამტკიცეს თავიანთი ინდივიდუალური არსებობა... ამ მოვლენის აღსანიშნავად და ამ მოვლენასთან დაკავშირებით შექმნილი ეს ცნება ბუნებრივად განეკუთვნა ცნებას „ძლიერს“. აზნაური გვარიანი ნიშნავდა „აზნაური ძლიერი“, ხოლო შემდეგ, როცა გუარიანობა ჩვეულებრივი მოვლენა გახდა „სახლების“ სწრაფ გადაშენებასთან დაკავშირებით, მაშინ სიძლიერის გამოსახატავად საჭირო იქნა „დიდგურიანი აზნაურის“ ცნება.

„აზნაური გუარიანის“ გვერდით ჩვენ უნდა ვიგულისხმოთ „აზნაური უგვარო“, ე. ი. აზნაური (—თავისუფალი. სხვა შინაარსი აქ ამ ტერმინს არ უდგება), რომელსაც გვარი არ ახასიათებს, ე. ი. „სახლით“ ცხოვრობს. გამოდის, რომ ცნება აზნაური „თავისუფალის“ გაგებით შემუშავდა გვართა ჭიდილის და ურთიერთის გაძალვის პირობებში და მხოლოდ შემდეგ იშლება სახლები... რა თქმა უნდა, ჩვენი საუბარი შეეხება იმ ეპოქას, როცა ამ ტერმინთა საფუძველი წარმოიშვა და არა იმ დროს, რა დროიდანაც ეს ტერმინები ჩვენამდის მოღწეულია. $\left(\frac{3}{33} \text{ ფ. } 144 \right)$.

3. ფეოდალური ურთიერთობის მოწიფულობისას გაძლიერდა (თორემ აქამდეც იყო. საიდან? ნასესხები? თუ მონათმფლობელურ ქართულიდან?) იდეა იმის შესახებ რომ მეფის ხელისუფლება ღმრთის მიერია, რომ მეფე ღმრთის მიერია ამ ქვეყანაზე... და გააძლიერა იმან. ვისთვისაც ეს კლასობრივად საჭირო იყო... ახალმა, აღმომავალმა კლასმა ჩასჰიდა მას ხელი და დიდგვარიანთა წინააღმდეგ ბრძოლაში გამოიყენა... იმ იდეას ემსახურება ყველა ეს ჩივილი სამართლის უთანასწორობაზე, ყველა ეს მოწოდებანი რომ მეფეა მზე

და წვიმა, რომელიც თანაბრად მიადგება და მიეფინება ვარდსა და ნუნებს, მდიდარსა და ღარიბს, ყველა ეს ქადაგება იმის შესახებ მეფე სწორად უნდა სწყალობდეს ყველას, სწორს სამართალს უნდა უსჯიდეს ყველას... ამ იდეას ემსახურება ის „ნატყუარი ტაეპი“ — ფილოსოფოსნი შემოკრბეს...

ეს შესანიშნავი ტაეპი, ვინ იცის, ნამდვილად შოთასი იყო, მაინც და მაინც მისი დროისა იყო. ეს ხომ აშკარა შეტევაა დიდგვარიანობის წინააღმდეგ, ეს ლოგიკური გაძლიერება და მაღალ საფეხურზე აყვანა იმ ბრძოლისა. აქ უკვე საკითხის სხვა მხრით დასმაა, — დიდგვარიანობის წინააღმდეგ შეტევაა, ზრდილობის, კაცის პირადი თვისებების პრიმატია წამოყენებული გვარიანობასთან ქიშპში, ეს ხომ ისაა, რასაც გიორგი მთაწმინდელი, დავითის ისტორიკოსი, დავით აღმაშენებელი, გიორგი III, გიორგი ლაშა ცდილობდნენ განეხორციელებინათ... და რაოდენ უსუსურია ფიქრი იმაზე, რომ ყუთლუ არა დიდგვარიანთა წარმომადგენელია...

განა არა დიდგვარიანს შეეძლო მოეთხოვა, დიდგვარიანთა ამ ძლიერების დროს, რათა მეფე არ ყოფილიყო ქვეყნის მართვა-გამგეობის სკვებდის გამგე?? $\left(\frac{4}{22} \text{ ფ. 41}\right)$.

4. სეფეწულები (და სეფეწულობა), მხოლოდ არაბებმა კი არ მოსპეს, უფრო სწორად, სეფეწულთა მოსპობა არაბებმა იმიტომაც შეძლეს (ქართლსა და სომხეთში), რომ ამ ინსტიტუტის დრო გავიდა, ახალი ურთიერთობა ახალ არისტოკრატის მოითხოვდა, მიწისმფლობელთა ახალ კლასს, ხალხის ფართო მასებიდან გამოსულ თეპ მიყლაპიებს, მონებით (— გლეხებით) თემის მტეხელებს, — დიდაზნაურებს. ასეთები უკვე დიდიხანი იყო მაღალ პოლიტიკურ სარბიელზე იყვნენ გამოსული და სათანადო ადგილის დაჭერას ლამობდნენ ადრეფეოდალურ საზოგადოებაში. ეს „უგვარო უხანოები“ ალბათ ისევე საქულველი იყვნენ „ძირძველ“ სეფეწულებისათვის, როგორც უფრო გვიან ყუბასარ-აფრიდონი (ეს უხანოები — მარტო ტერმინი რად ღირს!! სოსელია! კი ფიქრობს რომ ეს კერძოული ფაქტი იყო. კი, ვთქვათ, მაგრამ თუ უგვაროების წინააღმდეგ საერთოდ არ იყო ძირძველების პოლიტიკური შეხედულება, თუ მათ უგვარო

1 აქ და შემდეგ იგულისხმება გ. სოსელიას წერილი „ყუთლუ. არსლანის დასის პოლიტიკური პროგრამის შესახებ“ მ. გორკის სახ. სოხუმის სახელმწიფო პედ. ინსტიტუტის შრომები, XI—XI, 1958, 67—99. (რედ.)

უხანოთა გამოჩენა-თავხედობა არ აწუხებდათ, ეს ტერმინი შეფასებითი ტერმინი, საიდან გაჩნდა???)... ასე რომ არაბებმა ფეწულთა ამოგდებით ფეოდალური ურთიერთობა კი არ მოსპეს, არამედ ძირძველი ფეოდალები, მეფის სახლიდან გამოსული არისტოკრატია, ახლა გაფეოდალებული, ამოაგდეს, მაგრამ ხელი არ უხლიათ (და ვერც ახლებდნენ ხელს) იმ ახალი არისტოკრატისათვის, რომელიც ქვეყნის ფეოდალიზაციის პროცესში წარმოიშვებოდა და რომელსაც ძირძველები ზიზღიან, საფიქრებელია. უყურებდნენ...

ახალი (ფეოდალური) ურთიერთობა ახალ კლასს გამოჰყოფდა, ახალი „გლეხი“ იშვებოდა (ყოფილი მეთემე „ყმა“, მდაბიორ-მოლაშქრე) მისი ახალი აზნაურით (თემიყლაბით). ისევე როგორც გვიან, ახალი „გლეხი“ (დაბეგრული მდაბიორ-მოლაშქრე) და მისი აზნაური ბატონი.

საინტერესოა... $\left(\frac{4}{22} \text{ ფ. } 122-123\right)$.

განა რუის-ურბნისის ძეგლის წერა იგივე არაა, რაც დავითის ისტორიკოსის იდეები?

და განა ეს ძეგლი არ გულისხმობს ბრძოლას გვარიშვილობის წინააღმდეგ, ბრძოლას უგვარო — უხანოთა, მაგრამ მხნეთა და ერთგულთა წინწამოწევას? განა ეს არაა საზოგადოებრივი ბრძოლის განხორციელება? და თუ ეკლესიაში ამის დასაბუთება ხერხდებოდა (გიორგი მთაწმინდელი) და მისი გატარება რუის-ურბნისის კრების მოღვაწეთა მიერ, ეს იმას არ ნიშნავს რომ საერო ცხოვრებაში ასეთი ტენდენციები კიდევ უფრო ძლიერი იყო? და სხვა რა დროს უნდა შემუშავებულიყო ეს ცნობილი ტაეპი, რომელიც არ სურთ ჩვენმა რუსთველოლოგებმა მიაწერონ შოთას თუ მის ხანას. (სოსელიათი:

კი ყველაფერი ეს არ იყო!!). $\left(\frac{4}{22} \text{ ფ. } 131\right)$.

თ ა ვ ი III

[კოლიტიკური წყობა]

[§ I. საქართველოს გაერთიანების საკითხები]

[ახლებური ადმინისტრაციული ერთეულების შექმნა როგორც გაერთიანების პოლიტიკა].

[ადმინისტრაციული პოლიტიკა გაერთიანების შემდეგ]

გ ა ე რ თ ი ა ნ ე ბ ი ს პ ო ლ ი ტ ი კ ა

ბედიელ — ალავერდელი.

სამთავნელ — მაწყვერელ — ჭყონდიდელი.

ხონი — მცხეთის მთავარეპისკოპოსის იყო (ვახუშტი).

ცხენისწყლიდან უნაგირამდე ქუთაისის საერისთავოში შედიოდა (ვახუშტი)¹.

ეგრისს და ქართლს კი არა იმერ-ამერს უწოდებდნენ მეტის გაერთიანებისათვის (ვახუშტი).

ამ თვალსაზრისით განსახილველია ძველი საერისთავოების საზღვრების ცვლა ან ძველის გაქრობა და ახალი საერისთავოების დაარსება არა ეთნიკურ ტერიტორიული პრინციპის მიხედვით.

($\frac{3b}{16}$ ფ. 37).

[ქართული კულტურის როლი საქართველოს გაერთიანებაში, „ქართველობა“ კულტურული გაგებით]

თუ X საუკუნეში „ქართულად ფრიადი ქვეყანა აღირაცხების“... და სხვა. ე. ი. თუ „ქართველად“ ორთოდოქსი იგულისხმებოდა, XI

¹ ვახუშტის ეს ორი ცნობა სხვა წყაროებით არ მოწმდება (რედ.)

საუკუნიდან ეს ფორმულა შინაარსობლივ გამდიდრებული ჩანს და „ქართველში“ სარწმუნოებრივი მომენტი კი არა, მთელი ფეოდალური კულტურა იგულისხმებოდა, რომლის იდეალური გამოსახულება ვეფხისტყაოსანი იყო... ასე რომ მერჩულეს ფორმულა ამ დროისათვის სათანადოდ უნდა შეიცვალოს: საქართველოდ ფრიადი ქვეყანა აღირაცხების, სადაც ქართული ფეოდალური კულტურა სუფევს...

ვეფხისტყაოსანი ქართული ფეოდალური კულტურის პიმნია. ქართული საერო კულტურის საბოლოო განთავისუფლების მოწმობაა ეკლესიის გავლენისაგან. ქართული კულტურის საბოლოოდ გადანაცვლების მოწმობაა მონასტრებიდან ფეოდალების სასახლეებში. ესაა ქართული ფეოდალური აღზრდისა და ზნეობის სახელმძღვანელო მთელ გვიანფეოდალურ ხანაში, ესაა განვითარებული ფეოდალიზმის იდეური საუნჯე, ცხოვრების სიბრძნე, პოლიტიკური მოძღვრება.

ვეფხისტყაოსანი ეს არაა რომანი ან პოემა ჩვეულებრივი გაგებით, ესაა ის წიგნი, რომლითაც საზრდოობდა ფეოდალური საქართველო 700 წლის განმავლობაში. ვეფხისტყაოსნის შექმნით ძველი კულტურა ქართველმა ფეოდალურმა საზოგადოებამ საბოლოოდ შეცვალა ახლით. ვეფხისტყაოსანი რევოლუციაა ქართულ ფეოდალურ კულტურაში. ვეფხისტყაოსანი საბოლოო გამაჩვევებაა ყოველგვარ კლერიკალიზმზე. ვეფხისტყაოსანი ფეოდალური საზოგადოების სწავლა-აღზრდის და მისი მატერიალურ-კულტურული ცხოვრების იდეალური წესია.

და როცა ქართული სტილით და ქართული წარწერებით ეკლესიები შენდებოდა სომხეთში (შანიძე), საეპისკოპოსოები არსდებოდა კარის, დვინის, ვალაშკერტის, ანისის ან დაღესტანში საკათალიკოსო, ან ოსეთ-ალანებში (თხაბაერდი). ამას აშენებდნენ არა ქართველი მისიონერები, არა საქართველოს სამეფო ხელისუფლება, არამედ ადგილობრივი ფეოდალური საზოგადოება, რომელიც ამ ნიშნით ქართველობას იჩემებდა. მაგრამ მათ ამ ქართველობაში ახლა უკვე უპირველეს ყოვლისა ქართული ფეოდალური კულტურა იგულისხმებოდა...

ამ კონტექსტში განსაკუთრებით საყურადღებო ხდება ტაოელი აზნაურების აგრე მასიურად „გაქალკედონიტება“ X—XI სს-ში. ქართლის ფეოდალური კულტურა ჩანს ძლიერად ზემოქმედებდა ტაოელ „სომხებზე“.. თუ ეს არა, უცნაურია სარწმუნოებრივი მოსაზრებით იქ ქალკედონიტობა რატომ უნდა დაკავშირებოდა ქართველობას და არა ბერძნობას. რა თავს იტკივებდა ტაოელი „ქართვე-

ლობისათვის“, როცა ბერძნობა მისთვის გაცილებით უფრო პერსპექტივიანი შეიძლება ყოფილიყო... ეთნიკური მონათესავეთა ახსნა ამ საკითხის უსუსურია.

ასე რომ გაცილებით უფრო ბუნებრივია „სომეხთა“ ეს სარწმუნოებრივი მოქცევა, ე. ი. „გაქართველება“ ჩვენ ავხსნათ ქართული ფეოდალური კულტურის გავრცელების საფუძველზე, სადაც ქალკედონიტობა ერთი თვალსაჩინო ნიშანი იყო, მაგრამ არა გადამწყვეტი, და ეს ნიშანი სულ უფრო და უფრო მცირე ძალისა ხდებოდა, რაც ვეფხისტყაოსნის კულტურა უფრო რელიეფურად ინაკვთებოდა კავკასიის ინტერნაციონალურ კულტურად...

($\frac{4}{22}$ ფ. 3—5).

ჯუანშერი აფხაზეთს არ გულისხმობს ეგრისის ნაწილად, აფხაზეთი ეგრისისაგან დამოუკიდებელი ერთეულია და ეგრისს რაიმე ძველი პრეტენზია აფხაზეთზე არ აქვს (ეს გარემოება საყურადღებოა), მაგრამ აფხაზეთი მაინც „საქართველოს“ ფეოდალურ მსოფლიოშია ნაგულისხმები ჰერეთთან (წახური, აბუხუასრო), ქვემო ქართლთან (შულავერი) და კლარჯეთთან ერთად...

ლეონ I ორგანულად შემოვიდა ქართულ ფეოდალურ სამყაროში: არჩილს შეეწყინარა, უნდა ვიფიქროთ, კეისრის დასტურით (გვირგვინები მირს და არჩილს...).

არჩილი ქუთაისს დაემკვიდრა, შემდეგ კახეთს გადავიდა, ქართლი საერისთავოებად დაანაწილა... მაგრამ აფხაზეთ მთავარმა, რომელიც მას უანგაროდ ეშვილა, ჩანს, საკარგყმოდ, ეგრისიც გამოსთხოვა და ალბათ ესეც კეისრის დასტურით...

მაიხც და მაინც ლეონ I-ის აქტი, არჩილთან შეწყნარება, დიდი მნიშვნელობის ისტორიული მოვლენა ჩანს: აფხაზეთი ამიერიდან დასავლეთ საქართველოს უცხო ქვეყანა კი არ არის, კელასურის კედლით (ავშილეთი VI საუკუნეშია ცალკე ლაზიკაში შემოდიოდა მათი უმთავრესი ციხისთავი ლაზი დიდი კაცი იყო), როგორც ეს VI—VII საუკუნეებში იგულისხმება (და იყო), არამედ საქართველოს ფეოდალურ მსოფლიოში ორგანულად შემავალი ერთეული... ტეხილის

მაჩვენებელია... ($\frac{4}{23}$ ფ. 65).

„რანთა“ მეფობით ქართველ მეფეებს გზა ეხსნებოდათ შირვანის დასაპყრობად, მის უშუალოდ შემოსაერთებლად, რამდენადაც შირვანი რანის (ე. ი. ძველი ალბანეთის) უდიდეს ნაწილს შეიცავ-

და. მისი მცირე ნაწილი, კახთა მეფეების სამფლობელოში შემდეგში
 ლი, დაიმკვიდრეს ქართველთა მეფეებმა. უნდა ვიფიქროთ, ამ
 ისათვის ალბანეთის მოსახლეობა ძველივე იყო შერჩენილი. ასე რომ
 ეს მოსახლეობა კახეთის „გალმა მხარისა“ და შემდეგ შექ-შირვანი-
 სა ერთი და იგივე იყო. ქართულად მოქცეული (მწვალებლობისა-
 გან X საუკუნის დასასრულს და მაშ ქართველ ასიმილაციის გზაზე
 შემდგარი) რანთა მოსახლეობა საქართველოსათვის ბუნებრივ ხიდს
 წარმოადგენდა შირვანისაკენ და ამ ქვეყნის უშუალო შემოერთება-
 დაპყრობა ასიმილაციის შესაძლებლობას ქმნიდა... ფრიად დამახა-
 სიათებელია, რომ ლეონტის მონათესავეები (იაფეტიდები) XII
 საუკუნის მიწურულისათვის თითქმის ყველა საქართველოში შემო-
 დიოდა. ლეონტი იდეოლოგიური მებრძოლი იყო
 საქართველოს პოლიტიკური აგრესიისათვის.
 საქართველოს აგრესიის მეორე ხიდს წარმოადგენდა „ქვემო
 ქართლი“ — სომხითი — ეთნიკურად ქართული და სარწმუნოე-
 ბით არმენული მოსახლეობა, ქვემო ქართლის ანუ სომხითის
 ფეოდალები იყვნენ მეწინავენი საქართველოს მიერ არმენ-
 იის დაპყრობის საქმეში ($\frac{2}{30}$ ფ. 132).

სომხითის საკითხი იმავე რიგისაა, რაც ტაოს, სპერის,
 კლარჯეთის, ჰერეთის და რანის საკითხები: — ბრძოლა არტაშეს-
 ზარების ექსპანსიის საბოლოოდ ლიკვიდაციისათვის, ბრძოლა ფეო-
 დალური სომხეთის წარმოქმნისათვის და ფეოდალური საქართვე-
 ლოს წარმოქმნისათვის, ბრძოლა ეროვნული სომხური ფეოდალური
 სამყაროს წარმოქმნა-გამარჯვებისათვის ამიერკავკასიის მას-
 შტაბით და ბრძოლა ეროვნული ქართული ფეოდალური სამყაროს
 წარმოქმნა-გამარჯვებისათვის ამიერკავკასიის მასშტაბით...

სომხეთის უპირატესობა ანტიკურ ხანაში, იბერიის ბრძოლა
 I—VI სს-ში, 607 წელი... თვითგამორკვევა ირანიდან (ქრისტიანობა),
 სომხეთიდან (ქალკედონიანობა), ბერძნებთაგან („ქართველობა“),
 (ქართლად ფრიადი ქვეყანა აღირიცხების), საქართველოს უპირა-
 ტესი მდებარეობა.

საინტერესო საქმეა შედარება, თუ რატომ და როგორ მოხდა
 რომ მონოფიზიტური ჰერეთი გაქალკედონიტა (X ს.), ხოლო სომ-
 ხითი არა. თუმცა XI—XII სს-ში ისიც გატყდა: მქარგრძელები, გა-
 გელები და სხვები... სომხეთის (ანისის და სხვა) ბრძოლა სომხობის
 (მონოფიზიტობის) შენარჩუნებისათვის: ბრძოლა კვირიკიანთ სამე-

ფოსათვის, ესევე ვანანდის (ყარსის) სამეფოში, სასტიკი ბრძოლა
 ალბანთა გაქალკედონიტების წინააღმდეგ (სპარსელთა და
 დახმარებითა... $\left(\frac{4}{23} \text{ ფ. 59}\right)$).

როგორი გაერთიანება იყო საქართველო.
 საკუთრების ფორმები

თავი რომ დავანებოთ ადრეფეოდალურ ხანას, როცა ფეოდალური საგვარეულოები სულ სხვა საფუძველზე წარმოიქმნებოდნენ და არა მეფის დანიშვნით, როგორც ეს ქართულ ლიტერატურულ ტრადიციას წარმოუდგენია (რაც ერთ-ერთი მოწმობაა ამ ტრადიციის ნაგვიანვეად შეთხზულობისა), ჩვენთვის საკმაოა მოვიტანოთ უტყუარი ფაქტები განვითარებული ფეოდალიზმის ხანიდან, რათა დავრწმუნდეთ, თუ რა ძლიერი ფაქტორი შეიქმნა სახელმწიფო, რომელიც ძლიერად არყვეს თემურ-ტომურ ტრადიციებს და საქართველოს მართვა-გამგეობაში, მართალია, თემობრიობას ანგარიშს უწევს (იგიც არა ყოველთვის), სამაგიეროდ ამ ერთეულების მმართველობას სრულიადაც ხელუხლებელს არ სტოვებს და მის მმართველებს ნებისმიერად ცვლის. აქედან ერთი ნაბიჯიღა არის ქვეყნის უწყებრივ გაერთიანებამდე. „სამეფოების“ პრინციპი შერღვეულია და როგორც კი ურთიერთობა მოითხოვს, ესეც განხორციელდება. მართლაცდა ქვეყნის გაერთიანება ერთი სამთავროს მიერ მეორის დაპყრობის სახით ხდება (და არა რაღაც ძმური გაერთიანებით, როგორც ეს პავლისტებს² წარმოუდგენიათ). აფხაზეთის სამთავრომ დაიპყრო ლაზიკის სამთავრო, უნდა ვიფიქროთ, ბერძენთა იმპერატორის ნებით, შემდეგ კი აფხაზთა მეფემ ხელთ იგდო არგვეთიც, უეჭველია ამ პროცესში აფხაზთა მეფის ხელში აღმოჩნდებოდა ლაზთა მეფეების ნაქონები მიწა-წყალი... მეორეს მხრით ცნობილია, თუ როგორის დაუნდობელი ბრძოლით ხელთ იგდო ბაგრატ III თავისი სახლისკაცების ნაქონევი. ორას წელს ცხოვრობდნენ ყველა ეს მრავალრიცხოვანი ბაგრატიონები: მეფეები, კურაპალატები, არტანუჯელი მამფლები, ერისთავთერისთავები, ბანელი მეფეები და ეს იმიტომ კი არა, რა თქმა უნდა, რომ ბაგრატი რაღაც განსაკუთრებული მიმხვეჭელი სისხლისმსმელი იყო, რომელსაც წურბლის-

² ასე უწოდებს ნ. ბერძენიშვილი პავლე ინგოროყვას აზრების გამხიარუბელთ. (რედ.)

ებრი ვერმადრობა სკირდა, რომელიც მეზობლებს მძლავრობდა, სახლებს შერთავდა და უმეზობლობას იღვწოდა, აი ისევე, როგორც ვითომდა იყო მისი შვილისშვილის შვილისშვილი. არა, რა თქმა უნდა, ასეთივე დაუნდობელი იყო გიორგი ბაგრატიძის ძეც, ასეთივე იყო ბაგრატ გიორგის ძე, რომელიც ვერ ითმენდა ჰერეთ-კახეთს (რომელსაც აქამდე მხოლოდ აფხაზთა მეფენი თუ აწუხებდნენ), ვერ ითმენდა „სომხთს“ და კვირიკიანების საქმეებში ძლიერად ერეოდა, ვერ ითმენდა თბილისის საამიროს და ძლიერად ავიწროებდა (სამ გზის გააგდებინეს ლუკმა პირიდან), ვერ ითმენდა ანისის სამეფოს და შევიწროებული მეფე იოანე კონსტანტინეპოლს იძულებულყო გაქცეულიყო. ასე რომ ბაგრატ III-ის პირადი თვისებები კი არ იყო ამ მოვლენის მიზეზი, არამედ ვითარების მომწიფება. ბაგრატ იყო ეპოქის მოთხოვნის სიმალღეზე. ბაგრატ III-ის ხელთ აღმოჩნდებოდა, ბუნებრივია, მისი მეგვარეთა ხელთ ყოფილი მთელი მიწა-წყალი, ციხე ქალაქები. ასევე ბაგრატის ხელთ აღმოჩნდა ქართლის უდიდესი ნაწილი.

ქართლი ჯერ ისევ აფხაზთა მეფეებმა დაიპყრეს და ერისთავის ადგილი არგვეთიდან (ჩიხიდან) უფლისციხეს გადმოიტანეს. უეჭველია აფხაზთა მეფეების მემკვიდრე ბაგრატი დაეუფლებოდა ქართლში სამეფოს საქონებელს... ქართლის ერისთავობა ბაგრატმა ჩანს გააუქმა (თუ იგივე ზვიად მარტუშიანი არ იყო მისი დროის ქართლის ერისთავი...). XI საუკუნის ოციან წლებში კი ქართლის ერისთავობა ქართლელი ივანე აბაზაძის ხელთაა... ამავე ხანებში აფხაზთა მეფეები ეუფლებიან მთელ სამხრეთ საქართველოს და დავით კურაპალატის ნამემკვიდრეც. დაიწყო ბერძენ-ქართველთა დიდი ომი. ბასილმა ხელთ იგდო სამხრეთ საქართველოს უმრავლესი ციხენი. შემდეგ, როცა ბერძნები გადაქარდნენ, ეს ციხეები ყველა სამეფოდ დაიღვა, ბუნებრივია. აქა-იქ თუ რჩებოდა ციხე, რომელიც ამ ციხის ამკვებელთა ხელში რჩებოდა (ასეთი იყო შეიძლება ჩორჩანის ციხე სამცხეში, კალმახის ციხე ტაოში, ჯაყის ციხე სამცხეში, და ორიოდ სხვა. ესენიც, საფიქრებელია, ამ ციხეებს მეფის ერისთავობის პირზე ფლობენ და არა ყმადნაფიცის პირზე, როგორც ეს მათ ენებათ და რასაც იდეალად სახავენ, როგორც ეს ბაღვაშებს ენებათ, ან შეიძლება ასევე ნებავდა ძამელ მთავარს ან თორელს, აწყურის თუ უზნარიანის ციხეთა პატრონებს...).

თუ როგორი იყო ქვეყნის დაპყრობა, ეს კარგად ჩანს იქიდან, რომ დამპყრობელი ცდილობს ხელთ იგდოს ქვეყნის ციხენი და შიგთავის ხალხი შეაყენოს. ასეთ შემთხვევაში სრულიადაც არ ჩანს

სავალდებულო, რომ დაპყრობილ ციხეებს ფლობდნენ ადგილობრივი ხალხი. ჟალეთს ბაგრატ IV-ს უდგას მესხი აზნაური ისაკ ტოღოლიძე, ასევე საკუთარი ციხისთავები შეაყენა ბაგრატ IV ჰერეთ-კახეთის ციხეებში, ასევე მესხი აზნაურები შეაყენა ანისის ციხეში ბაგრატ IV და შემდეგ დავით მეფემ, ჰერ-კახი მოხელე მეომრები განაწესა დავით მეფემ შარვანში და ქვეყნის მმართველად მწიგნობართ უხუცესი აჩინა, სომხითის ციხეებში დავითმა. და შემდეგ, გიორგის დროს იმერელი დიდგვარიანები ჩასხეს კაენში, გაგში, კაიწონში, ყუბასარს ლორე ჰქონდა, აფრიდონს თმოგვი, ყუთლუ-არს-ლანი ლორე-ტაშირის დაუფლებას აპირებდა, ზაქარიას ტაშირი და ზორაკერტი და შემდეგ რუსთავი მისცეს, ჟინვანი ვინმე შოთას, ხოლო იგივე რუსთავი აბულასანს... ხორნაბუჯის ერისთავი საღირ კოლონკელის ძე იყო ქართლიდან, მას ეს თანამდებობა ასათ გრიგოლის ძემ წაართვა, ხოლო ამათ კი, როგორც ჩანს, მახატლის ძემ წაართვა... ასევე ქართლის ერისთავობაც: ის ჯერ მარუშის ძეს ჰქონდა. შემდეგ აბაზაძეს, შემდეგ ბაღვაშს, შემდეგ ორბელთა გვარიდან სუმბატის ძე ლიპარიტს, შემდეგ რატ სურამელს... ასე რომ სრულიადაც ისე არ იყო საქმე, როგორც ეს ერთის შეხედვით წარმოგვიდგება, მეფის დომენი მეტის-მეტად გაიზარდა ქალაქებისა და ციხეთა უმრავლესობა (ახალქალაქი, არტანი, კარი, არტანუჯი, რუსთავი, თბილისი, და სხვა მრავალი) სულ სამეფო ციხეები და ქალაქებია, ქვეყნის უდიდესი ნაწილი სამეფოა და ის ფეოდალებს მხოლოდ ყმობის პირზე აქვთ, დიდი ნაწილი კი სახასო მფლობელობაშია... ქვეყნის მმართველი სამხედრო ადმინისტრაციული მოხელეები მხოლოდ მეფის ნებით სხედან ადგილებზე. მეფის სასახლე ის ცენტრია, საიდანაც ყოველგვარი წყალობა მოდის...

მეფე ცდილობს ქვეყანას მისივე თემის მოხელე ერისთავის ნაცვლად სხვა თემის შვილი დაუნიშნოს...

ასე რომ ქვეყნის აგრე გაერთიანების შედეგად წარმოიშვა ერთი სახელმწიფო, რომლის მეთაურის, როგორც ხელმწიფის ხელში რეალურად იყო მოქცეული ქვეყნის უდიდესი ნაწილი, მისი მთა და ბარი, ქალაქი და სოფელი... საქართველოში, მართალია, არ შემუშავებულა წესი რომ მთელი ქვეყნის მიწაწყალი სამეფო საქონებელია და ყველა სხვას მიწა პირობით და დროებით უჭირავს, „გაცემულს“ და „გაუცემელს“ გარდა, რომელიც სამეფო საქონებელს წარმოადგენდა საქართველოში, კერძო მფლობელების ხელში რჩებოდა მკვიდრი მამული, მოუდევარი მამული (ტრადიციით დაჩემებული, ნასისხლი, ხმლით შოებული, ნამზითვი, ნასყიდი), რომლის წართმევა

ხელმწიფის მიერ „არაოდეს ყოფილიყო“ თუ არ განსაკუთრებული დანაშაულის შემთხვევებში... თუმცა „ამოწყვეტილის“ (ბეიფილისის) კანონის არსებობა იმას მოწმობს, რომ ყოველგვარი ქონების უკანასკნელი ინსტანცია იგივე სახელმწიფო იყო, მაგრამ ეს კანონი რომელიც დავით აღმაშენებლის დროს, როგორც ჩანს, მოქმედებდა (ბაღვაშების ბეითალმანი გელათს), მაინც იმას მოწმობდა, რომ გაცემულ-გაუტემელს გარდა სხვა ქონება საქართველოში არსებობდა და ეს ქონება მკვიდრად და უშიშრად რჩებოდა მქონებელთა ხელში, რაც, რა თქმა უნდა, ერთ-ერთი საფუძველი იყო ინტესიური მეურნეობის წარმოებისა. ლაბიდარული გამოთქმა: „შეურჩომელი მამული ცუდია, რად მოვაშენოთ“ იყო იმ პროგრესული ვითარების აღმნიშვნელი, რითაც ჩვენი ქვეყანა (ქართული ფეოდალური ურთიერთობა) აგრე თვალსაჩინოდ განსხვავდებოდა აზიური ფეოდალიზმის ქვეყნებისაგან (ამის შესახებ სადღაც მაქვს დაწერილი...).

ასე და ამრიგად გაერთიანებულ საქართველოში შემდეგი სხვადასხვა სახის მიწის მფლობელობა იყო: 1. სამეფო — ეს იყო ქვეყნის უდიდესი ნაწილი, მისი ერთი ნაწილი „გაცემული“ იყო სხვადასხვა მოხელეებზე — ყმებზე ერისთვიდან დაწყებული უბრალო მოლაშქრემდე; მისი მეორე ნაწილი „გაუტემელი“ იყო, სახასოდ რჩებოდა და უშუალოდ სამეფო მეურნეობაში იყო. ასეთ სახასო მიწებს სამეფო სასახლეები უვლიდნენ და ყველა ეს სამეფო კარის მეურნეობაში შედიოდა. 2. ამას გარდა ფეოდალებს ჰქონდათ მკვიდრი მიუღვევარი საგვარეულო ქონება, რომელზედაც მეფეს წესით, კანონით ხელი არ მიუწვდებოდა. (მაგალითად, როცა ბაღვაშმა, როგორც მოხელემ, ერისთავმა მეფის ორგულობა გამოამჟღავნა, მეფემ ის იმით დასაჯა, რომ სამოხელეოდ მიცემული ქონება (— დიდება) მოხელეობასთან ერთად წაართვა და სამკვიდრო მამული ლიპარიტეთი (კაცხის მამული) დაუტოვა მის შვილს (თვითონ დამნაშავე ერისთავი კი საბერძნეთს გააძევა). ამაში იყო ქართული ფეოდალური ურთიერთობის მაღალგანვითარებულობა, მისი პროგრესული ხასიათი. დიდ აზნაურს თუ მდაბიორ-მოლაშქრეს შეეძლო ჰქონოდა მკვიდრი მამული, გარანტირებული მკვიდრი ქონება, ნაწყალობევისა და პირობითის გვერდით მას შეეძლო ჰქონოდა ნასყიდი, თუ სხვა რიგის მიუღვევარი ქონება, რომლის განსხვისების უფლებაც მას შეუზღუდველი ჰქონდა (ნიკორწმინდის დაწერილი ან XIII საუკუნის შიო მღვიმის არაერთი დაწერილი ამის აშკარა მოწმობაა). ბატონყმობის გამარჯვება სწორედ იმაში მდგომარეობდა, რომ მდაბიორ-მოლაშქრე ამ უფლებას ჰკარგავდა, და

მთელი მისი ქონება პატრონის (ამიერიდან ბატონის) საკონტროლო ხდებოდა (ისევე როგორც გლეხის) იმისგან დამოუკიდებლად, როგორც ხასიათის იყო ეს ქონება: სამკვიდრო, ნაწყალობევი თუ ნასყიდი. ამიერიდან ყველა თანაბრად მებატონისად ითვლებოდა. და ესაა სწორედ მდაბიორ-მოლაშქრის გაგლეხება... მაგრამ ყველაფერი ეს თანდათან და ნელა შემოდიოდა და მას შემდეგაც კი, რაც „გლეხი“ უკვე ფართო ცნება გამხდარიყო, რომელიც მთელ მწარმოებელ მოსახლეობას იტევდა, ამ გლეხებს შორის დიდხანს რჩებოდნენ ფენები, რომელნიც ჯერ კიდევ ახერხებდნენ ძველი უფლებების მეტ-ნაკლებად შენარჩუნებას...

3. ცალკე მოსახსენებელია საეკლესიო-სამონასტრო მიწები. თავგამოდებით ცდილობდა ეკლესია თავისი საქონლის შენარჩუნებას. საერო ფეოდალები ეკლესიის ქონებას, ისევე როგორც მეფეც, პირობით ქონებადა სთვლიდნენ: რომ ეკლესია (თუ მონასტერი) ფლობს მიწებს იმ პირობით, რომ ის შემწირველთა სულის სახად თუ მათ სადღეგრძელოდ და საქმის წარსამართებლად ლოცულობს და რომ ძნელბედობისას ასეთი ქონების გამოწირვა დასაშვებია (1263 წ. საეკლესიო კრება)... ეკლესია ამ შეხედულებას ებრძოდა. თხზავდნენ ისეთ სიტუაციებს, როცა საეკლესიო ქონების „პატრონი“ შემწირველი არ ჩანს, ან უღვაწი და უშენებელი დაუთმეს ეკლესიას (მონასტერს) და ასეთი უდაბნოს სამოთხედ მქცეველმა ბერებმა თავისი ოფლით შექმნეს და ყოვლად მოუდევარი ჰყვეს ეს ქონება... მაგრამ ფეოდალებს კარგად ახსოვდათ თავისი წინაპრების ღვაწლი ამ საეკლესიო საქონებლის შექმნაში და ვიდრე საშუალება ჰქონდათ, იცავდნენ წესს და ახალსაც სწირავდნენ, ხოლო როცა მისკირდათ, დაიტაცეს კიდევაც... მაინც და მაინც საქართველოს გაერთიანების ხანაში ქვეყანას საამისო არა უჭირდა რა და საეკლესიო საქონებელი სულ უფრო და უფრო იზრდებოდა... ასეთ პირობებში ეკლესიის ორგანიზაციის საკითხი მეტად მნიშვნელოვანი საკითხი იყო სამეფო ხელისუფლებისათვის და ამ ნიადაგზე გასაგებია ეს ამოდენა ზრუნვა, მეფის ხელისუფლება რომ იჩენდა ბაგრატ III-დან მოკიდებული, დავით-გიორგი-თამარის ხანამდე.

ამრიგად განვითარებული ფეოდალური ურთიერთობის საქართველოში მიწა იყო: 1) მეფის (გაცემული და გაუცემელი), 2) ფეოდალების (ნაწყალობევი და სამკვიდრო-მოუდევარი), მდაბიორ-მოლაშქრეების (ნაწყალობევი, სამკვიდრო-მოუდევარი), 3) ეკლესიის (შეწირული...). (გლეხს მიწა საბეგროდ ჰქონდა მიცემული და მის მფლობელად მებატონე ითვლებოდა).

ფეოდალური ხანის ქართული მიწათმფლობელობის განსაკუთრებით დამახასიათებელია ის გარემოება, რომ მიწის ფეოდალურ მფლობელობის გვერდით აქ მუდამ რჩებოდა და მეტის თუ ნაკლების ძალით ურთიერთობაზე ზემოქმედებდა მიწის არაფეოდალური მფლობელობა: სამკვიდრო და მოუდევარი მფლობელობა სახლის და სამკვიდრო და მოუდევარი მფლობელობა ინდივიდუალური. ფეოდალური საქართველოს სოფლის მეურნეობა მის ძირითად რაიონებში იმ ხასიათისა იყო, რომ თავის განვითარებისათვის შერჩომილ მამულს მოითხოვდა. ინტენსიური მეურნეობის მრავალსაუკუნოვანი პრაქტიკის პირობებში შეიძლებოდა შემუშავებულიყო მიწის ნასყიდობის ინსტიტუტი, რომელიც უკვე VI—VII საუკუნეში დადასტურებულია ჩვენში. რა თქმა უნდა, ნასყიდის ინსტიტუტს არაფერი აქვს საერთო მიწის ფეოდალურ მფლობელობასთან და თუ ფეოდალური ურთიერთობის ხანაში ეს ინსტიტუტი არსებობს და ვითარდება, ეს იმის მოწმობაა, რომ ფეოდალური მიწისმფლობელობა ეგუება მისთვის ამ უცხო ინსტიტუტს, ამას მოითხოვს ქვეყნის სამეურნეო განვითარება და ფეოდალური მიწისმფლობელობა (ფეოდალური ურთიერთობა) ვერ იარსებებდა, საზოგადოების განვითარების პირობებს ვერ უზრუნველყოფდა, და იმთავითვე ის ქვეყნის წინსვლის შემაფერხებელი მოვლენა იქნებოდა, თუ შერჩომილი მამულის ინსტიტუტს ვერ იგუებდა, ვერ შეითვისებდა. საბოლოო აზგარიშით ფეოდალური მფლობელობა ამ მომენტს თან გადაჰყვავს, როცა მან ვეღარ შეძლო, როცა მისი შეგუების უნარი ამოიწურა, ე. ი. როცა ქვეყნის სამეურნეო განვითარებამ მიწათმფლობელობის ამ ფორმის („შერჩომილი მამული“) საყოველთაო გაბატონება კატეგორიულად მოითხოვა...

ასე რომ გაერთიანებული საქართველოს მეფის ხელში სამმართველოდ, რა თქმა უნდა, მთელი ქვეყანა იყო, მაგრამ ფეოდალები: დიდგვარიანი აზნაურები და ეკლესია — მამულის მფლობელობის თვალსაზრისით ყოველმხრივ მეფისაგან დამოკიდებული არ იყვნენ. მართალია, დიდაზნაურებს დიდების სახით მეფისაგან სამმართველოდ (საკარგავად) თუ სამამულოდ დიდი ქვეყნები ეძლეოდათ (ციხეები, ქალაქები და მათი მიმდგომი მხარეები), მაგრამ ამ დიდაზნაურებს ჰქონდათ მკვიდრი და მოუდევარი მამულები, რომელნიც მეფის წყალობად არ ითვლებოდნენ. ასეთი ქონების სიდიდეს ემყარებოდა ამ დიდაზნაურთა ძლიერება. მართალია, რაც დრო გადიოდა და მეფე ძლიერდებოდა და მისი წყალობაც სულ უფრო და უფრო მნიშვნელოვანი ხდებოდა, როცა დიდი აზნაურის ქონება-

ში ეს დიდებული მამული სულ უფრო და უფრო მეტი მნიშვნელობისა ხდებოდა, პოლიტიკური სასწორი დიდებულ აზნაურებში რეზე იხრებოდა და თავის მკვიდრ მამულს ვეღარ სჯერდებოდა აქამდე თავის ბუნაგში კმაყოფილებით მჯდომი დიდაზნაური... მსახურეული, დიდებული აზნაური თანდათან იდეალი ხდებოდა, მაგრამ ფეოდალები ამით ოდნავადაც უარს არ ამბობენ თავიანთ მკვიდრ მამულზე. ის მათი საყრდენია, მათი გავლენისა და ძალის საწინდარია და დიდაზნაურების ცდა მიმართულია იქით, რათა მეფის მიერ ნაწყალობევი სამამული სამფლობელოდ და ბოლოს მიუღვევარ საკუთრებად აქციონ... ამას ებრძვის მეფე. მოხელეთა (ერისთავებისა თუ სხვების) ნებისმიერი დასმა-მოხსნით, ახალკაცთა აღზევებით, მოლაშქრეთა დაწინაურებით ის არ აძლევს საშუალებას სათავადოების წარმოქმნისას, ხოლო ქვეყნის სამეურნეო განვითარება, მამულების ყიდვა-გაყიდვა, ვაჭრობა-აღებმიცემის განვითარება ქმნის პირობებს იმისათვის, რომ უფრო განვითარდეს ინდივიდუალური მეურნეობა, არ განმტკიცდეს სასახლო-საგვარეულო მეურნეობა, არ წარმოიშვას ჩაკეტილი სათავადო, არამედ შემზადდეს ქვეყანა წინაბურჟუაზიული გაერთიანების საბოლოო გამარჯვებისათვის.

($\frac{4}{22}$ ფ. 107—119).

როგორი იყო გაერთიანებული საქართველო

განსაკუთრებით საყურადღებო ფაქტია, რომ დავითის დროიდან მოკიდებული არც ერთი ერისთავთ ერისთავი არ ცდილა (გარდა გუზან ტაოსკარელისა რომელმაც აგრე სავალალოდ დაასრულა თავისი მოღვაწეობა ამ მიმართულებით) დამოუკიდებელი სამეფოს აღდგენას. (არც სომხები), არც ერთი სამეფო (რომელთაგან შედგებოდა ყოველი საქართველო) დამოუკიდებლობის მოპოვებას არც ცდილა და თვით მონღოლთა ბატონობის მძიმე ხანაშიაც ქვეყანა ერთიანობას ინარჩუნებდა. მონღოლები ხელოვნურად უწყობდნენ ხელს ქვეყნის პოლიტიკურ დაშლას (ხასინჯუ, ორმეფობა)... ხოლო ქვეყნის ეკონომიური დაცემა ქმნიდა დაშლის საფუძველს და ასაზრდოებდა სეპარატისტულ ტენდენციებს. დიდხანს იბრძოდა ეკონომიურად შერყეული საქართველო ამ დაშლის წინაღმდეგ, ვიდრე საბოლოოდ არ შეიქმნა ისეთი პირობები, ქვეყნის ეკონომიკის საბოლოო დაცემის ნიადაგზე, როდესაც გამაერთიანებელმა ტენდენციებმა საბოლოო მარცხი განიცადეს და ფეოდალები (თავადები) გვერდში ამო-

უდგნენ პოლიტიკური დაშლილობის მოღვაწე „თვისთა უფალთა“
(1490 წლის დარბაზი).

და ესაა ეფემერული გაერთიანება? ან სვებედნიერის მიერ ქვე-
ყნის შეერთება??. $\left(\frac{4}{21}\right.$ ფ. 118).

თამარის ისტორიკოსის (ისტ. აზმ.) გაგებით დიდგვარიანებმა თამარის გამეფებისას ბრძოლა ყვეს „ხელისუფლებისა და დიდებისათვის“. ეს იმას ნიშნავს, რომ ხელისუფლება და დიდება, რომელიც სამეფო კარიდან გაიცემოდა, უპირველესი მნიშვნელობის ფაქტორი იყო ამ დიდგვარიანთათვის, რომ მაშასადამე, სამეფო კარი იყო წყარო, უმთავრესი წყარო დიდგვარიანთა კეთილდღეობისა, რომ მეფის კარზე ხელისუფლება (რასაც თან სდევდა დიდება) იყო დიდგვარიანთა მისწრაფების უმაღლესი იდეალი. ეს კი იმის მაჩვენებელი არგუმენტია, თუ რამდენად არსებითი იყო ქვეყნის გაერთიანება. დიდგვარიანები მეფის წყალობას ეძებენ და არა ხელმწიფობასაქონებელს. მეორე მხრით საყურადღებო გარემოება ჩანს: ქვეყნის გაერთიანების ხარისხი: დიდგვარიანების წარმოდგენით (და უნდა ვიფიქროთ ყველა პოლიტიკური მოაზროვნის წარმოდგენით) სამეფო კარი, ძველად რომ მეფის, ვითარცა ერთ-ერთი მთავრის დომენი, ხასი, სეფე იყო, ეხლა სახელმწიფო მნიშვნელობის ფაქტია. თუ ეს არა, თუ ასეთი გაგება არა, ყუთლუ-არსლანის პროგრამა სრული უაზრობა იქნებოდა: სამეფო კარი, მეფის საქონებელი თუ საქვეყნო-სახელმწიფო საქონებლად არ იქნებოდა გაგებული, არამედ კერძო სამეფო საქონებლად, მაშინ რა უფლების ძალით მოითხოვდნენ დიდგვარიანები ამ საქონებლის გამგებლობაში წილის დადებას და მით უფრო ამ გამგებლობის მთლიანად ხელში აღებას და მეფის, თუ მთლად გამორიცხვას არა ამ გამგებლობისაგან, ამის ძლიერ შეზღუდვა-შევიწროებას მაინც? ეს ფაქტი კი დიდი მნიშვნელობის გარემოებაა: როდის, როგორი თანდათანობით მოხდა, რომ მცირე სამთავრო-საფეოდალო ამ ფეოდალის კერძო მეურნეობით (მეჭურჭლით, სახლის უხუცესით, მსახურთუხუცესით — ხელშინაურებით) თანდათან იქცა ვეება სახელმწიფო დაწესებულებად სავაზიროებით: სამართლის, სამხედრო, ფინანსთა, წესრიგის, მეფის სახასო მეურნეობის და სხვ. რა თქმა უნდა, ეს ამოღენა ცვლილება ფაქტიური და ცვლილება შეგნებაში, როცა სახელმწიფოს ცნება შემუშავდა, როცა კერძო, სამეფო — საქვეყნოდ, საერთოდ გადაიზარდა, არც ერთბაშად მომხდარა და არც ყველასათვის თვალნათლივი იყო ეს პრო-

ცესი. მაინც და მაინც პროცესი მიმდინარეობდა, იზრდებოდა რთულდებოდა. ამისდა შესაბამისად იცვლებოდა წარმოდგენა ინცლამაინც XII საუკუნისათვის ეს პროცესი დიდი ხანია დასრულებულია და სახელმწიფოზე წარმოდგენაც შემუშავებულია: ორი სხვადასხვა შეხედულება შემუშავებულია. ორივე შეხედულება ერთში თანახმაა, რომ სახელმწიფო კერძო საქონეზელი არაა, მაგრამ რა არის იგი, ამის შესახებ ეს შეხედულებანი ერთი მეორეს აღარ ეთანხმებიან. ერთი შეხედულებით (შემოტანილით, წიგნურით, მაგრამ ფეოდალური საზოგადოების გარკვეული ფენების მხრით ძლიერად მხარდაჭერილი შეხედულებით) ხელმწიფეებს, მეფეს ღმერთმა არწმუნა ქვეყანა განსაგებლად, რომ მეფე ამდენად ღმერთის ნებისყოფელია, მის მაგიერია, მაგრამ ღმერთმა მეფეს ქვეყანა განსაგებლად არწმუნა და კი არ მისცა სასაკუთროდ... მეორე შეხედულებით ქვეყნის გამგეობიდან ღმერთი გამორიცხული არ არის, მაგრამ ქვეყნის გამგეობის რწმუნება ღმერთს მარტო მეფისათვის კი არ მიუცია, არამედ ეს სულ სხვა რიგად მოხდა: ღმერთმა ქვეყანა საგამგეოდ ერისთავებს არწმუნა (ერისთავებსაც ხომ აკუთრებდნენ საერისთავოზე!), რომელთაც ეს რწმუნება მათ მიერვე შერჩეულ ერთ-ერთ ერისთავს, მეფეს გადასცეს, მაგრამ ისე, რომ მეფე ამ რწმუნებას ისევე ამ ერისთავებს უნაწილებდეს სამართლიანად...

მაინც და მაინც ეს მეორე თეორია უფრო გვიან წარმოშობილია და, უეჭველია, ორიგინალურია, ქართული სინამდვილის ნაშობია...

ასე თუ ისე XI საუკუნეში ორივე თეორია უკვე არსებობდა და სახელმწიფოზე წარმოდგენა, რაღა თქმა უნდა, დიდი ხანია არსებობდა...

ეს კი გაერთიანების მაღალი ხარისხის მაჩვენებელია $\left(\frac{4}{21} \text{ ფ. } 106-108\right)$.

„გაერთიანების ხანისათვის განსაკუთრებით დამახასიათებელია, რომ ისტორიკოსები (მატიანე ქ'ა თამარის ისტორიკოსი) ყველანი დიდ დამსახურებად უთვლიან იმ დროს მეფეებს, რომ მათ „განუხეთქლად“ დაიცვეს ქვეყანა. მაშასადამე განუხეთქის საფრთხე სულ მუდამ არსებობდა... $\left(\frac{4}{21} \text{ ფ. } 3\right)$.

მე კი ვფიქრობ, რომ საქართველოს მეფე ისეთივე უფლებით იყო შაჰანშა და შარვანშა, როგორც რანთა და კახთა, ან სომეხთა ან აფხაზთა და ქართველთა მეფე. აქ შარვანის ყმადნაფიცობა კი არ იგულისხმებოდა, არამედ შარვანის მპყრობელობა, მისი იმავე უფლებით და იმავე სახით შემოერთება, როგორც შემოიერთეს სომხეთის სამეფო, ან კახეთის სამეფო, ან ანისის სამეფო... ასეთივე უფლებით იყო საქართველოს მეფე შაჰანშა.

ასე რომ საქართველოს მეფის ტიტულატურა მოიცავდა საკუთრივ საქართველოს (ქრისტიანულ ქვეყანას კავკასიაში), რომელშიაც შედიოდნენ სხვადასხვა ეროვნების ქრისტიანი ხალხები.

ასე რომ შაჰანშა ისეთსავე დამოკიდებულებაში იყო საქართველოს მეფისაგან, როგორც სომეხთა ან აფხაზთა ან ქართველთა, ან კახთა და რანთა მეფე $\left(\frac{4}{21} \text{ ფ. } 90\right)$.

ვაზირობისა და ერისთავთ-ერისთავობის
 „შეთავსებანი“

რა არის ეს არსებითად.

შდრ. ერეკლეს რეფორმები.

„საქართველოს გაერთიანება“ რა არის არსებითად.

რაა ხელმწიფის მოსაკითხი საერისთავთერისთავოში.

როდის შეიძლებოდა ქვეყნის ერთ სახელმწიფოდ გაერთიანება?

— ამისათვის საჭირო და აუცილებელი იყო რათა დამპყრობელი ქვეყანათვით ყოფილიყო გაერთიანებული წინაბურჟუაზიული სახით. ჩვენში ეს მხოლოდ იწყებოდა.

ბაგრატიმ თავისი მეგვარეები ამოაგდო. დავითმა შარვანს აზნაურნი ჰერ-კახნი შეაყენა.

დავითმა ანისს აზნაურნი მესხნი აჩინა.

ბაგრატ IV აზნაურები კახეთში, ისაკ ტოლოშელისძე ჟალეთს.

ჰერებმა ბაგრატის ერისთავები ჰერეთ-კახეთიდან აფრინეს და ციხეებს ისევ ძველი მფლობელნი დაუფლნენ.

ქართლის ერისთავი მეგრელი იოანე მარუშისძე.
ჯანაშიას წერილი ბარათიანთ გვარისათვის.
სომხითის, კენისა და კაეწონის პატრონი დადიანი.

ვაგის ციხის პატრონი ვარდანი.

ფანასკერტელი—ტაოს კარში.

კალმახელი სულა — ოძრკე-ბოდოკლდეში.

ყუბასარი — ლორეში.

აფრიდონ — თრიალეთ-თმოგვში.

ზაქარია მხარგრძელი — რუსთავში.

თორელი — ჯავახეთში.

თმოგველი (მხარგრძელი) — ჯავახეთში.

აბუსარი — ანისში.

აბულასანი — რუსეთში.

კაცხელი ბაღვაშები — თრიალეთში.

ყუთლუ-არსლანი — ლორეში.

მესხეთის თავადების სია ზომ სულ ერთიანი სურათია მფლობელთა ამ ცვლისა.

შოთა — ჟინვანში.

შემდეგ ციციშვილები ქართლში და სხვა თავადები. ავალიშვილები, როჭიკაშვილები, აბაშიძენი (კახეთში), ჩერქეზი, აფხაზი, ჭავ-

ჭავაძე, დონაური. $\left(\frac{4}{22}\right)$ ფ. 120—121).

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია იმის გარკვევა, თუ რა განსხვავება იყო სამამულოდ შეწყალების ქართულ წესსა და საქართველოს მეზობელ ქვეყნებში არსებულ ასეთივე წესს შორის.

ს ა მ ა მ უ ლ ო, ს ა ხ ა რ ა ჯ ო დ (sic) ზოგჯერ ეს „სახარაჯოდ“ შეწყალება „ს ა ნ ა ხ ე ვ რ ო დ“ იყო: ჩანს შემოსავლის ნახევარი — ხარაჯა — შეწყალებულს, ნახევარი შემწყალებელსვე რჩებოდა, ზომ არაა ეს წესი სახარაჯო იგივე, რაც მუსულმანური ქვეყნების „სუიურტალი“, როცა ხელმწიფე ამა თუ იმ ქვეყნის თუ ქალაქის სახელმწიფო შემოსავალს დროებით თუ საშვილიშვილოდ ვისმე უწყალობებდა? როგორი წესით იყო ის „გაცემა“ ანისისა და დვინის თუ სხვა ქვეყნების შესახებ რომ აღნიშნავენ კარელები და რომლის წინააღმდეგნი არიან მოქალაქენი? თითქო არაა საფიქრებელი, რომ ასეთი გაცემა სუიურტალის წესისა იყო. მაგრამ რა გან-

[§ 2. ქართული ფეოდალური სახელმწიფოს ევოლუციის საფეხურიები]

1. ყურადღებამისაქცევია და გამოსარკვევია, თუ რა ცვლილება განიცადა ქართულმა სახელმწიფო წყობილებამ XI—XIII საუკუნეებში „ძველთან“ შედარებით, როგორი იყო ის ამ განვითარებულ ფეოდალური ურთიერთობის უმაღლეს საფეხურზე, როგორ დაეცა და გადაგვარდა ის „ჩიხის“ პირობებში, რას ნიშნავდა ყიზილბაშური რიგის შემოტანა როსტომის მიერ და სხვა „რიგების“ შემოსვლა, რა რიგისაა „დასტურლამალი“ „ჯელმწიფის კარის გარიგებასთან“ შედარებით, რას ნიშნავდა ვახტანგის სჯული, მისი კოდიკო, რას მოწმობს ერეკლეს საკანონმდებლო მოღვაწეობა, რას მოწმობენ ეს პროექტები...

ამაღლდა, უნდა ერთი მთლიანი გამხდარიყო („საქმენი მანდაურნი“ ჯერ ისევ ბოგინობდა...), დაიჩინა, გამარტივდა... პარტიკულარული ცალკე ქვეყნის სამართალი მაინც არსებობდა, (ბექას სამართალი, ძეგლის დება), განა შეიძლება დავუშვათ, რომ გიორგი ბრწყინვალე მთას — არაგვს, ქსანს — ძეგლს უდებდა, ხოლო ბარისათვის კი არაფერი ჰქონდა?... ძეგლის დება იმის მოწმობაა, რომ ფეოდალური ურთიერთობა უძლური იყო ერთფეროვანი ურთიერთობა გაებატონებინა საქართველოს ყოველ კუთხეში... გეოგრაფიულ, სამეურნეო, ტომობრივ-ისტორიული განსხვავებანი ძლიერი რჩებოდნენ ფეოდალურ საქართველოში და ერთი მთლიანი „სჯულის“ შექმნის საშუალებას არ იძლეოდნენ... „აფხაზეთი“, „ქართლი“ (იბერია), ჰერეთი (კახეთი) — ეს ნათლად ჩანს, ურთიერთისაგან საკმაოდ განსხვავდებოდნენ წყობით (გაიხსენე არქეოლოგია, მარის შეხედულება დასავლეთ საქართველოს კულტურული სხვებურობის შესახებ...), რომ არაფერი ვთქვათ თითოეული შინაგანი განსხვავების შესახებ (მთა, ბარი, ზეგანი, ტომობრივობის მემკვიდრეობით მიღებული სხვებურობანი).

მაგრამ, ამავე დროს, რეალურად იყო ერთიანი ძირითადში მოვლენა — ფეოდალური ურთიერთობა, რომელიც ამ კუთხეებს ერთი მეორეს ამსგავსებდა (თუმცა საბოლოოდ ვერ აიგივებდა)... ასე რომ „ჯელმწიფის კარის გარიგება“ ეს იყო უმაღლესი მიღწევა ქვეყნის

გაერთიანების გზით მისი წერილობითი, კანონმდებლობითი გამოხატულება... რაც შეეხება სამოქალაქო და სისხლის სამართლის სჯულს, ისინი, უეჭველია, ადგილობრივნი რჩებოდნენ... „ქართველთა სჯულში“ თუ მართლაც საკანონმდებლო ძეგლი იგულისხმება (მე კი ასე მგონია), ის უეჭველია, ქართლის ბარის სამართალი იყო და არა მთელი საქართველოსი...

„სააჯო კარი“ უდიდესი მიღწევა იყო, როგორც გამაერთიანებელი მომენტი... ის უკვე ერთიანი საკლმწიფოს სამართლის დასაწყისი იყო (დავითის დრო...).

ის, რაც მოხდა კახეთში XV საუკუნეში (სამოურაოების დაარსება, საერისთაოების შეცვლა) გაცილებით ადრე უნდა მომხდარიყო და მოხდებოდა კიდევაც ყველგან ბარის საქართველოში (დავითი, გიორგი III ამის მანიშნებელი არიან, ასევე ბაგრატ III...) თუ კი საქართველოს ცხოვრება ნორმალურად განვითარდებოდა... მოკლედ, იქმნებოდა ერთიანი ფეოდალური საქართველო მაღალი ტიპისა, ერთიანი სამართლით, ერთიანი პოლიტიკური და სოციალური წყობით, ერთიანი კულტურით (ვეფხისტყაოსნის კულტურით)... ასეთი იყო პროცესი... ზოგ მომენტში ის შორს იყო წასული, ზოგში ძველი ვითარება ბოგინობდა (ერთიანი უზენაესი მმართველობა, სავაზირო, ერთიანი ეკლესია, ერთიანი სააჯო კარი, ერთიანი საბაჟო, ერთიანი ენა, ვეფხისტყაოსნის ერთიანი კულტურა...).

ერეკლეს საკანონმდებლო მოღვაწეობა ამ მხრივ განახლება იყო, შეწყვეტილის აღორძინება იყო ახალს ვითარებაში, ოღონდ იმ ძველ დროს ყველაფერი ის ქართველთა ცხოვრების დამოუკიდებლად განვითარების შედეგი იყო... თუმცა, უნდა ითქვას, ეხლაც, რაც კი ხდებოდა, იგივე საკუთარი ცხოვრების შედეგი იყო. სესხება (ინსტიტუტის თუ ინსტიტუტების) ცხოვრების შეცვლას კი არ მოასწავებს, არამედ ნასესხების შეფარდება-შეგუებას არსებულ ცხოვრებასთან (გაიხსენე ერეკლეს განცხადება, რომ რაღაც ცვლილებების განხორციელება სხვა დიდ ქვეყანას კი, მაგრამ ჩვენს ქვეყანას არ შეუძლიანო...), თუ კი ასეთი რამ — შეგუება — შეფარდება შეუძლებელი აღმოჩნდა, ის არც იბოგინებს, გადაშენდება, გაქრება...

ერეკლეს იმას სესხულობდა, ის გადაჰქონდა, რაც შეიძლებოდა, მისი ქვეყნის ცხოვრებას, მის წინსვლა-გაუმჯობესებას ხელს შეუწყობდა (გაიხსენე იოანე ხუცეს-მონაზონის მოწმობა ალექსის уложение-ს თარგმანისას)...

სპარსული გავლენა { იბერია
ელინისტური აღმოსავლეთი

ბერძნული { კოლხეთი
სპარსული
ელინისტური დასავლეთი

არაბული { იბერია—ქართლი
ბიზანტიური

ბიზანტიური — აფხაზეთი

თურქული — დას. საქართველო.

ცივილბაშური — აღმ. საქართველო

რჩება მაინც ქართული.

2. როგორც არ უნდა გაირკვეს საკითხი დიდებისა, დიდებული-სა, დიდებული აზნაურისა და დიდებული თავადისა, „სადიდებულო თავადო“ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი და მრავალმეტყველია.

საფიქრებელია, რომ გამოთქმა „დიდებული აზნაური“ (მაგ. ვაბრიელ დაფანჯელი) მოწმობაა იმისა, რომ იმავე დროს შეიძლებოდა ყოფილიყო დიდებული, მაგრამ არა აზნაურთაგანიც... და ასეც უნდა ყოფილიყო სწორედ იმ დროს, რაც მეფე ცდილობდა უზანოები, უგვაროები წამოეწია³. მაგალითად რით არ იყო დიდებული აფრიდონ ან ყუბასარი?... სულ სხვა საქმეა, როცა თავისუფალთა რეზერვი ამოიწურება და მეფე იძულებული იყო მხოლოდ აზნაურთათვის ეწყალობებინა დიდება...

XI—XIII სს-ში განსაკუთრებული მნიშვნელობის პროცესი მოხდა: დიდება მხოლოდ დიდაზნაურების პრივილეგია გახდა და დიდებული ასეთ დიდაზნაურებს ეწოდა. აზნაურთა წოდებაში განსაკუთრებული წრე შეიქმნა. მაგრამ არ ითქმის რომ XIV საუკუნის დიდებული წოდება ყოფილიყო (იმისაგან დამოუკიდებლად რომ მისი სისხლი 40000 თეთრი ღირდა): თუ დიდებულს ის ჯელი წაერთმეოდა, რაც მას დიდებულობას ანიჭებდა, სისხლის ფასი ძველი შერჩებოდა?... მაგრამ ასევე იყო საქმე მამულ დამცრობილ აზნაურის შემთხვევაშიც, თუმცა სამი თაობის ხანდაზმულობით.

³ დედანში ჩამატებულია ფანქრით: თუ ბიზანტიის მიხედვით ვიმსჯელებთ ასეთები იყვნენ. იხ. Скабаланович. Византийское государство и церковь в XI в.

ასევე იყო დიდებულიც? რა ახასიათებდა დიდებულს XIV ს-ში (ქვეყანა, მონასტერი, ციხე, ქალაქი) მაგრამ იყო თუ არა „მითვე დიდებითა აღიდა და არ შეუცვალა“? ეს ფორმულა თუ ცოცხლობდა, მაშინ დიდებული წოდება არ ყოფილა... ერთი სიტყვით გასაშუქებელია გზა დიდებიდან — დიდებულამდე.

($\frac{4}{53}$ ფ. 51—53).

3. თამარის დროინდელი „ახალი წესი“ ეს იყო — „ერთნებობისა და თანადგომის წესი“.

ბრძოლა ცენტრალურ ხელისუფლებისა ფეოდალებთან ეს იყო ბრძოლა წვრილ თავისუფალ მწარმოებელის დაუფლებისათვის. ბრძოლა იმისათვის, თუ ვინ იქნებოდა განუყოფლად ექსპლოატორი მწარმოებელი კლასისა: ცენტრალური ხელისუფლება, მაღალი ფეოდალები თუ ორივე ერთად, ე. ი. შეიქმნებოდა ჩვენში აღმოსავლური ფეოდალიზმი, დასავლური თუ ის, რომელიც შეიქმნა აღმოსავლეთ საქართველოში??

დავითმა საკითხის გადაწყვეტა პრებენდალურ სისტემის სასარგებლოდ სცადა. მან შექმნა მოლაშქრეთა წოდება — (ყიჩაყები).

4. მონღოლური სახელმწიფო არ შეეფერებოდა დაპყრობილ ქვეყანათა ეკონომიურ და პოლიტიკურ განვითარებას. მონღოლური ორგანიზაცია ხორცმეტად აჯდება კულტურულ ქვეყნებს და ძალისაგან სცილიდა მათ. ეს სახელმწიფო არ იყო გამოწვეული ამ ქვეყნების საწარმოო ძალთა განვითარებით. ის, ამიტომ შემაფერხებელი ძალა და იყო ამ განვითარების გზაზე. კონფლიქტი სახელმწიფოს პოლიტიკურ პლატფორმასა და ქვეყნების სოციალ-ეკონომიური განვითარებას შორის უნდა მომსპარიყო: ან ერთი უნდა გარდაქმნილიყო, ან მეორე, ან ორივე ნაწილობრივ.

რეალური მონღოლთა ეპოქაში ისევ დაპყრობილ ქვეყნების სამეფო-სამთავრო ორგანიზაციები იყვნენ. მონღოლური ზედნაშენი ხორცმეტი იყო. ის მხოლოდ შემაფერხებელი იყო და ორგანიზმის ჯანსაღობა მის გაქრობას აუცილებლად მოითხოვდა... საერთოდ საშუალო საუკუნეებში ყველა ასეთი გაერთიანებული ეფემერული და ხორცმეტული იყო, მხოლოდ უარყოფითი ხასიათისანი იყვნენ ქვეყნების თვალსაზრისით. ამიტომაც იყო რომ ასეთი გაერთიან-

ბანი ვერ ბოგინობდნენ ($\frac{2}{41}$ ფ. 252).

5. მე-12 საუკუნის დასასრულისათვის ცენტრალური ხელისუფლება ჰკარგავს დასაყრდენს წვრილი ერის სახით. მაგრამ იგივე პროცესი, რომელიც ადასტურებს წვრილი ერის დამოუკიდებელ მდგომარეობას, წარმოქმნის ქალაქებს, ახალ დასაყრდენს ცენტრალური ხელისუფლებისათვის მალაღ ფეოდალებთან საბრძოლველად. ამ მხრივ XII საუკ. გარდამავალია. ცენტრალურ ხელისუფლებას ვერ აუღია გარკვეული გეზი ამ ქალაქებზე (თუმცა ქალაქები უკვე ამყვანებენ თავიანთ პოლიტიკურ მისწრაფებას...).

საქართველოს სახელმწიფო წყობილების ახალი ეტაპი: მე-14-15 საუკუნეები (მეფეთ-მეფე, მეფე-მთავრები), შეუვალობა, მოღაწეობა, აფხაზეთის კათალიკოსი... $\left(\frac{2}{30} \text{ ფ. } 130\right)$.

[§3. დარბაზი, დარბაზის ერი]

1. თამარს მოახსენეს, ჯარი მოიწვიეო, მან დარბაზს ჰკითხა სპარსეთის ლაშქრობა.

მას სულ თან ახლავს ეს დარბაზი.

2. თამარის მეფობაშიო

„მთვარნი განისწავლნეს სიწმიდით ცხოვრებად და სიმართლით სლვად; ერნი განემტკიცნეს შიშით მონებად ღმრთისა და ერთგულებით უფალთა თვისთა. ყრმანი განიწუართნეს მოძაგებად უჯეროსა უსჯულოებისა რამეთუ ბილწებამან უწესომან და ყრმებრივმან მბორგალებითმან ბორგნეულობამან ვერცა თუ კუალი პოვა დღეთა თამარისთა“. (ბასილი,

36). $\left(\frac{3}{16} \text{ ფ. } 13\right)$.

3. საინტერესოა სასისხლო სიგელებში: „ვინც დარბაზს შეგასმინოს“. როგორც არ უნდა ვუყურებდეთ ჩვენ ამ ძეგლებს (მისი სინამდვილე სიყალბის მხრივ), მასში რეალური ცხოვრების ანარქიული გვაქვს...

4. საინტერესოა აქვე დიდებულის ან საპატიო აზნაურის ქონება (იდეაში). საინტერესოა დარბაისელნი. ერთი სიტყვით ჩვენ მას უარვყოფთ როგორც იურიდიულ საბუთს, მაგრამ მის რეალიებს გამოვიყენებთ, რა თქმა უნდა, დაახლოებითი დათარიღებით დამოუკიდებლად იქ ნაჩვენები ქრონიკონისა.

შეიძლება ტრაფარეტულად ქცეული „დარბაზს“ შეგასმინოს სასისხლო სიგელებისა იყოს მათი გაჩენის დამახასიათებელი memento, როცა დარბაზი მართლაც ასეთი იყო [XIV ს. სხვა მოვლენების გათვალისწინებითაც]. $\left(\frac{3}{11} \text{ ფ. } 108\right)$.

5. დარბაზი, დარბაზ ბატონი... ძველიდან ვიდრე ერეკლემდეს იხსენიება... პირველი ლახვარი მას როსტომმა ჩაჰკრა: ის სპარსულ ჯარს ეყრდნობოდა... შემდეგ, როგორც ჩანს, ერეკლემ დაასრულა მისი არსებობა. დარბაზს, როგორც დაწესებულებას, უმთავრესად სამოსამართლო ფუნქციები ჰქონდა შერჩენილი. როსტომმა ამის მაგივრად ვერა შექმნა რა. ერეკლემ კი მსაჯულთშეკრებულება დააარსა და დარბაზის ეს ფუნქციაც გაქრა...

თუ რა ფუნქციები ჰქონდა დარბაზს, ამის გამორკვევა შეიძლება ნაგვიანვეი საბუთებიდან. დიდგვარიანთ გაყრა, შეყრა, გასამართლება, ომი, ზავი, კანონების გამოცემა, ახალი გადასახადის შემოღება, დიდი ხელისუფლების გაცემა...

დარბაზის ხელისუფლებასთან დაკავშირებით საინტერესოა მცხეთისშვილობის ინსტიტუტი $\left(\frac{3}{11} \text{ ფ. } 119\right)$.

6. დარბაისელი — დარბაზის ერთ პირველად ესენი იყვნენ ის, ვისაც ტაძრული ეწოდებოდა და სრულიად უმადლეს ფეოდალურ საზოგადოებას არ აღნიშნავდა.

რომ ტერმინი დარბაზის ერთი — დარბაისელი იმ მნიშვნელობისა შექმნილიყო, როგორც მას XII და შემდეგ საუკუნეებში მიეცა (რა ეწოდებოდა ფეოდალთა კრებას მეფესთან V—IX საუკუნეებში, ჩვენ არ ვიცით...), ამისათვის აუცილებელი იყო დარბაზის ერს (ტაძრეულებს) უდიდესი მნიშვნელობა მინიჭებოდათ, ტაძარი (დარბაზი) გამხდარიყო წყაროდ ყოველგვარი კეთილდღეობისა.

ტაძრიდან გამოსულნი (ე. ი. მოხელენი) გამხდარიყვნენ უდიდესი ფეოდალები. ტაძარს, დარბაზს, პალატს დაკავშირებოდა ეკონომიურისა და პოლიტიკურ-სოციალური სიძლიერის საკითხები,

დარბაზიდან მიერთებული ფეოდალებს (მოხელეობის გზით) ეკონომიკური-
სოციალური ძლიერების საფუძვლები... $\left(\frac{3}{11} \text{ ფ. } 109\right)$.

7. როცა დიდებული მოკლეები იქმნენ „თანაზიარ მე-
ფობისა კელმწიფისა სა“ ე. ი. მეფის მართვა-გამგეობის
მონაწილედ ითვლებოდნენ, ეს იყო ერთის მხრით დარბაზის ერის
უმაღლესი გაძლიერება და მეორეს მხრით მისი ფეოდალიზაცია...
 $\left(\frac{3}{11} \text{ ფ. } 120\right)$.

თ ა ვ ი V

[ეკონომიკა]

[§ 1. სახელმწიფო შემოსავალი]

1. საქართველოს სახელმწიფო შემოსავალი რომ დიდი იყო, ამის მოწმობა ჩვენ მოგვეპოვება პირდაპირი და არა პირდაპირი. ეს უცხოელთა ცნობით 500 თუმანს აღწევდა. არაპირდაპირი ცნობა იქნებოდა ის დიდი აღმშენებლობა ამ დროიდან რომ შემოგვრჩენია: სასახლეები, ციხეები, ქალაქები საჭურჭლეები, ეკლესიები, მონასტრები, წყალობა მონასტრებს (გელათს, შიომღვიმს, გარეჯს და საზღვარგარეთის ცენტრებს).

მაგრამ ეს პირდაპირი ცნობა, თავისთავად მეტად საინტერესო ფულადი მეურნეობის განვითარების თვალსაზრისით, უეჭველია ნაკლულია, და სახელმწიფო შემოსავლის მხოლოდ ფულად ნაწილს შეიძლება აღნიშნავდეს. მაინც და მაინც ამ შემოსავალში არ უნდა იგულისხმებოდეს შემოსავალი მეფის სახასო მეურნეობიდან, რომელიც სამეფო სასახლეებშივე იხარჯებოდა.

საქართველოს სახელმწიფო შემოსავალი ქვეყნის მეურნეობრივ განვითარებას ემყარებოდა უპირველეს ყოვლისა, და არა ალაფ-დავლას, ეს კარგად ჩანს იქიდან, რომ თითქმის ასი წლის გასვლის შემდეგ მონღოლთა გაბატონებიდან, სამონღოლო ხარკი საქართველოდან სხვა მისი ოდენობის მოხარკე ქვეყნებს შორის ყველაზე მეტი შედის, ხოლო საშინაო ხარკები მცირედაც კი არ შემცირებულა: ორი სამეფო კარი ერთის ნაცვლად, შირვან-შაქი დაკარგული, სივნიეთი — ავაგის სამფლობელო — დაკარგული. (ლიხთიქითი იხდიდა?).

მაინც რა დარგებიდან შედგებოდა სამეფო შემოსავალი?

1) „ხელოსანთაგან მორთმეული“.

2) ძღვენი დიდგვარიან ფეოდალთაგან.

ეს მომენტი კარგად ჩანს შოთას პოემიდან. ავთანდილი რომ ავალებს შერმადინს, ძღვენი დიდ ვაჭართაგან, უსენ-ფატმანის შესახებ ცნობა, ამასვე გულისხმობს კარის გარიგება, სადაც საუბარია დიდვაჭრებზე. სახელმწიფო შემოსავალში შედიოდა ხარკი, რომელსაც მეზობელი ყმადნაფიცი ქვეყნები უხდიდნენ საქართველოს მეფეს (ამის ცოცხალი სურათი მოტანილი აქვს ბასილი ეზოს მოძღვარს).

სახელმწიფო შემოსავლის სტატია იყო აგრეთვე დავლალაფი, ნაალაფევის მეხუთედი ზომსამეფოდ გადაიდებოდა (შამქორის ომი)... დავლის დიდ მნიშვნელობას მოწმობს შოთა (ავთანდილი როსტევეანს უსურვებს დავლა მრავლობას..), საჭურჭლეები თბილისს, ქუთაისს, უჯარმას, ატენს. ცალკე სტატია იყო და მეტად მნიშვნელოვანი დარგი — ბაჟი. ბაჟი თითქო მხოლოდ მეფის რეგალია იყო (საქ. სიძველენი III). ეს იყო საგზაო გადასახადი ხიდებზე „სახიდი“, ფუნდუკებზე, ქალაქებში შემოსატან-გასატან საქონელზე, „საზვერე“ „საბაჟო“ (ქუთაისში, სკანდეს, სვერში, ალში, საზვერე (ზოვრეთი), ატენი, კლდეკარი, ბოლნისი და სხვ. და სხვ. მაგრამ კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი იყო ბაჟი ვაჭრობაზე, სავაჭრო დაწესებულებებზე, ქარვასლებზე, ყაფანზე „საკოშრე“, დუქნებზე (დავითი ათავისუფლებს შიო მღვიმის დუქნებს ბაჟისაგან). მაგალითად თბილისიდან გამოსული შემოსავალი გარკვეული რაოდენობისა ჩანს (ბ. ე. მოძღვარი). სახელმწიფო შემოსავალი იყო საყოველთაო გამოსაღები საბალახე, საბანჯრე, კოდის პური (ალბათ), პირისთავი, ნახირის თავი. ეს უკანასკნელი სამი სტატია ძველ საბუთებში არ გვხვდება, მაგრამ უეჭველია ისინი ძველიდანვე არსებობდნენ. მაინც და მაინც დავითი შიო მღვიმის ცხვარს (5000 სულს) უწყინლად ძოვების ნებას აძლევდა...

გარდა ამისა მეფეს საკუთარი მეურნეობა ჰქონდა. ის დიდ ვაჭრობას ეწეოდა (კარის გარიგება ამას უეჭველად მოწმობს). რას ყიდდა?? ან მეფის ვაჭრებს რა შემოჰქონდათ??

მაგრამ არანაკლები მნიშვნელობისა უნდა ყოფილიყო ის სახელოსნოები, სადაც იარაღ-საჭურველი მზადდებოდა (დავითმა 45000 მეომარი აღჭურვა) და რაც სამეფო ზარდახნის შინაარს შეადგენდა. იარაღი, უნაგირები, ფალანდუშები, ყაჯრები...

მეფისავე რეგალიას შეადგენდა მადნები (თუ ბოლნისის არა, ახტალა-შამბლუტისა და წედისის მაინც)... ამის მანიშნებელია თით-

ქოს რკინის კაცნი (წედისელი მემადნეები) და მათი მოურავი მეფის
 ძე... ისიც შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ სამეფო შემოსავალს შეადგენდა
 გენდა კერამიკული სახელოსნოები... ცალკე მოსახსენებელია მეფის
 სახასო სასოფლო მეურნეობა. იმ სასახლეების უზრუნველყოფა სა-
 მეფოს მრავალ ადგილას რომ იმყოფებოდა. ასეთი იყო სამეფო
 ზერები (კარის გარიგება), სამეფო ჯოგები, ცხვრის ფარები (კარის
 გარიგება, შიო მღვიმის ანდერძი...) კამეჩები (საფურე ქანდას), მაგ-
 რამ განსაკუთრებით საყურადღებოა ცხენის ჯოგები (დავითმა 45000
 ყივჩაღი აღჭურვა ცხენებით), ჯორის ჯოგები (შ. მღვ. საბ.).

ეს ვეება არხები ხომ იმის უტყუარი მოწმობაა, რომ მეფე დი-
 დად არის დაინტერესებული პურის, ბამბის, ხილისა და ვენახის მო-
 სავლით (კარის გარიგებაში სპეციალური ჩვენებაა მევენახეობის შე-
 სახებ).

საინტერესო ისაა, რომ სოფლის მეურნეობის შემოსავალი
 (მატყლი, ღვინო, ყაჭი და სხვა) საქონლად იგულისხმება და ცხოვე-
 ლი ყიდვა-გაყიდვის საგანს შეადგენს. (დავითი შიო მღვიმის ბერებს
 უბრძანებს, თუ როგორ უნდა ისარგებლონ იმ 500 ცხვარის შემო-
 სავლით, მან რომ უანდერძა...).

სრულიად წარმოუდგენელია, რომ ამოდენა სახასო ქვეყნები-
 დან მოსავალი ერთ ცენტრში ეზიდათ. ამისათვის იყო სასახლეები,
 სადაც მეფე თავისი კარით თვით მიდიოდა, ხოლო თუ არ მიდიოდა,
 იმ სასახლის შემოსავლის რეალიზაცია მოხდებოდა და მეფის სალა-
 როში შედიოდა...

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ნანადირევი (ტყავები) და აბრე-
 შუმი (კახეთი, შარვანი, იმერეთი). აი ასეთი მეურნეობა, სასაქონლო
 მეურნეობის პირს მისული, იყო საფუძველი საქართველოს დიდი
 შემოსავლიანობისა და არა ათი-თხუთმეტი წარმატებული ომი ასი
 წლის მანძილზე...

მეფის რეგალია იყო ფულის მოჭრა $\left(\frac{4}{21}\right)$ ფ. 97—100).

2. წლიური შემოსავალი (პლიუს დავლა)

არხები. რკინის წარმოება, მევენახეობა, მინის წარმოება, ძვირ-
 ფასი ლითონი, ვაჭრობა საგარეო და საშინაო, მიწის ყიდვა-გაყიდვა,
 მესაქონლეობა, ხორბლის ჯიშები, ზეთის წარმოება, მეცხენეობა,
 ბაყები, შალი, აბრეშუმი, ბამბა, ძვირფასი ქსოვილები, გზები-

$\left(\frac{4}{23}\right)$ ფ. 14).

3. მეურნეობის მნიშვნელოვანი განვითარებაა დიდი და მცირე სარწყავი არხები, მევენახეობის დიდი დაწინაურება, ხელოსნობის განვითარება, ქალაქებიც კი წარმოიშვნენ მევენახეობით განსაკუთრებით განთქმულ რაიონებში (ატენი, ახალქალაქი, თელავი).

ორსართულიანი სასახლეები $\left(\frac{4}{23} \text{ ფ. 8} \right)$.

[§ 2. მოსახლეობის ეკონომიური კატეგორიები]

თამარმაო „იქსნა მოვალენი ვალთაგან დამისცა ობოლთა და ქურივთა კმასაყოფელი მათი და კელმწიფობა განქორწინებად ობოლთა მათთა და ღონიერ ყუნა გლახაკნი და მდიდარ ღონიერი“... (მდ. ქცა, 404).

გლახაკი }
 ღონიერი } სამი ეკონომიური კატეგორია.
 მდიდარი }

ჩანს ვალში ჩაცვივულნი მევალის ხელში იყვენენ, მისი მონები იყვენენ, ვალში ჩავარდნილის ქვრივს უფლება არ ჰქონდა თავისი ობლის განქორწინებისა, ე. ი. ასეთი ობოლი მევალის საკუთრება ხდებოდა... და ეს იყო სწორედ ამ აყვავების დროს.

გლახაკობის წყარო. $\left(\frac{4}{23} \text{ ფ. 10} \right)$.

[§ 3. ძალაქები, სასახლეები]

1. თბილისი XII ს-ში.

საეკპრო ცენტრი (ბაყები...).

რა გაპქონდათ, რა შემოპქონდათ, ქარვასლები. თბილური დრამა...

პოლიტიკური ცენტრი. მეფისა, ეკლესიის და დიდებულთა სასახლეები. შაჰნაბადი, ნადარბაზევი — სახატე, ტაბახმელა, კოყორი, კაბენი, ბეთანია, ლურჯი მონასტერი, ისანი, დიდუბე... დარბაზოანები.

კულტურული ცენტრი. პოეტების თავშესაფარი. გარშემო ხელმწიფეთა უფლისწულები... საერთონი სწავლანი... პოეზია, ნადირობა, მხედრობა, ცურაობა, მშვილდოსნობა, მოისრობა და სხვ. ქართული სამოსელი.

თბილისი ფეოდალური პოლიტიკური აზროვნებისა და მოქმედების ცენტრი. გიორგი მეფის წინააღმდეგ აჯანყება და თბილისი-ყუთლუ-არსლანის გამოსვლა და თბილისი. თბილისი ტონს აძლევდა ფეოდალურ კავკასიას.

მეფის სასახლის დარბაზის ყმანი, რაინდული წესების მოწაფენი, მეფის „გაზრდილნი“... $\left(\frac{4}{23} \text{ ფ. } 68\right)$.

2. თბილისსაც ჰქონდა თავისი სამოქალაქო (ისევე, როგორც ქუთაისს) და ჰყავდა თავისი ერისთავი (=ამირა).

თბილისის ამირა საამიროს მხედართმთავარიც იყო. და ეს ასე იყო მას შემდეგაც, რაც თბილისი დავით აღმაშენებელმა დაიპყრო. და როცა ჩვენ ვხვდებით ცნობას იმის შესახებ, რომ ამირას ხელი მიუწვდება კოჯორზედაც (XIV ს.), ეს იმის მოწმობა კი არაა, რომ კოჯორი თბილისში შემოდიოდა, არამედ იმისა, რომ კოჯორი თბილისის საამიროში (საერისთაოში) შემოდიოდა და თბილისის ერისთავს აქ ხელი მოუწვდებოდა ისევე, უნდა ვიფიქროთ, როგორც ხელი მოუწვდებოდა მას რომელიმე ფარცხისზე ან სხვა ასეთი.

$\left(\frac{4}{23} \text{ ფ. } 46\right)$.

3. გლდანში სასახლე	ჰაეჭალას/?
დიდებუბეში სასახლე	ორთაქალას/?
კოჯორში სასახლე	შინდისს/?
ტაბახმელას სასახლე	თხინეალს/?
ნადარბაზევის სასახლე	ბეთანიას/?
სახატეს სასახლე	საბურთალოს/?
შაჰნაბადს სასახლე	დილომს/?
ყურყუთას სასახლე	

ქარვასლები, ბალები, ზერები, აბანოები, წისკვილები, „ქარხნები“. ქულბაგები, ქუზიხანები, დაბალანები...

4. ტფილისი ჯიბლომ რომ გაძარცვა (მოსე კადანკატუელი) — მდიდარი ქალაქი, ქალაქების სიმრავლე, ახალქალაქები, ფეოდალური ქალაქები, შანშეს 15 ქალაქი, დიდებულის ნიშანი ქალაქიცაა..., ქალაქები ძლიერდებიან, მათ ემძიმებათ ფეოდალების ხელქვეშ, აჯანყებანი (ანისის ბერები დავითს, კარელები თამარს, ტფილისელი ბერები ბაგრატს, ტფილისის კომუნა...). კი მაგრამ, თუ ქალაქები ასეთი ძალა იყო და მათი პოლიტიკური მიდრეკილება ასე გარკვეული, როგორ მოხდა, რომ ეს მეფემ ვერ შეამჩნია და დიდაზნაურებ-

თან ბრძოლისას ეს ძალა ვერ გაიხადა თავის მოკავშირედ? ვიფიქროთ, აქაც გარდამავალ ვითარებასთან გვაქვს საქმე. ქებიც მართლაც ძლიერდებოდნენ და მოქალაქენი მართლაც მნიშვნელოვან ძალად იქცეოდნენ. მოქალაქეთა სიმბატიეებიც, უცილობელია, მეფის (ცენტრი რეალური ხელისუფლების) მხარეს აღმოჩნდებოდა და ზოგან ეს ესეც ჩანდა (ანისი, კარი, თბილისი). მარტონის რადაღირს, რომ გიორგი III კრიტიკულ ხანაში დასაყრდენს ტფილისში პოულობს, მაგრამ ამავე დროს, და კიდევ უფრო სწრაფად ვითარდება და ძლიერდება დიდი აზნაურობა, რომელსაც ეკონომიურისა და სოც. პოლიტიკური ბატონობის ძველი ტრადიცია აქვს. იწყება ბრძოლა დიდაზნაურებსა და მოქალაქე-ვაჭართ შორის. უკანასკნელნი ცდილობენ განთავისუფლდნენ აზნაურთა ყმობისაგან, მაგრამ ეს ბრძოლა ჯერ იმ მდგომარეობას არ მიღწევულა, რომ მეფე ჩაერიოს და ბრძოლა თავის სასარგებლოდ გადაწყვიტოს. დავით აღმაშენებელი ქალაქთა მშენებელი (გორი, ბარაღეთი), ქალაქთა დამპყრობელი და მფარველი (ანისი, შამახია) აქაც აგრე მკვეთრად განსხვავდებოდა თამარისაგან, რომლის დროსაც ანისი ვაიცა, დვინიც და მრავალი სხვა (სახარაჯო ქალაქები...). მაგრამ საერთო ტენდენცია მაინც, ამ დროსაც კი, ჩანს: მეფის ხელისუფლება ცდილობს ქალაქების დაუფლებას (თამარის ისტორიკოსის მსჯელობა კარის აღებასთან დაკავშირებით ამის მოწმობაა) და რომ თვალი გადავაკლოთ სამეფო ქალაქებს ამ დროისას, ამ ტენდენციას ჩვენ კარგად დავინახავთ... მაგრამ გარდამავალი ხანა მაინც საგრძნობია. ქალაქების ძალას და მნიშვნელობას კარგად ხედავენ, მათი დაუფლებისათვის იბრძვიან მეფე, ფეოდალები. საცაა მოქალაქეები აუჯანყდებიან ფეოდალებს. საერთოდ ჯერ გარდამავალი ხანაა.

ბაგრატმა როცა ლიპარიტი შეიწყალა და თბილისი დაუტოვა, ეს შეიძლება იყო ბრძოლა თბილისისათვის. მეფეს არ სურდა თბილისი ლიპარიტის ხელში ყოფილიყო $\left(\frac{4}{22} \text{ ფ. 39}\right)$.

5. ნ. უგრელიძის მოხსენებების გამო (ნატბეურის მინის საწარმო) ლელობის ნაქალაქარი.

ეს ნაქალაქარი იმითაა განსაკუთრებით საყურადღებო, რომ დაახლოებით თარიღდება (მონეტები) — XII—XIV სს...

სწორედ ის გარემოება, რომ ეს ნაქალაქარი (ლელობი) აგრე ახლოსაა იმავე დროს ცნობილი ქალაქებისაგან (თბილისი, სამშვილ-

დე, და სხვა...), იმის მოწმობაა, რომ ურთიერთობა ცხოველია, ალემბიციზმობა, შრომის საზოგადოებრივ დანაწილებას რომ ემყარება, იქამდე განვითარებულია, რომ წარმოშობს მცირე ქალაქებს, დაბა-ქალაქებს. დაბა-ქალაქების ეს მომრავლება ხომ ასაზრდოებს მსხვილ ქალაქებს... დაბა-ქალაქების სიმრავლე დამახასიათებელია განვითარებული ფეოდალური ურთიერთობის ეპოქისათვის საქართველოში, მაჩვენებელია იმისა, რომ შრომის საზოგადოებრივი დანაწილება ღრმად არის ფეხმოდგმული, რომ ის სახალხოა... „ქალაქები“ მონასტრებთან (შიო მღვიმე-სარკინე, ვანის ქვაბი...), ციხეებთან (ატენი, შორაპანი...), ქალაქები უციხო-უმონასტრო (ბარალეთი, ახალქალაქი...) და აურაცხელი დაბა-ქალაქები (რომელთა გამოვლენა ჩვენი ისტორიული გეოგრაფიის მორიგი ამოცანაა). და ყველა ეს, გარდა მთისა და ბარის საზღვრად არსებული ქალაქებისა, გარდა დიდი ქალაქებისა ძველსა და დიდ სავაჭრო გზებზე, — ყველაფერი ეს მოწმობაა იმისა, რომ საზოგადოებრივი ურთიერთობა მაღალ საფეხურზე შემდგარა, რომ ახალი ურთიერთობისათვის ნიადაგი შემზადებულია, რომ ფეოდალური ურთიერთობის წიაღში წარმოშობილა და განვითარებულა ურთიერთობა, რომელიც დაშლის და გადააშენებს იმ ძველ ურთიერთობას, რომ ესაა გვიანფეოდალური ხანა. ნიკორწმინდელის საქმიანობა, შიომღვიმის დავითისეული ანდერძი; ვაჰანის ძეგლი და XIII ს-ის საბუთები ექვს არსტოვებენ იმაში, რომ დაბა-ქალაქები ბუნებრივი შედეგია საზოგადოებრივი ურთიერთობის გაცხოველებისა, შრომის დანაწილებისა, რომ ეს მოვლენა სახალხოა, ე. ი. ასეთ საქმიანობაში ჩაბმულია ფართო მწარმოებელი საზოგადოება (მევენახეები, მექოთნე-მეჭევვრეები, მეზეთეები, იარაღის მკეთებლები, მჭედლები, ოქრო-მჭედლები, მინის მწარმოებლები და სხვადასხვა...), რომ დიდი ქალაქები ვერ უზრუნველყოფენ გაზრდილ მოთხოვნილებებს და იშვიან დაბა-ქალაქებს... $\left(\frac{4}{23} \text{ ფ. 41}\right)$.

აღმოსავლეთ საქართველოს ქალაქები რუსთავი, ხუნანი, გარდაბანი, სამშვილდე და განსაკუთრებით თბილისი უნდა ყოფილიყვნენ მუსულმანურ-აღმოსავლური და ქართულ-ქრისტიანული კულტურების ურთიერთგავლენის მთავარი პუნქტები. დავითის მიერ სასახლის აგება მუსულმან მწერლებისათვის იმის მოწმობაა, რომ ეს მწერლები თბილისში ჩვეულებრივი ამბავი იყო არა მხოლოდ XII ს-ში, არამედ უფრო წინადაც; ხოლო დავითის და მისი ძის

დემეტრეს მუსულმანური განათლება იმის მოწმობაა, თუ როგორ ზიარებული იყვნენ ქართველი ფეოდალები სპარსულ-არაბულ კულტურას... და ასევე ზიარებული იყვნენ სპარსულ-არაბულ კულტურას ქართველი ფეოდალების მაღალი ფენები. რაც არ უნდა იყოს, არაბული მმართველობა თბილისში 400 წელს გრძელდებოდა და ეს მუდმივი ომის ასპარეზი კი არ იყო, არამედ მშვიდობიანი თანაცხოვრების და კულტურული ურთიერთზემოქმედების ხანა. განსაკუთრებით ასე იყო X—XI საუკუნეებში, როცა საქართველოს ცხოვრება მკვეთრად დაწინაურდა, საერო (ფეოდალური) სული დატრიალდა ყველგან და ყველაფერში („რენესანსი“), კერძოდ, ეკლესია-მონასტრებშიაც კი... ასეთ ვითარებაში გასაგებია, რომ ფეოდალები არ დააყოვნებდნენ მდიდარი სპარსულ-არაბული მწერლობის გაცნობას და იქ საკუთარი ფეოდალური ცხოვრების სურათებს დაინახავდნენ, თავის ღვიძლ ქვეყანას იგრძნობდნენ და ასეთ ლიტერატურას დაეწაფებოდნენ. რელიგიური შემწყნარებლობა (თვით ეკლესიაში ფეოდალური სული ტრიალებდა) ხელსაყრელ ნიადაგს ქმნიდა საამისოდ.. ერთი სიტყვით ქრისტიანულ-ქართული და მაჰმადიანი ფეოდალური სამყაროს საუკუნეთა მანძილზე მშვიდობიანი მეზობლობა, სოციალური ეკონომიური წყობის მსგავსება და ეს მუსულმანური კულტურის პუნქტები საქართველოს შიგნით. (ქალაქები), — ყველაფერი ეს იყო იმის საფუძველი, რომ ქართული ფეოდალური საზოგადოება აგრე გატაცებით ეზიარა მეზობელი ფეოდალური საზოგადოების კულტურის მიღწევებს. (არაბულ-სპარსული, უნდა ვიფიქროთ, მეტად გავრცელებული იყო ქართველ ფეოდალებს შორის).

თბილისი აუცილებელია ამიერკავკასიის გაერთიანებისათვის; სპარსელები, რომელთაც ეს პუნქტი შეარჩიეს ციხედ და მარზპანის სადგომად, გორგასალი, რომელმაც ამიერკავკასიის დაპატრონება განიზრახა. არაბები, რომელნიც აქედანვე ცდილობდნენ ამიერკავკასიის დაპატრონებას, დავით აღმაშენებელი, რომელმაც ამიერკავკასიის გაერთიანება წამოიწყო. და ასეთივე დარჩა თბილისის მნიშვნელობა შემდეგაც, ხოლო XIX საუკუნეში ამიერკავკასია რუსეთმა თბილისიდან გააერთიანა...

და ეს არა იმიტომ, რომ თბილისი ამიერკავკასიის გეოგრაფიული ცენტრია. ამავე დროს თუ ამასთან ერთად თბილისს სხვა უპირატესობანიც ახლავს: გზა-კარები ამიერკავკასიის უდიდესი არტერიის — მტკვრის, თბილი წყლები სამკურნალო, უმდიდრესი რაი-

ონების დასამხარობა (ქართლი შიდა და ქვემო, კუხეთ-კახეთი, რანი შარვანი...). მაგრამ უმთავრესი მაინც ისაა, რომ ამიერკავკასიის ეკონომიური განვითარების გარკვეულ საფეხურზე თბილისმა აწობა ყველა სხვა პუნქტს და ერთადერთი დარჩა იმ პუნქტად, საიდანაც ამიერკავკასიის (თუ მთელი კავკასიის) გაერთიანებას აპირებენ უცხოელი დამპყრობლები თუ ქართველი მეფეები...

ეს არ იყო მონათმფლობელობის ხანაში, არამედ ფეოდალური ეკონომიკის გაბატონების ხანაში...

თბილისის ნაცვლად მცხეთა შეიძლება ყოფილიყო, რომ მას ასეთივე ლოგიკური უპირატესობანი სჭირებოდა (დაბანი და აგარაები, სამკურნალო წყლები...).

არც ერთი ქალაქი ამიერკავკასიაში ქვეყნის ცენტრალურ პუნქტად, ქვეყნის გამაერთიანებელის დასაყრდენ პუნქტად არ გამოსულა, იმისდა მიუხედავად, რომ სიდიდე-სიმდიდრით არაერთი ქალაქი უსწრებდა მას სხვადასხვა დროს. დვინი, ანისი, ბარდავი, შამახია, დარუბანდი...

6. ფეოდალები ქალაქის გარშემო მიწების მფლობელობაში დაინტერესებულნი იყვნენ: კარის ახლო იყვნენ, პროდუქტებს ადვილად ჰყიდდნენ (როცა სურდათ), ინტრიგებში ადვილად მონაწილეობდნენ, მეფე ხელთა ჰყავდათ, ქვეყნის ცენტრში იყვნენ და პოლიტიკურ კურსში იყვნენ.

შეიძლება „სამოქალაქო“, ძველი ქუთაისის მოქალაქეთა მიწები ქალაქის გარშემო, ამის გამართლება იყო ფეოდალურ ხანაში.

მხოლოდ ასეთ ვითარებაში, ე. ი. როცა სასახლეთა ასეთი სიმრავლე იყო თბილისში და მის გარშემო, სადაც დიდგვარიანები იყვნენ, არის რეალურად წარმოსადგენი ის პოლიტიკური სურათი, როცა ყუთლუს დასმა მეფის სასახლეს ისანში შემობმა დაუპირა. მაინც და მაინც ეს გაფიცულები ისნის სასახლის გარეთ არიან ნაგულისხმევი. ასე რომ მეფის სასახლე ისანში ფეოდალთა სასახლეების გარემოცვაში წარმოიდგინება.

დემნას აჯანყების დროს გიორგი მეფის მოქმედება: სახატეს სასახლიდან თბილისში გამოქცევა და იქ გამაგრება, ყუბასარის მისვლა ქალაქს და მეფის გაძლიერება (მონასპის შემოყრა), თითქო იმას მოწმობს, რომ ფეოდალების სასახლეები ქალაქის კედლების შიგნით კი არაა, არამედ უფრო მის გარეთ, ქალაქის გარშემო, აგარაკებში...

რომ ქალაქის მოსახლეობა გიორგი მეფის მომხრენი არიან ამ აჯანყების დროს.

და ეს ბუნებრივია. მეფის მთავარსადგომი იყო პოლიტიკური ცენტრი, საიდანაც წყალობა გამოდიოდა, და ვინც ახლოს იყო ამ წყალობის საუნჯესთან, ის ირგებდა წყალობასაც... ფეოდალს, თუ მას სურდა ქვეყნის პოლიტიკის კურსში ყოფნა, დაწინაურება, გავლენის მოპოვება, უნდა კართან ახლოს ყოფილიყო, იქვე უნდა ეცხოვრა (ისევე როგორც ეს იყო უფრო მცირე მასშტაბით ერეკლეს დროს...), მეფის პოლიტიკაც იქით იყო მიმართული, რომ ფეოდალები მის ახლოს ყოფილიყვნენ, რათა სხვა საქმეს „არ დამოკიდებოდნენ“

$\left(\frac{4}{23}\right.$ ფ. 66—71).

[§ 4. ბ ა შ მ ბ ი]

საქ. სიძ. III, დამატება, 5.

გიორგი III შიო მღვიმეს.

„აგრეთვე წმიდაი იგი უდაბნოი მღუიმე პირველად და მერმე საქონებელნი მათნი უბაჟონია ჩვენსა სამეფოს შიგან ყოველგან და ჩუენც გაგუითავისუფლებიან ბაჟისაგან ვაჭარნი და გლეხნი მათნი“.

თითქო უნდა ვიფიქროთ, რომ გიორგი III სამეფოში საბაჟო ერთიანობა უნდა ყოფილიყოს. რომ ყველა საბაჟო მეფისა იყო. რომ საბაჟო მრავალი იყო, ეს ჩანს გამოთქმიდან: „უბაჟონია ჩვენსა სამეფოსა შიგან ყოველგან“. რა თქმა უნდა ადგილებზე საბაჟონი ერისთავების მეთვალყურეობის ქვეშ იქმნებოდნენ, მაგრამ ეს საბაჟონი სამეფონი იყვნენ და არა საერისთაონი. მხოლოდ გვიან, ერისთავთა გამთავრებისას, სათავადოების თუ სადიდებულ თავადოების წარმოშობისას, ბაჟიც სამეფოდან ფეოდალურ რეგალიად იქცა. საჩხერის საბაჟო, კორბოულს წერეთლიანთი, სვერის საბაჟო ულევში ეშიკაღას ბაშისა... (პაპიაშვილის საბუთები, სიმონს რომ აქვს სასყიდლად) და ა. შ. ასე რომ ბაჟისაგან განთავისუფლებისა-

თვის მეფის ნება არ კმაროდა... 6. II. 45 წ. $\left(\frac{4}{22}\right.$ ფ. 37).

თუ დამტკიცდებოდა, რომ გიორგი III დროს (ე. ი. გაერთიანებულ საქართველოში) ბაჟის საქმე მხოლოდ მეფის ხელთ იყო, ეს

ფრიად დიდი მნიშვნელობის ფაქტი იქნებოდა. გამოდის, რომ ამ თუ იმ ქვეყნის დაპყრობისას მეფე მის საბაჟო რეგალიებს პირველთავეში ითვისებდა და ამით სახელმწიფო შემოსავლის უდიდეს წყაროს იჩენდა. გაერთიანების ხასიათისათვის ეს ფრიად მნიშვნელოვანი ჩვენებაა. არა ნაკლებ მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ გაერთიანებული საბაჟო პოლიტიკის წარმოება მხოლოდ ასეთ პირობებში შეეძლო სამეფო ხელისუფლებას, ე. ი. თუ მის ხელთ იქნებოდა ბაჟის საქმე. თუ არა, ე. ი. თუ ბაჟის საქმე მეფეს კი არა, ძველებურად ადგილობრივ ხელისუფლებათა ხელში (ირისთავების? დიდაზნაურების?) რჩებოდა, საერთო საბაჟო პოლიტიკის წარმოებაც შეუძლებელი იქნებოდა და ყველა ეს — გზები, ხიდები და ფუნდუკ-ქარვასლები უეფექტონი აღმოჩნდებოდნენ, რამდენადაც კერძო მებაჟეთა (ყოველ „მარჯვე“ ადგილას) „პოლიტიკა“, ე. ი. ვაჭართა აუტანელი დაბაჟევა ყოველგვარ ხალისს დაუკარგავდა ვაჭრებს, ხოლო საქონელს ისე გააძვირებდა, რომ მას მიუწვდომელს გახდიდა...

ასე რომ ლოგიკურია საქმე ასე წარმოვიდგინოთ და გიორგის სიგელის არაპირდაპირ ჩვენებას ვენდოთ:

ქვეყნის გაერთიანებისდა კვალად გამაერთიანებლის ხელში გამოდიოდა ამ ქვეყნის საბაჟოები და საერთოდ ბაჟი; გაერთიანებული ქვეყნის ხელმწიფის კონტროლს ექვემდებარებოდა ამრიგად ბაჟის მთელი საქმე; ეს გასაგებია, დიდი სიმდიდრის წყარო იყო და სამეფო შემოსავლის დიდ ნაწილს შეადგენდა. ასეთ პირობებში მეფეს შეეძლო გარკვეული საბაჟო პოლიტიკა ეწარმოებინა დაბალი რანტარით, მშვიდობიანობის უზრუნველყოფით, გზების მოვლით. ვაჭრებისათვის შექმნილი პრივილეგიური პირობებით ხელმწიფეს შეეძლო ვაჭრობა ძლიერად მოეზიდა... [დავითის და შემდეგ მისი მემკვიდრეთა პოლიტიკა დიდი სავაჭრო გზების დაუფლებისა (ანისი, ყარსი, შამახია — ყაბალა) ამ მომენტს ძლიერად უკავშირდება...].

ქვეყნების გაცემა საერისთავთ-ერისთაოებად ბაჟის საქმის გაცემასაც ნიშნავდა გაცემულ ქალაქებსა თუ საბაჟოებში. „სანახევროდ“ გაცემა მოწმობს რომ იყო მთლიად გაცემაც და არ გაცემაც, ე. ი. სამოურავოდ მიცემა, სადაც, საკონტროლოდ მეჭურჭლეთუხუ-

ცეს ხელი მიუწვდებოდა... $\left(\frac{4}{22} \text{ ფ. } 13-14\right)$.

როგორც არ უნდა გადაწყდეს საკითხი იმის შესახებ, ფეოდალი იყო თუ არა მისი ყმების გადასახადების პასუხისმგებელი, ფეოდალი აგროვებდა ყმებისაგან და აძლევდა სახელმწიფო მოხელეებს თუ მეფის მოხელეები უშუალოდ აგროვებდნენ გლეხებისაგან და მხოლოდ აყრილ-დაკარგულ გლეხისას სთხოვდნენ ბატონს, — სულ ერთია, ორივე შემთხვევაში საკითხი მეტად საინტერესოა და ფეოდალური ურთიერთობის წარმოშობისათვის მნიშვნელოვანი:

თუ ფეოდალი აგროვებს და აძლევს სახელმწიფო მოხელეებს, ამის გენეზისი ასე უნდა წარმოვიდგინოთ: ფეოდალი ყოფილი მოხელე, რომელსაც ქვეყანა სამართავამგეოდ ჰქონდა მიცემული, იყო აგრეთვე საქვეყნო ხარკის ამკრეფიც... მას შემდეგ, რაც ეს ხელი სამემკვიდრეო გახდა (XII—XIII სს.), მასვე შერჩა ეხლა უკვე მისად ქცეულ ყმებისაგან სახელმწიფო გადასახადების აკრეფა.

მაგრამ ჩვენში, როგორც ჩანს, საქმე ის იყო, რომ მეფის ხელისუფალნი (მოასილნი) უშუალოდ მიდიოდნენ ბატონის ყმასთან გადასახადებისათვის, ასე რომ კავშირი მეფესა და გლეხებს შორის საბოლოოდ არ შეწყვეტილა... ამის გენეზისი კი ასე შეიძლება წარმოვიდგინოთ: სამხედრო მოხელე (ერისთავი) სახელმწიფო ხარკს არ კრებს. ეს საქმე სხვა მოხელეთ ხელშია. (ათასისთავი?). სამხედრო მოხელე ფეოდალი ხდება: საპატიო ქონებას საშვილიშვილოდ შეინარჩუნებს, მაგრამ სახელმწიფო ხარკის აკრების საქმე ამით, რა თქმა უნდა, მის ხელში არ გადმოდის, არამედ ისევ ცენტრალურ ხელისუფლების მოხელეთა ხელში რჩება. სხვა გადასახადები, გარდა სახელმწიფო სამეფო გადასახადებისა, რა თქმა უნდა, ფეოდალის მიერ იკრიფებოდა. მაგრამ ასე არ ყოფილა, უეჭველია, უძველეს დროს. ალბათ „სააზნაურო“, „საციხისთაო“, „საწვევისთაო“, თუ სხვა ასეთები, ე. ი. სამოხელეო გადასახადებიც ამავე ცენტრალურ მოხელეებისაგან გროვდებოდა. ევროპასა და რუსეთში საქმე ისე წავიდა რომ ყველა გადასახადს ფეოდალი დაეუფლა და ჩადგა სახელმწიფოსა და გლეხებს შუა. ოსმალეთში, კასპიის იქითა მხარეში სახელმწიფომ შეინარჩუნა უფლება ყველა გადასახადის შეკრებისა თავის მოხელეების საშუალებით. ფეოდალს ასეთი ქვეყანა საჭმელად ეძლევა, მაგრამ მას უშუალოდ ხელი არ მიუწვდება. აქ ის სახელმწიფო მოხელეთა მიერ აღებულ გადასახადის ნაწილს მიიღებს...

ჩვენში, როგორც ვხედავთ, საშუალო ხაზი იყო. ფეოდალით ვისას კრებს, სახელმწიფო თავისას. იმ თავითვეც საფიქრებელია გენეზისიც სხვადასხვა იყო. რომელი მემამულე უკვე IV—V საუკუნეებში იყო პასუხისმგებელი თავისი ოლქის მოსახლეობის საგადასახადო მოვალეობათათვის...

ეს, რა თქმა უნდა, ასე არ იყო ჩვენში: ერისთავები მოხელენი იყვნენ, სამხედრო მოხელენი, ესენი მხოლოდ ჯარის უფროსები იყვნენ, ხოლო ხარკის ამკრები ათასის თავი იყო. ეს ათასის თავები კრებდნენ საფიქრებელია საერისთავო, სააზნაურო თუ სამეფო გადასახადს... ეს იმ პრინციპიდან გამომდინარეობდა, რომ მიწა ითვლებოდა სამეფო საკუთრებად... მას შემდეგ, რაც ერისთავებმა სიგელნი მემკვიდრეობისანი მოიპოვეს, ბუნებრივია მათ მოსდიოდათ მთელი ეს გადასახადები. მაგრამ მეფობის აღდგენისას (IX-ს-ში) და ამ ხანიდან ბრძოლა ამ ხაზით მწვავედ იქცა. აფხაზთ მეფეთა მოსკლა თუ ქვეყნის გაერთიანება მთავრებისათვის ამიტომაც მიუღებელი იყო... ქვეყანა მაინც ერთიანდება, მაგრამ ფეოდალები (მთავრები) სანახევროდ აგებენ. ქვეყნის ეკონომიურმა განვითარებამ საქმე ისე წაიყვანა რომ ბატონყმობა, კელის სამკვიდროდ გახდომა აუცილებელი გახდა, მოხელე ფეოდალად იქცა და თავის სარგოს აკრეფა თვით იგდო ხელთ... სახელმწიფოს კი მხოლოდ თავისი საკუთარის აკრეფის წესი შერჩა...

[§ 6. სოფელი]

ქრონ. II, რკონის დაწერილი, 135.

„მოაუთიქსენებია სოფელი ხოვლე ზურითა, ხოდაბუნითა, ტყითა, ველითა, წყლითა, წისქულითა და ყოვლითა სამართლიანითა ზღვრითი, საკმრითა და უკმრითა და სოფელი სამსახურითა და ბეგრითა“.

აქ ორგვარი გაგებითაა სოფელი: სოფელი — საბატონო კუთვნილება საბატონო მეურნეობით (ზუარი, ხოდაბუნი, ტყე-ველი, წყალი, წისქვილი) და სოფელი საგლეხო ფუძეებად დაყოფილი და გლეხებით დასახლებული მათი სამსახურით და ბეგრით ბატონისა და მისი სახლისათვის. ესაა ტიპური სოფელი XII—XIII სს. ამის შემდეგ ქართულ სოფელს აღნაგობის მხრით არსებითი ცვლილება არ განუცდია. იცვლებოდა „გლეხთა“ სოციალური შედგენილობა, სასახლის (ხოდაბუნის და ზვარის) ხვედრითი წონა და მნიშვნელობა, მაგრამ ძირითადი ტენილი ქართული ფეოდალური სოფლის აღნაგობაში უკვე მომხდარი იყო: სოფელი ორად იყო გაყოფილი სასახ-

ლე (ხოდაბუნი და ზვარი) და მებეგრენი (წვრილი გლეხური მეურნეობა). განვითარება ამ წვრილი მოსახლეობის (გლეხობის) წინაშე

ლირებისაკენ უნდა წასულიყო და მიდიოდა კიდევ... $\left(\frac{4}{22}\right.$ ფ. 38).

[§ 7. მკონომიკა და პოლიტიკური წარმოშობის ფორმა]

1. განა პოლიტიკური წყობილების ფორმა სიმდიდრე-სიღარიბის საფუძველზეა წარმოშობილი?

მთავარია და განმსაზღვრელია არა ის, თუ რამდენს აწარმოებენ, არამედ ის, თუ როგორ აწარმოებენ. ეს როგორ წარმოება კი არის ან კომუნისტური, ან კერძო მესაკუთრული, ე. ი. უკლასო ან კლასობრივი, რომელიც თავის მხრით იყოფა მონათმფლობელურ, ფეოდალურ, ბურჟუაზიულ ფორმაციებად, თითოეული ეს ფორმაცია არის კლასთა ბრძოლის პოლიტიკური გამოხატულება. კლასთა ბრძოლის სახეობათა საფუძველზე შექმნილი პოლიტიკური ორგანიზაცია...

ა. ადრეული მონათმფლობელური საზოგადოება და მისი პოლიტიკური ფორმა — სახელმწიფო: უფალი (მეუფე), მონა, „გლეხი“ (კოლონი), თემი (მდაბიორები), წარჩინებულნი, მსახურნი.

ბ. ადრეფეოდალური საზოგადოება, მისი პოლიტიკური ფორმა — მცირე სამთავროები: მამაუფალი, შვილები, მდაბიორები (დაშლადი თემები), გლეხები, აზნაურები.

გ. განვითარებული ფეოდალური საზოგადოება და მისი პოლიტიკური ფორმა: ფეოდალური მსხვილი სახელმწიფოები. აზნაურები — გლეხები (მრავალი კატეგორიისა).

დ. გვიანფეოდალური საზოგადოება და მისი შესაბამისი პოლიტიკური ორგანიზაცია. აზნაურები, ბურჟუაზია, გლეხობა, პროლეტარიატის ჩასახვა...

ყველაფერი ეს კლასობრივი და შინაკლასობრივი ბრძოლის სხვადასხვა სახეობათა პოლიტიკურა ფორმებია. $\left(\frac{4}{22}\right.$ ფ. 38).

ფეოდალური რენტის პირველი სახე ჩვენში ბეგარა ჩანს. ტერმინ „ბეგარასაც“ რომ თავი დავანებოთ და ის უკვე შინაარს შეცვლილად ნასესხებად ვიგულისხმოთ (ე. ი. ბეგარას უკვე სპარსეთში შეეცვალა შინაარსი: ის შრომითი რენტიდან სულად რენტად

იქცა), სულ ერთია ჩვენ ამ დებულების დასამტკიცებელი სხვა სხვა ბუთები მოგვეპოვება. ასეთებია: ტერმინი ს ე ფ ო ბ ა, რომელიც ყოველთვის მუშაობას ნიშნავს მეფისა ან დიდებულის მეურნეობაში, შრომითი რენტას ნიშნავს. მართალია ტერმინი „სეფობა“ ჩვენ XI საუკუნის ადრე არ გვაქვს, უფრო გვიან კი რამდენიც ვსურთ, მაგრამ ეს სრულიად არ მოწმობს მის ნაგვიანევე წარმოშობილობას, პირიქით გვაქვს საბუთი ვიფიქროთ რომ ეს ტერმინი არ შეიძლება იყოს IV საუკუნეზე გვიან შექმნილიყო.

ტერმინი „სეფე“ (სეფეწული, სეფე ქალი...) ამის შემდეგ მკვდარი ტერმინია. და თუ „სეფე“ არ არის, „სეფობა“ არ გაჩნდებოდა... ასე რომ ბეგარის უძველესი ქართული შესატყვისი არის სეფობა. „ბეგარა“ შემოვიდა, „სეფობა“ მხოლოდ გარკვეული ხასიათის სამუშაოს შერჩა: ყანის სამუშაოს. ეს იყო მისი ძირითადი სახე უძველესიდან. გარკვეულ დროს „სეფობა“ დაორსულდა სხვა სამსახურებით და სულადი გადასახადითაც. გაჩნდა ახალი ტერმინი — „ბეგარა“ (ის შეიძლება დიდი ხნით ადრეც არსებობდა და მხოლოდ ეხლა პოვა თავისი ფართოდ გამოვლინების ხანა). ბეგარამ სეფობას ჩამოაშორა ნატურალური რენტა და ზოგიერთი სამსახური. „სეფობა“ რომ არ დაორსულებულიყო, მას რომ უძველესი შინაარსი უცვლელად შეენახა, მაშინ „ბეგარა“ ვერ შემოვიდოდა ჩვენში. შეიძლება ჩვენში ბეგარა პირველად შემოვიდა როგორც უცხო დამპყრობელის მიმართ გარკვეულ მოვალეობათა აღმნიშვნელ: (როგორც, ვთქვათ მონღოლთა დროს ყალანი) და შემდეგ ადგილობრივ საგლეხო თუ სასოფლო მოვალეობათა აღმნიშვნელ ტერმინად დარჩა... შეიძლება ეს ასეც იყო და უფრო სამართლიანიცაა სწორედ ასე ვიფიქროთ, მაგრამ ამ შემთხვევაშიაც საკითხი სეფობის და ბეგარის ურთიერთობისა იგივე რჩება: გართულებულ ვალდებულებათა მრავალსახოვნობას სეფობა ვეღარ გამოხატავდა, საჭირო იყო ახალი ტერმინი სეფობის განსატვირთავად და ბეგარა უცხოელთა წასვლის და მაშ ასეთ მოვალეობათა გაქრობის შემდეგაც, რომელთაც ბეგარა აღნიშნავდა, — ეს ტერმინი ბეგარა დარჩა და საშინაო ვალდებულებათა ცნების აღნიშვნა იკისრა. რა თქმა უნდა საქმე ასე მექანიკურად არ უნდა წარმოვიდგინოთ, არამედ ცოცხლად, ისტორიულად: სეფობა, რომელიც მხოლოდ მუშაობას და ისიც მხოლოდ მეფისა და სეფეწულების მიხედვით მუშაობას აღნიშნავდა, საგვარეულო

წყობის საბოლოო დაშლისა და ფეოდალური წყობის შემოსვლა-
 დამკვიდრების პირობებში, შინაარსობლივ ორაზრეობაში
 ნიხდებოდა, რამდენადაც ასეთ მოვალეობას
 (მუშაობის) თან ერთოდა ახალი მოვალეობა-
 ნიც — სულადი რენტა და სხვა სამსახურიც.
 ამავე დროს არსებობდა უცხო ტერმინი „ბეგარა“, რომე-
 ლიც უცხოელთ მიმართ მოვალეობათა აღმნი-
 შვნელი შეიძლება ყოფილიყო (სწორედ სუ-
 ლად რენტისა და სამსახურთა აღმნიშვნელი).
 აი ეს ტერმინი ხდება „შინაური“ და „სეფობას“ ორსულობისაგან
 ათავისუფლებს.

2. ბეგრის სახე რაც უფრო გვიან, მით უფრო რთული ჩანს და
 პირუკუ. მცირე გადასახადისა და ხადილისაგან ის თანდათან რთულ-
 დება და მე-15—16 ს-ში უკვე მთელ ათეულ სხვადასხვა სახე-
 ბას შეიცავს. ამავე დროს ბეგარაში შემოდის ძველად არა სავალ-
 დებულო ძღვენი (ოთხ სხვადასხვა დროს) ბატონის დაჭირება-დალ-
 ხინების შესაწევარი მისალოცი (სიკვდილი, ქორწილი), ხადილი;
 ძველ უკვე გართულებულ გაზრდილ ბეგარას თან ერთვის ეს ნა-
 გვიანევად შემოღებული ვალდებულებანი... ძველ ბეგარას
 თავი ბეგარა ჰქვია; რაც უდავოდ მოწმობს რომ ბეგარა
 რთულდება და არა პირუკუ. იზრდება სეფობაც და სხვა სამსახუ-
 რიც, მაგრამ შედარებით ბეგარასთან ერთობ ნელა: მწარმოებელი
 მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა „თავისუფალი“ ყმები იყვნენ,
 გლეხობა უეჭველად უმცირესობას შეადგენდა. მაგრამ ეს ფეოდა-
 ლიზმის დასაწყისში და მის საშუალო პერიოდის პირველ ნახევარ-
 ში. გლეხები იმთავითვე არათავისუფალი, დაბეგრილი წრე იყო
 (დაპყრობილები?) (კლხ — კრნ — კლხ-ები). ეს თავისუფალ-
 ნი (ჰერ, ერ, ჰვერ ჰბერ-ები იბერები) თანდათან (საუკუნეთა
 სიგრძეზე) იბეგრებიან ან კიდევ აღზევდებიან, მიწისმოქმედ-
 მფლობელთაგან მხოლოდ მფლობელნი ხდებიან და მათი ვალდებუ-
 ლებანიც მხოლოდ ხლება-ლაშქრობით განისაზღვრება... სახელმწი-
 ფო ფუნქციები უკანასკნელთა მოხლეობაა — საქვეყნოდ გამრი-
 გე მოხლეობაა, ე. ი. მოსაკარგავეობაა, რომელიც ფეოდალობად
 იქცევა — დაბეგრილები სახელმწიფო ფუნქციებს არ ატარებენ...
 ცენტრებში ტაძრეულებია („ტაძრეული“ პირველად „აზნაურნი“
 არაა. „ტაძრეულში“ შედიან უფლისწულები და მონები. მხოლოდ
 შემდეგ მათი მიწაზე დასმისა ისინი აზნაურდებიან — არჩილი).

აზნაური მიწისმფლობელი მოხელეა. ეტყობა, რომ
განი — მიწის მფლობელი მიწის მუშა ყმად ქცეული. უმრავლესობა თავისუფალი, უმცირესობა დაბეგრილი. გლეხი მიწის მუშა — უუფლებო, დაბეგრილი პატრონის საკუთრება... ტერმინი აზნაური შეიძლება უცხოც იყოს. როდის შემოვიდა ის და როგორი სახით, არ ვიცით. მაგრამ ჩვენთვის საკმაოა ვიცოდეთ, რომ „აზნაური“ ტერმინი მაშინ გაჩნდა, როცა „აზნაურობის“ ნიადაგი მომზადდა, როცა „ერისგანი“ აღარ ასახავდა გართულებულ სხვადასხვაობას ამ სოციალურ წრისას. ერისგანთა ის ნაწილი, რომელიც მოხელეობის თუ სხვა ნიადაგზე დაწინაურდა „მოქმედებას“ თავი დაანება, მფლობელი უფალი გახდა გლეხთა და პატრონი (—მამფალი) ასეთის მეძიებელი ერისგანთა (ყმათა). ამის შემდეგ ტერმინი „ერისგანი“ ვეღარ დაიტევდა ასეთ გაორებულ ცნებას მფლობელისას და მოქმედისას, მამფლისას და ყმისას. და ამ დროს სწორედ „აზნაური“ შეენაცვლება ერისგანს იმ ნაწილში, სადაც ის მფლობელს, მამფალს და მოხელეს აღნიშნავს.

და ეს წრე „ერისგანთა“ თანდათან ქრება სადაც ნაკლებია სოც. განვითარება, ის უფრო დიდხანს ინახება (მთაში). და რაც მეტად საინტერესოა, ესენი აქ მეფის მიერ განიხილებიან, როგორც მოხელენი, მაგრამ ეს მოხელენი ჯერ აზნაურობამდის არ მისულან, მხოლოდ ფლობაზე და პატრონობაზე არ გადასულან, ამიტომაც აზნაურებად არ იწოდებიან. ესენი მთაში მე-18 საუკუნეშიაც კი ასეთივე არიან და მსახურად იწოდებიან. იხ. ვახტანგ ბატონიშვილის კანონები შდრ. კარგყმა. მაგრამ თუ ერისგანებს აღწევებისას აზნაურობა ელის, დამცრობა-დაქვეითებისას გლეხოზა უთვალთვალეს. ერისგანობა განუვითარებელი, ექსტენსიური მეურნეობის დამახასიათებელია. აკი ის გვაროვნული საზ-ბის პირ-მშოა. მეურნეობის ინტენსიურობა იწვევს ღრმა წოდებრივ დიფერენციაციას: აჩენს მფლობელ-მფარველს და ყმა-მწარმოებელს. ერისგანობას ნიადაგი ეცლება. ის მერყევი — გარდამავალი წრე ხდება. პატრონყმობას შეფარდებული ის ცდილობს თავი გადაიჩინოს საბოლოო უუფლებობისაგან. მაგრამ პატრონყმობა ასევე გარდამავალი საფეხურია საწარმოო ძალთა გარკვეულ განვითარების ნიადაგზე წარმოშობილი. საწარმოო ძალების შემდგომი განვითარება, სოფლის მეურნეობის შემდგომი ინტენსიფიკაცია, ქალაქების და სა-

ქალაქო მეურნეობის შემდგომი განვითარება აუცილებელს ხდის ერისგანთა მკვიდრად დაჯდომას, მიწისმფლობელობის მხოლოდ აზნაუ[რობა]ში გადასვლას, მთელი უფლების ფაქტიურ მფლობელთა ხელში გადასვლას, ე. ი. ერისგანის „გლეხად“ ქცევას.

თუ აქამდის ყმას (ერისგანს) ჰქონდა გარკვეული უფლებები, ჰქონდა ამ უფლებათა დაცვა-განხორციელების საშუალებანი, ამიერიდან ის სულ უფრო და უფრო დამოკიდებული პატრონისაგან ფაქტიურად კარგავს უფლებებს და ყმისაგან გლეხად იქცევა უკვე ბატონად ქცეული პატრონისა. და მთავარი მიზეზი (უკეთ მთავარი საფუძველი) ამ მოვლენისა არის მეურნეობის ინტენსიფიკაცია და მასთან დაკავშირებული საქალაქო ცხოვრების წარმოქმნა... პატრონყმობისას უფლება და მოვალეობა განაწილებულია პატრონსა და ყმას შორის. პატრონს აქვს უფლება, მაგრამ მასვე აწევს გარკვეული მოვალეობანიც. ყმას აქვს მოვალეობანი, მაგრამ მას უფლებებიც აქვს. ყმას აქვს საშუალება თავისი უფლებები განხორციელოს (თუ პრაქტიკულად ვერა, — მათი განხორციელება თანდათან ძნელდება, — თეორიაში მაინც). ერთერთი მხარის მოვალეობათა დარღვევა საკმაო საბუთია პატრონყმურ ურთიერთობის დარღვევისათვის (ესეც სულ უფრო და უფრო თეორიული ამბავი ხდება...) — ბატონყმობისას ყმას ეს უფლებანი უკვე სავსებით წართმეული აქვს, ხოლო ბატონი ყველა მოვალეობათაგან ყმის მიმართ თავისუფალია. ბატონს მხოლოდ უფლება ახასიათებს, ყმას მხოლოდ მოვალეობა. როდის მოხდა ეს? ამაზე პასუხი ძნელია. მაგრამ ვიცით უეჭველად, რომ XIV ს-ში ეს მომხდარი ფაქტია, მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ სანამ ასეთი დიდი მოვლენა კანონმდებლობაში თავის გამოსახულებას ჰპოვებდეს, ის დიდი ხნით ადრე ხდება პრაქტიკაში. და ჩვენი თეზის თანახმადაც ეს მოვლენა უნდა დაწყებულიყო გაცილებით ადრე, ვიდრე ამას ჩვეულებრივ ფიქრობენ. XI—XII ს-ის ზღურბლი ჩვენ მიგვაჩნია პატრონყმობის თანდათან დაცემა-გადაშენების დასაწყისად... VI საუკუნე პატრონყმობის გამარჯვების ხანაა. XII საუკუნემდის ესაა გაბატონებული ფორმა. უკვე IX საუკუნიდან საგრძნობი ხდება ბატონყმური მოვლენები. XII—XIII სს. ესაა მწვავე ბრძოლის ხანა პატრონყმობა-ბატონყმობის შორის, რომელიც სრულდება უკანასკნელის გამარჯვებით. ამ ბრძოლის ანარეკლია ის აურაცხელი გართულება, ლალატი — გაფიცვა-განდგომანი, რო-

მელთაც ამ დროს ჰქონდა ადგილი. მონღოლებმა და მის მომდევნო აღმოსავლეთის დაცემამ მახინჯი სახე მისცა ტონყმობას და მეტად ხანგრძლივი გახადა ის. ესაა ე. წ. „ჩიხი“... XII—XIII ს-ის სოციალური ბრძოლები სრულიად არ წარმოადგენდა რეგრესს. ბატონყმობა, რომელიც გამარჯვებას ლამობდა, ქვეყნის ეკონომური განვითარებით იყო გამოწვეული და არა მისი დაცემით. შემდგომი განვითარება უეჭველია მას სხვა სახეს მისცემოდა... XVII—XVIII ს-ის ბატონყმობა ქვეყნის განვითარების შედეგი კი არა, მისი დაცემის შედეგი იყო. აქ ინდივიდუალურს, საგარეო პირობებს და მის შედეგს ფრიალ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა.... $\left(\frac{2}{17}\right)$.

თ ა ვ ი V

[შინაკლასობრივი ბრძოლა საქართველოში XII ს-ის
80-იან წლებში]

[§ 1. თავარის ხელგეორგე კურთხევა]

1. გიორგი მეფე გარდაიცვალა. რუსუდანს და თამარს, სამშვილდით მოსულთ „მოიხილეს გარემოს და იხილეს მიქაელ პატრიარქი ყოველთა ეპისკოპოზთა თანამდგომი და ვაზირი ანტონი და ამირსპარსალარი ყუბასარ და სხუანი ხელისუფალნი: ყუთლუარსლან მეჭურჭლეთუხუცესი, ვარდან და დიანი ჩუხჩარხი, ჭიბაბერი მეჯინიბეთუხუცესი, აფრიდონ მსახურთუხუცესი, ივანე (...) და დიდებულნი აზნაურნი, მონანი და მოყმენი“ (ისტ. აზმ. 72, მდ. 396).

მანდატურთუხუცესი არჩანსაჲ, მაგრამ უთუოდ იგულისხმება ყუბასარი (იხ. იქვე, გვ. 76).

გიორგი მეფე გარდაიცვალა. „ხოლო შეყრილთა შვიდთავე ამის სამეფოისათა (მდ. ქც, 400) „მოახსენეს“ თამარის მამიდა რუსუდანს, რომ თამარი მეფედ ეკურთხოს.

ამის „მოხსენება“ რა საჭირო იყო, თუ აჲ რაიმე განსაკუთრებულს არ გულისხმობდნენ ეს „შეყრილები“. თამარი უკვე მეფე იყო დიდის ფიცით დასმული მამის მიერ...

თუ აჲამდე მიღებულის და აღიარებული წესის შესრულებას გულისხმობდნენ, ამის „მოხსენება“ რა საჭირო იყო. ეს ხომ მოუხსენებლადაც მოხდებოდა?... შეყრილთა მოხსენება „რუსუდან დედოფალმა „მოიწონა“ და „დაიჯერა“ და „უბრძანა და მოახსენა თამარს მეფესა და დედოფალსა“. თამარიც დამორჩილდა მამიდის ბრძანებას „აწ კადრებულსა დიდებულთა შვიდთავე სამეფოთასა და მსმენელი ჰაჯისაი ძალითა სამე დამორჩილებულ იქმნა“.

რად სჭირია ავტორს ეს „ძალით სამე“? ვითომ რა, თამარ მეფობას არ აპირებდა? საფიქრებელი ხდება, რომ აქ რაღაც ლოდნელი იყო როგორც რუსუდანისათვის (მანაც ხომ მოიწონა და „დაიჯერა“), ისე თამარისათვის.

2. მეფე გარდაიცვალა. დიდებულები შეიყარნენ. (ისტ. აზმ. 73—74, მ. დ. 398—400) თამარი ახალგაზრდა ქალი, თუმცა მეფედ დასმული მამისავე ზეობაში, რა მეფედ დასაჯენია. ეს ხომ ყოვლად უჩვეულო რაღაც იყო. დიდებულთა წინაშე მძიმე ამოცანა იდგა. თითქო ხელსაყრელი მომენტი დამდგარიყო იმისათვის, რომ ფეოდალებს, ქართველებს თუ სომხებს, ქვეყნის განხეთქის ტენდენცია გამოემყდარებინათ. მაგრამ ასეთი ტენდენცია არსად ჩანს. ქართველები თუ უცხოელები (მაგრამ უკვე გაქართველებულები), ძველი დიდგვარიანები, მსახურეული სახლებითუ უხანოები და უგვაროები ურთიერთშორის დაუნდობლად იბრძვიან, მაგრამ არაფერ არ ფიქრობს ქვეყნის პოლიტიკურ დაშლაზე და მხოლოდ წესწყობილებების ვარგისიანობა-უვარგისობაზე მსჯელობენ. „შეყრილთა“ გადაწყვეტილება სწორედ ასეთი მსჯელობის შედეგი უნდა ყოფილიყო...

დამახასიათებელი მომენტია საშუალო საუკუნეების ჩვენი ისტორიოგრაფიისათვის. საქართველოს ფეოდალური მონარქიის წარმოქმნის დროისა და მის შემდგომ ისტორიკოსებს მეფის ერთერთ ძირითად ამოცანად მიაჩნიათ „განხეთქილებებისა კრძალვანი“ (დავითის ისტორიკოსი) და მეფის დამსახურებათ მიაჩნიათ თუ მან დაიცვა ქვეყანა განუხეთქელად (ამოწერე მაგალითები...). ისე ჩანს, და მართლაც ასე იყო, რომ გაერთიანებული ფეოდალური მონარქიის წინაშე სულ მუდამ იდგა საფრთხე ქვეყნის პოლიტიკური დაშლისა... და მართლაც, ახლად გამოვლილი პოლიტიკური ამბები, რომელიც ეს-ეს იყო მინელდა (იგულისხმება ცალკე სამეფო-სამთავროებად გამოყოფის ცდები), ყველას კარგად ახსოვდა, ხოლო სეპარატიზმის საფუძველი ფეოდალურ ქვეყანაში სულ მუდამ არსებობდა და მეტ-ნაკლები ენერჯით ხან აქ წამოიჭრებოდა და ხან იქ...

დამახასიათებელია, რომ გიორგის გარდაცვალების შემდეგ დიდგვარიანებმა ქვეყნის განხეთქაზე კი არ იფიქრეს, არამედ უგვართა განდევნაზე ქვეყნის მართვისაგან. ჩანს მათ ქვეყნის განხეთქა სასურველად არ მიაჩნიათ, რაც გაერთიანების შედარებით მოწიფულობას მოწმობს. ყუთლუსპროგრაამა ხომ, კიდევ უფრო

აკანონებდა საქართველოს მთლიანობას... შემდეგ ჩანს განხეთქილებისადმი მიდრეკილება: ლიხთიქით გიორგი რუსი ტახტზე დასვეს, მაგრამ უმაღლეს თბილისისაკენ ილაშქრეს, რომ გაერთიანებული ქვეყნის ბატონ-პატრონი შექმნილიყვნენ.

ერთადერთი შემთხვევა განხეთქვისა ეს იყო გუზან ტაოსკარელის მიერ ვაშლოვნის გატანა და სელჯუკთა მხარეზე გადასვლა, მაგრამ ზაქარია ასპანისძემ საკადრისი პასუხი გასცა სეპარატისტ მოლაღატეს...

დამახასიათებელია რომ გაერთიანებული ფეოდალური მონარქიის ქართველი ისტორიკოსები აგრე ხშირად და დაყინებით ახასიათებდნენ ამა თუ იმ პოლიტიკურ მოღვაწეს (თუნდაც საეკლესიო პირს) როგორც მეფის ერთგულს, უზომოდ ერთგულს და სხვ. და ეს ეხება მეფის ხელისუფალს, ვაზირს, ერისთავს. ჩანს მეფის ორგულობა იქამდე ჩვეულებრივი მოვლენა იყო, რომ ერთგულება მოხელეს დამსახურებად ეთვლებოდა... ჩანს იყვნენ ერთგული და ორგული მოხელენი. მეფის ხელისუფლებამ ეს იცოდა და თითოეული მეფე საკითხს სხვადასხვანაირად უვლიდა. ზოგი (დავითი) ორგულებს სჯიდა, ამცირებდა, ზოგი კი ერთგულთ და ორგულთ წყალობით ფარავდა... მაგრამ ორგულებს დანაშაულებად არ მიაჩნდათ ასეთი რამ და მეფეს უსამართლობად უთვლიდნენ თუ ის მათ ასეთი განწყობილებისათვის სჯიდა (დავითი). ყველაფერი ეს გარდაუვალი იყო ახლად გაერთიანებული ფეოდალური ქვეყნის ვითარებაში.

3. თამარი მეფედ აკურთხეს. „ვინაიდან ლიხთიმერიოვან იყო წესი დადგმად გვირგვინი თავსა სამეუფოსა, აწუიეს მონაზონი ღირსი და მადლით შემოსილი, მთავარეპისკოპოზი ქუთათელი ანტონი საღირის ძე მოღებად გვრგვენსა და ცალკერძ კახაბერი ერისთავი რაჭისა და თავკერისაი და სრულყვეს მოხელეთა სუიანთა და დიდებულთა ვარდანისძეთა, საღირისძეთა და ამანელის ძეთა მოღებაი და დადებაი ხრმალისაი“ (ისტ. აზმ. 74, მ. დ. 400).

აკად. ი. ჯავახიშვილის შენიშვნა სწორია, რომ აქ ძველი წესი, აფხაზთა მეფის დროის წესი მოქმედებს და არც ერთი ფეოდალური სახლი აღმოსავლეთ საქართველოდან ამ დიდმნიშვნელოვან ცერემონიაში ნაგულისხმევი არ არის. ეს კი დროისათვის შეუფერებელი გარემოებაა: აღმოსავლეთ საქართველოს ფეოდალები ამ დროს უკვე დიდი მნიშვნელობის ძალაა და განსაკუთრებით დავით აღმაშენებლის შემდეგ სულ უფროდაუფრო ძლიერდებიან (შეისწავლე

ბაგრატ III-დან მოკიდებული ეს საკითხი...), ასე, რომ ამ საკითხში ფეოდალების ქიშპი ბუნებრივია. მაგრამ მეფის ხელისუფლებას სხვა მხრით მიჰყავდა საქმე: არც დასავლეთის და არც აღმოსავლეთის ფეოდალური სახლები, არამედ ვაზირები...

ბრძოლა მეფის კურთხევის წესის გარშემო ნიშანდობლივია (ნახე ბაგრატ III-დან ვიდრე აქამდე) რა ჩანს. თამარის მეისტორიეს კონტექსტი ისეთია, რომ საფიქრებელია, რომ ძირძველები ძველი წესის აღდგენას ცდილობენ და ახერხებენ კიდევაც. მაგრამ რა საინტერესო უნდა ყოფილიყო ეს ძველი წესი ქართლ-კახეთის თუ მესხეთის ფეოდალებისათვის? თუმცა მისი შეცვლა აგრე ადვილად არ შეიძლებოდა. ცოხცალი თავით ლიხთიქით ძირძველები ამ თავის პრივილეგიას არ დათმობდნენ. არც სამეფო ხელისუფლებისათვის იყო დიდად სასურველი ძირძველების ამ პრივილეგიის ახალ სახლებისათვის გადაცემა. მისთვის სასურველი ერთი იყო: რომ ხელისუფლების გადამცემი, მაკურთხეველ-დამლოცველი ყოფილიყო მამა-მეფე, კათალიკოსი და კარი (სავაზირო) და თუ აქ, თამარის გამეფებისას, აღმოსავლეთელები პროტესტს არ გამოხატავენ, იმიტომ რომ აქ ბრძოლა ძირძველების წინააღმდეგ უიმედო იყო და არც საერთო ფეოდალურ რეაქციულ ხაზს ეთანხმებოდა: საერთო მტერი იყო დასამარცხებელი — მეფე ახალკაც უხანოებით... (წ. 4, ფ. 41—48).

[§ 2. ძირძველ აზნაურთა ბალაშკრება სამეფო კარში „უზვაროთა და უხანოთა“ წინააღმდეგ.]

4. დიდებულთა ვიეთმე ხელისუფალთა ტყვეს ფიცი ესრეთ, ვითარმედ: აღარ ვეგებით ძუელთა ხელისუფალთა და გამგებელთა საქმისათა ფარმანსა ქვეშე მყოფნი, ვინაჲთგან მათგან დაძრვილნი და უნატოდ გაძეულნი ვართ, და გუარიაინნი და მსახურეულნი სახლნი უპატიოდ და უსახელოდ გასრულ ვართ უგუაროთა და უხმართაგან“. (ისტ. აზმ. 76, მდ. 404).

ამ ფრიად საყურადღებო, თუმცა, სამწუხაროდ, მეტის მეტად მოკლე ცნობიდან არა მარტო ისა ჩანს, რომ გიორგი მეფემ ერთგული უგვაროები დააწინაურა ორგულ დიდგვარიანთა ადგილებზე და მათ უღდა ხელთ უმაღლესი სამოხელეო თანამდებობანი (ამირსპასალარის, მანდატურთუხუცესის და მსახურთუხუცესის), არამედ ისიც, თუ როგორ მოქმედებდნენ ეს უგვაროები. აქ უშეველად

იგულისხმება არა მარტო ის, რომ გიორგი მეფე იყო ამ საქმეში აქტიურად მოქმედი, არამედ ისიც, რომ ეს უგვარონი იყვნენ ნაკლებად აქტიურები. ეს უგვარონი გულხელდაკრეფილი კი არ უცდიდნენ გიორგი მეფის აქტიურ ინიციატივას, არამედ, უეჭველია, თვითონაც აქტიურად მოქმედებდნენ, მეფის ერთგულებაზე თავსა სდებდნენ, დიდად შველოდნენ მას მძიმე პირობებში და ორგულ დიდგვარიანებთან ბრძოლაში მეფეს შესაძლებლობას უქმნიდნენ სხვა დასაყრდენი მოენახა („ერთგულები“). თუ ეს არა, რატომ დიდგვარიანებითვე არ შეცვალა მეფემ ორგულობის გამომყვანებულ დიდგვარიან მოხელეთა ადგილები?... უეჭველია, გარდა ამისა, რომ ეს უგვარო უხანოები არა მარტო მეფის ერთგულებით ხასიათდებოდნენ, არამედ თვალსაჩინო საზოგადოებრივი ძალითაც. თუ ასე არა, მეფე ვერ შეურაცხყოფდა დიდგვარიანთა სახლებს და უკიდურეს შემთხვევაში აშკარა მოლაღატე დიდგვარიანის ადგილზე ის ნაკლებ მოლაღატე დიდგვარიანს დანიშნავდა. აქი იყვნენ, როგორც ცნობილია, ერთგულ გვარიანთა სახლები (მაგალითად, მხარგრძელები, ჭიაბერისძენი). და თუ მიუხედავად ამისა მეფე უგვაროებს სდებდა ასეთ პატივს, ეს იმის მაჩვენებელია, რომ უზადო ერთგულება, გიორგი მეფის აზრით, ამ უგვაროებს ახასიათებდა და ანგარიშგასაწევი ძალაც იყვნენ. ხომ ცნობილია, რომ არც თორელი და არც მხარგრძელი — თითქოდა ერთგულთა სახლები — არ ყოფილან უყოყმანო ერთგულები, როგორც, ვთქვათ, ჭიაბერი ან ყუბასარი, არამედ თავდაპირველად აჯანყებულ დემნა-ორბელთა მხარეზე იყვნენ და თავიანთი „ერთგულება“ მეფეს იმით აჩვენეს, რომ პირველები გამოეთიშნენ საეჭვოდ გამხდარ საქმეს და მეფის ბანაკში გადმოვიდნენ... ცხადია, მეფე ეჭვის თვლით უცქეროდა ასეთ „ერთგულებს“ და ნდობა-უპირატესობას ანიჭებდა აფრიდონ-ყუბასარებს, რომელთა მეფის ერთგულებაში შეეჭვება შეუძლებელი იყო, რაც მათ საქმით დაამტკიცეს დემნა-ორბელთა აჯანყების დროს. (ასეთივე ერთგულებად საფიქრებელია, ეჩვენებოდა გიორგი მეფეს ყუთლუ-არსლანი და ჭიაბერი ეს უკანასკნელი შერჩა მეფის ერთგულებას, ყუთლუ კი „ჯორის სახედ ორბუნება“ აღმოჩნდა... არც ერთი და არც მეორე დიდგვარიანი შეიძლება არ იყვნენ, მაინც და მაინც ძირძველები არ იყვნენ, მაგრამ ისინი არც უგვარონი ყოფილან).

და ამრიგად, გიორგიმ მთელი სავაზირო შეცვალა თავისი ერთგულებით და გაზრდილებით (მეფის კარზე, ჩანს, არა მარტო დიდგვარიანთა შვილები იზრდებოდნენ: მეფის გაზრდილი იყო ყუბასა-

სარი... შერმადინიც ხომ ავთანდილის გაზრდილი იყო... ვარდნილი დიანის მამა მსახურთუხუცესი იყო. მას აჯანყებაში თითქო მონაწილეობა არ მიუღია, მაინც და მაინც ჩვენ ამის შესახებ ცნობა არ მოგვეპოვება, მაგრამ არც ერთგულება გამოუმჟღავნებია ისეთი, რომ აღნიშვნის ღირსი ყოფილიყო და გიორგი მეფემ მის ადგილას აზნაურის ყმა აფრიდონი დასვა. აფრიდონის დამსახურება განსაკუთრებული უნდა ყოფილიყო. ის ხელშინაური გახდა სასახლის და მცველთა უფროსი. ამრიგად, მთელი სავაზირო (გარდა ჭყონდიდელისა) უგვართა და ერთგულთა ხელში აღმოჩნდა. ახალი ვაზირები, ყველაფრიდან იგულისხმება, ენერგიული და აქტიური ადამიანები იყვნენ... ამიტომაც შეეძლოთ გაფიცულ დიდგვარიან მოხელეებს ეთქვათ, რომ ისინი მათ მიერ „დაძრკვილნი და უნატოდ გაძეულნი“ იყვნენ... საქმე ის იყო, რომ, თუ აქამდე რომელიმე უგვარო თანდათან აცოცდებოდა მმართველობის მაღალ საფეხურზე (მამა მცირედ, შვილი უფრო, შვილიშვილი კიდევ უფრო), ამავე დროს გვარს დაიძველებდა, დიდგვარიანთან დამოყვრებით გვარს გაიკეთილშობილებდა, სიმდიდრეს შეიძენდა და დიდაზნაურულად სამსახურს გასწევდა ლაშქარ-ნადირობაში, თავის ძველ მეგვარეებს მკვეთრად გამოეყოფოდა, — ასეთი ახალკაცი უგვარო და უხანო აღარ იყო და ძირძველები, მართალია, ამრეზილად, რამოდენიმედ, მაინც ითმენდნენ და ბოლოს და ბოლოს თავიანთ წრეში იღებდნენ (მხარგრძელები)... სულ სხვა იყო ეხლა გიორგის დროს (და ასევე იყო დავითის დროს და იმიტომაც იყო, რომ აყვირდნენ დიდგვარიანები). მეფემ ყოვლად უგვარო ნაყვიჩაყარი ყუბასარ, და არანაკლებ უგვარო აზნაურის ყმა აფრიდონ სახელმწიფოს უმაღლეს თანამდებობაზე განაწესა და დიდგვარიანთა სახლის შვილები მათ ბრძანების ქვეშ მოაქცია... და იყვირეს.)

მსახურთუხუცესი აფრიდონ თითქო თრიალეთის ერისთავი იყო¹. თუ ასეა, გასაგებია მისი ერთგულება გიორგი მეფის წინაშე დემნას განდგომის დროს. დემნა, გამოდის, მისი მეთვალყურეობის ქვეშ დააბატიმრეს კლდეკარის ციხეში, შემდეგ თვალები დასწვეს და იქვე მოკვდა. აფრიდონი, თუ იგი კლდეკარის და თრიალეთის ერისთავი იყო, უეჭველია საზიზღარი და საზარელი იქნებოდა გიორგის ორგულ დიდგვარიანთათვის... $\left(\frac{4}{21} \text{ ფ. } 84-88\right)$.

¹ იხ. ქვემო წინისის წარწერა (რედ.).

5. თამარი მეფეთ აკურთხეს ძველი წესით. (თითქოს) საერთო სიხარული სუფევდა... და სწორედ ასეთ დროს „იწყეს რომელმაც ძუელბერი კაცთა დაუდგრომელობისა საქმე: და დიდებულთა ვიეთმე კელისუფალთა ყვეს ფიცი ესრეთ, ვითარმედ: აღარ ვეგებით ძუელთა კელისუფალთა და გამგებელთა საქმისათა ფარმანთა ქვეშე მყოფნი, ვინაფთგან მათგან დაძრცვილნი უნატოდ გაძეულნი ვართ და გუარიანნი და მსახურეულნი სახლნი უპატიოდ და უსახელოდ გასრულ ვართ უგუაროთა და უკმართაგან“. (ისტ. აზმ. 76, მდ. 405).

გაიფიცნენ, როგორც ჩანს, არა ყველა დიდებულნი ხელისუფალი, არამედ „ვიეთმე“, ცხადია — ძირძველი დიდებულნი ხელისუფალნი, როგორც თვითონაც ამბობენ.

ისე ჩანს, „ძუელთა კელისუფალთა და გამგებულთა საქმისათა ფარმანსა ქუეშე მყოფნი“ გამოდიან კონკრეტულად ორი პირის წინააღმდეგ.

ეს რომ ასეა, იქიდან ჩანს, რომ ეს ფაცი ყვეს ვიეთმე დიდებულთა კელისუფალთა, რომელთაგან სამი სავაზირო ადგილი ხუთიდან უგუარო და უკმარებს ეკავათ. და დიდებულნი კელისუფალნი ვერც იტყოდნენ უგვაროთა და უკმართაგან დაძრცვილნი და უნატოდ გაძეულნი ვართო, მხედველობაში რომ ვიდაც-ვიდაცეები ჰყოლოდათ და არა ისეთი კელისუფალნი უგვაროთაგან, რომელთაც მათი მიმძღავრება შეეძლოთ. ასეთები კი იყვნენ ამირსპასალარი, მანდატურთუხუცესი და მსახურთუხუცესი... ახალკაცები, მეფის მიერ ამოწეულნი, ჩანს

ენერგიას იჩენენ. ეს კი აშფოთებს ძირძველებს $\left(\frac{4}{21} \text{ ფ. 11}\right)$.

საყურადღებო ისაა, რომ ეს დიდებულნი კელისუფალნი, მეფის კარზე შეურაცხყოფილნი მეფის პოლიტიკით უგვარო, უხანოთა მიკერძებით, ესლა როცა საამისო დრო დაუდგათ, ცალცალკე თავთავისთვის კი არ მიიწევენ, თავიანთ ციხექვეყანას კი არ მიმართავენ, როგორც ამას მოიმოქმედებდნენ ძველად, ადრე-ფეოდალურ ხანაში, „მთავრობის“ (სენიორობის) ხანაში, ასეთი რამ ფიქრადაც კი არ მოსდით და თავიანთი შეურაცხყოფილი სახლების პატივის აღდგენას იმავე მეფის კარზე ცდილობენ უგვარო-უხანოთა გაძევებით სამეფო კარიდან და მათ მიერ უსამართლოდ მიტაცებულ დიდების კვლავ დაუფლებით... ასე, რომ დიდება და კელი მეფის კარზე არის ესლა ის, რისთვისაც იბრძვიან ძირძველებიც და

უხანოებიც და ძირძველები ცდილობენ ხელიდან არ გაუშვან, ღვიძლიდანვე მათი კუთვნილი პრივილეგიები, რომლებშიაც მათ შეეწის პოლიტიკის წყალობით უგვარონი შესცილებიან. მაგრამ ბრძოლის კერძოული მოგება საკმარისი არაა, ბაგრატ-დავითები და გიორგები არ გადაიღვეიან—ეპოქა ასეთია და დიდებული ხელისუფალნი სხვა გარანტიას ეძებენ ახალი შესაძლებელი, მოსალოდნელი და კარს მომდგარი შემოტევისაგან უგვართა და მეფის მხრით. ეს გარანტია იპოვა ყუთლუ არსლანმა: კონსტიტუციის შეცვლა. ეს იყო სრულიად კანონზომიერი მწვერვალი პოლიტიკური ბრძოლისა. ეს იყო ღია დაპირისპირება მეფის თვითმპყრობელური თეორიის წინააღმდეგ, მეფის უფლების ღმრთის ნებითობის წინააღმდეგ (რა თეორიასაც უგვარო-უხანონი იცავდნენ...). სულ ერთიმეორეს ეთანხმება და ერთსა და იმავეს გულისხმობს: ძველი წესით მეფის

კურთხევა, დიდგვარიანთა გაფიცვა და ყუთლუ $\left(\frac{4}{21}\right)$ ფ. 13).

6. „აფრიდონ, აზნაურისა ყმობისაგან ღმრთის მობაძავისა წყალობითა კაცქმნილი და მსახურთუხუცესობამდის მიღწეული, თმოგვისა და სხვათა ციხეთა და ქუეყანათა პატრონობითა აღზევებული“. (ისტ. აზმ. 77, მდ. 406).

აფრიდონი აზნაური, თუნდაც მცირე, არ ყოფილა. ეს აზნაურის ყმა იყო. აფრიდონ გლეხი არ ყოფილა. ასე რომ ყოფილიყო. ისტორიკოსი იტყოდა კიდევაც და ეს შეუძლებელიც იყო, რადგან გლეხი აზნაურის საკუთრება იყო და მეფეს („ღმრთის მობაძავს“) მასთან საქმე არ ჰქონდა. ან აზნაურის გლეხისაიდან და რაის მიხედვით უნდა დაენახა მეფეს? და ბოლოს, გლეხს „ყმა“ არ ეწოდებოდა.

„აზნაურის ყმა“ ის თავისუფალი კაცი იყო, რომელიც აზნაურს ყმობით ემსახურებოდა: ძღვენით, ხადილით, თავსდადგომით, ხლებით, ლაშქრობით და არა ბეგარა-მუშაობით, „აზნაურის ყმა“

მდაბიორ მოლაშქრეთა წრიდან იყო... $\left(\frac{4}{21}\right)$ ფ. 14).

7. დიდგვარიანი კელისუფალნი გაიფიცნენ და უგუაროთა და უქმართა გაძევება მოითხოვეს. ისტორიკოსს არ მოსწონს მათი ასეთი საქციელი. ბოდიშს ხდის თამარს „დადაცათუ ერთგული და კარგი მოყმე და ჭაბუკი იყო ყუბასარ, გაზრდილი პატრონთაგან, და იყო ამირსპასალარი და მანდატურთ-

უხუცესი, გარნა სენისა მიერ, ფილენჯად წოდებულისა, მოეღებინა ენაჲ, ხელი და ფერკი. და აწუიეს მეფესა თამარს მოღებად ყოვლისა დიდებისა, ქონებისა და სიმდიდრისა. გარნა უქმ იქმნა განზრახვა მათი. ვინაჲთგან თამარი სახიერ იყო და მოწყალე, მოიხვსენა სიყუარული, სამსახური და ზრდილობა მისი, და, თვნიერ ჳელისუფლობისა და ლორესაგან კიდუ, არარაჲ დააკლო და ეგრეცა სიყუარულითა დიდითა და პატივითა დაიჭირა დღემდე მიცვალებისა მისისა. კჳალად აფრიდონ აზნაურისა ყმობისაგან ღმრთის მობაძვისა წყალობით კაცქმნილი და მსახურთუხუცესობამდის მიღწეული, თმოგვისა და სხუათა ციხეთა და ქუეყანათა პატრონობითა აღზევებული, მოიშალა და დაიმჯო ნებითა და თნევითა დაქშართაჲთა და ბ რ ძ ო ლ ის ა მ ყ ო ფ თ ა ქ ე ლ ის უ ფ ლ ე ბ ის ა და დ ი დ ე ბ ის ა თ ვ ის უ რთიერთას დაუწყეს ზიდვა (ისტ. აზმ. 76—77, მდ. ქცა. 405).

ავტორი, უეჭველია, მხოლოდ ორ პირს გულისხმობს, რომელთა წინააღმდეგაც მიმართული იყო ძირძველთა შეტევა. ის, უთუოთ იტყოდა, რომ ვინმე სხვა უგვაროს წინააღმდეგაც ყოფილიყო მიმართული ძირძველთა გაფიცვა. ეს არის ოლონდ, რომ ძირძველებმა ამ თავიანთ გამოსვლას ზოგადი სახე მისცეს, განზოგადებული ჩივილით დაასაბუთეს (თუმცა ასეთი გამოთქმით მათ შეეძლოთ ის ორი უგვარო ეგულისხმათ). ამრიგად, ძირძველები გაეფიცნენ „ძუელთა ჳელისუფალთა და გამგებელთა საქმისათა“ აქაო და „მსახურეულნი სახლნი უნატოდ და უსახელოდ გასრულვართ უგუაროთა და უქმართაგან“. შეუძლებელია, რომ ძირძველთა შეტევის ობიექტი ყოფილიყო მაშინდელი მეჭურჭლეთუხუცესი — „ეს ძუელი ვაზირი“ და მსახურთუხუცესის თანასწორი (კარის გარიგება). ამის შესახებ უსათუოდ იტყოდა ისტორიკოსი. პირიქით, ისე ჩანს რომ ყუთლუ გაფიცულ ძირძველებთანა: იმ „ზიდვაში“, ყუბასარის დაცემას რომ მოჰყვა, ყუთლუ ცხოველ მონაწილეობას იღებდა — ამირსპასალარობას და სომეხთა მეფეთა ადგილზე ჳდომას აპირებდა. შეუძლებელია ყუთლუს ეს განზრახვა ჩვენ სხვა დროისათვის ვივარაუდოთ. ყუბასარის ნამემკვიდრევეზე იბრძოდნენ და, ამ ვითარებაში, არც წარმოიდგინება, რომ ყუთლუ უგვაროთა და უხმართა რიგიდან ყოფილიყო: ძირძველებმა გაფიცვით თავიანთი სახლების პატივი აღიდგინეს და ყუთლუს, თუ ის უგვარო იყო, როგორღა შეიძლებოდა ამირსპასალარობაზე ეოცნება. ეს ხომ საქ-

მის თავიდან დაწყება და გაფიცულთა გამარჯვების ლიკვიდაციის
იქნებოდა? $\left(\frac{4}{21}\right.$ ფ. 23—24).

[§ 3. ყუთლუ-არსლანის ღასის (აკარავისმელთა) ბამოსვლა.]

8. ძირძველებმა გაფიცვა მოიგეს, ბრძოლა შეექმნათ ვაკანტურ კელისუფლობისა და დიდებისათვის და „ურთიერთს დაუწყეს ზიდვა“ (ისტ. აზმ. 87, მდ. 406—407). საქმე ისე კი არ უნდა წარმოვიდგინოთ, თითქოს ბრძოლამოგებულებმა ეს თანამდებობანი თავისთვის დაირიგეს, ეს სრული ანარქია იქნებოდა, არამედ ისე, რომ ძირძველები მეფესთან იაჯნენ ამ ვაკანტურ სავაზირო ადგილებს (აი ისევე, როგორც გრიგოლ ასათისძემ იაჯა არიშიანის ადგილზე ჯდომა სასთაულობთა) და ურთიერთს ეცილებოდნენ ისე, რომ ურთიერთის პრეტენზიებს უარყოფდნენ და თავთავიანთვის ცდილობდნენ. ასე რომ ეს ვაკანტური ადგილები ცარიელი რჩებოდა, ვიდრე ყუთლუს გამოსვლაც არ ჩათავდა და დიდებულთა ერთნებაობითა და თანადგომითა სასურველი კანდიდატები არ შეარჩია მეფემ. მეჭურჭლეთუხუცესი ყუთლუ-არსლანი არ შეიძლება ყოფილიყო „უპატიოდ და უსახელოდ“ გასული სახლის შვილი. ის შეურაცხყოფილი არ შეიძლება ყოფილიყო, მაშასადამე არც ერთიმეორის ზიდვაში მონაწილე არ უნდა ყოფილიყო. მაგრამ ის იყო „ცხოველი ჯორის სახიან ყოფილი“, გონების მზაკვარებით შეპყრობილი და რა ხელსაყრელი დრო შეარჩია, სარბიელზე გამოვიდა, აქამდე მიდუმებულნი. მეფის მარად მმადლობელი უნდა ყოფილიყო და ერთგული, ფიქრობს ისტორიკოსი და ასეთი უკუღმართობა და ტახტის ორგულობა გამოამყლავნაო. $\left(\frac{4}{21}\right.$ ფ. 15).

9. და აი ამ უმადურმა ყუთლუმ „მომღებელმან წესსა რასამე სპარსთაგანისამან ითხოვა კარავი დადგმად ველსა ისანისსა და სანახებსა სალოდებელისსა და თქუა: „დასხდომილნი მუნ შიგან, განმგებელნი მიცემისა და მოღებისა, წყალობისა და შერისხვისანი, ვჰკადრებდეთ და ვაცნობებდეთ თამარს, მეფესა და დედოფალსა; მა-

ვინც არ უნდა იყოს სოციალურად ყუთლუ-არსლანი (მაინცდა-მაინც დაბალი წრიდან ის არ ჩანს რომ იყოს), სულ ერთია მისი მოთხოვნილები ხასიათი ისეთია, რომ სარჩევი და საფიქრი არაფერი რჩება, ის დიდგვარიანთა ინტერესებს გამოხატავს, ის დიდგვარიანთა ბრძოლის დამგვირგვინებელია, მისი უმაღლეს საფეხურზე ამყვანია, უმაღლესი სახის პოლიტიკური ბრძოლის ჩამომყალიბებელია. სრულიად წარმოუდგენელია, რომ ის რაღაც პლუტოკრატიის ინტერესების გამოხატველია. ზოგად მოსაზრების გვერდით ამას ეწინააღმდეგება ყველაფერი, რაც კი ყუთლუსთან არის დაკავშირებული. მისი თანაშეფიცულები (დიდებულნი და ლაშქარნი), მისი განზრახვა ამირსპასალარად და სომეხთა მეფეთა ადგილზე დაჯდომისა. ხომ აშკარაა, რომ ყუთლუს თანაშეფიცულნი ლაშქარნი და დიდებულნი ისნის კარავში თავიანთ თავს გულისხმობდნენ და არა ისევ უგვარო-უხანოებს. მაგრამ საიდან წარმოსდგა ეს შეხედულება, რომ ყუთლუ-არსლანი უგვაროა, რომ ის პლუტოკრატიის წრიდან გამოსულია? (ივ. ჯავახიშვილი, ს. კაკაბაძე, ს. მაკალათია, შ. მესხია) რომ ეს მოძრაობა „მესამე წოდების“ პოლიტიკური გამოსვლაა (მაკალათია). შეცდომის სათავე ტექსტის არასწორი გაგებისაგან წარმოსდგება. პირველი ისტორიკოსი ხმარობს: „ცხოველმან ჯორის სახიან ყოფილმან ვითარ მისცემს ბიჭთა გონებისა მზაკვრებად, მომღებლმან წესსა რასმე სპარსთაგანისამან...“ და მეორე ისტორიკოსთან „სიმდიდრესა ზედა ალაღებულნი“. ასეთი დახასიათება კარგად თავსდება დიდგვარიანთა მიმართაც და არავითარი საჭიროება არ არის მესამე წოდების თუ პლუტოკრატიის ძებნისა:

1) ყუთლუ იმ უგვაროთა რიგიდან არ ყოფილა, რომელთა წინააღმდეგ ძირძველებმა გაფიცვა გამოაცხადეს;

2) ყუთლუ ძირძველთა ამ გამარჯვების დროს ყუბასარის ადგილს დაყინებით იჩემებდა („თავისა ამირსპასალარად განმზადებული“).

3) ყუთლუს თანაშეფიცულნი ლაშქარნი და დიდებულნი იყვნენ.

4) ბოლოს, ყუთლუს მოთხოვნილება „დასასრულსა კელმწიფობასა პატრონისა მომცემელი“ იყო ამ ლაშქართა და დიდებულთა (თანაშეფიცულთა) სასარგებლოდ.

გებაში ექვი შევიტანოთ. $\left(\frac{4}{21} \text{ ფ. } 15\right)$.

10. ყუთლუს პროგრამის გამო: „ესე ვითა საწყინელ იყო, — დასასრულსა კელმწიფობასა პატრონისსა მიმცემელი — ესრეთ იწყინა და გაიკვირვა და გაიგონა უკლებლმან გონებითა და საუნჯემან სიბრძნისამან. და მოიღონა კელთგდებამ თავისა მის მოქმედთაჲსაჲ და, თანამზრახველ მყოფელმან ერთგულთა და საკუთართა მისთამან, შეიპყრა ყუთლუ-არსლან მეჭურჭლეთუხუცესი და აწ თავისა თვისსა ამირსპასალარად და სომხითს სომეხთა მეფისა ადგილსა, ლორეს, დაჯდომად განმზადებული“. (ისტ. აზმ. 77, მდ. 407).

აქედან ისა ჩანს, რომ მეფე ამ დროს ეყრდნობა ერთგულებს და საკუთრებს, ე. ი. ხელშინაურებს, დარბაზის ყმებს (ნახე „საკუთარი“) და არა დიდებულებს. ამ საკუთრებს ევაზირება და დიდმნიშვნელოვან გადაწყვეტილებას მიიღებს: მოქმედთა თავის (მეთაურის) დატყვევებას. ცხადია ეს ერთგულ-საკუთარნი საკმაო ძალისანი უნდა ყოფილიყვნენ, რომ ასეთი გადამჭრელი ღონისძიების მიღება უევაზირეს მეფეს, მაგრამ არც იმოდენა უნდა ყოფილიყო ერთგულთა და საკუთართა ძალა, რომ მეფე აჯანყებულ-გაფიცულთა შემორიგებას არ ცდილიყო კომპრომისის გზით... $\left(\frac{4}{21} \text{ ფ. } 25\right)$.

11. თამარმა ყუთლუ დააჭერინა. „ვითარცა ცნეს ესე ლაშქართა თანაშეფიცულთა და თანაშემწეთა მისისა მის მზად გამყოლობისა და უკეთურებისათა შეიყარნეს და უკუაგდეს და დაადგინეს ახალი სიმტკიცე ყუთლუ-არსლანისა გაშუებულობისაჲ და არ მიშუებისა ვნებად მისდა მეტყუელნი, განემზადნეს ისინისაცა შემობმად“ (მამ შეთქმულები ისანში არ ყოფილან!!!). (ისტ. აზმ. 77).

აქედან კარგად ჩანს, რომ ყუთლუსთან შეფიცულნი არ ყოფილან სუსტნი და გადამჭრელი ზომების მიღებას, ძალის მოხმარებას აპირებენ. ეს ცნობა დიდი ყურადღების ღირსია: ვინ იყვნენ ეს გაფიცულები, რომ ასე თავგამოდებით იცავენ თავიანთ მეთაურს? მათი გაბედულება იქამდე მიდის, რომ იარაღით სასახლის აღებასაც კი აპირებენ... მაშასადამე იმედი აქვთ რომ მეფის ერთგულთა და საკუთართა წინააღმდეგობას დაძლევენ და ისანს სასახლეს აიღებენ... მაგრამ აქაა უმთავრესი საქმის სერიოზულობა. გაფიცულები

არ ერიდებიან თვით სასახლის აღებასაც კი, ე. ი. მეფის შეუძღვრად ყოფნასაც კი. შეუძლებელია, რომ ეს შეფიცულები („ლაშქარნი“ „დიდებულნი“) უბრალო მოქალაქენი ყოფილიყვნენ. ეს იქიდანაც კარგად ჩანს, თუ რით დამთავრდა ეს მოძრაობა: დიდებულთა ერთნებობა-თანადგომის კომპრომისული ფორმულით. შესანიშნავია: დავითი არავის არაფერს ეკითხება და ამას თეორიულად ასაბუთებს მეფის ხელისუფლების ღვთის მიერობით მისი ისტორიკოსი. მისი თეორიაა: მეფე შეუზღუდველი, ქვეშევრდომები მისი ნების შემყურენი.. როგორც ღვთის, ისე მეფის წინააღმდეგ ფიქრი და საქციელი ბოროტებაა, რომელსაც ღმერთი სჯის. ამ ქვეყნად ღმერთი მეფის ხელით მოქმედებს, მაშასადამე მეფის მოქმედება შეუვალია, ღვთისმიერია. მაშინაც, დავითის დროს, ყველა არ იყო, ჩანს, ამ თეორიის მომხრე და მეფის თვითნებობას უსამართლოდ უყურებდა... ბრძოლა სულ უფრო და უფრო მწვევდებოდა, რაც უფრო მწვევდებოდა კლასთა ბრძოლა და მწარმოებელი საზოგადოების დაუფლებისათვის ესა თუ ის კლასი სახელმწიფო საჭეების ხელში ჩაგდებას ისწრაფოდა... ამ აბსოლუტისტურ თეორიას იმთავითვე პრაქტიკულად უპირისპირდებოდა სხვა თეორია — ფეოდალური თეორია... რომელმაც ყუთლუ-არსლანის სახით სრულიად ჩამოყალიბებული პოლიტიკური სახე მიიღო...

ღვთისნებითობის თეორია, უეჭველია, ბიზანტიის სამყაროდან, ქრისტიანულ საეკლესიო წრეებში შექმნილი, შემოტანილი ჩანს, მაგრამ ამით ამ თეორიის პრაქტიკულ პოლიტიკური მნიშვნელობა საქართველოს სინამდვილეში არ მცირდებოდა. მართო ის რად ღირს, რომ ეს თეორია ქართულ პოლიტიკურ სარბიელზე სწორედ დავითის დროს გამოდის. მართალია, ღმერთი აქამდეც მეფის მხარეზე იყო მაღალ ფეოდალებისა და მეფის ბრძოლის დროს, — ბაგრატ IV და აბაზაძენი — თუმცა ამ თეორიას როდი იზიარებდნენ დიდგვარიანები და თავიანთ ბრძოლას არანაკლებ სამართლიანად თვლიდნენ. მაინც დავითის დროიდან ეს ბრძოლა უფრო მაღალ საფეხურზე ავიდა (სუმბატი, მართალია, აზნაურთა ლაღობაზე ჩივის, მაგრამ აქ განსაკუთრებულ რაღაც დანაშაულს, მაინც და მაინც ცოდვას არ ხედავს. სულ სხვაა დავითის დრო: აქ მეფე ღმერთს განსახიერებს დედამიწაზე და მის წინააღმდეგ მოქმედება ღვთის წინაშე დანაშაულია)... ამის სრულიად საწინააღმდეგოა თამარის დრო. მეფის უფლება-მოქმედების შესახებ მსჯელობა დავითის დროიდანვე რომ მოსდევდათ დიდებულ აზნაურებს, ეხლა თამარის

დროს, სრულიად გარკვეულ თეორიად ჩამოყალიბდა, სრულიად საწინააღმდეგოდ მეფის ღვთისმშობის თეორიისა. მართალია არ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ყუთლუს და მის გაფიცულებს მთელი სიღრმით არ ესმოდათ თუ რას ითხოვდნენ. რა თქმა უნდა არა. ეს თუნდაც იქიდან კარგად ჩანს, რომ ვიდრე ყუთლუ გამოვიდოდა მის მომხრე დიდებულთ და ლაშქართ მასთან ერთად ფიცი დაუღვიათ. ფიცი ამ შემთხვევაში შეთქმის მომენტით იგულისხმება, მაშასადამე შეთქმულან, უმსჯელნაით, გადაწყვეტილება მიუღიათ, ყუთლუს მოთავეობით. შეიძლება ავტორიც იყო იგივე ყუთლუ. შეთქმულთ კარგად ესმოდათ, ჩანს, საქმის სერიოზულობა — თამარის მომხრეთა დასს შეფიცულთა მოთხოვნა „დასასრულსა კელმწიფობასა პატრონისსა მიმცემელ“-ად შეუფასებიათ. ე. ი. პატრონის კელმწიფობას დასასრულს აძლევდნენ, მაშასადამე, კელმწიფობა კარავისელებზე გადმოდდიოდათ, ე. ი. რესპუბლიკა... მაგრამ არანაკლებ ცხადად ესმოდათ ეს მდგომარეობა მეფის საკუთართ და ერთგულთ, რომელთაც მეფისათვის ყუთლუს ხელთგდება განუზრახავთ. ამის საპასუხოდ ყუთლუს თანაშეფიცულებს კიდევ უფრო გაბედული ნაბიჯი გადაუდგამთ—ახალი სიმტკიცე დაუდგენიათ, რომ ყუთლუს არაფერი ევენოსო და სასახლეზე შემოტევისათვის მომზადებულან. ამრიგად, ორი დასი ერთი მეორის შესაბამელად გამზადებული ნაბიჯი გადაუდგამთ—ახალი სიმტკიცე დაუდგენიათ, რომ ყუთლუსაუკუნოვანი ბრძოლა იმის გამო, თუ ვის დარჩებოდა ბატონობა სახელმწიფო ორგანიზაციაში, რომ ამით უზრუნველყო შეუცილებელი ბატონობა ქვეყნის მწარმოებელ საზოგადოებაზე, — აი ეს ბრძოლა გადაწყვეტის პირას იდგა — ფოკუსში თავი მოეყარა და ორი შეიარაღებული დასის სახით მეფის სასახლის გარშემო დარაზმულიყო...

ცალკე საკითხია, სად ირაზმებოდნენ ყუთლუს შეთქმულები. უეჭველია არა ისანში, სადაც მეფის სასახლეები იყო. აქ მეფის საკუთარნი და ერთგულები იქნებოდნენ გამაგრებულნი. ჩანს „ლაშქართ“ და „დიდებულთ“ აქვე თბილისში ჰქონდათ სასახლეები და მრავლად უნდა ჰქონოდათ... ყუთლუ მეჭურჭლეთხუცესი იყო, ქა-

ლაქიც მას ექვემდებარებოდა. $\left(\frac{4}{21}\right)$ ფ. 18—22).

12. ფრიად სერიოზული მომენტი იდგა. ყუთლუს დასი და მეფის საკუთართა და ერთგულთა დასი ერთი მეორეს უნდა დატაკებოდნენ.

საფრთხეში იყო მეფის ხელისუფლება და თვით მეფე. გამარჯვების დღე იდგა. ჩანს, საქმის სერიოზულობა ესმოდათ ორივე მხარეს და საქმის იარაღით გადაჭრას ერიდებოდნენ: გამარჯვებაში დარწმუნებულნი არ იყვნენ, და ვიდრე ასეთი ყოყმანი იყო, მეფემ აიღო მოქმედების ინიციატივა და მოლაპარაკებას მიმართა. ისტორიკოსის თეორიით „ქელი საუფლო და მკლავი მაღალი შემწე და ანამბრძოლ ექმნებოდა მბრძოლთა მათ მისთა ზედა და, მის წილ ამღებელი ჭურისა და ფარისაჲ, ეკუთებოდა დამხობად წინააღმდეგობთა მისთა, ცუდ სამე იქმნა განზრახვაჲ მათი (ჩანს ყოყმანობდნენ ვერ ბედავდნენ)... და ამას შინა თამარ, წარმგზავნელმან ორთა საბატოთა დედოფალთა დედოფალთამან, რომელი იყო ერთი ხუაშაქი ცოქალი, დედაჲ ქართლისა ერისთავთ-ერისთავისა რატისი და ერთი კრავაჲ ჯაყელი, დედა აწ მყოფთა სამძივართა უბრძანა ფიცით მონღოზაჲ და სხუისა არავისი ბრალობაჲ“. (ისტ. აზმ. 77—78).

ისტორიკოსს მდგომარეობა ისე ესმის, და ეს ასეც იყო, რომ ყუთლუს დასი მეფობას ემუქრებოდა. ღმერთი ასეთ შემთხვევაში მეფის მხარეზე გამოდის და მეფის მოწინააღმდეგეების დასამხობად ხელთ აიღებს „ჭურსა და ფარს“. საქართველოს წარსულში დიდგვარიანნი არაერთხელ გამოსულან მეფის წინააღმდეგ. უმთავრესად ეს იყვნენ ცალკეული დიდგვარიანნი თავიანთი მოკიდებულებით („პარტიები“) თუ ჯგუფურად, ასე მაგ. ბაგრატ III წინააღმდეგ „აფხაზები“ და ქართლები, ბაღვაში, გიორგი I წინააღმდეგ კახნი, ჰერნი, ტაოელნი აზნაურნი, ბაგრატ IV წინააღმდეგ ბაღვაში, აბაზაძეები, გიორგი II წინააღმდეგ ქვაბულისძენი, ივანე ლიპარიტის ძე, ვარდან სვანთა ერისთავი, დავითის წინააღმდეგ ძაგან აბულეთის-ძე, ბაღვაში და ქართლის დიდებულები; დემეტრეს წინააღმდეგ მისი შვილი დავით, გიორგი III წინააღმდეგ მისი ძმისწული დემნა და ორბელები... მაგრამ ყველა ეს გამოსვლა მეფის პერსონის წინააღმდეგ იყო მიმართული, მეფეთა გადაყენებას, შემონაზონებას, სხვის გამეფებას ისახავდა მიზნად (ასეთ გამოსვლათაგან გამარჯვებით დამთავრდა დავით უფლისწულისა და მისი დასის გამოსვლა გიორგი II წინააღმდეგ, რასაც დავითის გამეფება და საშინაო პოლიტიკის სრული შეცვლა მოყვა). თამარის დროს სხვა ვითარება იმით იყო, რომ დიდგვარიანები აგრე ღიად დაუპირისპირდნენ უგვაროებს და მეფისაგან მოითხოვეს უგვართა მიმდგომობის პოლიტიკის შეცვლა (პირველი გამოსვლა), შემდეგ კი ამის გარანტიად მოითხოვეს პოლიტიკური წესწყობილების ძირითადი ცვლილება. ეს იყო დასრულებული, მაღალ საფეხურზე აყვანი-

ლი შეტევა მეფის ხელისუფლების აბსოლუტური ტენდენციების წინააღმდეგ. გადამჭრელი შეტევა სახელმწიფო ძალაუფლების პერსონალურად კოლექტივის მიერ, დიდგვარიანთა მიერ, რაც გულისხმობდა ქვეყნის კოლექტიურ მმართველობას, კარავისელთა მმართველობას. იგულისხმება, რომ ამის სრულიად საწინააღმდეგოს მოითხოვდნენ უგვარო-უხანოები, — მეფის უფლების შეუზღუდავობას, როცა ვარდსა და ნეხვსა... მზე სწორად მოეფინებინა.

• ისტორიკოსი არ ამბობს, თორემ საქმე ასე უნდა ყოფილიყო, რომ გაფიცული კარავისელები ასე ადვილად „მოჰყვეს... ბრძანებასა პატრონისასა“. ჯერ ის ფაქტი, რომ მოლაპარაკებას იწყებს მეფის მხარე აშკარად აჯანყებულ დიდებულებთან, რომელნიც სასახლის აღებასაც კი იმუქრებიან, ეს ფაქტი მაინც და მაინც არ მოწმობს მეფის საკუთართა და ერთგულთა სიძლიერეს. მეორე მხრით, არც აჯანყებულნი ჩანან თანმიმდევრულნი და ადვილად თმობენ მეთაურს, რომელიც, მართალია, ფიზიკურად არ დაუსჯიათ, მაგრამ სახელო ხომ დაკარგა... აი სწორედ აქ შეიძლება გასაღები აღმოვაჩინოთ. ჩანს, ლაშქართა და დიდებულთა შორის ერთსულოვნობა არ იყო, ისევე როგორც ეს აღმოჩნდა ორბელთა აჯანყების დროს.... მეფის მხრით შეთავაზებულმა დათმობამ ადვილად მოშალა შეფიცულთა სიმტკიცე და ყუთლუ ფეოდალური უორგანიზებულობის მსხვერპლი გახადა. საფიქრებელია, მის წინააღმდეგ არა ერთი დიდგვარიანი მოქმედებდა და მის მეთაურობას არა სცნობდა: მეტად დიდი იყო ამირსპასალარობის სახელო, რომლის ხელთგდებას ყუთლუ აპირებდა და კიდევაც მიადწევდა მიზანს, თუ მისი პრექტი სახელმწიფო წყობილებისა განხორციელდებოდა.

($\frac{4}{21}$ ფ. 26—29).

13. ყუთლუს გამოსვლისას თამარმა გაფიცულებთან მოსალაპარაკებლად გაგზავნა „ორი საპატიო დედოფალთ დედოფალი“ რომელი იყო ერთი ხუაშაქი ცოქალი დედა ქართლისა ერისთავთ-ერისთავისა რატიისი და ერთი კრავაჲ ჯაყელი დედა აწ მყოფთა სამძივართა“ (ისტ. და აზმ. 78, მდ. 408). (ქეკელიძის აღდგენა: „და ერთი კრავაჲ ჯაყელთა დედა აწ მყოფთა სამძივართა“ დაუსაბუთებელია). აქედან ცხადია, რომ სამძივარი დიდი გვარია: სამძივრების დედა საპატიო დედოფალთ დედოფალია და მეფის კარზე თამარის მრჩეველია. კარზე სამძივრები თამარის ერთგულად დარჩენილან (ისევე როგორც რატი ერისთავი), (თუ რატიც და სამძივრებიც განდგომილთა შორის არიან და მათი დედები კი

მეფესთან?) ერთ-ერთი სამძივარი კარგად ჩანს. 1189 წელს არსენ სამძივარი საწოლისა და საჭურჭლის მწიგნობარია (ქრონიკები 117, 74). საწოლის მწიგნობარი მეფესთან ფრიად დაახლოებული პირი იყო და „სააჯო კარში“ ჭყონდიდელის შემდეგ პირველი კაცი. მისი საჭურჭლის მწიგნობრობაც ნიშანდობლივი ჩვენება შეიძლება იყოს:

ყუთლუ ხომ მეჭურჭლეთუხუცესი იყო. $\left(\frac{4}{21} \text{ ფ. } 30\right)$.

14. თამარმა კარვისელებს მანდილოსნები გაუგზავნა და „უბრძანა ფიცით მონდობა და სხუისა არავისი ბრალობაჲ და მოჰყვეს დიდებულნი ბრძანებასა პატრონისასა და წინაშე მოსრულთა დავრდობით თაყუანი სცეს, უძალოთა აღიღეს ფიცი პატრონისაგან და მისცეს მას ერთგულობისა და ნებისყოფელობისა მათისაჲ“. (ისტ. და აზმ. 78, მდ. 408).

ისტორიკოსი აქაც ცალმხრივობს და სიტყვაძვირობს (რაც ჩვეულებრივ არა სჭირს). ისე გამოდის, რომ საკმაო იყო მეფეს იმედი მიეცა აჯანყებულთათვის: ბრალს მართო ყუთლუს დავდებ და თქვენგან კი არავისო და ამის შესრულებას ფიცით შეპირებოდა, რომ „მოჰყვეს დიდებულნი ბრძანებასა პატრონისასა“. ჯერ ერთი, თამარი ადასტურებს, რომ ის ყუთლუს არ მოხსნის „ბრალობას“. კარავისელები კი ახლად შეიფიცნენ სწორედ ყუთლუს უვნებლობისა და მისი გაშუებულობის (ე. ი. პატიმრობიდან განთავისუფლების) პირზე... მეორეც, ისტორიკოსს ისე გამოყავს, თითქოს კარავისელები რაღაც დანაშაულს გრძნობენ მეფის წინაშე და უმაღლვე მოინანიეს, როგორც კი მეფე შეპირდა (ფიცით), რომ არავის არაფერს დააბრალებდა. რა თქმა უნდა, ყოვლად უსუსური განმარტებაა. კარავისელები სრულიადაც რაღაც ბრბო არ იყვნენ. ეს პოლიტიკურად მომწიფებული დასი იყო და კარგად ესმოდა, თუ რა რიგ დანაშაულს სჩადიოდა, როცა ყუთლუს პოლიტიკურ პროგრამას იზიარებდა. ის, რა თქმა უნდა, არავითარ დანაშაულს არ გრძნობდა და მისი აზრით, „მართალი საქმისათვის“ იბრძოდა..

თუმცა ისტორიკოსისავე ცნობაც გვაფიქრებინებს, რომ კარავისელები არც აგრე მარტივად დანებებიან მეფეს — მეფემ მათ ფიცი მისცა და მათაც ფიცი მისცეს. ეს თავისთავად არაა პატრონ-ყმული ან, კიდევ უფრო, ხელმწიფესა და ქვეშევრდომთა შორის ეთიკეტი. ეს უფრო თანასწორთა შორის შესაქმებაა. ამიერიდან (ამის ნიადაგზე) კარავისელები (დიდებულები) თავის თავს როგორც მხარეს განიხილავდნენ და ასეთივე მხარედ მეფეს განიხილავდნენ.

ეს კარგად ჩანს ივანე ათაბაგის წერილში რომის პაპის მიმართ. ^{სადაც ის რუსუდან მეფის არჩევაზე (elegimus) ატყობინებს მას.}

ასე რომ ყუთლუს გამოსვლით იწყება დიდგვარიანთა პოლიტიკური დასის გაფორმება მეფის თვითმპყრობელური ტენდენციების საპირისპიროდ, მესამე წოდების ზრახვათა საპირისპიროდ, სახელმწიფო ხელისუფლების შეუცილებლად დაუფლებისათვის, მეფის ხელში ჩაგდებათ მესამე წოდების განიარაღებისათვის... ყუთლუ მთელი ახალი საფეხურია საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკურ განვითარებაში...

ისტორიკოსით ისე გამოდის, რომ კარავისელები ადვილად დადგნენ მორიგების გუნებაზე, უვნებლობის ფიცი მიიღეს, ერთგულობის ფიცი მისცეს და მშვიდობაც დამყარდა. მაგრამ საქმე რომ ასე არ დამთავრებულა, ეს იქიდანაც ჩანს, რომ ამიერიდან განსხვავებული პოლიტიკური წყობილება დამყარდა ერთნებობის პრინციპით და რომ ძირძველთა დიდი ნაწილი ისევ უკმაყოფილო რჩებოდა, რაც მათ კარგად გამოამჟღავნეს რუსის მეორედ გამეფების ცდაში. ასე რომ მშვიდობა და თანხმობა არ დამყარებულა. საქმე კომპრომისით დასრულდა, ყუთლუ დამარცხდა, მისი პროგრამა არ განხორციელდა. ის მშვიდობით და უვნებლად გაუშვეს, თუმცა სახელოზე კი ხელი ააღებინეს. ვინ იყო ყუთლუ, ჩვენ არ ვიცით, მაგრამ ის რომ უკიდურესი რეაქციული დიდგვარიანების დასის წარმომადგენელია, ეს უთუოა. მისი მოთხოვნილება (პროგრამა) ამ დიდაზნაურთა ბრძოლის ლოგიკური განვითარება, მისი მაღალ საფეხურზე აყვანა, სახელმწიფოს მართვა-გამგეობის შეუცილებლად ხელში ჩაგდებას ისახავს მიზნად და ახალ კაცთა, უგვარო-უხანოთა გაძევებას ემსახურება. ასე რომ ყუთლუს დამარცხება დიდგვარიანთა რეაქციული ფრთის დამარცხება იყო... მაშ ვინ გაიმარჯვა? გაიმარჯვა დიდაზნაურთა საშუალო ფენმა. „გუარიანმა“ და „ერთგულთა“ სახლებმა (ჭიაბერი, მხარგრძელები, თორელები). საფიქრებელია, ესენი არ იყვნენ თავწამკვდარი კარავისელები და მოლაპარაკებისას ადვილად დაეთანხმნენ კომპრომისულ გამოსავალს. ამით შეასუსტეს ოპოზიციის ბანაკი და რეაქციული ფრთაც იძულებული შეიქმნა კომპრომისულ მოდუსს დათანხმებოდა და პროგრამა-მაქსიმუმი დაეთმო. ასეთ პირობებში ყუთლუს ბედი გადაწყვეტილი იყო: ფიზიკური ხელშეუხებლობა წაგებული საქმისას ერთგვარი მიღწევა იყო. ყუთლუ განწირული აღმოჩნდა. რეაქციონერები მიღუმდნენ

დროებით. ძალთა განწყობილება მათი სასარგებლო არ იყო. ვისელობა არ განხორციელდებოდა: საქართველო ამაზე უფრო წინ წასული ქვეყანა იყო: ახალკაცების მოდინების შეკავება, როგორც ეს რეაქციონერებს ენებათ, შეუძლებელი იყო. მაშასადამე შეუძლებელი იყო სახელმწიფო ხელისუფლების მთლიანად ხელში ჩაგდება, მეფის ხელმწიფობის მიტაცება. საზღვარიც კი გვარიანებს და უხანოებს შორის ძნელად გასატარებელი იყო: ბაგრატ III შემდეგ და განსაკუთრებით დავით აღმაშენებლის შემდეგ და მისი პოლიტიკის წყალობით ახალკაცთა მთელი წყებაები შემოვიდა და დიდგვარიანთა რიგში ჩადგა, ასე რომ რომელიმე კახაბერისძეს, ან საღირისისძეს, გრიგოლის ძეს თუ ტბელებს თანდათან გვერდში ამოუდგნენ ორბელები, მხაგრძელები, ჭიაბერისძეები და სხვა ათასი, რომელთაგან ზოგი უფრო ადრე, ზოგი უფრო გვიან გადიდკაცდა (გვარებიც დაიძველეს!), ზოგი კიდევ ეს-ეს არის ამოძვრა უგვაროთა რიგებიდან. და აჯანყდნენ ძირძველები ამ უხანოთა წინააღმდეგ, მაგრამ ძნელი ჩანდა საზღვრის გავლება და არც ადვილი იყო ყველა მათი პოზიციის გარკვევა... რომელიმე მხარგრძელს სძულდა ყუბასარი და მის უგვარობას ხელზე იხვევდა კახაბერისძეებთან ერთად, მაგრამ კარავისელობისა არა სწამდა, აქ მას იგივე კახაბერისძე ძირძველობით დაუპირისპირდებოდა. მეფისადმი ერთგულება მხარგრძელისათვის აუცილებელი იყო კახაბერისძე დადიანებთან, ამანელისძე, საღირისძე, გრიგოლისძე, არიშიანებთან თუ კალმახელიძეებთან ჭიშპისას, მაგრამ მეფის აბსოლუტისტური ტენდენციები, რომელიც ყუბასარ-აფრიდონებს აწინაურებდა, სასურველი არ იყო გადიდგვარიანებულები „არტაქსერსეს“ ჩამომავალ ხოჯორნიელ აზნაურისათვის... ამრიგად, ძალთა განწყობილება შემდეგი იყო: ერთი მხრით იდგა მეფე უგვარო-უხანოთა წინწამოწევა-აღზევების ტენდენციებით, „ერთგულთა მამიებელი“ და სახელმწიფოს გაუხეთქელად დაცვის მზრუნველი, მეორე მხრივ მრავალ ტრადიციების შემცველი დიდგვარიანნი ძველი მთავრების ჩამომავალთაგან დაწყებული გუშინწინანდელ გადიდებულ-აზნაურებამდე. საერთო ინტერესების გვერდით, გარკვეულ მომენტებში თანხმობის გვერდით მათ ურთიერთ შორის შინაკლასობრივი ბრძოლაც ახასიათებდათ და ნდობა-თანხმობის გვერდით უნდობლობა-უთანხმოებაც სჭირდათ. სხვადასხვა იყო, ბუნებრივია, მათი პოზიციები მეფის ხელი-

სუფლების რაობისა და როგორობის საკითხში... $\left(\frac{4}{21}\right.$ ფ. 31—36)

15. დიდგვარიანთა გამოსვლა ჩათავდა. და თამარი სახელმწიფოებრივ საქმიანობას შეუდგა. „პირველად გარდაცვალებასა და გამორჩევასა შინა ორთა ვაზირთა და სპასპეტთასა, თანადგომითა და ერთნებობითა შეიღთავე სამეფოთა დიდებულთათა ბრძანადმტკიცებად ჰყონდილად, მწიგნობართ უხუცესად და [ვაზირთა]² ვაზირად ანტონი, გაზრდილივე მამისა მათისა, ბრძენი და გონიერი, პატრონთათვის სუიანი და ერთგული და შემეცნებული საურავთა შინა. და განაჩინა ამირსპასალარად სარგის მხარგრძელი კაცი გუარიანი და აღზრდილი ლაშქრობათა და ჭაბუკობათა და უბოძა ლორე სათავადო და სამთავროდ სომხითსა შინა და წყალობა უყო ძისაცა მისისა ზაქარიაჲს დალოცვითა და ითაყუნა დარბაზის ყმად უმცროსი შვილი მისი ივანე. და განაჩინა და უბოძა ჭიაბერსა მანდატურთუხუცესობა და მისცა არგანი ოქროჲსაჲ კელთა მისთა და შთააცვა ტანსა მისსა სკარამანგი. და დასუეს სელებითა ოქროჲდითა, რომელნიმე მარჯუენით მისსა და რომელნიმე მარცხენით. და კუალად უბოძა მექურჭლეთუხუცესობა დიდსა და გვარიანსა კაცსა ვარდანისძესა კახაბერს და მსახურთუხუცესობა დადიანსა ვარდანს, ჩუხჩარხოზა მარუშიანსა, ძესა ჩუხჩარხისასა ვინაჲცა მათ ორთავე მამანი მომყოვრებელ ქმნილ იყვნეს და დასდვა მათ მამისა პატივი მათისაჲ და დასხნა სასთაულითა და უბოძა ამირახორობა გამრეკელსა თორელსა, რომელი ამირსპასალარიცა იქმნა შემდგომად სარგის მხარგრძელისა“. (ისტ. აზმ. 78, მდ. 409).

თავდაპირველად ტექსტის გაგებისათვის: რას ნიშნავს „გარდაცვალებასა და გამორჩევასა შინა ორთა ვაზირთა და სპასპეტისა“?? ერთი შეხედვით თითქო საუბარი შეეხება ორი მიცვალებული ვაზირის კანდიდატების შერჩევას. მაგრამ ასეთი გაგება მცდარია: არავინ ორი ვაზირი არ გარდაცვლილა, არამედ მოხდა გამორჩევა ორთა ვაზირთა და სპასპეტთა, რომელთა ნამოადგილეები გარდაცვალეს, ე. ი. გამოცვალეს: ზოგი რისა და რის გამო: ყუბასარი ავადმყოფობისა და დიდებულთა მოთხოვნის გამო, აფრიდონი — ნებითა და თნევითა ლაშქართათა, მწიგნობართუხუცესი მიქაელი იმის გამო, რომ მეფის სათნო არ იყო. ყუთლუ-არსლანი იმის გამო, რომ გაფიცულთა მეთაური იყო და მეფის ორგულობა გამოამეღაენა, ჩუხჩარხი იმის გამო, რომ მიმყოვრებულქმნილ იყო (მოხუცებულყო). ასევე მოხუცებულყო ვარდან დადიანის მამა, რომელსაც, როგორც ჩანს, მსახურთუხუცესობა ჰქონდა, ვიდრე

¹ წყაროს აღდგენა ნ. ბერაქნიშვილისეულია (რედ.).

გიორგი მეფე აფრიდონს გაამსახურთუხუცესებდა. ამირახორი... გამო (??)... ან შეიძლება ამ დროისათვის მართლაც გარდაიცვალა ორი ვაზირი ყუბასარი და მიქაელი? და შეიძლება გარდაცვალება მართლაც სიკვდილს ნიშნავდა და გამორჩევა კი შეეხება ყველას, როგორც მიცვალებით ვაკანტურ ადგილებს, ისე სხვა მიზეზებით (ყუთლუ, მიმყოვრებულობა...)³.

სრულიად წარმოუდგენელია, რომ დიდგვარიანთა პირველი გაფიცვის შედეგად ყუბასარ-აფრიდონის ადგილები ძირძველებს დაექირათ და ახლა ამ ადგილებზე ერთნებაობა-თანადგომის პრინციპით ახალ პირებს ირჩევენ, ამირსპასალარს, მსახურთუხუცესს. ამას გამორიცხავს საქმის მსვლელობა. მაშ უნდა ვივარაუდოთ, რომ ორივე გაფიცვა ერთიმეორეს მიდევნებით მოხდა და ყუბასარ-აფრიდონის თანამდებობანი (ამირსპასალარობა, მანდატურთუხუცესობა და მსახურთუხუცესობა) ვაკანტური რჩებოდა, ვიდრე ყუთლუს გამოსვლის ჩათაგების შემდგომ მთელი სავაზიროს ახლად გამორჩევა არ მოხდა „ერთნებაობითა და თანადგომითა“ (შვიდ-თავე სამეფოთა დიდებულთაათა“).

1. ვაზირი ანტონი გლონისთავისძე (მწიგნობართუხუცესი).
2. სარგის მქარგრძელი ამირსპასალარი.
3. ჭიაბერი მანდატურთუხუცესი.
4. კახაბერ ვარდანისძე მეჭურჭლეთუხუცესი.
5. ვარდან დადიანი მსახურთუხუცესი.
8. მარუშიანი ჩუხჩარეხი.
7. გამრეკელ თორელი ამილახორი.

ამრიგად დიდებულთა თანაგმობით და ერთნებაობით მეფემ დაამტკიცა ჭყონდიდელ მწიგნობართუხუცესი, განაჩინა ამირსპასალარი, უბოძა მანდატურთუხუცესობა (ჭიაბერს), მეჭურჭლეთუხუცესობა, მსახურთუხუცესობა, ჩუხჩარეხობა და ამირახორობა.

ტერმინები „ბრძანა დამტკიცებად“, „განაჩინა“ და „უბოძა“ ყველა იმას მოწმობს, რომ მეფეა ყველა ამის მოქმედი, ოღონდ „ერთნებაობითა და თანადგომითა“. ცხადია, ასეთ ვითარებაში ერთნებაობა სრულიად არ ნიშნავს, რომ ყველანი გამოუკლებლივ და თანაბარი სურვილით მხარს უჭერდნენ მეფის მიერ მიღებულს და სასურველ ღონისძიებას. უნდა ვიფიქროთ, უმრავლესობის ხმა პლაცუს მეფის სურვილი ერთნებაობად განიხილებო-

³ ეს 4 სტრიქონი დედანში (რომელიც ფანქრითაა ნაწერი) მელნითაა მიწერილი. ეტყობა შემდეგი დროისაა (რედ.).

და. უმცირესობა ასეთ პირობებში არ დააყოვნებდა უმრავლესობას, სათვალმჩინოდ მაინც დათანხმებოდა... თუ ასე არა, ვერ ავხსნიდით დიდგვარიანების ნაწილის საქციელს ცოტა უფრო გვიან (რუსის კვლავ გასამეფებლად).

მართალია ამ ახალ სავაზიროში ლიხთიქითის დიდებულები აგრე როდი ჩანან, როგორც ეს თამარის მეორედ კურთხევისას ჩანს, ან როგორც ეს მოსალოდნელია დიდგვარიანთა გაფიცვის დროს... მათვე ხელმძღვანელობდა ყუთლუ-არსლანი... და სადღა არიან ახლა? ვაზირთა შორის ორი კაცია დასავლეთიდან — ვარდან დადიანი მსახურთუხუცესი და ვარდანისძე კახაბერი მეჭურჭლეთუხუცესი, სამი ვაზირი და ამირახორი კი აღმოსავლეთიდანაა...

ასე რომ ლიხთიქითის დიდებულთა უპირატესობა შერყეულია (თუმცა ეს ფაქტი, ლიხთიქითის დიდებულთა უპირატესი გავლენის შერყევა დიდი ხანია უნდა დაწყებულიყო, განსაკუთრებით დავით აღმაშენებლის დროიდან, მას შემდეგ, რაც სახელმწიფოს პოლიტიკურმა და ეკონომიურმა ცენტრმა აღმოსავლეთში გადაინაცვლა; დავითის სამონეტო პოლიტიკა)... ლიხთიქითს ჩანს ტრადიციით რჩებოდა მეფის კურთხევის აფხაზთა მეფის დროის წესი... მაგრამ რაც არ უნდა იყოს, ლიხთიქითის ძველ სახლებს ისევე, როგორც სამცხე-ტაო-კლარჯეთის ძველ სახლებს, მეტი პრეტენზიები უნდა ჰქონოდათ, ვიდრე ლიხთაქეთის შედარებით ახალკაცებს...

ისე ჩანს, რომ ყუთლუ ამ რეაქციონერთა ზრახვებს გამოხატავდა და რაკი კარავისელობის იდეა დამარცხდა, აღმოჩნდა, რომ ქვეყანა წინ წასულა და ასეთი რეაქციული იდეა მას აღარ შეეფერება: დიდგვარიანთა უმრავლესობამ (არა ძირძველებმა) მას გამამწყვეტ მომენტში მხარი არ დაუჭირა (ესენი იყვნენ გაერთიანების დროს მეფეთა მიერ დაწინაურებული სახლები უპირატესად). ასეთ ვითარებაში ძირძველები მიდუმდნენ და გარეგნულად ერთნებაობის მომხრეთა პოზიციებზე დადგნენ, ვიდრე შესაძლებლობა არ მიეცათ თავიანთი ზრახვების კიდევ ერთხელ გამოქვეყნებისა. ამრიგად, სამი დასი იყო: უკიდურესი რეაქციონერები, ყუთლუისტები, მათ მეფის კელმწიფობის გაქრობა ენებათ და კელმწიფობის საკუთარ ხელში ჩაგდება სურდათ; უკიდურესი მონარქისტები, მათ მეფე-კელმწიფის გაღმერთება ენებათ და დიდგვარიანთა დათრგუნვა. პირველი დასი დროგადასული იყო, მეორეს ჯერ კიდევ არ დადგომოდა სრული ტაროსი (საზოგადოებ-

რივი ურთიერთობა იქამდე არ განვითარებულა, რომ მეფე
 ლოდ ამათ დაყრდნობოდა და სხვებისათვის ომი გამოეცხადებინა.
 ასეთ პირობებში მესამე იმარჯვებდა: ის ყველაზე უფრო შეეფერებოდა
 ქვეყნის განვითარების დონეს...

უნდა წარმოვიდგინოთ, რომ დიდგვარიანთა უმრავლესობა
 ეხლა იმ ფენას შეადგენდა, რომელიც XI—XII საუკუნეებში აღ-
 ზევდა მეფის ერთგულობის შედეგად, რომ ეს დიდგვარიანი, მამა-
 სადამე, გაერთიანებული ფეოდალური მონარქიის ნაყოფი იყო, მისი
 გამარჯვების ნაყოფი იყო და თვით იყო გამარჯვებულ-აღზევე-
 ბული ამ გაერთიანების პირობებში და მის შედეგად და არა გაერ-
 თიანებამდელი დიდგვარიანი სახლები (მთავრები, სენიორები), და-
 მარცხების შედეგად ფეოდალურ მონარქიაში შემოყვანილნი, რო-
 მელნიც მეფეს კელმწიფობას ექიმებოდნენ ცალ-ცალკე და ჯგუფ-
 ჯგუფად. აი ამ უკანასკნელთა ზრახვა იყო, როგორცა ჩანს, ამ ახალს
 პირობებში მეფისათვის ხელმწიფობის წართმევა საერთო ძალით.
 ჩანს ამას არ იზიარებდნენ არა მარტო მეფის საკუთარი, არამედ
 ერთგული ფეოდალები ჭიბერისა და მქარგრძელთა ტიპისა (sic)
 ისტორიკოსი ზოგის ერთგულებას და მეფის მიერ გაზრდილობას
 განსაკუთრებით გახაზავს, ზოგის მიმართ კი ასეთი ეპიტეტი არ
 წამოსცდება. საინტერესოა ეს გაზრდილობა. ჩანს არსებობდა ინს-
 ტიტუტი მეფის კარზე გაზრდილობისა (დარბაზის ყმები, რაინდე-
 ბი). აქ, მეფის კარზე ყრმობის ასაკიდანვე იზრდებოდნენ აზნაურთა
 შვილები და ემზადებოდნენ მეფის ერთგულებაში სამოღვაწეოდ...
 დიდგვარიან ძირძველთა შვილები ამ ინსტიტუტში მათი მამების
 მძევლებს წარმოადგენდნენ, ხოლო ახალკაცთა შვილები მეფის სა-
 იმედო დასაყრდენს...

ძირძველებისათვის (ძველი სენიორებისათვის) მეფის კარი მათი
 დამარცხების შედეგად წარმოქმნილი იძულებითი ცენტრი იყო, სა-
 დაც ეს ამაყი და ქედფიცხელი სახლები არც თუ ხალისით იყრიდ-
 ნენ თავს და ასევე უხალისოდ, საფიქრებელია, აძლევდნენ შვი-
 ლებს მეფის სასახლეში აღსაზრდელად... ისინი ირჩევდნენ საკუ-
 თარ სასახლეებში მსხდარიყვნენ დამოუკიდებლად და აქვე ჰყო-
 ლოდათ თავიანთი მემკვიდრეები (ისტორიკოსებით, დავითიც, თა-
 მარიც განსაკუთრებულ ზომებს მიმართავდნენ, რომ ეს დიდგვა-
 რიანები თავიანთ სასახლეებში უქმად ხანგრძლივად არ მსხდარი-
 ყვნენ, რომ სხვასა რასმე განზრახვას არ დამოკიდებოდნენ...). სულ
 სხვა იყო მეფის სასახლე ახალკაცთათვის. ეს იყო მათი აღზევები-
 სა და განათლების წყარო და, ვასაგებია, სასურველ-სანატრელი

გზა. ეს უკანასკნელი, რაც დრო გადიოდა, სულ უფრო და უფრო ძლიერი ხდებოდნენ, მეფე სულ უფრო და უფრო გაბედულდებოდა იახლოვებდა იმ ახალკაცებს და მათ ძალას სულ უფრო და უფრო ემყარებოდა.

აქვე ერთი საკითხი. ისტორიკოსით ისე გამოდის, რომ ვაზირების ამ გამორჩევისას მწიგნობართუხუცესობა ანტონს დაუმტკიცეს. როგორც ვიცით, ეს ხელი მიტაცებული ჰქონდა მიქაელ მირიანის ძეს... ჩანს, მიქაელს ეს თანამდებობა წაართვეს, მაგრამ ასე არ მსჯელობს ბასილი ეზოს მოძღვარი... ვინ არის მართალი? თუ ვიფიქრებთ, რომ თამარის პირველი ისტორიკოსი ამ ამბების თანამედროვეა და მონათხრობ მოვლენებით სპეციალურად დაინტერესებულია, მაშინ როცა ბასილი ეზოსმოძღვარი, აგრეთვე თამარის მეფობის თანამედროვეა, მაგრამ უფრო გვიანი მწერალი და არც სპეციალურად დაინტერესებული თამარის დროის შინა პოლიტიკური ამბების გადმოცემით, თუ გავითვალისწინებთ, რომ თამარის პირველი ისტორიკოსი 1196 წელსა წერს ამ თავის თხზულებას და სწერს სპეციალურად შინა პოლიტიკურ მოვლენებზე (ჩვენი აზრით ეს მწერალი მართლაც თმოგველ-მხარგრძელთა სახლის შვილი უნდა იყოს და მაინც და მაინც ვისრამიანის ქართული ვერსიის ავტორი. ეს აზრი ჩვენ მისაღებად გვეჩვენება). — ჩვენ უფლება გვაქვს უპირატესობა ამ ავტორის კონცეფციას მივანიჭოთ და ანტონი გლონისთავისძის ხელახლად გავაზიარება და, მაშაშადამე, მიქაელისათვის ამ ხელის ჩამორთმევა (თუ მიქაელის გარდაცვალება-სიკვდილი) უფრო ადრე ვივარაუდოთ, ვიდრე ეს ბასილი ეზოს მოძღვართან წარმოიდგინება. სხვას რომ ყველაფერს თავი დავანებოთ, თამარის პირველ ისტორიკოსს ისეთი მწყობრი სურათი ისეთის თანმიმდევრობით აქვს მოთხრობილი, რომ ძნელია შეეკვება და ნაგვიანევი მწერლის შემთხვევით შემოტანილი ცნობისათვის უპირატესი დამაჯერებლობის მნიშვნელობის მიცემა. ასე რომ ვიდრე რაიმე სრულიად დამაჯერებელი ფაქტი არ მოგვიპოვებია, რომელიც პირველი ისტორიკოსის ცნობათა გადასინჯვას მოითხოვდა, ჩვენ უპირატესობას ამ ისტორიკოსის ცნობებს ვანიჭებთ და მის მიერ მოცემულ ქრონოლოგიურ თანმიმდევრობას ვიზიარებთ⁴.

($\frac{4}{21}$ ფ. 37-48).

⁴ საერთოდ კი აუცილებელია ამ ჩემი წერილის წინ წყარომცოდნეობითი ექსპურსის წამძღვარება, შემდეგ მოვლენათა ქრონიკის ზუსტი თანმიმდევრუ-

16. ყუთლუს გამოსვლის შემდეგ ახალი სავაზიროს გამორჩეული
სას:

„უბოძა მეჭურჭლეთუხუცესობა დიდსა და გუარიანსა კაცსა ვარდანიძესა კახაბერს და მსახურთუხუცესობა დადიანსა ვარდანს. ჩუხჩარხოზა მარუშიანსა ძესა ჩუხჩარეხისასა ვინაჲცა მათ ორთავე მამანი მომყოვრებულ ქმნულ იყვნეს და დასდვა მათ მამისა პატივი მათისაჲ და დასხნა სასთაულითა“ (ისტ. აზმ. 79).

აქედან ჩანს რომ მსახურთუხუცესი ვარდან დადიანის მამა აგრეთვე მსახურთუხუცესი ყოფილა. ამ დადიანის მსახურთუხუცესობა უნდა აფრიდონის უწინარეს ყოფილიყო და გიორგი მეფეს, ჩანს, მისთვის წაურთმევეია ეს კელი და აფრიდონისათვის მიუცია. გასაგებია, რომ თამარის დროს გაფიცული დიდგვარიანები ამ ფაქტსაც გულსხმობდნენ, როცა ამბობდნენ რომ „გუარიანნი და მსახურელნი სახლნი უპატიოდ და უსახელოდ გასრულ ვართ უგვართთა და უხკმართაგან“. ამრიგად დადიანთა ძირძველმა სახლმა ამ გამო-

სვლის შედეგად ძველი პატივი აღიდგინა. $\left(\frac{4}{21}\text{ფ. } 12\right)$.

17. „და ერისთავნი მის უამისანი (ე. ი. იმ დროს, როცა ახალი სავაზირო „გამოარჩიეს“) ესენი იყვნეს: ლიხთიმერით ბარამ ვარდანიძე — სვანთა ერისთავად, კახაბერი — რაჭისა და თაკუერის ერისთავად. ოთალოდ შარვაშისძე — ცხუმის ერისთავად, ამანესლისძე — არგუეთის ერისთავად და ოდიშის ერისთავად ბედიანი. ლიხთამერით ქართლის ერისთავად რატი სურამელი და კახეთის ერისთავად ბაკურ ყმა ძაგანისძე და ჰერეთის ერისთავად გრიგოლისძე ასათ, რომელმან მისტაცა მძლავრობით და მორევეითა საღირს კოლონკელისძესა და მცირე უამ ქონებასა შინა იაჯა არიშიანის ადგილსა დაჯდომა სასთაულითა და კელთა უდვა შვილსა თვისსა გრიგოლს ჰერეთის ერისთავა; და სამცხის ერისთავად და სპასალარად აჩინეს ბოცო ჯაყელი და სხუანი კელისუფალნი ტაძარსა და საყდარსა სამეუფოსა წინაშე მდგომელნი განაჩინეს წესისაებრ სახლისა“. (ისტ. აზმ. 79, მდ. 411).

ეს ცნობა ან ნაკლებია ან, თუ ის დაუზიანებლადაა შემონახული, ჩვენ არ გვესმის სწორად. ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, სად არიან ქვემო ქართლის ერისთავები, ან სამოქალაქოს, ან

ლი სურათის აღდგენის ცდა და მხოლოდ ამის შემდეგ ისტორიული ანალიზის გაშლა.

აფხაზეთის, ან გურიის, ან ჯავახეთის, ან თმოგვის, ან არტანუჯის, ან ტაოსკარის??

ან შეიძლება აქ ჩამოთვლილი ერისთავები ისინია, რომელნიც ახლა „გააჩინეს“? მაგრამ ასეთ ვარაუდს ეწინააღმდეგება თითქოს გარემოება, რომ გამოთქმა „აჩინეს“ სპეციალურად ეხება მხოლოდ ბოცო ჯაყელს და „სხუა კელისუფალთ“ და არა ამ ერისთავთ. მაგრამ, ამ შემთხვევაში, სადღა არიან ეს ერისთავები?... ვთქვათ, ქვემო ქართლის ერისთავი შეთავსებული აქვს ამირსპასალარს, ვთქვათ, რომ კახაბერ ვარდანისძე ითავსებს რომელიღაც საერისთაოს ისევე, როგორც მანდატურთუხუცესი კიაბერი და მსახურთუხუცესი ვარდან დადიანი, მაგრამ ნაკლებობა მაინც რჩება...

ამირსპასალარი სარგის მხარგრძელი სომხითის მეფეთა ადგილზე ზის („უბოძა ლორე სათავადო და სამთავრო სომხითს შინა“), ასევე მეფეთა ადგილზე მჯდომია მსახურთუხუცესი ვარდან დადიანი, ლიხთიქითის „უცილობლად მქონებელი“ და ასეთივე ტაოელ მეფეთა ადგილზე მჯდომელია გუზან ტაოსკარელი, ასეთივე რანგის მოხელესთან უნდა გვქონდეს საქმე არიშაინობაში. ჰერეთის ერისთავმა ასათ გრიგოლისძემ... „იაჯა არიშაინის ადგილსა დაჯდომა სასთაულითა და ჭელთ უდვა შვილსა თვსსა გრიგოლს ჰერეთის ერისთაობა“. აქედან ისიც ჩანს თითქოს, რომ არიშაინობა ისეთი ხელი იყო, რომ მის მფლობელს ჰერეთის ერისთაობის განკარგულებაც შეეძლო (მაინც და მაინც ეს სასთაულით ჯდომა გარკვეული უპირატესობის მანიშნებელია...). ასე რომ თითქო ოთხი მეფეთა ადგილზე მჯდომი ან მთავარი გარკვევით ჩანს: ლიხთიმერეთის (აფხაზეთის), ტაოს, სომხითის და ჰერეთის. შემდეგი საყურადღებო გარემოებაა ის, რომ გაერთიანებული ფეოდალური სამეფოს პრაქტიკაში სულ უფრო და უფრო ხშირია, როცა ამა თუ იმ მხარის ერისთავი არაა ადგილობრივი მკვიდრი. ასეთია, მაგალითად, თმოგვის ერისთავი (შემდეგ რომ თმოგველებად იქცნენ), ან მსახურთუხუცესი კაენის და ორბეთის ციხეში მჯდომი, რომელსაც ამავე დროს ლიხთიქით „ჰქონდა უცილობლად“. ეს ტენდენცია გაერთიანების დროიდანვე დასჩემდა ქვეყანას, გამაერთიანებელი, გამარჯვებული, ბუნებრივია, თავის ერთგულ მომხრეებს ნიშნავდა ძალით შემოერთებულ ქვეყანაში... მაგალითად, ბაგრატ IV (ანისში); დავით აღმაშენებელი (შარვანში — ჰერ კახნი და მწიგნობართუხუცესი), გიორგი III (ანისში). მაგრამ მეფის თვთმპყრობელობის ასეთი ტენდენციის წინააღმდეგ ძლიერად გამოდიოდა ფეოდა-

ლური ურთიერთობა, ფეოდალური ტენდენცია, რომელიც ქვეყნის სამთავროებად დაქსაქსულობის საფუძველს შეადგენდა... არაა გილობრივ მკვიდრს, ერისთავად დასმულს, მეფის ერთგულებით შეეძლო ამ ადგილზე ბოგინი (სანამ მოძველდებოდა და მკვიდრი გახდებოდა), მაგრამ ასეთი მოხელე ახალი და უჩვეულო იყო ტრადიციით გაყვენილ ფეოდალურ საზოგადოებაში... მაინც და მაინც ეს ორი ტენდენცია — ბიუროკრატიული და ფეოდალური ფრიად დამახასიათებელია და კავშირშია იმ „შეთავსების“ პრაქტიკასთან მეფის კარზე რომ შემოვიდა XII ს-ში. $\left(\frac{4}{21}\right)$ ფ. 49—52).

[§ 4. თამარის ისტორიკოსთა დამოკიდებულება ყუთლუ-არსლანის გამოსვლისადმი]

თამარის მეფობის არც ერთ ისტორიკოსს არ აღმოაჩნდა უნარი ყუთლუ-არსლანის გამოსვლაში ამ მოვლენის სოციალური არსისათვის მიეჭვია ყურადღება. პირველი ისტორიკოსი ორიოდ ნიშანდობლივი გამონათქვამით კმაყოფილდება, რომ ეს აქტი „დასასრულისა ხელმწიფობისა პატრონისსა მომცემელი“. მაგრამ, თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ ეს მწერალი პირველ გაფიცვას არ გამოჰყოფს მეორესაგან, მას საყვედური არ ეთქმის, ის სოციალურ მხარესაც ყურადღებას აქცევს. უგვარო-უხანოთა წინააღმდეგ დიდგვარიანთა ამხედრება, ყუთლუს „უცხო მოსაგონებელი“ პროგრამა ამ ისტორიკოსის წარმოდგენით მოიცავს დიდგვარიანთა გამოსვლის სოციალურ მომენტსაც და ეს სწორედ უპირველეს ყოვლისა. ასე ესმის მას ეს აქტი. სამწუხაროდ ეს თანამედროვე მწერალი აქ მეტისმეტად სიტყვაძვირობს... (მთელი მისი თხზულებიდან ისე ჩანს, რომ ეს პოლიტიკური მოღვაწე მართალია ყუთლუს პროგრამას არ იზიარებს, მაგრამ ის მომხრეა და იზიარებს ერთნებაობა-თანადგომის პრინციპს, როცა მეფე ორგულთ სჯის, მაგრამ ერთგულთ უზომოდ აძლიერებს). ეს სიტყვაძვირობა აიხსნება როგორც ისტორიის წერის მეთოდით (აზმასა სწერს), ისე მწერლის სოციალური ვინაობით, მისი იდეური credo-თი: მას სოციალურად გული არ სტკივა და მეფის უფლებათა შეზღუდვა ერთნებაობა-თანადგომის განხორციელებით მას არ აწუხებს. პირიქით ამ იდეის განხორციელებაში ის ხედავს პოლიტიკური წყობილების იდეალს (თხა და მგელი ერთად ძოვდეს). (რაც შეეხება ბა-

სილი ეზოს მოძღვარს, ის აგრეთვე მცირედ ზრუნავს თამარის დროის სოციალურ-პოლიტიკური საკითხების შეფასებას, მას თავის მეფობის დასაწყისის დიდმნიშვნელოვანი პოლიტიკური ამბები აღნიშნულიც კი არ აქვს)... სამწუხაროდ თამარს არ აღმოაჩნდა პარტიული ისტორიკოსი დავითის ისტორიკოსის ტიპისა... თუმცა მართალია, დავითის ისტორიკოსს სათქმელი დავითმა მისცა. დავითის მოქმედება იყო გარკვევით „პარტიული“, ე. ი. მტკიცე და სწორხაზოვანი, მიმართული დიდებულთა ფეოდალური თავნებობის გასატეხად და მისი ისტორიკოსიც შესაფერისი ენერჯით იცავს მეფის ამ პოლიტიკურ ხაზს...

სულ სხვაა თამარი, მისი პოლიტიკური ხაზი კომპრომისულია და მისი ისტორიკოსებიც იცავენ მის ამ ხაზს.

მაინც, იმისათვის, რომ ჩვენ უფრო სრული წარმოდგენა შევიქმნათ XII საუკუნის საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკურ სურათზე, დავითის ისტორიკოსის იდეების გათვალისწინება აუცილებელია. ეს ჩვენ მეტად დაგვეხმარება თამარის დროის სოციალ-პოლიტიკური ვითარების გარკვევაში... $\left(\frac{4}{21} \text{ ფ. } 132-133 \right)$.

[§ 5. დიდგვარინათა აჯანყება გიორგი რუსის გასამეფებლად]

18. გამოსვლები ჩათავდა. მეფემ დიდებულთა ერთნებობით სავაზირო და ერისთავები შეარჩია (დარბაზის კარისა და საქვეყნოდ გამრიგე მოხელენი).

თამარისათვის საქმროს მოყვანის საკითხი დადგა. და აი „გამოვინმეჩნდა მეტყველი მკვდრთაგან ტფილისისათა თავადი და მეფეთა მეფეთაგან წყალობა ჳელდასმული ამირაჲ ქართლისაჲ და ტფილისისა, სახელით აბულასან, რომელმან თქუა: მე ვიცი:... (და სხვა), „მაშინ მომსმენართა მისთა უკმეს ერთი მკვდრთაგანი დიდუპარი სახელით ზანქან ზორაბაბელ. მსწრაფლ მისრულმან ცვალებითა ჰუნეთაჲთა წარმოიყვანა და მოიყვანა უწინარე პაემნისა, მოყმე სახე კეკლუცი, სრული ანაგებითა და მჭურეტთაგან მოსაწონი გუარისშვილად. ამისთა მნახველთა და გამცდელთა პატრიარქმან, დიდებულთა, ვაზირთა და სპათა, — მოაქსენეს თამარსა და მათგან ნება დაურთავი განმზადეს ქორწილი. რამეთუ თამარ ჳეშმარიტი

იყო და მტკიცე სჯულთა ზედა, და ვიეთნიმე დაღონებულობით
 აწუევედეს ალექსის მოყვანასა ქმრად, რომელი ახლოს სთქმნა
 და მამეულად მამის ძმისწული იყო ბერძენთა მეფისა, — ესე მას
 უამსა მუნ მყოფ იყო — და შიშითა ამის ქმნისაჲთა ყოვლად უწადი-
 ნელმან ქორწინებისამან იაჯა კსნაჲ ქმროსნობისაგან, ხოლო არა
 მომშვეებელმან დედოფალმან (რუსულან) და სპათა აიძულეს ქმნად
 და ვითარ იყო ხუედრი და რიგი ულუმპიანობისა და შარავანდე-
 დობისა მათისა, ეგრეთ იქმნა ქორწილი...“ (ისტ. აზმ. 81, მდ. 415).

სრულიად ბუნებრივია, რომ გიორგი მეფის გარდაცვალებისა
 და თამარის დაობლების გამო განსაკუთრებული ვითარება შეიქმნა
 საქართველოს სამეფო კარზე. თამარი გიორგის თანამეფე იყო,
 მაგრამ უფრო ფორმალურად. დიდებულებმა, მართალია, თამარის
 ერთგულებაზე შეფიცეს გიორგი მეფეს, მაგრამ საკითხი იმის შე-
 სახებ თუ როგორ უნდა ემეფნა ამ ახალგაზრდა ქალს, სრულიადაც
 ცხადი და გარკვეული არ იყო. დიდგვარიანები, ბუნებრივია, სა-
 კითხის ქვეშ აყენებდნენ ყველაფერს, რაც გიორგი მეფის ინდივი-
 დუალური თვისებებიდან გამომდინარეობდა და გარკვეულ წესწყო-
 ბილებას მოითხოვდნენ... ეხლა, თამარის გაქრმიანებისას მათ ხელი-
 სუფლება გარდამავლად ეჩვენებოდათ და დროც, მაშასადამე, შე-
 საფერი იმისათვის, რომ მტკიცედ და კანონიერად გაერკვიათ მე-
 ფისა და დიდებულთა უფლება-მოვალეობა (კომპეტენცია). გასარ-
 კვევი კი იყო სახელმწიფო ცხოვრების ძირითადი საკითხები. ორ-
 საუკუნოვანი ბრძოლა თავისი განვითარების უმაღლეს საფეხურს
 მიღწეულიყო, უნდა გადაწყვეტილიყო, თუ კელმწიფობა ვის დარ-
 ჩებოდა. ორსაუკუნოვანი განვითარების ტენდენცია ისეთი იყო,
 რომ საზოგადოებრივი ცხოვრების ეკონომიურ თუ სოციალურ ას-
 პარეზზე სულ უფრო და უფრო მეტის დაყენებით ახალი ძალები
 გამოდიოდა და თავისთვის შესაფერის ადგილს მოითხოვდა ქვეყნის
 პოლიტიკურ სარბიელზე. ბრძოლა ერთიანი ფეოდალური მონარქი-
 ის წარმოქმნისათვის, ხოლო შემდეგ, ბრძოლა თვითმპყრობელური
 რეჟიმისათვის შესაფერის წინააღმდეგობას იწვევდა მთავრებისა
 და, შემდეგ, დიდებულ-დიდაზნაურთა მხრით... მაგრამ საერთო
 ტენდენცია ის იყო, რომ ფეოდალური ქვეყნის საერთო განვითარ-
 რების საფუძველზე, ერთიანი თვითმპყრობელური მონარქია უნდა
 წარმოქმნილიყო...

წაგებულ ვითარებაში მთავრებმა (სენიორებმა) პოლიტიკური
 პოზიციები შეცვალეს, თვითულისათვის დამოუკიდებელი ხელ-

მწიფობა უარყვეს და გაერთიანებულ ქვეყანაში საერთო ძალით ხელმწიფობის პრინციპი წამოაყენეს...

სრულიად საწინააღმდეგო ამისა იყო მეფის თვითმპყრობელობის მოღვაწეთა პოზიციები... საერთო ტენდენცია კი, როგორც ვთქვით, მეფის თვითმპყრობელობის გამარჯვებას უჭერდა მხარს...

და აი დიდგვარიანებს ხელსაყრელი დრო დაუდგათ და, ბუნებრივია, არ დააყოვნეს დასაუქუნოვანი ბრძოლის მოგება სცადეს...

ერთი მეორის საწინააღმდეგო ძალები, ბუნებრივია, საზოგადოებრივი ცხოვრების ყოველ დარგში და ყოველგან ჩანდა. კერძოდ, ის ძლიერად და მკაფიოდ იჩენდა თავს მეფის ხელისუფლების გარშემო მეფის სასახლეში, დარბაზში, ეკლესიაში.

კარავისელებმა, როგორც ვიცით, ყუბასარი-აფრიდონი გააძევეს, მაგრამ არც ამის შემდეგ დამყარებულია მეფის კარზე ერთხმობა-თანხმობა და კარავისელებს აშკარად დაუპირისპირდნენ „ერთგული“ სახლები, შედარებით გვიან დაწინაურებული სახლები, სასახლეში მეფის „გაზრდილები“... ეს დაჯგუფებანი მოქმედებენ, ჩანს, თამარისათვის საქმროს შერჩევაში. ეს არ იყო მცირე მნიშვნელობის პოლიტიკური საკითხი. მეფის ქმარი თვით იყო მეფე („აფხაზთა და რუსთა“) და ლაშქრის მთავარსარდალი. ბუნებრივია სახელმწიფო ცხოვრების არაერთ მხარეზე, ამას გარდა, მიუწვდებოდა მას ხელი. ამიტომ დიდგვარიანთათვის დიდმნიშვნელოვანი საკითხი იყო, თუ ვინ იქნებოდა თამარის ქმარი და, როგორც ჩანს, დიდგვარიანები განსაკუთრებული ყურადღებით და აქტიურობით ეკიდებიან ამ საკითხს. ასეთ ვითარებაში ადვილშესაძლებელი იყო მეფე-საქმრო პოლიტიკურ დაჯგუფებათა ინტერესებში მოჰყოლოდა და როგორც ჩანს ასეც იყო. ალექსი უფლისწულს „ვიეთნიმე“ რჩეობდნენ და დიდის ენერგიით მის გამეფებას ცდილობდნენ.. გიორგი რუსს მეორე ჯგუფი რჩეობდა და ასეთივე ენერგიით მის გამეფებას ცდილობდა... და არც ერთი ჯგუფი თამარის სურვილს, როგორც ჩანს, თავისთვის სავალდებულოდ არ სთვლიდა. საქმის მოგვარებას მამიდა რუსუდანთან ცდილობენ... „პატრიარქმან, დიდებულთა, ვაზირთა და სპათა, — მოაქსენეს თამარსა და მათგან ნებადაურთავი განამზადეს ქორწილი“...

ასეთ ვითარებაში გამეფებული გიორგი რუსი, გასაგებია, გარკვეული წრეებისათვის იქნებოდა უპირატესად სასურველი, ხოლო სხვებისათვის არასასურველი. ახალ მეფეს ადვილად გააცნობდნენ „მტერ-მოყვარეებს“ და ისიც თავის მომხრეთა დახმარებით გარ-

კვეთულ ტენდენციებს გამოამჟღავნებდა ზოგიერთ დიდებულთა მხრიდან. ასე რომ გიორგი რუსი, ადვილი დასაშვებია, უკვე ამ დროს დაგზე დაუპირისპირდებოდა თამარის „ერთგულებს“ და მეფის „გაზრდილებს“... $\left(\frac{4}{21}\right)$ ფ. 53—57).

19. იმისდა მიუხედავად, რომ თამარის ისტორიკოსი მეფის „ერთგულია“ და კარავისელთა, ისევე როგორც პირველ გაფიცულთა, მოძულეა, ის მაინც ვერ მალავს იმ ფაქტს, რომ გიორგი მეფის გარდაცვალებით განსაკუთრებული ვითარება შეიქმნა, როცა დიდგვარიანები შეეცადნენ ფაქტიურად განეხორციელებინათ ის დებულება, მეფის კურთხევის წესში რომ არის გამოხატული და რაც ხშირად მჟღავნდება თვით უძლიერეს თვითმპყრობელთა მეფობაშიც კი... რომ ამ ქვეყნის მკვიდრნი ეს დიდგვარიანები არიან, რომ კელმწიფეს კელმწიფობა ამათგან აქვს მიღებული (და არა ღმრთისაგან). ფაქტიურად ეს კაზუსი ყოველი ახალი მეფის დაჯდომისას იჩენდა თავს და თანამეფობის პრაქტიკა სწორედ ამ მომენტის წარმონაშობი იყო, მაგრამ ამ საკითხის საბოლოოდ მოგვარება და მეფის თუ დიდგვარიანთ გამარჯვება დამოკიდებული იყო იმისაგან თუ განვითარების რა საფეხურზე იდგებოდა ამა თუ იმ დროს ქვეყანა. ბრძოლა მიმდინარეობდა და მას ბოლო არ მოეღებოდა, სანამ ისეთი ვითარება არ შეიქმნებოდა, რომ კელმწიფეს ქვეყანაში მხოლოდ მოსაკარგავენი (დიდი თუ მცირე) ჰყოლოდა, ხოლო სათათბირო ორგანო მხოლოდ სავაზირო ყოფილიყო (ესენიც მსხვილი მოსაკარგავენი) ან არა და სანამ არ განხორციელდებოდა „დასასრულსა კელმწიფობასა პატრონისსა მიმცემელი“ წესი, ე. ი. კარავის წესი არ განხორციელდებოდა, ე. ი. მეფის ხელისუფლება არსებითად და ფორმალურად დიდგვარიან ფეოდალების ხელში არ გადავიდოდა.

და დიდგვარიანებმა დრო დაიცეს და ეს განსაკუთრებული შემთხვევა (რომ მეფედ ქალი უნდა დამჯდარიყო) იმისთვის გამოიყენეს, რომ ქვეყნის მემკვიდრეობის უფლება განეხორციელებინათ. ყუთლუს პროგრამა ამისი ყველაზე უფრო მაღალი პოლიტიკური ფორმით გამოხატული ცდა იყო. და, მართალია, აღმოჩნდა, რომ ფეოდალური საქართველო წინწასულა და ეს რეაქციული წესი აქ ვერ განხორციელდება, მაგრამ ისიც აღმოჩნდა, რომ მეფის თვითმპყრობელობის მომხრე ძალები არ არიან ისე ძლიერი, რომ გადამჭრელ გამარჯვებას მიაღწიონ. მართალია კარავისელობა

არ დამყარდა და ერისთავები მეფის წყალობისა და ნებესებრ
 ისხდნენ სანაპიროებში თუ საერისთაოებზე, მაგრამ მეფე ისტორი-
 ბული იყო „ერთგულთა“ უზომოდ გამდიდრებისათვის შეეწყო ხელი
 (და გიორგი მეფის მიერ სათავისოდ გაჩენილი ლორე და ანისი
 და სხვ. საპატრონოდ გაეცა... და მეფეთა ადგილზე მჯდომთა ინს-
 ტიტუტი შეექმნა). ისე რომ ეს უზომოდ ერთგულთა სახლები ბოლოს
 და ბოლოს თავს ხელმწიფეთა სწორად გრძნობდნენ და მეფის
 ბედ-იღბალში გადამწყვეტი როლის უფლებას თავის თავად ნაგუ-
 ლისხმევ უფლებად რაცხვენ (elegimus). რამდენად გაუვიდოდათ
 ეს ყველაფერი, ამას ქვეყნის შემდგომი განვითარება ცხადყოფდა
 (ლაშას მეფობა, სამწუხაროდ, ცნობათა ნაკლებობით და ტენდენ-
 ციურობით, არ იძლევა საშუალებას გარკვეული დასკვნების გამო-
 ტანისათვის). მაგრამ დიდგვარიანთა შემდგომ პოლიტიკურ გაძლიე-
 რებას მეფის ხელისუფლების დასუსტების ხარჯზე რომ ხელი შეუ-
 წყო გარეშე ძალამ, ამას კარგა ხედავდა XIV საუკუნის ისტორიკო-
 სი და რომ მაშასადამე ბრძოლა XIII საუკუნეშიაც მიმდინარეობ-
 და, თუმცა მეფის ხელისუფლებისათვის არახელსაყრელ ვითარე-
 ბაში, ეს ცხადია... ისტორიკოსს ისიც ცხადად ესმის, რომ თუ ეს
 გარეშე ძალა არა, მეფე დიდგვარიანებს დაიმორჩილებდა...

მაინც და მაინც თამარის გამეფებისას კრიტიკული ხანა დად-
 გა. დიდგვარიანებმა რევანშის აღება და მისი საუკუნოდ განმტკი-
 ცება სცადეს... ვერ მოახერხეს... მაგრამ თვითმპყრობელობის სა-
 ბოლოო გამარჯვებისათვის ქვეყნის შემდგომი წინსვლა და ახალი

გიორგი III იყო საჭირო... $\left(\frac{4}{21}\right)$ ფ. 58—60).

20. გიორგი მეფე „გავიდა ტფილისით მეფე რუსთა და აფხაზ-
 თა... ილაშქრეს ქუეყანასა კარისა და კარნიფორისასა და მოარბიეს
 ვიდრე ბასიანამდის“ (ისტ. აზმ. 82—83, მდ. 418—420).

ამისაგან უწინარეს მივიდეს პალაკაციოს და ძაღლის ქვეად
 წოდებულსა და მომრბეველთა ზედა გამრეკელი კახაძსძე მიუტკდა...
 გააქცივნეს, ამოსწყვიდნეს და მოიღეს არმაღანი წინაშე თვით-
 მპყრობელისა. და მასვე ეამსა მოვიდეს კარნუქალაქელნი, შამელნი
 და თურქნი გარმიანისანნი, ცხენოსანნი და ქოითნი და აივსო შავშე-
 თისა და კლარჯეთისა ქვეყანა, აქაჲთ შეიყარნეს გუზან აბულასანის
 ძე ტაოელი და მის ქუეყანისა ლაშქარნი და ბოცო და ვინცალა
 იახლა და მიესწრნეს მესხნი და მარბიელ გაშუებულთა შეებნეს...

ამისდა შედეგად წარვიდეს მკარგრძელნი ძენი სარგისისნი და

ვარამისნი, მოყმენი პირწაღმართნი, უხუცესნი ზაქარია და ზაქარია დალოცვილნი, ივანე და სარგის დაულოცველნი და ილაშქრეს ქვეყანასა დვინისასა...“.

„შემდგომად ამისსა, გამოსლვასა ხანისასა, ლაშქრობდეს ქვემონი ქუემოთ და ზემონი ზემოთ და შუანი შუათ და ყოველგან ძლევა შემოსით და გამარჯუებით. კულად მეფემან შემყრელმან სპათამან ბრძანებითა თამარისითა მიჰმართა და მოაოჭრა ქუეყანად პართთაჲ...“

რუსი გიორგი ლაშქრობს „ბრძანებითა თამარისითა“.

გამრეკელ კახაისძე (თორელი).

გუზან აბუსალასანისძე (ტაოელი).

ბოცო (ჯაყელი).

ზაქარია

ზაქარია

ივანე

სარგის.

} მხარგრძელნი $\left(\frac{4}{21} \text{ ფ. } 72\right)$.

21. ჯერ ისევ გიორგი რუსის დროსვე „წუევითა ასათ გრიგოლის ძისაჲთა დიდად და სასახელოდ ილაშქრეს განძას ქუემო ბელაყონამდე, შემდგომად ზემო კერძო რახსისა პირსა მასისამდე. მუნცა დიდთა ლაშქართა მოწევასა შინა ისახელეს თავი ბუმბერაზთა ამის სამეფოჲსათა თვით მეფისა მკურე ტელობასა შინა ვარდან დადიანმან მსახურთუხუცესმან, ოთხთავე მკარგრძელთა და სხუათა დიდებულთა და აზნაურთა“ (ისტ. აზმ. 84, მდ. 421).

ასათ გრიგოლისძე მონაპირეა (ამ დროს ჯერ კიდევ არაა არიშინი??), ვარდან დადიანი — მსახურთუხუცესი.

ოთხი მხარგრძელნი (ჩანს სარგის ამირსპასალარი ამ დროს აღარაა ცოცხალი) $\left(\frac{4}{21} \text{ ფ. } 63\right)$.

22. რუსის უსაქციელობა ამ ისტორიკოსის პირით ბუნებრივია; თუ ეს ისტორიკოსი მართლა სარგის თმოგველია. მაინც ასეთი მძიმე ბრალდება (სოდომური ცოდვა), მისი ასე დიად გამოტანა უთუოდ ტენდენციურობის ნიშანია... და საქმე ისეა წარმოდგენილი, თითქო თამარი ორ წელს ითმენდა ქმრის ასეთ უსაქციელობას და „ოდეს უგრძნეს ვაზირთა და დიდებულთა, განკვრდეს და ერთკმა ყვეს... კელყვეს ცრემლმდინარეობასა შინა თამარისსა... და წარიყვანეს ექსორიაქმნად“ (ისტ. აზმ. 84—85, 423—424).

რომ ყველა ვაზირი და დიდებული არ იყო რუსის ექსტერიორის მომხრე, ეს კარგად გამოჩნდა ცოტა ხნის შემდეგ: მაინც და მაინც აბულასან (მეჭურჭლეთუხუცესი) და მსახურთუხუცესი ვარდან დადიანი, ბოცო სამცხის სპასალარი და გუზან ტაოელი ხომ ცხადი მომხრენი აღმოჩნდნენ... და საინტერესოა, ისტორიკოსით თამარი ამ უსაქციელობისათვის მას „სიკუდილსა ემართლებოდა“, ხოლო დიდებულთა ნაწილი, ჩანს, არ იზიარებდა ამ ბრალდებას და მას მოგონებულად სთვლიდა თამარის მომხრეთა მიერ, ან არა და სოლომუხური ცოდვა არ მიაჩნდათ საკმაო ბრალდებად მეფე-დედოფალის გასაყრელად⁵ $\left(\frac{4}{21}\right)$ ფ. 64).

23. რუსი გააძევეს, სვებედნიერობა სუფევდა. მაგრამ დიდებულები სწუხდნენ მომავალზე, ე. ი. რომ თამარი უქმრო იყო და მემკვიდრე (შვილი) არ ჰყავდა. ამ დროს რუსუდანთან იყო ორი უფლისწული, აქ იზრდებოდა. „ესე დედოფალსა რუსუდანს ვინა-ათგან თვს ეყოდა მამის დისა მისისა, დავითის ასულისა ოსეთს გა-თხოვილებისა მიზეზითა მოეყვანა საზრდელად სახლსა შინა მისსა“ (ისტ. აზმ. 88—89 და 431—432).

თ ვ ს ი

აქ გაიცნეს დიდებულებმა ეს უფლისწული. მოეწონათ, შესაფერისად სცნეს და „ჰკადრეს და მოაჯასენეს დედოფალსა რუსუ-დან მკვდრთა ამის სამეფოასათა რათა იგი, განალამცა ნებისა დამრ-თველი, ვაზირთა და დიდებულთა თანაშემწექმნითა, მომკსენებელ და მოაჯე ექმნეს თამარს“... თამარმა „მინდობილმან მამის დისა მისისამან მშობლისა სახედ და მისგან დიდად წყალობიანთა ლაშ-ქართა და სპათამან ესრეთ თქუა მბრძანებელმან: მოწამე არს ჩუენდა ღმერთი, აროდეს ყოფილა გული ჩემი მოწადინე ქმროს-ნობისაჲ არცა პირველ, არცა აწე, თუმცა არა მოსვლოდა უწალმარ-თობაჲ ჩემი საყდარსა, რომელი რწმუნებულ არს ჩემდა პირველ ღმერთისაგან და შემდგომად მშობელთა ჩემთაგან და აწცა ამისა ვარ მოაჯე...“ (ისტ. აზმ. 88—89).

არ მოეშვნენ. „წარვიდეს დიდებულნი იმერნი და ამერნი და წარმოიყვანეს დედოფალი რუსუდან და გაზრდილი მისი დავით“.

⁵ ეს ნაკლებ დასაჯერებელია.

თუმცა თამარი საჯაროდ აღიარებს რომ სამეფო საყდარი მას აქვს რწმუნებული ღმრთისაგან და საკუთარ მშობელთაგან, მაგნიტის ბედიღბალში, ამ საყდრის განგების საქმეში ძლიერად და აქტიურად ერევიან დიდებულნი, რომელთა მინდობილი არის მეფე თამარ $\left(\frac{4}{21}\right)$ ფ. 65).

24. რუსი ერზინკა-არზრუმს მოსულიყო. „მას ჟამსა ნაცვალნი მეჭურჭლეთუხუცესისა სჯულითა ბარბაროზი და ქცევითა ტარტაროზი. კეთილთა და ჰამოთა პატრონთაგან სრულწყლიანი, მოციქულად წარივლინა საქმისა რაჟსთვისმე და, მისსა კარნუქალაქსა მისვლასა შინა შეიყარნენ რუსი და იგი ერთად. მიუდგეს იმიერნი, რათა რუსი სასახლესა შინა შეეყვანილყონ: მისისა სარგებლისა მოწადინენი შეეხუეწეს ამას დიდსა (მოციქულსა), რომელი აქაჟთ მისრულიყო. მაშინ ცნეს ამის სამეფოჟსა კაცთა და... რომელნი თანაზიარ მეფობისა მათისა და უხუად და გულსავსედ წყალობითა აღვსილ იყვნეს, მათცა ქმნეს საქმე ყოველთა ძუელთა გინა ახალთაგან უბოროტესი. უკუეთუ, ამას სამეფოსა განდგომილად პატრონთა ნებსით თუ უნებლიედ ქმნილა, რომელი დაწყებითგან სოფლისა არავის ოდეს სადა უნახავს წარმართებული და გამარჯვებული. ხოლო ესეცა ამისა სახლისა თვსთა ნატამალთა, შვილთა და ძმათა მიზეზითა ქმნილა, ვარნა ესე ვინაჟ ანუ სით?...“ (ისტ. აზმ. 90, მდ. 434).

იღუა ისაჟ, რომ მეფის წინააღმდეგ აჯანყებას არასოდეს წარმატება და გამარჯვება მოყოლია...

შეთქმულებს გადაუწყვეტიათ, რომ რუსი „სასახლესა შინა შეეყვანილყონ“. შეთქმულებმა „ქმნეს საქმე ყოველთა ძუელთა გინა ახალთა უბოროტესი“. ეს მეჭურჭლეთუხუცესის ნაცვალნი პატრონთაგან სრულწყლიანია.

სხვა შეთქმულები კიდევ იყვნენ „თანაზიარ მეფობისა მათისა და უხუად და გულსავსედ წყალობითა აღვსილ“, ე. ი. სწორედ ისინი, ვინც ყუთლუს გამოსვლის შედეგად კიდევ უფრო განდიდდნენ... $\left(\frac{4}{21}\right)$ ფ. 66).

25. კარნუქალაქში რუსთან შეთქმულებს „პირველად მიერთო გუზან პატრონი შავშეთისა და კლარჯეთისა, რომლი ძუელთა მეფეთა ტაოელთა და დიდებულთა ადგილსა ზედა შეეწყალა პატრონსა, აქაჟთ ბოცო სამცხისა სპასალარი და სისრულისაცა აღმა-

ტებითა შეწყალებული, სხუათა მესხთა დიდებულ-აზნაური ფერ-
 თვნიერ ივანესა ცინისჯუარელისა, რომელსა ყუარყუარეცა ეწოდებო-
 ბის, ესე გამაგრდა თვისით მოკიდულითურთ, ვითარ გვარეულადცა
 მომგონებელი სულაჲსა ერთგულებისაჲ, რომელმან ბაღუაშსა ზედა
 უერთგულა ბაგრატს: ვარდან დადიანი მსახურთუხუცესი, ლიხთ
 აქაჲთ პატრონი ორბეთისა და კაენისა, ლიხთ იქით—ნიკოფსამდი
 უცილობელად მქონებელი და თვთ ქუეშისა ციხესა მყოფი, მაგარსა
 და მტერთაგან უვნებელსა. ესე მცირედისა რაჲსამე საქმისათჳს
 წარვიდა და მივიდა გეგუთს რეცა პატრონისა წადილითა. შეყარა
 მან ყოველი სუანეთი, აფხაზეთი, საეგროჲ გურიითა, სამოქალაქოჲ,
 რაჭა-თაყუერი და არგუეთი და მომრთველმან სანიგთა და ქაშაგ-
 თამან აფიცა რუსისა გამეფებისა და მისის მეფედყოფისათჳს დი-
 დებულნი და ლაშქარნი ქუეყანისანი. გავზაენა მან ლაშქარნი ქუე-
 ყანისანი და მივიდეს გუზანისა და მუნით წარმოვიდა რუსი და
 შეყრილთა მიჰმართეს სამცხეს და მიეგება ბოცო და ვინცა მისი
 მიმდგომი იყო, გარდამავლენნი მთისანი, ივიდეს გეგუთს“, (ისტ.
 აზმ. 90—91, მდ. 435).

ამჟარაჲ, რომ ვარდან დადიანს ჰქონდა რაღაც საფუძველი,
 რომ მთელი ქვეყანა (დიდებულნი და ლაშქარნი) აგრე ადვილად
 აუჯანყა თამარს და სოსლანს. მარტო მსახურთუხუცესობით, ერის-
 თავთ-ერიწთავობით თუ მეფეთა ადგილზე მჯდომობით ის ამას ვერ
 შეძლებდა... მთელი დას. საქართველოს მაღალი ფეოდალური საზო-
 გადოება გამოუტყლებლივ (გარდა ანტონი საღირისძისა) რუსის მზა-
 რეზე დადგა. ამის ახსნა უნდა ვეძიოთ იმ ფაქტში, რომ აღმოსავ-
 ლეთ საქართველოდან თითქმის ასეთივე ერთსულოვნებით თამარის
 და სოსლანის მხარეზე აღმოჩნდნენ.

ისტორიკოსის სიტყვით თამარ „მიმართა ქალაქს ამ უსახური-
 სა და უაზრომსა საქმისაგან განაკვირვებული“. დამახასიათებელია:
 ისევე როგორც მამა მისმა გიორგიმ დემნას განდგომილების დროს,
 თამარმაც ამ სახიფათო მომენტში ქალაქს მომართა (ჩანს ქალაქს
 გარეთ იყო) და ეს იმიტომ რომ საფიქრებელია, აქ ის თავს უფრო
 იმედიანად გრძნობდა... ჩანს ქალაქი მისი ერთგული საყრდენია.
 და მხოლოდ ქალაქში შემოსვლის შემდეგ მოუწოდა ერთგულად
 დარჩენილ ერისთავებს და დიდებულებს „ჰერეთით, კახეთით,
 ქართლით, სომხითით და სამცხით“.

მოსულებმა თამარი დააჯერეს იმაში, რომ მათი ნებადართუ-
 ლობა არ არის ამ საქმეში. თამარი მაინც ირჩევს მოლაპარაკების

გზით მოაგვაროს საქმე და მიავლენს კათალიკოს თევდორეს, ტონ ქუთათელს და სხვა ეპისკოპოსებს „ოდესმე შინაურსა ეკლესიასა და მესტუმრესა და მათგან ვერაჲს პირის მპოვნილ იქმნა“. საკითხავია: რა „პირს“ ეძებდა თამარი? და რატომ ვერ მიაღწია საქმის მშვიდობით მოგვარებას. ცხადია, მეფის კარზე გულისხმობდნენ რაღაც საფუძვლებს გამდგარ დიდებულთა უკმაყოფილებისას და ცდილობდნენ ამ უკმაყოფილების შენელებას, მაგრამ გამდგარნი შეურიგებელ პოზიციას აღგენენ და მტკიცედ გადაწყვიტათ საქმე იარაღისათვის მიენდოთ. აკი ერთხელ უკვე სცადეს იარაღისათვის მიემართათ (ყუთლუ). რა უნდა შეეთავაზებინა თამარს გამდგართვის? მაინც და მაინც რუსის კვლავ გამეფებას ხომ ვერ შესთავაზებდა. ალბათ ისეთი რამეები, რის უზრუნველყოფასაც ეს გამდგარნი თავისთვის ვარაუდობდნენ თუ რუსს გამეფებდნენ... მაგრამ ამ შემთხვევაშიაც ძნელი გასაგებია, რა ამოქმედებდა თამარის მიერ აგრე შეწყალებულ დიდებულებს — დადიანს, ბოცოს, გუზანს.

ყველაზე უფრო რეალური მაინც ის ახსნა იქნებოდა, რომ ძირძველები განსაკუთრებით დასავლეთ საქართველოდან უკმაყოფილონი იყვნენ იმ ფაქტიური მდგომარეობით, რომელიც შექმნილიყო საქართველოს მეფის კარზე, როცა უმაღლეს ფეოდალთა მნიშვნელობის სიმძიმის ცენტრი აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოდიოდა, როცა აშკარა გახდა ტენდენცია, რომ სამეფო კარს დღესხვალ საბოლოოდ ხელთ იგდებენ ერთგულ-გაზრდილები აღმოსავლეთ საქართველოდან, შიდა და ქვემო ქართლიდან, ჰერეთ-კახეთიდან... ზოლო ეს უკანასკნელი მოვლენა კანონზომიერი შედეგი იყო საქართველოს განვითარებისა. დავით აღმაშენებლის დროიდან აშკარა გახდა აღმოსავლეთის უპირატესობა და აფხაზთა მეფე (ლიხთიმერეთის და თუ გნებავთ ტაო-კლარჯეთის მეფე) სულ უფრო და უფრო ქართლ-კახეთს და მის მიმდგომ ქვეყნებს ირჩევს ცენტრად. ტფილისის შემოერთებას ამ საქმეში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა... ასე რომ ტფილისის ერთგულება მეფისადმი იმავე საფუძველს ემყარებოდა, რასაც ემყარებოდა აღმოსავლეთ საქართველოს დიდებულთა ერთგულება: დავითის დროიდან მოკიდებული საქართველო არსებითად სხვა სახელმწიფო იყო მის წინა დროის საქარ-

ველოსთან შედარებით: ის, დასავლეთის ორბიტაში ამოზრდული ქვეყანა, აღმოსავლეთისაკენ პირმიქცეული შეიქმნა და სხვა რამდენიმე გად არც შეიძლებოდა: საქართველო ამიერ (და იმიერ) კავკასიის გამაერთიანებლის როლში გამოვიდა და თბილის-ქართლ-კახეთ-ჰერეთის გადამწყვეტი მნიშვნელობა მთლიან საქართველოში გარდაუვალი შექმნა. უფრო სწორი იქნება საკითხი პირმიქცევით დასვას: ქართლის (შიდა და ქვემო), კახეთის (კახეთ-ჰერეთის) ეკონომიურმა დაწინაურებამ ამ კუთხეების მნიშვნელობა შედარებით დასავლეთ საქართველოს მნიშვნელობასთან განუზომლად გაზარდა. და გაერთიანებული საქართველოს პოლიტიკური ცენტრი აქეთ გადმოვიდა. ქუთაისმა და არტანუჯმა, როგორც პოლიტიკურმა ცენტრებმა თავისი დრო მოჰამეს, პროვინციალურ მნიშვნელობისად დარჩნენ. ახალი ქვეყნის ცენტრი თბილისი და მისი მიმდგომი ქართლ-კახეთი-ჰერეთი იყო. და ძველი ფეოდალური არისტოკრატია აჯანყდა. ცენტრის (ტახტის) დაუფლება სცადა და როცა ეს არ გამოუვიდა, ისევ სეპარაციას მიმართა (XIII ს-ში). ასე რომ ეს „ერთგულები“ აღმოსავლეთ საქართველოდან ახალ საქართველოსთან (დიდი საქართველოს დავითისეულ წამოწყებასთან) ერთად წამოწყული ხალხია და ამ ახალ საქართველოს ერთგულებია (და აქედან მისი მეფის ერთგულებია). ეს იმას როდი ნიშნავს, რომ ეს ერთგულები მუდამ ამ ერთგულებას შერჩებიან და გაძირძველებულები ფეოდალურ სეპარატულ ტენდენციებს არ გამოიჩინენ, მაგრამ ჯერ, ვიდრე ძირძველობას სხვა იჩემებს, კარავისელობას სხვა აპირებს, ხოლო ამათ აღმაცერად და არა თავის სწორად უყურებს, ამათი და მეფის თანხმობა უზრუნველყოფილია. აი ასეთი თანხმობის მომენტის საბოლოო გამარჯვება მოყვა რუსის გამოსვლის დამარცხებას.

თუ კარავისელთა დამარცხებას შედეგად კომპრომისული სიტუაცია მოყვა, „ერთგულთა“ წინწამოწევა მოყვა, მაგრამ ძირძველები, მართალია, რამდენადმე შევიწროებულნი, ჯერ ისევ ძველ პატივში რჩებოდნენ, რუსის გამოსვლის დამარცხებას კარავისელების კიდევ უფრო საგრძნობი დამარცხება და „ერთგულთა“ კიდევ უფრო გადაჭრით უპირატესობათა მოპოვება მოყვა.

ამიერიდან ძველი კარავისელები მიჩრდილული არიან და გაერთიანებული საქართველოს აქტიური პოლიტიკის შემოქმედ-გამტარებელნი, ეს ახალდაწინაურებული (შედარებით) ფეოდალები, არიან ქართლ-კახეთ-ჰერეთ-სომხითიდან. შექმნილი ვითარება,

როგორც ჩანს, ქვეყნის განვითარების მაქსიმალურად შესაფერისი იყო და ამდენადვე ფეოდალური საქართველოს შემდგომი ტეზაც უზრუნველყოფილი. ასეთი იყო თამარის მეფობის მეორე პერიოდი 1190 წლიდან მოკიდებული.

დამახასიათებელია საქართველოს მონაპირეთა ვინაობა... ესენი ხომ ყველაზე აქტიური პოლიტიკური მოღვაწენია და მათ შორის არც ერთი კაცი არ ჩანს დასავლეთ საქართველოდან (ხოლო ოთხი მხარგრძელთა გვარიდან არიან). ასევე საინტერესო ჩანს სავაზირო გიორგის (ლაშას) ხელზე (წალკიდან). ყველაფერი იმას მოწმობს, რომ პოლიტიკური მნიშვნელობა დასავლეთისა შეიცვალა და ცენტრი აღმოსავლეთში გადმოვიდა $\left(\frac{4}{21} \text{ ფ. } 67-72\right)$.

26. გეგუთიდან განდგომილები თბილისზე წამოვიდნენ. „ნახევართა დადიანისა წინაძღომითა გარდაიარეს რკინის ჯვარი და ჩავიდეს ციხის ჯუარს და დაწუეს ქალაქი ოძრკე. მუნ შეიყარნეს ბოცო და მესხნი, ვინცა იყუნეს მიმდგომნი მათნი. და გამგებელთა ესევეითარისა საქმისათა ღმრთისა უკითხავად შვილთა მხეგრძელობით უკმეს და გააგეს პირველად აღებაჲ ჯავახეთისაჲ და ახალქალაქისაჲ, კუალად თრიალეთისა და სომხითისა ვინაჲთგან ქურდ ვაჭრისა იქით გასდგომოდა ყოველი სომხითი: ივანე ვარდანისძე პატრონი გაგისაჲ, მაყა პატრონი კაეწონისაჲ, კენი თვთ ვარდანისი იყო და სხუანი მის ქვეყანისა აზნაურნი და აზნაურის შვილნი თვნიერ ზაქარია ვარამის ძისა. იგი კაცი ერთგული იყო და ჭაბუკი გამოცდილი“ (ისტ. აზნ. 92, მდ. 437—438).

ქურდვაჭრის იქით „ყოველი სომხითი“ როგორც ჩანს, ლიხთიქითელი დიდებულების ვარდან დადიანისა და მისი შვილის ივანეს ხელთ იყო: კენი ვარდანისა იყო, ხოლო გავი ივანე ვარდანისძის ხელთა. არ ვიცით ვინაა ეს მაყა პატრონი კაეწონისა.

თამარის ერთგულებას აქ შერჩენოდნენ მხარგრძელები (ზაქარია ვარამისძე, ამ აჯანყებულებს ვარდან დადიანი წინამძღოლობდა იმ მოსაზრებით, რომ ვარდანი სომხითში ერთი პატრონთაგანი

იყო... $\left(\frac{4}{21} \text{ ფ. } 73\right)$.

27. ბუნებრივია, რომ ასეთ დაძაბულ ურთიერთობისას, როგორც ქვეყანაში შექმნილიყო (უნდა ვიფიქროთ: მიმძლავრებანი, გლახაკთა სიმრავლე, მეკობრეობა, ბორგნეულობა, სიმდიდრესა

ზედა ალაღებულნი) და რომელიც, კერძოდ, თავს იჩენდა ბოლო-
მოუღებელ ბრძოლაში სახელმწიფო ხელისუფლების დაუფლებელ
სათვის, — სასახლის გარშემო სხვადასხვა დაჯგუფებანი შეეცდებოდნენ
თამარის ქმრად ისეთი მოეძებნათ, რომელიც ამა თუ იმ
ჯგუფის ინტერესებს უპირატესად მოემსახურებოდა. ეს იმას ნიშ-
ნავს რომ სამეფო-საქმროს თავიდანვე პირობას უღებდნენ. თითოეუ-
ლი ჯგუფი ცდილობდა მეორე ჯგუფის საწინააღმდეგოდ სხვა
კანდიდატი შეერჩია... ასე, რომ სამეფო-საქმრო რომელიმე და-
ჯგუფების გავლენის ქვეშ უსათუოდ უნდა მოჰყოლიყო. შეიძლება
ვიფიქროთ, რომ რუსი კარავისელთა სასურველი კანდიდატი იყო,

ხოლო დავით სოსლანი „ერთგულთა“ სასურველი $\left(\frac{4}{21}\right)$ ფ. 71).

28. აჯანყებულთა წინააღმდეგ, რუსი რომ გაიმეფეს, თამარმა
„უბრძანა ამირსპასალარსა გამრეკელსა და ოთხთა მკარგრძელთა
და სხვათა თორელთა ზემოთა და ქვემოთა წარსვლა და მიგებება
წინა ქვეყანასა ჯავახეთისასა და მუნვე ცნობაჲ ძალისა მათისაჲ“
(ისტ. აზმ. 92, მდ. 438).

ხინგრის წყალზე თმოგვსა და ერუშეთს შუა მოხდა ომი. თა-
მარის მხარემ გაიმარჯვა. ომში მხოლოდ ივანე სარგისისძე (მხარ-
გრძელი) დაიჭრა. ამ გამარჯვების მახარობლად სარგის ვარამისძე
(მხარგრძელი) მოვიდა თბილისში.

ჯავახეთი (გამრეკელის სახელო), თრიალეთი (ვის ხელთ იყო),
სომხითი (მხარგრძელების სახელო) უნდა დაეპყროთ აჯანყებუ-
ლებს და შემდეგ „აგარათა შეყრა განაგეს და აქედან თბილისის
კარების იერიში უნდა დაეწყოთ.“

29. ვიდრე თამარის მომხრეთა ერთი ნაწილი მკარგრძელების
მეთაურობით ებრძოდა დადიანის მეთაურობით წამოსულ აჯანყე-
ბულებს, თამარსა და დავითთან იყვნენ: „ქიაბერი მანდატურთუხუ-
ცესი, ჰერნი და კახნი დიდებულნი და აზნაურნი თანადართვითა
ყვიჩაყთაჲთა და შეყრილთა ქართლისა ერისთავისათა და ქართველ-
თა დიდებულთა, წინაძღუანვითა დავით მეფისა სუიანისაჲთა, და-
სხმა ყვეს ქართლს მყოფთა ზედა, რომელთა მიერთნეს ვიეთნიმე
ქართლელნიცა და სიმრავლე ყოვლისა კავკასიისა და მთეულობისა“
(ისტ. აზმ. 93).

აჯანყებულთა მეორე ნაწილი რუსის მეთაურობით ქართლს
გადმოსულიყო და ნაჭარმაგევამდე და გორამდე მოსულიყო.

მაგრამ როგორც კი გაიგეს ხინგრის წყალზე მათ თანამებრძოლთა დამარცხება („გაქცევა ზემოთა ლაშქართა“). „მსწრაფად იკუმეის გარდასვლაჲ“, ე. ი. უკან გაბრუნდნენ ლიხთიმერეთში.

თამარის მომხრეებმა გამარჯვებულებმა „ჰკადრეს განსვლა სომხითით და მიმართებაჲ ურჩთა და განდგომილთა მეფობისა მისისათა“. აჯანყებულთა ამ ჯგუფმაც უმალ დაყარა იარაღი. „რომელნიმე მოვიდეს ყელსაბელ მობმით, რომელნიმე მკუეულ ექმნეს თვისა ბიძასა და ეგრე მოვიდეს და მუნც იქმნეს ჩუელებითნი გამარჯვებანი“.

30. თამარს გადაუდგნენ და რუსის კვლავ გამეფება მოინდომეს ლიხთიქითმა, ტაომ, სამცხემ, ქურდვაჭრის იქით სომხითმა, ქართლის ნაწილმა, მთეულებმა...

სომხითი, სამცხე, ქართლის ნაწილი თამარს ემხრობა, ნაწილი რუსს. ჯავახეთი, თრიალეთი, თორი, ჰერეთი, კახეთი თამარის ერთგულობას შერჩნენ.

საკითხს იმის შესახებ, თუ რომელი მხარე ვის უჭერდა მხარს ძირითადად ის გარემოება წყვეტდა, თუ ამა თუ იმ ქვეყნის პატრონი (ერისთავთ-ერთისთავი) ვის მხარეზე გამოდიოდა, თუმცა ამის საწინააღმდეგო მოწმობაც მოგვეპოვება: ქართლის ერისთავი თამარის მხარესაა, ხოლო „ვეითნიმე ქართლელნიცა“ რუსის მხარეზე დგანან: ბოცო სამცხის სპასალარი თამარის მოწინააღმდეგეა, ხოლო მრავალი სამცხელი და ივანე-ყვარყვარე (ოძრხიდან?) თამარის მომხრეობას შერჩნენ და იარაღით ხელში იბრძვიან აჯანყებულთა წინააღმდეგ. ასევეა საქმე ქურდვაჭრის იქით სომხითში, სადაც თამარის მოწინააღმდეგე უმრავლესობას (ვარდან დადიანის და მისი შვილის საპატრონოში და მაყა კაიწონის პატრონი) ზაქარია ვარამისძე (მხარგრძელი) დაპირისპირებია. მაინც ძირითადში ის დებულებაა სწორი, რომ თამარის და მისი „ერთგულების“ წინააღმდეგ ძირძველკარავისელები გამოდიან

$$\left(\frac{4}{21} \text{ ფ. } 74-76 \right).$$

31. რუსი და მისი მომხრენი დამარცხდნენ. თამარი შემოქცეული (სომხითიდან) „დგა ჭალასა აგართასა მონადირე და მონადიმე, მხიარული და შემწყალბელი ერთგულთა და საკუთართა მისთა. შეიწყალა ზაქარია ვარამისძე და უბოძა გავი ქურდვაჭრითა განძამდის მრავლითა საკუთარითა და მრავლითა სანახევროდთა ქალაქებითა, ციხეებითა და სოფლებითა. შეიწყალეს და უბოძეს სარგისისძესა ივანეს პირველად მსახურთუხუცესობაჲ კელი შინაური და სა-

პატიო და კენი და კაიწონი გელაქუნით და სხუთთა მრავლითა ხარაჯოთა ქალაქითა და ციხითა“. (ისტ. აზმ. 94).

ამრიგად სახელოები და საპატრონო ციხე-ქალაქები დაკარგეს, ვარდან დადიანმა მსახურთუხუცესობა და კენის ციხე (ალბათ ლიხთიჭითიც და ორბეთიც), გაგი მისმა შვილმა ივანე ვარდანის ძემ, ხოლო კაიწონი მაყამ. და ყველა ესენი წყალობად მიიღეს მკარგრძელებმა ზაქარია ვარამისძემ და ივანე სარგისისძემ.

ასე დაიწყო მხარგრძელების განსაკუთრებული კარიერა.

32. გამარჯვებული თამარი სომხითის საქმის მოგვარების შემდეგ, ნაჭარმაგვეს გაემართა. „და ლიხთიმერთ დიდებულთა, შემნანებელთა შეცოდებისათა და მოაჯეთა შენდობისათა ითხოვნეს ცხოველნი ხატნი და თვთ დედოფალი რუსუდან მათ შუა საყოფელად, კათალიკოსი, მანდატურთუხუცესი და სხუანი ებისკოპოსნი შინაურითურთ სახლდებულთ. ვინაჲცა გარდამოვიდეს სუიანნი დიდებულნი და მოკლენი და გარდამოიტანეს რუსი, მეფეყოფილი, მისცადედოფალმან სიმტკიცე პირველად რუსის უვნებლად გაშვებისათვის და მერმე ჟამისა შეცოდებისა არმოკსენებისათვის... (ისტ. აზმ. 95) და რუსი „მასვე მისსა სუეუბედურსა გზასა გაემართა“. აქ შესანიშნავია ეს შეცოდებისა არ მოხსენება, ე. ი. კანონისაებრ არავინ დაუსჯიათ, შეცოდება უპატიებიათ. მხოლოდ ესაა, რომ წყალობა სახელოები დაეკარგათ და მათი ადგილები მეფის „ერთგულებმა“ და „საკუთართა“ დაიჭირეს. კ ა რ ა ვ ი ს ე ლ ე ბ ი ს უ ლ ე რ თ ი ა ნ ა დ გ ა ი რ ი ყ ნ ე ნ და ქ ვ ე ყ ნ ი ს მ ა რ თ ვ ა - გ ა მ გ ე ო ბ ა, მ ი ს ი პ ო ლ ი ტ ი კ უ რ ი ბ ე დ ი მ ე ფ ი ს „ე რ თ გ უ ლ თ ა“ ხ ე ლ შ ი მ ო ე ქ ც ა.

ცხადია მეფის ხელისუფლება იმდენ ძალას არ გრძნობდა და მისი ერთგულნიც არ ურჩევდნენ, რომ შეცოდებულნი კანონისაებრ დაესაჯა, როგორც, ვთქვათ ამას მოიმოქმედებდა ბაგრატ III, დავითი, გიორგი III. ერთნებაობა-თანადგომის პირობებში მხოლოდ ასეთი პოლიტიკა იყო რეალური...

33. რუსის დამარცხების შემდეგ იყო, რომ „ამას შინა მიიცვალა გამრეკელი ამირსპასალარი და თმოგვისაგან კიდე არა დააკლეს შვილთა მისთა. მაშინ უბოძეს ამირსპასალარობა ზაქარიას მკარგრძელსა, ძესა სარგის ამირსპასალარისა, მჯდომსა სომეხთა მეფისა ადგილსა, პატრონსა ლორისასა, მოუმატეს ქალაქიცა რუსთავი მოყმესა სპასპეტობისასა და ჭიებერსა მანდატურთუხუცესსა მოუმატეს და უბოძეს ჟინვანი ქალაქი და ციხე მრავლითა მთიულეთი-

თა და შეიწყალეს სარგის ვარამისძე, დალოცეს და უბოძეს თმრგული და ქუემო წირქუალელნი, ზარტიბისძენი, გრიგოლისძენი, ჭიბჭიბისძენი, მახატლისძენი და თავნი კახეთისანი — თორღაის ძენი, შეიწყალნეს თვთეული თვისითა წესითა რომელნიმე ახლად დალოცვითა, რომელნიმე მომატებითა, — ეგრეთვე ქართველნი, სომხითარნი, თორელნი, მესხნი და ტაოელნი“ (ისტ. აზმ. 95). ამ აჯანყებას სხვათა შორის ის მოყვა, რომ სომხითი ქურდვაჭრის იქით და აქეთ მიიღეს მკარგრძელებმა: როგორც ჩანს, ხელისუფალთა სრული გადახალისება მოხდა ($\frac{4}{21}$ ფ. 77—79).

34. აჯანყება დამარცხდა. რუსი წავიდა. მეფემ შეცოდებულნი არ დასაჯა... „და შეიქმნა მშვიდობა, სიხარული და ერთობა, რომელი არაოდეს სადა ვის უხილავს (და „ერთბაშად ძოვდეს ლომი და ჯარი და იხარებდეს ვეფხი თიკანთა თანა და მგელი ცხვართა თანა“ (ის. XI, 6—7, LXV, 25)... (ისტ. აზმ. 95).

ამრიგად, დიდი, ცამეტწლოვანი პოლიტიკური მოძრაობა ჩათვდა. მეფის „ერთგული“ მრავალმთავრობის მოძულე ისტორიკოსი კმაყოფილებით აღნიშნავს, რომ „შეიქმნა მშვიდობა, სიხარული და ერთობა, რომელი არაოდეს სადა ვის უხილავს“. ერთი სიტყვით ძალთა წონასწორობა დამყარდა და ფეოდალურ დაჯგუფებებს თითოეულს მისი შესაფერისი ადგილი მიეჩინა. და თუ მეფის „ერთგულები“ აღმოჩნდნენ პირველ რიგში (ესენი იყვნენ აღმოსავლეთ საქართველოს ფეოდალები) ეს იმიტომ, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს ეკონომიური და პოლიტიკური უპირატესობა ფაქტი იყო და საქართველოს მომავალიც აქეთ ეწეოდა ქვეყანას...

და ამის შედეგი იყო ის უჩვეულო წარმატებანი, საქართველოს რომ ხვდა წილად ($\frac{4}{21}$ ფ. 80).

35. „და შეიქმნა მშვიდობაჲ, სიხარული და ერთობაჲ“. (ისტ. აზმ. 95, მდ. 443). ისტორიკოსი განსაკუთრებული ხაზგასმით აღნიშნავს ამ შინაგანი მშვიდობისა და ერთობის ფაქტს. და ეს ადვილი გასაგებია: აქამდე მას მოუხდა მოთხრობა ცამეტწლიანი პოლიტიკური კრიზისის შესახებ, როცა „მშვიდობა“ და „ერთობა“ სანატრელად მოსაგონარი იყო, როცა ერთი მეორეს იარაღით ხელში დაუპირისპირდნენ ფეოდალთა სხვადასხვა ჯგუფები. როცა საკითხი კატეგორიულად დადგა იმის შესახებ თუ ფეოდალების რომელი დაჯგუფება დაეუფლებოდა ქვეყნის პოლიტიკურ საქმეებს, რომე-

ლი დაჯგუფება ჩაიგდებდა ხელში მეფეს, დავით აღმაშენებელს. დროდანი მოკიდებული, უკეთ ბაგრატ III დროდანი მოკიდებული ეს მშვილობა და ერთობა ამ ფეოდალურ დაჯგუფებათა შორის აღარ შეიძლებოდა ყოფილიყო. გაერთიანებული სამეფო ამ გაერთიანების მომხრეთა წინწამოწევას და მათზე დაყრდნობას, ბუნებრივია, შეეცდებოდა. ესენი იყვნენ, როგორც წესი, ახალკაცები, უხანოები, ერთგულები. მათ უპირისპირდებოდნენ ძირძველები, მსახურეულნი... დავითის დროდანი ამ ვითარებას ახალი მომენტი ზედ დაერთო: სახელმწიფოს პოლიტიკური (და ეკონომიური) ცენტრი აღმოსავლეთში გადმოიწია... რაც არ უნდა იყოს, თამარის სამეფო კარის პოლიტიკა მაინც, საბოლოო ანგარიშით წაგებულია: ის ვერ ახერხებს უგვაროთა შენარჩუნებას (ისტორიკოსის სიმპათიები ამ უგვაროთა მხარესაა, თუმცა არც გადაჭრით), ვერ სჯის აჯანყებულ ძირძველებს მაშინაც კი, როცა ისინი ამის ღირსნი არიან, და მხოლოდ კომპრომისით და დიდგვარიანთა შინაგან უთანხმოების გამოყენებით ახერხებს დამავრებას $\left(\frac{4}{21}\right)$ ფ. 81).

37. აჯანყების უკანასკნელი ეპიზოდი იყო, რომ გუზან ტაოსკარელი მტრის მხარეზე გადავიდა და (მას მიმხრობოდა სამძივარი სხვითა აზნაურის შვილებითა?) გამდგარ მოღალატეთა წინააღმდეგ გამოვიდნენ ზაქარია ფანასკერტელი, ძინიელნი და კალმახელნი და გუზანის შვილი თურქთა ჯარით დაამარცხეს... (ისტ. აზმ. 95, მდ. 445).

კაცო, ეს სამძივარი მართლა ყუთლუს გვარის ხომ არ იყო? „კრავაჲ ჯაყელი დედა აწ მყოფთა სამძივართა“ ისე ხომ არ უნდა გავიგოთ, რომ ისინი (სამძივრები) აქტიური ყუთლუსტები არიან, მისი უვნებლობისათვის „ახალი სიმტიკის“ ავტორები? ასეთი ვარაუდისას ადვილად დასაშვებია, რომ სამძივრები — ძირძველი აზნაურები სამძივის ციხის პატრონები (უზნარიანის ციხის?), აწყურის ციხის პატრონები (ანდრია მოციქულის მიმოსვლა) კარავისელობის თავდადებული მომხრენი თამარის ორგულობას შერჩნენ...

მაინც და მაინც სამძივართა ორგულობა (გუზანის მიდგომობა), ლალატი, თურქთა მომხრეობა და სამძივრები ყუთლუს გაფიცვის დროს და დედა მათის მოციქულობა უთუოდ კავშირშია. რაღა ეს ქალები გაუგზავნეს? ალბათ გაფიცულთა შორის იყვნენ მათი შვილები... მაგრამ ტექსტი სამძივართა შესახებ ორივე ადგილას სა-

დაოა: „აწ მყოფთა“ რას ნიშნავს? ან სამძივარი გუზანის მომხრეთ
 თუ მოწინააღმდეგე? (გვ. 96).

აწ მყოფთა სამძივართა ხომ არ ნიშნავს რომ სამძივრებმა ყვეს,
 რომ სამძივრები მყოფელნი (მქმნელნი) იყენენ $\left(\frac{4}{21}\right.$ ფ. 82).

38. 1191 წლის შემდეგ საქართველოში პოლიტიკურ მოღვაწე-
 ებად (თამარის ერთგულებად) იხსენიებიან მხარგრძელი ზაქარია და
 ივანე, საღირ მახატლისძე (ხორნაბუჯის პატრონი) სამი შვილით,
 (ისტ. აზმ. 100), ამირსპასალარი ზაქარია, მსახურთუხუცესი ივანე,
 პერეთის ერისთავი გრიგოლ (გვ. 104), ვახტანგ ხაჩენელი, მწიგნო-
 ბართუხუცესი ანტონი („კაცი შესახედავადცა ქაბუჯი და გუარტო-
 მადცა“), (გვ. 105), ზაქარია ვარამისძე (გვ. 106), მხარგრძელები ზა-
 ქარია და ივანე (გვ. 107), ვაზირი ანტონი (გვ. 107), მანდატურთ-
 უხუცესი ჭიაბერი (გვ. 108), შალვა ახალციხელი (გვ. 109), ივანე
 მჭარგრძელი (გვ. 111), ზაქარია და ივანე (გვ. 115), კ-ზი ივანე
 (გვ. 115—116), ახალციხელი ივანე მონაპირე (გვ. 124), ზაქარია
 ამირსპასალარი (გვ. 125), ახალციხელნი შალვა და ივანე, მანდა-
 ტურთუხუცესი ჭიაბერი (გვ. 126), ზაქარია გაგელი, ახალციხელი
 შალვა და ივანე, თაყაიდინ თმოგველი, ივანე მსახურთუხუცესი
 (გვ. 127), ზაქარია მჭარგრძელი (გვ. 127), ზაქარია და ივანე (გვ.
 129), (გვ. 131). ზაქარია ამირსპასალარი; ივანე მსახურთუხუცესი,
 ზაქარია ვარამისძე გაგელი (გვ. 132), თაყაიდან თმოგველი (გვ. 133,
 134), ზაქარია და ივანე (გვ. 134, 136), ზაქარია ამირსპასალარი (გვ.
 137), შანშა ზაქარიასძე მხარგრძელი (გვ. 137). ივანე მსახურთუხუ-
 ცესი ათაბაგი (გვ. 137), ვარამ მსახურთუხუცესი ძე ზაქარია გაგე-
 ლისა (გვ. 138), ივანე ათაბაგი $\left(\frac{4}{21}\right.$ ფ. 83).

მონაპირეზე საუბრისას ბასილი „რომანტიკოსობს“: ის რაც
 იყო დავითის თუ გიორგის დროს, მას თამარის დროში გადმოაქვს.
 მართლაც და სად იყო თამარის დროს ასეთი ცვლა მონაპირებისა?
 ვინ შეცვალა გაგელები, მხარგრძელები, თმოგველ-თორელები, ფა-
 ნასკერტელები?? თუ ზოგი მათგანი კიდევ ჰო (შეიძლება ვიეჭვოთ),
 უმრავლესობა მკვიდრად დაეუფლა სანაპიროს და მის მიმდგომ ქვეყ-
 ნებს... ბასილი უეჭველია ძველ ნორმას გადმოგვეცემს, როცა მონა-
 პირე სამხედრო მოხელე იყო, მისი მორჩილი და ნების მყოფელი
 და არა მონაპირე ტარიელივით ან ავთანდილივით, მემკვიდრეობით
 რომ სხედან „სანაპირო“ სამეფოებში, წლობით შეუძლიათ არ გა-

მოცხადდენ მეფის კარზე და დრო და დრო მორთმეული ძღვენებით
 მოაგონონ, აცნობონ პატრონ ხელმწიფეს, რომელსაც აქვს ჩვენი
 რობა“ (თვითონ კი ესენიც მეფეებია ოღონდ კეისრობა აკლიათ!)—
 თავიანთ არსებობის შესახებ. მათ ლაშქარიც თავისი ჰყავთ, დიდ-
 ბულებიც, კარიც. ასე რომ ეს შოთას მონაპირე თითქმის ყმათნა-
 ფიცობამდე მისული მონაპირეა, აი როგორც ზაქარია მხარგრძელი...

სულ სხვაა, რა თქმა უნდა, ბასილის მონაპირე... $\left(\frac{4}{21} \text{ ფ. } 140\right)$.

[ფ 6. ყუთლუ-არსლანის გამოსვლა, როგორც დაბვირგვინება
 დიდგვარიანთა ორსაშკუნოვანი ბრძოლისა ცენტრალურ
 ხელისუფლებასთან]

დიდებულებმა იჩივეს უგვაროთავან ვიჩაგრებითო და ყუბა-
 სარი და აფრიდონი დაამხვეს და ერთი მეორეს ზიდვა დაუწყეს თუ
 ვინ დაიჭერდა ამ ადგილებს...

ყუთლუ მათთანაა (მაინც და მაინც მის წინააღმდეგ არავინ გა-
 მოსულა); კიდევ მეტი, ის ლორეში მეფეთა ადგილზე დაჯდომას და
 ამირსპასალარობას აპირებდა. და, ჩანს, ამისი თანახმანი იყვნენ
 მისი მომხრენი („ლაშქარნი ფიცნი“). შეიძლება ყუთლუ ძველი დიდ-
 გვარიანი არ ყოფილიყო⁶, მაგრამ მას ამ ნიშნისათვის არავინ დევ-
 ნიდა და ის მებრძოლ დიდგვარიანთა წრეში მიღებული იყო და დიდ-
 გვარიანთა მოთხოვნილებებს მხარს უჭერდა, მათ განსახიერებდა.

ყუთლუს თანაშეფიცულნი „დიდებულნი“ იყვნენ. თამარის
 „მანდილოსნების გარჯით“ განდგომილნი „მოჰყუეს დიდებულნი
 ბრძანებასა პატრონისასა და წინაშე მოსრულთა დაერდომით თაყ-
 ვანისცეს და აღიღეს ფიცი პატრონისაგან და მისცეს მათ ერთგუ-
 ლებისა და ნებისყოფელობისა მათისა“.

⁶ ყუთლუ-არსლანი—უგვარობის ბელადი. ჯანაშია, შრომები, I, 428, ყუთ-
 ლუ შეიძლება მართლაც არ ყოფილიყო დიდგვარიანი, მაგრამ ის რომ უგვარო-
 ბის ბელადი არ იყო, ეს ყოვლად უდავოა. (4/21 ფ. 89).

ყუთლუ უნდა ჯაყელთაგანი ყოფილიყო (?) კრავა შეიძლება მიტომაც მიგ-
 ზავნეს??

ყუთლუ-არსლან მკუთრქლეთუხუცესი, მკუთრქლეთუხუცესობა XIII ს-ში
 ჯაყელთ გვარში.

ყუთლუ-არსლანიც ჯაყელთ გვარში გვხვდება... კრავა ჯაყელი...

$\left(\frac{2}{16} \text{ ფ. } 177\right)$.

არავითარი ორი სხვადასხვა დასის ნიშანი აქ არ არის. პირიქით ესაა ერთი მთელის (დიდგვარიანთა) გამოსვლა დაწყებული ყუბასარ-აფრიდონის წინააღმდეგ გამოსვლიდან ბოლომდის. და ისტორიკოსიც მხოლოდ ასე მოგვითხრობს, ჯერ ყუბასარი და აფრიდონი (უგვაროები) ამოიღეს ნიშანში და „შემდეგ ახალი“, „უცხო მოსაგონებელი და დიდად განსაკვირვებელი“ მოაყოლა ყუთლუ არსლანმა (რომელსაც დიდებულეები გვერდში უდგნენ და შეფიცოდნენ).

და ის რაც ყუთლუმ მოითხოვა „ახალი“ — იყო ლოგიკური გაგრძელება და დაგვირგვინების ცდა იმ ბრძოლისა უგვაროთა და უხანოთა აღზევების წინააღმდეგ რომ აწარმოებდნენ სწორედ ეს დიდგვარიანები...

„ახალი“ რომ ამბობს ავტორი, ამით ის უპირისპირებს ამ „ახალს“ რაღაცას, რის შესახებაც ეხლახან მოგვითხრობდა. რას მოგვითხრობდა? იმ ჩვეულებრივ ამბავს, რომ დიდგვარიანებმა უხანოთა წინააღმდეგ გაილაშქრეს და ისინი დაამხვეს, რითაც სამეფო ხელისუფლებას, ამ უხანოების მფარველს, მარცხი განაცდევინეს. მაგრამ ეს იყო მაინც კერძო ფაქტი, თუმცა არა ერთ გზის განმეორებული XI—XII ს-თა სივრცეზე. პრინციპული ხასიათის შეხედულებანი, უეჭველია, შემუშავდებოდა ასეთი ბრძოლისას (და რომ მართლაც არსებობდა ურთიერთის გამომრიცხავი შეხედულებანი ამას კარგად მოწმობს დავითის ისტორიკოსი, როცა დასცინის მამრალბელთა „უსამართლობაზე“ რომ ჩიოდნენ...): დიდგვარიანნი ერთი შეხედულებისანი იყვნენ, ახალკაცი (ქალაქები, ხელოსან-ვაჭრები, წვრილი აზნაურები, მოლაშქრენი) კი საწინააღმდეგოსი. და აი ეს ბრძოლა ყუთლუ-არსლანმა კონსტიტუციურ ფორმაში ჩამოაყალიბა და მისი დაკანონება მოისურვა. აი ეს იყო „ახალი“ (მეფის ხელისუფლების შეზღუდვა დიდგვარიანთა სასარგებლოდ). ეს მართლაც ახალი რამ იყო: ბრძოლის ახალ უფრო მაღალ საფეხურზე აყვანა იყო...

ამრიგად, გამოდის, რომ ყუთლუ-არსლანის გამოსვლა (პროგრამა), მართლაც რომ „ახალი“ რამ იყო, მაგრამ ეს იყო ბუნებრივი განვითარება მაღალ საფეხურზე აყვანა იმ ბრძოლისა, რომელიც ორი საუკუნის მანძილზე მიმდინარეობდა პროგრესულ მეფის ხელისუფლებასა (გაერთიანება, ცენტრალიზმი, კანონიერება, წესიერება, ქალაქები, ვაჭრობა-ხელოსნობა, წვრილი აზნაურობა, მდაბიორმოლაშქრენი =

ბატონ ყმობა, მდაბიორმოლაშქრეთა გაგლეხება) და რეაქციულ დიდგვარიანთა შორის — ამათ სურთ ქვეყნის განვითარების გზის პირშექცევით წყევანა: ახალკაცების, ახალი ცხოვრების ამ ნაყოფთა უკუგდება, მეფის ხელისუფლების არსებითად მნიშვნელოვნისაგან დაცლა (შედარება შეიძლებოდა დიდი ქარტიის იდეებთან, პოლონური ნე პაცვალამის იდეასთან).

და თუ ვინმე ამაში გვეთანხმება (მართლაც გამართული აზრი გამოდის), მონასტრებიდან კი არ უსესხნიათ, როგორც ზოგი ვინმე ფიქრობდა, არამედ თვით „საერო“ ცხოვრებაში ორასწლოვანი ბრძოლის პირობებში შემუშავდა დიდი პოლიტიკური აზრი პრეცედენტული, დავითის ისტორიკოსი რომ გამოთქვამს, და რეაქციული ყუთლუ-არსლანმა რომ გამოთქვა. პირველით მეფე სარკეა და დუხჭირმა თავის თავს დააბრალოს თავისი სიღუხჭირე, მეფე ღვთის ნების განსახიერებაა, ის სამართლის განსახიერებაა, მეორეთი მეფე დიდგვარიანთა ნების აღმასრულებელი უნდა იყოს...

ამ სიმადლემდე ასულა ბრძოლა (შდრ. ლაშას სარევანშო ცდები...) და რას ნიშნავს ეს, თუ არა ფეოდალური საზოგადოებრივი განვითარების უმაღლეს საფეხურს. რა იყო ესლა ამ ბატონყმობის გამარჯვების პირობებში ის ძალა, რომელსაც მეფე ემყარებოდა დიდგვარიანთა წინააღმდეგ? საიდან გამოდიოდნენ ეს ახალკაცები? წერილი აზნაურებიდან სადუნის წინაპრები, ორბელის წინაპრები, აზნაურის ყმა აფრიდონ, ჯიქური, ნაყივჩაყარი ყუბასარ და სხვა. აზნაურთა ყმებიდან (შდრ. ლიონიძე XVIII ს. ან იესე აზნ. ოსესიძე, ან. აზნ. სააკაძე XVII ს.). დიდგვარიანები კარგად ხედავდნენ, რომ ყველა ბოროტების სათავე ისაა, რომ წყალობა და გამორთმევა მეფის ჯელთაა. მართლაც და ვიდრე ეს იარაღი მეფეს ეპყრა, მას ყოველთვის ხელი მიუწვდებოდა ქვეყნის უდიდეს ნაწილზე (მეფის სახელით წყალობად გაცემულ ქვეყნებზე) და ამ ქვეყნების მოსახლეობა თავს საბოლოო ანგარიშით მეფის ხელქვეშეთ გრძობდა. ასეთი ქვეყნების შვილები გზამოჭრილი არ იყვნენ აღზევებისაკენ იმ ფეოდალის გვერდის ავლით, ვისაც ეს ქვეყანა ნაწყალობევად ჰქონდა (მეფეს უფლება ჰქონდა ჩარეოდა ნაწყალობევის შიგნით ურთიერთობაში თუ ამის საჭიროება დადგებოდა, ე. ი. ნაწყალობევი იმ შემთხვევაშიაც კი, როცა ის სამემკვიდრეოდ ეძლეოდა ფეოდალს, მწყალობელის კონტროლს ქვეშ რჩებოდა, რომ არაფერი ვთქვათ სანახევროდ ან სახარჯოდ გაცემულ ქვეყნებზე)... და ვიდრე ეს მომენტი მოქმედებდა და ამ მომენტს ახალკაცობის

მოსწრათენი ენერგიულად უჭერდნენ მხარს: მეფესთან ჩივილს მეფის ერთგულებას განუწყვეტლად ამჟღავნებდნენ, წყალობაზე დასმულ დიდმოხელეს ხელი დაცარული ჰქონდა. მისი ბატონობა ქვეყანაში სათუო-საეჭვო იყო. მისი ბატონობისათვის აუცილებელი იყო რათა მის ქვეყანაში ახალკაცებს, აღზევების მოსურნეებს მეფესთან ურთიერთობის საშუალება მოსპობოდათ, რათა მეფეს და მის ქვეშევრდომთა შორის ის გარდაუვალ კედლად ჩამდგარიყო (სულ ერთია იქნებოდა ეს სოფელი, ქვეყანა, ქალაქი). ერთი სიტყვით საშვილიშვილოდ დაუფლება ნაწყალობევი ქვეყნებისა, მაგრამ არა როგორც მეფის მიერ ნაწყალობევის, არამედ დიდგვარიანთა სავაზიროს მიერ ნაწყალობევისა (დიდგვარიანებს თავიანთი კლასობრივი თანამოწმეების სრული ნდობა ჰქონდათ. შეუვალბა-მემკვიდრეობითობას მათ კლასობრივი ინტერესი კარნახობდა). აი ასეთი ბატონყმობა სურდათ ამ დიდგვარიანებს. ასეთ პირობებში, ფიქრობდნენ ისინი, შეძლებდნენ თავიანთი კლასობრივი ინტერესების განხორციელებას... მაგრამ ეს ხომ ქვეყნის უკან წაყვანას მოსწავებდა. გაერთიანებაც იმიტომ მოხდა, რომ ახალი ძალები განვითარდნენ, რომელთათვისაც ეს ერთიანობა-არსებობა განვითარების პირობა იყო. და ასე იყო არა მხოლოდ სამეფო დომენში (რომელიც ამ დროს მეტის მეტად დიდი იყო: თუ მეტს არა, საქართველოს ორ მესამედს სწვდებოდა), არამედ ფეოდალების სამკვიდროებშიც კაცმა რომ თქვას ასეთი ხელშეუვალი სამკვიდროები, თეორიულად მაინც, ეხლა აღარც არსებობდა და მთელი ქვეყანა სამეფოდ ითვლებოდა. უმკვიდროს (ბეითალმანი) კანონი (დავითმა რომ გელათს შესწირა). აი რისთვის მიმდინარეობდა დიდი ბრძოლა პროგრესსა და რეაქციას შორის. და როგორღა გვედავებიან, რომ ეს ბრძოლა არ იყო ფეოდალიზმის უმაღლესი საფეხური XIII საუკუნეში?

საუკუნეში? $\left(\frac{4}{23} \text{ ფ. } 34\right)$.

დამახასიათებელია, ყუთლუს ნამზითვობის თეორია არ გამოაქვს. შეუძლებელია, რომ ამ დროს ჭუანჭერს არ იცნობდნენ. უნდა ვიფიქროთ, საკითხი შეეხებოდა არა დიდგვარიანის მამულს, ეს მისი მოუდევარი ქონება იყო, არამედ დიდებსა და დიდების წყალობასთან დაკავშირებულ სამიწო-საქვეყნო-მფლობელობას. სამეფო ფონდი განსაკუთრებით დიდი იყო, ბაგრატ III-დავით-გიორგიმდე შექმნილი, ასე რომ მეფის სამამულო შეწყალება-დიდება — შეადგენდა ფეოდალური კლასის მაღალი ფენის მთავარ სა-

ყრდენს... სიძობა-ნამზითვობით მფლობელობა აღარავის
 და, გამაერთიანებლბმა, ჩანს, ამ თეორიას საფუძველი ყოველგვარი
 გამოაცალეს. ან რა თეორია შეიძლებოდა ასეთი, როცა ერისთა-
 ვებს წარამარა ცვლიდნენ და საერისთავოებს აუქმებდნენ ან აარ-
 სებდნენ... (პავლე ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე. გვ. 28).

გიორგი მერჩულე „საეკლესიო მშენებლობის საკითხებში რეს-
 პუბლიკური იდეოლოგიის დამცველად გამოდის“ (იხ. გვ. 114¹⁸⁻²¹,
 115¹³⁻¹⁴, 118, 89).

ყუთლუსთან... ისტორია (ივანეს მოსაზრებას მიემატება).

ახალკაცები XII საუკუნეში დავითიდან და შემდეგ ვიდრე თა-
 მარამდე — ო რ ბ ე ლ ე ბ ი, ს უ რ ა მ ე ლ ე ბ ი, მ ხ ა რ გ რ ძ ე-
 ლ ე ბ ი (ქურთები), ყუბასარი, აფრიდონი — უხანოები; დადიანები,
 თორელები, ჭაყვლები, მირიანისძეები — ძირძველები. ქეშმარი-
 ტად დიდი ძვრების ხანა... და ძირძველები იცავენ თავს უხანოე-
 ბისაგან, რომელთაც მეფე აწინაურებს დ ი დ ე ბ ი თ... და ცდილო-
 ბენ მეფეს ხელიდან გამოგლიჯონ ეს იარაღი და ეს მოითხოვა ყუთ-
 ლუ არსლანმა... იმაზე უფრო ცხადი პროტესტი, როგორც ეს ძირ-
 ძველებმა გააცხადეს, არც შეიძლება და იმაზე უფრო ლოლიკური
 გაგრძელება ამ ბრძოლისა მის დასავგირგვინებლად ძირძველების
 სასარგებლოდ, წარმოუდგენელია, როგორიც იყო ყუთლუს პრო-
 გრამა...

ასე, რომ მე არ ვიცი, რას ემყარება სიმონ ყაუხჩიშვილის მო-
 საზრება, როცა ის ამ ჩემ კონცეფციას არ იზიარებს ($\frac{4}{23}$ ფ. 35).

ადრეფეოდალურ ხანაში ჩვენ გვაქვს ამ ხანის შესაფერისი „რე-
 ფორმები“: VI საუკუნის აქტი და VIII საუკუნის აქტი. აქედან ჩვენ
 მივიღეთ (ორივეს შედეგად) ფეოდალური სამეფო სენიორებით
 (მთავრებით), დარბაზით, მეფით... VI ს. სიგელნი მკვიდრობისა-
 ნი. ამის შემდგომი უფრო მაღალი საფეხური — ნამზითვი: სამეფო
 და საერისთავო ქვეყნები. აქამდე ქვეყანა სულ „სამეფო“ იყო და
 ერისთავები, თუნდაც მკვიდრი, მაგრამ მაინც მოხელეები იყვნენ
 მეფისა. ქვეყანა არ იყო დაყოფილი სამეფო და საერისთავო ტე-
 რიტორიებად. იწყება გაერთიანება. ქრება სამთავროები (დიდი

ბრძოლები — ბაღვაში, აბაზაძე, ტბელები, ძამელები და სხვა) და „ერისთავი“ ისევ უმკვიდრო მოხელე ხდება მეფის (მეფის) ფე თვითმპყრობელი. ქვეყანა გაერთიანებული ერისთავებით, სავაზიროთი... და ერისთავები ახალი ვითარების შესაფერისად იბრძვიან არა დაშლისათვის, არამედ მეფის უფლებათა შეზღუდვისათვის: კ ა რ ა ვ ი ს ა თ ვ ი ს . ეს უკვე მ ე ს ა მ ე ს ა ფ ე ხ უ რ ი იყო ერისთავების ბრძოლისა. თავს იცავენ მეფის ახალკაცებისაგან...

რა შუაშია აქ ვაჭრები, „სიმდიდრით აღზევებულნი“, მონასტრების ტერმინოლოგია?? 700 წლის ბრძოლა არც ახლა გადაწყდა და არც გადაწყდებოდა, ვიდრე საქართველო ფეოდალურ ურთიერთობას არ გადალახავდა... და ესაა ადრე ფეოდალური ურთიერთობის ნიშანი? განვითარებული ფეოდალური ურთიერთობის გვიან ფეოდალურ ურთიერთობაში გარდამავალი კრიზისული ხანა — აი ამის ნიშანია ეს ყუთლუს „კარავი“. დიდგვარიანების თავის დასაცავი საშუალება მეფის ხელისუფლების (თვითმპყრობელ, ღმრთისა სწორის) ტენდენციების წინააღმდეგ... ბრძოლა გაგრძელდა. კომპრომისით არავინ კმაყოფილი არ იყო. ამ დროს შემოესივნენ მონღოლები... ერისთავების მფარველები. ქვეყნის გაოხრებაც მეფის სამტრო იყო... გაჩნდა სამეფოები, სამთავროები, სათავადოები... ქვეყანა დაიჩიხა, მისი განვითარება შედგა... ერთხელ კიდევ გაიბრძოლა სამეფო ხელისუფლებამ — ალექსანდრე დიდი... მარცხი. სათავადოები ქართლში, იმერეთში, მესხეთში, სამოურაოები კახეთში... სამთავროები, ქვეყანა დაიშალა... და ერთიანი საქართველო მწარე მოგონების საგანი გახდა. ყ ვ ა ო დ ნ ე ნ ს ა თ ა ვ ა დ ო ე ბ ი , ს ა მ თ ა ვ რ ო ე ბ ი ... ეს იყო ბატონყმურ ურთიერთობაში შექმნილი ჩიხის (საშინაო და საგარეო ურთიერთობათა ნიადაგზე წარმოქმნილი სტავნაციის) შესაფერისი სოციალ-პოლიტიკური ფორმა....

აი ასეთ განვითარებაში განხილული ყუთლუს პროგრამა გასაგებია... გაერთიანების მოღვაწეთა დაუნდობელი ბრძოლა: განდევნა, ამოწყვეტა, სამთავრო ტერიტორიების მიტაცება, სამეფოდ გამოცხადება. სამეფო ტერიტორიის ზრდა ბავრატრიდან დავითამდე. „შევრთე სახლი სახლს“. და ეს იყო ადრეფეოდალური ურთიერთობის ნაშთი? უკანასკნელი ეტაპი: 1490 წ. დარბაზი...

($\frac{4}{23}$ ფ. 29—36).

ყუთლუ-არსლანის პროგრამა უნიკალურია და ამდენადვე უცნაური. ეს საკმაო საბუთია იმისი, რომ ჩვენ საქართველოს ისტორიის ეს ხანა არ ვიცით. ამიტომაც ეს პროგრამა ასე ობლად, უთვისტომოდ, უკავშიროდ გამოიყურება ნაცნობ მოვლენათა შორის. მით უფრო გვმართებს ამ ფაქტის სრული შესწავლა, ღირსეული შეფასება და საჭირო დასკვნების გამოყვანა ეპოქის შესახებ. საჭიროა მისი ყოველმხრივი შესწავლა და სიფრთხილე გადაჭარბებით შეფასებისა ან კიდევ შეუფასებლობის წინაშე.

გარკვევით შეიძლება ითქვას: დღევანდლამდის ეს ფაქტი როგორც საზოგადოებრივი მოვლენა ღირსებისაებრ შედარებული არ არის, ის სოციოლოგიურად შესწავლილ-განხილული არ არის. პ-ლი პროფ. ჯავახიშვილი ზედმიწევნით იხილავს მას, როგორც ფაქტს. მრავალ საყურადღებო მხარეებს ამ ფაქტისას აქცევს ის ყურადღებას, მრავალ საინტერესო საკითხს სწყევტს, მაგრამ ფაქტის ისტორიულ-სოციოლოგიური შესწავლა მას არ დაუსახავს მიზნად. ეს მხარე სრულიად შეუსწავლელია. ღირსი კია, რომ ეს ფაქტი ამ მხრითაც შესწავლილი იყოს მთელი სისრულით. ეს ადვილი საქმე როდია. საჭიროა ამ თვალსაზრისით (სახელმწიფო-საზოგადოებრივი აზროვნების განვითარების თვალსაზრისით) შესწავლილი იქმნას საქართველოს ისტორიის წინა ხანა მე-12 საუკუნის მიწურულამდის (ფრიად საყურადღებოა ჯუანშერის აზროვნება, დარბაზი ვახტანგის დროს, შესწავლილი უნდა იქნეს საზოგადოებრივი პოლიტიკური აზროვნების განვითარება მეზობელ ქვეყნებში (სპარსეთი, მცირე აზია, საბერძნეთი), შესწავლილ უნდა იქნეს თანამედროვე კორპორაციების მართვა-გამგეობის წესები აღნიშნულ ეპოქაში (მცხეთა, მონასტრები, ქალაქები) მხოლოდ ასეთი მუშაობის ჩატარების შემდეგ შესაძლებელი იქნება სწორი შეფასება ამ ღირსესანიშნავი ფაქტისა.

თუკი თავისუფლების დიდი ქარტია ღირსია მონოგრაფიული შესწავლისა (ის ამის ღირსია და შესწავლილიცაა, მაგრამ იმიტომ კი არ არის ამის ღირსი, რომ ინგლისს ეხება, ან კიდევ იმიტომ კი არა, რომ აქედან ინგლისის ბურჟუაზიული პარლამენტი განვითარდა, სრულიადაც არა: — ბურჟუაზიული პარლამენტი უამისოდაც გაჩნდებოდა, — ის შესწავლის ღირსია თავის თავად, როგორც გარკვეული ისტორიული ფაქტი გარკვეულ დროსა და გარემოება-

ში წარმოქმნილი). არანაკლებ ღირსია ასეთივე შესწავლისა ^{ეჭვგარეშად} ^{მნიშვნელოვანია} ლუ-არსლანის პროგრამა, მისი სოციალური სახე და მნიშვნელობა. მისი სათანადო შესწავლით, ვკანდიერდები განვაცხადო წინასწარ, ჩვენთვის ცხადი შეიქმნა აზროვნების ის სიმაღლე, რომელსაც ამ დროს ქართულმა საზოგადოებამ მიაღწია. პოლიტიკურ აზროვნების სირთულე და სიმაღლე კი, რა საჭიროა ამის მტკიცება, საზოგადოებრივ ცხოვრების მაღალ განვითარებას ჰგულისხმობს და როცა ასეთ რასმე ადგილი აქვს „საშუალო საუკუნოებში“, რომელზედაც სამწუხაროდ დღევანდლამდისაც მრავალი ჩვენგანი ფრიად არასწორი წარმოდგენისა არიან — დღემდისაც შეტერნევისა და ბიუხერის შეხედულებებს არ გასცილებიან, — ასეთ პირობებში ამ საკითხის ასეთი გაშუქება უეჭველად აქტუალური მნიშვნელობის მქონე საკითხია ჩვენს ისტორიაში პირველ ყოვლისა და „საშუალო საუკუნეების“ ისტორიისათვის საერთოდ... ის ფაქტი, რომ გიორგი III-ის წინააღმდეგ აჯანყებაში მონაწილე აღმოჩნდა დიდებულითა დიდი უმრავლესობა — მის წინააღმდეგივე აღმოჩნდა თვით ეკლესიაც კი, — ეს მოვლენა უეჭველია ღრმა ფესვებს ჰგულისხმობს. ასეთი შეთანხმება ურთიერთშორის მოქიშპე ფეოდალების შეუძლებელი ხდებოდა ღრმა და გარდაუვალი მიზეზებით, რომელნიც X საუკუნიდან დაწყებული (შეიძლება უფრო ადრეც...) უფრო და უფრო ძლიერდებიან და თავის გამობატულებას მოითხოვენ. ჯერ ცალკეულად, შემდეგ ჯგუფურად, შემდეგ ერთიანი ფრონტით მეფის ცენტრალურ აბსოლუტისტურ ტენდენციების წინააღმდეგ, ეს ეტაპები შეესატყვისება და აღნიშნავს სამეურნეო და სოციალური განვითარება-წინსვლის სათანადო ეტაპებს.

ყუთლუ-არსლანის პროგრამა — ეს დავვირგვინებაა ამ ხანგრძლივი და დაჯინებული ბრძოლისა. ყუთლუს პროგრამა შუაში დგას „დემნას აჯანყებისა“ და ლიხთიქითის განდგომას შორის. დემნას აჯანყება, ეკლესიის გაფიცვა, თამარის მეორედ კურთხევა, დიდგვარიანთ გაფიცვა, საეკლესიო კრება, ყუთლუს პროგრამა, ლიხთიქითის აჯანყება და ბოლოს მთიელთ აჯანყება — ყველა ესენი განსაზღვრავს ბატონყმობის ბრძოლა პატრონყმობისა და ბიუროკრატულ ცენტრალიზმის წინააღმდეგ (ეკლესიის შეუვალობა მელქისედეკმა რომ მიიღო XI ს-ში ბატონყმობის ერთ-ერთი გამოვლინება იყო). ყუთლუს პროგრამა ამ შინაგან მიზანს ისახავდა. ამაში იყო მისი მნიშვნელობა და მასში იყო მისი პროგრესულობაც. რა თქმა უნდა, ყუთლუს არსაიდან არ უსესხია ეს პროგრამა, ასეთი არც არსად იყო. თუ სადმე იყო რაიმე სასესხებელი მაგალითი, ეს ისევ საქარ-

თველოს კორპორაციები იყო (ეკლესია, საკათალიკოსო, მონასტერი, ქალაქები?) და რა შეიძლებოდა ესესხნა და რაიმე შედეგობრივად, თუ საქართველოში საამისო ნიადაგი არ იყო მომზადებული. და ნიადაგი სწორედ აქ იყო მომზადებული (მდრ. ნიკორწმინდის სიგელი), ისე როგორც არსად ახლოს. ამიტომ ყუთლუს პროგრამა ადგილობრივი სინამდვილის ანარეკლია და არც უმნიშვნელოდ შეეძლო ჩაეელო მას... როგორც დიდგვაროვანთ გაფიცვა („დემნას განდგომა“ თუ ეკლესიის ულტიმატუმი), ისე ყუთლუს პროგრამაც საბოლოოდ ერთ მიზანს ისახავდა, რამდენადაც ყველა ეს ერთი მთავარი მიზეზის გამომქლავნება იყო. განსხვავება უმთავრესად დაჯგუფებებშია და არა კლასებში. დიდგვარიანნი, ეკლესია და ყუთლუს ჯგუფი ყველა ფეოდალები იყვნენ, ყველანი ბატონყმობის მომხრენი იყვნენ, მისთვის იბრძოდნენ: საწარმოო ძალთა განვითარება მოითხოვდა ფეოდალიზმის ამ ფორმას. განსხვავება ამ დაჯგუფებათა შორის უფრო ტრადიციულ-კუთხური ხასიათისა ჩანს, ვიდრე არსებითი. დიდგვარიანნი ძველის აღდგენაში ხედავდნენ თავიანთ ინტერესს (გაიხსენე თამარის მეორედ კურთხევა). გვართ უხანოთა მოზიზღარნი, ისინი ემიჯნებოდნენ ამ ახალ ფეოდალებს და მათგან დამოუკიდებლად ლამობდნენ ხელში ჩაეგდოთ სახელმწიფო აპარატი, რომ ის თავის ზრახვათა რეალიზაციისათვის გამოეყენებინათ... მაგრამ რა უნდა ყოფილიყო მათი პროგრამა? ნათლად შემუშავებული ასეთი რამ მათ არაფერი ჰქონიათ (ყოველ შემთხვევაში ჩვენ ამის შესახებ არა ვიცით რა), მაგრამ მიუხედავად ამისა, ჩვენ მაინც ნათლად შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ, თუ რა სურდათ მათ. ახალი ფეოდალების წამოწვევით, გამდიდრება-აღზევებით ეს ხალხი უეჭველია დაჩაგრული იყო. ამიტომ ებრძოდნენ რა მეფის ცენტრალისტურ აბსოლუტისტურ ტენდენციებს ისინი ამ უხანოთაც ებრძოდნენ. მართალია, უკანასკნელებთან ბრძოლა პრინციპული ხასიათისა არ იყო. „უმადური“ უხანოებიც დიდგვარიანებით — ფეოდალურ ტენდენციების მატარებელნი იყვნენ, — მაგრამ ეს იყო ბრძოლა ადგილებისა და ქვეყნებისათვის, ბრძოლა გავლენისათვის ორ ჯგუფს შორის. ეს იყო ერთ სარბიელზე კონკურენცია ორი ხარისხობრივად ერთნაირი ჯგუფისა, ერთი კლასის ორი დაჯგუფებისა. დიდგვაროვანნი მეფის აბსოლუტისტურ ტენდენციებს, როგორც ვთქვით, იმავე მიზეზებით ებრძოდნენ, რითაც უხანონი. აქაც პრინციპული განსხვავება მათ შორის არ ყოფილა. განსხვავება ის იყო მხოლოდ, რომ დიდგვარიანნი ამ ბრძოლის იდეალს უკან ხედავდნენ და არ იცოდნენ, რომ იქ არ იყო ეს იდე-

ალი. მსახურეულნი ძველის აღდგენას ფიქრობდნენ და არ ადგენდნენ, რომ ძველი ვერ აღდგებოდა და რომ აღმდგარიყო კიდევ, თვით ისინი იქნებოდნენ მისი წინააღმდეგნი: ქვეყნების საწარმოო განვითარების ხასიათი გარდაუვალად მოითხოვდა ძველი, პატრონ-ყმური ფორმების მოსპობას, მის პოლიტიკურ გამოვლინების მოსპობას. გაერთიანების აუცილებლობას, და დიდგვარიანები რა თქმა უნდა, სინამდვილის წინააღმდეგ ვერც წავიდოდნენ. და თუ მიუხედავად ამისა, ისინი უკან იხედებოდნენ, ეს იმდენად და ისევე როგორც ყოველი კონსერვატორულ — რეტროგრადული მიმდინარეობა აწმყოთი უკმაყოფილო წარსულში ხედავს ხსნას, როცა ის მოწინავე იყო, როცა მას ეჭიმებოდა, როცა ის რევოლუციონერი იყო...

დიდგვარიანთა მიზნები და ბრძოლის მეთოდები არ უდგებოდა სინამდვილეს: მათ პატრონყმური პირობები სურდათ, პატრონყმობის შესატყვისი ცენტრალისტური მმართველობა სურდათ — ამაში იყო ძველის აღდგენა — მაგრამ არსებითად, რა თქმა უნდა, ბატონყმობას ემსახურებოდნენ, რამდენადაც ცენტრალურ ხელისუფლების დასუსტებით მემამულეობის ზისტიემის განმტკიცება-გამარჯვებას აღწევდნენ...

თუ დიდგვარიანთ ბრძოლის მეთოდები ასე ორსახოვანი იყო, უხანოთა პროგრამა, მათი ბრძოლა და მიზნები მთლიანი და ნათელი ჩნდა. ეს პროგრესული დაჯგუფება იყო. მათ წარსულთან — პატრონყმობასთან — არაფერი აკავშირებდათ. პირიქით დიდგვარიანებთან ქიშკი ძველ ფორმას მათთვის ყოვლად მიუღებელს ხდიდა, ძველის აღდგენა მათ მოსპობას გულისხმობდა, როგორც გარკვეული დაჯგუფებისას. ერთი სიტყვით ამაში რეტროგადობისა არა იყო რა, მაგრამ ამავე დროს ესენი არანაკლებ უკმაყოფილონი იყვნენ აწმყოთი, როცა მეფის ხელისუფლება, ცენტრალური აპარატი ძველ გადასულ პატრონყმურ ფორმებს ეჭიდებოდა ყმისა და პატრონის ურთიერთობაში და მომწიფებულ ბატონყმობას, მემამულეობას აფერხებდა (დიდგვარიანებს მეფე-ფეოდალთა დამოკიდებულება პოლიტიკურად პატრონყმური სურდათ, ხოლო ფეოდალთა და ყმათა — მწარმოებელთა — დამოკიდებულება ბატონყმური, მეფეს მეფე-ფეოდალთა დამოკიდებულება პოლიტიკურად ბატონყმური სურდა, ხოლო ფეოდალ-მწარმოებელთა დამოკიდებულება პატრონყმური. ამაში იყო მათი წინააღმდეგობა. უხანოთა მოთხოვნილება ლოგიკურად მთლიანი, პროგრესული და ყოველივე წინააღმდეგობას მოკლებული იყო. ის ამდენადვე პროგრესული იყო.

ბატონყმობის გამარჯვება, ამ გამარჯვების დაკანონება, საბატონყმობის პოლიტიკური ფორმის შექმნით — ეს იყო ყუთლუს დასის მოთხოვნა, მეურნეობაში გამარჯვებული, ფეოდალიზმის ეს ფორმა თავის სახეს მოითხოვდა პოლიტიკაშიაც. და ეს გარდაუვალი იყო. რას მოითხოვდა ყუთლუ?...

რაც უფრო ვითარდებოდა საბატონყმო ურთიერთობა, რაც უფრო მკაფიოდ დაისმოდა მამულის საკითხი, მით უფრო ფეოდალური დარბაზი მეფის ურჩი ხდებოდა: ფეოდალთ ინტერესები ცენტრის ინტერესებს ეთიშებოდა. მართალია დარბაზი რეგულარულად მოქმედი დაწესებულება არ ყოფილა, მისი მოწვევა, დათხოვნა („გაყრა“) მეფის ნება-სურვილზე იყო დამოკიდებული. მაგრამ ეს მხოლოდ გარეგნულად იყო ასე. მეფე უდარბაზოდ ვერაფერს იღონებდა: რეალური ძალა ფეოდალთ ხელში იყო და მათ სურვილებს უდიდესი ანგარიში უნდა გაწეოდა და თუ მშვიდობიან დროს მეფეს ასე თუ ისე შეეძლო კიდევ დარბაზის დაუკითხავათ ესაქმა, ომის დროს ის სრულიად უმწეო იყო რაიმე ელონა ფეოდალთ თანხმობის გარეშე. და აი სწორედ ომის დროს ამქადაგებდნენ თავიანთ ზრახვებს ფეოდალები... მაგრამ ქვეყნის საწარმოო ძალთა განვითარება, რომელიც ბატონყმობას აუცილებელს ჰყოფდა, მეფე-დედოფალთა ინტერესებს რამოდენადმე ერთიმეორეს უპირისპირებდა, და თუ ერთი მხრით ფეოდალებს აძლიერებდა, მეორე მხრით ანვითარებდა ისეთ ელემენტებსაც, რომელზედაც დაყრდნობით მეფის ხელისუფლება ცდილობდა გაძლიერებულ ფეოდალებს გამკლავებოდა.

თუ საწარმოო ძალთა განვითარება თავისუფალ მიწისმოქმედ, წვრილ ერს სპობდა, გლეხად აქცევდა — საბატონყმო ელემენტს აყალიბებდა—და ამდენად ცენტრალურ ხელისუფლებას დიდგვარიანთ საწინააღმდეგოდ გამოსაყენებელ ელემენტს ხელიდან აცლიდა, იგივე საწარმოო ძალთა განვითარება იწვევდა ქალაქების განვითარებას. ვაჭრები და ხელოსნები, — აი ესენი უნდა გამხდარიყვნენ ამიერიდან მეფის ხელისუფლების დასაყრდენი. საკუთარი დიდი დომენი და ქალაქები უნდა გამხდარიყვნენ მეფის ხელისუფლების დასაყრდენი ბატონებთან ბრძოლაში. სხვა გზა არ იყო, მხოლოდ ამაზე დაყრდნობით შეეძლო ცენტრალურ ხელისუფლებას გამოსულიყო პროგრესის მატარებლის როლში და თავის საბოლოო გამარჯვება უზრუნველყო. ამის მხოლოდ ცდა იყო ჩვენში (დავითი); მთელი სიგარძე-სიგანით არ გამოვლინდა ეს. ქალაქები ფეოდალთ ხელში დარჩა და მეფის ხელისუფლებაც მეწინავეს

როლში ვერ გამოვიდა. მეურნეობის განვითარების თვალსაზრისით ფეოდალები არაფრით ჩამოუვარდებოდნენ ცენტრალურ ხელისუფლებას, სახელმწიფო მეურნეობა არაფრით განსხვავდებოდა ბატონის მეურნეობისაგან, ხოლო რაც შეეხება სიდიდეს — ყველა ბატონთა ჯამი, რა თქმა უნდა, მეტი იყო მეფის მეურნეობაზე. ქვეყნის შემდგომი განვითარება, რა თქმა უნდა, საკითხს გადაჭრით დასვამდა. ბატონყმობის პირობებში, მეფე ვერ მოითმენდა აუარებელ „მეფეებს“ (თამარის ეპოქის სინამდვილეში სრულიად ბუნებრივი იყო ზაქარია მხარგრძელს „მეფე“ ეწოდებინა თავისთვის, მაგრამ არა მარტო ზაქარიას, ასეთები მრავალი იყო, როგორც შიგნით — „მეფეთა ადგილთა მჯდომნი“, — ისე გარეთ — ყმად ნაფიცნი: ქვეყანა ან უნდა დაშლილიყო, „სამეფოებად“ დანაწილებულიყო ან კიდევ ცენტრალური ხელისუფლება იქამდის უნდა გაძლიერებულიყო, რომ ბატონებისათვის „მეფობის“ საფუძვლები გამოეცალა... მაგრამ ასეთი გაძლიერება უნდა მომხდარიყო პროგრესულ ელემენტებზე დაყრდნობით (ქალაქები, ვაჭრები, ხელოსნები, საკუთარი დომენი) და არა გადასულ თუ გარდამავალ სოციალურ ფენაზე დაყრდნობით (ყმები, თავისუფალი მიწის მომქმედი). ეს აუცილებელი იყო და უეჭველია ასეც მოხდებოდა — ქვეყნის სწრაფი ეკონომიური განვითარება, მისი კულტურული დაწინაურება ამის უეჭველი საწინდარი იყო. ცენტრალური ხელისუფლებაც კარგად ხედავდა ამ თავის ამოცანას და თავს არ ზოგავდა მის მისაღწევად: ბრძოლა ქალაქებისათვის მათ ხელში ჩასაგდებად და უშუალოდ ფლობისათვის ამისი მჭერმეტყველური მოწამეა (შამქორი — გასცეს, ანისი თამარმა გასცა, — ტფილისი, ყარსი, — ყარსელების სურვილი, — ახალქალაქი, დმანისი, სამშვილდე, თელავი, რუსთავი, ქუთაისი, გორი, ატენი, ყინვანი სამეფო ქალაქები იყო...) და თუ თამარის დროს ფეოდალ-ბატონები იმ მხრივ აღწევნ მიზანს, რომ ქალაქები სამამულოდ ეთმობათ მათ, ეს უეჭველია რეაქციაა და ფრიად ცუდი პერსპექტივების მქონე... პრობლემატური ჩანს: დარჩებოდა ასეთი მდგომარეობა თუ მეფის ხელისუფლება შეძლებდა კვლავ შეტევაზე გადასულიყო... თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ თამარის დროინდელი მოძრაობა საერთოდ არამც და არამც რეაქციული არ ყოფილა, არამედ ახალი სოციალ-ეკონომიური ეტაპის გამომქდაგნება იყო (ბატონყმობის). თუ გავითვალისწინებთ, რომ საქართველო განვითარება-წინსვლას ადგა და არა რეგრესს, უნდა დავასკვნათ რომ დიდგვარიანთ გამარჯვება დროებითი იყო. დადგვარიანებმა ყუთლუ-არსლანის პროგრამიდან

მისი ისეთი ნაწილები გამოიყენეს, რომელნიც მათ რეაქციულ ზრახვებს ეთანხმებოდა, რომ „დრო“ ცენტრალური ხელისუფლების პროგრესულ მისიისათვის მუშაობდა: ადრე თუ გვიან ქალაქები და ხელოსნები, მათი დიდი უმრავლესობა მაინც, საკუთრივ მეფის მფლობელობაში გადავიდოდნენ და ბატონყმობის კრიზისი დაიწყებოდა... ეს არ დასცალდა ქვეყანას. მონღოლები მოვიდნენ და მეურნეობის სწორედ ეს მხარე—ქალაქები, ხელოსნები—ყველაზე უფრო დაზიანდა... ეს კი იყო მთავარი გამაერთიანებელი ფერმენტი და აი საქართველომაც დაშლა აწყა: წარმოიშვნენ მთავრები, მეფენი... ბატონყმობა აძლიერებს რა ბატონებს სოციალურად, აქრობს რა თავისუფალ მიწისმოქმედთ, როგორც დამოუკიდებელ კლასს, უმორჩილებს რა მათ ბატონებს, თავისი ამ მხარით ბატონყმობა პოლიტიკური დაშლის ელემენტებს ატარებს. მაგრამ ბატონყმობა მეურნეობის განვითარების შედეგად წარმოშობილი ფორმაა, ის გულისხმობს ქალაქების, ვაჭრების, ხელოსნობის განვითარებას, ესენი კი ქვეყნის გაერთიანებას ემსახურებიან. ბატონყმობის პირობებში ჩვეულებრივ უკანასკნელი მომენტი ჰპარბობს, უკეთ: უკანასკნელი მომენტი უცილობელი პირობაა ბატონყმობის. მაგრამ თუ მოხდება რომ ფორმის შემუშავების შემდეგ ეს პირობა სხვადასხვა მიზეზის გამო ისპობა ან ზიანდება, მახინჯდება მთელი სისტემა, თავს იჩენს დაშლის მომენტი, მაგრამ ამიტომ ბატონყმობიდან გამოსავალი არა ჩანს: იქმნება ჩიხი... ასე რომ თამარის დროს გამარჯვებული ბატონყმობა საქართველოს დაშლას სრულიად არ გულისხმობდა, მაგრამ ის ასეთ შესაძლებლობას შეიცავდა; უკეთეს საწარმოო ძალთა განვითარება შეფერხდებოდა, უკუსვლას განიცდიდა, საქალაქო ცხოვრება ჩაკედებოდა, ხელოსნობა დაეცემოდა... ეს მისია შეასრულეს ჩვენში მონღოლებმა... და დარბაზის ამ ურჩობის პირობებში მეფე ბუნებრივია ეცდებოდა მის გვერდის ავლას, მაგრამ ეს უბრალო სურვილის საქმე არ იყო, საჭირო იყო სათანადო ძალა, რომ ფეოდალთ დაუკითხავად აეძულებინათ თვით ფეოდალები ისეთი საქმეები ეკეთებინათ, რაც მათ ინტერესებშიაც კი არ შედიოდა. დავითმა ეს სცადა წვირილ ერზე და ქალაქებზე დაყრდნობით (აგრეთვე წვირილ აზნაურებზე, მონასტრებზე, უცხო ჯარზე), მაგრამ, როგორც აღვნიშნეთ, აქ ტრაგიკული გაორება იყო: წვირილი ერი გარდამავალი ფენი იყო — ბატონყმური. მასზე დაყრდნობა და პროგრესული საქმიანობა შეუთავსებელი იყო...

დავითმა შეძლო დარბაზის სულ მთლად მიჩქმალვა. მან მოხე-
 ლე ე ბ ი გაიჩინა ცენტრალური თუ პროვინციული და მათი
 ალებით მართავდა ქვეყანას. ვაზირიც ერთი ჰყავდა მას — მწიგნო-
 ბართ უხუცესი. მაგრამ აშკარა იყო, რომ დავითის ასეთი კონსტი-
 ტუცია დროებითი იყო, რომ ქვეყანა ამ ფორმას არ იგუებდა: ის
 ფეოდალური იყო, ის ფეოდალიზმის მაღალ სტადიაში შედიოდა და
 არა ფეოდალიზმის კრიზისის ხანაში, როცა უკვე იქამდის არის გან-
 ვითარებული ანტიფეოდალური მოვლენები, რომ მათზე დაყრდნო-
 ბით ფეოდალიზმის პირმშოს — დარბაზის — ივნორაცია სავსებით
 შესაძლებელია... დავითის მემკვიდრეებიც ებრძვიან დარბაზს — და
 ეს ასეა მთელი ამ საუკუნის სიგრძეზე, სანამ ბოლოს დარბაზის
 პრინციპმა არ გაიმარჯვა და საბოლოოდ არ ჩამოყალიბდა („წესი
 ახალი“), მაგრამ ცენტრალურ ხელისუფლებას არც თუ ადვილად
 დაუთმია: მან სცადა დარბაზისათვის დაეპირისპირებინა მეორე კო-
 ლეგიალური დაწესებულება, მაგრამ სადაც გაცილებით ნაკლებ
 ჩანდა ფეოდალური სული და რომელიც პერსონალურად გაცილე-
 ბით მისაღები ჩანდა: მოსულთაგან შესდგებოდა. ეს იყო სავაზი-
 რო....

მეტად საინტერესო ცნობაა, თუ სწორადაა დაცული და ჩვენ
 მიერაც სწორადაა გაგებული, ძეგლის დადების შესავალში რომაა
 დაცული. გიორგი ბრწყინვალე აღნიშნავს, რომ მის დრომდის მთას
 ძეგლით გაჩენილი და დადებული სამართლის წიგნი არა ჰქონდა
 და ეს იმიტომ, რომ ზოგ მეფეს (გიორგის წინაპარს) „ჰპრიანე-
 ბოდათ“ მათი „აღრევით ყოფნა ერთმანეთსა შიგან“ და „ეს საქ-
 მისა რომლისათვისმე“, ე. ი. რაღაც გარკვეული მიზეზის გამო (რო-
 მელიც გიორგიმ იცის და არ ასახელებს) ქართველ მეფეებს თავი-
 ანთვის სასარგებლოდ მიაჩნდათ მთიულთა „აღრევით ყოფნა ერთ-
 მანერთშიგან“. ზოგ მეფეს კიდევ ასეთი კანონის დადება აღარ შე-
 ეძლო „სხვის უამისა შემოსრულობისათვის“, ე. ი. თავი ხელად არა
 ჰქონდათ. ჩვენს ყურადღებას პირველი მონემტი იპყრობს. სამწუ-
 ხაროა, რომ მეფე არ ასახელებს იმ კონკრეტულ მიზეზს, რომე-
 ლიც მისი აზრით იყო ის „რომელიმე საქმე“ ან რომელიმე მიზეზი,
 რაისთვისაც მეფეები თავიანთვის სასარგებლოდ სთვლიდნენ მთის
 აღრევით ყოფნას. მაგრამ ჩვენ უამისოდაც შეგვიძლია ვთქვათ, რომ
 მეფის მიერ ნავარაუდები მიზეზი შეიძლება ერთ-ერთი მიზეზი ყო-
 ფილიყო, მაგრამ არა მთავარი და ერთადერთი. ასეთი მიზეზი ჩვენ
 სულ სხვაგან უნდა ვეძიოთ. კარგა ხანია, როგორც ჩანს, მთაში აღ-
 რევა ყოფილა, ციხეთა დაქცევა, სიკვდილი, ცოლის წაგურა, უბრა-

ლოდ დაგდება, ლალატად დასხმა და მრავალფერი ულუსობა... გიორგიმ რატომ ბარს არ გაუჩინა სამართალი? იმიტომ რომ ასეთი ჰქონდა და მას სრულიად აკმაყოფილებდა. უეჭველია ბარის სამართალი მთაში არ ვარგოდა და ამიტომაც მეფე გაუჩინს მას ძველს. მაგრამ რატომ მართო ერთს ნაწილს მთისას და არა მთელ მთას? რატომ თუშებს, ფხოვებს, ჭევსურთ, სვანებს, ასეთი სამართალი არ გაუჩინა გიორგიმ? უნდა ვიფიქროთ, რომ აქ „აღრევით ყოფნა“ არ იყო, როგორც არ იყო ძველად არაგვ-ქსნისა ზეობებში... რა იყო მიზეზი, რომ სწორედ აქ იწყო ან უკეთ აქედან იწყო მთის აღრევა? რაში ისახებოდა აღრევა, რას ნიშნავს სისხლი მსუბუქი იყო?... სისხლის სიმსუბუქე ნიშნავს, რომ სისხლი (ე. ი. დამნაშავეის დასჯა) არსებობდა, დამნაშავეს აზღვევინებდნენ; როგორც, თუ კანონები არ ჰქონდათ, ბარის სტმართლით სჯიდნენ? არაა საფიქრებელი: ბ ა რ ი ს ს ი ს ხ ლ ი მ თ ი ს ა თ ვ ი ს მ ს უ ბ უ ქ ი ა რ ა ს გ ზ ი თ ა რ გ ა მ ო ჩ ნ დ ე ბ ო დ ა. მაშ რომელ სამართალზეა საუბარი? უეჭველია ძველს ხალხურ სამართალზე. საგვარეულო ნორმების პირობებში, ან უკეთ საგვარეულო ნორმების რღვევის ქამს რომ შემუშავდა. აი ეს სისხლი ღღეს უკვე მსუბუქი ჩანდა.

დავით II პოლიტიკა ორგანული, მთლიანი ვერ იყო. მისი ეკონომიური ღონისძიებანი (გზები, ხიდები, ფუნდუკები, ქალაქები, ფულის სისტემა, ვაჭრების შეღავათები...) სწორედ ხელს უწყობდნენ და მოითხოვდნენ ისეთ წესწყობილებას, რომელსაც დავითი მთელი ძალღონით ებრძოდა (ყოველ შემთხვევაში ებრძოდა მის გამოვლინებას უმაღლეს წრეებში). ეს წესწყობილება იყო ბ ა ტ ო ნ ყ მ ო ბ ა. ამ დროისათვის პ ა ტ რ ო ნ ყ მ ო ბ ა უ კ ვ ე დ რ ო ნ ო ჰ მ უ ლ ი ფ ო რ მ ა ი ყ ო ს ა წ ა რ მ ო ო უ რ თ ი ე რ თ ო ბ ი ს ა. საწარმოო ძალთა შემდგომი ზრდა გარდაუვალს ხდიდა ურთიერთობის ბატონყმურ ფორმებს. საკუთრების ბატონყმური ფორმები შემაფერხებელ პირობებად იყო გადაქცეული მეურნეობის შემდგომი განვითარებისათვის. გამძლოლი კლასის (მიწის მფლობელთა) ინტერესები (ჭვეყნის საწარმოო ძალთა განვითარებასთან შეთანხმებული და მამ პროგრესული) მოითხოვდნენ მფლობელობის მეტ მკვიდრობას, ვიდრე ეს ჩვეულებრივ საპატონყმო ურთიერთობისას იგულისხმება. აუცილებელი იყო მოსაკარგავეობის მემამულეობაში გადასვლა და ისეთ მემამულეობაში, როცა შვილი დარწმუნებულია, რომ მამულს დაიმკვიდრებს და მამა დარწმუნე-

ბულია რომ შვილს უანდერძებს მამულს თუ შენაძენს და თუ არ განსაკუთრებული გარემოება (დალატი), ისე მამული არ წაერთმეოება. ეს აუცილებელი იყო მეურნეობის შემდგომი ინტენსიფიკაციისათვის. ქვეყნის განვითარება გარდაუვალად მოითხოვდა, რათა გლეხები (გლეხები + ყმები) ფეოდალების საწველ ფურად შექმნილიყო და ცენტრალურ ხელისუფლებას რაც შეიძლება ნაკლებ მიწვდომოდა ხელი ფეოდალის ყმებთან... ყველაფერი ეს აუცილებელი იყო, რათა ქვეყნის შემდგომი განვითარებით თვით ეს საწარმოო ურთიერთობა (ბატონყმობა) შემდგომი განვითარების შემფერხებელი გამოსულიყო და მისი გარდაქმნა-მოსპობის დრო დამდგარიყო...

და თუ ყველა ეს ასე იყო, მაშინ დავითის პოლიტიკა მართლაც ორბუნებაა. ეს ყველაზე უკეთ უწყობს ხელს ქვეყნის საწარმოო ძალების განვითარებას და ამით ბატონყმობის გამარჯვების შესაძლებლობას უზრუნველყოფს, მეორე მხრით ის სასტიკად ებრძვის მემამულეობას (ყმადნაფიცობას — საგარეო პოლიტიკაში) მას მხოლოდ მოსაკარგავე სწამს, ყმის მაგივრად მას ქვეშევრდომი სურს...

პატრონყმობა უფრო ექსტენსური მეურნეობის ფეოდალური ფორმაა, ბატონყმობა განვითარებულ სოფლის მეურნეობას გულიხსნობს. ვინც ნიკორწმინდის სიგელის ცნობებს ჩაუკვირდება, მისთვის ცხადია, რომ ასეთ მეურნეობისათვის მოსაკარგავეობა მხოლოდ შემფერხებელი შეიძლება იყოს. ბატონყმობა პატრონყმობის შემდეგი საფეხურია ფეოდალურ მეურნეობაში; ის უფრო ახლია ბურჟუაზიულ საკუთრებასთან, ვიდრე პატრონყმური მფლობელობა... „მამული“ პატრონყმობისასაც არსებობს, მაგრამ ის გაცილებით უფრო პირობითია, ვიდრე ბატონყმობისას. მამული ბატონყმობის პირობებში პირობითობის მინიმუმს შეიცავს და ემზადება ბურჟუაზიულ მამულად გადავიდეს და ეს არამარტო მაღალ კლასებში (ფეოდალებში), გლეხებიც კი (მათი ნაწილი) თავის გამოსყიდვით ამას აღწევენ — ბურჟუაზიულ საკუთრებას. კომუტაციაც ამას ემსახურება: ფეოდალი მიწის ფულად რენტის პირობებში ნაკლებ ერევა გლეხის სამეურნეო საქმიანობაში, ვიდრე სულადი რენტის დროს... ჩნდება თანამედროვე მონაშენენი (ფერმერები — იხ. შიო მღვიმის საბუთი), — ესენი უკვე სახელმწიფოს ქვეშევრდომნი არიან და არა ყმები... თუ ერთი მხრით გლეხები უსხლტებიან ბატონყმობას, უკეთ რომ ვთქვათ, თუ ქვეყნის საწარმოო ძალთა განვითარება ერთ ნაწილს გლეხობისას ანთავისუფლებს,

მეორე ნაწილს კიდევ უფრო უმორჩილებს ფეოდალს, მის სამეურნეო ინტერესებს (სასახლის მეურნეობა), კიდევ უფრო მძიმეს მის უფლებრივ მდგომარეობას...

ასეთ ურთიერთობისას პატრონყმობა მართლაც მამაშვილობად მოსაგონარი ჩნდა...

საწარმოო ძალთა განვითარება აუცილებელს ყოფდა, რომ საზოგადოებას გაეცლო ურთიერთობის პატრონყმური ფორმა და აქედან საკუთრების უფრო მაღალი საფეხურზე ასვლით, (ბატონყმობის გზით) გადასულიყო საკუთრების იდეალურ ფორმაში (ბურჟუაზიულ ურთიერთობაში), რომ იმავ საწარმოო ძალთა განვითარებამ ურთიერთობის ეს ფორმაც (ბურჟუაზიული) შეუფერებელ-რეაქციონური ჰყოს და საკუთრების ახალი ფორმა მოითხოვოს (საზოგადო შრომა, საზოგადო მფლობელობა)...

3

დიახ, ბატონყმობა უფრო მაღალი საფეხურია ფეოდალიზმისა, ვიდრე პატრონყმობა (რა თქმა უნდა, ჩვენი ბატონყმობა ეს XII—XIII ს-ის ბატონყმობაა და არა შემდეგი დროის ჩიხი). და როცა დავით II ქვეყნის სამეურნეო ეკონომიურ განვითარებაზე აგრე წარმატებით ზრუნავდა, ხოლო მეორე მხრით ბატონყმობის პოლიტიკურ გამოვლინების — (მემამულეობას, ყმადნაფიცობას), აგრე გადაჭრით ებრძოდა, ეს იყო ტრაგიკული წინააღმდეგობა მისი პოლიტიკისა. თავის საქმიანობაში მას სურდა გადაერჩინა პატრონყმური საზოგადოება — ყმები; წვრილი აზნაურები და მათზე დაყრდნობით სურდა შეეტია ფეოდალებისათვის. მეორე მხრით ის ეყრდნობოდა ქალაქებს (ვაჭრებს, ხელოსნებს), ე. ი. მოწინავე ძალებს. „ყმები“ ეს წარმავალი ფენა იყო, ქალაქები — მომავალი ფეოდალებიც, რომელნიც ბატონებად ხდებოდნენ — მომავალი იყვნენ. ქვეყნის საწარმოო ძალების განვითარება, რასაც დავითი აგრე რიგად ხელს უწყობდა, სპობდა „ყმებს“, წვრილ აზნაურებს“, სპობდა პატრონყმურ საზოგადოებას და ანვითარებდა გლეხებს, ბატონებს, ქალაქებს, მემამულეს და ყმადნაფიცს... დავითის დამარცხება პოლიტიკური აუცილებელი იყო. თავის დამარცხებას ყველაზე უკეთ თვით უწყობდა ხელს. ცხოვრებამ მიიღო მისი სამეურნეო-ეკონომიური ღონისძიებანი, ხოლო ვერ იგუა მისი სახელმწიფო პოლიტიკური ზრახვები და XII ს-ის მეფეთა (დავითი, დემეტრე, გიორგი) ასეთი მცდელობა მარცხით დამთავრდა თამარის დროს... ამ თვალსაზრისით: იყო თუ არა რეაქცია ის მოძრაობა, რომელსაც თამარის დროს ჰქონდა ადგილი

და, რომელიც ბატონყმურ ურთიერთობის საბოლოო გამარჯვების
ფორმას წარმოადგენდა? ჩვენი პასუხი მხოლოდ უარყოფითი
იძლება იყოს!

სამართლის საქმის მოუწესრიგებლობა ერთი უმტკივნეულეს
საკითხთაგანი გახდა ბატონყმობის ჩამოყალიბების ხანაში.

ბატონების სასამართლო ვერ იქნებოდა „მართლადმცნო-
ბელნი და გამკითხველნი მოჩივართანი“. გამძაფრებულ კლასობრივ
ბრძოლის ხანაში სამართალი, ბუნებრივია, ბატონთა ინტერესებს
ემსახურებოდა. ის მძლავრი იარაღი იყო... მიმძლავრება, ე. ი. ყო-
ველივე წესს გადასვლა, ძალადობა, უსჯულოება ჩვეულებრივი სა-
შუალება იყო აღზევებულ ფეოდალებისა. აყრა-გასახლება (სერა-
პიონ ზარზმელი), ვალში დარჩენა (კონსტანტინე კახას მარტვილობა,
შოი მღვიმის ც-ბა), საგადასახადო ტვირთის დამძიმება, თუ სხვა
ასეთი ერთობ ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა... „ძლიერნი ამა ქვეყ-
ნისანი“ — დიდებულნი იქცნენ „მძლავრნი“ ამა ქვეყნისანი. „ბატ-
რონი“ „მამისა“ და მფარველის აღარა დარჩა რა... „წურილი
ერი“ განსაცდელის წინაშე დადგა. მას ელოდა ეკონომიურისა და
პოლიტიკური თვითმყოფობის უკანასკნელი ნაშთების დაკარგვა,
ბატონყმურ ურთიერთობაში შესვლა. თავგამოდებული ბრძოლა
უშედეგო იყო... შიგნით სამართლის პოვნის იმედდაკარგული ის
საგარეო ორიენტაციაში ეძებდა გამოსავალს, როცა კი ამის სა-
შუალება ჰქონდა (ბერძენთ ორიენტაცია). შიგნით ის მხარს უჭერ-
და მეფის ხელისუფლების გაძლიერებას და უკანასკნელის ბრძოლა-
ზე გალაღებულ დიდებულებთან ამყარებდა თავის მომავალს. გი-
ორგი მთაწმინდელი ამის საუკეთესო გამომხატველი იყო. ის, ბაგ-
რატის მომხრე ამ უკანასკნელის ფეოდალებთან ბრძოლაში, მეფეს
მოუწოდებს სამართლის საქმის გამოსწორებისაკენ, რადგან მართა-
ლი სამართალი აღარ არის თურმე და ეს როგორც ჩანს მაშინ ფარ-
ული არ ყოფილა. ამას ჩიოდა მთელი საზოგადოებრივი ფენი. მეფე
ბაგრატ არ უარყოფს ამ მხილებას... მაგრამ მას არც ძალა ჰქონდა
ამის გამოსწორებისა.

დიდებულები მეფის ხელისუფლებასთან ბრძოლაში წვრილი
ერის მიმძლავრებას ემყარებოდნენ ან უკეთ რომ ვთქვათ, დიდე-
ბულები კიდევ უფრო გაძლიერების მიზნით წვრილი ერის მიმძ-
ლავრებას მიჰმართავდნენ — და რაც უფრო ცხოველდებოდა ურ-
თიერთობა, ეს მიმძლავრებაც უფრო და უფრო ინტენსივდებოდა
და ხშირდებოდა — ხოლო რამდენადაც ცენტრალური ხელისუფ-

ლება ხელს უშლიდა მათ, ამ გზით ისინი ამ ხელისუფლებას, ძოდნენ. მეფის ხელისუფლება, ბუნებრივია, დიდებულებთან ბრძოლაში ამ „წურილ ერს“ (ფართოდ გაგებულს) უნდა დამყარებოდა (ვახუშტის საუცხოოდ ესმის ეს, ერეკლე I-საც კი ჰქონია ასეთი პოლიტიკა, გვ. 92) და ის მეფე, რომელიც ჩვენში ყველაზედ რელიეფური ფიგურაა ფეოდალურ ცენტრალიზმისა, ბუნებრივია დონეს იძიებდა ამ წვრილი ერის გადასარჩენად... წვრილი სამხედრო-მფლობელობა (არიშინათა სიგელი), მოსაკარგავენი აი, მისი იდეალი. ბუნებრივი და გასაგებია ამ მხრივ მისი სასამართლოს რეფორმა. რა თქმა უნდა, არა ის იყო მიზეზი ამ რეფორმისა, რასაც მისი მემატიონე ასახელებს (მეფის მოუცლევლობა, აღმასრულებელ ხელისუფლების სასამართლო ხელისუფლებისაგან გამოყოფა). მიზეზი და დანიშნულება მისი ის იყო, რომ ამიერიდან ყოფილიყვნენ მოსამართლეებად „კაცნი მართლად მცნობელნი და განმკითხველნი მოჩივართანი, რომელთაგან მიიღებდეს კურნებასა“. საქმეც იმაში იყო, რომ მის წინ სწორედ სასამართლო არ იყო „მართლად მცნობელი და გამკითხველ მოჩივართანი“ და „კურნებას“ აქედან მოჩივარი ვერ მიიღებდა. აქ, ასეთ გაგებისას (და სხვა გვარად არც დავითის ისტორიკოსს ესმოდა) მას ხელთა ჰქონდა „მატიანე ქართლისა“ როცა თავის თხზულებას წერდა და კარგად იცოდა თუ რის შესახებ იყო იქ საუბარი ბაგრატ მეოთხის დროს. ესეც რომ არ იყოს, სხვა რიგად ამ სიტყვების გაგება არც შეიძლება: დავითის ისტორიკოსი იმ მოჩივრებზე ლაპარაკობს, რომელნიც მიმძლავრებულნი ზდებოდნენ და სოციალურ მოვლენას წარმოადგენდნენ ბატონყმობის ჩამოყალიბების ამ მძაფრ ხანაში. ჩვენთვის ცხადია დავითის ზომა, მას სურს სამართალი თავის საერთო ზომების შესრულების სამსახურად გამოიყენოს. მართლაცდა ფეოდალურ სასამართლოს დაახლოებითი სურათი ჩვენ შეგვიძლიან წარმოვიდგინოთ. ჩვეულებრივი მოსამართლე ერისთავის სახელით მომქმედი სასამართლოა (მამასახლისი...) ან თვით ერისთავი. საბატრონყმო საქმეებსაც ასეთი სასამართლო არჩევს. მხოლოდ დიდი საქმეები გამოდის ერისთავის კომპეტენციიდან. უზენაეს სასამართლოს მიმართავენ ისინი, ვინც მიმძლავრებულნი არიან (ობოლნი, ქვრივნი, უღონო მოჩივანი, ე. ი. უსამართლოდ შევიწროებულნი დონიერთა მიერ. საინტერესოა, შეიძლება ობოლ-ქვრივთა ფანსაკუთრებით მოხსენიებაც ასეთივე სოციალური ხასიათისა არის: ყმის ობოლი, ან ყმის ქვრივი, მიმძლავრებული მამული, მიწა წართმევის ობიექტი

არიან. გამრავლება ასეთი მოჩივართა მოწმობს მათ როგორც სიდიდეს, ხოლო მეფის განსაკუთრებული მათზე მოწმობს ამ საკითხის დიდმნიშვნელოვნობას დავითის სოციალურ პოლიტიკასთან (შდრ. ერეკლე). მემატანე განსაკუთრებით ხაზს უსვამს რომ მეფემ უზენაეს მოსამართლეებად დაადგინა „კაცნი მართლად მცნობელნი და განმკითხველნი მოჩივართანი“.

ამ სასამართლოს დავითი მიზნად უსახავდა კურნება მიენიჭებინა მიმძლავრებულთათვის, ე. ი. სასამართლო უნდა მდგარიყო წვირილი ერის დაცვის სოციალურ სადარაჯოზე ამა ქვეყნის ძლიერთაგან. ეს იყო ერთ-ერთი ზომათაგანი დავითისა, მიმართული ბატონყმობის წინააღმდეგ (ამ მხრით ის მეტად ჰგავს ბიზანტიის იმპერატორების პოლიტიკას IX—XI საუკუნეებისას. შეადარე, შეისწავლე ანდრონიკ Крестьянский царь). მაგრამ ეს რეაქციული ზომა იყო და დამარცხებად განწირული, ისე როგორც დავითის მთელი სოციალურ პოლიტიკური სისტემა. მეტად საყურადღებოა, რომ ამ სასამართლოს შედგენილობა ფეოდალთა წრიდან არ იყო: ეს იყო მწიგნობართა უხუცესი და მწიგნობრები (საწოლის, ზარდახანი?). გასაგებია ამის შემდეგ თუ რა დიდი მნიშვნელობის ამოცანა აწვა კისერზე ამ სასამართლოს და რაოდენ სიძულვილის საგანი იქნებოდა ის ფეოდალებისათვის. გასაგებია რა დიდი მნიშვნელობისა უნდა ყოფილიყო მწიგნობართუხუცესობის მიტაცების ფაქტი კათალიკოსისაგან, ან კიდევ მწიგნობართუხუცესობის დამცრობის ფაქტი. ეს იყო მიმძლავრებულთა საბოლოო გამარჯვება, ბატონყმობის გამარჯვება, დავითის პოლიტიკის დამარცხება.

დავითის პოლიტიკა სამხრეთით — ეს იყო სავაჭრო კაპიტალის პოლიტიკა. (თვით დავითი ხომ ამ წრეების მიერ იყო გამეფებული...). მთავარი საქარავნო გზის ხელში ჩაგდება (დვინი-ანისი-ყარსი-არზრუმ-ტრაპიზონი, დვინი-ანისი-ყარსი-არტანი-არტანუჯი-ხოფი).

თუ შორეული მაგისტრალი ვერა, ჯერ ახლობელი მაინც, ეს იყო დავითის პოლიტიკის ლეიტმოტივი (და არა თავდაცვა, როგორც ეს ს. გედევანიშვილს წარმოუდგენია)...

დავითის ეს პოლიტიკა დაჟინებით გრძელდება მთელი მეთორმეტე საუკუნის სიგრძეზე და სრული გამარჯვებით სრულდება თა-

მარისა და ლაშა გიორგის დროს დვინის, ყარსის, არზრუმის, ანკის, ბით და ტრაპიზონის ვასალური იმპერიის დაარსებით. აქ უკვე საქართველო იმდროინდელი მსოფლიო პოლიტიკის ხლართში მოექცა, ამიერიდან კულტურული წინა აზიის საკითხი საქართველოს ასეთი თუ ისეთი მონაწილეობის გარეშე ვერ გადაიჭრებოდა. სავსებით საფუძვლიანი და რეალური იყო ის იმედები, როგორსაც სირიის ჯვაროსნები მაშინ საქართველოზე ამყარებდნენ... საბერძნეთის (ბიზანტიის) ადგილი მცირე აზიაში თავისუფალი იყო. ერთად ერთი კანდიდატი ეს საქართველო იყო, „ისლამს“ აქ სხვა მოპირდაპირე არ გააჩნდა... უკანასკნელის მეთაურად ახლა (XII ს-ის ბოლოს) უკვე ხალიფა კი აღარა, არამედ ხორეზმშა (მუჰამედ თეჟეშისძე) გამოდიოდა. და თუ ჯერ კიდევ არ მოხდა მათი შეტაკება, ეს იმიტომ მხოლოდ, რომ მუჰამედი ხალიფას ებრძოდა... ასე თუ მონღოლები არა, რომელთაც სავსებით შეცვალეს კულტურული

წინა აზიის მდგომარეობა (عراق و آذربایجان) საქართველო, უეჭველია სულტანს (ხორეზმშა) დაეტაკებოდა წინა აზიაში ჰეგემონიის მიზნით... საეჭვოა, რომ ამ ბრძოლაში საქართველოს გაემარჯვა. თამარის დროს მომხდარი საშინაო პოლიტიკური ამბები (ფეოდალური რეაქციის ნაწილობრივი გამარჯვება, დიდგვარიანთ „გახელმწიფება“, ურთიერთ შორის ქიშპი — ჯერ ბრძოლამდის არ მისულა საქმე. ათაბაგის საქციელი ახალციხელთ მიმართ... „უცნაური“ ბრძოლა დასავლეთსა და აღმოსავლეთ საქართველოს შორის... ყარსის დიდი ხნით ვერ აღება... უეჭველია სახელმწიფოს შინაგან სისუსტეს მოწმობდნენ. ყველა ეს ამბავი მოწმობდა ღრმა კლასობრივ დუდილს, ბრძოლას კლასობრივს, რომლის შედეგად ფეოდალები გამარჯვებული გამოდიოდნენ...

დავითის პოლიტიკა (სავაჭრო კაპიტალის ინტენსიური შეტევა) საგრძნობლად შესუსტებულ-შენელებული იყო; საქართველოს არ აღმოაჩნდა საკმაო საჭირო ძალები დავითის პოლიტიკის შესანარჩუნებლად (აბსოლუტიზმი და ინტენსიური საგარეო პოლიტიკა) და ის იძულებული შეიქმნა კომპრომისზე წასულიყო...

მართალია საგარეო პოლიტიკა ჯერ კიდევ ძლიერი იყო (ფეოდალები თვით დაინტერესდნენ ვაჭრობა-ძარცვით), მაგრამ სახელმწიფოს ის სიმტკიცე აღარ გააჩნია, რომ ძლიერ მოპირდაპირეს გამკლავებოდა (მით უფრო თუ ბრძოლა ხანგრძლივი იქნებოდა...). ხორეზმშა, მართალია, თვითონაც ვერ იყო საუკეთესო პირობებში,

შინა მდგომარეობა არც მას ჰქონდა უზადო, მაგრამ საქართველო
აქ მას, როგორც ჩანს, წინ უსწრებდა...

მონღოლებს უეჭველია მხარს უჭერდა ფეოდალებისაგან მო-
ბეზრებული ვაჭართ წრეები და დაბალი ხალხი (იხ.
კირაკოსი... მალაქია... მონღოლები მხსნელები...).

ის ფაქტი, რომ კონსტანტინეპოლის დაპყრობამ ასე მცირედ
შეაწუხა საქართველო, მოწმობს იმას, რომ კონსტანტინეპოლს დი-
დი ხანია საქართველოსათვის ძველი მნიშვნელობა აღარ ჰქონია.
დასავლეთ საქართველოს კარგა ხანია ასცდა მთავარი სავაჭრო არ-
ტერია შავი ზღვისა. იგი ტანა-კაფის გზით წავიდა რუსეთში თუ
ოქროს ურდოში, აღმოსავლეთ საქართველო კი უმთავრესად აღ-
მოსავლეთს (სპარსეთ-სომხეთ-ოქროს ურდო) დაუკავშირდა. კონს-
ტანტინეპოლს უკვე XIII ს-ის შემდეგ ძველი მდგომარეობა
აღარ აღუდგენია, როგორც ვაჭრობის მოსაშუალებს დასავლეთსა
და აღმოსავლეთს შორის. ის ამიერიდან იტალიის სავაჭრო ქალაქ-
თა სავაჭრო კოლონიას უფრო გავს, ვიდრე დამოუკიდებელ
ცენტრს, ამიტომაც მის დაცემას შედარებითი მნიშვნელობა ჰქონ-
და. ის თავის პოლიტიკურ დაცემამდის დაეცა ეკონომიურად, ამი-
ტომაც არ აღმოჩნდა მტკიცეული მისი ოსმალთ მიერ დაპყრობა
და სასიკვდილოდ გაგუღვა.

უწინ მოურაეები მოსაქარგაეები იყვნენ დიდგვარიანი იყო ის
თუ არა სულ ერთია, რადგან ის მეფის მოხელე იყო. შემდეგ როცა
მოსაქარგაეე ფეოდალი გახდა საკარგავის მიმართ, მას შემდეგ რაც
ასეთი ტენდენცია გაძლიერდა, მეფეები თავის მამულებს თავადებს
კი აღარ აბარებენ, არამედ თავის სახასო აზნაურებს. მაგრამ ჭირი
აქაც იყო შემოპარული. სახასო აზნაურები ძლიერდებიან თავა-
დებთან შედარებით (საკადე, თუმანიშვილი, ზედგენიძე, აქეთკენვე
მოდის ყორღანაშვილიც). მეორე მხრით თავადები სახასო აზნაურ-
თა დაწინაურებით უკმაყოფილონი მთელ თავიანთი ძალას იქით
ხმარობენ, რომ სხვადასხვა ხელი თვით იგდონ ხელთ და მიზანს აღ-
წევენ. მეფე აქაც დამარცხდა. ის თავის საკუთარი სახასოს გამგე-
ბლობაშიც შეზღუდულია, რამდენადაც მოვალეა გამგეებად ესა თუ

ის თავადის სახლი იყოლიოს $\left(\frac{2}{17} \text{ ფ. } 145-162\right)$.

1. ორი საზოგადოებრივი კლასი ერთიმეორეს დაეჯახა სახელმწიფო წყობილების როგორობის საკითხში. არ შეიძლება ითქვას, რომ დიდ აზნაურებს უფრო დარაზმული და იდეურად უფრო ნათელი პროგრამა ჰქონდათ, ვიდრე მათ მოწინააღმდეგეებს. მეფის თვითმპყრობელობის ღვთის ნებითობის თეორია აგრე პრინციპულ სიმაღლეზე აყვანილი დავით აღმაშენებლის დროს სწორედ იმ ფენებში შემუშავდა, რომელიც დიდაზნაურთა „სიძობის თეორიას“ უპირისპირდებოდა. ეს უკანასკნელი გაერთიანებულ სახელმწიფოს აღარ შეეფერებოდა, მაშინ როცა პირველი სწორედ ამ გაერთიანებას ემსახურებოდა, კლასობრივი ბრძოლის გაღრმავებას ხელს უწყობდა, პროგრესული იყო. დიდაზნაურები თანდათან ეწყობიან ახალ ვითარებას. ჯერ ომები, შემდეგ განდგომა, ლალატი, შემდეგ ორგულობა — ლადრობა, შემდეგ ბრალობა-წუწუნი, შემდეგ კარისათვის ბრძოლა ერთპირი, შემდეგ ვითარების თეორიული გააზრება და... ყუთლუს პროგრამა...

ამავე დროს და ამის პარალელურად ირაზმებოდა მოწინააღმდეგე კლასი, რომელსაც ღვთისნებითობის თეორია დიდი ხანია უკვე მომარჯვებელი ჰქონდა... საკითხი ნათელია, ოღონდ შეუსწავლეღა ამ მოვლენათა მატერიალური საფუძვლები: კ ლ ა ს ე ბ ი. მოძრაობა მაღალი რანგისა ჩანს, ის სრულიად შეუფერებელია ადრეფეოდალური საზოგადოებისათვის, მაგრამ სამწუხაროდ თითქმის არაფერი გაგვიკეთებია იმისათვის, რომ წარმოგვეჩინა XI—XII სს. საზოგადოება, მისი სოციალ-ეკონომიური და იდეური რაობით...

$\left(\frac{4}{23} \text{ ფ. 7} \right)$.

ივანე ჯავახიშვილის ნაკლი ისაა, რომ ის არც ერთხელ არ ცდილობს ერთი მეორეს შეადაროს მის მიერვე აღმოჩენილი ამ ორი დასის მისწრაფებანი⁷. თუ ერთი რეაქციული იყო, მეორე, ჩანს, პროგრესული იყო. თუმცა ამას არსად არ ამბობს ავტორი. ხოლო თუ მეორეც რეაქციული იყო, სადღაა მათ შორის განსხვავება?

⁷ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წ. II, ნაკვეთი II, ტფ., 1929, გვ. 155—186.

მსჯელობა უნდა წარიმართოს იქიდან, თუ რით დამთავრდა ეს მოძრაობა და ვინ იყვნენ (დასახელებით) ისინი, ვინც ამ მოძრაობის შედეგად, ივანესავე გამოკვევით მეფობის თანახმად გახდნენ. ბოცო, გუზანი და ვარდანი არა ჩანს, რომ დაპირისპირებოდნენ თორელს, ჭიაბერს, მხარგრძელებს, მახატლისძეს. თუ ეს უკანასკნელნი იყვნენ ყუთლუს დასისანი, ვინდა იყო მაშინ მეფის მომხრე, ხოლო თუ ესენი მეფის მომხრენი იყვნენ, ვინდა იყო მაშინ ყუთლუს მოდასე?... გამოდის, რომ დიდებულთა და ლაშქართა წრეში კიდევ მესამე ჯგუფი იყო...

რა გაინაღდა მოძრაობამ? მეფის ხელისუფლების შეზღუდვა. ვინ ისარგებლებდა ამით? ვინც მეფეს ზღუდავდა: დარბაზის წევრებმა...

შიგნით ერისთავები სანაპიროთა იაჯდის, ე. ი. მონაპირედ დაჯდომა აინტერესებდათ (ბასილი ეზოს მოძღვარი)... ჩანს, მეფეს შეეძლო ერისთავების გადასმა-გადმოსმა და არა ისე, როგორც წარმოგვიდგენია თითქო საშვილიშვილოდ ისხდნენ საერისთაოზე. მართლაც ერისთავი შეწყალებული, დიდებით აღჭურვილი კაცი იყო, ხოლო ამ დიდებას ძალა ჰქონდა დიდების მბოძლების სიცოცხლეში და იგი განახლებას საჭიროებდა ყოველი ახალი მეფის ტახტზე ასვლისას... დიდებულები ცდილობენ ამას გვერდი აუარონ და მონღოლთა წყალობით აღწევენ კიდევაც „ვერ სცვალნის ერისთავნი შიშისთვის ყაენისაო“, რაც ითვლებოდა სამეფო ხელისუფლების დიდ დაზიანებად... საქმე ნორმალურ პირობებში ისე იყო, რომ დაუნაშავეებლად წართმა, შერისხვა არაოდეს ყოფილიყო, ეს ითვლებოდა უკანონობად (ათასი სიგელია ამის მოწმობა), რაც შეეხება გაცემას და მიღებას, ეს მეფის პრეროგატივა იყო და ამ საქმეში ჩარევისათვის იბრძოდა დავითიდან მოკიდებული (შეიყვარნის აღამაღლის...) ყველა დიდგვარიანი... $\left(\frac{4}{23} \text{ ფ. } 12\right)$.

ივანე ჯავახიშვილის გამოკვლევის ნაკლი ისაა, რომ მან არ დასვა საკითხი იმის შესახებ, თუ ფეოდალური განვითარების რა საფეხურს გულისხმობს ეს მნიშვნელოვანი პოლიტიკური მოძრაობა, მაგრამ ასეთი საკითხი იმ შემთხვევაში წამოიჭრებოდა, თუ მკვლევარი ამ პოლიტიკურ მოძრაობას ისტორიულად შეისწავლიდა ფეოდალური ურთიერთობის გამარჯვების დღიდანვე. და მაშინვე ნათელი გახდებოდა, რომ „მკვიდრობის სიგლებიდან“ ყუთლუს კარვამდე ერთი დიდი გზა იყო. განვითარების დიდი მანძილი იყო, რომელიც

ქართულმა საზოგადოებამ გაიარა... სხვადასხვა დროს სხვადასხვა მხრით არკვევდნენ ამ საკითხს არა მარტო დიდი აზნაურები და დალური ეკლესიის მაღალი ფენა, არამედ ფეოდალური საზოგადოების სხვა კლასებიც (საერთო თუ საეკლესიო). თეორიებიც საამისო იქმნებოდა და პროპაგანდაც შესაფერისი წარმოებდა. დიამეტრალურად ერთი მეორის საწინააღმდეგო შეხედულებანი ჩამოყალიბდა უკვე XI საუკუნეში. ურთიერთის სრულიად გამომრიცხველია, მაგალითად, დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსისა და მისი მამრალეებელთა (*mutatis mutandis* — ყუთლუ) შეხედულებანი მეფის უფლებაზე, სასურველ (იდეალურ) წყობილებაზე. ასეთი შესწავლით აღმოჩნდებოდა, რომ ყუთლუს მოძრაობა *magna charta* მსგავსი კი არა, უფრო მაღალი საფეხურისა იყო. აქ მარტო ყუთლუს (დიდაზნაურებს) კი არა აქვს შემუშავებული პოლიტიკური პროგრამა, არამედ მეფის ხელისუფლებაზე სრულიად გარკვეული შეხედულება აქვს და მას თავგამოდებით იცავს მოპირდაპირე კლასი („დავითის ისტორიკოსი“)...

კულტურა

სოციალური ურთიერთობა (ტყვეთა სიმრავლე)...

ქალაქების (დაბების) მეტისმეტი სიმრავლე, ხელოსნობა, ხელოვნება ესაა წინაბურჟუაზიული გაერთიანება, საამისო იდეოლოგია... აი ეს საფუძველი უნდა წარმოვაჩინო და ყუთლუც ადვილად გასაგები იქნება. ამის ნაცვლად ჩვენ ვმსჯელობთ უსასრულოდ „თეორიულად“, სადაც იმდენია „ჰო“ რამდენიც „არა“...

თამარის დროის პოლიტიკური მოძრაობის საკითხი საქართველოს ისტორიის ცენტრალური საკითხია. მისი სწორად გაგება-გაშუქებაზე დამოკიდებულია საქართველოს ისტორიის ამ დროის მრავალ მოვლენათა გაგება. თავის მხრით არც ეს მოძრაობა გაიგება იმ მოვლენათაგან მოწყვეტილად იმ მოვლენების შესწავლასთან კავშირის გარეშე...

ეს მოძრაობა გვირგვინია ქართული ფეოდალური ხანის პოლიტიკური აზროვნების განვითარებისა.

ივ. ჯავახიშვილი სავსებით მართალი იყო, როცა ამ მოძრაობას აგრე დიდ ყურადღებას აქცევდა და მას საქართველოს პოლიტიკური აზროვნების განვითარების რიგში განიხილავდა...

ამ საკითხის სწორად გადაწყვეტისაგან არსებითად დამოკიდებულია საქართველოს ფეოდალური განვითარების დონის სწორად შეცნობა...

იმაშიც სავსებით მართალია ივ. ჯავახიშვილი, რომ ამ მოძრაობის განხილვას წინ უმძღვარებს დიდგვარიანთა ბრძოლის ისტორიას ას მეფის თვითმპყრობელურ ტენდენციებთან... საქართველოს ერთი სამეფოდ ქცევის დროიდანვე იწყება ეს ბრძოლა და დიდის ქანაობით გრძელდება მთელ XI ს-ში... ამასობაში ირანმებთან ძალები, მეფის მხარე ძლიერდება (მესამე წოდების გაჩენით), აზნაურთა მხარე ძლიერდება მოლაშქრეთა დაყმევებით (ბატონყმობის გაძლიერებით). დავით აღმაშენებლის დროს ბრძოლა გადამწყვეტ ფაზაში შედის. თუმცა დავითმა ვერ შეძლო მოწინააღმდეგეთა განადგურება: ჩანს საამისო ძალები არ იყო მზად... სავაზიროს შემოღება, დიდება — საქარგავის მნიშვნელობის გაძლიერება მეფეს ბრძოლაში წარმატებას უქადდა წვრილზნაურთა და მოლაშქრეთა მეფის მხარეზე დასამაგრებლად... მაგრამ სისტემა ძველი რჩებოდა და დიდებულები დიდგვარიანები ხდებოდნენ და პირუკუ... თამარის დროს ბრძოლამ განსაკუთრებით მწვავე და გადამჭრელი სახე მიიღო და პოლიტიკური პროგრამაც შემუშავდა. უეჭველია ამავე დროს კი არა, გაცილებით ადრე შემუშავდა ამის საწინააღმდეგო პოლიტიკური პროგრამა მეფის ხელისუფლების ღვთისმიერობისა...

სუმბატი, მატიანეს ავტორი, ლეონტი — ყველა XI საუკუნის მწერლებია, ე. ი. იმ დროის, როცა ბრძოლა გაერთიანებულ ქვეყნის მეფისა და დიდ აზნაურებს შორის აგრე მწვავე იყო, როცა იდეური ბრძოლა ქართველ საზოგადოებაში ისაერთდა საეკლესიო სფეროში აგრე გამოიკვეთა, როცა ეკლესიის დემოკრატიულმა ფრთამ გიორგი ხუცეს-მონაზონის სახით დიდაზნაურულ ეკლესიას შეუტია, ხოლო დიდაზნაურთა ღალატით ხიფათში ჩავარდნილმა ქვეყანამ (სამეფო კარი) კარზე გადატრიალება გამოიწვია: აღმაშენებელი გამეფდა. ბუნებრივია, რომ ამ მწერლების თხზულებებში ეს ბრძოლა აირეკლა...

იდეური მომენტის გარეთ არავინ დარჩენილა...

ყუთლუ-არსლანი მის მიერ წამოყენებულ პოლიტიკურ მოთხოვნილებათა პიონერი არ ყოფილა. სხვადასხვა აზრია ამის შესახებ, თუ როგორი უნდა ყოფილიყო მეფის ხელისუფლება, როგორი უნდა ყოფილიყო დიდაზნაურთა უფლებები, ან ეკლესიის უფლება, მოკლედ როგორ უნდა მოგვარებულიყო ურთიერთობა ფეოდალებს შორის, ასეთი საკითხები თან დაყვანა ფეოდალურ ქვეყანას. და ის უკვე ადრეფეოდალური ურთიერთობის ხანის ლეიტმოტივს წარმოადგენდა („რევოლუცია“, არჩილის ხანა) კიდევ

უფრო მწვავეთ დაისვა ესევე საკითხები საქართველოს გაერთიანების შემდეგ XI—XII საუკუნეებში... $\left(\frac{4}{23} \text{ ფ. } 13-16\right)$.

2. „ქსნა მოვალენი ვალთაგან... ღონიერ ყუნა გლახაკნი და მდიდარ ღონიერნი“ (მდ. ქც. 404).

შესანიშნავი მოწმობა. თამარ მეფე, ისევე როგორც კონსტანტინე-კახა, XI საუკუნეში ქველმოქმედებს, იხსნის „მოვალეებს ვალთაგან“. ჩანს, ამ მოვალეებს კარგი რამ არ მოელისთ მევალეებისაგან. ესენია სწორედ ის გლახაკები, უღონოები, რომელთაც დამონება ელისთ და მეფეც იხსნის მათ, ისევე როგორც კახა, ან ისევე როგორც დავით აღმაშენებელი და სხვები...

ჩანს მევალეობა საშინელი სოციალური სენია მთელი ამ ხნის განმავლობაში. ის დამონებით ემუქრება (და არა დაყმევებით, როგორც ეს ივ. ჯავახიშვილს ეგონა) უღონოებს, რომელნიც გარბიან, გლახაკობენ, ყოველგვარ საშუალებას ხმარობენ, რომ ნასყიდ კაცად არ იქცნენ. ეს პროცესი უპირატესად, რა თქმა უნდა, მდაბიოროთ, თავისუფალ მიწის მოქმედთ, მდაბიორ-მოლაშქრეთ შეეხება. ესენი არიან, ვისაც სესხს აძლევენ, თორემ გლახს სესხს ვინ მისცემს ან დასაკარგავი რა აქვს. ეს მდაბიორ-მოლაშქრენია, რომელთაც ნასყიდი კაცის ბედი (— მონობა), ე. ი. გლახობის უდაბლესი კატეგორიაში მოხვედრა ემუქრება, ესენივეა, უპირატესად მეკობრეობას რომ იწყებენ. უსასტიკესი წესები, მიმღები მოწოდებანი მევახშეობის წინააღმდეგ არა ჭრის და ეს არამარტო ბერ-მონაზვნების სარბიელზე, მევახშეობა, ჩანს, საზოგადოების ფართო ფენებს მოიცავს (შესანიშნავი ფსიქოლოგიური პასაჟია შიო მღვიმელის ცხოვრებაში), მევახშე-კრედიტორები ფართო საქმიანობასაც ეწევიან: დიდ მამულებს ხელთ იგდებდნენ და მათ გადაყიდვას აწარმოებენ. ვაჭრობა, სპეკულაცია სრულიადაც არ ეთაკილებათ არა მარტო პროფესიით ვაჭრებს, არამედ დიდ გვარიანებს, ან დიდგვარიანობის გზაზე დამდგართ: შოთა რუსთაველი ამის საწინააღმდეგო საბუთად არ გამოდგება, დიდგვარიანი შეიძლება თვითონ არ ვაჭრობდეს, ქარავანს არ დაყვებოდეს, მაგრამ სავაჭრო ორგანიზაციაში მონაწილეობდეს, მას მფარველობდეს, ეს შეიძლება და ასეც იყო: თვით მეფე ამის საუკეთესო მაგალითი იყო: მისი „სავაჭრო“ შორსა და ახლო ქვეყნებში მრავლად დადიოდა და მეჭურჭლეთუხუცესი სწორედ ამის მეთვალყურე-მაორგანიზებელი იყო უპირველეს ყოვლისა. კახა თორელი ხომ სპეკულიანტია, სულ

ერთია რა მიზნით მოქმედებს ის, მთავარი აქ ისაა, რომ ეს დიდი კაცი, მეფის მეჭურჭლეთუხუცესი დაღის ფეოდალების კარდაჭარა და ფეოდალების მოხმარების ძვირფას ნივთებს (ნადავლს) ყიდის. ყიდის იმ საქონელს, რომელაც მან ჩალის ფასად შეიძინა ბედოვლათ მეომრებისაგან. ბაღდადის გამარცხის შედეგად რომ გამდიდრებულიყვნენ... ერთი სიტყვით დიდი და მცირე მამულების ამოძრავება („ღია ქუეყანანი დაისყიდნეს“) და ეს არამარტომონლოლთა დაწოლის შედეგად (ამ დროს მხოლოდ გადაფასება მოხდა მამულებისა ოქროს მარაგის ურდოში გაზიდვის გამო), არამედ უწინ, თვით ხოვლე აღბუღასაგან გასყიდული, ამის მაგალითია და კახას გამოთქმა ამის მოწმობაა: მამულები ეხლა იაფად იყიდებაო. ჩანს, წინადაც იყიდებოდა მამულები, მაგრამ უფრო ძვირად... ხოლო თუ როგორ ამოძრავებული იყო მცირე მიწები, ამის მაგალითები ხომ მრავლად გვაქვს როგორც XI, ისე XII და XIII საუკუნეებიდან. რა არის ასეთი ურთიერთობა? „ადრე ფეოდალური?“...

სხვა მრავალმხრივი სიღარიბის გვერდით ქართული ფეოდალური ხანის საისტორიო წყაროები შესამჩნევად მდიდარია ცნობებით იმ პოლიტიკური ბრძოლის შესახებ, რომელსაც აზნაურთა მაღალი ფენა მეფის ხელისუფლების თვითმპყრობელური ტენდენციების წინააღმდეგ აწარმოებდა. აზნაურთა ეს ბრძოლა იყო ბრძოლა ხელმწიფობისათვის, მწარმოებელი საზოგადოების დაუფლებისათვის და სხვადასხვა ღირებულებისა იყო. ჩვენი წყაროები ამ ბრძოლის სხვადასხვა ეტაპებს თვალსაჩინოდ წარმოგვიდგენენ. ფრიად დამახასიათებელია, რომ ფეოდალური ურთიერთობის საბოლოო გამარჯვება ჩვენი წყაროს ჩვენებით ძველი მეფობის მოსპობით (დაზიანებით) და ერისთავთა სოციალურ-პოლიტიკური დიდი გამარჯვებით აღინიშნა...

ერისთავი მოხელე მემკვიდრეობითობას ეძიებს და თითქო მოიპოვებს კიდევაც სპარსელთა და ბერძენთა ხელის შეწყობით... ამ ბრძოლის შემდგომი საფეხური არის ერისთავების ბრძოლა საერისთაო და სამეფო ქვეყნების გამიჯვნა (სიძობით) არჩილს რომ მიეწერება. ეს არის სენიორიების წარმოქმნა, იქ მოხელეობის მემკვიდრეობითობა მოიპოვებს, აქ კი საერისთაო ტერიტორია და ისაკუთრებს, როგორც სიძე ყმადნაფიცებმა. დასრულდა ამ სენიორიების პროგრესულობა: ქვეყნის შემდგომი განვითარება მის გაერთიანებას. სენიორიების მოსპობას გულისხმობდა... სამსაუკუნოვანი ბრძოლა...

გაერთიანების დიდი მოღვაწენი სენიორიების ასევე დიდი მტრები იყვნენ: ბაგრატ III, დავით II, გიორგი III... ეს იყო ბრძოლა მწარმოებელი საზოგადოების დაუფლებისათვის. პატრონობა — სენიორიების (სამთავრო-სათავადოების) ხანა; ბატონყმობა — გაერთიანების გამარჯვების საფუძველი... ყუთლუ-არსლანმა დამის წინარე გაფიცულებმა სიტყვასიტყვით გაიმეორეს დავითის მამბრალობელთა ბრალდებანი. დავითის ისტორიკოსი არსებითად ეკამათებოდა ამ მამბრალობელთ და მეფის ხელისუფლების თვითმპყრობელობას ასაბუთებს... ყუთლუმ ამის საწინააღმდეგო პოლიტიკური აზრები შეიმუშავა — (გაერთიანების პირობებში). ერისთავთა სიძობა ბაგრატ-დავითმა გააცამტვერეს; ეს იყო პატრონყმობის დროის საბუთი (ევერიკა). მაშინ დიდებულებმა ახალი პირობების შესაფერისი, ბატონყმობის დროის შესაფერისი ფორმა შეიმუშავეს: მეფის თვითმპყრობელობის შეზღუდვა საერთო ძალით, დარბაზის საშუალებით... და ასეთი მოძრაობა შეიძლებოდა განა ვაჭართა მონაწილეობით?? (ჯუანშერის თეორია ერისთავთა სიძობისა, ახლა აღარავის ახსოვდა. მან, ამ რეაქციულმა შეხედულებამ, საბოლოოდ მოჰამა დრო).

ამხ. სოსელია ყუთლუ-არსლანის გამოსვლის ჩემეულ ვაგებას იწონებს. უცნაურია. მას ან სწორად არ ესმის ჩემი ინტერპრეტაცია ამ მოვლენისა, ან ბოლომდე არ გაუაზრებია თუ რას ავალებს მას ამ მოვლენის ჩემეული ვაგების გაზიარება.

ჩემეული ვაგებაა: საქართველოს გაერთიანებიდან ორასი წლის მანძილზე შეუწყვეტელი ბრძოლა მიმდინარეობდა მეფის ცენტრალურ ხელისუფლებასა და ფეოდალური წოდების უმაღლეს ფენს — დიდებულებს შორის. დიდებულები სენიორიების აღდგენას ცდილობდნენ, „მთავრობის“ აღდგენას ცდილობდნენ. მართალია, ეხლა ისინი პოლიტიკურ გამოცალკევებას უშუალო მიზნად არ ისახავენ და „ხელმწიფობის“ მიღწევას ქვეყნის ერთიანობის პირობებში აპირებენ, მაგრამ მათი პოლიტიკური გეზი — „გახელმწიფება“ — შინაგან წინააღმდეგობას შეიცავს ქვეყნის გაერთიანებასთან და ორი ეს გზა ურთიერთ მოუთხოვებელია. საბოლოო ანგარიშით ხელმწიფობის მაძიებელი ქვეყნის დაშლის მაძიებელია და არა გაერთიანების მოღვაწე. და თუ XI—XII (და XIII სს.) საუკუნის დიდგვარიანები, დიდებულები სენიორობის მოპოვებას ისე ცდილობენ, რომ ქვეყნის პოლიტიკურად დაშლის ლოზუნგი არ გამოაქვთ, ეს მხოლოდ იმის მოწმობაა, რომ

ასეთ ლოზუნგს ამ დროს გასავალი არ აქვს, რომ ქვეყნის გაერთიანება ღრმა და ფართო (შედარებით) საფუძვლებს ემყარება, რომ ამ გაერთიანებით ფართო საზოგადოება დაინტერესებული, რომ პოლიტიკური დაშლილობის ლოზუნგს დღეს ქართული ფეოდალური საზოგადოების ფართო მასა არ გაყვება. დიდებულების ამ მისწრაფებას (გამთავრება-გათავადებას) უპირისპირდება წვერილ აზნაურთა (მოსაკარგავეთა) მისწრაფება, ქვეყნის გაერთიანებას რომ უჭერს მხარს. გაერთიანებულ ქვეყანაში საბატონყმო ურთიერთობის გამარჯვებას რომ ემსახურება, ამ აზნაურების გაბატონებას რომ უზრუნველყოფს მდაბიორ-მოლაშქრეზე. დიდებულების ამ მისწრაფებას უპირისპირდება ვაჭარ ხელოსანთა ინტერესები. ხელოსნობა დიდი ხანია გადაცდა ადგილობრივ მცირე რაიონის საზღვრებს, სენიორიის („სამთავროს“) საზღვრებს, საკმაოა ავიღოთ ამ დროის ყოფის სურათი, რომ დავრწმუნდეთ თუ რამდენადაა აზნაური და მდაბიორიც ორგანულად დაკავშირებული ახლო და შორი რაიონების ხელოსნურ ნაწარმოებთან, უცხო ქვეყნების ნაწარმოებთან... („ჭური ნავარძელი“, „ჩაბალახი გუდამაყრული“, „რკინა ხვარასნული“, „ჯაჭვი სალმასური“...). ხოლო ვაჭრობა მისწვდა მიწის მწარმოებელი საზოგადოების ფართო ფენებს (სელი, ღვინო, პური, ენდრო, ხილი ხმელი და ნედლი, თაფლი, ცვილი, ბეწვეული, ცხენი, ცხვარი...). წარმოიშვნენ ქალაქები, გაჩნდნენ ვაჭრობა-ხელოსნობის ახალი ცენტრები. ეს არ იყო ის ვაჭრობა აზიის ქვეყნებს რომ ახასიათებდა გვიან ხანაში (ე. ი. ვაჭრობა, რომელიც შემუშავდა ჩვენში უპირატესად მონღოლთა გაბატონების ხანიდან — კომპრადორული ვაჭრობა), არამედ ეს ვაჭრობა იყო ქვეყნის ეკონომიური წინსვლის შედეგი და ამ წინსვლის ხელის შემწყობი...

და აი ორი პოლიტიკური მიმართულება: 1. ვაჭარ-ხელოსნებისა და აზნაურების ინტერესების გამომხატველი, ქვეყნის ცენტრალისტურად გაერთიანების მოსწრაფე, ბატონყმობის გამარჯვების მოღვაწე, მეფის ხელისუფლების გაძლიერების მოღვაწე და 2. დიდაზნაურთა (დიდებულთა) ინტერესების გამომხატველი, სენიორობის აღდგენის (ახალს პირობებში) მოღვაწე, ხელმწიფობის მოღვაწე, მეფის ხელისუფლების დაცემის მოღვაწე — რეაქციის გამომხატველი, აი ეს ორი პოლიტიკური მიმართულება დაუპირისპირდა ერთი მეორეს და XII საუკუნის მიწურულს გადამწყვეტ ბრძოლაში ჩაებნენ.

ჩემეული ეს გაგება სრულიად არ ეთანხმება, პირიქით, გამორი-

ცხავს კიდევაც სოსელიასებურ გაგებას საქართველოს გაერთიანების ბუნების შესახებ რომ აქვს წამოყენებული ამავე მოვლენის ჩემეული გაგების საწინააღმდეგოდ: რომ საქართველოს გაერთიანება იყო არა ეკონომიური წარმატების შედეგი, როგორც მე ვფიქრობ, არამედ ერთი ფეოდალის მიერ მეორეს გადაყლაპვის შედეგი (?!!). ალბათ ავტორს სურს თქვას, რომ ეს გაერთიანება იყო ეფემერული ამა თუ იმ ფეოდალის „ბედის“ წყალობა (აი ი. სტალინს რომ აქვს გამოთქმული, გვიან ფეოდალური საქართველოს სამეფო სამთავროების შესახებ...). ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ის ოთხას წლოვანი პროცესი (IX—XII სს.) სრულიადაც ასეთი არ იყო, რომ ამ გაერთიანების ეფემერულობაზე ლაპარაკი თუ მაინც შეიძლება, ეს იმდენად, რამდენადაც ეს გაერთიანება ფეოდალური ურთიერთობის ბატონობის პირობებში მიმდინარეობდა და უპირატესად მაინც ფეოდალური საზოგადოების უფართეს ფენებს მცირედ ეხებოდა.

მაგრამ რაც დრო გადიოდა, ამ გაერთიანების საფუძვლები (ეკონომიური) სულ უფრო და უფრო მტკიცე ხდებოდა და ეს ჩანდა როგორც ახალ ქალაქთა გამრავლებაში, მონასტრებთან საქალაქო ურთიერთობის წარმოქმნაში, ხელოსნების მიმოსვლაში, სპეციალისტ მევენახეთა მიმოსვლაში, მთისა (გუდამაყარი, სვანეთი) და ბარის მჭიდრო ურთიერთობაში (ხელოსნები, მუშები), არამედ მაღალ პოლიტიკაშიც: საკათალიკოსოების შეერთება (ბედიელ-ალავერდელი), ხელოვნური საერისთაოების (სამოქალაქოს ერისთავი) შექმნა ძველი ეთნიკური მემკვიდრეობის დარღვევისკენ მიმართული... და მოვლენის განვითარება იქით მიდიოდა, რომ ეს გაერთიანება, ფეოდალურ პირობებში დაწყებული, წინაბურჟუაზიულ გაერთიანებად იქცეოდა, ე. ი. ფეოდალური საზოგადოება თავისი განვითარების უმაღლეს საფეხურზე აღიოდა.

აი ასეთი ორი ძალის დაპირისპირება გვაქვს ჩვენ წარმოდგენილი ყუთლუ-არსლანის გამოსვლაში და როგორ და შეიძლება ამ ჩემეულ გაგებას შეგნებულად ეთანხმებოდეს ის, ვინც ოთხასწლოვან პროცესს საქართველოს ფეოდალური აღმავლობისას არ ხედავს და ქვეყნის გაერთიანებას ამა თუ იმ „ბედნიერი“ ფეოდალის ხუმტურის შედეგად თვლის? ამხ. სოსელიას ასეთი ხუმტურიანი გაერთიანება, ჩანს იმიტომ მოსწონს, რომ ამ ეფემერული გაერთიანების დაშლა „ბუნებრივად“ წარმოგვიდგინოს, ე. ი. აღრეფეოდალური ხანის შემდგომ განვითარებად წარმოგვიდგინოს, როცა XIV—XV

საუკუნეებში ამ განვითარების ნიადაგზე ქვეყანა ადრეფეოდალურ გერთიანებისა დაიშლება (აი როგორც, ვთქვათ, კიევის რუსეთში) სამეფოებად, სამთავროებად, სათავადოებად და ამ ახლად წარმოქმნილ პოლიტიკურ-ეკონომიურ ერთეულებში (სენიორიებში) ბატონყმობა წარმოიშვება (სწორედ ასე აქვს ეს პროცესი წარმოდგენილი „საქართველოს კომუნისტის“ იმ სტატიის ავტორს, იური სიხარულიძის წიგნის რეცენზიას რომ წარმოადგენს). არ ვიცი, ამხ. სოსელია ამ აზრისაა თუ არა, მაგრამ ამ აზრის იყო თავის დროს ს. კაკაბაძე (ამჟამად მისი აზრი არ ვიცი), ხოლო ზოგი ვინმე, როგორც ზემოთ აღვნიშნე, ამ აზრის დღესაც არის... კერძოდ ამხ. დ. გვრიტიშვილმა ეჭვი შეიტანა XII—XIII საუკუნეთა ჩემუელ გაგებაში. ჩანს, საქართველოში თავადების წარმოშობა მასაც ქვეყნის სოციალ-ეკონომიური წინსვლის შედეგად მიაჩნია XIV—XV საუკუნეში (!). თუ ეს არა, მაშინ მას ისევე, როგორც მე, ბატონყმობა XI—XII საუკუნის მოვლენად უნდა მიაჩნდეს, ხოლო თავადების ინსტიტუტის გაჩენა XIV—XV საუკუნეებში ქვეყნის სოციალ-ეკონომიური დაცემის შედეგად უნდა გაიგოს, სენიორიების მეორე გამოცემად რეაქციის ნიადაგზე ქვეყნის დაჩიხულობის შედეგად, რომელმაც ერთსა და იმავე დროს მოგვცა სამეფო-სამთავრო-სათავადოები.

ასე, რომ არსებობს ორი გაგება: 1. XII საუკუნის საქართველო ბატონყმობის გამარჯვების ეპოქაა, ქვეყნის ცაერთიანება წინაბუტურ აზიულია და არა ეფემერულ-ფეოდალური, ანუ ფეოდალურ-ხუშტურული, ქვეყნის პოლიტიკური დაშლა XIV—XV საუკუნეებში მისი ეკონომიური დაცემის შედეგია, რეაქციული დიდაზნაურების გამარჯვება, სენიორიების მეორე გამოცემა (რა თქმა უნდა, შედარებით განსხვავებულ პირობებში); 2. XII საუკუნის საქართველო ადრეფეოდალური გერთიანებაა, პატონყმური ურთიერთობის ქვეყანაა. რომელიც შემდგომი წინსვლის ნიადაგზე უნდა დაიშალოს პოლიტიკურად, რომ ამით პატონყმური ურთიერთობა ბატონყმობაში გადაიზარდოს. და ასეც ხდება XIV—XV საუკუნეებში, რომ მაშასადამე საქართველოს პოლიტიკური დაშლა XIV—XV ს-ში, რომ სამთავროების, სათავადოების, სამეფოების წარმოშობა ესაა ქვეყნის წინსვლის, ფეოდალური საქართველოს სოციალ-ეკონომიური პროგრესის შედეგი, რომ მაშასადამე, საქართველომ შუაფეოდალურ ხანაში ფეხი შედგა XIV—XV საუკუნეში. აი სწორედ ისე, როგორც

ქიევის რუსეთში... არც სოსელია, არც გვრიტიშვილი და აბრამიძე (ძველი გაგებით) ლოგიკური არ არიან, ერთი მთლიანი შეხედულება ამ დროის საქართველოს ისტორიულ პროცესზე არა აქვთ. წინააღმდეგობაში ცვივიან. მართალია ან ტალახაძე და საქართველოს „კომუნისტის“ რეცენზენტი, ან მართალი ვარ მე, ე. ი. 1. ან XI—XII საუკუნის საქართველო არის ადრეფეოდალური ურთიერთობის ქვეყანა, რომელიც შემდეგ, დაწინაურება-განვითარების შედეგად გვაძლევს პოლიტიკურად დაშლისა (სათავადო, სამეფო, სამთავროს) და ბატონყმური ურთიერთობის შემზადების პირობებს და 2. ან VI—X საუკუნეების საქართველო ესაა ადრეფეოდალური ურთიერთობის ქვეყანა, პატრონყმობის ქვეყანა, სენიორიების ქვეყანა, რომ XI—XII საუკუნის საქართველო ესაა ბატონყმობის გამარჯვების ხანა, წინაბურჟუაზიული გაერთიანებისათვის ბრძოლის ხანა, რომ XII საუკუნის საქართველო ვერ ამაღლდა წინაბურჟუაზიული გაერთიანების საბოლოო გამარჯვებამდე (თუმცა ძირითადად ის ამ საფეხურს უკვე მიღწეული იყო: „გლუხი“), რომ კრიტიკული ხანა გრძელდებოდა და ყველა ნიშნით პროგრესი (ბატონყმობა და მოსაქარგავეობა, სავაზირო და ვაზირობა) გაიმარჯვებდა. მაგრამ ახალმა საერთაშორისო მოვლენებმა შეაფერხა ეს განვითარება და შემდეგ უკან დახია ის და ამ ნიადაგზე იშვა სათავადო, სამთავრო, სამეფოები, ეთნიკური მომენტების წინწამოწევა, ფეოდალური დაშლა, ე. ი. ჩიხი მთელი მისი შედეგებით... და ამ ჩიხში რჩება ქვეყანა ვიდრე XIX საუკუნემდე. თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ამა თუ იმ კუთხის, ამა თუ იმ დროს (სამწუხაროდ, მოკლე დროით) გამოცოცხლებას...

ამრიგად ჩვენი გაგებით ფეოდალური საქართველოს მეფის ხელისუფლების ცენტრალისტური ტენდენციების წინააღმდეგ მებრძოლი დიდგვარიანები რეაქციის წარმომადგენელი არიან, ქვეყნის შემდგომ განვითარებას ხელს უშლიან. ამ რეაქციის გამარჯვება იყო საქართველოს პოლიტიკური დაშლა სამეფო სამთავროებად (სათავადოებად) XIV—XV სს-ში. ამ რეაქციის ნაშრომნი და მისი მსახურნი იყვნენ ყველა ეს ახლად შობილი ხელმწიფეები. ამიტომაც იყო, რომ საქართველოს წინსვლა გვიანფეოდალურ ხანაში სხვა რიგად არ წარმოიდგინება თუ არ ამ ხელმწიფეთა (მთავრების, თავადების, მეფეების) გაქრობით და ყველა პროგრესული მოღვაწე გვიანფეოდალური ხანისა სწორედ ასეთი ხასიათის ბრძოლით ხასიათდება (ალექსანდრე I, ალექსანდრე II, როსტომი, ერეკლე I,

ვანტანგ VI, ერეკლე II), ტალახაძით კი XI—XII საუკუნის დიდგვარიანები პროგრესის მატარებელი არიან, რადგან ქვეყნის შემდგომი წინსვლა საპატრონჟო ურთიერთობიდან საბატონჟო ურთიერთობაში გადასვლა ქვეყნის პოლიტიკურ დაშლას და სამთავრო-სათავადო-სამეფოების წარმოშობა-გამარჯვებას გულისხმობს.

სად არის ამხ. სოსელიას და „კომუნისტის“ რეცენზენტის პოზიცია? $\left(\frac{4}{23} \text{ ფ. } 17-27\right)$.

ის გარემოება, რომ მეფის ხელისუფლება XI—XII საუკუნეში (ბაგრატ III, დავით აღმაშენებელი, გიორგი III, გიორგი IV) სრულიად გარკვეულ ტენდენციას ამჟღავნებს უგვარობებზე დაყრდნობისას (წვრილი აზნაურები, აზნაურის ყმები, მოქალაქე-ვაჭრები) და ამ ძალით ცდილობს დიდგვარიანთა ალაგმვას, მრავლის მეტყველია. ან მეფის ხელისუფლება რეაქციულია: გადასულს ან გარდამავალ კლასს ეყრდნობა (წვრილი აზნაურები, მდაბიორ-მოლაშქრენი) და ამით აფერხებს ფეოდალური ურთიერთობის განვითარებას, მის შემდგომ წინსვლას (გამოდის, რომ პროგრესის მატარებელია დიდგვარიანი აზნაურობა, მაგრამ ამ შემთხვევაში გაუგებარი აღმოჩნდება ვაჭარ-მოქალაქეთა ტენდენციები მეფის და არა დიდგვარიან აზნაურთა მხარეს დგომისა), ან მეფე რეაქციულ ძალას (წვრილ აზნაურებს, მდაბიორ-მოლაშქრეებს) ეყრდნობა და... პროგრესულ მიზნებს კი ემსახურება...

ეს გაუგებრობაა: მეფე იმ კლასის ინტერესებს ემსახურება, რომელსაც ის ეყრდნობა; ან არა და მეფის ხელისუფლება პროგრესულია, როცა ის წვრილ აზნაურებს და მდაბიორ-მოლაშქრეებს ეყრდნობა. ამის მოწმობაა მოქალაქეთა (ვაჭარ-ხელოსანთა) პოზიცია, მათი პოლიტიკური პოზიცია მეფის მომხრეობისა.

მაგრამ მეფის ასეთი არჩევანი მოწმობაა ამ კლასების სიძლიერისა (სოციალ-ეკონომიური მოწიფულობისა). უნდა დავუშვათ, რომ აღნიშნული ხანა წვრილ აზნაურთა და მდაბიორ-მოლაშქრეთა კლასების ინტენსიური დიფერენციაციის დრო იყო, რომ ამ კლასებიდან სულ უფრო და უფრო თვალსაჩინოდ გამოიყოფოდა აღზევებულთა ფენა, რომელნიც მსხვილ ვაჭარ-ხელოსნებთან ერთად ქმნიდნენ მეფის ხელისუფლებისათვის ძლიერ დასაყრდენს დიდ-

გვარიან რეაქციონერებთან ბრძოლაში, რომ ეს ახალი ძალა (გვიანფეოდალური ხანის მაუწყებელი ძალა) მოწიფულობდა დიოდა, ამის მოწმობა არის ის იდეურ-პოლიტიკური მოწიფულობა, როგორსაც ამ ახალი ძალის იდეოლოგები იჩენენ XI—XII ს-ში, (ლენტი, გიორგი მთაწმინდელი, დავითის ისტორიკოსი). ახალი გვარები დავითის დროს, ახალი გვარები ბაგრატის დროს, ახალი გვარები გიორგი III-ის დროს, გიორგი IV-ის დროს ($\frac{4}{22}$ ფ. 9).

თამარის ეპოქა ბასილი ეპოსმოქლვარის მიხედვით

1. თამარი „სანთელი იყო გონიერთა და უგუნურთა, პირველთა განმანათლებელ და მეორეთა დამწუხელ, აღვირი იყო უწესოდ მკრთომელთა და დეზ უდებთათვის, კანონი სირცხვილისა მოხუცებულთათვის, და კუერთხი რკინისა ჭაბუკთათვის, კეთილმავალთა სიბრძნით მცველ, ხოლო მბორგილთა თუალუხუად მგუებელ.

მღვდელთმოძღუართა შეიმოსეს შიში, მღრღელთა დაიკვეს წესი თავისი, მონაზონთა მოიგეს წესიერი მოქალაქეობა, მთავარნი განისწავლნეს სიწმიდით ცხოვრებად და სიმართლით სლვად, ერნი განემტკიცნეს შიშით მონებად ღთისა და ერთგულებით უფალთათვისთა, ყრმანი განიწუართნეს მოძაგებად უჯეროსა უსჯულოებისა რამეთუ ბილწებამან უწესომან და ყრმებრივმან მბორგალებითმან ბორგნეულობამან ვერცა თუ კუალი პოვა დღეთა თამარისთა. ვინა და თვით გინებადცა შორის იყუენეს რომელნიცა პალატსა შინა ღირს იყუნეს, გინა კარსა ზედა მსახურებად“... (ბასილი, 36).

„შეამკვნა ღმერთმან დღენი მისნი პატიოსნებით და ჟამნი მისნი მშვიდობით და მეფობასა შინა მისსა არა შეიიჭუა პირი მისი ამისთვის, რამეთუ არაოდეს გარემოიქცა ხელი სათხოველისაგან ქურთვითა, ობოლთა და მიმძლავრებულთასა. წარვლნა დღენი მისნი სინარულსა შინა, ამისთვის, რამეთუ მარად დღე ახარებდა ყოველთა გლახაკთა და დავრდომილთა“.

ბასილი თავისი თხზულების დასკვნის სახედ წარმოუდგენს მკითხველს იდეალს საამქვეყნიო სოციალურპოლიტიკური ცხოვრებისას, რომელიც მისი შეხედულებით განხორციელდა თამარის მეფობაში და რომლის მთავარი მოქმედი პირი იყო თამარი. ესაა ის წყობა, და ის ვითარება, როცა

„მგელი და თხა ერთად ძოვდეს“ როგორც ამის შესახებ თამარის პირველი ისტორიკოსი იტყოდა. ეს წყობა და ვითარება კი ისინი იყვნენ, რომ საყოველთაო წესიერება დამყარდა:

მეფე სამართლიანია, ურჩებს დაამდაბლებს, მოყვარეს აამაღლებს, არ მიმხვეჭელობს, კეთილშეშობა მცველია, ხოლო მბორგალეთა თუალუხუად მგვემელი... ამიტომააა ყველა, საერო თუ საეკლესიო, წესიერ ცხოვრებას შეუდგა: მთავრები სიმართლის სლვას შეუდგნენ, ხოლო ერნი განმეტყიცნეს... ერთგულეებით უფალთა თვისითა... ე. ი. შეიქმნა მოწესრიგებული სახელმწიფო (წ. 13, ფ. 4—5).

2. „დაჯდა ნებითა ღთისათა თამარ მეფედ“... „ამიერითგან რა ჯერ არს თამარისი თქმად, გარნა მონაცვლეობა ღთისა სამეფოსა და ერისათუის, რამეთუ აღილო გონება მალლად და მდაბლითა სულითა, განიცადა სიჟიდე საქმისა მისდა რწმუნებულისა, მიაყუნა მყუანებელსა თუისსა ხედვა და იწყო განგებად, ვითარ იგი მობერვიდა სული. მიმოიხილა სიმახულითა ცნობისათა თუისსა გარემო ყოველი და მყისსა შინა შეემეცნა ხილვითა ოდენ წრფელთა [და] დრკუთა, გულარძნილთა და უმანკოთა, ერთგულთა და ორგულთა და სიბრძნითა გონებითა თუისითა პირველად ყოველთა ზედა დასხა წყალობა უხვებით, რათა ეამთა საქმეთასა ერთნი ერთგულობით მადლიერობდნენ, ხოლო მეორენი უსიტყუელ იყუნენ მიგებისათვის სიმართლისა“ (ბასილი, 14).

საყურადღებო მსჯელობაა (საერთოდ შეიძლება ითქვას, რომ ბასილი, განსხვავებით თამარის პირველ ისტორიკოსისაგან, არსებითად მსჯელობს სხვადასხვა პოლიტიკურ საკითხზე).

მიუხედავად იმისა, რომ წარჩინებულნი აგრე აქტიურობენ, თამარი მეფედ „დაჯდა ნებითა ღთისათა“ და მისი მოვალეობაა „მონაცვლეობა ღთისა სამეფოსა და ერისათუის“ მას ღთის მიერ აქვს ეს საქმე „რწმუნებული“ და ამ საქმეში ღმერთი მისი „მყუნებელია“ და ის, მეფე, განაგებდა „ვითარ იგი მობურვიდა სული“. ერთი სიტყვით მეფე ქვეყანაში ღვთის მონაცვლეა, მას მეფობა ღმრთისაგან აქვს რწმუნებული, მეფობის საქმეში ღმერთი მისი მყუანებელია, მაშ, მეფე სული წმიდის „მობერვით“ მოქმედებს. აქედან ცხადია, მისი მოქმედება უცდომელია... მეფის უფლება-მოვალეობის ცხადი თეორიაა იმ წრეებში შემუშავებული ან ნასესხები, მაგრამ იმ წრეების მიერ მხარდაჭერილი, რომელთათვის მეფის უფლების ასეთი გაგება ხელსაყრელი იყო კლასობრივ

ზრბოლაში. ეს თეორია ძველიდანვე მომავალი (ბიზანტიიდან ნსე-
სხები) აშკარად გამოთქმული იყო დავით აღმაშენებლის დროს და
მის მიერ და როგორც ჩანს ასეთივე ენერგიით და გამოკვეთით გა-
მოსთქვამდნენ შემდეგაც და სწორედ ამ დროს, როცა დიდგვარიან-
თა შორის ერთნებაობა-თანადგომის და მეფობის
თანაზიარობის თეორია იქმნებოდა.

საინტერესო და დამახასიათებელია ეს თანაზიარობის თეორია.
გამოდის რომ ღმერთი არწმუნებს ქვეყნის ბედს არა მარტო მეფეს,
არამედ დიდებულებს აგრეთვე... ეს გამოთქმა თანაზიარო მე-
ფობისა (ისტორიანი და აზმანი, გვ. 90) ფრიად დამახასიათე-
ბელია და მეტყველი. ის, უეჭველია, შექმნილია მას შემდეგ,
რაც ერთნებაობა-თანადგომის პრინციპმა გაიმარჯვა. ხომ არ შეი-
ძლება ვიფიქროთ, რომ ეს ფორმულა თანაზიარო მეფობის-
სა თამარის პირველ ისტორიკოსს წამოსცდა? რეალური ვითარება
ყუთლუს გამოსვლის შემდეგ მართლაც ისეთი შეიქმნა, რომ დიდე-
ბულები მართლაც თანაზიარო მეფობისა გახდნენ (ყუთლუ მეფობას
დიდებულებისათვის მოითხოვდა, და მეფეს გამორიცხავდა, მისი
მოთხოვნა „დასასრულისა ხელმწიფობასა მიმცემელი იყო“, მაგრამ
ეს პროგრამა არ განხორციელდა, სამაგიეროდ განხორციელდა კომ-
პრომისული პროგრამა „მეფობის თანაზიარობა“, ე. ი. „თანადგომა-
ერთნებაობა“). ეს რეალური ფაქტი აღნიშნა თამარის ისტორიკოსმა
ისე, რომ მას არ უფიქრია თუ რამდენად შეეფერება ასეთი ფაქტი
მეფობის უფლების ღვთისნებითობის თეორიას, რომლის მომხრე-
ობასაც ის იჩენს (ან ეგება არ იჩენს?). მაინც და მაინც მეფო-
ბის თანაზიარება სრულიად შეუთავსებელია ღვთისნები-
თობის თეორიასთან... (ორივე ისტორიკოსის ამ მხრით შესწავლაა
საჭირო). შეიძლება ამ საკითხში, ისე მეჩვენება, ბასილი გადაჭრი-
ლი მომხრეა ღვთისნებითობის თეორიისა. შეიძლება ამითაც აიხსნე-
ბოდეს, რომ ის ცალი სიტყვითაც კი არ აღნიშნავს ისეთ დიდ
ფაქტს, როგორიც ყუთლუს გამოსვლა იყო... მისთვის ეს ამბავი არ
მომხდარა, არც ერთნებაობა-თანადგომის ინსტიტუტს ხედავს ის და
ყველაფრის წამომწყებ-გადაწყვეტად ერთპიროვნულად თვლის
მეფეს. თამარის პირველი ისტორიკოსი ამისაგან განსხვავებით დი-
დის ხალისით სწერს დიდგვარიანთ აქტიურობაზე, ყუთლუს გამო-

სვლაზე ერთნებაობა—თანადგომის ინსტიტუტზე მეფობის თანაზიარობაზე, თუმცა ყუთლუს მომხრე ის გადაჭრით არ არის, მაგრამ კარგად ხედავს რეალურ ვითარებას და არც თუ მოწინააღმდეგის პარტიული ჟინიანობით ხუჭავს თვალს და შეიძლება რამოდენადმე მხარსაც უჭერს შექმნილ ახალ ვითარებას. ჩემი ეს მსჯელობა ზოგად შთაბეჭდილებას ემყარება და შემდგომ დაზუსტებას მოითხოვს...

მეფეს სული წმინდა შევლოდა და თამარ როგორც კი იწყო განგება (ე. ი. ქვეყნის მართვა) მყისა შინა შეემეცნა, ე. ი. წამსვე გაიგო მის გარშემო მყოფთა შორის თუ ვინ იყო ერთგული და ორგული დრკუ და წრფელი, გულარძნილი და უმანკო. მაშასადამე იცოდა მეფემ, და ეს ჩვეულებრივი ამბავი იყო, როგორც ჩანს, რომ მის გარშემო მხოლოდ წრფელი, ერთგული და უმანკოები კი არ იყრიდნენ თავს, არამედ აქვე იყვნენ დრკუ, ორგული და გულარძნილი, ე. ი. მეფის მტრები, მისი ქვეგანმხედვარები. ორგულება ბასილის ლექსიკონში ჩვეულებრივია. მეფის კარს მისი აზრით არასოდეს გამოეღევა ორგულები. და ეს იცის მეფემ, იციან საერთოდ სხვებმაც და მეფე არ ჩქარობს მათ წინააღმდეგ მოქმედებას, პირიქით უხვად გაცემა-წყალობა ორგულთა ენის დასაყოფად (რათა „უსიტყუელ იყუნენ“) ერთ-ერთი საშუალებაა. ასე არ იქცეოდა დავითი. ის არ უცდიდა იმას, თუ ორგული როდის გამოამჟღავნებდა თავის ზნეს, არამედ მსტოვართა საშუალებით წინდაწინ შეიტყობდა და საჭირო ღონეს იღებდა.

ფეოდალურ ქვეყანაში ხელმწიფობა ერთბაშად არ გაჩენილა. თანაზიარნი მეფობისა აქ მეფის გვერდით დიდგვარიანი ფეოდალები არიან. თავდაპირველად ურთიერთისაგან დამოუკიდებელი მთავრები ფლობენ ქვეყანას. იწყება გაერთიანება — (საფეოდალოთა გამსხვილება) სუსტები შეეწყნარებიან უფრო ძლიერთ—ყმად, შვილებად“ (არჩილის სამეფო, აფხაზთ მთავარი, ბაგრატიონები), ძლიერი იპყრობს სუსტს, იყმობს, შეიწყალებს. ამ დროს მეფე საკუთარ სამხედრო ადმინისტრაციულ მოხელეებსაც (ერისთავებს) კი ყმობას ანიჭებს (მირის ქალები). იქმნება სამეფო, სადაც ეს ყმები, რა თქმა უნდა, მეფობის თანაზიარნი არიან (დარბაზი). მაგრამ რაც წინ მიდის საზოგადოებრივი ურთიერთობა, სულ უფრო და უფრო შემოდის ბატონყმობა, თემი იშლება, მდაბიორი იბეგრება, გლეხდება, პატრონობა ემძიმება მეფეს, ვეღარ ჰგუობს დიდგვარიანთა თანაზიარობას და ხელმწიფო-

ბისაკენ მიიწევს. ბაგრატ III-დან ეს პროცესი სულ უფრო და უფრო ძლიერი ხდება. მიმდინარეობს დიდი ბრძოლა ხელმწიფობის და მეფობის თანაზიარობას შორის... წარმატება ცვალებადია. ორი საუკუნის განმავლობაში. დავითი ლამობს ხელმწიფობა განახორციელოს. მეფობის თანაზიარობა მოსპოს. მაგრამ საზოგადოებრივი განვითარება არ ასულა ჯერ ამ სიმაღლემდე, რომ ხელმწიფობა სრულად განახორციელოს, მაგრამ ეს განვითარება ისე მაღალი მაინც არის, რომ ყუთლუს პროგრამა „დასასრულსა ხელმწიფობასა მიმცემელი“ არ განხორციელდეს, თუმცა თანაზიარობა მაინც რჩება...

(ბაღვაშების წინაპარმა იპატრონა ბაგრატ III-ის პირდაპირი წინაპარი).

ხელმწიფე — თვითმპყრობელის შინაარსია.

„დასასრულსა ხელმწიფობისა მიმცემელი“.

ფარსადანმა აჯანყებული რამაზ მეფე („დამწუნებელი“) ომით დაიმორჩილა. არ დასაჯა, დააფიცა, წყალობით აავსო და ისე გაუშვა, და შოთა ფარსადანს სუსტად არ რაცხს...

ხელმწიფის ღვთისმიერობის თეორია მონათმფლობელობის ხანის გადმონაშთია ბიზანტიიდან შემოტანილი. და ფეოდალური ურთიერთობა ამ თეორიას მხოლოდ ამ ურთიერთობის დასასრულს მიახლოებით თუ ამართლებს, როდესაც „ხელმწიფეს“ „თანაზიარნი“ არა ჰყავს არა მარტო კონსტიტუციურად (როგორც ეს იყო თამარის დროს), არამედ ფაქტიურად, ე. ი. როდესაც ფეოდალური მაღალი საზოგადოება, დიდგვარიანები გატეხილნი არიან და მხოლოდ მოხელე-მოსაკარგავენი გამხდარან. დავითის ცდა ამ მხრივ ნაადრევი ჩანს, ან უკეთ დავითი ხელმწიფობის პიონერია ქართულ ფეოდალურ ურთიერთობაში. ის (ან შეიძლება ბაგრატ III) იწყებს ხელმწიფობისათვის ბრძოლას. ეს ბრძოლა ცვალებადი წარმატებით მიმდინარეობდა XI—XII ს-ში. კრიზისული ხანაა. თამარის დროს მოხერხდა ფეოდალურ ძალთა კონსოლიდაცია (წ. 13, ფ. 6 — 12).

3. თამარიო „არცა თვით უქმობდა და არცა თუისთა ყმათა აუქმებდა“ და მოთხრობილია, თუ როგორ არბევდნენ და იპყრობდნენ მეზობელ ქვეყნებს. და შემდეგ „ამას ყოველსა დაუშრომლად რა მოქმედებდა, არა თუისთა ქონებითა მოქმენე იყო და არცა სამეფოდ იმჭირვიდა ესეოდენთა ქალაქთა და ციხეთა, არამედ თვით მათვე მისცემდა, რომელთა აუცალოებდა, თუისთა ლაშქართა, ვითარ

წამებს დიდი და სახელგანთქმული სახლი სომეხთა მეფეთა რომელი წარუღო სპარსთა შანშაობისა თანა მრავალჯამ მათგან ქონებული, ხოლო სპარსთა სახლი სახელოვანი დვინი“ (ბასილი, 24).

ბასილის დროს, ე. ი. თამარის მეფობაშივე მსჯელობდნენ სამეფო კარის ამ პოლიტიკის შესახებ, რომელიც აგრე მძაფრად განსხვავდებოდა დავითის ან გიორგის პოლიტიკისაგან. დვინი, ანისი თუ შამახია, თუ სხვა ქვეყნები სამამულოდ კი არ განიცემოდნენ, არამედ სამეფოდვე დაიდებოდნენ. ჩანს, ბასილის დროს ბევრს ვისმე არ მოსწონდა დაპყრობილი ქვეყნების აგრე გაცემა და უკმაყოფილო იყო და ჩვენი ავტორი ცდილობს დაასაბუთოს მეფის ასეთი პოლიტიკის გონივრულობა. და აგრე მოქმედებდა მეფე ორი მიზეზითო: „პირველად რათა მარადის გული უთქუმიდეს და შური აიღონ ერთმანერთისა წარმართთა შეძინებისათვის თუისისა და მეორედ, რათა მოიკუთხეთ სოფელი მიზეზი, რომელი დახსნის ერთგულებასა“. რა თქმა უნდა ვერაფერი საბუთია. მაგრამ ბასილს სხვა რამ გამამართლებელი „თანადგომა-ერთნებაობით“ შებოჭილი მეფის პოლიტიკისა ვერაფერი უპოვნია. „მეფობის თანაზიარნი“, ბუნებრივია, ასეთ პოლიტიკას ეცდებოდნენ და არა დავითის წურბელისებრ ვერ მძღრობას და სახლების შერთვას.

რა თქმა უნდა, თამარის ასეთი პოლიტიკით უზრუნველყოფილი ერთგულება სათუო იყო. დიდ სიმდიდრე-ქონება შემძენელი ფეოდალი, ქალაქებისა და ციხეების პატრონი ყველაზე უწინ მეფის ერთგულობას უკლებდა... ეს ჩანს ბასილმაც კარგად იცის და კარგად იცოდნენ ეს კარზედაც. ამიტომაც იყო, რომ მეფე, ისევე როგორც დავით აღმაშენებელი, „ამისთვის არა უდებებდა, რათა არა მოცლილთა განსუენებად სიჩუკნედ განსცენ თავი და სხუათა განზრახუათა დამოეკიდნენ, ვითარცა სიმდიდრით აღლდებულთა, ანუ ერთი ერთისა მტერობად მოიცლიდეს და ბრძოლად“ (და მოყავს კახაბერიძეების მაგალითი). „ამისთვის არავის მისცემდა მოცალეობასა, ანუ იყუნიან წინაშე მისსა, ახარებდის და საბოძვართა ღირსებისაებრ სწყალობდის და განუსუენებდის, ანუ თუით წარუძღლის, იორის პირი და მტკურის პირი მოინადირის. მერმე დასოს შემოდგის და მუნ იხარებდიან ვიდრემდის თოვლმან არა დაამძიმოს კარავი. მუნით სომხითს შემოვიდიან, ნადირობდიან ამოთა თა-

მაშითა და ამას შინა თუ რამე სადით ესმის ანუ ნახიან, ყოველად არა მიმედგარებოდეს განსუენებისა ძალითა, არცა რას დააცადებდეს, რომელიცა რა წინააღმდეგობი ცნიან სამეფოსა და თამარისი“.

გამოდის, მეფის კარზე ტრიალებდნენ ეს ამოდენა დიდებულები, მეფის კართ მიიღებენ საბოძვარს ღირსებებისაებრ აქვე განისვენებენ, ნადირობენ, თამაშობენ და მულამ მზად არიან, თუ სადმე მტერი გამოჩნდა თავს მეხი დაატეხონ.

ერთი შეხედვით ადრეფეოდალური სამეფო კარის სურათია, მაგრამ ეს მხოლოდ ზედაპირული გარეგნული მსგავსებაა. ნამდვილი კი აქ სულ სხვა ვითარებაა. აქ მეფის კარზე დიდებული დიდობელები არიან და არა ვასალი ხელმწიფენი. ესენი მეფის წყალობით არიან განდიდებულნი და ამ თავის სამოხელეოზე მეფის ნება-სურვილისაებრ სხედან. ესაა რომმეფე თადარიგს იჭერს, რომ ურთიერთობის ფეოდალურმა ბუნებამ იმ მხრით არ იჩინოს თავი, რომ მეფის უფლებები შეილახოს ან ქვეყანას საფრთხე არ შეემთხვას...

4. რუქნადინთან ომის დროს „წინამბრძოლად იყო ზაქარია მხარგრძელი ამირსპასალარი და ორნიცა იგი ძმანი ახალციხელნი შალვა და ივანე, დაღათუ შალვა მანდატურთუხუცესი იყო, ჭიებერი და სხუანი თორელნი“.

თამარი ოძრხეს წავიდა. აქ იყვნენ „წინაშე მისსა თევდორე ქართლისა კათალიკოზი... და მასთანა მრავალნი ეპისკოპოზნი და მონაზონნი, ღთისა სათნონი, რომელთანა იყო იოანე შავთელი კაცი ყოვლად განთქმული და საკუთრველი მოღვაწებათა შინა“...

ომში „ცხენი მოუკლეს ივანეს მსახურთუხუცესსა, ზაქარისა, გრიგოლს და ახალციხელთა შალვას და ივანეს და სხუათა მრავალთა თავადთა“ (ბასილი, 28).

5. თამარის უკანასკნელი დღეები. „ნაჭარმაგვეს გარდმოდგა მეფე თამარ და მის წინაშე იყუნეს ყოველნი დიდებულნი და წარჩინებულნი და იურვნა და განაგნა საქმენი სამეფოსა თვისისანი და უფროსლა ეკლესიათა და მონასტერთანი...“

აგარათა ციხეს ავადმყოფმა მეფემ „შემოუწოდა ყოველთა სამეფოსა თვისისათა წინაშე მისსა“ და „ესრეთ ეტყოდა: ძმანო ჩემნო და შვილნო. მე ესე რამივიწოდები მსაჯულისაგან საშინელისა... თქუენ ყოველნი თვთ მოწამე ხართ, რამეთუ თავისა ჩემისა თანა მაქუნდა სიყუარული თქუენი და სარგებელსა და სათნოსათქუენსა არა დავაკლე თვითოეულისამებრ არხანგისა“

ვიდრემდის განგებითა ღთისათა ვიყავ ვიქნებოდა მეფედ. აწ მეცა წარვალ მამათა ჩუენთა თანამგზავნიცა ესერა მკვიდრად სახლისა ჩემისა დაგიტევებ, რომელნი მომცნა ღმერთნი შვილნი ჩემნი გიორგი და რუსუდანი, ეგენი მიიხუენით ჩემ წილ და მაგათ აღმოგივსონ დაკლებული ჩემი“ (ბასილი, 32—33).

სწორედ ამაში ჩანს ერთნებაობა-თანადგომის და თანაზიარობის ვითარება: მეფე მოვალეა არა დააკლოს დიდებულთა და წარჩინებულთა სარგებელსა და სათნოსა „თვითე ულისაებრ არზანგისა“. მხოლოდ ასეთი პირობით, იგულისხმება, შეუძლია მეფეს იმედი ჰქონოდეს დიდებულთა ერთგულებისა (წ. 13, ფ. 16).

6. თამარის დიდ ღირსებად სთვლის ბასილი, რომ მეფემ „რაოდენნი დაგლახაკებული მეფენი განამდიდრნა, რაოდენთა მიმძლავრებულთა უკუნსცა სამეფო თვისი, რაოდენნი განდევნილი სამეფოდანვე თვისად კუალად აგნა და რაოდენნი სიკუდილად დასჯილნი განათავისუფლნა და ამისი მოწამე არის სახლი შარვანშეთი და დარუბანდელთა, ღუჩქთა, ოვსთა, ქაშაგთა, კარნუ ქალაქელთა და ტრაპიზონელთა, რომელნი თავისუფლებითა ცხოვრებასა ამის მიერ იყუნეს და მტერთაგან უზრუნველობასა“. „ურჩნი თესნი დაამდაბლნა და მოყუარენი აღამალლნა, არა იღუწიდა უმეზობლობასა, არცა შერთვიდა სახლსა სახლსა ზედა, არცა აგარაკსა აგარაკსა ზედა უცხოსა, არამედ თესნი მამული ძუელი კმა იყო, რათა არა უსამართლოდ ჰგონონ და მიმხუეჭულად...“ (ბასილი, 35—36).

ბასილი მძიმე მდგომარეობაშია: ნამდვილად მისი იდეალი დავითი იქნებოდა და, აქ კი საპირისპირო პოლიტიკაა და მწერალი ცდილობს გაამართლოს დიდებულთა გამარჯვების შედეგად წარმოქმნილი პოლიტიკა თამარისა. და ბასილი თავისდაუნებურად უპირისპირებდა დავითის ისტორიკოსსა და დავითის პოლიტიკას. ის (დავითი) „უსამართლო“ და „მიმხუეჭელი“ იყო. ასეთი წარმოდგენისა იყვნენ დავითის შესახებ დიდებულები და ეს იმიტომ, რომ მას წურბელას მსგავსი ვერმადრობა სჭირდა: ახლად შემოერთებულ ქვეყნებს სამეფოდ დაიმპირვიდა და არ ვასცემდა. ბასილი ცდილობს გაამართლოს დიდებულთა „სათნო“ და სასარგებლო კურსი: ყმადნაფიცთა და მეძღუნე-მეხარკეთა სისტემა, ხოლო სახლში მენაპირეთა გამთავრება... (წ. 13, ფ. 17—18).

თამარის შიში გამართლდა და რუსს „გამოაჩნდებოდეს სკუთ-
 თურნი ვითარ ნალებნი ბუნებითანი“... ლოთობა, სიმკაცრე, —
 რაცხილნიცა კაცნი უბრალოდ გუემნა და ასოთა ამოღებითა ტან-
 ჯნა“ — სქესობრივი გარყვნილობა.

„ორისა და ნახევრისა წელთა, ვითარ გურდემლნი, მოითმენდა
 მხნე თამარ უკეთურებათა რუსისათა“ (ბასილი 17).

თარიღისათვის: საეკლესიო კრების შემდეგ ო რ ნ ა ხ ე ვ ა რ ი
 წ ე ლ ი (წ. 13, ფ. 19).

7. საეკლესიო კრება მთავრდებოდა. ამ დროს „შემოვიდეს ყო-
 ველნი სპასალარნი და ერისთავნი სამეფოსანი და მოახსენეს მამა-
 თა, რათა ზოგად ილუაწონ შემოყუანებად სიძისა თამარისათუის,
 რომელი ყვესცა. და შემოკრბეს წინაშე რ უ ს უ დ ა ნ დ ე დ ო ფ ა-
 ლ ი ს ა და განზრახვითა ყოველთათა წარავლინეს კაცი ვინმე რუსთა
 სამეფოდ ქრისტიანობისა და მართლმადიდებლობისათვის მათ ნა-
 თესავთასა, და ესე ვერა კეთილად განაგეს, რამეთუ არცა კაცი
 იგი ღირსი საქმისა წარავლინეს და არცა მისსა მეცნიერ იყუნეს,
 რომელსა იგი მოიყუანებდეს“ (ბასილი, 16).

ბასილის ეს ცნობა თარიღის დასადგენად ძვირფასია: ვიდრე
 საეკლესიო კრება მიმდინარეობდა „ყოველნი სპასალარნი და ერის-
 თავნი სამეფოსანი“ თამარის საქმროზე მსჯელობდნენ. პირველი ის-
 ტორიკოსიდან ვიცი, რომ ეს მსჯელობა დიდებულთა სხდომაზე
 იყო, სადაც აბულასანმა წინადადება შემოიტანა რუსის შესახებ,
 ასე რომ გამოდის ო რ ი კ რ ე ბ ა ე რ თ ს ა და ი მ ა ვ ე დ რ ო ს
 მ ი მ დ ი ნ ა რ ე ბ ღ ა .

თუ ისტორიანი და აზმანის გადმოცემას მოვლენათა თანამიმ-
 დევრობისას გავიზიარებთ და ყველა მოსაზრებით ის უფრო გასა-
 ზიარებელია (თანამედროვე მწერალს მიზნად დაუსახავს მოვლენები
 თანამიმდევრულად მოუთხრობს მკითხველს. ბასილი კი, თუ ისიც
 თანამედროვეა, მაინც მეტის მეტად გვიან წერს თავის ნაშრომს, და
 მეორეც, მას არა აქვს მიზნად წინაპოლიტიკური ამბების მოთხრობა,
 გაურბის კიდევაც ამას და უპირატესად სასულიერო საქმეების დე-
 ქტალური გადმოცემით ან ზოგადი მსჯელობით ემყარებოდა) —
 გამოდის, რომ საეკლესიო კრება თამარმა ყუთ-
 ლუს გამოსვლისა და ახალი სავაზიროს „გამორ-
 ჩევის“ შემდეგ მოიწვია.

ბასილი უკმაყოფილოა დიდებულთა საქმიანობით თამარის
 პირველი საქმროს გამორჩევის საქმეში. აქ ბასილი, როგორც ჩანს,
 ამ მოვლენის შესახებ შექმნილ აზრს გამოთ-

ქვეამს. მან არ იცის გიორგი რუსის ვინაობა, მისი გადმოსწავლა
 ლობა და სუნჯას ყივჩაღებთან ყოფნა და საქმეს ისე წარმოადგენს,
 თითქოს აქედან „წარავლინეს კაცი ვინმე რუსთა
 სამეფოდ“. ჩანს, გვიან, გამოთქვამდნენ უკმაყოფილებას, რომ
 „არცა კაცი იგი ღირსი საქმისა წარავლინეს“ (ეს კაცი კი იყო
 დიდვაჭარი ზანქან ზარაბაბელი) და არც თამარს
 უსმინეს... თამარის პირველი ისტორიკოსიც გადმოგვცემს ამ ამბებს
 და ისე, რომ დიდებულებმა თამარის „ნება დაუერთავე განამზადეს
 ქორწილი“, მაგრამ არაფერს აყვედრის დიდებუ-
 ლებს, არც მივლინებულს იწუნებს... (წ. 13, ფ. 20—21).

8. გიორგი მეფე გარდაიცვალა. ბასილი, უცნაურია, არაფერს
 აღნიშნავს იმის შესახებ, რომ თამარი ჯერ ისევ გიორგი მეფემ და-
 სვა მეფედ და საქმეს ისე წარმოგვიდგენს, რომ გიორგის გარდა-
 ცვალების შემდეგ აღდგომად იჯდა მეფის და რუსულდანი, რომლის
 „წინაშე იყო თამარ მაშინ ვითარცა თვისსა მა-
 მიდასათანა“ (ბასილი, 13).

და ხანგრძლივი გლოვა „არათავსიდვეს წარჩი-
 ნებულთა სამეფოსათა მიმხედველთა თამარისთა,
 განიყარეს გლოვა და დასცეს საყუარსა... და დადგეს
 სუიანი ტახტი ვახტანგეთი, საყდარი დავითიანი... აღმართეს სკიბტ-
 რა დიდებულთა, ძელი ჯუარისაი და მისთანა დროშა დავითისი
 არაოდეს მობერილი წინააღმდგომთაგან ნიავთა და ყოველთა
 ერთხმა ქმნილთა აწუიეს თამარს კრძალი მამული თანა
 საყდართურთ მამისა მინიჭებულთ“.

ბასილმა იცის, რომ „საყდარი“ თამარს მამამ მიანიჭა, მაგრამ
 ამას იგი მეფედ კურთხევად არ თვლის. ყველაფერი წარ-
 ჩინებულთა ხელთაა და ისინი წყვეტენ თამარის მეფედ
 კურხევის საკითხს... და ეს სრულიად ბუნებრივად მიაჩნდათ რო-
 გორც ბასილს, ისე პირველ ისტორიკოსს (წ. 13, ფ. 22).

9. კარი ასაღებად მისწორეს. კარელებმა „ითხოვეს დავითისა-
 გან, რათა თვით თამარ მივიდეს და მას მიენდვნენ...“

მაშინ მოახსენეს ესე ყოველი თამარს, ხოლო იგი მივიდა და
 მოახუნეს ციხოვანთა მათ კლიტენი წინაშე ძისა მისისა გიორგისა
 და მერმე თამარის წინაშე და ითხოვდეს მშვიდობასა და ფიცსა,
 რათა არა განსცეს კარი, ვითარანისი და დვინი,
 არამედ სამეფოდ დაიმკიროს. ამისთვის მისცა სი-
 ტყვა მტკიცე და უბრძანა ძესა თვისსა გიორგის, რათა შევი-

დეს და თვით მიითვალოს ქალაქი და ციხე. რომელ ესე ესრეთ იქმნა და ესე ქალაქი და ციხე თვსად დაიმჭირა მათ ყოველთაგან, მელნი აიხუნა ზორაკერტით რაქსამდის, ვაგით განძამდის და ხეთით სპერამდის“. (ბასილი, 32).

არც ანელებს და არც დვინელებს, საფიქრებელია, არ მოსწონდათ, რომ ისინი მეფემ მხარგრძელებს უბოძა. მაინცდამაინც მოქალაქეების განწყობილება სრულიად გარკვეულია. ისინი ფიცს მოითხოვენ, რომ მონაპირე ფეოდალებს (ახალციხელებს) არ ჩაუვარდნენ... ბასილის მონათხრობიდან არ ჩანს, რომ ამ დროს მსჯელობდნენ ამ საკითხის გარშემო, ე. ი. იმ ძირითადი საკითხის გარშემო, თუ ვის ხელთ უნდა იყოს ახლად შემოერთებული ქვეყნები. ერთი ნაწილი ფიქრობდა, და ითხოვდა, რომ ის სამეფოდ ყოფილიყვნენ, როგორც ეს გიორგის ან დავითის დროს ხდებოდა, მაგრამ „თანადგომა-ერთნებაობის“ მესვეურნი სულ სხვა რიგად აზროვნებდნენ... მათ აშინებდად სამეფოდ დაჭირვა ქვეყნების, ქალაქების, აშინებდათ მეფის დომენის გაძლიერება, რადგან მეფის თვითმპყრობელური მისწრაფებანი სწორედ ამ დომენის სიდიდეს ემყარებოდა მნიშვნელოვან წილად... ერთნებაობა-თანადგომისტებს „პატრონი მეფე“ სურდათ და არა „თვითმპყრობელი ხელმწიფე“ (წ. 13, ფ. 23).

„ნებითა ღმრთისათა“, „ერთნებაობითა და თანადგომითა“, „თვითმპყრობელი“ „ღმრთის მონაცვლე“, „თანაზიარ მეფობისა“, „კარავისელები“ და მსგავსი ფორმულა-გამონათქვამები კარგად მოწმობენ, თუ როგორი ბრძოლა წარმოებდა მეფესა და დიდგვარიან ფეოდალებს შორის პოლიტიკური ხელისუფლების გამო. სხვა რაიმე პოზიტიური ცნობებიც რომ არ შემოგვნახოდა, ესეც საკმაო იქნებოდა იმისათვის, რომ დაჯერებით გვემსჯელა საზოგადოებრივი ურთიერთობის შესახებ ამ ფორმულა-გამონათქვამების შემუშავების ხანაში... ყოვლად წარმოუდგენელია, მაგალითად, ასეთი ფორმულების შემუშავება ადრეფეოდალურ ხანაში, როგორიც არის „მეფობის თანაზიარობა“. იმ დროს მეფობის თანაზიარობას, „ერთნებაობით და თანადგომით“ ქვეყნის მართვას, კარავით (კოლექტიურ) მართვას არავინ ფიქრობდა. ასეთი ცნებები შემუშავებულია იმ მწვავე ბრძოლის პირობებში, როცა ფეოდალური მონარქია წარმოიქმნა, როცა ქვეყნის გაერთიანება დროის შესაფერისი და გარდაუვალი გახდა, როცა ქვეყნის წვრილ საფეოდალოებად დაშლის ტენდენცია გაქრა და მსხვილ გაერთიანებათა წარმოქმნის ტენდენციამ გაიმარჯვა, როცა ქვეყნის ეკონომ-

მიუღრმა განვითარებამ, კლასთა ბრძოლამ (ბატონყმობის გამარჯვებამ) „ომრთის მონაცვალე“ მეფე წარმოშვა. როცა მთავრობის მიერ მთავრობის დაკარგვა აუცილებელი გახდა, როცა „მთავარი“ „დიდებულთ“ და „მოსაკარგავეთი“ შეიცვალა. ამ პირობებში მეფობის თანაზიარობისათვის ბრძოლა ერთადერთი რეალური ვითარების შესაბამისი მოქმედება იყო დიდებულ დიდგვარიანთა მხრით...

სამთავროების წარმოშობა საზოგადოებრივი განვითარების, კლასობრივი ურთიერთობის გარკვეულ საფეხურზე აუცილებელი იყო. ძლიერისა და სუსტის, მფლობელისა და მწარმოებლის შესაქმნების, მათი კლასობრივი ურთიერთობის პოლიტიკური ფორმა ეს წვრილი სამთავრო იყო. სულ მცირე მთავრები უფრო მსხვილ მთავრებს ახლდნენ, მის კარს შეადგენდნენ (ჩორჩანელი)... ქვეყნის შემდგომი განვითარება კუთხეებს შორის ურთიერთობის ვაცხოველებას გულისხმობდა, სამთავროთა გამსხვილების ტენდენცია იშვებოდა. ამავე დროს ქვეყნის შემდგომი განვითარება თავისუფალ მიწისმოქმედთა მძაფრ დიფერენციაციას (ქონებრივს) ხელს უწყობდა. ეს კი ყმის გლეხად გარდაქცევის ტენდენციის გაძლიერებას ნიშნავდა, „პატრონის“, „ბატონად“ გადაქცევის ტენდენციის გაძლიერებას ნიშნავდა. უძლიერესმა მთავარმა სუსტები დასძალა და ქვეყანა პოლიტიკურად გააერთიანა. გამაერთიანებლის ხელთ აღმოჩნდა მებატონეობის საფუძველზე სოციალურად გაძლიერებული დიდ-აზნაურები, პოლიტიკურად ხელმწიფობა-მოდებულნი. აზნაურები და გადაარჩენილი მდაბიორ-მოლაშქრენი მეფის ერისთავს ექვემდებარებოდნენ. ამიერიდან ეს დიდ-აზნაურები, დიდებულ-მოსაკარგავენი იწყებენ ბრძოლას მეფობის თანაზიარობისათვის, ერთნებაობათანადგომისათვის და რამდენადაც ბატონყმობა იმარჯვებს, ისინი სულ უფრო და უფრო მეტის ენერგიით და დაჟინებით ცდილობენ ამ თავიანთი სოციალური უპირატესობის შესაფერისი უფლება მოიპოვონ პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

ძლიერი მეფე ახერხებს ქვეყნის ძალთა მობილიზაციას და გარეშე მტერთა დამარცხებას უზრუნველყოფს... მაგრამ სწრაფი წინსვლა სწრაფადვე ანადგურებს მოლაშქრეთა ფენას და თუ ამის შედეგად ზოგი ვინმე ალაფს იძენს, ზოგი ვინმე აზნაურდება, ზოგი კიდევ უფრო მაღლა აცოცდება, დიდი ნაწილი გლახაკდება და გლეხდება. ასე რომ მეფის ეს ერთგული დასაყრდენი სულ უფრო და უფრო სუსტდება... დიდ-აზნაურთა შემდგომი გაძლიერება, ეკონომიური და სოციალური, გარდაუვალია და ბუნებრივია, ისინი შე-

საფერის პოლიტიკურ რეალიზაციას შეეცდებიან. იქმნება ტენდენ-
 ცია ერისთავების გაბატონებისა საერისთაოში... იქმნება
 ერისთავთერისთაოები, მეფეთა ადგილზე მკდომები, მთავრები...
 მაგრამ ყველაფერი ეს ხდება ერთიან ფეოდალურ ქვეყანაში, სა-
 დაც განხეთქის შიში სულ უფრო და უფრო მცირეა... ერთიან
 სახელმწიფოს იდეა მყარ საფუძველზე დამყარებული ჩანს.
 მეფე ძლიერია. ის არა მარტო ყველაზე დიდი ფეოდალია, არამედ
 უფრო დიდია ვიდრე ყველა ფეოდალი ერ-
 თად აღებული (ეს იდეა არის გამოთქმული არჩილის სიძე-
 ერისთაობაში). მართლაც, ამისათვის საკმაო გავითვალისწინოთ
 ის სახასო ქვეყნები გამაერთიანებელმა მეფე-მთავრებმა რომ მიისა-
 კუთრეს... მეფეს ტოლს არ უდებდა ეკლესია-მონასტრები. ამიტო-
 მაც იყო, რომ მეფე ეკლესიის ორგანიზებას ეგრე დაეინებით ცდი-
 ლოდა...

ამას გარდა მეფის სიძლიერეს ქმნიდნენ მრავალრიცხოვანი ქა-
 ლაქების ვაჭარ-ხელოსნები... ასეთ პირობებში მეფეს შეეძლო თვით-
 მპყრობელობაზე ეფიქრა და როგორც ვიცით ეფიქრობდა კიდევაც.
 დავითის ისტორიკოსიც რომ არ გვყოლოდა, ეს თვითმპყრობელო-
 ბის თეორეტიკოსი, ჩვენთვის საკმაო უნდა ყოფილიყო ცნობა
 უგვართა წინწამოწევისა და ამის წინააღმდეგ დიდებულთა გა-
 აფთრებული ბრძოლის შესახებ. და ეს ხდებოდა, უეჭველია, ბაგ-
 რატ III-დანვე, ხოლო დავითის პოლიტიკა ამ მხრით ხომ საშინე-
 ლი იყო დიდგვარიანთათვის (შეიყარნის — განადიდნის, მოიძუ-
 ლის — დაამცირნის. ხოლო მის აპოლოგეტს ისტორიკოსს სასაცი-
 ლოდ არ ყოფნის დიდგვარიანთა წუწუნნი). მართლაც და ქვეყნად
 დიდგვარიანები ძლიერდებიან, მეფე კი უგვაროებს აწინაურებს და
 გაჰყავს კიდევაც ასეთი ღონისძიება. რა თქმა უნდა, ეს იმ იდეის
 (თვითმპყრობელობის) პრაქტიკული გამოვლინებაა, რომელსაც ასე
 მჭერმეტყველურად ასაბუთებს დავითის ისტორიკოსი... ბრძოლა
 გრძელდება, ძლიერდებოდნენ დიდგვარიანები: ბატონყმობა სულ
 უფრო და უფრო საყოველთაო ხდებოდა, მაგრამ ძლიერდებოდა
 მეფეც: საქართველოს ზედიზედ ახალი ქვეყნები უერთდებოდა
 განვითარებული და მდიდარი ქალაქებით შარვანი, რანი, სომხითი...
 მეფე ამ ქვეყნებს, ქალაქებს საკუთრივ ეუფლებოდა... და როცა
 იყო გადამწყვეტი ბრძოლა გაიმართებოდა მეფის თვითმპყრობე-
 ლურ ტენდენციებსა და დიდაზნაურთა შორის. და ასეც მოხდა.
 ყუთლუს გამოსვლა ბრძოლის პირველი ტური იყო. თუ ვინ გაი-
 მარჯვებდა საბოლოოდ, ეს დამოკიდებული იყო იმაზე თუ როგორ

წავიდოდა საქმე... ჯერჯერობით ვერც ერთი ვერ სჯობნიდა. საბოლოო მორიგება კი არ შეიძლებოდა, კრიზისული ხანა (წ. 13, ფ. 25—30).

10. შამქორის ომი მოიგეს. ქვეყანაში დიდი ალაფი შემოვიდა. „სეფენი აზნაურთანი აღივსნენ ტყუითა რჩეულითა და ყოველნი საგანძურნი ოქროთა“. მეფე კი არ გალალდა, ის უხვად გასცემდა გლახაკებზე, ქვრივ-ობლებზე, დავრდომილებზე და განსაკუთრებით ეკლესიებზე... „და წყალობაღ თისა განმრავლდებოდა და ყოველი სიბოროტე ეშმაკისა მოუძღურდებოდა“.

და „ყოველნი თუის-თუის იღუწიდეს, რათამცა თამარ მოიმაღლეს და ვინაცა გამოაჩინნეს საქმეთა შინა საქებელთა. მონაპირენი რომელნი იყუნეს, ღამეთა დღეთავე ზედა დართვიდეს შეუსუენებლად და, რომელნი შიგნით იყუნეს, იგინი სანაპიროთა იაჭდის და ესე ვითარმან გულმოდგინებამან და მოსწრაფებამან ყოველთამან ესე ვითართა მიაღწია სამეფო“ და ბასილი იმას ნათელსაყოფად თუ რას „მიაღწია სამეფო“ გვაცნობს, თუ სად იყო „პირველ“, ე. ი. ვიდრე სამეფო ძალთა კონსოლიდირებულ შეტევაზე გადავიდოდა კრიზისის დამთავრების შემდეგ ანუ 1191 წელს.

ერთი სიტყვით ბასილის სურს სთქვას, რომ აი ქვეყანაში დაწყარდა თანხმობა, მეფის გარშემო სულ ერთგულები შემოგროვდნენ, თხა და მგელი მორიგდნენ, და დაიწყო დიდი გენერალური შეტევა თურქთა წინააღმდეგ, (რომ შამქორის ომი ერთ-ერთი ეპიზოდია, ისევე როგორც ბასიანის ომი, ამ გენერალური შეტევისა) და ბასილი გვიხატავს სამხედრო ვითარების სურათს საქართველოს იმ დროის საზღვრებზე მონაპირეთა სახით და აქვე ჩქარობს ამცნოს მკითხველს: ესე ყოველი რა გესმოდის, ნუ ვინ ესრე ჰგონებთ, თუმცა თვინიერ თამარისსა რამე ქმნილ იყო ვისგანცა, არამედ ესრეთ გაიგონე: მონაპირეთა მონახიან საქმე, ანუ ციხე ასაღებელი, ანუ თურქმანი შემოდგომილი, ანუ ქალაქი განსატეხელი, ანუ ქვეყანა მოსარბეველი, მოახსენიან თამარს და მას გასინჯის საქმე იგი და გამოიკითხის. უკეთუ ღირს იყვის შეყრასა ლაშქართასა, უბრძანის ზაქარიასა და ივანეს და შეყარნიან ლაშქარნი, თუით დავით მეფე წავიდის და არა სადათ შემოქცეულ ცუდად! უკეთუ უმცირესი რამე იყვის, მყის შესხნის დარბაზისა ერნი თუისნი და, ვითრ შავარდენტა მოისაქმიან. თუ თუით იყვის ანუ მინდორთა ნადირობასა შინა, ანუ შინა მყოფსა და ესმის რამე და შესხნის მუნ ღირს-

ნი მისნი. ვითარ არწივთა კაკაბნი, ეგრეთ დანაბნიან ყოველნი ნალმდგომნი“. (ბასილი, 23).

შესანიშნავი სამხედრო ორგანიზაციაა. მაგრამ ბასილის მიზანი სხვაა. მას სურს დაარწმუნოს მკითხველი, რომ ეს ორგანიზაცია ცენტრალიზებული იყო, რომ თვინიერ თამარისა არაფერი კეთდებოდა, რომ მეფის შეუტყობრად და უნებართვოდ არ შეიძლებოდა რამე გაკეთებულიყო.

თუ ასეთი კატეგორიული ცნობა არა გვექონდა, ჩვენ გავვიძნელებოდა ამ განაკუთრებული მნიშვნელობის საკითხის გადაჭრამით უფრო, რომ არსებობს არაერთი ცნობა (ისტორიკოსები, სომხური წარწერები), სადაც თითქო საწინააღმდეგო ჩვენება მოიპოვება. ასეთ ცნობათა უკრიტიკოდ გამოყენებით ზოგიერთი მკვლევარი სრულიად ყალბ სურათს წარმოგვიდგენს თამარის დროის საქართველოს სახელმწიფოებრივი წყობილებისას („ზაქარიანების დინასტია“).

ბასილის ისიც სურს სთქვას, რომ ეს ორგანიზაცია (მონაპირე) იმიტომაც იყო ძლიერი და აგრე ეფექტიანი, რომ ის ცენტრალიზებული იყო (თუ მონაპირენი საკუთარ თავის ნებაზე იქნებოდნენ მიშვებულნი და საკუთარი ძალებით ინაპირებდნენ, როგორც ეს ზემოხსენებულ მეცნიერთ გამოუვიდოდათ, ეს იმის ნიშანი იქნებოდა, რომ ერთიანი მონარქია აღარ არსებულა და არც ასეთ მონაპირეებს რაიმე უპირატესობა თურქებთან შედარებით და არც წარმატება არ ექნებოდათ). მაგრამ საინტერესოა, რატომ დასჭირდა ბასილს ასეთი ტირადა-გაფრთხილება მკითხველისა? მონაპირეთა ასეთი ინსტიტუტი თუ იმ დროსაც მოქმედებდა, როცა ბასილი ამ თხზულებას სწერდა (და თუ ეს თამარის სიცოცხლეში იყო) რაღა საჭირო იყო ასეთი საგანგებო გაფრთხილება? თამარი ამ თხზულების წერის დროს უკვე გარდაცვალებული იყო (ეს ბასილის მონათხრობიდან ჩანს, გვ. 32—34) და არც საფიქრებელია, მონაპირეთა ინსტიტუტი იყო იმ თავდაპირველი ხასიათისა, მონაპირეთა ინსტიტუტი ამ თხზულების წერის დროს უკვე გადაგვარებული იყო (თუ სულ მთლად გაუქმებული არ იყო) და სანაპიროებს მონაპირენი სამამულოდ დასამკვიდროდ უყურებდნენ. ამის მაგალითად შეიძლება ანისისა და დვინის მხარგრძელ მონაპირეთათვის სამამულოდ გადაცემა იქნას მოტანილი. ეს უკვე ისეთი მონაპირეები იყვნენ „მეფეები“, როგორც იყო ავთანდილი და ტარიელი. მონაპირეთა ინსტიტუ-

ტი ფეოდალური სახელმწიფოს აქილევსის ტერფი რომ იტყვიან, ის იყო. ის მტკიცედ ორგანიზებულ ცენტრალურ ხელისუფლებას გულისხმობდა. მონაპირე სამხედრო მოხელე იყო სამეფო კარისაგან დამოკიდებული ყოველი მხრით, მისი მცირე ლაშქარი დამოუკიდებელი სამხედრო ოპერაციებისათვის საკმაოდ არ იყო და მონაპირეს არც ჰქონდა უფლება დამოუკიდებლად მნიშვნელოვანი სამხედრო ოპერაციები ეწარმოებინა. ის მცირე ქვეყნის მზვერავი და მარბიელი იყო, რომელიც თავისი მოქმედების შესახებ ნიადგ სამეფო კარს აცნობებდა და თავის მოქმედებაში პასუხისმგებელი იყო. მონაპირე დროებით იღვა სანაპიროზე, ვიდრე სამეფო კარს ეს სასურველად მიაჩნდა. სამხედრო ძალა, სანაპიროს რომ სჭირდებოდა, მონაპირის ხელთ კი არ იყო, არამედ ცენტრის ხელთ იყო. ცენტრის ხელთ იყო საქვეყნო ლაშქარი, საგანგებოდ რომ შეეყრიდნენ თუ საჭიროდ სცნობდნენ. მონაპირეობა ფრიად სასურველი სამხედრო მოვალეობა უნდა ყოფილიყო. ამიტომაც იყო, რომ „რომელნი შიგნით იყვნენ (ერისთავები? დიდებულები?) იგინი სანაპიროთა იაჯდეს“. ინსტიტუტი მონაპირე ფეოდალური ქვეყნის სამხედრო ორგანიზაციის ელემენტი იყო, ცენტრალური ხელისუფლების ძლიერებას მოწმობდა და ამ ძლიერებას ემსახურებოდა. პატრონყმობის ვითარებაში მონაპირის ინსტიტუტი წარმოუდგენელია. იქ ყმადნაფიცობის პირზე მსახურობს ყმა პატრონს თავისი ლაშქრით, მსახურობს მცირე მთავარი დიდ მთავარს თავისი ლაშქრით... აქ კი მონაპირე სამხედრო მოხელეა და არა ყმადნაფიცი, ხოლო ლაშქარი (ძალა) მეფის ხელთაა. ეს იყო ის ახალი, რაც საქართველოს ერთიან ფეოდალურ მონარქიის წარმოქმნას მოჰყვა. მონა-სპა, ტაძრეულების ინსტიტუტი (მუდმივი ლაშქარი) და მონაპირეთა ინსტიტუტი (სამხედრო მოხელეები ადგილებზე) იყო ცენტრალური ხელისუფლების საფუძველი...

გასაგებია, თუ როგორი ბრძოლა უნდა შექმნილიყო მონაპირის ინსტიტუტის გადაგვარება-შენარჩუნებისათვის. ცენტრალური ხელისუფლება შეეცდებოდა, ბუნებრივია, ამ ინსტიტუტის უცვლელად შენარჩუნებას, დიდგვარიანი ფეოდალები, პირიქით, ამ ინსტიტუტის გადაგვარებას შეეცდებოდნენ. 1. სანაპიროთა სამამულოდ დაუფლება. 2. ახ-

ლად მოპოვებული ქვეყნების სამამულო ნაპიროზე დართვა. 3. სანაპიროდან გამოსული ნილი საკუთარი ლაშქრით მონაპირეობა და ბოლოს 4. ყმადნაფიცობის პიროზე სამსახური — ყმობა.

მონაპირე იგივე ერისთავი იყო, ოღონდ განსაკუთრებულ ვითარებაში. ერისთავიც ხომ სამხედრო და ადმინისტრაციული მოხელე იყო და დროებით იჭდა საერისთაოზე და არა საშვილიშვილოდ. მაინც და მაინც ასე განიხილებოდა ის მეფის ხელისუფლების მიერ, — ფეოდალური მონარქიის წარმოქმნის შემდეგ. არც ომის წამოწყების უფლება დამოუკიდებლად ერისთავს არა ჰქონდა.

როდის იქნა შემოღებული მონაპირეთა ინსტიტუტი? დავით აღმაშენებლამდის ასეთი რამ არ უნდა ყოფილიყო. დავითის პოლიტიკურ კურსს ეს ინსტიტუტი ყოველად შეეფერება. ყოველ შემთხვევაში მონაპირეობა XII საუკუნეშია შემოღებული და გამიზნულია, როგორც აღვნიშნე, ცენტრალური ხელისუფლების დასაძლიერებლად, ან უკეთ, ის წარმოქმნილია ცენტრალური ხელისუფლების ძლიერების ხანაში, მომთაბარე თურქ სელჯუკთა წინააღმდეგ ეფექტური ბრძოლისათვის. მაგრამ, როგორც აღვნიშნე, ეს ინსტიტუტი არასასურველი იყო თავისი აღნაგობით დიდგვარიანთათვის და ბუნებრივია, ბრძოლა თანადგომა-ერთნებაობისათვის დიდგვარიანთა გამარჯვებით რომ დამთავრდა, მონაპირეთა ინსტიტუტზედაც შესაფერის ვავლენას მოახდენდა. აბა რა მონაპირე იყვნენ ზაქარია და ივანე მხარგრძელები, რომელთაც საშვილიშვილოდ ჰქონდათ მიცემული მთელი ის ქვეყანა (ციხეებით, ქალაქებით), რომელიც მათ ინაპირეს (დაიპყრეს, შემოიერთეს). ზაქარია, ამირსპასალარი თავისი მდგომარეობით მეტად ჰვავს შოთას ავთანდილს, რომელიც (აგრეთვე ამირსპასალარი) მონაპირეობს მეფის სახელის განსაღიღებლად, მეფისათვის ძღვენის მისართმევად. მას ჰყავს საკუთარი ლაშქარი, მას ემორჩილებიან დიდებულები... მოკლედ, ეს ყმადნაფიცი უფროა, როგორც ტარიელი, ვიდრე სამხედრო მოხელე...

ისევე როგორც სხვა ერისთავთერისთავნი, მონაპირენიც ყმადნაფიცებას ლამობდნენ. ასე რომ ბასილის მიერ მიცემული სურათი წარსულის რომანტიკაა და არა მისი დროის სინამდვილე...

მონაპირის ინსტიტუტის შემოღების თარიღის შესახებ. როგორც ინსტიტუტი თავისი წმინდა სახით (სამხედრო მოხელე სანა-

პიროვნე) ის უეჭველია მეფის სიძლიერის პირობებშია შემუშავებული (და შეიძლება ითქვას თურქ სელჯუკებთან პოლიტიკურ მონობლობაშია წარმოშობილი). მაგრამ თუ მონაპირეობის ამ მთავარ დამახასიათებელ მომენტს (ნაპირობა) ჩვეულებრივ ერისთაობას დაუყვავსირებთ, საქმე სხვა რიგად შეიძლება წარმოგვიდგეს. შეიძლება ითქვას: ისე როგორც სავაზიროები შეუთავსეს ერისთავთერისთაობას იმ მიზნით, რომ უვნებელ ეყოთ და საბოლოოდ გაექროთ ერისთაობა (და შემდეგ შექმნილ ვითარებათა გამო პირუკუ მოხდა: ერისთავმა გამთავრებულმა გადაყლაპა ვაზირი...) მონაპირეობის ინსტიტუტიც შეუთავსეს ერისთაობის ინსტიტუტს და ერისთავმა გადაყლაპა მონაპირე.

და ეს სხვა რიგად არც წარმოიდგინებოდა. მონაპირე როგორც სამხედრო მოხელე (არაადმინისტრაციული) ერისთავის მონათესავე იყო. თავდაპირველად ყოველი ვასალი ყმადნაფიცი თავისებური „მონაპირე“ იყო, რამდენადაც მისი მამეული ქვეყანა მტრის ქვეყანას ეკვროდა. და თუ ასეთი ყმადნაფიცი თავის ქვეყანას მტრის ქვეყნის შემოერთებით თუ დარბევით (ალბათ პატრონის ცნობით და თანხმობით) გააძლიერებდა, ეს პატრონისათვის არასასურველი არ უნდა ყოფილიყო (თუ, რა თქმა უნდა, ყმა უზომოდ არ ძლიერდებოდა და ამით პატრონის დაწუნების საფრთხე არ იქმნებოდა...). მაგალითად გამოდგებოდა ბაღვაშების მოღვაწეობა... აი ასეთ ყმავასალს ემსგავსებოდნენ თანდათან თამარის მონაპირეები, რამდენადაც ერისთავ-მონაპირენი მკვიდრნი ვახდნენ... ასეთი მონაპირენი იყვნენ, როგორც ჩანს არ ი შ ი ა ნ ე ბ ი (შაქი შარვანის ქვეყანაში), გაგელები (შამქორი), ივანე და ზაქარია (სომხითი), თორელები (ტაო-კლარჯეთი) (წ. 13, ფ. 31—37).

11. შამქორის ომი „გ ა ნ ძ ა ს და შ ა მ ქ ო რ ს ა შ უ ა ლ“ გამარჯვების მახარობელი იყო სარგის თმოგველი. „აქა ვერა კეთილად განაგეს ზაქარია და ივანე და ესე ოდენ იქმნა დაკლება ამას გამარჯვებასა შინა. იყო ვინმე კაცი სპარსი, შარვანშათ სიძე, სახელით მირმირან. ესე შემოხვეწილ იყო წინაშე თამარისსა სათხოელისა რომლისათვისმე და მაშინ დავითს წინაშე სამსახურად, ამან მირმირმან გამოთხოა განძა ცნობადმდე თამარისსა და მისცეს შესანახავად. რაჟამს ბუბაქარ ცნა ჩუენთა ლაშქართა შინა მოსულა, გამოჩნდა და განძელთა ქალაქი მასვე მისცეს, თუმცა მირმირმან შიშითა ცოხცალ გამოუშვეს ვითარცა ვთქუ“ (ბასილი, 18—19).

ბასილი აქაც ჩანს, რომ თანამედროვე არ არის. ფაქტების გულ-
მოცემასში ცდება. ზაქარია და ივანე მას იმთავითვე უძლიერესად
რებად წარმოუდგენია. ზაქარიას და ივანეს როგორ ეკითხებოდა
განძის საქმის გავება, როცა მეფე დავით სოსლანი იქ იყო და თუ
აქ ზაქარიას და ივანეს ვაზირობა იგულისხმება, ბასილი აქაც შემ-
ცდარია: დავით მეფესთან იქ, შამქორის ომში, ანტონი მწიგნობართ-
უხუცესი ვაზირობდა, როგორც ამას ნიშანდობლივი დეტალებით
გვაცნობს თამარის პირველი ისტორიკოსი... ამ უკანასკნელის ცნო-
ბით ამ ომის მახარობელი იყო ჭიაბერი მანდატურთუხუცესი და არა
სარგის თმოგველი, როგორც ამას ბასილი გადმოგვცემს.

ამ ორი ავტორის შედარება შამქორის ომის გადმოცემაში აშ-
კარად მოწმობს ბასილის ნაგვიანეობას და პირიქით პირველი ისტო-
რიკოსის თანამედროვეობას... (წ. 13, ფ. 38).

12. რუსი გააძევეს. სოსლანი შერთეს. იყო სიხარული, „ლამ-
ჭრობანი გამარჯვებულნი ზემოთ და ქუემოთ და არა სადათ ვინ
ჩნდა წინააღმდეგომი“ (ბასილი, 18).

სქემატურად ჩამოთვლის ავტორი და აქვე ურთავს: „მოკულა
ქართლისა კათალიკოსი, ჰყონდიდელ მწიგნობართუხუცესი ქართვე-
ლი მირიანის ძე მიქაელ, რომელსა აქუნდა სამთავისიცა და არავინ
შეწუხნა მისთვის არცა დიდი და არცა მცირე, რამეთუ ყოველნი
სძულობდეს“. ავტორს გარკვევით სძულს კათალიკოსი და ეს საეკ-
ლესიო პირი არაქრისტიანულ უგულობას ამქლავნებს... დამახასია-
თებელია ეს „არა შეწუხნა მისთვის არცა დიდი არც მცირე...“
თითქო იგულისხმება, რომ დიდი და მცირე სხვადასხვაგვარად აფა-
სებენ მოვლენებს ჩვეულებრივ, აქ კი ყველა თანახმანი იყვნენ თი-
თქო. რა თქმა უნდა, ბასილი არ არის მართალი: მიქაელ კათალი-
კოსს თავისი გულშემატივარნი ბევრნიც ჰყავდა და მომხრეებიც.
ამიტომაც იყო, რომ კრებამ ის ვერ გადააყენა, როგორც ამას თვით
ბასილივე აღნიშნავს. ასე რომ ბასილის ეს ცნობა მიკერძოებითია
და მოწმობაა იმისა თუ რამდენი მტრობა-სიძულვილი სუფევდა
თვით საეკლესიო წრეებში. მიქაელი დიდგვარიანთა შვილი იყო და
თამარის სასურველიც არ იყო. თამარის კანდიდატი საკათალიკოსო
ტახტზე ნიკოლოზ გულაბერიძე იყო, ხოლო ჰყონდიდლობა მას
ანტონი გლონისთავისძისათვის სურდა. მიქაელი ორივე ხელის
მიმტაცებელი იყო. ბასილი ერთგული მომხრეა ანტონი გლონის-
თავის ძისა, რომლის საქებლად ის არ იშურებს სიტყვას. ბასილის
კლასიფიკაციით ანტონი იყო თამარის „ერთგული უზომოდ“ (ბა-

სილი ხომ განსაკუთრებული მნიშვნელობით აღნიშნავს ხოლმე ამ
 თუ იმ პოლიტიკური მოღვაწის „ერთგულობას“ და გარშემო მთელი საზოგადოება დაყოფილი ჰყავს „ერთგულებად“
 და „ორგულებად“).

საყურადღებოა, რომ თამარის პირველი ისტორიკოსი ასეთი „პარტიული“ არ არის. მაგრამ ასეთი „პარტიულია“ დავითის ისტორიკოსიც. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ეს უკანასკნელი ერთგვარ გავლენასაც კი ახდენს ბასილზე. თუმცა უფრო მართებული იქნება ითქვას, რომ ორივე ისტორიკოსის პოზიცია ემსგავსება ერთმეორეს და უკეთ, ბასილის პოლიტიკური პოზიცია უკარნახებს მას დავითის ისტორიკოსის გაწაღდული გზით იაროს სახელმწიფოებრივ პოლიტიკურ მოვლენათა შეფასებისას. დავითის ისტორიკოსი კი მართლაც მისაბაძი მაგალითია ახალი საქართველოსათვის ბრძოლაში, ახალი საქართველოს დაცვის საქმეში, ახალი საქართველოს მოღვაწე მეფის მოქმედების დაცვაში, მის პოლიტიკურ მოწინააღმდეგეთა თავდასხმისაგან.

ეს იყო ბრძოლა დაუნდობელი, ბრძოლა ახალისა ძველის წინააღმდეგ. დავითის ისტორიკოსი უდიდესი პროპაგანდისტი იყო დავითის იდეებისა, ახალი საქართველოსი, უდიდესი თეორიული დამცველი და გამამართლებელი ახალი ხანისა, მეფის თვითმპყრობელობის იდეის სიმართლისა, მისი სასურველობისა. მხოლოდ დავითის სახელმწიფოებრივი პოლიტიკის სრულად გათვალისწინებით (რასაც ჩვენ მისი ისტორიკოსის და ორიოდ სხვა დოკუმენტით ვიცნობთ) შეიძლება მეცნიერული მსჯელობა იმაზე, თუ როგორ მოვლენებთან გვაქვს საქმე XII საუკუნის მიწურულს... დავითის ისტორიკოსი არაფერს სტოვებს საექვოს და სრულყოფილად გვიშლის თვალწინ მისი დროის საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკურ სინამდვილეს, ბრძოლას ახალი საქართველოსათვის როგორც საშინაო, ისე საგარეო-საერთაშორისო ასპარეზზე: ბატონყმური საქართველო კავკასიის გამაერთიანებელი, ახლო აღმოსავლეთში (კავკასიაში) ახალი ურთიერთობის შემზადების პირობების ინიციატორი. ეს გადაიქცა დავითის შემდეგ დროინდელი საქართველოს საშინაო და საგარეო პოლიტიკის პროგრამად. ამისათვის იბრძოდნენ პროგრესის ძალები, ამას ებრძოდნენ რეაქციის ძალები.

ბატონყმური საქართველო იყო მოწოდებული ეს მისია თავს ედო და მისი წარმატებაც იმისგან იყო დამოკიდებული, თუ

ბატონყმობის გზით რამდენად დაწინაურებული იყო ის, ე. ი. რამდენად მოწინავე იყო მისი სოციალურ-ეკონომიური და პოლიტიკური წყობა მეზობლებთან შედარებით და მაშასადამე რამდენად შეეძლო კულტურული ცენტრის როლი ეთამაშა ახლო აღმოსავლეთის ფეოდალურ სამყაროში. დავითის ისტორიკოსის იდეები, ყოველად პროგრესული, გასაგებია, მისაბაძად რჩებოდნენ ვიდრე ეს დიდი პროცესი (კავკასიის გაერთიანებისა ბატონყმობის გამარჯვების საფუძველზე) მიმდინარეობდა, მისაბაძად რჩებოდა ყველა პროგრესისათვის. ასეთივე იყო ის ბასილისათვის. თუმცა უნდა ითქვას, ბასილის აქა-იქ სჭირდება დაუთმოს სინამდვილეს, მის დროს რომ შექმნილიყო და ზოგ რამეში თავის გმირს (თამარს) ბოდიში მოხადოს სახელდობრ იმ პოლიტიკური კურსისათვის, როგორცაც, დავითის პოლიტიკური კურსისაგან განსხვავებით, ადგა „თანადგომი-ერთნებაობით“, „მეფობის თანაზიართა“ მიერ საგრძნობლად შეზღუდული მეფე (თამარი).

13. ახალი სავაზიროს შერჩევას ბასილი მხოლოდ ერთხელ გულისხმობს სოსლანის შერთვისა და იმერელ-სვანთა აჯანყების შემდეგ და არც რაიმე კავშირი ჩანს ამ მოვლენათა შორის (განსხვავებით პირველი ისტორიკოსისაგან, რომელიც სავაზიროს შერჩევას ორგზის აღნიშნავს: ყუთლუს შემდეგ და რუსის მეორედ მოსვლის შემდეგ. ეს მემატინანე ზედმიწევნილობით და მიზეზობრივ კავშირში, იგულისხმება, მოგვიტბრობს ამ ამბებს და ისეთი დეტალებით, რომ აშკარად ამჟღავნებს თანამედროვეობას).

სავაზიროს შერჩევის მოთხრობაში ბასილი (ბასილი, 18—19) არ აღნიშნავს თუ როგორ ხდებოდა ეს აქტი: მეფე ნიშნავდა ერთპიროვნულად თუ „ერთნებაობითა და თანადგომით“ როგორც ამას პირველი ისტორიკოსი ხაზს უსვამს. თუმცა ზმნები აქ ხმარებული: მოიყვანა, მოიყვანეს, დასუეს, მისცეს, მოიყვანეს, შეიწყალნა და უბოძა, მოიყვანეს, მისცეს—გარკვევით არ უჩვენებენ დიდებულები მეფესთან ერთად ასრულებენ ამ საქმეს თუ მეფე ერთპიროვნულად. თუ ტექსტი დაუმახინჯებლად არის დაცული, მაშინ უფრო მართებულია ვიფიქროთ, რომ ეს გამონათქვამები მოწმობენ, რომ ბასილი გულისხმობს, რომ ეს აქტი ერთნებაობათანადგომის ვითარებაში ხდებოდა...

ამავე დროს ბასილი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ ზაქარია და ივანე გვარეულადაც ერთგულნი მეფეთანი (იყვ-

ნეს), ამისთვის ფრიად შეყვარებულნი თამარის პაპათა და მამათა განცა. რომ ჭიაბერი იყო კაცი მართალი და ერთგული.

ერთი სიტყვით, ერთგულთა სავაზირო შეიქმნა. არა ჩანს ოლონდ ვინ იქნება მეჭურჭლედუხუცესად ან შეიძლება იგივე კახაბერ ვარდანის ძე დარჩა? საეჭვოა. თუ კი ეს კახაბერი ლიხთიმერეთიდან იყო.

14. „გაერთიანება“

რამდენი იწერება ამ გაერთიანებაზე და არავინ ფიქრობს რა არის გაერთიანება, იყო თუ არა ქვეყნის ასეთი გაერთიანება და რაში გამოიხატებოდა, თუ კი იყო ეს გაერთიანება?

განა მხოლოდ ერთი ის ცნობა, რომ „იბრძოდეს ქართლსა ზედა“ გაერთიანების საკმაო მოწმობაა? ქართლსა ზედა ხომ სომხეთიც იბრძოდა? და განა — „უპატრონო“ ქართლის დაპყრობა, რომელიმე ფეოდალური ერთეულის მიერ გაერთიანება იქნებოდა, ან კიდევ ქართლისათვის რომ მეორე ან მესამე ასეთივე უპატრონო თუ პატრონიანი ერთეულიც რომ მიეყოლებინა რომელიმე სვებედნიერს, ეს „გაერთიანება“ იქნებოდა?... რა თქმა უნდა, არა! ასე რომ ყოფილიყო, მაშინ რომელიმე შაჰნავაზი გამაერთიანებელი იქნებოდა. მაშასადამე მთავარი და ძირითადი არის საფუძველი, რომელსაც ეს გაერთიანება უნდა დამყარებოდა... იყო ასეთი საფუძველი? ვამბობთ იყო, მოგვაქვს უპირატესად ეკონომიური საფუძველი. მაგრამ ხომ შეიძლება, რომ ჩვენ ვაჭარბებდეთ ჩვენს აღმოჩენებში ეკონომიურ წარმატებათა შესახებ? თუ გაერთიანება იყო, ვინ იყო გამაერთიანებელი, ქვეყნის შემომკრები? და რაში გამოიხატებოდა ეს შემოკრება? განა მექანიკური ჯამი გაერთიანებაა? რა სოციალურ ძვრებს ემყარებოდა ეს გაერთიანება (თუ ასეთი რამ კი იყო). ხომ შეუძლებელია ასეთი ძვრები არ იყოს ნაგულისხმევი. ან რა პოლიტიკურ ახალსახეობას გულისხმობდა ეს გაერთიანება (თუ კი ის მართლა იყო?) და განა შეიძლება რომელიმე აშოტ კურაპალატის სახელმწიფო ისეთივე პოლიტიკური წყობისა ყოფილიყო, როგორც თამარის სახელმწიფო? თუ მათ შორის არსებითი განსხვავება არ იყო? მაშინ არც გაერთიანება ყოფილა, არამედ მექანიკური შეერთება ერთი სვებედნიერი ფეოდალის მიერ მეორესი (დაშლად განწირული). საქართველოს გაერთიანება თუ იყო, ეს არის ქართული ფეოდალური საზოგადოების ახალი ხარისხი თავისი შესაფერისი ეკონომიური, სახელმწიფოებრივი და პოლიტიკური სახით. და ვინც გაერთიანებაზე საუბრობს, ის იმას კი არ უნდა კმაყოფილდე-

ზოდეს, რომ ცალკე ფეოდალური სამეფოები ურომა დალურმა სამეფომ გაიერთიანა, არამედ უნდა გვიჩვენოს ცესი, რომელმაც ეს ახალი ხარისხის საზოგადოება მოგვცა. უნდა გვიჩვენოს ახალი ხარისხის (უფრო მაღალი) საზოგადოება, ახალი ხარისხის (უფრო მაღალი) სოციალური წყობა, ახალი ხარისხის (უფრო მაღალი) ეკონომიური ურთიერთობა, ახალი ხარისხის (უფრო მაღალი) პოლიტიკური წყობა, ახალი ხარისხის (უფრო მაღალი) იდეოლოგია. ბატონყმობა (შემომავალი თუ შემოსული), ერის (თავისუფალ მოლაშქრეთა) გაქრობა. ქალაქები, აღებ-მიცემის ხასიათი, დიდება, სავაზირო, მონასპა, მონაპირენი, მოურავნი, საქართველო, ყოველი საქართველო, ვეფხისტყაოსანი. როცა ამას ვუჩვენებთ მეცნიერულად (ლეონტი ახალი საქართველოს ნაყოფია, ყოვლად შეუძლებელია რომ ის XI საუკუნეზე აღრინდელი იყოს: მისი იდეები, პოლიტიკური სურათი მისი ქართლისა...), მაშინ შეგვეძლება ვაკეთოთ დასკვნები გაერთიანებაზე, მის ხარისხზე...

გ ა ე რ თ ი ა ნ ე ბ ა .

იყო კი ასეთი რამ? იყო, მაგრამ როგორი. ვინ იყო გამაერთიანებელი შემომკრები? დავით აღმაშენებელი ხომ არ შეიძლება გავიგოთ როგორც „შემომკრები“? (ე. ი. აღმაშენებელი — „შემომკრები“).

რაში გამოიხატებოდა ეს 'შემომკრება'? ხდებოდა თუ არა პოლიტიკური წყობის შესაფერისი ტრანსფორმაცია ქვეყნების შემოკრებასთან ერთად? ხდებოდა და ეს არის უმთავრესი მაჩვენებელი გაერთიანებისა. ხდებოდა სოციალური ძვრები და ამ ძვრების ნიადაგზე ხდებოდა ეს გაერთიანებაც და ეს არის უმთავრესი.

გაერთიანება იყო. ორასი წელი გრძელდებოდა და „გამაერთიანებელი“ პიროვნება (ხელმწიფე) კი ჩვეულებრივ დასახელებულიც კი არ არის. „გამაერთიანებელი“ ხომ ახალი კაცია, ახალ ურთიერთობას რომ ემყარება და მის შესაფერისად მოქმედებს. ვინ იყო ასეთი? ბაგრატ III, ბაგრატ IV, დავით აღმაშენებელი. დავითი იყო ახალი სახელმწიფოს განმასახიერებელი — ყველაზე თვალსაჩინო პოლიტიკური მოღვაწე. გაერთიანების დაგვირგვინება (წ. 13, ფ. 39—43).

თ ა ვ ი VII

[საქართველო თამარის შემდგომ ხანაში]

(ზოგადი დახასიათება)

[§ 1. სამეფო კარი. ცვლილებები სოციალურ წყობაში]

თამარის მეფობის უკანასკნელ ხანს, დიდოეთისა და ფხოეთის აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ. „იყო ყოველგან მშვიდობაჲ წარმატებაჲ და დღითი დღე შემატებაჲ სამეფოთა ღმრთივ-დაცულისა მეფისა თამარისათაჲ. სპანი მისნი განსუენებასა, ნადირობასა და ბურთაობასა, ხოლო თავადნი და წარჩინებულნი მარადის მეფის წინაშე იყვნინან, განისვენებდინან და აღივსებოდინან საბოძურითა მეფისა მიერ მათისა“ (ისტ. აზმ. 139, მდ. 529. შდრ. არც დავითი მოიცილიდა: ქ-ც: 359); შდრ. ბასილი ეზოსმოძღვარი...).

საყურადღებო ცნობაა.

ბასილი ეზოს მოძღვარი ამ მოვლენის — „თავადნი და წარჩინებულნი მარადის მეფის წინაშე იყუნინან“ — თავისებურ ახსნას იძლევა, მაშინ როცა პირველი ისტორიკოსი ამ ცნობის უკომენტაროდ გადმოცემით კმაყოფილდება. ბასილი ეზოსმოძღვრის განმარტებით თამარი თავის დიდებულებს „არავის მისცემდა მოცალეობასა“. „რათა არა მოცილილთა განსუენებად სიჩუკნედ განსცენ თავი და სხუათა განზრახვათა გამოეკიდნენ, ვითარცა სიმდიდრითა ალაღებულთა ანუ ერთი ერთისა მტერობად მოიცილიდეს და ბრძოლად“ (გვ. 34) — და ბასილი ეზოსმოძღვარს მოაქვს მაგალითი თუ როგორი ბრძოლა გამართულა კახაბერისძეებისა და გლონისთავისძეებს შორის. რის შედეგადაც კახაბერისძეებს ამოუხოციათ ორი ძმა გლონისთავისძე, მიუხედავად იმისა, რომ კახაბერისძეები კიდევაც უმხილებიათ უკანონობაში და მეფესაც წყალობით უცდია მათი დამშვიდება...

ერთი სიტყვით ეს „თავადნი“ და „წარჩინებულნი“ სიმდიდრით ალაღებულნი არიან და მათი განსვენებით ყოფნა, თუ ფის კარზე, სახიფათოა, ქვეყნისათვის: ისინი, „სიმდიდრითა ალაღებულნი სხუათა განზრახვითა დამოეკიდებიან“ ან „ურთიერთის მტერობად მოიცილიან და ბრძოლად“.

ტიპიური სურათია განვითარებული ფეოდალური ურთიერთობის დასასრულისა. მეფის კარი ის ფოკუსია, რომელიც სულ უფრო და უფრო იზიდავს თავის გარშემო ქვეყნის მფლობელ დიდგვარიანებს. ლიტონი ბრძანებით ამ ვითარების მიღწევა შეუძლებელია, რომ თავადი და წარჩინებულნი მარადის მეფის კარზე იყვნენ. მეფის კარს სხვა მიმზიდველობა უნდა ჰქონოდა, რომ ზვიადი დიდგვარიანნი იქ მდგარიყვნენ „მეფის წინაშე“. მეფისაგან მიიღებენ ისინი საბოძვარს „ღიღისებისამებრ“. მეფის კარზე წყდება ამა თუ იმ დიდგვარიანის დიდების ბედი. აქ მიიღებენ ახალ სახელოებს, ქალაქებს, ქვეყნებს. აქვე წყდება დიდების მიღების საკითხები. თუ მეფე დაინტერესებულია იმით, რათა დიდგვარიანნი კარზე იყვნენ, რომ რაღაც განზრახვებს არ გამოეკიდნენ, დიდგვარიანნიც არანაკლებ არიან დაინტერესებულნი, რომ მეფის კარზე იყვნენ, რათა მისივე მოძმე დიდგვარიანმა არ მოასწროს და მეფის წყალობა უპირატესად არ ირგოს...

დავითის დროიდან ახალი საქართველო ჩანს საბოლოოდ გამარჯვებული. ბაგრატ მესამედან მოკიდებული ბრძოლა ახალი საქართველოსათვის გადამწყვეტ ფაზაში შედის. ქართლის აზნაურნი (ტბელები), ჰერ-კახთა მეფე, თბილისის ამირა, ტაო-კლარჯეთის უფლისწულები, ტაოელნი აზნაურნი, თრიალეთის პატრონი X—XI საუკუნეებში მედგარ ბრძოლას განაგრძობენ ფეოდალური ერთიანი სამეფოს შექმნის წინააღმდეგ... მაგრამ მათი ბრძოლა უიმედო იყო. ქვეყანა კულტურულად უკვე გაერთიანებული იყო და ეკონომიური განვითარებაც ასეთ გაერთიანებას მოითხოვდა. კრიზისი „თურქობამ“ გამოავლინა და დავითი ახალი საქართველოს შემქმნელად გამოვიდა... მეფემ საბოლოოდ გადაჭრა ერთიანი ფეოდალური მონარქიის გამარჯვების საკითხი და მთავრებისა თუ ყმადნაფიცების სისტემა გააქრო. ამერიიდან ერთგულთა, გაზრდილთა, მოსწრაფედ მორჩილთა ხანა დადგა. მეფის კარი შეიქმნა აღზევება-სიმდიდრის წყარო.

მაგრამ ეს არ იყო ბარბაროსული ფეოდალიზმი ანუ ადრეფეოდალური ხანა და ამ წყობილებას განსაზღვრავდა ქვეყნად შექმნილი საბატონყმოდ ურთიერთობის გამარჯვება. როცა თავისუფალი მდაბიორ-მოლაშქრენი ნადგურდებოდნენ და ქვეყნის მწარმოებელთა კლასი, ძირითადად გლეხები იყვნენ; ე. ი. მებატონეებისადმი დამორჩილებული კლასი. ასეთ პირობებში მოსაკარგავენი ბუნებრივად მებატონენი ხდებოდნენ, რადგანაც „გლეხს“ მებატონენი შეეფერებოდა და არა მოსაკარგავე. ეს უკანასკნელი მდაბიორ-მოლაშქრეთა ინსტიტუტის შესაფერისი იყო. ასე რომ დავითმა საბოლოოდ გაანადგურა მთავრების ინსტიტუტი და ახალ დიდებულთა მოსწრაფედ მორჩილ-მოსაკარგავეთა ინსტიტუტი შექმნა. მაგრამ, დავითსდა უნებურად, საქართველოს ფეოდალური მეურნეობის განვითარების შესაბამისად ეს ახალი ფეოდალები ჩქარა მემამულე-მებატონის სულისკვეთებით გაიჟღინთნენ. ბატონყმობა, ქვეყანაში რომ საყოველთაო ხდებოდა, როცა ყოველი აზნაური, დიდი თუ მცირე, მებატონე გამხდარიყო, როცა მთელი მეურნობა საბატონყმოდ ქვეუღლიყო, მოსაკარგავეობა, ბუნებრივია, საბატონყმოდ ტენდენციებით დაორსულდებოდა. ასე რომ დავითის მოსაკარგავენი უმალ მემამულეობის ტენდენციებს ამქლავნებდნენ, მებატონეებად გახდომას იწყებდნენ საკარგავად ნაწყალობევე ქვეყანაში. და ამას მოითხოვდა ის გარემოება, რომ ეს ნაწყალობევი მდაბიორ-მოლაშქრეთა ქვეყანა კი აღარ იყო, როგორც ადრეული ფეოდალური ურთიერთობის საფეხურზე, არამედ გლეხური ქვეყანა იყო ძირითადად, რომელსაც ძველი მოსაკარგავის ნაცვლად მემამულე-მებატონე უფრო შეეფერებოდა, როცა დიდებული აზნაურის ნაცვლად მემამულე თავადი გამოდიოდა სოციალურ-პოლიტიკური ცხოვრების წინა პლანზე. ასე რომ მოსაკარგავე შეუფერებელი იყო ქვეყნის სოციალური განვითარებისათვის, ბატონყმობა, ე. ი. გლეხი მოსაკარგავეს არ საპირობებდა, ის (მოსაკარგავე) ბატონყმური ეპოქის შესაფერისი იყო, როცა ქვეყანა ძირითადად მდაბიორ მოლაშქრეთა იყო (როცა გლეხი ჯერ კიდევ მეორე მნიშვნელობის ელემენტი იყო ქვეყნის წარმოებაში), როცა მოსაკარგავე სწორედ ამ მდაბიორ-მოლაშქრეთა უპირატესი მოვალეობის შესრულებისათვის იყო მოპასუხე სახელმწიფოს (მეფის) წინაშე. და იმის და მიხედვით თუ რამდენად ნადგურდებოდა მდაბიორ-მოლაშქრე და გლეხი ხდებოდა, ძველი მოსაკარგავე ამდენადვე შეუფერებელი იყო ახალი ვითარებისათვის. ძველი მოსაკარგავე მებატონე ხდებოდა, ძველი დიდებული აზნაური თავადი ხდებოდა. ასე რომ „დიდე-

ბული აზნაური“, „ერისთავი“ (ყველა ესენი მოსაკარგავენი იყვნენ), „პატრონი“ გააქრო „თავადმა“ „ბატონმა“, როცა მდაბიორ-მცხეთაში წკრეთა ფენი გაქრა და ის გლახობაში გადავიდა. ამიერიდან ორი რამ შეიძლებოდა: მეფის ხელისუფლება ისეთ ძალას მოიპოვებდა, რომ მემატიონეებს გათავადების საშუალებას არ მისცემდა (კახეთში რალაც ამის მსგავსი იქმნებოდა თითქოს), ლაშქრისა და სამართლის საქმეს მეფის მოხელეთა ხელშივე დატოვებდა; ან მეფის ხელისუფლება იქამდე დაეცემოდა, რომ მემატიონეებს გათავადების საშუალებას მისცემდა და მთელი ქვეყანა აურაცხელ „საფლანოებად“ დაიყოფოდა (რაც მართლაც მოხდა) და ქვეყნის განვითარება შეფერხდებოდა. ჩიხში მოექცეოდა. XII—XIII საუკუნეებში ამ ბრძოლის ხანა იყო. ახალი საქართველო უნდა განმტკიცებულიყო. ამისათვის იბრძოდნენ და ამას ებრძოდნენ...

[§ 2. საქართველოს კულტურის დაცემა]¹

მონასტრების როლი ქართული კულტურის მშენებლობაში. ადგილობრივ ქართული და საზღვარგარეთული ცენტრები. აკადემიები. დიდი სამეფო და სადიდაზნაურო მონასტრები. მონასტერი ატრიბუტი დიდებულისა (ქალაქთან ერთად).

მაგრამ ამ საეკლესიო („დასავლურ“) კულტურის გვერდით წარმოიშვის (ძლიერი აღმოსავლური ფეოდალური კულტურა — არაბულ-სპარსული). საერო კულტურა, მხატვრული ლიტერატურა, მედიცინა და სხვა.

რუსთაველის შემდეგ (უფრო ადრეც) სიბრძნე ეკლესია-მონასტრებში აღარაა. სიბრძნე ფეოდალების სასახლეშია. ამ გარემოებას მცირე მნიშვნელობა როდი ჰქონდა იმაში, რომ ქართველმა ფეოდალებმა მონასტრებს მამულები ჩამოართვეს. ძნელბედობა, იმ ეკლესიის მეთაურთა განცხადებისა არ იყოს, სხვა დროსაც დიდი ყოფილა. მაგრამ აზნაურებს მამულების გამოწირვა ასე მასიურად არ დაუწყიათ და არც მეფის ხელისუფლებას დაუცავს მონასტრების გამძარცველი დიდგვარიანები... რა თქმა უნდა 1263 წლის ამბები იმას არ ნიშნავს, რომ დიდგვარიანები ათეისტები გახდნენ, მაგრამ შოთას გმირების აზრისანიც თუ იყვნენ, ისიც საქმარისია... მონასტრების მშენებლობა ამის შემდეგაც ხდება, მაგრამ

¹ ფურცლის თავში აწერია: „ეხლა ღამის სამი საათია, დაღლილი ვარ მაგრამ მაინც ჩავიწერ“. 13. 11. 59.

მონასტრის ავტორიტეტი უეჭველად შერყეულია და აშოტ-ადარნას სეს ეპიზოდები ამიერიდან ყოვლად გამოირიცხულია და ეკლესიის დულგენციას სჯერდება იმის ნაცვლად, რომ კანონი აღადგინოს, როგორც ამას გრიგოლ ხანძთელი მოიმოქმედებდა. ე. წ. საკანონო ეკლესიის მხრივ მხოლოდ დათმობაა (კანონის გაყიდვაა). აი ასეთ ვითარებისას მონღოლური ძნელბედობა შეიქმნა და ფეოდალებმა გასწირეს ის ძველი იდეური საყრდენი, გასწირეს მოკავშირე, გაძარცვეს ეკლესია. მაგრამ ჯერ ქართულ ეკლესიას საკეთებელი ბევრი ჰქონდა და არც ახლად შობილ რენესანსს შეეძლო ჯერჯერობით მისი შეცვლა. და შეიქმნა დიდი ნაპრალი. ძველი კლასიკური ფეოდალური ურთიერთობის კულტურა საფუძვლიანად შეირყა, ხოლო მისი მემკვიდრე რენესანსი ძნელბედობამ გადაიტანა. ქართული კულტურის თანმიმდევრული განვითარება შეწყდა... XVII საუკუნის „აღორძინება“ ეს უკვე ბურჟუაზიული ევროპის

მონაბერი იყო... $\left(\frac{4}{21} \text{ ფ. } 101-104\right)$.

[§ 3. მომთაბარეთა უამოტავის უამოტავი (XIII—XV)]²

XIII—XV საუკუნეთა ძნელბედობა მეცნიერულად შესწავლილი დღემდის არა გვაქვს. ზოგადი დეკლარაციული განცხადებები ეხლა საკმარისად აღარაა: ასეთ ვითარებაში „ჰო“ და „არას“ მომხრე-მოწინააღმდეგეები არ გამოირიცხება (და არიან კიდევაც...).

საჭიროა და აუცილებელი მთელი სიღრმით შესწავლა და ჩვენება იმისა, თუ რას ნიშნავდა „ველის“ შემოტევა, რა მოჰქონდა „ველურთა“ გაბატონებას საქართველოში. რას ნიშნავდა „ველის“ (ბარის) დაკარგვა (ქცია, იორი, მტკვარი, ალაზანი) ქართული მეურნეობის განვითარებისათვის... რა ბრძოლა იყო ეს საუკუნოვანი ბრძოლა — სელჯუკები, მონღოლები, თათარ-თურქმანები...

265 წლის მანძილზე (1235—1500) ძარცვა-რბევა, ნგრევა „გიორგი ბრწყინვალე“ ზეწამოდგომის ხანმოკლე ცდა იყო...

სულ მინიმალური ანგარიშით საქართველომ ამ ხნის განმავლობაში დაკარგა მრავალი ასი მილიონი ოქრო (ფული) ხარკის სახით და ათჯერ მეტი ძალადობა-ძარცვის შედეგად, დაკარგა უნო-ყივრესი ბარის ტერიტორიები, მოსახლეობისაგან დაიკალა სრულიად ქართლისა და კახეთის მთელი მხარეები, სხვაგან კი მესამედი

² ტექსტს თარიღად უზის 1. I. 1960.

ძლივს ბოგინობდა... საკმაოა ორი პოლიტიკური რუკის ურთიერთისადმი შედარება: XIII საუკუნის დასაწყისისა და XV საუკუნის დასასრულისა და ჩვენ თვალწინ გადაგვეშლება ცავერანების უტყუარი სურათი: კულტურული მეზობლები გამქრალან, სომხეთი აღგვილია. მთელ მსოფლიოში პოფანტულა დიდი შემოქმედებითი კულტურის ხალხი (ნაწილი საქართველოს შემოხიზენია), მთა (კავკასიონი) სულშეხუთული საქართველოს ბარისაყენ მოიწევს, შაქ-შარვანი „გაველურების“ პირზეა, ბიზანტია გაქრა, საქართველო „ველურთა“ ზღვაში მოქცეულ კუნძულსა ჰგავს. ისიც პოლიტიკურად დაიფლითა... ხელისუფლების მოშლა, თავადების განუკითხავი ბატონობა, ძარცვა-უდიერობა, აუწერელი სიღარიბე, ქალაქების, მოქალაქეობის (ბურჟუაზიის) მოშლა, ბაყებისა და საბაყოების სიდიდე-სიმრავლე (მოგზაურთა ცნობები), მშვიდობიანი ურთიერთობის მოშლა, ე. ი. ცივილიზაციის პირობების მოშლა და რაც განსაკუთრებით საყურადღებო და ნიშანდობლივია, მწარმოებელი საზოგადოების საფუძვლების შერყევა: ხ ი ზ ა ნ-ბოგანთა (რანჩ-პარი, გარეთ მოსული, მინდობილი) გამრავლება (აღბულას სამართალი და გვიანი ხანის საბუთები) მემკვიდრე ყმა გლეხთა შემცირების ხარჯზე, მევენახეობის შემცირება, ნასყიდის შემცირება, ნასყიდის პრინციპის შერყევა: „დასთვადისაგან მამული ვიყიდე მისითა ბეგრითა“ — ბარბაროსული ფეოდალიზმისაყენ დახვევა, განთავისუფლებული ფეოდალური ურთიერთობის საფუძვლების მოშლა...

ნუ გვეშინია ამ „საგარეო ფაქტორის“ „ზეშეფასებისა“: ასეთი ზეშეფასება არავის შეუძლია მისი უდიდესი მნიშვნელობის გამო. და შეიძლება კი, რომ ამ მოვლენებს: ველის სამასწლოვან შემოტევას, ხალხთა დიდ გაღმოსასლებას მხოლოდ საგარეო ფაქტორი ვუწოდოთ? ან ასი ან ორასწლოვანი ბატონობა ბარბაროს დამპყრობლისა საგარეო ფაქტორია? რა თქმა უნდა არა...

საფრთხე იდგა „ქართველობის“ მოშლისა ისევე, როგორც მოიშალა სომხობა სომხეთში (და სიცოცხლისუნარიანმა სომეხმა ხალხმა მსოფლიოს სხვადასხვა მხარეში გადაიტანა ეროვნული არსებობის კერები...), ალბანელობა შაქ-შარვანში თუ რანში... საფრთხე იდგა ქართველობის ადგილზე თათრულ-ველური ურდოების შემოსვლისა, აღმოსავლურ-ბარბაროსული ფეოდალური ურთიერთობის შემოსვლისა ქართული განვითარებული ფეოდალური ურთიერთობის ადგილას, მსგავსად ყიზილბაშური ირანისა, ოსმა-

საფრთხე დაუდგა ახლო აღმოსავლეთის ცივილიზაციას. ეს იყო მსოფლიო მნიშვნელობის შეფერხება, რეაქცია, უკანდახევა... ეს იყო ველურთა დიდი გადმოსახლება (არა ველურს არც შეუძლია გადმოსახლება), ახლო აღმოსავლეთის ცივილიზაციის წალეკვა. X—XI საუკუნეში გამოსული სელჩუკები მოინელეს (ასე თუ ისე ძველ აღმოსავლურ კულტურას აზიარეს და ფეოდალურ ურთიერთობას შეუგუეს) ახლო აღმოსავლეთის კულტურულმა ხალხებმა (სპარსელებმა, არაბებმა, სომხებმა, სირიელებმა, ქართველებმა, ბიზანტიელებმა), თუმცა უფრო სწორედ რომ ითქვას, სელჩუკები ეზიარნენ ძველ სპარსულ კულტურას, მაგრამ ნაწილობრივ და ზედაპირულად, მათ სრულ ცივილიზებამდე ჯერ კიდევ შორს იყო და „ველურობის“ სექტორი სელჩუკებში ჯერ ისევ დიდი წონის მქონე იყო... (ბარბაროსული ფეოდალური ურთიერთობის საფეხურს ის ჯერ კიდევ ვერ გადაცილებულიყო...).

მაგრამ „ველურთა“ ამ წინამორბედებს (ავანგარდს) თან მოყვნენ მონღოლ-თათრები, თურქმან-ყიზილბაშები და ახლო აღმოსავლეთის ცივილიზაცია დაეცა, „გაველურდა“, კუნძულებივით ბოგინობდნენ ამ ველურთა ზღვაში ძველი ცივილიზაციის ნაშთები... მათ აღარ შესწევდათ ძალა ამ ველურეთის ცივილიზებისათვის და საუკუნეთა მანძილზე „აღმოსავლეთის ცა“ უძრავი რჩებოდა ბარბაროსული ფეოდალიზმის საფეხურზე...

და ჩვენ ვერ ვაფასებთ ჯეროვნად ამ ფაქტს („ფაქტორს“).

უნოყიერესი ტერიტორიების (სარწყავების) დაკარგვა, მოსახლეობის კატასტროფული შემცირება. აურაცხელი სიმდიდრის გაზიდვა, ვაჭრობის (ქალაქების) მოშლა, ინტენსიური მეურნეობის შესუსტება, ნასყიდის შემცირება, ბოგანოს გამრავლება, ქვეყნის პოლიტიკურად დაშლა, თავადების გახელმწიფება, საბაჟოების გამრავლება, ბაყების სიმძიმე, გზების დაუცველობა — აი როცა ყველა ამას რეალურად წარმოვიდგენთ, მაშინ იმასაც წარმოვიდგენთ, თუ რა შეუსაბამო ურთიერთობა (ჩიხი) შეიქნა იმის შედეგად, რომ განვითარებული ფეოდალური ურთიერთობის მწვერვალზე მყოფი ქვეყანა ორასწლოვანი „საგარეო“ ბედუქულმართობის შედეგად (გადმოსახლება) ბარბაროსული ფეოდალიზმის საზღვარ-

ზე აღმოჩნდა $\left(\frac{4}{22} \text{ ფ. } 6-8\right)$.

საყურადღებო დასკვნების მიღებას შეგვაძლებინებდა XII—XIII ს-ის საქართველოს პოლიტიკური წყობილების დასახასიათებლად ურთიერთისათვის შედარება IX—X საუკუნეთა მთავრებისა — „სიძობის“ კონცეპცია, აფხაზთა მთავარი, საკურაპალატოს ხელმწიფენი (ხანძელი, მატიანე ქ-ე, ცხოვრება და უწყება) და სხვა მთავარნი, კ ა ც ხ ე ლ ი, ს ა მ ც ხ ე ლ ი, ქსნელები, ტბელები... XI საუკუნის მთავრებისა (ბაგრატ III, გიორგი I, ბაგრატ IV, გიორგი II — დრო) და დავითის შემდეგი ხანის დიდებულებისა. უმთავრესი თვალსაჩინო განსხვავება ისაა, რომ დავითის შემდეგი ხანის დიდებულები ხ ე ლ მ წ ი ფ ე ნ ი არ არიან და არც ცდილობენ დამოუკიდებლობის მოპოვებას. როგორც ჩანს, ასეთი რამ ეხლა გადასული დროის დამახასიათებელია და თანამედროვეობისათვის შეუფერებელი. ჩანს ქვეყნის გაერთიანება ისე გამტკიცდა, რომ დიდგვარიანები ნიადაგს ვეღარ პოულობენ იმისათვის, რომ ძველი, და აწ გადასული ტენდენციები აღადგინონ... უკიდურესი დაცემულობა-გასაჭირის ხანაშიაც კი ასეთ ტენდენციას აღარ ამჟღავნებენ აფხაზი, ჰერ-კახი თუ მესხი თუ სომეხი დიდებულები. XIII საუკუნის ბოლოსაც კი ერთიანობას ნატრობენ და პრაქტიკულადაც ამისათვის საქმიანობენ (ბექა მთავარი, შაჰანშას შვილები...). მხოლოდ ამ საფუძველზე იყო შესაძლებელი რომ გიორგი ბრწყინვალემ საქართველოს მთლიანობა აღადგინა. და რამდენი დრო და ბრძოლა გახდა საჭირო და როგორი კატასტროფა, რომ საქართველო დაშლილიყო, რომ სამთავროები ხელმწიფობის ტენდენციებით წარმოქმნილიყვნენ (თემური, თურქმანები, თურქები...), რომ სათავადოები წარმოქმნილიყვნენ, რომელთაც ეს „მეფეები“ და სხვა ხელმწიფენი დაეყრდნობოდნენ თავიანთ ბრძოლაში ცენტრალური ხელისუფლების წინააღმდეგ.

(ქუთაისელ მეფეთა ბრძოლა არგვეთის დიდებულების წინააღმდეგ, სამცხე-საათაბაგოს დიდებულთა ბრძოლა ჭაყელთა გამთავრების წინააღმდეგ). მხოლოდ მას შემდეგ, რაც ამა თუ იმ საგამგეო ერთეულის (სამეფოს, სამთავროს) ფეოდალები გაუერთგულდნენ „თვსთა უფალთა“ (1490 წლის დარბაზი) შესაძლებელი გახდა ასეთი

დაშლა. ხოლო ეს ფეოდალები გაუერთგულდნენ თვსთა უფალთა
 კვეყნის ეკონომიური დაცემის ნიადაგზე. მთავრები და თავადები
 მეფის საქონებელსა სწვდნენ. მთავარმა თავადებს უწყალობა მიტა-
 ცებული სამეფო საქონელი...

(ცალკე, მონოგრაფიულად უნდა დამუშავდეს და შრომის ერ-
 თი თავი იქნება) $\left(\frac{4}{21} \text{ ფ. } 96\right)$.

თ ა ვ ი V I I I

და მ ა თ ე ბ ა

I. საქართველოს ისტორიის პერიოდოზაციის შესახებ

(ახალი ხანის შემოსვლა)

ჩვეულებრივ საქართველოს ისტორია ორ ქრონოლოგიურ პერიოდად იყოფა ხოლმე. უძველესიდან XII საუკუნის გასვლამდის და XIII საუკუნიდან XVIII საუკუნის გასვლამდის. ეს დაყოფა ემყარება ქართველი ერის ცხოვრების პოლიტიკურ მომენტს: ამ კონცეპციით იგულისხმება, რომ ქართველი ერი XII ს. დასასრულამდის აღმავალი ხანით მიდიოდა. XII საუკუნიდან ის დაღმავალი ხაზით მიემართებოდა. იგულისხმება: ხანა XII საუკუნემდის იყო ამ საუკუნის შემზადების ხანა, XII საუკუნეში ქართველმა ერმა შეძლო გამოემყლანებინა თავისი „სული“, შემდეგ იწყება დაცემა. კატასტროფა კატასტროფას მოსდევს (უმთავრესად იგულისხმება გარეგანი კატასტროფები), სანამ უკანასკნელი კატასტროფის შედეგად (ტფილისის აღება ალა-მაჰმად ხანის მიერ) ის არ ჩაინთქა რუსეთის ზღვაში. გარდა იმისა, რომ ასეთი დაყოფა სრულიად თვითნებურია, გარდა იმისა, რომ ასეთი დაყოფა მარქსისტულად სრულიად მიუღებელია (პოლიტიკური მომენტი არ შეიძლება იყოს საზომი ან ნიშანი ერის ისტორიული ცხოვრების ეპოქებად დაყოფისას), ასეთი კონცეპცია მ ა ვ ნ ე ბ ე ლ ი და ამდენადვე ყოვლად მიუღებელია. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ეს კონცეპცია შემუშავდა ან კიდევ გაზიარებულ იყო აქამდის ყველა იმ წრის მიერ, რომელიც მოამაგე-მოჭირნახულედ ევლინებოდა ქართველ ერს, მის აწმყოსა და მომავალზე ზრუნავდა. ამავე დროს ასეთ უსასოო, იმედგადაწყვეტილ ისტორიულ კონცეპციას კი იზიარებდა....

ასეთი კუროზი ადვილად გასაგები ხდება თუ გავითვალისწინებთ როდის და ვის მიერ იწერებოდა ჩვენი ერის ისტორია. ვახუშტი ბატონიშვილი — რუსეთს გადახვეწილი მეფის შვილი, რა თქმა უნდა, მაშინდელი საქართველოს აწმყოს და მის მომავალში ვერ დაინახავდა საიმედოსა და სანუგეშოს რამეს. ბუნებრივია სრულიად, რომ მას შორეულ წარსულში ეჩვენება იდეალი...

XIX ს-ის ჩვენი ისტორიკოსებიც ასეთ ფსიქოლოგიურ ყოფაში იყვნენ. მეფის რუსეთის ხელქვეითყოფ საქართველოში ძნელი იყო დანახვა იმ საიმედო საფუტკრეებისა, რომელთაც ადრე თუ გვიან უნდა ეხარათ და ახალი ქვეყნის შემოქმედებას შედგომოდნენ. ცხოვრების გარეპირზე ჩანდნენ გაკოტრებული და კარიკატურად ქცეული ყოფილი ფეოდალები მათი აზნაურებით (წვრილი უსახო ბურჯუაზია რაიმე ხვედრითი წონის მატარებელი არ იყო). ცხოვრების მიერ გარიყული ეს კლასი, ბუნებრივია, პესიმისტურად იყო განწყობილი აწმყოსა და მომავლის მიმართ და იდეალს ოხვრით იგონებდა, რომელიც მას XII ს-ში დაარჩა, ეს პესიმინიზმი იქამდის ძლიერი იყო, რომ ის გაზიარებული იყო იმ ელემენტების მიერაც, რომლებიც თითქოს ასეთები არ უნდა ყოფილიყვნენ (დ. სარაჯიშვილი). აი ასეთ წრეებიდან გამოსული ქართველი ინტელიგენტი, ბუნებრივია, საქართველოს ისტორიის მოცემულ კონცეპციას კრიტიკულად ვერ მიუღდებოდა და არა მარტო თავადაზნაურულ წრეებიდან გამოსულნი, არამედ სხვებიც, ამ კონცეპციას იზიარებდნენ: ერთობ სუსხიანი იყო თანამედროვეობა და რამდენადაც უკმაყოფილო იყვნენ აწმყოთი, იმდენად უფრო უმატებდნენ წარსულის იდეალიზაციას. მომავლის იდეალიზაცია რევოლუციონერს შეშვენის და ეხერხება. ჩვენი ისტორიკოსები კი რევოლუციონერები არ ყოფილან.

მაგრამ, დღეს, ახალი ცხოვრების პირობებში, ბუნებრივია, შესაფერისი ახალი კონცეპცია შემუშავდეს... დროა ეხლა მაინც უარყოფილ იქმნას ეს კონცეპცია და ისტორიას გადაეცეს. საჭიროა ახალი ობიექტურ საზომზე დამყარებული მტკიცე მეცნიერული შეხედულება, რომელზედაც უნდა აგებულ იქნას საქართველოს ცხოვრების გრძელი და რთული ამბები. ასეთია ისტორიის კვლევის მარქსისტული მეცნიერული მეთოდი და ამ მეთოდით ვფიქრობთ შევეცადოთ გავერკვეთ საქართველოს ისტორიის რთულ ხლართში.

საქართველოს ისტორიის ფორმაციებად შესწავლისას მივიღებთ ჩვენ ისეთ ქრონოლოგიურ განრიგებას, როგორც ძველად

ჰქონდათ თუ არა, ეს მომავალი შესწავლის საქმეა, მხოლოდ აზრით ვთქვამთ, რომ ორულად ერთი შეგვიძლია ვთქვათ: არაფერ უიმედოს ჩვენ არ ვიძინებთ, იდეალები წარსულში არ დაგვრჩება და თვალცრემლიანი მისი უიმედო რაინდები არ ვიქნებით, მივიღებთ საღ ობიექტურ ანალიზს, გარეშე ყოველგვარი იდეალიზაციისა... და რადგან ერი აღდგენა-გაფურჩქენის პერიოდშია, რადგან მომავალი მას ნამდვილად წარსულში კი არა, მომავალში აქვს, ამიტომ ჩვენი ობიექტური ანალიზიც უეჭველად იმედიანი მომავლის გამოძევაების წინა სიტყვა იქნება...

განზრახული მუშაობა, მართალია მეტად საინტერესოა, მაგრამ, უნდა ითქვას, მეტად რთული და საპასუხისმგებლო. უეჭველია აქ არაერთ შეცდომას ექნება ჩემი მხრივ ადგილი, მაგრამ ვბედავ ასეთ მუშაობის ჩატარებას იმიტომ, რომ შეუმცდარი აქ ვერავინ იქნება და ეს სამუშაო კი აუცილებლად უნდა შესრულდეს. უნდა გავითვალისწინოთ საქართველოს ისტორიკოსის განსაკუთრებული მდგომარეობა: მართალია მასალების საკმაო რაოდენობაა დაგროვილ-გამოქვეყნებული, მაგრამ გაცილებით მეტი უცნობი და გამოუქვეყნებელია. დაგროვილია კი გარკვეული თვალსაზრისით და ასევეა გამოქვეყნებულიც (ზოგჯერ კი გამოქვეყნებულია ყოველგვარი თვალსაზრისის გარეშე). ჩვენი მიზნებისათვის კი საჭიროა ყველა ამ მასალის გადასინჯვა-გადაფასება, ხელახალი დალაგება-შესწავლა. ყველა ეს დიდ მუშაობას მოითხოვს და ჩვენს პირობებში ეს არც თუ ყოველთვის მოსახერხებელია.

ჩვენი აწინდელი სასწავლო პროგრამის შედგენისას მე და აშხ. ჯანაშიამ XIII საუკუნიდან მაინც ახალი ხანა დავსახეთ საქართველოს ისტორიაში. გამართლდება ეს სავსებით თუ არა, ეს მომავალი კვლევის საკითხია, მაგრამ ჯერჯერობით — წარსული კონპეციის გავლენისაგან დამოუკიდებლად ჩვენ ასეთი ტეხილი მაინც გვეჩვენება ჩვენს ისტორიაში, რომ, მართალია არა ფორმაციის ცვლა, მაგრამ ერთი ფორმაციის (ფეოდალურის) სხვა სახეობა უეჭველად მიგვაჩნია. არც ქრონოლოგიური შეხვედრაა იდენტური ძველ კონცეპციასთან. ძველი კონცეპცია თამარის მეფობით ათავებდა და კატასტროფას მონღოლთ მოსვლას უკავშირებდა (პერიოდი 1211—1236 მას უპასუხოდ რჩებოდა).

სულ სხვაა ჩვენთან: კატასტროფებს ჩვენ მონღოლებში არ

ვხედავთ. ისტორიულ ტეხილს ჩვენ ვხედავთ 1178—1190 წლებში მომხდარ ამბებში, რომელთაც ახალი ურთიერთობა დააქვეყნა საქართველოს სოციალ-პოლიტიკური ცხოვრების თითქმის ყოველ დარგში, რაც, რა თქმა უნდა, გამართლებული და გამოწვეული იყო ქვეყნის ეკონომიური ცხოვრების განვითარებით.

დასამტკიცებლად იმისა რომ XII ს-ის უკანასკნელი ათეული და XIII საუკუნის პირველი მეოთხედი, ე. ი. ძველი ტერმინოლოგიით თამარისა და გიორგი ლაშას ხანა მართლაც ახალი იყო წინა ხანასთან შედარებით, საჭიროა შევადაროთ ერთიმეორეს ორი ყველაზედ უფრო რელიეფური და წყაროებით საკმაოდ ცნობილი ეკონომიურ-პოლიტიკური წყობა საქართველოსი:

„დავით II და თამარის დრო“.

აღვირახსნილი ფეოდალიზმი გიორგი მეორის დროს. კარის გადატრიალება ანტი ფეოდალური ელემენტების მიერ და დავით აღმაშენებლის გამეფება. დავითი თურქთ წინააღმდეგ. მეფის და ფეოდალების ინტერესთა კონტაქტი — ვიდრე თურქებს საქართველოში ებრძოდნენ. ამ ინტერესთა დაშორება როცა ბრძოლა საქართველოს ფარგლებს ვასცილდა. ფეოდალური ჯარის უვარვისობა ასეთი ოპერაციებისთვის. ვაჭართა ინტერესები ეთანხმებიან საგარეო აგრესიას. დაქირავებული ჯარი. აბსოლუტიზმის იდეის ცხოვრებაში გატარების რეალური შესაძლებლობა. ამ იდეის წარმოშობილობა საქართველოში „აფხაზი მეფე“ (მისი თანდათან ზრდა ფრთაშესხმა სავაჭრო-კაპიტალის ზრდასთან დაკავშირებით) ფეოდალური ქართლის დიდი წინააღმდეგობა ამ იდეისადმი, ქართველნი აზნაურნი, ქართლის

დავითის წარმატებითი ბრძოლა ფეოდალიზაციის ტენდენციებთან მის სიკვდილთან ერთად დამთავრდა. დემეტრე უკვე ასე წარმატებით ვერ ებრძვის ამ ტენდენციებს (ორბელთ სამამულო მომავლება სომხით-ლორეში) ეს ბრძოლა სასახლის, მეფის ოჯახში იჩენს თავს: დავით დემეტრეს ძე დიდგვარიანთა კანდიდატი. გიორგი დემეტრეს ძე ვაჭართა და ბიუროკრატიულ წრეთა კანდიდატი.

გიორგის გამარჯვება მისი მარჯვენა ხელი — ჭყონდიდელი იოანე მწიგნობართუხუცესი.

გიორგი III ცდილობს გაატაროს დავითის პოლიტიკა როგორც შივნით, ისე გარეთ. სიძნელენი: დიდებულთ ურჩობა, საჩანყო განწყობილება საქართველოში (ომის დაწყების წინ ის იძულებულია იზრუნოს შინაურ

ერისთავი, ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონის გამოყენება. დაბალი კლასები მეფის მხარეს.

დავითის ეპოქა — ხანა ცენტრალიზებული ბიუროკრატიული სახელმწიფოსი. მიწისმფლობელნი-მოსარგებლენი ყოველგვარ სუვერენულ პოლიტიკურ უფლებებს მოკლებულნი. თავისუფალ მიწისმოქმედთა ფართო ფენები. (ბატონყმური ურთიერთობა ამ დროს იყო „გლეხსა“ და უფალს შორის). „გლეხი“-ს ვინაობა. საკარგავი მამულების სისტემა. მოხელენი და არა მემამულენი. საგარეო პოლიტიკა: ქვეყნების შემოერთება. ამ ქვეყნების მართვა-გამგეობა მოხელეების საშუალებით. (ანისში მესხნი აზნაურნი, შირვანს ჭყონდიდელი).

სახელმწიფო ღონისძიებანი. რეფორმები ეკლესიაში, სამართალში, ვაჭრობაზე ზრუნვა.

გზები, ხიდები, ფუნდუკები. ბრძოლა მეკობრეობა-საშიშროებასთან. პოლიტიკური ფეოდალიზმის მოსპობასთან ერთად ის სპობდა, უეჭველია, აურაცხელ საბაჟოებს, რაც აგრე სასურველი იყო ვაჭართა წრეებისათვის.

ჭყონდიდელი — განსახიერება ბიუროკრატიული ცენტრალიზმისა.

სიმშვიდეზე და აქ გულდაჯერებული იწყებს საგარეო ომს. ლესიაც ამრეზილია მის წინააღმდეგ და ეს იმიტომ, რომ საკათალიკოსო მამულები შესავალნი არიან ესლა. უნდა ვიფიქროთ შეუვალობა მეღქისედეკათალიკოსის მიერ მოპოვებული XI ს-ში — მცხეთამ დავით აღმაშენებლის დროს დაკარგა. ასე რომ ეკლესია (მისი უმაღლესი სამღვდელოების სახით) მეფის ბიუროკრატიულ პოლიტიკის წინააღმდეგ განეწყო...

დიდებულთა ბლოკი 1178 წელს ორბელთა (დემნა) მეთაურობით.

გიორგის გამარჯვება დიდებულებზე (ფიზიკური). დათმობა ეკლესიას... აღმოჩნდა, რომ არა მარტო გუარიათი დიდებულები იყვნენ მეფის პოლიტიკის წინააღმდეგნი, არამედ Home novus-ებიც კი, თვითმეფეთა მიერ გადადიდებულები ფეოდალურ გუნებაზე იყვნენ... ორბელთ ბანაკის თავდაპირველი შემადგენლობა აშკარად ამტკიცებს, რომ ბიუროკრატიზმის საქმე წაგებული იყო. დღეს თუ არა ხვალ ფეოდალური ტენდენციები საბოლოოდ გაიმარჯვებდნენ: ეს კი იმას ნიშნავდა, რომ ბატონყმობას გასაქანი მიეცემოდა, ნოყიერი ნიადაგი შეუმზადდებოდა. ეს ნიშნავდა უდიდესი მამულების (სახელმწიფო მიწების) ამ მოხელეთა

ხელში საშვილიშვილოდ გადასვლას და, მამ, ბატონყმობის ინსტიტუტის საყოველთაოდ გაბატონებას. თუ აქამდის ბატონყმობის ურთიერთობა (იმ თავითვე გლახთა და ბატონებს შორის არსებული) ერთობ ნელა ითრევედა თავისუფალ მიწის-მოქმედთ (მეფის ინტერესები ვითარცა უდიდესი მემამულის და ვითარცა ქვეყნის პოლიტიკური ცხოვრების მესაჭისა უპირისპირდებიან ამ პუნქტში მემამულე დიდგვარიანის ინტერესებს) ვინაიდან არსებობდა ძალა (მეფისა) ამის საწინააღმდეგო, რომელიც თუ ნაკლების წარმატებით ებრძოდა ასეთ ტენდენციებს, ამიერიდან ასეთი მოწინააღმდეგე აღარ ჩანდა. პირიქით, დიდგვარიანთ გამარჯვება ამ ტენდენციების გამარჯვება იყო. ეს იმას ნიშნავდა, რომ საამისო ნიადაგი უკვე შემზადებულია და რომ საწინააღმდეგო მიმართულებას ეკონომიკაში და ამდენადვე პოლიტიკაშიც არ აღმოაჩნდა ძალა გამკლავებოდა მას. მოკლედ, ეს ნიშნავდა ფეოდალიზმის გამარჯვებას. უეჭველია ქვეყნის შიგნით არ აღმოჩნდა საკმაოდ ძლიერი კლასი ფეოდალიზაციის მოწინააღმდეგე, რომელზედ დაყრდნობით მეფეს შეეძლო გამარჯვა (შეადარე ინგლისი). და მართლაც, ვის უნდა დაყრდნობოდა მეფის ხელისუფლება? Homo novus-ები ფეოდალურ ტენდენციებს იჩენდნენ (რამდენადაც ისინი სახარაჯო, თუ სამამულო ქონების პატრონნი ხდებოდნენ), ეკლესია წინააღმდეგი იყო და ისიც ფეოდალურად განწყობილი, ძველი დიდგვარიანნი, აბა რა თქმა უნდა, დიდვაჭარნი იგივე დიდი მემამულენი იყვნენ და ფეოდალური ტენდენციის მატარებელნი (ყუთლუ არსლანის დასი). რჩებოდა წვრილი აზნაურთა და თავისუფალი მიწის მოქმედნი (ყველაზე დაბალ საფეხებზე მდგომი კლასი — გლახობა, დამოუკიდებელ პოლიტიკურ ძალას არ წარმოადგენდა). ქონებრივად შევიწროებული ორივე ეს საზოგადოებრივი წრე პოლიტიკურადაც თანდათან ხელში უვარდებოდა წარმოების საშუალებათა მქონებელ წრეებს. მათი რიცხვი თანდათან კლებულობდა იმატებდა იმის მიხედვით, თუ ქვეყნის განვითარების ტენდენციები როგორი იყო: ფეოდალიზაციის ტენდენციების გაძლიერებისას მათი რიცხვი იკლებდა და პირუტყუ... ყოველ შემთხვევაში XII ს-ის დასასრულს მათი ძალა იმდენად საგრძნობი აღარ ყოფილა, რომ მეფის ხელისუფლება მათ დაყრდნობოდა საზოგადოების სხვა წრეებთან ბრძოლის დროს (შეადარე ინგლისი). დავით აღმაშენებელი დაეყრდნო ამ წრეებს პლიუს ვაჭართა კლასი.

სავაჭრო კაპიტალის მიერ მიწებით დაინტერესება ფაქტია (ორტალები). ეს უმთავრესად აიხსნება მიწის მეურნეობის ინტენსივობით, რომელიც აგრე ძვირფასად ხდიდა მიწას და რომელზედაც დაყრდნობილი იყო უმთავრესად ქვეყნის ეკონომიური დაღბინება. ამ გარემოებას კი თავის მხრით უღიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა სავაჭრო კაპიტალის პოზიციების გამორკვევაში მეფე-ფეოდალების ბრძოლის პირობებში. სავაჭრო კაპიტალი, მამულებში მოთავსებული, მემამულის ფსიქოლოგიას უქმნიდა დიდ ვაჭრებს... ვაჭართა კლასის (როგორც დიდვაჭარნი, ისე მცირენი), ინტერესები მოითხოვდნენ მეფის ხელისუფლების მხარის დაჭერას. მაგრამ მას შემდეგ, როცა ქვეყანა გაერთიანდა, საბაჟოები მოისპო, მშვიდობიანობა დამყარდა, ვაჭრები მემამულენი გახდნენ, სავაჭრო კაპიტალი მიწაში (მამულებში) მოთავსდა, ამ კაპიტალის მეტი მოსაგებით დაინტერესებული დიდვაჭარნი მეფის უფლების შეკვეცას მოითხოვენ. მოითხოვენ, რომ საგადასახადო, სახარკო და სასამართლო საქმეები კარავში მსხდომთა კომპეტენციაში შესულიყო, „ОТКУП“-ებიც მათ ერგებოდათ, ხოლო ამათი გადაწყვეტილების შესრულება უნდა თავს ედვა მეფეს....

ამრიგად დავითის მოკავშირე დიდვაჭარნი გიორგისა და თამარის დროს საწინააღმდეგო პოზიციას იჭერენ და მეფის პოზიციას ფეოდალებთან ბრძოლაში საბედისწეროდ ასუსტებენ.

თუ გიორგი III წინააღმდეგ შეთქმულებაში უკვე ჩანს, რომ ქვეყნის ეკონომიკა ხელს უწყობს მეფის პოლიტიკის საწინააღმდეგო მიმართულების ზრდას (დიდს და ძველ „სახლებს“ ახალი სახლებიც ემატებიან) და რომ მიუხედავად გამარჯვებისა ბოლოს და ბოლოს დამარცხება აუცილებელია, თუ ქვეყნის ეკონომიური განვითარების გზები არ შეიცვალა (და საამისო კი მთელს აღმოსავლეთში მაშინ არა ჩანდა რა) — თამარის დროს ასეთი საფრთხე რეალობად იქცა და ფეოდალური არისტოკრატული მონარქია დამყარდა.

მართალია მთლად ისე არ მოხდა რეფორმები, როგორც ყუთლუს დასი მოითხოვდა, მაგრამ რომ ფეოდალების მოთხოვნილებანი უმთავრესში მაინც დაკმაყოფილებულ იქმნა, ეს ცხადია იმ წესწყობილებიდან, რომელიც ამ ბრძოლათა შედეგად დამყარდა:

1. მეფემ გასწირა ყუბასარი და აფრიდონი. ყუბასარი ნაყივჩაყარი იყო, აფრიდონი აზნაურის ნაყმევი. ყუბასარის დამ-

ხოზიდან ჩანს, რომ დაქირავებული ჯარის სისტემას ამ დროს მნიშვნელობა მოკლებია, რომ მთავარი ძალა ადგილობრივი მენტისაგან იკრებებოდა, რომ მონასპა ანუ მეფის გვარდია უკვე გაქართველებული ოვს-ყიფჩაყნი უნდა ყოფილიყვნენ და გაქართველებულ-აკლიმატიზებულნი არა მარტო ფიზიკურად, არამედ პოლიტიკურ-ეკონომიურადაც. მხოლოდ ასეთ პირობებშია დასაშვები მისი ასე გაწირვა მეფის მიერ. და უნდა ვიფიქროთ, სწორედ იმიტომაც გაიმარჯვეს დიდგვარიანთა, რომ მეფის ხელისუფლებას აღარ გააჩნდა სხვა დასაყრდენი გარდა თვით ამ დიდგვარიანთა. ნაკლებ შეთქმულებებს არც დავითის დროს ჰქონდა ადგილი, მაგრამ ვერას გახდნენ... ეხლაც, რა თქმა უნდა, მეფე რომ დაქირავებულ ჯარის სისტემას დამყარებოდა (და ეს კი მოითხოვდა მის კონტაქტს სავაჭრო კაპიტალის წარმომადგენლებთან) ყუბასარს დიდგვარიანი ვერ გადაადგებდენ, მაგრამ უბედურებაც ის იყო, რომ სისტემა (დაქირავებული ჯარისა) თუ სულ მომსპარი არა, მეტად შემცირებული უნდა ყოფილიყო. ამის მიზეზი იყო: საქართველოს მოსახლეობა ერთობ სქელი იყო და ახალი ელემენტის მიღებას ვერ ითმენდა (მეფეს აღარ გააჩნდა ცარიელი მიწები მათ დასასახლებლად), ნაღდ ფულზე დაქირავება მთლიანად მაშინ (და ისიც მუდმივად) არავის შეეძლო — საამისო განვითარებული მეურნეობა არ იყო. ვაჭრები (დიდვაჭრები) ახლა უკვე მემამულეების წრეში გადაბარგებულნი დაქირავებული ჯარისაგან რაიმე სარგებლიანობას თავისათვის ვერ ხედავდენ და ამიტომ ნივთიერად მხარის დასაჭერად არ იყვნენ განწყობილნი... ყველა ამის გამო დაქირავებული ჯარის სისტემა თანდათან უნდა შემცირებულიყო, უმნიშვნელო შექმნილიყო და ბოლოს სულ უნდა გამქრალიყო. ამდენადვე დიდებულებს მეტი მნიშვნელობა უნდა მინიჭებოდათ... ასეთ პირობებში ყუბასარის ბედი, რა თქმა უნდა, გადაწყვეტილი იყო...

2. აფრიღონის განწირვა წვრილი აზნაურების მნიშვნელობის შემცირებას ნიშნავს და მართლაც მას შემდეგ, რაც მეფემ დაქირავებული ჯარის სისტემა უარყო (და ეს უარყო იმიტომ, რომ სავაჭრო კაპიტალს ეს აღარ აინტერესებდა), მან ამით უარყო დიდგვარიანთაგან დამოუკიდებელი პოლიტიკის წარმოება, ესე იგი უარყო დიდგვარიანებთან კონფლიქტი. და დიდგვარიანებთან კონტაქტის პირობებში კი მათივე „ყმების“ წვრილ აზნაურთა ეკონომიური და პოლიტიკური ინტერესების დაცვა

ყოვლად შეუძლებელი იყო. აფრიდონიც ამიტომ განწირული იყო ამიერიდან წვრილაზნაურთა (და თავისუფალ მიწისმოქმედთა) ტერესები მსხვერპლად შეეწირა დიდგვარიანთა ინტერესებს.

3. ეკლესიის შეუვალობის აღდგენა. უეჭველია ეკლესიაც დიდი მოწინააღმდეგე უნდა ყოფილიყო დაჭირავებული ჯარის სისტემისა. ამაში ის თავისი საგადასახადო შეუვალობის დარღვევის მთავარ მიზეზს ხედავდა. ამ შეუვალობის მინიჭებით დამოუკიდებელი პოლიტიკის კეთების მთავარი საძირკველი (ეკონომიური ბაზისი) საგრძნობლად ირყეოდა და უაღრესად ფეოდალური საქმე კეთდებოდა, ამიტომაც ასე გულმხურვალედ უჭერდნენ მხარს ეკლესიას ამ საკითხში დიდგვარიანნი.

თამარის დროსაო: „გააზნაურდეს ქვეყნის მოქმედნი, გადიდებულდეს აზნაურნი და გახელმწიფდეს დიდებულნიო“. ეს ციტატა უეჭველად პოლიტიკურად უნდა იქმნას გაგებელი. ამას მოწმობს გაქელმწიფდეს დიდებულნიო.

თუ ეს ასეა ქვეყნის მოქმედთა გააზნაურება მხოლოდ იმას ნიშნავს, რომ ისინი მეფის ხელის მიწვდომისაგან გაათავისუფლდნენ... ხოლო შექმნილ პირობებში ეს ნიშნავდა იმას, რომა ამიერიდან ისინი უფრო სწრაფად ჩაუცვივიან ხელთ დიდგვარიან მემამულეებს, რომელთა ხელში გადავიდა კარგა ხანია ქვეყნის საწარმოო საშუალებანი.

ამიერიდან დიდგვარიანი მოხელე გარდაიქმნება რა მემამულე ფეოდალად, სრულიად ადვილად და ბუნებრივად გარდააქცევს „გააზნაურებულს“ (resp. მეფის ხელისუფლების მიწვდომისაგან დაზღვეულ) ქვეყნის მოქმედს მიწაზედ მიმაგრებულ ყმად, ე. ი. გაათანასწორებს გლეხთან (ჯერ ეკონომიურად, შემდეგ კი უფლებბრივადაც).

ხელისუფალთა დანიშვნის ახალი წესი, (ერთნებაობა-თანადგომა), ათაბაგი (ჰყონდიდლის დამცრობა), დარბაზი, ვაზირები (უწინ ერთი იყო) ყველა ამის შესაფერი საგარეო პოლიტიკა.

აქამდის ერთადერთ ვაზირს ჰყონდიდელს გარდა სასულიერო ხელისა, არავითარი მამული არ ეძლეოდა. სწო-

რედ ამიტომაც იყო, რომ დავითმა ეს ვაზირთა კყონდიღელს
(ბერს) მისცა. ეს იყო ბიუროკრატიზმის სიმბოლო (შეადარე ნიჟამ-
ულ მულკის მოძღვრება სახელმწიფოს შესახებ (Бартольд, «Новый
Восток»). ათაბაგი პირველყოვლისა დიდი მამულის (საკარგავი მა-
მულის) მქონე მოხელე იყო. „ათაბაგის სახლი“ დიდი ცილობის საგანთ
შეიქმნა XIII ს-ში $\left(\frac{6}{5} \text{ ფ. } 4-28\right)$.

II. ვეფხისტყაოსანი როგორც სანსკრიტო წყარო

რუსთაველის ენის ხალხურობა ერთი იმ ნიშანთაგანია, ბატონ-ყმობის ხანის შემოსვლას რომ მოწმობდა (ეს ნიშანი, დამახასიათებელია, უკვე XI საუკუნეში შესამჩნევი ხდება. აკ. შანიძე...). ეს იმას ნიშნავს, რომ ქართველი ხალხის კულტურულ, ამ სიტყვის ფართო გაგებით, ცხოვრებაში ძლიერად შემოიჭრა ახალი ელემენტი... საწარმოო ძალთა განვითარება, შრომის საზოგადოებრივი დაყოფის გაღრმავება, ქალაქების გამრავლება და ამის გავლენა საზოგადოების ცხოვრებაზე, უცხოეთთან კულტურული ურთიერთობის გაძლიერება, „აღმოსავლური“ კულტურის ზიარება (ეს იყო სწორედ „გადატრიალების“ მოწმობა. ეს იყო ქრისტიანულ-კლერიკალური კულტურის ბატონობის მარცხი, ეს იყო ახლის გამარჯვება). ბუნებრივია ამ გადატრიალებას თავისი ენა სჭიროდა და მოჰქონდა კიდევაც თავისი ენა. ეს ენა იყო ენა საერო, ენა რაინდებისა, ენა მოსაკარგავე მსახურეულ აზნაურთა, ფართო მასების ენა, არა გლეხური ენა და არც ძველი ეკლესიური და უკვე ძნელად გასაგები ენა, არამედ ენა აღმავალი საზოგადოებრივი ფენებისა...

„ვეფხისტყაოსნის კულტურა“ მხოლოდ ქართულ ფეოდალურ ზნეობათა კოდექსი როდია. ვეფხისტყაოსნის კულტურა არანაკლებ გულისხმობს თვით ენას, ამ ქმნილებაში რომ არის მოცემული... „ქართველი“ ფეოდალი მოვალე იყო სცოდნოდა არა მარტო საზოგადოებისათვის სავალდებულო ზნეობანი, ის მოვალე იყო სცოდნოდა ვეფხისტყაოსნის ენა. ფეოდალს შეეძლო არ სცოდნოდა ამა თუ იმ საღმრთო წერილის ენა (მაგალითად, ბერძნული ენა ლაზიკაში) და მაინც სრულფასოვანი ქრისტიანი ყოფილიყო (მერჩულეს „ქართლი“), მაგრამ ფეოდალს იმისათვის, რომ მას ქართულ კულტურულ ფეოდალურ საზოგადოებაში ფეხი სდგმოდა და მის ცხოვრებაში აქტიური მონაწილეობა მიეღო, აუცილებლად სჭირდებოდა ვეფხისტყაოსნის ენა სცოდნოდა...

ვეფხისტყაოსნის კულტურა, ამდენად, ქართული ეროვნული მოვლენაა, მაშინ როცა სახარება საერთაშორისო მოვლენაა! $\left(\frac{4}{23} \text{ ფ. } 56\right)$.

ვეფხისტყაოსანი რომ თარგმანი ყოფილიყო ანუ ქართველ საზოგადოებას რომ ვეფხისტყაოსანი უცხოურად ან უცხოური პროზაული თარგმანის გალექსვად და არა ორიგინალურ ქართულ ნაწარმოებად წარმოედგინა, ქართულ ეკლესიას რა უნდა ჰქონოდა მისი საწინააღმდეგო?

რატომ არ ამხედრდა ეკლესია ვისრამიანის წინააღმდეგ? განა ეს უკანასკნელი ნაკლებად „წარმართულ“-მაჰმადიანურია; ვიდრე ვეფხისტყაოსანი?.. და განა მარტო ვისრამიანი?...
ამხედრდა იმიტომ, რომ ქართულმა ფეოდალურმა საზოგადოებამ ვეფხისტყაოსანი საკუთარი ცხოვრების სარკედ იცნო და თავის ცხოვრების სახელმძღვანელოდ გაიხადა; ამხედრდა ეკლესია იმიტომ, რომ ვეფხისტყაოსანმა მას გავლენისაგან გამოსტაცა ფეოდალური საზოგადოება, ხოლო ეს მან იმიტ შეძლო, რომ ის იყო ორიგინალური ქართული ნაწარმოები, ქართული ცხოვრების გამომსახველი იდეალი, ფეოდალური საზოგადოების „სახარება“ უფრო, ვიდრე ქრისტიანული ოთხთავი...

ასეთ ვითარებაში რა ფასი ჰქონდა დეკლარაციას „ჰამბავი სპარსულის ქართულად ნათარგმანების“ შესახებ?...

ქართულ ფეოდალურ საზოგადოებას ერთი სწამდა და ერთს ჰხედავდა: რომ ვეფხისტყაოსანი ეს ქართველთა ცხოვრებაა, მისი იდეალური გამოხატულებაა... $\left(\frac{4}{23} \text{ ფ. } 40\right)$.

1. სოციალური ბრძინები ვეფხისტყაოსანში

„მონა“, „ყმა“, „გაზრდილი“, „ხასი“.
შოთა, 812².

ავთანდილი წავიდა:

„რა ილოცა, ცხენსა შეჭდა მალვით კარნი გაიარა.
შერმადინიც დააბრუნა, საბრალომან ცრემლნი ღვარა!

1 აქ თარიღად უზის 1960 წ. 23 მარტი.

2 აქ და ყველგან ნ. ბერძენიშვილი სარგებლობს ვეფხისტყაოსნის თბილისის სახ. უნივერსიტეტის 1938 წლის გამოცემით. მითითებულია სტროფის ნომერი.

მონა ტირს და მკერდსა იცემს სისხლმან მისმან კლდენი ღარნა:
პატრონისა ვერა მკერეტმან ყმამან რამცა გაიხარნა“.

მონა შერმანდინისა და ავთანდილის ურთიერთობას შოთა, ყოველ ეჭვს გარეშეა, პატრონისა და ყმის ურთიერთობას უწოდებს. ამისდამიუხედავად, შოთა აქვე გახაზავს, რომ შერმანდინი მონაა, დამახასიათებელია, რომ შოთა მონა შერმანდინისა და ავთანდილის ურთიერთსიყვარულს პატრონყმობის (პატრონისა და ყმის) ურთიერთსიყვარულით აღნიშნავს, ე. ი. სიყვარული იყო პატრონისა და ყმას შორის და არა უფალსა და მონას შორის. ასეთი გამოთქმა უფალმონის სიყვარული — ჩანს არ შემუშავებულა და სიყვარული მათ შორის იმდენად ჩნდებოდა, რამდენადაც მონა ყმას ემსგავსებოდა (რჩეული მონა, მხნე მონა, მონასპა), ხოლო უფალი პატრონს. 817—819.

როსტევეანის სასახლეში მონებო.
სოგრათი როსტევეანისაგან გამოვიდა და ავთანდილს ეძებდა
„მართ გაპარვასა უთხოვდეს მონანი ცრემლთა მდინანი“.

შეეჭვებულმან როსტევეან

„უში ქმნა და აიხენა, უბრძანებდა მონას: „მოდი,

მოვიდეს ან აწ მიაპბოს. შემოვიდეს იგი ფლიდი“.

(ე. ი. სოგრათი).

827—828.

ავთანდილის გაპარვის გამო როსტევეანმა დიდი გლოვა შექმნა.
ყველა თავპირს იგლეჯდა...

„მოვიდა მონა შერმანდინ, მოშიშრად, სირცხვილიანად:

ანდერძი ჰკადრა, ატირდა, სიცოცხლე უჩნდა ზიანად,

მოახსენა: „საწოლს ვპოვე ესე მისგან დანაწერი;

დგეს მონანი ნატირებნი, დაეგლიჯი თმა და წვერი

იგი მარტო გაპარულა, ყმა არ ახლავს, არცა ბერი

მე თუ მოჰკლავთ მემართლებით, სიცოცხლე მჭირს შეუფერი!“.

ავთანდილის მონებთა საწოლნის მსახურნი.
983,

ავთანდილი ფრიდონის ქვეყანაში მოვიდა. ფრიდონი ნადირობდა, ის გორაზე იდგა და „ორმოცი კაცი“ ახლდა „ღირსნი მისთანა სროლისა“. ლაშქარი კი ყოლბით ნადირს მორეკავდა. ავთანდილმა ორბი მოკლა. ყოლბი მოიშალა და ავთანდილს შემოეხვია...

„ფრიდონ მონა გამოგზავნა: „წა ნახეო ისი სპანი,
რა ქმნეს, ალყა რად მოშალეს, სად წადიან ვითა ბრმანი?“
მონა ფიცხლად მოეგება, ნახა სარო, მორჩი ტანი,
დადგა, თვალნი გაურეტდეს, დაავიწყდეს სიტყვის თქმანი“.

ავთანდილი მიხვდა რომ ის მონა ფრიდონისაგანაა და უთხრა:
„წა ჰკადრე შენსა პატრონსა ეს ჩემი დავედრებული“... (984).

„მონა წავიდა ფრიდონის თხოვრებად ამბისა მისისად“ მივიდა და
ფრიდონს მოახსენა ავთანდილის ქება: ავთანდილი და ფრიდონ შეი-
ყარნენ, ფრიდონ შეცქეროდა ავთანდილის მოხდენილობას და ხე-
დავდა რომ „მას ჰმეტობდა, რათა ქება მონისაგან „მო ე ს მი ნ ა“
(987).

ფრიდონ მეფე „პატრონი ა“ თავისი „მონის ა“, სპანი და
ლაშქარნი იდენტური ცნებაა, არა ჩანს რომ ეს
ფრიდონის მონა იმ ორმოც კაცთაგან იყოს, მეფესთან რომ
გორაზე იდგნენ „ღირსნი მისთანა სროლასა“. უფრო საფიქრებელია,
რომ ეს მონა და შეიძლება სხვა მონებიც მეფეს მსახურებენ ნადი-
რობისას, ისევე როგორც, მაგალითად, როსტევეანს: იარაღს მიაწო-
დებენ და სხვა. ან ხომ არ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ის ორმოცი კაცი
სულ მონებია, ოღონდ „უმხნესი სხვათა მხნეთასა“?
994.

ავთანდილი მოუყვა ფრიდონს, თუ როგორ ნახეს პირველად
ტარიელი. როგორ აწვიეს და არ მოვიდა. როგორ იწყინა როსტე-
ვეანმა და

„მეფემან სპანი შეპყრობად შეუზახნა და წყრებოდა;
მან უჭირველად დახოცნა, ომი არ მოსჭირდებოდა?
ზოგთა მკარ-თეძო დაძლეწა და ზოგთა სული ჰხდებოდა“;

ეს სპანი რომ სწორედ იგივე „მონები“ იყვნენ, როსტევეან-
მა რომ ტარიელის შესაპყრობად გაგზავნა... მაინც და მაინც ამ
სპანიში ის მონებიც იგულისხმება (როსტევეანმა ჯერ თორმეტი
მონა გაგზავნა, ხოლო შემდეგ ლაშქარნი შეუზახნა... მაგრამ ხომ
შეიძლება რომ ეს ლაშქარნიც „მონები“ იყვნენ??).

1010.

ავთანდილი ფრიდონთან ერთად ნადირობიდან ქალაქს (მულ-
ლაზანზარს) მივიდა.

„ქალაქს შევიდეს, მუნ დახვდა სრა მოკაზმული სრულითა,
სახელმწიფოთა ყოვლითა გასაგებლითა სრულითა;

„შეჭრფინვიდიან ავთანდილს გულითა სულ-წასულითა“.
1011.

„შევიდეს და დიდი შექმნეს ჯალაბობა, არ ხალვათი.
იქით-აქათ დიდებულნი წარივებით ათჯერ ათი“.

სასახლის მონები: „შინაჟრო დარბაზის ერი“??
1018—1019.

ავთანდილი ფრიდონს ეთხოვება. ის ნესტანის საძებრად მიდის.
ფრიდონი ეუბნება:

„ამას გკადრებ არ ეგების მარტოსაგან წასვლა შენი;

თანა ყმათა წამოგატან, იმსახურენ, იახლენი“.....

და ფრიდონმა

„მოასხნა ოთხნი მონანი მოსანდობელნი გულითა“
და ავთანდილიც გზას გაუდგა: ავთანდილი მარტო ზღვის პირსა
„მივა ოთხითა მონითა“ (1027). აქაც ყმა იდენტური ცნე-
ბაა მონისა. განსხვავება ის შეიძლება იყოს, რომ ყოველი
ყმა არ არის მონა და არც ყოველი მონა არ არის
ყმა. მაგალითად ავთანდილი არის ყმა, მაგრამ არ არის მონა; ასე-
ვე მონა ზანგი არის მონა, მაგრამ არაა ყმა. ვანა ნესტანი ფატ-
მანის მონა გრძნეულს ყმას არ უწოდებს? შერმადინი კი არის
მონა და იგივე არის ყმა, ისევე როგორც როსტევეანის თუ
ფრიდონის მონები „უმხნესი სხვათა მხნეთასა“ ან „რჩეულნი“ ან
„მისანდობელნი გულითა“. მაშასადამე, იმის მიხედვით თუ რასა მ-
სახურს ასრულებს მონა, ის შეიძლება იყოს
ან არ იყოს ყმა.

შთაბეჭდილება თითქო ასეთია: არიან შინაური მონები,
რომელნიც სხვადასხვა საშინაო საქმეს ასრულებენ. ასეთი არიან
კაცებიც, ქალებიც. მეორეს მხრით არიან მონები, რომელთაც სამ-
ხედრო-საქანდარმო სამცველო საქმე ეკისრებათ და, ბოლოს, არიან
„მონები“ — მეფის ლაშქარი. მონათაგან ზოგნი ფრიად დაწინაუ-
რებული არიან, პატრონის თუ უფალის „გაზრდილები“ არიან, მისი
მისანდონი არიან. მონები ყმება და ციწოდებიან. ასე რომ მონა
სრულიად გარკვეული სოციალური კატეგორიაა, მაგრამ ფეოდა-
ლურ ქვეყანაში იგი პატრონ-ყმური იერითაა შეფერილი: თავისი
სამსახურის მიხედვით მონათა ერთი ნაწილი ყმის მოვალეობას,
სამხედრო თუ არა სამხედრო-ადმინისტრაციულ სამსახურს ას-

რულებს და ამდენად ყმა არის. ასე რომ მონა სამსახურით მსახურს უახლოვდება, ყმას უახლოვდება (ყმა ხომ სამხედრო სამსახურის მოვალე თავისუფალი კაცია!).

1029.

ფრიდონმა ავთანდილს უჩვენა ის ადგილი, სადაც „მათ ზ ა ნ გ-თ ა მ ო ნ ა თ ა მ ზ ე მოიყვანეს ნავითა“.

1045.

ავთანდილმა მეკობრეები დახოცა.

„გაუმარჯვა ომი მათი, ვითა სწაღდა მისა გულსა ზოგთა ჰკადრეს ზენაარი: „ნუ დაგვხოცო, შენსა სჯულსა!“ არ დახოცნა, და იმ ო ნ ნ ა დარჩომოდა რაცა წყულუსა. მართლად იტყვის მოციქული: — „შიში შეიქმს სიყვარულსა“.

1074.

ავთანდილი გულანშაროს მოვიდა როგორც დიდი ქარავნის პატრონი ვაჭარი. ვაჭართუხუცესის უსენის ბაღში მივიდა ქარავანი. უსენი სახლში არ იყო. მას ცვლის მისი ცოლი ფატმან ხათუნი, მე-ბაღემ შეატყობინა ქარავნის მოსვლა.

„ფატმან ხათუნს გაიხარნეს. გააგება მონა ათი, მოუკაზმნა ქარვასრანი, დააყენა ბარგი მათი“.

ეს ათი მონა ვაჭართუხუცესის საა, მათი მოვალეობაა შე მოს უ ლ ი ქ ა რ ა ვ ნ ი ს მ ო მ ს ა ხ უ რ ე ო ბ ა : ქარვასრის მოკაზმვა, ბარგის დაყენება...

1097.

ავთანდილი ფატმანის მიწვევით მასთან წავიდა. მაგრამ „ს ხ ვ ა ე მ თ ხ ვ ი ა მ ო ნ ა გ ზ ა ს ა“ და ფატმანის დანაბარები შეატყობინა: „ამას ღამე ნუ მოხვალო“... მ ო ნ ა წ ე რ ი ლ ი ს თ უ ა მ ბ ი ს მ ი მ ტ ა ნ ი .

1099.

ავთანდილი და ფატმანი პაემანზე:

„ერთგან დასხდეს და დიწყეს კოცნა, ლაღობა წყლიანი; შემოდგა კარსა ყმა ვინმე კეკლუცი, ტან-ნაკვეთიანი, შემოვლო ახლოს, შემოპყვა, მ ო ნ ა ხ მ ა ლ - დ ა რ ა კ ი ა ნ ი“...

ეს უკვე მ ო ნ ა - მ ც ვ ე ლ ი ა .

1111.

ავთანდილი ჭაშნაგირის მოსაკლავად მიდის.

მას მისცა მონა დიაცმან წინამძღვრად წაცამც
ნ ე ლ ა დ.

1113.

და მონა წაუძღვა ავთანდილს „მუნ მიჰყავს პირმზე ავთანდილ
მას, მისსა წინამძღომელსა“.

ეს კი მონა წინამძღომელია.

ეს მონა მოწმე იყო ავთანდილის მიერ ჭაშნაგირის მოკვლისა,
ავთანდილი ეუბნება ფატმანს:

...მოკვალ, მან ყმამან დღე ველარ ნახოს მზიანი,

თვით მონა შენი მოწმად მყავს... (1118).

1133—1134.

ფატმანი მოუთხოვრებს ავთანდილს თუ როგორ დაინახა ერთ-
ხელ, რომ ორთა კაცთა ტანად შავთა, რომელთაც „თვით პირიცა
ედგა შავი“ კიდობნით ქალი მოიყვანეს. და მეო: „მოვიხმენ ოთხ-
ნი მონანი, ჩემსა წინაშე მდგომელნი“ და ეუბრ-
ძანეო იმ ქალის ან სყიდვა, ან იმ კაცთა დახოცვა და ქალის წამო-
ყვანა. და განაგრძობს: „ჩემნი ყმანი ზედადაღმა ჩა-
ეპარნეს ვითა ფრენით“ ის შავები დახოცეს და ქალი
წამოვიყვანეთო.

ასე რომ ეს წინაშე მდგომელი მონები იგივე
ყმებია.

ის გარემოება, რომ მონას შესაძლებელი გახდა ყმა სწოდე-
ბოდა, როგორც ეს სრულიად უეჭველად მოწმდება შოთა რუსთა-
ველთან, იმის შედეგია, და იმ ვარაუდის დამადასტურებელია, რომ
მონის საქმე იმ თავში იყო სამსახური, რომ მონა იგივე მსახუ-
რი იყო ან მსახურის ნაცვალსხვაობა, რომ მონა და მსახური ამ
მომენტში ერთი მეორეს ხვდებოდნენ... (სტროფი
1133—1134) და ფეოდალური ურთიერთობის გამარჯვებისას მსა-
ხური, სამხედრო ვალდებულები, დაწინაურდა, შვილი და
ყმა გახდა (ასე რომ XIII ს-ში მისი სისხლი ორჯერ უფრო მე-
ტია, ვიდრე გლეხისა). მონასაც ამავე სამსახურის საფუძველზე ყმა
ეწოდა, თუმცა „მონება“ და „მონა“ ყმობისა და ყმისაგან განსხვა-
ვებული, მაინც შერჩა. (არჩილმა რომ ტაძრეულები (მსახურები)
გაანთავისუფლა, კახეთი უბოძა).

ამავე დროს სამსახური და უპირატესად სამხედრო სამ-
სახური (ლაშქრობა) ფეოდალური საზოგადოების მესამე ფენა-

საც ამ ყმათა კატეგორიაში აერთიანებდა. ყველა ესენი სამსახურის მოვალენი არიან, ყველანი ამდენად ყ მ ე ბ ი არიან (ცალკე სტეპონია; თუ რატომ და როგორ ეწოდა სამსახურის სუბიექტს ყმა, ყმა შეილი. იმიტომ ხომ არა, რომ ყველა ესენი სახლის შ ი ნ ა ნ ი იყენენ?...).

ეხლა რაკი სამსახურის (სალაშქრო სამსახურის) საფუძველზე ამ კატეგორიაში თავისუფალი მდაბიორებიც შემოვიდნენ, მათ ადვილად ეწოდათ ყ მ ა, როგორც სამსახურის მოვალეობის ამსრულებელი ფენის სახელი და რაკი ეს მიწის მოქმედები ამ ფენაში მოყვნენ და მათ ყმა ეწოდათ, სრულიად ბუნებრივად მათ ეს თავისი სახელი (ყ მ ა) იმ მიწის მოქმედთაც (გ ლ ე ხ ე ბ ს) გაუზიარეს, რომელთაც მოლაშქრეობა არ ევალეობოდათ, მაგრამ ფაქტიური მდგომარეობით ამ ყმებისაგან არ განსხვავდებოდნენ...

1144.

ფატმანმა ნესტანი თავისთან დამალა. ერთი ზანგი ვ ა მ ს ა ხ უ რ ე, მე შევიდი, ვნახე მალვით“.

ეს ზანგი მონაა. როგორც ჩანს, ტერმინი ზ ა ნ გ ი მონის შესატყვისობით იხმარებოდა (ზანგ მონათა გავრცელებულობის გამო).

1171.

ფატმანი მოუთხორობს ავთანდილს თუ როგორ გასცა უსენმა მისი საიდუმლო — ნესტანი.

„მე აქა ჩემსა ამოდ ვკვ, მუნამდის არ მიკენესია
შემოდგა კარსა მეფისა მონათა უ ხ უ ც ე ს ი ა,
თანა ჰყუა მონა სამოცი, ვით ხელმწიფეთა წესია,
მოვიდეს; დია გავკვირდი“...

1178.

„მათ მონათა ხელთა მივეც იგი პირი მზისა დარი“.

შესანიშნავია ეს ტერმინი — მონათა უ ხ უ ც ე ს ი. ის იმერეთის მეფის კარზე ჩანს სადღაც და ამდენად რეალური ქართული ინსტიტუტია...

ის უეჭველია გვიანი დროის ქართლის ყ უ ლ ა რ ა დ ა ს ი ს შესატყვისია.

1179.

ნესტანი წაიყვანეს. ქალაქში გავლისას —

„ზედა მოაწყდა მკვრეტენი, გახდა ზათქი და ზარები
ვერ იკირვებდეს სარანგნი, მუნ იყო არ სიწყნარები...“

ეს სტროფები 1171, 1178, 1179 საინტერესოა იმით, რომ მონის ახალი მხარე ჩანს: მეფეს ჰყავს „მონები“ (სარანგნი?); მონებს ჰყავს უხუცესი, რომელსაც მეფის მონათა უხუცესი ეწოდება. სამწუხაროდ, მთლად ნათელი არაა თუ რას მიემართება „ვით ხელმწიფეთა წესია“, იმას რომ სამოცი მონა თავისი უხუცესით ჰყავს ხელმწიფეს, თუ იმას, რომ სამოცი მონით და სათავე-ვეში მონათუხუცესით ქალაქს გასვლა არის ხელმწიფეთა წესი?

აქაო და ნესტანი ხელმწიფური წესით წაიყვანესო...
1198.

ხადუმებმა ნესტანი გამოაპარეს...

„რა ხადუმთა აუსრულეს საქმე მისი საწადელი.
ერთმან ტანსა აიხადა, მისცა მისი ჩასაცმელი, სხვანი კარნი გამონახეს“...

1199.

ნესტანი, ამრიგად გააპარეს და „მონანიცა გარდიხვეწნეს, გაიპარნეს მასვე თანა“.

1240.

ქაჯთა მეფემ ნესტანი ციხეში მოათავსა.

„ციხეს დაუსვამს, ხადუმი, ერთაი უახლებია“...

თითქო ხადუმი ქალია, მოახლე ქალი, მონა, მაგრამ „მცველად კარისად“ უფრო მამაკაცებს შეეფერება (საჭურისებს?)... არ თუ მაინც და მაინც ერთგულებია ეს ხადუმები—მონები. თუ საშუალებას იპოვნიან, გადაიკარგებიან. ან კი რა აკავებთ?... ისინი ხომ იგულისხმება, უთვისტომონი არიან...

ხადუმი მონაა, მაგრამ გარკვეული სახეობის მონა (საჭურისი).

1189.

მელიქ სურხავმა ნესტანი ცალკე უფლისწულის საწოლში დასვა „უბრძანა ცხრათა ხადუმთა დადგომა მცველად კარისად“.

1192.

ნესტანმა:

„ხადუმნი უხმნა, უბრძანა: ისმინეთ მოღით ცნობასა!
მოღორებულხართ, დამცდარხათ თქვენ ჩემსა პატრონობასა,
დამცდარა თქვენი პატრონი ჩემსა თუ ლამის სძლობასა“.

ნესტანმა ხალუმებს ქრთამი შეაძლია...

1196.

მონათა მიჰხვდა სიხარბე მის საჭურჭლისა ძვირისა,
დაპვიწყდა შიში მეფისა, ვითა ერთისა გზირისა,
გამოპარება დაასვენეს მის უებროსა პირისა“...

480.

ტარიელი ასწერს ნესტანს...

„მას მზესა ტანსა ემოსნეს ნარინჯის-ფერნი ჭუბანი,
ზურგით უთქს ჯარი ხაღუშთა დას-დასად, უბან-უბანი“.

1217.

ფატმანი უამბობს ავთანდილს ერთ საღამოს ვხედავ ხანაგ-
შო:

„მოვიდა სითმე ღარიბი, მონა მოყვესითა სამითა,
მონა, მონურად მოსილი, სხვანი მგზავრულად ხამითა“.

იყიდეს ქალაქში საჭმელი და მიუსხდნენ. თავისთავისი ამბავი ერთმანეთს მოუთხრეს.

მაშასადამე მონა იმოსება მონურად. ეს ცნობა სა-
ყურადღებოა, აქ ნაგულისხმევი მონა, როგორც შემდეგი მოთხრო-
ბიდან ჩანს, ისეთივე მონასპის კაცია, როგორც როსტევეანის თუ სხვა-
თა. ისე გამოდის, რომ ამ მონებს მონური სამოსელი ახა-
სიათებთ. თავთავისი სამოსელი ახასიათებს ამ ღროს ვაჭარს —
ამ სამოსელს ვაჭრული ეწოდება (1257). ასევე საკუთარი სა-
მოსელი აქვთ ვაჭრებს, ამას კიდეც ვაჭრული ეწოდება...

შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მონასპას სამოსელიც „მონური“
აქვს. ალბათ ამით იყო, რომ თამარის ისტორიკოსი გიორგი მეფის
სასახლის კედლებზე დახატულ სპებს არჩევდა მონასპებისაგან...

1219, 1220.

ხანაგაში საუბრისას თანამგზავრებს:

„მონამან უთხრა: „ჰე, ძმანო, განგება რამე ზესია:
ჩემი ამბავი ამბავათ თქვენთაგან უკეთესია“...
„მე ვარო მონა მეფისა მადლისა, ქაჯთა მფლობლისა“.

ჩვენი მეფე გარდაიცვალაო. შვილები მცირენი დარჩნენ და
მეფის და დულარდუხტ ზრდის მათო.

ეს მონა, როგორც მისი შემდეგი მონათხრობიდან ჩანს, მეფის ლაშქარშია, ასე რომ, თუ მას მონურად აცვია, ეს იმას ნიშნავს, რომ იმ მონასპასაც მონურად აცვია. უეჭველია საუბარი შეეხება სამოსელს მშვიდობიან პირობებში, და არა საომარ-საჭურველს, სადაც მეტნაკლებად ერთნაირი უნდა ყოფილიყო ეს საჭურველი...

გამოთქმა: „მე ვარო მონა მეფისა მალლისა ქაჯთა მფლობლისა“ მოწმობს, რომ ეს ლაშქარი — ბევრათასიანი, რომელსაც როშაქ თავადობს, არის მონასპა.

თითოეულ ამ მოლაშქრეს ეწოდება მონა მეფისა, ხოლო ყველას ერთად მონასპა.

1222.

დულარდუხტ ქაჯთა მეფეს და გარდაეცვალა „ზღვათ იქით“: ვაზირები სწუხან, თუ როგორ შეუცხადონ მეფეს... ერთი ამ ვაზირთაგანია როშაქ.

„როშაქ მონაა თავადი მონისა ბევრათასისა“. სრულიად უეჭველია, რომ ბევრათასი მონა ეს მონასპა არის, ხოლო როშაქ მონა ამ სპის უფროსია, თავადია. ისიც უეჭველია, რომ ეს ბევრათასი მონა მეფის კარის ლაშქარია და არა ქვეყნით მოწვეული საპატრონუმო ლაშქარი. ეს მონასპა მუდმივი ჯარია მეფის კარზე, მეფისა და მისი კარის მცველია, მეფეს ახლავს გზაში, მეფეს ახლავს ნადირობაში, თუ ომში.

1224.

როშაქის ხელისანი არიან მონები, როშაქ მონებით უნდა წაყვეს მეფეს, როცა ის დის დასატირებლად წავა. მანამდის კის სამეკობროდ მიდის.

„გვითხრა მისთა ხელისათა: „წავალ, თანა წამომყვით!“ წაგვიტანა მონასი, ყველაკი მისგან რჩევით. დღისით მზისით ვმეკობრობდით, ღამეთაცა ვიყვნით თევით. ღია ვლწუთ ქარავანი ლარი ჩვენსკენ გარდმოვდევით.“

შიგა და შიგ ეს მონასპა მეკობრეობს, ქარავანს ლეწავს... უეჭველია როშაქი უცხო ქვეყანას, უცხო ქარავნებს ძარცვავს ან შეიძლება, ქაჯთა სამეფო ეს მეკობრეების სამფლობელოა (ალამუტის მსგავსი...) და არა რომელიმე გულანშარო, არაბეთი, ინდოეთი თუ მულაზანზარი. ესენი „მშვიდობიანი“ ფეოდალური ქვეყნებია...

როშაქმა და მისმა თანამეკობრეებმა („მონებმა“), ველმანეს ტანი ნახეს. ნესტანმა მათთვის თვალის ასახვევად უთხრა:

„გულანშაროთ მოციქული ქაჯეთს მივალ
მერიდენით“ (1227).

მეკობრეები გარს შემოადგნენ ნესტანს და იხილეს:

„არ მონა იყო, ტყუოდა, ჩვენ ესე შევიგენითა“ (1229).

ცხადია, მოციქულობა, როგორც წესი, „მონას“ ევალება და ეს მოციქულობა არა მარტო ორ პირს შორის, არამედ ორ სახელმწიფოს შორის. რა თქმა უნდა ამ „მონაში“ იგულისხმება ნდობით და ცოდნით აღტურვილი პირი და არა უბრალო მეწიგნე...
1235.

როშაქმა და მისმა მეკობრეებმა (მონებმა) იმეკობრეს, ერთი ამ მონათაგანი სთხოვს უფროსს:

„მე როშაქს ვჰკადრე „გამიშვი კვლა ადრე თქვენი მხლებელი:
აწ გულანშაროს ქალაქსა ვარ საქმის რასმე მდებელი“.
მან გამომიშვა, აქ სადმე ლარი მიც წასაღებელი,
თანა წავიტან წაცავალ მე მათი ზედა-მსწრებელი“.

ესაა როშაქის ერთი რჩეული მონათაგანი. მას სხვა ქვეყანაში, გულანშაროს, სავაჭრო ქალაქში რაღაც საქმე აქვს. ჩანს ასეთი საქმე მონებისათვის უჩვეულო არაა. თურმე ამ მონას გულანშაროში ლარი (ძვირფასი განძეულობა, აბრეშუმეუელი, განძეული, ძვირფასი ქსოვილი) ჰქონია, რომელიც მას სურს წაიღოს ქაჯეთს, ერთი სიტყვით, ამ მონას საქმიანი ურთიერთობა აქვს გულანშაროში. შეიძლება ნამეკობრევი ჰქონდა აქ დადებული გასაცვლელად, გასასყიდად?? მოკლედ ეს მონა თავისებურ „მეურნეობას“ ეწევა...

ეს მონა თავისი სურვილით უნებართვოდ ვერ წავა სადმე. მან ამისი ნება უნდა ჰკადროს „თავადს“ (როშაქს).

როშაქ მონაა, თავადი მონისა ბევრ-ათასისა (1222).

ავთანდილი კი იყო „სპასპეტი მალლისა მეფისა როსტევანისა. თავადი სპისა დიდისა მათისა შესაგვანისა“ (1262) ან კიდევ, „ავთანდილ პირმზე სპასპეტი ლაშქრისა ბევრათასისა“.
1236, 1237, 1238, 1268.

როშაქის ის მონა, მონურად მოსილი, გულანშაროს რომ ლარი უდევს, ფატმანმა თავისთან იხპო და ნესტანის შემთხვეულობა გაამეორებინა.

და ფატმანი განაგრძობს:

მე ორნი შავნი მონანი მყვანან სავსენი გრძნობითა,
უჩინოდ წავლენ — წამოვლენ მათითა ხელოვნებითა
მოვახსენ, ქაჯეთს ვავგზავნენ...

ესენია „მონა გრძნეული, შავი მართ ვითა ყორანი“.
1278.

გრძნეული მონა ქაჯეთს მივიდა.

„ციხისა კარნი დახშულნი შევლნა მართ ვითა ღიანი,
შევიდა ზანგი პირ-შავი, თმა-გრძელი ტან-ნაბღიანი;

და უთხრა ნესტანს:

„მე ვარ მონა ფატმანისა, თქვენს წინაშე ნამგზავრები;
ამა წიგნმან გამამართლოს...“ (1279).

მან იგი წიგნი მონამან მისცა თავისა ხელითა (1280), ნესტანმა მონას ამბავი გამოჰკითხა, მონის მონათხრობი ექვეშმარტა და უთხრა:

მემართლების, ყმაო, შენი ნაუბარი... (1284).

ამრიგად ეს ზანგი პირ-შავი, ფატმანის მონა აგრეთვე „ყმაა“, მაგრამ ესაა ნესტანის მხრით ამ მონის განდიდება მადლობის გრძნობით გამოწვეული.

1314.

ავთანდილმა ნესტანის ამბავი შეიტყო. ტარიელისაკენ გაეშურა...

„ყმამან ფრიდონის მონანი უხმნა მასთანა ხლებულნი“...

1315.

და უთხრა:

„მიდით და ფრიდონს უამბეთ ამბავი არ ნაცქათავი
თქვენ მოგცე ლარი ყველაი მე, ჩემი ნალათავი“.

1316.

და ავთანდილი მადლობით ეუბნება ამ მონებს:

„ჩემსა ზედა დიდი არის ვალი, თქვენგან დანადები...
ან წაიღეთ ყველაკაი, მეკობრეთა წანადები
ამის მეტსა ვერას მოგცემ“...

1317.

„სახლი არ მახლავს, არ ძალ მაქვს გაცემა საბოძვარისა.
მისცა მათ სავსე ზომალდი, რიცხვი ტურფათა ღარისა“.

რა თქმა უნდა, ეს „მონები“ რომ ნამდვილი მონები ყოფილხენ, ავთანდილი ასეთ ბოდიშს არ დაიწყებდა. ესენი იყვნენ ფრიდონის მონასპის რჩეული, მხნე მხედრები... ამ მონების „მეურნეობაც“ ჩანს: ნ ა ა ლ ა ფ ე ვ ი, ნ ა რ ბ ე ვ ი და სხვა.

1323.

ავთანდილმა ფრიდონს წიგნი მისწერა. ნესტანის პოვნა შეატყობინა და არ დაივიწყა ფრიდონის მონების შექება.

„ამა მონათა ჩემზე და გარდაუხდელი გულია.
ამოდ მმსახურესს, თქვენიმცა გული ამათთვის სრულია,
ქება რად უნდა მას, ვინცა თქვენთანა ხანდაზმულია?
მსგავსი ყველაი მსგავსსა შობს, ესე ბრძენთაგან
თქმულია“.

ფრიდონმა უნდა იცოდეს მისი მონების მოქმედების შესახებ. ავთანდილი უდასტურებს მათ სანაქებობას და ამას მარტივად ხსნის: ის მონები თქვენთან ხანდაზმული არიანო, და თქვენი სიკარგე მათაც გადასდებიანო. ყოვლად შეუძლებელია, რა თქმა უნდა, მეფის მონებთან მსგავსებაზე ჩამოეგდო სიტყვა ავთანდილს ანუ ეს სიბრძნე ეთქვა აქ, თუ ეს მონები ის მხნე მხედრები, ყმები, მოლაშქრენი არ ყოფილიყვნენ და უბირი მონები ყოფილიყვნენ...

1326.

ავთანდილი გულანშაროდან მიდის
„ფატმან, უსენ და მონანი ტირან ცრემლითა ცხელითა“.

ესენი ფატმან-უსენის მონებია, მათი სახლის მსახურები.
1462.

ტარიელ, ნესტან, ავთანდილ, ფრიდონ, ფრიდონის სასახლეში მივიდნენ მულლაზანზარს.

„გარდახდეს ფრიდონისასა სრა ნახეს მოსაწონები,
გამოეგება მრავალი თქროს სარტყლითა მონები.“

ესენია სასახლის მონები, აი ისინი: „მონები ტურფად მოსილნი წესითა იყვნეს რულითა“ (1010).

ეს უნდა იყვნენ „შინაური დარბაზის ერი“.... განა ესენიც მონურად მოსილნი იყვნენ???

1476.

ავთანდილსა და ტარიელს ლაპარაკი აქვთ იმაზე, რომ ტარიელს სურს ავთანდილს წაყვეს არაბეთს და ძმური სამსახური გაუწიოს: როსტევანს შეარიგოს და თინათინზე აქორწინოს.

ავთანდილი შეუთვლის ტარიელს ფრიდონის პირით:

„ვარ მუცლითგანვე დედისა თქვენდა სამონოლო“
 „ლო“. ავთანდილი აქ ცნება მონას მისი თავდაპირველი მნიშვნე-
 ლობით ხმარობს. და ასეთი შინაარსის ავანეს ცნება
 სავსებით არასოდეს არ დაცლილა.

1481.

ტარიელი შეუთვლის ავთანდილს

„მე შენისა გაზრდილისა უნახავად არ დავდგები.

ვექვ, მრავალი დამეზოცოს მონა მისგან საყვარლები.

ვითხოვ ხოლე შენდობასა, ეგეთილა მოვბრუნდები“.

მაშ ის მონები როსტევეანის საყვარლები ყოფილან. გარდა ამისა ტარიელი ამ საყვარლებ მონებში როსტევეანის იმ ლაშქართაც გულისხმობს, მეფემ რომ შეუზახნა მას. ასე რომ როსტევეანს ნადირობისას თან ახლავს მხოლოდ მონები, მონასპა, ისევე როგორც ფრიდონსაც... ის თორმეტი მონა ამ ლაშქრიდან გამოორჩეულნი არიან. „სხვათა უმხნესი მხნეთასა“, ისევე როგორც რომაქის „რჩეული“ ასი მონა...

ისე გამოდის: მეფეს თან ახლავს ლაშქარი. ეს ლაშქარი შეიძლება მხოლოდ მონათაგან შედგებოდეს. ეს იქნება მონასპა. მაგრამ ლაშქარი შეიძლება აგრეთვე წვევით იყოს, ე. ი. ქვეყნის ლაშქარი იყოს, ფეოდალური ჯარი. მათთან არიან ჭაბუკები, მოყმები, დიდებულები... ასეთი წვევა ომის შემთხვევებშია ხოლმე, აი როგორც ომი ხატაეთთან. თუ არა სანიაღვრო ლაშქარი, ნადირობა-რბევისათვის მეფეს მონასპა ახლავს...

ამავე დროს მეფეს ახლავს მოყმე ჭაბუკნი, მისი გაზრდილები, მისანდონი, და დიდებულები...

1485.

ავთანდილი ეუბნება ტარიელს:

„ვით მოიხმაროს მონამან პატრონსა ზედა ხმალია“.
 აქ ავთანდილი მონაში თავის თავს გულისხმობს. ამრიგად „მონა“ აქ ფართო ცნებაა, მასში ისეთი ყმაც კი იგულისხმება, როგორც ავთანდილია როსტევეანის მიმართ.

და ეს იმიტომ, რომ „ასრე ხამს რიდი მეფეთა ყმათაგან მოკრძალულობა“ (1483).

მონა აქ გარკვეული აქცენტით არის ნახმარი — მორჩილები აქცენტით და ეს სრულიადაც იმას არ ნიშნავს, რომ ყმა და

მონა ამ დროს იდენტური ცნებებია. ეს მხოლოდ იმას ნიშნავს რომ ეს ცნებები გარკვეულ მომენტში ერთი მეორეს ხვდებიან. ტარიელიც კი ყმა იყო ფარსადანის, ისიც მორჩილი იყო, მაგრამ არა მონურად მორჩილი არამედ ყმურად, პირობითად... ის აჯანყების უფლებასაც კი იტოვებდა... და ასე იყო ყველა ყმა: მას უფლებაც ჰქონდა და მოვალეობაც, მაშინ როცა მონას, ივულისხმება, მხოლოდ მოვალეობა აქვს...

1505.

ტარიელი მოაგონებს როსტევანს იმ პირველ შეხვედრას

„მაშინ თქვენ ჩემი გეწყინა ნახვა მიწისა შენისა, ცდა შეპყრობისა ავი ჰქმენ, შემოტევება ცხენისა; მე შენთა სპათა ვაჩვენე ნიშანი რამე წყენისა დავხოცე მონა მრავალი, მსახური სრისა თქვენისა“.

როსტევანის ის მოწიბები, ნადირობაში რომ ახლდნენ მას, ყოფილან „მსახური სრისა“, ე. ი. დარბაზის ერთი ეს სპანი თუ სულ არა, ნაწილით მაინც იგივე „მონებია“.

1527.

ტარიელი სთხოვს როსტევანს, რომ მეფემ თავისი ქალი თინათინი ავთანდილს შერთოს. როსტევანი თანხმობას აცხადებს და ტარიელს ეუბნება:

„თუ შეგერთო ერთი მონა თქვენთვის არცა მაშინ მშურდა“... ე. ი. თქვენ რომ თინათინისათვის ერთი ვინმე „მონა“ შემოგეძლია, მაშინაც კი არ დავიშურებდიო.

ეს ტერმინი „მონა“ აქ როსტევანს მისი პირდაპირი მნიშვნელობით აქვს ნახმარი და არა ყმის ანუ ვასალის მნიშვნელობით, როგორც ეს სოსელიას თეორიით არის სავარაუდებელი: ამ თეორიას აქ აბსურდამდე მივყავართ. თუ „მონა“ შოთასთან იგივე ყმაა, იგივე ვასალია, ავთანდილი ხომ ყმაა როსტევანის და რაღა გამოდის? როსტევანი ეუბნება ტარიელს: თუ შეგერთო ერთი ყმა (ვასალი) თქვენთვის არც მაშინ მშურდა...

ასე რომ სხვა გამოსავალი არაა: როსტევანის პირში ტერმინი მონა ამ შემთხვევაში არის სოციალურად უდაბლეს საფეხურზე მდგომი პირი.

ამრიგად, აქ ჩვენ გვაქვს მონა გაშიშვლებული შინაარსით, სადაც „ყმა“—ვასალი, გამორიცხულია.

1530.

აქვე ავთანდილი როსტევანის ყმა დ იწოდება:
„მეფე ადგა, გაეგება; ყმა გარდახდა, რა მივიდა...“

1527.

ტარიელი შუამდგომლობს, რომ როსტევანმა ნება დართოს ავ-
თანდილისა და თინათინის ცოლქმრობაზე, რომელთაც ერთი მეორე
უყვართ...

როსტევანი უპასუხებს, რომ ის თანახმაა და ურთავს:

„თუ შეგ ერთო ერთი მონა, თქვენთვის არცა მაშინ მშურ-
და“. ე. ი. შენ ტარიელს, იმოდენა პატივსა გცემ, რომ ჩემი თინათი-
ნისათვის რომ მონა ვინმე გამოგერჩია, მე ამასაც დავიჯერებდიო.

აქ მონა სოციალურად უდაბლესი პირის შინაარსით არის
ნახმარი და არა ვთქვათ, მონასპის ან ყმის შინაარსით. მაგრამ როს-
ტევანი ზომ შერმა დინს, ისევე როგორც თავის მხნე მეომრებს,
მონებს უწოდებს და ასეთებად იწოდებიან ისინი. ასე რომ შე-
უძლებელია როსტევანს და საერთოდ ამ დროის საზოგადოებას ამ
ერთ ცნებაში „მონა“ ორი ერთი მეორის გამომრიცხავი შინაარსი
ჰქონოდათ ნაგულისხმევი. შერმადინი და ყველა სხვა გარკვეული
მხრით მონები იყვნენ, თუნდაც ფაქტიურად ათაბაგები ყოფილიყ-
ვნენ...

1649—1650.

ტარიელი ასმათს ინდოეთის ერთ სამეფოს აძლევს.

„ზედა დავსვამ, შენი იყოს, გვესახურებდი ტუბილი ტუბილსა,
„ვინცა გწადდეს ქმრად შეირთე, სამეფოსა ეპატრონე;
„მუნიღალმა გვესახურებდი, თავი შენი და გვამონე!“
ასმათ ფერკნი გარდუკონა; „შენგან არის ჩემი ღონე,
მონობისა უკეთესი რამც ვიშოვნე, რამც ვიქონე“.

და არც ფიქრობს გაეყაროს თავის გაზრდილს (ე. ი. ნეს-
ტანს) მაგრამ ბოლოს თანხმდება...

„მოიყვანეს კარგი მოყმე, გონიერი, არ ხელია:
ასმათ მისცეს, მიუძღვების, დაუჭირა სახელია,
იგი კაცი გაადიდეს, აქვს მეფობის სახელია“.

1523.

ტარიელმა როსტევანის წინაშე მორჩილების ნიშნად „ამოიღო
ხელ-მანდილი. მონასკვა ზედან ყელსა, ადგა,
მუხლნი მიუყარნა, იაჯების ვითა მზრდელსა“.

სრული მორჩილების სიმბოლური ნიშანი, მონობის
შანი აქვს (257) „საბელი ყელისა“.
აქვე (422) „მით გვაბია ყელსა წნელი“.
803—806.

ავთანდილის ანდერძიდან: (როსტევანს)
„მაქვს საქონელი ურიცხვი, ვერვისგან ანაწონები,
მიეც გლახაკთა საკუთრულე, ათავისუფლე მონები.
შენ დაამდიდრე ყოველი, თბოლი, არასქონები“...

806.

„გვედრებ, მეფეო, შერმადინს, მონასა ჩემსა რჩეულსა,
ნაკად აქვს კირი სამისოდ ამ წელიწადსა წლევულსა, —
ნუგეშინის-ეც წყალობით ჩემგან წყალობა ჩვეულსა“.

ეს ორი მაგალითი განსაკუთრებით საყურადღებოა. უეჭველია, რომ § 803-ში იგულისხმებიან ის მონები, რომელთა გათავისუფლება მადლად ჩაეთვლება ავთანდილის სულს. აქ ამრიგად აშკარად ხაზგასმულია ის ნიშანი, რომელიც მონას ახასიათებს სხვებისაგან განსხვავებით. მონა შეიძლება გლახაკიც იყოს და ქონებრივად შეძლებულიც, მაგრამ ორივე შემთხვევაში მას აკლია ის, რაც მთავარი — ათავისუფლება. ამ მონაში არ შეიძლება იგულისხმებოდეს სხვა სოციალური წრე თუ არა მონა, მაგალითად მდაბიორი ან გლეხი (თუ უკანასკნელი მონებიდან არაა, ე. ი. თუ მონის ნიშნებს არ ატარებს); მდაბიორის და გლეხის გათავისუფლება არც შეიძლებოდა: ისინი ნახევრად თავისუფალნი იყვნენ. გათავისუფლება შეიძლებოდა მხოლოდ მონის, რომელიც სოფლად გლახად, ნახევარ თავისუფალ კაცად იქცეოდა, ხოლო ქალაქში გლახაკად ან თუ მოახერხებდა ხელოსნად...

აქვე მესამე ტაეპში (806) იგივე ავთანდილ შერმანდინს უწოდებს „მონას რჩეულს“. სრულიად დაუშვებელია, რომ ავთანდილი ამ ცნებას მონა იმავე შინაარსით არ ხმარობდეს, რაც ამის ტაეპში („ათავისუფლე მონები“). განსხვავება აქ მხოლოდ იმაშია, რომ შერმანდინი მონა რჩეულია, ავთანდილის გაზრდილია (787) და ავთანდილის „წყალობა ჩვეულია“. ასე რომ ფაქტურად ის ყმის მდგომარეობაშია და კიდევ მეტი: ავთანდილი და შერმანდინ არიან „უმოყვარესი ყოველთა პატრონყმათასა“, ავთანდილი თავს ყმად გრძნობს (თუ ყველა იმ შემთხვევაში პატრონში მეფე არ იგულისხმება, ხოლო ყმაში ქვეშევრდომი, მაშინ ხომ საამისოდ განსხვავებული ტერმინები, ისე

787.

ავთანდილი მიიპარება. შერმადინს ეუბნება:

„აწ ანდერძსა ჩემსა მოცემ, როსტანს წინა დაწერილსა,
შენ შეგვედრებ, დაგიპროს, ვითა გმართებს ჩემსა ზრდილსა;
მოვეკდე თავსა ნუ მოიკლავ, სატანისგან ნუ იქმ ქმნილსა,
ამას ზედა იტირებდი, დაიდებდი თვალთა მილსა“.

785.

ავთანდილი შერმადინს თავის მაგივრად სტოვებს.

„რა მოგშორდე, მახსენებდი, სიყვარული ჩემი გქონდეს;
არ ვეშვივი მტერთა ჩემთა, თავი მონად მომიმონდეს“.

შენ რომ დაგტოვებ იმის შიში არა მაქვს, რომ ჩემ საქმეს
მტრის ხელისად გახდიო.

774.

ავთანდილი გაპარვას აპირებს, შერმადინს გაუმხელს და თავის
მაგივრად საპატრონოზე სტოვებს.

779.

„აწ ანდერძსა ჩემსა მოცემ, როსტანს წინა დაწერილსა;
სიკეთე და უკლებლობა შენი ერთობ გააცხადე;
სახლი ჩემი შეინახე, სპათა ჩემთა ეთავადე
სამსახური აქანამდის, კვლა გავლენა გააკვლადე“.

780.

„მტერთა ჩემთა ენაპირე, ძალი ნურა მოგაკლდების
ერთგულთათვის კარგი ნუ გშურს, ორგულიმცა შენი კვლების.
შემოვიქცე, შენი ჩემგან ვალი კარგად გარდიხდების;
პატრონისა სამსახური არასოდეს არ წახდების“.

შერმადინი კი ევედრება თან წამიტანეო...

„ვის ასმია პატრონისა ჰირსა შიგან ყმისა რიდი?“

სრულიად გარკვევით ავთანდილი შერმადინის მიმართ თავს პატრონად რაცხს, ასევე შერმადინი ავთანდილს — პატრონად, ხოლო თავის თავს ყმას უწოდებს.

641.

თავდაპირველად ყმობაში (ყრმობაში) „მამისადმი“ მორჩილების მომენტი იყო ხაზგასმული, ხოლო „მამაუფლობა“ მა-

მობრივ მფარველობას ნიშნავდა „შვილისადმი“. შვილი, იგი იფუ-
 ლისხმება, მამის მორჩილია იმდენად, რამდენადაც მფარველია,
 მფარველია, ესაა ხანა მამაუფლებისა და შვილები-
 ს...
 22

გვიან მამაუფალს „პატრონი“ სცვლის, ხოლო შვილს „ყმა“.
 უფალმონობა კი ისევ რჩება და მისი ევოლუციის გზით ახალ ურთი-
 ერთობაში გადასვლა არ ხდება და ეს იმიტომ, რომ უფალმო-
 ნობა არ იყო სამიწო დამოკიდებულება მი-
 წის მფლობელთა და მიწის მწარმოებელს შორის. მონა
 მსახურია (მ-სახ-ური), შინაურია (შინა-ური) და არა მიწის მოქმედი
 მონა შემადნე, მენიჩბე, მეთუნე, მეხაზლე, მეისრე და სხვა ხელო-
 ბის შეიძლება იყოს, მიწის მოქმედა გლეხია, სულერთია რა წარ-
 მოშობის არ უნდა იყოს. მიწაზე დასმული მონაც კი გლეხდება,
 ე. ი. მასა და მის უფალს შორის ახალი ურთიერთობა მყარდება,
 უფალმონობისაგან განსხვავებული ურთიერთობა. უფალი და
 მონა, უფალი და შვილი თუ მამა და შვილი მო-
 ნათმფლობელობის ხანის კატეგორიებია. საიდანაა „გლეხი“ — ეს
 ცალკე საკითხია, მაგრამ ის კი სწორეა თითქო, რომ გლეხი იმთა-
 ვიდან მიწის კაცია, მებეგრეა. გლეხი არაა მოლაშქრე
 მდაბიორი, გლეხი მდაბიორი მებეგრეა. მოლაშ-
 ქრენი შვილებია. მებეგრენი გლეხებია. მაგრამ
 გლეხები მხოლოდ დამორჩილებული დაპყრობილი თემები როდია.
 გლეხად მონებიც დაისმებოდნენ.

641.

„ფრიდონ საჯლომნი დამიდგნა ადგილსა საპატრონოსა,
 მითხრა თუ...
 ხარ დიდი მეფე ინდოთა, რა ვით ვინ მოგაწონოსა!
 ვინ არის კაცი, რომელმან თავი არ დაგამონოსა?!“

„დაგამონოს“ აქ, და სხვა შემთხვევებშიაც, კატეგორიული
 მორჩილების აქცენტით არის ნახმარი და არა ვთქვათ „ყმობის“
 აქცენტით (ყმობაც ხომ მორჩილების სახეობაა); ასე რომ „მონება-
 ში“ არა მარტო ზოგადი „მორჩილება“ იგულისხმება ამ დროს, არა-
 მედ სხვა მორჩილებისაგან — მაგალითად: „ყმობისაგან“, „შვილო-
 ბისაგან“, „გაზრდილისაგან“, მოკიდულისაგან“, „მიმდგომისაგან“,
 „გამგონესაგან“, „მომსმინოსაგან“ და სხვა — განსხვავებული კა-
 ტეგორიული მორჩილება, უკიდურესი მორჩილე-
 ბა, ყოველგვარ პირობითობისაგან გამორი-

ცხელი მორჩილება (ტყვეობა „დაგრჩი“, ყელსაბელმობ-
მული, ნასყიდობა, ნასისხლობა).

79—80, 81—82.

ავთანდილი თავისი სანაპიროდან თავისი სამეფოდან ხელმწი-
ფე-პატრონ როსტევეანისაკენ წავიდა „შერმადინ მახარო-
ბელი წავა მოსვლისა მათისა“. შერმადინი ჯერ
როსტევეანს ეახლება და „მოციქულობა თვით მოახსენა ყოველი“,
შემდეგ თინათინს ეახლა და ავთანდილის მოსვლა შეატყობინა.
თინათინმა შერმადინ მახარობელს „საბოძვარი უბოძა მი-
სი ყველაი დამოსა“.

ასე რომ შერმადინმა ავთანდილის დავალება შეასრულა. ავ-
თანდილი მას პირზე კოცნის ღირსად ჰდის, მაშინ როცა ამის ღირსი
როდია ყოველი დიდებული, არამედ მხოლოდ ზოგიერთი. შერმა-
დინმა ავთანდილის დავალება — პატრონობა შეასრულა, მაგრამ
ის მაინც მონაა, პრივილეგირებული მონა. ამიტომაც ის ხელზე
კოცნის თავის უფალს. ზოგიერთი დიდებულიც კოცნის ავ-
თანდილს „ვინცა ღირსა“. მაგრამ ეს აქ ღირსების საქმეა,
ზოგიერთ დიდებულს, მაშასადამე, ამისი უფლება აქვს,
ამის „ღირსია“ (სხვებს კი ამის უფლება არ აქვს), სულ სხვა საქმეა
შერმადინი, მას ამას აღირსებს ავთანდილი, პატრო-
ნი, უფალი. ასე რომ მას აქვს ფაქტიური უპირატესობა და არა
უფლებრივი, უფლებრივად, ის ისევ მონაა.

679—682.

დიდებულები ავთანდილს კოცნიან „ვინცა ღირსა“,
ვინც ამის ღირსია, ვისაც ამის უფლება აქვს, შერმადინს კი ავთან-
დილი აღირსებს, ე. ი. ღირსად ჰხდის.

შერმადინი როსტევეანთან ავთანდილის მოციქულია, მ-
ხარობელია. და შერმადინი მარტო კი არ მიდის, როგორც მა-
ხარობელი, არამედ მას ახლავენ (სამწუხაროდ არა სწერია თუ ვინ
არიან ეს შერმადინის მხლებელნი): — თინათინმა „მას საბოძვ-
არი უბოძა“, ხოლო „მისი ყველაი დამოსა“...

650—654.

ტარიელს შერჩა ორი მონა და ასმათი. ტარიელს მათი გაშვება
უნდოდა. დამაგდეთ და ეტერენით თავთა თქვენთაო, ე. ი.
ეუფლენით თქვენ თავს, მითავისუფლებიხართო.

ისინი უარზე არიან: უშენოსა ნუცა ვნახავთ, ნუ პ ა ტ რ ო ნ ს ა,
ნუ უ ფ ა ლ ს ა. და ტარიელი დამორჩილდა: „სიტყვანი მესმნეს მონათა
ნათა ჩემთანი“.

აქ თითქო ასმათიც მონებშია ნაგულისხმევი და მართლაც ას-
მათი ხომ ნესტანის ხადუმი იყო, მაინც და მაინც მისი თავისუ-
ფალთაგან ჩამომავლობა არსაიდან ჩანს. ის არაფერს მოწმობს, რომ
ტარიელი მის აზიკობას შესაძლებლად სცნობდა, თუმცა ეთაჟილე-
ბოდა კია, არც ის მოწმობს რასმე, რომ ავთანდილი და ტარიელი მას
დას უწოდებენ, და რომ ის მათი დაზე უფრო და (დესი) არის, აქ
სოციალური არა იგულისხმება რა; არც ისა, რომ ასმათი კარგ მოყ-
მეს მისთხოვდა და დედოფალი გახდა. ასმათი თავწამკვლარი ერთ-
გულია თავისი დედოფლისა, მას არც მამა ჰყავს, არც დედა ან ძმა.
ის ს ე ფ ე ქ ა ლ ი ა, ე. ი. სასახლის ქალია, ისევე როგორც მელიქ
სურხავის ხათუნები, რომელთა დახასიათებისას შოთა ხმარობს
ტერმინს: მ ო ნ ა... ისევე როგორც შერმადინ, ასმათიც პრივილე-
გირებული ხდება უსაზღვრო ერთგულება-თავდადების ჯილდოდ:
დედოფალი ხდება. სოციალურად კი ის ისეთივე მონაა, როგორც
შერმადინი.

650—654.

და განა ავთანდილი არ კადრულობს შერმადინის ძმობას ან
შვილობას? ასევე ასმათი „და“ არის და კიდევაც მეტიც. ასე რომ
§ 653-ში ტარიელი რომ ამბობს: „სიტყვანი მესმნეს მ ო ნ ა თ ა ჩ ე-
მ თ ა ნ ი“ აქ ის ასმათსაც გულისხმობს... არც ისაა რისამე დაბრ-
კოლება, რომ ასმათს ჰყავს მ ო ნ ა. ჯერ ერთი ეს მონა, ასმათს და-
მოუკიდებლად კი არ ჰყავს, არამედ ერთი იმ მონათაგანი უნდა
იყოს, ნესტანის სასახლეში რომ არიან ასმათთან ერთად მის სამსა-
ხურად მიჩენილნი. და ესეც რომ არ იყოს, და ასმათ ხადუმს თა-
ვისი მონა ჰყავდეს, არც ეს ნიშნავს მის სოციალურ სიმაღლეს,
არამედ მხოლოდ პრივილეგირებულ მდგომარეობას. გვიან ფეოდა-
ლურ ხანაში ჩვენ არა ერთი მაგალითი მოგვეპოვება, რომ სასახ-
ლის ასეთი ქალები, სეფე ქალები (ყველა ეს მ ო ნ ა ვ ა რ დ ი ს ე ბ ი
და სხვა) გავლენითაც სარგებლობენ და საკმაო ქონებაც აქვთ და
ვინმე უბირო მონის, წინაშემდგომელის ყოლა არაფერს შეუძლე-
ბელს არ წარმოადგენს. თუმცა ასმათის მონა მე იგივე ნესტანის
ერთი მონათაგანი მგონია. ის გარემოება, რომ ამ მონას შეესვლება
ნესტანის სასახლეში (მას ამ სასახლეში, თუ სასახლის ეზოში მო-
ჰყავს ტარიელი), ამის მოწმობა უნდა იყოს. აკი ნესტანს სამსახუ-

რად და გასართობად მიჩენილი ჰყავდა ო რ ი მ ო ნ ა და ა ს მ ე ნ ო ს ა და ა რ ა ო რ ი მ ო ნ ა, ასმათი და კიდევ ასმათის მონა...

და აი ამ მონებმა (ე. ი. ორმა მონამ და ასმათმა) უთხრეს ტარიელს „უშენოსა ნუცა ვნახავთ ნ უ პ ა ტ რ ო ნ ს ა, ნ უ უ ფ ა ლ ს ა“.

ასე რომ ტარიელი ამ მონების უ ფ ა ლ ი ა და პატრონი. კაცი იფიქრებს, რომ აქ ტერმინი უფალი სოციალური შინაარსის არის, ხოლო პატრონი პოლიტიკური ტერმინია მეფისა თუ ხელმწიფის მაგივრად. ეს შეიძლება (სხვა ადგილების დამოწმება იქნება საჭირო...), მაგრამ არც ისაა გამორიცხული და მე ვფიქრობ უფრო მართებულად იქნება თუ პ ა ტ რ ო ნ ს ა ქვენ უ ფ ლ ი ს სინონიმად გავიგებთ. პატრონი მესაკუთრე, უპელაციო მქონებელი, მაგრამ პატრონს ყმებიც — ვასალებიც ჰყავდა მოყმეები, დიდებულები, რომელთა მიმართ ის, რა თქმა უნდა, უპელაციო ხელმწიფე არ იყო. ასე, რომ პატრონში ორაზროვნობა იყო, ისევე როგორც უფალშიაც. ასეთივე ორაზროვნობა იყო განვითარებული, თუმცა წარმოშობით ერთი პირობითი მქონებლობის აღმნიშვნელი იყო, ხოლო მეორე უპელაციო, შეუვალი მქონებლობისა და ეს მოვლენა ფეოდალური სინამდვილის ნაშობი იყო: ყველაფერი ერთი იერით იფერებოდა: თავისუფალი ხდებოდა, უფალი ნახევრად პატრონი ხდებოდა, ხოლო პატრონი ნახევრად უფალი...

772. ვაზირი სოგრატის მადლობელი ავთანდილი ეუბნება მას:

„თუ და დავრჩე, შენთვის მოკვდე, თავი ჩემი დაგამონო“.

ე. ი. შენი ნების შემსრულებელი ვიქნებიო, ავთანდილი სოგრატის მონა არ გახდება, მაგრამ რატომ არ ეუბნება თავი ჩემი გაყმობო? იმიტომ, რომ ყმა არაა უპელაციო, უთუო მორჩილების გამომხატველი ცნება. ყმობა პირობითი მორჩილებაა: რამდენადაც პატრონი პატრონობს, იმდენად ყმა ყმობს (პ ა ტ რ ო ნ ყ მ ო ბ ი ს დედა-აზრიც ა მ ა შ ი ა) ყმა პატრონს წაუვა და სხვას მიუვა, ყმა პატრონს დაიწუნებს, პატრონი ყმაზე მფარველობის ხელს აიღებს, არ უპატრონებს, არ შეიწყნარებს, გამოათავყვანებს. სულ სხვაა უფლისა და მონის ურთიერთობა. აქ უფლება მხოლოდ უფალსა აქვს, მოვალეობა მხოლოდ მონას. ამიტომაცაა რომ უ პ ა ე ლ ა ც ი ო მ ო რ ჩ ი ლ ე ბ ი ს ცნებად „მონობა“ დარჩა, არა „ყმობა“. ბ ა ტ რ ო ნ ყ მ ო ბ ა ამ ო რ ი ვ ი თ ა რ ე ბ ი ს შ უ ა ზ ე ა.

ავთანდილმა ტარიელი იბოვა და არაბეთს დაბრუნდა. შერმა-
 დინს ახარეს დაბრუნება. შერმადინიც „გაეგება, მოეხვია ზედა
 დასდვა პირი ხელსა“, ე. ი. ხელზე ჰკოცნა, სიხარულის
 ცრემლებს ღვრიდა და აღტაცებული ღმერთს მადლობდა... ავთან-
 დილმა შერმადინი „მდაბლად მოიკითხა, ზედა და-
 სვა პირიპირსა“, ე. ი. პირზე აკოცა....

აქვე „დიდებულთა თაყვანი სცეს“ პატრონს და
 „აკოცებდეს, ვინცა ღირსა“. ავთანდილმა „შერმადინს
 უთხრა, უამბო ყოველი მისგან ნახული“, შერმადინმაც „ამბავი ში-
 ნაური ყველაკაი მოახსენა“...

650.

ტარიელს ნესტანის პოვნის იმედი გადაუწყდა. მარტოდ ყოფნა
 დააპირა. „მონათა და ამა ასმათს სიტყვა უთხრა შვიდი თუ
რვა... აწ წადით და მე დამავდეთ, ეტერენით თავსა თქვენსა“...
 მათ უპასუხეს: „პაი, რასა ჰბრძანებ, ნუ მოასმენ ყურთა ჩვენ-
 თა“.

651.

„უშენოსა ნუცა ვნახეთ, ნუ პატრონსა ნუ უფალსა.

653.

„ველარ გავგზავნენ. სიტყვანი მესმნეს მონათა ჩემთანი“.

654.

ტარიელი დევებს შეება და „მათ მონანი დამიხოცეს“.

636.

როცა ტარიელმა ფრიდონს შველა სთხოვა ნესტანის ძებნის
 საქმეში, ფრიდონმა უპასუხა:

„მემცა რად ვიყავ ამისთვის მადლისა რასმე მნდომელი
 ერთი ვარ მონა მონებად წინაშე თქვენსა მდგომელი“.

ჩანს, ჩვეულებრივი სახეა მონობის წინაშე მდგომელი. მაგრამ
 ყველა ვინც წინაშემდგომელია, მონა როდია, თუმცა წინაშე-
 მდგომელობა მონისათვის დამახასიათებელია.
 ასეთებია სწორედ ზემოთ არაერთგან მოხსენებული მონები
 ტარიელის, ასმათის, ნესტანის, თინათინის...

626.

ფრიდონი მოუყვა თუ როგორ ნახა კიდობანი ნესტანით.

„ამოძვრეს ო რ ნ ი მ ო ნ ა ნ ი, შ ა ე ნ ი მ ა რ თ ვ ი თ ა ფ ი ს ა
ნ ი, ქ ა ლ ი გ ა რ დ მ ო ს ვ ე ს...“

ეს დავარის მ ო ნ ა - ქ ა ჯ ე ბ ი ა.

621.

ტარიელმა ფრიდონს ომში უშველა, ფრიდონის მოქიშვე ბი-
დაშვილები დაამარცხეს. გამარჯვებულებს ზემოთ შეხვდნენ მულ-
ღაზანზარში.

„ლაშქარნი ფრიდონს მეფედ და მიხმოზდეს მეფეთ-მეფობით.
თვით თავსა მათსა მ ო ნ ა დ ლ ა ჩ ე მ ს ა ყ ვ ე ლ ა ს ა ს ე ფ ო ბ ი თ.“

ამ „ლაშქარნიში“ იგულისხმებიან ფრიდონის მოყმენი, ყმები
და დიდებულებიც, არაა გამორიცხული, რომ ფრიდონის ამ „ლაშ-
ქარნიში“ მოყმე-დიდებულების გარდა მონებიც შედიოდნენ, მაგრამ
აქ აქცენტი არის აღებული ლაშქარნის ამ თავისუფალ ნაწილზე,
რომელიც თავს იმცირებს მ ო ნ თ ბ ი თ და ტარიელის „ყველას“
(ეს „ყველა“, ჩვენ ვიცით, იყო ო რ ი მ ო ნ ა !!) ადიდებს საპირის-
პირო ს ე ფ ო ბ ი თ. აქ, ამრიგად, სოციალურად საპირისპირო ცნე-
ბებია მოშველებული სოციალური კიბურის უკიდურესი საფეხუ-
რების აღმნიშვნელი.

592.

ტარიელი ეძებს ნესტანს, ორი მონა შერჩა და ასმათი.

„ხეთა ძირსა მივიძინე, მათ მ ო ნ ა თ ა ჭ ა მ ე ს პ უ რ ი“. ეს
მონანი რომ ის კარგ მოყმეთაგანი ყოფილიყვნენ, ტა-
რიელ არ იტყოდა, რომ მას დაეძინა, ხოლო მონებმა პური ჭამეს:
ჭამაც და ძილიც მათ ტარიელთან ერთად ექნებოდათ...

593.

ამ დროს დაინახეს „მ ო ყ მ ე“ რომელიც ამაყად ყიოდა.

594.

ტარიელმა ამ მოყმეს (ფრიდონს) მ ო ნ ა დაადევნა.

595.

ფრიდონმა კი „მ ა ს მ ო ნ ა ს ა ა რ ა უ თ ხ რ ა, არცა სი-
ტყვა მოუსმინა“.

შემდეგ თვით ტარიელ ჩაეგება და დაჭრილი ფრიდონი ტარი-
ელს გაუჩერდა.

598.

„ერთი მ ო ნ ა დასტაქარი მყვა და წყლულნი შეუხვივნა
ისრის პირნი ამოუხვნა, დაკოდინნი არ ატკივნა“.

ცხადია ამ მონის მთავარი საქმე დასტაქტობაა.

586.

ტარიელს ასმათმა ნესტანის დაკარგვა უამბო. და ტარიელი მოგვითხრობს;

„შევე ფიცხლად შევეკაზმე, ცხენსა შევჯე შეკაზმული
ას სამოცი კარგი მოყმე ჩემსა თანა ხანდაზმული
წამოყვავა და წამოველი კართა გარე დარაზმული“.

ეს ას სამოცი კარგი მოყმე ტარიელის ბრძანებით კი არ გაყოლიან მას, არამედ თავისი ნებით ტარიელის დაძახილზე:

585.

„აჰა ემი, ვისცა ვინდა ჩემი თანა წამოყოლა“.

ესენი არ უნდა იყვნენ მონები, თორემ ტარიელი კი არ მოუწოდებდა, არამედ უბრძანებდა ისევე როგორც § 577: „ასსა ვუბრძანე მონასა“... ეს ის მოყმეებია, ტარიელის სწორები, მასთან რომ ნადირობდნენ ხოლმე § 369. ეს მოყმეები კარგა ხანს დაყვებოდნენ ტარიელს ნესტანის ძებნაში. ბევრი ამოწყდა ამ ძებნაში „თანამყოლი ყველაკაი ამომიწყდა, დამეხოცა“, მაგრამ ჩანს ყველანი არ ამოწყვეტილან, იმიტომ რომ შემდეგ ამბობს: „ყველაკაი დამეფანტა დარჩომოდა რაცა ჭირსა“, ერთი სიტყვით, ზოგი ამოუწყდა, ზოგი დაეფანტა. მონები, საექვოა, რომ დაფანტოდნენ... ეს მოყმენი ტარიელის მეგობრები ამ საქმეში, ე. ი. ნესტანის ძებნაში მოხალისენი იყვნენ: ტარიელი ეხლა ამირბარი ხომ აღარ იყო, ის კარის შემცოდე იყო. შერჩა ტარიელს ასმათი და ორნი მონანი.

580.

„რა დეარ გაძლა ცემითა, მისითა დალურჯებითა,
წამოდგეს ორნი მონანი, პირითა მით ქაჯებითა,
მათ კილობანი მოიღეს, ეუბნეს არ აჯებითა,
მას შიგან ჩასვეს იგი მზე, ჰვავს, იქმნა დარაჯებითა“.

ეს ქაჯი მონები დავარისაა.

568.

ტარიელი თავის საკუთარ ქალაქში ჩაიკეტა ხვარაზმშას სიკვდილის შემდეგ. ზღუდეზე გადადგა და ამბავს ელოდა ნესტანისას, უცბათ: გამოჩნდეს ორი ქვეითნი.

„...მე მივეგებე წინარე.
ქალი ჰყვა ერთსა მონასსა,
ვცანცა, თუ მოღმა ვინ არე:
თავგაგლეჯილი ასმათი, პირისხლი ჩამომდინარე“...

შორ ვზაზე ასმათს მონა წაუტანია რომ
ტარიელი ნახოს და ნესტანის ამბავი უთხრას...

577.

ტარიელი ხვარაზმშას მოსაკლავად მიდის.

ასსა ვუბრძანე მონასსა: „საომრად დაემზადენით“.
შევსხედით, გავვლეთ ქალაქი...

ეს ასი მონა საგანგებოდ მოწვეული კი არაა, არამედ აქვე
არიან ქალაქში, სადაც მეფე ფარსადანია. ტარიელი ხომ ამირბარია
და ეს „მონებიც“ მისი ხელისანი არიან. ეს ასი მონა მონასპის
ნაწილია...

490.

ტარიელი საწოლსაა.

„მონა მოვიდა. მიამბო ამბავი მე ამრთალია:

„თქვენსა ამბავსა იკითხავს აჯილოსანი ქალია“.

ეს ტარიელის მონაა, მას შეესვლება საწოლში... თითქო
ისე ჩანს: საწოლს თავისი მოლარე ჰყავს, საწოლს კარის მცველი
ჰყავს. ესენი მონებიც...

§ 517 ასევე ტარიელი საწოლს იყო.

ასმათის მონა შემოდგა...

წიგნი მომართვა...

422.

ტარიელი ხატაეთს სალაშქროდ წავიდა. რამაზ მეფემ (განზრახ)
მორჩილება გამოუცხადა. დიდი ძღვენი გამოგზავნა და მშვიდობა
ითხოვა:

ზენაარი გამოგვიღე, მით გვაბია ყელსა წნელი.

ეს იყო დამორჩილება, ტყვეობის ნიშანი.

391—392.

ტარიელი საწოლს იყო...

„კარის მცველმან მონა უხმო უთხრა რამე დაფარუ-
ლი“. „მონააო ასმათისი, საწოლს ვუთხარ შემოყვანა“,
...წავე, მონა წავიტანე...

ტარიელს საწოლში მონა ჰყავს (ეს შეიძლება ის მოლარეც
 კი იყოს), ამ საწოლს ამავე დროს კარის მცველი ჰყავს,
 კარის მცველიც მონაა (§ 371). ის მონა ტარიელს გარ-
 კვეულ ადგილამდე მიყვება. შემდეგ ასმათი დახვდება,
 რომელიც ნესტანთან შეიყვანს მას.

406.

ტარიელი თავისთანაა და „მონა შე მო დგა“ ასმათის
 წიგნი მომართვა...

365.

ტარიელი ამბობს თავისთვის: „ამირბარი ვარ ხელმწიფე, სრუ-
 ლად ინდონი მ მონებენ“.

რა თქმა უნდა ამ „მონებას“ (—მორჩილებას) არაფერი აქვს
 საერთო შინაური მოლარის თუ საწოლის მეკარე ან მეწიგნე მონის
 მონებასთან...

- მოლარე
- საწოლის მეკარე
- მეკარე
- მეწიგნე
- ხალუმები (მელიქ სურხავის, ნესტანის).
- მხლებელ-მცველი (568)
- დასტაქარი (598).

370.

ტარიელი ნადირობს:
 „ჩემნი სწორნი წავიტანენ... (369)
 შევქმენ სმა და ნადირობა“
 ამ დროს:

მოლარე მან შინაურ მან ყურსა მითხრა ნაუბარი:
 ქალი ვინმე გიკითხავსო: „ინახვისა ამირბარი?“

ვარქვი: „საწოლს შეიყვანე, ჩემგან არის ნა-
 ხმობარი“.

371. „გამოვე და საწოლს შევე, მონა დადგა კარის მცვე-
 ლად“. ეს კარის მცველი მონა სწორედ ის შინაური
 მოლარეა, ან შეიძლება კარის მცველი მონა (საწოლის მეკარე
 კარის გარიგებით) სხვა იყო?

ეს მონაც „შინაურია“, კარის მცველია, ან მოლარეა და კარის
 მცველიცაა...

331.

ნესტანი თავის სასახლეში იზრდება „ასმათი და მონანი ჰყვიან, იმღერდის ნარდითა“.

359.

ასმათის მონა სააშვიკო წიგნს მიაართმევს ტარიელს.

363.

„ხელ-გახსნილი, სევდიანი, საწოლს ვიყავ თავის-წინა;
ჩემი მონა შემოვიდა, შევხედე, თუ თქვას: რა მინა.
„მონააო ასმათისი“, შემოყვანა ვუთხარნ შინა“.

364.

„მონამან წიგნი მომართვა, მე წავეკითხე ნებასა“. ტარიელის ეს მონა შეიძლება ის მოლარე იყოს, § 358 რომ ჩანს:

„საწოლს მეკარე შემოდგა, მოლარე გაიყვანა მან,
ვთქვი თუ: „რა იცის ამბავი, ნეტარ ან იმან, ან ამან?“

ასე რომ ეს მონები სულ სხვაა, ვიდრე ის მკლავმაგარი მხედრები. ესენი მეწიგნენია, მოლარენი და სხვა ასეთები...

286—287—288—293.

ავთანდილი გაახსენებს ტარიელს:

„გახსოვსცა, ოდეს დაჰხოცე მონები არ-საპყრე-ბია“? ეს იყო ის „თორმეტი მონა“.

შემდეგ განაგრძობს ავთანდილი:

„გიხმეთ, არ მოხველ, ლაშქარნი უკანა გამოგვიდენით,
შენ ველნი წირლად შეჰღებენ სრულად სისხლისა მიდენით.

მერმეო „მეფე შეჯდა“ და შენ კი გადაგვეკარგეო.

„ვითა ქაჯი დაგვემალე, მონებიცა დავაფეთეთ“;

ტარიელს გაახსენდა ის ომი და უპასუხა:

„რას მაქნევდით, რა გინდოდა...“

„რა მონანი შესაპყრობლად მომწიენით“, მე ისინი დავხოცეო. შემდეგ მეფე რომ დავინახე გადავიკარგეო.

ასე რომ ტარიელი „მონანი-ში“ ჰგულისხმობს „მონებსაც“ და ლაშქართაც თითქო. და მართლაც, რამდენადაც მონანი სამხედრო ერთეული იყო და ლაშქრობდა, ის ლაშქარნიც იყო, ამიტომ შესაძლებელია ლაშქარს მონებიც რქმეოდა. ეს იმის მოწმობაა, რომ მონათა მნიშვნელობა ლაშქარში მეტად დიდი იყო.

ავთანდილი ასმათს სთხოვს უცხო ყმის ამბავს. ასმათი ავთანდილი მუქარას მიმართავს, არაფერი გამოდის. მაშინ ავთანდილი მოუყვება თუ როგორ დატოვა მიჯნური და მის ყმის საძებრად წამოვიდა თინათინის თხოვნით.

„ორისაგან ერთი მიყავ, ტყვე მქენ ანუ მათაბე.“

დაპირისპირება ტყვე და აბატო.

257. ავთანდილი ეუბნება ასმათს, რომელიც შველას შეპირდება მას:

„აწ დაო, შენთა ხელთა ჩემი საბელი ყელისა,
სხედ უღონოა უშენოდ ჩემგან აღპრობა ხელისა;
რასაცა მიზამ, შენ იცი“...

ე. ი. ავთანდილი თავს აცხადებს ასმათის ტყვედ (ყელ საბელ მობმულია) და მისი შველა (აპრობა ხელისა) მხოლოდ ასმათს შეუძლია. ეს იგივეა, რაც 251: ტყვე მქენ ანუ მათაბეა.
253.

ასმათს ავთანდილის მიმართ გული მოუღბა: ესეც მიჯნურობის გამო გამოჭრილიათ ტარიელის საძებრად და ეუბნება:

არ ეგების ამას იქით თუმცა თავი არ გამონე. ე. ი. თუ არ დაგე მორჩილეო... ზოგადი თქმაა: მონა-მორჩილი. იხ. 641.
286.

ავთანდილი ეუბნება ტარიელს:

„მე პატრონისა ჩემისა ასული შემყვარებია;
თვით მეფედ მათად მას ხედვენ, მონები მკლავ-მაგრებია.
თუმცა არ მიცნობ, გინახავ, თავი ვით გიაზრებია,
გახსოვსცა, ოდეს დაპხოცე მონები არ-საპყრებია?“

აქ განსაკუთრებით საინტერესო ისაა, რომ თინათინს მეფედ ხედვენ „მონები მკლავმაგრები“, მოსალოდნელი იყო, რომ ავთანდილი იტყოდა რომ თინათინს მეფედ ხედვენ ლაშქარ-დიდებულნიო, ეს კი მკლავმაგარ მონების მიერ თინათინის მეფედ ხედვას სთვლის საკმაოდ. ხომ არ იგულისხმება ამ მკლავმაგარ მონებში დიდებულნი? ვფიქრობ არა. მაშინ ის უნდა ითქვას, რომ მონების (—მონასპების) ხედვითი წონა მეტის მეტად დიდია. აქვე დამახასიათებელია, რომ ეს მონები თინათინს მეფედ ხედავენ და არა უფლად... მონასპები იქამდე პრივილიგირებულნი არიან ფაქტიურად, რომ მეფე მათ მიმართ უფალი აღარაა, ე. ი. მათი მონობა აღარა ჩანს, რომ ეს უკვე გვარდიაა...

70.

როსტევეან და ავთანდილ მშვილდოსნობაზე დაიცილნენ. როსტევეანმა ბრძანა:

„...მონა თორმეტი შევესხათ ჩვენთანა მარებლად;
თორმეტი ჩვენად ისრისა მომრთმეველად, მოსახმარებლად!
— ერთაი შენი შერმადინ. არს მათად დასადადარე-
ბლად“.

74.

უბრძანა:

„მონა თორმეტი მოდით, ჩვენთანა ვლიდითა.
მშულდა ფიცხელსა მოგვემდით, ისარსა მოგვართმიდითა,
ნაკრავსა შეადარებდით, ნასროლსა დასთვალედიდითა“.

83. ნადირობა დასრულდა. ნადირობის მონაწილე ლაშქარი თავს იყრის. როსტევეანს და ავთანდილს: „ახლოს უთქს მონა თორმეტი, უმხნესი სხვათა მხნეთასა“.

ამ მონებმა მოახსენეს მშვილდოსნობის შედეგი: ავთანდილმა აჯობაო.

ეს მონები იყვნენ „უმხნესი სხვათა მხნეთასა“. ავთანდილის მონა შერმადინი შეედრება მხოლოდ მათ. მაშ შერმადინი „უმხნესი“ მონაა. მაშ შერმადინი ისეთივე „მონაა“, როგორც როსტევეანის თორმეტი მონა, მონაა მაგრამ როსტევეანს სხვა მონებიც ჰყავს: ესენი მხოლოდ განსაკუთრებით გამოჩეულნი არიან მათ შორის: „უმხნესი სხვათა მხნეთასა“.

ეს მონები იყვნენ „უმხნესი სხვათა მხნეთასა“. „უკანა ჰყვებოდეს“ ნადირობის დროს, ნადირობისას და, უნდა ვიფიქროთ, ომშიაც. მაინც და მაინც როსტევეანის და ავთანდილის მონების მიხედვით შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ სწორედ ეს მონანი არიან ყველაზე მისანდონი, მათ პერსონასთან მყოფი...

შერმადინი ავთანდილის „მონაა“ ამ სიტყვის ნამდვილი (იმ დროის გაგებით, რა თქმა უნდა) მნიშვნელობით. შერმადინი არაა „დიდებულნი“. შერმადინი ავთანდილის „თანა შეზრდილია“, მისი „ერთგული“ და „თავდადებულია“.

ავთანდილი ახალგაზრდაა, შერმადინიც ასევე. ამიტომ „გაზრდილი“ აქ არ ნიშნავს, თითქო ავთანდილი შერმადინის მასწავლებელი იყო, არამედ ინსტიტუტს გამზრდელ გაზრდილისას (შდრ. საეკლესიო ცხოვრებაში მოძღვარი...); ფეოდალს — მეფეს, მთა-

ვარს, დიდაზნაურს — ჰყავთ „გაზრდილები“, ფეოდალის კარზე
 მყოფნი ახალგაზრდობიდან, სადაც ისინი მართლაც იღებენ ყოველ
 გვარ სწავლას ყოველგვარ ჯელს, ეს გაზრდილები ამ ფეოდალის
 სახლის გაზრდილები არიან და ამ სახლის უფროსის (თავადის)
 ერთგულ-მისანდონი არიან, ამ თავადის გაზრდილებად ითვლე-
 ბიან, თუნდაც ეს თავადი უფრო ახალგაზრდაც იყოს გაზრდილებთან
 შედარებით. შერმადინის გაზრდა მაშინ დაწყებულია, ე. ი. შერმა-
 დინი გასაზრდელად მაშინ აუყვანია ავთანდილის სახლს, როცა ავ-
 თანდილი თვით იყო ასაზრდელი და შერმადინთან ერთად იზრდე-
 ბოდა. ამიტომაც იყო შერმადინი ავთანდილის „თანაშეზრდილი“. საქართველოს
ისტორიული
მემორიალი
 არაა საფიქრებელი, რომ ყველა მონა ფეოდალის გაზრდილი იყო.
 მართალია ეს მონანი იყვნენ „რჩეულნი და განსწავლულნი ღვა-
 წლსა“ (ქცა, I, 336), ასე რომ ისინიც, ერთგვარად, გაზრდილნი (გან-
 სწავლულნი) იყვნენ, მაგრამ მონა შერმადინის გაზრდილობა კიდევ
 სხვაა. ის რჩეულია, მხნეთა უმხნესია, სხვებისაგან გამორჩეულია.
 ის ავთანდილს გაუზრდია „ვითა ძმა და ვითა შვილი“. საქართველოს
ისტორიული
მემორიალი
 შერმადინი უერთგულესია თავისი პატრონისა, მისი ყველა საქმის
 მცოდნეა და გავლენელი (შემსრულებელი — გამტარებელი). რა
 თქმა უნდა, ავთანდილს არ შეეძლო გაეზარდა შერმადინი „ვითა
 ძმა“ და მით უფრო „ვითა შვილი“. რომ აქ ავთანდილის სახლი არ
 იგულისხმებოდეს. ალბათ შერმადინი ისეთივე „სავსე სიბრძნითა
 და გონიერებითა“ იყო — „განმზრახი სვიანი და ფრთხილი“ რო-
 გორიც იყო გიორგი ჭყონდიდელი „თანააღზრდილი აღ-
 მზრდელი პატრონისა და თანაგამკათველი ყოველთა
 გზათა საქმეთა და ღუაწლთა მისთა“ (ქცა, I, 336).
 ან როგორც ყუბასარი იყო „გაზრდილი პატრონთაგან“ რომლის
 „სიყუარული, სამსახური და ზრდილობა“ არ შეი-
 ძლებოდა მეფის მიერ დავიწყებულიყო (ისტ. აზმ. 76—77). არაა სა-
 ფიქრებელი რომ გიორგი ჭყონდიდელი მონათაგანი იყო. შეიძლება
 ის დიდგვარიანი არ იყო, როგორც ამას თ. ჟორდანიას ფიქრობდა
 [გელათში დაასაფლავესო, ეს არაა მართალი, ის შიომღვიმეს დაასა-
 ფლავეს, ვითა მამა იგლოვაო დავითმა. არც ესაა რაიმე საბუთი:
 გიორგი მისი წარმოშობისაგან დამოუკიდებლად შეიძლებოდა „მა-
 მად“ წოდებულიყო, ის ხომ „თავადგა სიყრმითაგანთა პატრონისა
 მსახურებათათვის“. და მერე „მამობა“ და „შვილობა“ სრულიად
 ბუნებრივი ჩანდა და ასეც იწოდებოდნენ ესა თუ ის პირი ყმა-
 თაგან, ვისაც საამისო საჭირო ნიშნები ჰქონდა: აღმზრდელი იყო

ან აღზრდილი იყო და ასეთებს შორის განსაკუთრებით გამორჩეული იყო. აი როგორც ავთანდილი ამბობს შერმადინის შესახებ. (წ 169) „გამიზრდია ვითა ძმა და ვითა შვილი“ და განათავსებენ მუსლიმანურ სამყაროში „მონათავან“ არ გამოვიდნენ? დავითის (თუ საქართველოს სინამდვილის თავისებურების) რეფორმა, ახალი სახელმწიფოს შექმნის შესაბამისი ღონისძიება ის იყო; რომ ქართული „ათაბაგი“ მწიგნობართუხუცესი მონაზონი შეიქმნა და ქართლის ერისთავის, როგორც „აღმზრდელის“ მნიშვნელობა გაქრა (ლიპარიტის აღმზრდელი). ამგვარად, არც გელათის დამარხულობა, რაც შეცდომაა, არც „მამობა“ გიორგი ჭყონდიდელის დიდგვარიანობას არ მოწმობს, მაგრამ გიორგი ჭყონდიდელი, ექვს გარეშეა ქართველი იყო და არა უცხოელი... ასე რომ ფეოდალის (მეფის და სხვა) კარზე „იზრდებოდნენ“ დიდგვარიანებიც და უგვაროებიც, ქართველებიც და არა ქართველებიც, ყმებიც და მონებიც. ყმებისაგან მოყმეები გამოდიოდნენ, არსად ჩანს რომ მონას მოყმე ეწოდოს... თუმცა ავთანდილს შესაძლებლად მიაჩნია თავისი და შერმადინის ურთიერთდამოკიდებულება პატრონისა და ყმის დამოკიდებულებას შეადაროს: „ვართ უმოყვრესი მე და შენ ყოველთა პატრონ-ყმათასა“ (55).

თუმცა აქ შეიძლება აქცენტი აღებული იყოს მოყვრობაზე და არა პატრონყმობაზე. პატრონი ყმის მოყვარეა, მაგრამ ეს მონა, პატრონის მიერ ვაზრდილი, განსაკუთრებული მოყვარეა გამზრდელის და გამზრდელი პატრონი განსაკუთრებით მოყვარეა ვაზრდილი მონისა. „ვაზრდილები“ სხვებიც ჰყავს პატრონს „ერთგულნი და მისანდონი ყმანი“ (165), მაგრამ ყველა ვაზრდილი ყმა ერთგული და მისანდოა? საფიქრებელია, რომ არა— ეს რომ ასე იყოს, მაშინ პატრონი არც მოავონებდა მათ გამზრდელ-ვაზრდილობას და ერთგულ-მისანდომობას. და ალბათ არა ერთი იყო ისეთი, რომელიც არ მოიგონებდა თავის ზრდილობას. ავთანდილი მონა შერმადინისაკი უანდერძებს: „ზრდანი ჩემნი მოიგონენო“ (159). ეს რომ ასე იყო, ე. ი. ზრდილობა რომ ერთგულებათავდადებას ვერ უზრუნველყოფდა, იქიდანაც ჩანს, რომ პატრონი ყმების გვერდით მონებსაც ზრდიდა. ეს უკანასკნელი უეჭველია, უფრო მისანდონი იყვნენ პატრონისა, როგორც მათგან ყოველი მხრით დამოკიდებულნი. მონა ხომ ყმათა სოციალურ წრეში არ გადადიოდა „ზრდილობით“. ფაქტიურად ის, შესაძლებელია, ყმების რიგში იდგა, ბევრ მათგანსაც წინ უსწრებდა, მაგალითად შერმა-

დინი, რომელიც პატრონადაც კი გამოდიოდა ავთანდილის დახმარებით და მის მაგივრობას სწევდა ხელმწიფის წინაშე და ლაშქარ-დიდებულეების მიმართ. მაგრამ მას ეს გარემოება სოციალურად მონობისაგან ვერ გამოიყვანდა იმისდა მიუხედავად, რომ ხელმწიფეც სცნობდა ამ მონის ასეთ პრივილეგიას და ლაშქარნი და დიდებულნიც აღიარებდნენ მის პატრონობას ავთანდილის საჯდომსა და ტახტზე, ე. ი. ავთანდილის უფლება-მოვალეობის შემსრულებლად აღიარებდნენ და მას ემორჩილებოდნენ, როგორც ავთანდილის მიერ დატოვებულს; შერმადინი სრული უფლებით იყო მოსილი, ის ყველას „მზეებრ მოეფინებოდა“, რა თქმა უნდა, ერთგულებს, ხოლო „შემცოდესა ყველასა ვითა ცვილსა დაადნობდეს“... ყველა ამის მიუხედავად შერმადინი მონაა და ის სოციალურად იგივე მონაა, რაც „მონა ზანგი“, თუმცა ფაქტიურად დიდებულზე დიდიცაა: ეს უმაღლვე გამოჩნდება, თუ შერმადინმა პატრონის მფარველობა დაკარგა: დიდების დამკარგველი აზნაური მაინც აზნაურია, თავისუფალია, აზატია, ხოლო პატრონის თუ უფლის წყალობა-მფარველობის დამკარგველი მონა არათავისუფალია. მონობიდან გამოსვლას გათავისუფლების აქტი სჭირია და ქონებრივ-სამსახურებრივი აღზევება მონას მონობიდან თავისთავად ვერ გამოიყვანს.

შერმადინი პატრონის გაზრდილია, პატრონთან შეზრდილია, მისი მისანდო და ერთგულია, მის მაგივრობას ეწევა ხელმწიფისა და ქვეყნის წინაშე, ხელმწიფეც სცნობს ამას და ლაშქარ დიდებულეებიც, მაგრამ ის მაინც მონაა.

თავისი მოქმედება-საქმიანობის მიხედვით მონები — სამხედრო კორპუსსაც ქმნიან, აი როგორც ქაჯეთში, რომელთა სარდალი რომაეებია, ან ისევე როგორც მელიქ სურხავის მონებია, ნესტანის წასაყვანად რომ მოვიდნენ ფატმანთან, ან ისე როგორც ფრიდონის მონებია, ავთანდილს რომ გაატანა, ან ისევე, როგორც ტარიელმა თან წაიყვანა ხორეზმშას მოსაკლავად რომ მიდიოდა, ან და, ბოლოს, ისევე როგორც როსტევანის მონებია... მაგრამ ამ მონების გვერდით არიან „მონა ზანგები“. ასეთები ჰყავთ თინათინს, ასმათს, ფატმანს, დავარს, ნესტანს, ტარიელს. კიდევ მეტი: მონა ქალებიც კი ჰყავს მელიქ სურხავს, ნესტანს რომ ფარეშებად მიუჩინა... ასე რომ ერთი მხრით მონა ზანგი, თუ არაზანგი, სახლში რომ ემსახურებიან პატრონს (უფალს?). ესენი სხვადასხვა წელის მცოდნენი შეიძლება იყვნენ: გრძნების (ფრენის), მეზღვაურების (ნესტა-

ნი რომ წაიყვანეს) და სხვა, — მეორეს მხრით მხნე მხედრები მეფეს (თუ პატრონს, უფალს?) რომ ომში და ნადირობისას თანაზღვროს ლავან, მეფის უახლოესი მისანდონი არიან, რჩეულნი და მხნენი არიან, ამათგან ურჩეულესნი მეფის გაზრდილნი არიან. მაგრამ ესენი მაინც მონანი არიან და არა ყმანი, ე. ი. თავისუფალნი.

92.

„მონანი მიდგეს, მივიდეს, გახდა ა ბ ჯ რ ი ს ა ჩ ხ ა რ ი ა“.

ტარიელი ცხენზე შეჯდა. ამ მონებს ყურადღება არ მიაქცია.

94.

მაშინ „მ ო ნ ა თ ა კ ე ლ ი გამართეს მის ყ მ ი ს ა შესაპყრობლად“

ტარიელმა „იგინი დახადნა მტერთაცა საწყალობელად“.

95. ეხლა კი მეფემ „ლაშქარიცა შეუზახნა“ ეს მღევრებიც დაიფორიაქა ტარიელმა.

96.

მაშინ თვითონ მეფე და ავთანდილიც შესხდნენ „მის ყმისა მისაწეველად“ ტარიელი გადაიკარგა...

110.

დაღონებული მეფე თინათინს ეუბნება: იმ მოყმესო „შესაპყრობად შეეუზახენ, სპანი სრულად დამიხოცნა“...

111. „მან დამიხოცნა ლაშქარი, სისხლი ადინა ღვარული“.

როსტევეანმა წყლის პირას მჯდომ ტარიელთან მონა გაგზავნა, რომ თავისთან ეხმო ეს უცნობი.

88.

ტარიელს „მის მონისა არა ესმა სიტყვა, არცა ნაუბარი“. ეს მონა ხელცარიელი დაბრუნდა.

91.

მეფე გაკვორდა, გატაწყრა... გაგზავნა მონა თორმეტი მისი წინაშე მდგომარე.

ეს იგივე თორმეტი „უმხნესი“ მონებია“.

„უბრძანა: ხელთა აიღეთ აბჯარი თქვენ საომარე, მიღით და აქა მომგვარეთ, ვინ არის იქი მჯდომარე“.

მაშ ეს მონები მეომრები არიან, საომარი აბჯარის ხმარება იციან და არა მხოლოდ ისრის მომრთმეველი ვინმე. ამასავე მოწმობს „უმხნესი სხვათა მხნეთასა“.

როსტევეანმა ჯერ მონა თორმეტი, „უმხნესი სხვათა მხნეთასა“ მის წინაშე რომ იდგა, ტარიელის შესაპყრობლად გადმავლენა შემდეგ, რაკი ტარიელმა ის მონები დაუხოცა, ლაშქარნიცა შეეუზახნა... ტარიელმა ისინიც დააფორიაქა და, რა მეფე იხილა, გადაიკარგა და როსტევეანი აღნიშნავს ფაქტს: „სპანი სრულად დამიხოცნა“, „მან დამიხოცა ლაშქარი“.

რათქმაუნდა, აქ „სპანიში“ და „ლაშქარში“ როსტევეანი იმ მონებსაც გულისხმობს.

ისინი ხომ მეომრები იყვნენ და „უმხნესი სხვათა მხნეთასა“. თვით ეს გამოთქმა „უმხნესი სხვათა მხნეთასა“ იმას მოწმობს, რომ როსტევეანს ჰყავს მხნე მონები და ეს თორმეტი მათგან გამორჩეულნია (ისევე როგორც დავით აღმაშენებელმა: „გაგზავნა მონათავანი ხუთმეტნი, კაცნი რჩეულნი, რათა ლოჳინით კერძო ნახირი მძოვარი ქალაქისა წარმოიტაცონ“ ქცა, I, 349). ასე რომ როსტევეანის მონა იგივე სპა და ლაშქარია, ე. ი. სპანი და ლაშქარში შემავალი ერთეულია... ამას თამარის ისტორიკოსიც მოწმობს (72) გამოთქმით: სპები და მონასპები“. თამარის ისტორიკოსი თითქო გვშველის, როცა გაარჩევს ერთი მეორისაგან „სპები და მონასპები“: „მონასპა, სპა არის, ოღონდ ყოველი სპა არაა მონასპა, რომ მონა-სპა, ერთი სახეობაა სპისა.

120.

ავთანდილი თავის საწოლს იყო და „შემოვიდა მის წინაშე თინათინის მონა ზანგი

მოახსენა: გიბრძანებსო ტანი ალვა, პირი მანგი“.

124. ავთანდილი თინათინს ეახლა. თინათინმა: ავთანდილს უთხრა „დაჯდომა“.

ხოლო „მონამან სელნი დაუდგნა“ და ავთანდილი „დაჯდა კრძალვით და რიდითა“.

ეს „მონა ზანგი“ სულ სხვა რიგისაა, ის მართლა მონაა და არა მონასპა.

აი ისეთი მონა, როგორც იგულისხმება ავთანდილის სიტყვაში.

§ 134. თინათინი ცოლობას შეპირდა ავთანდილს და იმ გადაკარგული ყმის ძებნა დაავალა. გახარებული ავთანდილი ეუბნება:

„მე სიკვდილსა მოველოდი, შენ სიცოცხლე გამიწამე, ვითა მონა სამსახურად განაღამცა წავე, წა, მე!“

149.

ავთანდილი ტარიელის საძებრად წასვლას აპირებს. ის თავის „სამეფოში“ (სანაპიროში) მოვიდა.

„ყმაღან მუნ დაყო სამი დღე, ამოსა სანადიროსა,
გაზრდილი მისი შერმადინ და ისევა სავაზიროსა“

150.

„ესეა მონა შერმადინ ზემოთცა სახელდებულ
თანაშეზრდილი, ერთგული და მისთვის
თავდადებული“.

151.

„უბრძანა: „აჰა, შერმადინ, ამად მე შენგან მრცხვენთან,
ჩემი საქმენი ყოველნი გკოდნიან გაგივლენიან,
მაგრამ არ იცი, აქამდის რანიცა ცრემლი მდებთან“...

და მოუყვება იმას, თუ როგორ უყვარს თინათინი, როგორ აი-
მედა ის თინათინმა და როგორ დაავალა ტარიელის ძებნა. გადა-
წყვეტილი აქვს, რომ უნდა წავიდეს და თავის მაგივრად
შერმადინსა სტოვებს.

155.

„ერთ უმოყვრესნი მე და შენ ყოველთა პატრონ-ყმათასა,
ამისთვის გნუყვე სმენასა შენ ამა ჩემთა ხმათასა;
ჩემ წილ დაგავდებ პატრონად, თავადად ჩემთა სპათასა,
ამა საქმესა ვერა ეიქმ მე განდობასა სხვათასა“.

156.

„ლაშქართა და დიდებულთა ალაშქრებდი, პატრონობდი
წიგნსა სწერდი ჩემ მაგიერ, უფასოსა ძღვენსა სძღვნობდი.
დარბაზს კაცსა გაგზავნიდი და ამბავსა მათსა სცნობდი
აქა სადმე არყოფასა ჩემსა, მათმცა რად აგრძნობდი!“

157.

„ლაშქრობა და ნადირობა შენი ჩემსა დაასახე.
აქათ სამ წელ მომიცადე, ხვაშიადი შემიჩახე“...

და თუ სამ წელს ვერ დავბრუნდე, მკვლრად მიგულე, მეფეს
შეატყობინე, ჩემი სიკვდილი. „გლახაკთა მიეც საქუთრჳლე, ოქრო,
ვერცხლი და რვალია“... მეტად კარგად დამიურვე“.

159.

ზრდანი ჩემნი მოიგონენ, გული შენი მოიმდიდრე...

160.

„რამონამან მოისმინა, გაუყვირდა, შეეზარა,
თვალთა ვითა მარგალიტი, ცრემლი ცხელი ვადმოყარა...“

თან წამიტანეო — შეეკედრა. ავთანდილმა უარი უთხრა. მთა-
ვარი მიზეზი ამისა ისაა, რომ

„ვისმცა უთხარ ზეშიადი, შენგან კიდე არვინ ვარგა.
უ შე ნ ო ს ა ბ ა ტ რ ო ნ ო ბ ა ვის მივანდო, ვინ იქმს კარგა“.

163.

„ს ა ნ ა პ ი რ ო გ ა ა მ ა გ რ ე, მტერმან ახლოს ვერ იბარგა“...

164.

„წ ი გ ნ ს ა მ ო გ ც ე მ, გ მ ო რ ჩ ა ლ ო ბ დ ნ ე ნ, ვ ი ნ ც ა
ი ყ ო ს ჩ ე მ ი ხ ა ს ი“...

და ავთანდილმა დაწერა წიგნი:
165.

„დაწერა თუ: „ჩემნო ყმანო, გამზრდელნო და ზოგნო ზრდილნო,
ერთგულნო და მისანდონო ამასზედა გამოცდილნო.
თქვენ ჩემისა საწადლისა მიღგომილნი, ვითა ჩრდილნი,
წიგნი ჩემი მოისმინეთ, ყოვლნო, ერთგან შემოყრილნო!“

166.

„მიწაცა თქვენი ავთანდილ, ისმინეთ, ვიწერ მე რასა:

ცოტა ხნით: „ვარჩივე გაჭრა“... ისეთი რამე საქმე მომივიდაო...
167.

„გემულარები ამისთვის, ვარ თქვენი შემომხვეწელი“.
„მე დამახვედროთ, სამეფო მტერთავან და ულეწელი“.

168.

„მე შერმადინ დამიგდია, ჩემად კერძად ბატრონობდეს,
ყოვლთა მზეებრ მოგეფინოს, ვარდს არ ზრვიდეს, არ
აქნობდეს,

შემცოდესა ყველაკასა ვითა ცვილსა დაადნობდეს“.

169.

„თქვენცა იცით, გამიზრდია, ვითა ძმა და ვითა შვილი:
ამას ასე ჰმორჩილობდით, არს ვითამცა ავთანდილი“...

ეს წიგნი დაწერა, შერმადინს მისცა, საღარიბოდ მოეკაზმა, სა-
თვალმჩენოდ კი სანადიროდ მიდის, „ლაშქარიც“ გამოყვა-
ავთანდილმა ყველას უბრძანა წასვლა:

171.

„ბრძანა წადით ყველა კაი, აქა მომხრედ არვინ მინა,
მონებიცა მოიშორვა თავი გაითავისწინა“...

173.

„რა ლაშქართა ინადირეს და პატრონი მოითვალეს“.
ავთანდილი ვეღარ ნახეს.

174.

„მისნი სპანი გულმოკლულნი ცრემლთა ცხელსა გადმოჰყრიდეს“.
მაშინ

175.

„შერმადინ ერთგან შეყარნა ხასნი და დიდებულები.
უჩვენა იგი უსტარი“.

მეტად შეწუხდნენ და ბოლოს „ყოველთა ჰკადრეს“.

„უშენოსა საჯდომი და ტახტი მისი ვისმცა მისცა?
განლამცა გმორჩილებდით, თუ გვიბრძანო რაცა ვისცა!“.
იგი მონა აპატრონეს, ყველაკამან თაყვანი სცა“...

ამრიგად: ავთანდილს აქვს სანაპირო სადაც არის „ქალაქი მაგარი“, აქ არის საჯდომი და ტახტი მისი, აქაა მისი „სამეფო“, ავთანდილს ჰყავს „სპანი“, „ლაშქარი“, „დიდებულები“. მაგრამ ავთანდილს ჰყავს მონებიც, რომელნიც თან დაჰყვებიან მას.

გ ა ზ რ დ ი ლ ი

1649, 1651. ტარიელი, ასმათის მადლობელი, მას ეუბნება:

„რაცა შენ ჰქმენ, არ უქმნია არ გამზრდელსა“
და ერთ სამეფოს აძლევს, ასმათი უარზეა:

„თუ ხმელეთი სრულად მქონდეს ვერცა მაშინ გავეყრები...
ვერ გავეწირავ ჩემგან ზრდილსა არცა სხვაგან ვიარები“.
ნესტანი ასმათის ზრდილია.

1623.

ტარიელმა ფარსადანის დაობლებული ტახტი რომ ნახა

„ვითა გამზრდელსა ჰმართებდა, გამზრდილი აგრე ხელია,
რომე სდის ცრემლი თვალთაგან ცეცხლთაგან უფრო ცხელია
თავსა იცემდეს, იზახდეს, ტირს მეთად გულფიცხელია“...

1593.

ფარსადანის სიკვდილის გამო ტარიელ მოსთქვამს:

„...გამზრდელო, ჰა, ჰა, რა საქმე მსმენია...
მზე მოჰკვე ყოვლთა სულდგმულთა, სოფელი აღარ შენია,
ღმერთსა მიჰმადლე, შემინდევე, რაცა შენ ჩემგან გწყენია“.

1584.

ნესტანის შესახებ მოუთხრობენ ინდოელი ვაჭრები:
იგი ქალი პატარაი მამიდასა გაეზარდა,
1523.

როსტევეანის წინაშე ტარიელი ავთანდილისათვის უჟამდგომ-
ლობს...

„ამის მეტსა არას გკადრებ, არ მოკლესა, არცა გრძელსა“.
ამოილო ხელ-მანდილი, მოინასკვა ზედან ყელსა,
ადგა, მუხლნი მოუყარნა, იაჯების ვითა მზრდელსა“...

1511.

ავთანდილმა დაინახა მათეკნ მიმავალი როსტევეანი:

„ისია ჩემი გამზრდელი და თქვენდა მოგებებულა.
იქი ვერ მოვალ, მრცხვენინა...“

1512.

„ტარიელ უთხრა: „კარგსა იქმ შენ პატრონისა კრძალ-
ვასა“.

1485.

ავთანდილი ტარიელს:

„რასაცა ჰლამი, არ მოგცემს მას ღმრთისა სამართალია,
გამზრდელსა ჩემსა ვით ვკადრო მე საქმე სამუხთალია!
მე მისთვის ხელი ვით გაძრა, ვინ ჩემთვის ფერ-ნამკრთალია,
ვით მოიხმაროს მონამან პატრონსა ზედა ხრმალია“.

გაზრდილს მართებს გამზრდელის პატივი, შიში,
მორიდება, ერთგულება, კრძალვა.

1481.

ტარიელი-ავთანდილს:

„მე შენისა გამზრდელისა უნახავად ვერ დავდგები“.

1394.

ფრიდონის თათბირი ქაჯეთის ციხესთან:

„ჩემსა სიმკროსა გამზრდელნი სამუშაითოდ მზრდილიან,
მასწავლნეს მათნი საქმენი, მახტუნებდიან, მწერთი დიან;
ასრე გავიდი საბელსა, რომ თვალნი ვერ მომიკლიამ“...

ესენიც გამზრდელებია.

1297.

ნესტანი სწერს ტარიელს:

„ვზი მ ზ რ დ ე ლ ი სიყვარულისა, მის ჩემგან დანერგულისად“.

მ ზ რ დ ე ლ ი, — მალოლიავებელი, მზრუნველი, ურვის მქონე.
1220.

მონა უამბობს თანამგზავრებს, რომ მე ვარო ქაჯთა მეფის მონაო, მეფე მოგვიკვდაო და „აწ შვილთა მისთა და მისი ზ რ დ ი ს, უკეთესი მ შ ო ბ ლ ი ს ა“.

1103.

შეშინებული ფატმანი, რომ ჭაშნაგირი მას მეფესთან შეასმენს მოსთქვამს:

„მოვკალ. ჰაი ქმარი, ამოეწვიდენ წვრილნი შვილნი,
იავარ-ვეყვ საქონელი, უსახონი თვალნი თლილნი,
გავეყარე საყვარელთა, ვა, გამზრდელნი, ვა გაზრდილნი!
ბოლოდ ვექმენ სახლსა ჩემსა...“

ასე რომ გამ ზ რ დ ე ლ ნ ი და გა ზ რ დ ი ლ ნ ი ჰყავს
ვაჭარ თუ ხუცევის ს ა ხ ლ ს ა ც, ე ს ე ნ ი ა მ ს ა ხ -
ლ ი ს უ ა ხ ლ ო ე ს ი წ რ ე ა ქ მ რ ი ს ა, ც ო ლ ი ს ა და შ ვ ი -
ლ ე ბ ი ს შემდეგ.

922.

ავთანდილი ეუბნება ფრიდონს:

„მე ვარ ყმა როსტან მეფისა, მოყმე არაბეთს ზ რ დ ი ლ ო ბ ი თ.
დიდი სპასპეტი, სახელად მიხმობენ ავთანდილობით,
მე დიდებულთა, დიდგვართა ზ რ დ ი ლ ი მეფეთა შვილობით“.

821, 822, 824,

როსტევანი მოსთქვამს ავთანდილის გაპარვას.

„ვა, გა ზ რ დ ი ლ ო, ველარ გნახვენ თვალნი რეტნი!
სად წაპხე და სად დაჰკარგე სინათლისა ეგე სვეტნი?!“

და გლოვობს როგორც სა ი მ ე დ ო შ ვ ი ლ ი ს დ ა მ კ ა რ -
გ ვ ე ლ ი მ ო ხ უ ც ი მ ა მ ა.

802.

ავთანდილის ანდერძი:

„თუ საწუთრომან დამამხოს, ყოველთა დამამხოზელმან,
ღარიბი მოკვდე ღარიბად, ვერ დამიტეროს მშობელმან,
ველარ შემსუდრონ დაზრდილთა და ვერცა მის ან დ ო ბ ე ლ მ ა ნ,
მუნ შემიწყალოს თქვენმავე გულმან მოწყალე, მღმობელმან“.

მშობელი, დაზრდილნი, მისანდობელნი
ფეოდალის უახლოესი წრე.
787.

ავთანდილი ეუბნება შერმადინს:

„აწ ანდერძსა ჩემსა მოგცემ, როსტანს წინად დაწერილსა;
შენ შეგვედრებ, დაგიჭიროს, ვითა გმართებს ჩემსა
ზრდილსა“.

იმით, რომ შერმადინი ავთანდილის გაზრდილია, ის ამის შესაფერისად უნდა დაიჭიროს მეფემ, ე. ი. როგორც განსაკუთრებულად ჰყავს ის ავთანდილს...

686.

ავთანდილი არაბეთს დაბრუნდა და ტარიელის პოვნა აცნობა როსტევანს.

ნადიმად დასხდნენ

„მას დღეს დასხდეს ნადიმობად, გაამრავლეს სმა და ჭამა;
ყმასა მეფე ასე უჭკრეტს, ვითა შეილსა ტკბილი მამა“.

648.

ტარიელი ფრიდონს დაეთხოვა.

„ფრიდონ გამომყვა, წავედით, ორთავე ცრემლი ვღვარენით:
მუნ ერთმანეთსა ვაკოცეთ, ზახილით გავიყარენით.
სრულად ლაშქარი მტიროდეს გულითა მართლით არ ვნით.
გაზრდილ-გამზრდელთა გაყრასა ჩვენ თავნი დავადარენით“.

გაზრდილ-გამზრდელი ურთიერთის საყვარლებია. აქ თითქმის მამა-შვილობის თუ დედა-შვილობის ურთიერთობა მყარდება.

561—562.

ტარიელმა ხვარაზმმა მოკლა და თავის ქალაქში ჩაიკეტა. ერთ დილას ჰხედავს:

„ენახენ სამნი დიდებულნი მეფისაგან მოგზავნილად.
ებრძანა თუ: „ღმერთმან იცის, გამეზარდე ვითა შეილად,
ჩემი ასრე რად შესცვალე სიხარული სიმძიმოდ?
„ხვარაზმას სისხლი უბრალო სახლად რად დამადებინე?
თუ ჩემი ქალი გინდოდა, რად არა შემაგებინე?
მე ბერსა შენსა გამზრდელსა სიცოცხლე მაარმებინე,
დღედ სიკვდილამდის შენიცა თავი არ მახლებინე!“

შვილივით გაზრდილი ტარიელი, ფარსადანის აზრით, სიკვდილამდის უნდა ჰხლებოდა გამზრდელ-ხელმწიფეს.

479.

ომმოგებული ტარიელი ფარსადან მეფემ სამეფო დარბაზს წაიყვანა.

„მეფე გარდახდა, დარბაზსა შევედით ჩემთა მზრდელთასა“...

ე. ი. ფარსადანი და დედოფალი ტარიელის მზრდელებია, ესენი ხომ შვილად ზრდიდნენ მას.

465.

ტარიელი ინდოეთს დაბრუნდა.

„ხატაეთისა ხელმწიფე მომყავდა შეპყრობილია.

ინდოეთს მივე, მეგება ჩემი გამზრდელი ტკბილია...“

454.

ტარიელმა ხატაელებთან ომი მოიგო.

„ერთსა კაცსა ეყოფოდეს, დიდებანი რომე მკირდეს;

ზოგთა შორით დამლოციან, ზოგნი კოცნად გამიბირდეს;

რომელთაცა გავეზარდე, დიდებულნი, ამიტირდეს,

ჩემგან ხრმლითა განაკვეთი ნახეს, მეტად გაუკვირდეს“.

მაშ, ტარიელს ზრდიდენ დიდებულნი, სამამაცო ზნეს ასწავლიდნენ და ეხლა სიხარულის ცრემლები სდით რა მათი გაზრდილი ასე გმირი გამოჩნდა.

432.

ხატაეთს ლაშქრობისას რამაზი ტარიელს მახეს უგებდა.

მაგრამ:

„კარგი საქმე კაცსა ზედა აზომ თურმე არ წახდების

ერთი კაცი უკმორესწყდა, მოდგა, მალეით მეუბნების:

„დიდი მაცო თქვენი ვალი, ჩემგან ძნელად გარდიხდების,

გაწირვა და დაეწყება ჩემგან თქვენი არ იქმნების“.

433.

„მე მამისა თქვენისაგან ვარ ცოტაი განაზარდი.

თქვენი მესმა საღალატო, საცნობელად გამოვეპარდი...“

332.

ტარიელი ამბობს:

„თხუთმეტისა წლისა ვიყავ, მეფე მზრდიდა ვითა შვილსა;

დღისით ვიყვი მას წინაშე, გამიშვებდის არცა ძილსა;

ძალად ლომსა, თვალად მზესა, ტანად ვგვანდი ედემს ზრდილსა,

ს რ ო ლ ა ს ა და ა ს პ ა რ ე ზ ს ა აქებდიან ჩემგან ქმნილსა“.
 „მოსრნის მხეცნი და ნადირნი ისარმან ჩემგან სრეულმან,
 მემრე ვიბურთი მოედანს, მინდორით შემოქცეულმან,
 შვეიდი, შვექმნი ნადიმი, ნიადავ ლხინსა ჩვეულმან“.

სროლა.
 ა ს პ ა რ ე ზ ო ბ ა.
 ნ ა დ ი რ ო ბ ა.
 ბ უ რ თ ო ბ ა.
 ნ ა დ ი მ ი.
 330.

„დავარ იყო და მეფისა, ქვრივი, ქაჯეთს გათხოვილი,
 მას სიბრძნისა სასწავლელად თვით მეფემან მისცა შვილი“.

ეს ნესტანი კოშკშია:
 „სრა ედგა მოფარდაგული ოქსინითა და შარდითა ;
 ასმათ და ორნი მონანი ჰყვიან, იმღერდის ნარდითა;
 მუნ იზრდებოდის ტანითა, გაბონს განაზარდითა“.

ქ ა ჯ ე თ ი ინდოეთთან ურთიერთობაში ყოფილა.
 318, 319.

ტარიელი სიყრმიტგანვე ფარსადანმა უძეომ აიყვანა.

„მეფემ ბრძანა: „შვილად გავზრდი თვით ჩემივე გვარი არსა“.
 მეფემან და დედოფალმან მიმიყვანეს შვილად მათად,
 საპატრონოდ მზრდიდეს სრულთა ლაშქართა და ქვეყანათად,
 ბრძენთა მიმცეს სასწავლელად ხელმწიფეთა ქცევა-ქმნათად“.

ფარსადანმა ტარიელი იშვილა, ს ა პ ა ტ რ ო ნ ო დ ზ რ დ ი დ ა:
 ბრძენები ასწავლიდნენ ხელმწიფურ ქცევას. მაშ გამ-
 ზრდელები ბევრი ჰყავდა ტარიელს. ვინ რა ზნეს ასწავლიდა და
 ვინ რას, ამიტომაა რომ ტარიელი თავის მრავალ გამზრ-
 დელს ასახელებს.

292.

ტარიელი ეუბნება ავთანდილს:

„ერთგან განახენ ნადირობას შენ და შენი მე გამზრდე-
 ლი“.

212.

ავთანდილი ეუბნება ტარიელის მიერ ნაცემ-ნაკრავ სამ ძმას:

„უთხრა თუ: „ძმანო, ვარ ვინმე ღარიბი უადგილოსა
 მე იმა ყმისა საქებრად მოვშორდი ს ა გ ა ზ რ დ ი ლ ო ს ა“.

ს ა გ ა ზ რ დ ი ლ ო ის საზოგადოებაა, სადაც ესა თუ ის პირობა გაიზარდა. ჩვეულებრივ ესაა სამშობლო, მაგრამ საგაზრდილო კვლავის არაა სამშობლოს იდენტური.

ცნება საგაზრდილო სამშობლოს გვერდით იმის მაჩვენებელია, თუ რა დიდი მნიშვნელობა ეძლეოდა იმ დროს გაზრდას. ზრდილობას...

165.

ავთანდილმა თავის ყმებს მისწერა — ეს იყო იმის რწმუნების წიგნი, რომ მან თავის მაგივრად მონა შერმადინი დატოვა.

ამ ყმებში იგულისხმებიან „ხასნი და დიდებულები“ (175).

„დაწერა თუ: ჩემნო ყმანო, გამზრდელნო და ზოგნო ზრდილნო

ერთგულნო და მისანდონო; ამასზედა გამოცდილნო. თქვენ ჩემისა საწადლისა მიდგომილნი, ვითა ჩრდილნო...“

ცხადია, ავთანდილს როგორც პატრონს ხასებსა თუ დიდებულთ შორის მრავლად ყავს გამზრდელნი და გაზრდილნი, ე. ი. უნდა ვიფიქროთ ბევრი ვინმე მას ასწავლიდა სამამაცო ზნეს და კიდევ უფრო მეტი იზრდებოდა ავთანდილის კარზე. აქ დიდებულების გვერდით იზრდებოდნენ მონებიც (მაგალითი შერმადინი).

გამზრდელ-გაზრდილები შეადგენენ უახლოეს წრეს დიდი ფეოდალისას (ასევე მეფისას). ეს წრეა, რომელსაც უშუალოდ ეყრდნობა დიდი ფეოდალი (ან მეფე), რომელთა ნება-სურვილს ის დიდ ანგარიშს უწევს, ისე გამოდის თითქო, რომ მთელი კარი დიდი ფეოდალისა (მეფის) გამზრდელებისა და გაზრდილებისაგან შედგება...

149.

ავთანდილი თავის სამეფოში მოვიდა. აქ მას ქალაქი ჰქონდა მაგარი...

ავთანდილმა „გაზრდილი მისი შერმადინ და ის ვასავაზიროსა“; „ესეა მონა შერმადინ“...

თანაშეზრდილი ერთგული და მისთვის თავდადებული. (ამის შესახებ მაქვს „მონა“-ში).

ავთანდილმა როსტევეანი დაარწმუნა, რომ სანაპიროდ წავსვლას
 „მეფე ყელსა მოეყიდა, გარდაკცნა ვითა შვილი,
 სხვა მათებრი არ ყოფილა არ გამზრდელი არ გაზრდილი“.

ავთანდილი იყო ამირსპასალარის შვილი და თვითონაც იყო სპასპეტი... ე. ი. ხელი მემკვიდრეობით აქვს მიღებული, ამავე დროს ის უეჭველია დარბაზის ყმად იყო, ვიდრე სპასპეტი გახდებოდა აქ იყო მისი გაზრდა (აი ისევე, როგორც ივანე მხარგრძელი ითაყვანა თამარმა).

82.

ავთანდილმა როსტევეანს აჯობა მშვილდოსნობაში. როსტევეანს „უხარის ეგრე სიკეთე მისისა განაზარდისა“.

101.

როსტევეანს „ავთანდილ უჩნს ვითა შვილი“

62—63.

როსტევეანი ჩივის რომ ვაჟი მემკვიდრე არა ყავს...

„კაცი არ არის, სითგანცა საბრძანებელი ჩვენია,
 რომე მას ჩემგან ესაწვლნეს სამამაცონი ზნენია“.

„ერთი მიზის ასული ნაზარდი სათუთობითა
 ღმერთმან არ მომცა ყმა შვილი, ვარ საწუთროსა თმობითა.
 ანუ მცანდა მშვილდოსნად, ანუ კვლა ბურთაობითა.
 ცოტასა შემწევს ავთანდილ ჩემგანვე ნაზარდობითა“.

ქალს ზრდიდენ სათუთობით, მამაკაცს სამამაცონი ზნენი უნდა ესწავლა.

52.

თინათინი გამეფდა.

„მოიხმო მისი გამზრდელი, ერთგული, ნაერთგულივი,
 უბრძანა: „ჩემი საჭურჭლე, შენგან დანაბეჭდულევი,
 მომართვი, ჩემი ყველაი, ჩემი ნაუფლისწულევი“.
 მიართვეს; გასცა უზომო, უანგარიშო ულევია“.

თინათინს ჰყავს გამზრდელი, ის მისი ერთგულია, ამ გამზრდელს აბარია უფლისწულის საჭურჭლე, მას აქვს დანაბეჭდილი უფლისწულის საჭურჭლე. ის შეიძლება ისეთივე გამზრდელი იყოს თინათინისა, როგორც ავთანდილს ჰყავდა გამზრდელები: „ჩემნო ყმანო, გამზრდელნო და ზოგნო ზრდილნო“ ესე იგი საკუთარი ყმები.

როსტევეანიც გამზრდელია ავთანდილის. როსტევეანისაგან უს-

წავლია მას „სამამაცონი ზნენი“. რა გამოდის? ის რომ
ავთანდილს ჰყავს გამზრდელი როსტევან და მისივე გამზრდელმა
მისივე ყმებიც. უნდა ვიფიქროთ სხვადასხვა ზნეს სხვადასხვა
სწვრთნიდა მას.

ხ ა ს ი

1624.

ტარიელი ინდოეთს დაბრუნდა. ფარსადანი გარდაცვლილიყო...

„რა ნახნა ხასნი, ვაზირნი ფლასითა დამოსილნია,
კვლა დაიზახნა ტარიელ, უფროსნი დანაკივლნია“.

ხ ა ს ნ ი, უ ა ხ ლ ო ე ს ი დ ი დ ე ბ უ ლ ე ბ ი.

1241, 1242, 1243.

დულარდუხტ ქაჯთა მეფე დის სატირლად წასულა. ქაჯთა ცი-
ხეში დულარდუხტს „ქვე დაუყრია მოყმე ბი“. ვინც უფრო გუ-
ლოვანია. ქალაქის დამცველად დაუტოვებია ისინი.

„გვირახის კარსა ნიადაგ მოყმე სცავს არ პირ-ნასები.
ათი ათასი ჭაბუკი დგას, ყველაკი ხასე ბი;
ქალაქის კართა სამთავე სამათას-სამათასები“.

აქ შეიძლება ადამიანს ეფიქრა რომ ესენი რომაქის მონებია,
მაგრამ რომაქი აკი დულარდუხტს წაყვა თავისი მონებით.

1205.

„ისი კაცი ჭაშნავირი დარბაზს იყო მეტად ხასი“.

ჭაშნავირი — მეფის საჭმლის გამსინჯავი.

825.

ავთანდილი გაიბარა. როსტევანის სასახლეში დიდი გლოვაა.

„ზარი გაისმა, შემოკრბა, ჯარი მრავალი კაცისა,
დარბაზს ხასთაგან ჯარია ხელითა წვერთა ტკაცისა!
იგლეჯს და იცემს ყველაი...“

826.

„რა მეფემან დიდებულნი ნახნა, სულთქმის შემოსტირნა;
უთხრა „ზედავთ, მზემან ჩვენმან შექნი სრულად დაგვიძვირნა!“

ხ ა ს ე ბ შ ი ა ქ დ ი დ ე ბ უ ლ ნ ი ი გ უ ლ ი ს ხ მ ე ბ ი ა ნ .

763.

როსტევანი სოგრატს გაუწყრა.

ავთანდილისათვის შუამდგომლობის გამო სოგრატი ავთანდილთან მივიდა და თავის თავზე ნიშნის მოგებით ეუბნებოდა:
 „მადლი რა მკადრო არ ვიცი, გავხასდი მე მაშა ვითა“,
 ე. ი. შენთვის შუამდგომლობა მეფემ დიდ სამსახურად ჩამითვალა და მეფის ხასი გავხდი და ესააო.

552.

ხვარაზმშას შვილი მოვიდა, ტარიელმა ფარსადანის ბრძანებით მოედანს კარვები დაადგმევინა სიძე მოვიდა. გარდახტა.

„შეიქმნა გასვლა შიგანთა, ჯარია მუნ ხასებისა“.

საქმე ისაა, რომ მოედანზე სიძე არა ტარიელს, არამედ სხვა ყმებს უნდა ენახათ, ტარიელი კი სასახლეში შეხვდებოდა მას, ასეთი იყო ფარსადანის სურვილი. მაშ „შეიქმნა გასვლა შიგანთა“ ნიშნავს, რომ სიძის სანახავად ჯერ სხვები გადიან და ესენია სწორედ ის ხასები.

540.

ნესტანი ეუბნება ტარიელს ხვარაზმშას მოსალოდნელი გამეფების გამო ინდოეთში.

„ესე ამბად არ ეგების, რომე სპანი გავვიხასდნენ“, ე. ი. გაგვიბატონდნენ, გაგვიდიდკაცდნენ...

507.

ფარსადანი და მისი მეუღლე იმის რჩევაში არიან თუ ვინ მოიყვანონ ნესტანის ქმრად. უხმეს ტარიელს.

„ვნახე ორივე ერთგან სხედს, ხასითა ოდენ სამითა“. ხასი მეფის უახლოესი მრჩეველი.

471.

ტარიელმა ხატაელნი დაამარცხა, რამაზ მეფე და მისი ლაშქარი ხელთ იპყრო.

ფარსადანმა შეიწყალა რამაზ მეფე. დახარკა და შეწყალებული გაუშვა.

„მაგრამ ყველაი დამოსა იგი და მისი ხასიოა“.

ხასი აქ უახლოესნი პირნია.

335.

ტარიელი მამის სიკვდილის გამო ერთ წელს „ბნელსა ჯდა“. ფარსადანმა ერთი წლის გასვლისას ბრძანა „ახდა შავისა“ და ტარიელის „გაყვანად ხასნი მოვიდეს“, და ფარსადანის ბრძანება და განზრახვა („ბოძება მამულისა სრულისა საკარგავისა, შენ გქონდეს ამირბარობა ქმნა მისვე საურავისა“) მოახსენეს...

„უკუნიტ გამოიყვანეს ხასთა მათ წინამდგომელთა“. ცხადია ეს ხასები მეფის ახლო მდგომი დიდკაცნი იადა არა უბრალო მოხელენი, რომ ასეთ მნიშვნელოვან საქმეებზე ავალდებენ.

175.

„შერმადინ ერთგან შეყარნა ხასნი და დიდებულები“. ესენი ავთანდილის ყმები ია. ამათ მიმართ ავთანდილმა თავის მაგიერად, პატრონად შერმადინი დატოვა.

44.

როსტევეანმა არაბები მოიწვია თინათინის გახელმწიფებაზე ყველა „შემსხმელი შემამკობელი“ (43) და აი:

„მოვიდეს სრულნი არაბნი, ჯარი გამრავლდა ხასისა“.

$\left(\frac{4}{22} \text{ ფ. } 142-280\right)$.

1453 და სხვა... 812 და სხვა.

სჯობან ყოვლთა მოყვარულთა პატრონყმანი მოყვარულნი.

ჩვენ რომ ეს პატრონყმობა ისე გავიგოთ, როგორც ეს სოსელია-ბარამიძეს ესმით, შოთა ყოვლად არარეალისტი გამოგვივა, მართლაც სწორედ ისეთი, როგორიც სურთ წარმოგვიდგინონ ამ ავტორებს, როცა შოთა თითქმის ტომას მოორის წინამორბედად

წარმოუდგენიათ... $\left(\frac{4}{21} \text{ ფ. } 117\right)$.

957.

ავთანდილი

„მომავალი ცასა შესტირს, ეუბნების, ეტყვის მზესა

„აჰა, მზეო, გეაქები შენ, უმძლესთა მძლეთა მძლესა,

ვინ მდაბალთა გაამაღლებ მეფობასა მისცემ სვესა,

მე ნუ გამყრი, საყვარელსა, ნუ შემიცვლი ღამედ ღღესა“.

მაშ „მდაბალთა გამაღლება“ ხდება... $\left(\frac{4}{121} \text{ ფ. } 134\right)$.

2. სახელმწიფოთა ტიპები ვიზნისტაოსანში

1220—1249.

სამი სხვა და სხვა სახის სახელმწიფო აქვს წარმოდგენილი შოთას: არაბეთ-ინდოეთი, ზღვათა სამეფო და

ქ ა ჯ ე თ ი. პირველი იდეალური სახელმწიფოა; ყველა ფეოდალური სათნოება აქ განხორციელებულია. ქვეყანა მოწესრიგებულია ყველას თავისი აქვს მიჩენილი. აქ „თხა და მგელი ერთად ძოვდნენ“.

მეორე ზღვათა სამეფო გულანშაროა. ესეც ფეოდალური ქვეყანაა, მაგრამ აქ ტონის მიმცემი ვაჭრობაა და მელიქ სურხავის სიმდიდრე ამისაგან არის დამოკიდებული. მდიდარია ეს ქვეყანა, ხალხი საქმიანი და ხალისიანი. თავისუფალი სული ტრიალებს აქ და ინდოეთ-არაბეთით მძიმე ფეოდალური წესრიგი არ ჰბორკავს მას... ეს ქვეყანა მშვიდობიანია, თუმცა იძულებულია ილაშქროს... მოსაგებელ-წასაგებელი აქ ყველაფერია, აქ დიდი სიმდიდრეა, ყოველი ქვეყნიდან აქ მოდიან, ლარი მოაქვთ და მოაქვთ. ქაჯეთიდანაც კი... არაბეთ-ინდოეთის ტიპის ქვეყნები უეჭველად გულისხმობენ გულანშაროს არსებობას; ყველა ესენი ერთნი მეორეს ავსებენ. დამახასიათებელია, რომ არაბეთ-ინდოეთს ქალაქიც კი არაა მოხსენებული (ერთხელ და მკრთალად არის ინდოეთის ქალაქი) და მეფის სასახლეა ყველაფრის ტონის მიმცემი. სამაგიროდ ზღვათა სამეფოში ციხე-სიმაგრე არსად ჩანს და აქ ყველაფერს ტონს აძლევს სავაჭრო ქალაქი, სადაც მეფეც მოთავსებულია, მაგრამ მეფის სადგომი კი არ აძლევს ტონს ქალაქს, არამედ პირუკუ. სულ სხვაა ქაჯეთი — ეს მეკობრეების „ყოველთა კაცთა“ მავანეების საბუღარია... ავთანდილ, ტარიელმა და ფრიდონმა მოსპეს ქაჯთა სამეფო, მისი მთავარი სადგომი და ქაჯეთი მელიქ სურხავს უბოძეს: ამით მათ ერთი დიდი საქმე გააკეთეს, ფეოდალური ცივილიზაცია დაიცვეს და მისი მავნე განადგურეს. ფეოდალი ხელმწიფეები ურთიერთთან კავშირში არიან: არაბეთ-ინდოეთი და ზღვათა სამეფო ერთი მეორეს ავსებენ, ერთ სამყაროს ქმნიან; ქაჯეთი ფეოდალური სამყაროს ბოროტებაა და მას ებრძვიან და სპობენ.

მართალია არაბეთ-ინდოეთში ქალაქი არ აძლევს ტონს, მაგრამ „გულანშაროს“, ე. ი. ვაჭრობა-ხელოსნობის გავლენა აქ ძლიერად იგრძნობა და იგრძნობა არანაკლებად, ვიდრე ზღვათა სამეფოში ფეოდალური ურთიერთობა. როსტევან-ფარსადანი თუ ტარიელ-ავთანდილი კარგად ხედავენ თუ რამდენად აუცილებელია მათთვის „გულანშარო“, ე. ი. ხელოსნობა-ვაჭრობა და ვაჭართ უხუცესი თუ დიდვაჭარ-მობაღდადენი თუ ეგვიპტელნი, ე. ი. უცხო ქვეყნებში მიმომავალნი მათთანაც შესაფერისი პატივით სარგებლობენ

(ისევე როგორც საქართველოს სამეფო კარზე დიდი პატივით სარგებლობდნენ დიდვაჭრები — ზორაბაბელი, უმეკი, შნორჰაპუაშვილი და კარის გარიგების სათანადო მუხლო ან ბექას სამართალი). აქაც ძვირად ფასობს უცხოური, შემოტანილი ფეოდალისათვის აუცილებელი ქალისა თუ კაცისათვის სამკაული, იარაღი, სამოსელი, ნელსაცხებელი... ეს არის ოღონდ რომ ყველაფერი ეს მასობრივი არაა, თორემ ფეოდალური ფენა ძლიერად ჩათრეულია ამ ურთიერთობაში...

ქაჯეთი და დევები ორივე მტერია ნორმალური ფეოდალური ურთიერთობის განვითარებისა. ორივე, „ბოროტებაა“ და მათ ანადგურებენ „კეთილის“ განსახიერება ფეოდალები... „ბოროტსა სძლიან კეთილმან“... $\left(\frac{4}{21} \text{ ფ. } 111+112\right)$.

1223—1224.

„რომაჟ ბრძანა...

მინდორს წავალ, ვიმეკობრებ, ალაფითა ავიცვები,
შინა მოვალ შოებული, ადრე ზედა მოვესწრები...

„გვითხრა მისთა ხელისათა: „წავალ თანა წამომყევით“!
წავგიტანა მონა ასი, ყველა კაი მისგან რჩევით.

დღისით მზისით ვმეკობრობდით, დამეთაცა ვიყვნით თევით;
ღია ვლევწეთ ქარავანი, ლარი ჩვენკენ

გარდმოვდევით“.

1220—1249.

ქაჯეთი სახელმწიფოა. ქაჯები ეწოდებამთ მათ განსაკუთრებული თვისებების გამო: გრძნება იციან. მათი დამარცხება შეუძლებელია. მათი ხელმწიფე მიუვალ ციხეშია. მეკობრეობა ქაჯთა შორის ბოროტებად არ ითვლება მაშინ, როცა ასეთი რამ არაბეთ-ინდოეთში ან მელიქ სურხავის ქვეყანაში თუ ფრიდონისას, შეუძლებელია. აქ შეიძლება ლაშქრობა. მონაბირეობა, ქვეყნის დარბევა, ქალაქების აღება, დავლა აღაფის შოვნა და ქარავანის ლეწვა. ასე რომ ქაჯეთი ჩვეულებრივი ფეოდალური ქვეყნებიდან გამოირჩევა და მას ჩვეულებრივ ფეოდალურ სახელმწიფოდ არც თვლიან. ქაჯეთთან ნორმალური დამოკიდებულება არა ჩანს, რომ ახლო სახელმწიფოებს ჰქონდეთ. ეს ყველასათვის მიუვალია, ყველას მტერია და მისი მომრევეი არავინაა: მიუვალ სიმეგრეში სხედან გრძნება იციან, მეკობრეობენ... იქ, იმ მიუ-

ვალ ციხეში აქვთ დაგროვილი აურაცხელი ქონება ნაძარცვი-ნაღალა
ფევი...

ქაჯეთის საპირისპირო დევები, რომელთაც ქაჯთა წინააღმდეგ განსაკუთრებული შეიარაღება აქვთ საგანგებოდ მომზადებული — (ეს სამი ხელი იარაღი, საგანგებოდ ქაჯთა წინააღმდეგ საბრძოლველი, დევების ქვაბთა აღწერის შემდეგ ტარიელ-ავთანდილ-ფრიდონს ხვდა). იღეა: დევების (ბოროტების) იარაღით გმირებმა — ტარიელ-ავთანდილ-ფრიდონ — ქაჯები (ბოროტება) დაამარცხეს.

(კი, მაგრამ დავარი, ინდოთ მეფის ქალი, ავი ქაჯეთს იყო გათხოვილი) $\left(\frac{4}{23} \text{ ფ. } 88\right)$.

3. საუშრუმე, ღავლა, ალაფი

1196.

„მონათა მიჰხვდა სიხარბე მის საჭურჭლისა ძვირისა,
„დაჰვიწყდა შიში მეფისა, ვითა ერთისა გზირისა,
გამოპარება დასკვნეს მის უებროსა პირისა,
ნახე, თუ ოქრო რასა იქმს, კვერთხი ეშმაკთა ძვირისა!“

საჭურჭლე ძვირი

1188.

ნესტანს „დაუდგეს ტახტი ოქროსა წითლისა მარბულისა“.

1195.

ნესტანი ხალუმებს მოურიგდა, მისცა „საჭურჭლე მძიმე“, „შემოიხსნა მარგალიტი, შემოერთყა რაცა თვალი, მოიხადა გვირგვინიცა გამჭვირვალე ერთობ ღალი“.

„საჭურჭლე მძიმე“

$\left(\frac{4}{23} \text{ ფ. } 85-86\right)$.

803.

ავთანდილი — როსტევეანს.

„მაქვს საქონელი ურიცხვი, ვერვისგან ანაწონები,
 მიეცეგლახაკთა საჭურჭლე, ათვისუფლე მონები,
 შენ დამდიდრე ყოველი, ობოლი, არასმქონები...“

ს ა ჭ უ რ ჭ ლ ე

804.

„რაცა თქვენთვის არ ვარგიყოს საჭურჭლესა დასადებლად,
 მიეცე ზოგი ხანაგათა, ზოგი ხიდთა ასაგებლად.
 ნურა ნუ გშურს საქონელი, ჩემი ჩემთვის წარსაგებლად“...

796.

ავთანდილი — როსტევეანს.

„რაცა ღმერთსა, გაუგია თავსა ჩემსა გარდასავლად,
 გარდამხდეს და შემოვიქცე, აღარ დამრჩეს გული ავლად;
 თქვენვე გნახე მხიარულნი დიდებით და დავლამრავლად;
 მას რა ვარგო ესე ჩემთვის დიდებლად და კმარის დავლად“.

დ ა ვ ლ ა

741.

ავთანდილი სოგრატს მეფესთან მოციქულობას სთხოვს

„მიაჯე ამოდ გაშვება და თავი გაიგმირო
 ასი ათასი წითელი შენ ქრთამად შეიწირო“.

764.

თქმულა: ქრთამი საურავსა ჯოჯოხეთსცა დაიურევს.

771.

„შეკრა წითელი ასი ათასი ბირად მშემან და ტანად სარომან,
 სამასი თავი სტავრ-ატლასი უხემან, ნიადაგ მიუმცდარომან.
 სამოცი თვალი ლალ-იაგუნდი ფერად მართ ვითა მიუმხედარომან.
 კაცი გავზავნა ვაზირისასა, ესე ყველანი მისთვის არო მან“.

619.

ფრიდონმა ბიძაშვილები დაამარცხა, ქალაქი წაართვა

„ფრიდონ ნახნა საჭურჭლენი, და ბეჭედნი მისნი დასხნა“. მე-
 ფეებს აქეთ საჭურჭლენი, ზოგს ასობით აქვს ის.

საჭურჭლენი დაკეტილია და პატრონის მიერ დაბეჭდი-
 ლია.

618.

ფრიდონმა და ტარიელმა დაამარცხეს ფრიდონის ბიძაშვილები.

„ფიცხლად წავუღეთ ქალაქი...“

მოშკალ, თუ ლარი დაჰლიოთ ან აკიდებით, ან ტენით“.

600.

ფრიდონს ჰქონდა მულღანზანზარის ქალაქი.

611.

„მივედით მისსა ქალაქსა ტურფასა, მაგრა ცოტასა“.

612.

„მივედით ვნახეთ ქალაქი მისი ტურფა და მდიდარი,
ყველასა ტანსა ემოსა ზარქაში ვანაზიდარი“.

497.

ტარიელი ავთანდილს ნესტანისეულ სამხრეს აჩვენებს:
თქვა „მე მაქვს სამხრე, რომელი კვლა წინას მკლავსა მას
ების!“

„გი შეიხნსა, მოილო თვალვით არ დაიფასების“.

ფასში ან ფასად გამოიხატება საყვარელის მიერ ბოძებული
სამხრე.

486.

ხატაეთს, გამარჯვებულ ტარიელს ფარსადანმა უწყალობა;

„აჲ გქონდეს ასი საჭურჭლე, ვის შუქნი მოგიფენიან“.

487.

„მომართვეს ასნი კლიტენი ასთავე საჭურჭლეთანი;
თაყვანი ვეც და დავლოცენ დავლანი მათთა სვეთანი;
რა გასცენეს ზომნი, ვით ვითხრნენ ლაშქართა სისავსეთანი“.

ასობით საჭურჭლე, აურაცხელი თვალმარგალიტით, ოქროთი,
ლარით. უმდიდრესი მეფე-ფეოდალები (როსტევანი, ფრიდონი,
მელიქ სურხავი, ფარსადანი). ესენი არაფერს ჰყიდიან, მხოლოდ
წყალობად თუ საბოძრად გასცემენ. „შედის და გაედინების“ გე-
ნიალურად აქვს ნათქვამი შოთას. უთვალავად გასცემენ, ასევე
მიიღებენ. სიუხვე გაცემა, ბოძება-წყალობა ესაა ფეოდალების
„საქონელბრუნვა“, მაშინ როცა ვაჭრები მხოლოდ ყიდვით იძე-
ნენ... მაგრამ ფეოდალები ვაჭრებისაგან ყიდვით იძენენ. ბაჟი ერთი
ძლიერი საშუალებათაგანია შეძენის. ომი, ალაფი... და ვაჭრო-
ბა (მეფის ვაჭრები)... ორი სამყარო ხელოსნებისა — მიწისმოქმედ-
თა და ფეოდალებისა. შუაში ვაჭრები. ჯოგები, ფარები.
იარაღ-საჭურველის ქარხნები, ლარის, ნოხების მქსოველნი...

471.

დამარცხებულ რამაზ მეფეს ფარსადანმა

„ხარაჯა დასდევს, შეჰკვეთეს დრაჰკანი ასჯერ ასია.
 კვლა სადაური მრავალი, სხვა სტაერა, სხვა ატლასია“...

462.

ტარიელმა ხატაეთს გაიმარჯვა. საჭურჭლენი მიითვალა. ყაბახა და რიდე ნახა უცნაური:

„იგი საძღვნად მისად დავდევე, ვისი შუქი მანათობდა“,
 „მეფისათვის დავარჩიევე, საარმაღნოდ, რაცა სჯობდა;
 ჯორაქლემი ათჯერ ასი, ყველაკაი წვივ-
 მაგრობდა.

დატვირთული გავუგზავნე, ამბავსაცა კარგსა სცნობდა“.

უმთავრესია ის, თუ სად რა კეთდება და არა ის, თუ სად რა იყიდება. ვაჭრების სიმდიდრე, ვაჭართა სიმრავლე, ქარავნების სიხშირე მნიშვნელოვანი გარემოებაა, მაგრამ ვაჭარი მაინც მოსაშუალებად არა შემოქმედი... საქარავნო და საზღვაო ვაჭრობა მონღოლთა დროსაც ძლიერი იყო (ჩინურ-ინდური, ვენეტიკური). მაგრამ ქალაქები ეცემოდა, სოფლები ვერანდებოდა და სავაჭრო საქონლად იქცა არა მიწის ნაყოფი, არამედ თვით მიწა, არა მიწის მუშის ნამოქმედი, არამედ თვით მიწის მუშები (ტყვეები)... ვაჭრები ამ დროსაც არხეინად (შედარებით, რა თქმა უნდა) იყვნენ...

455. ტარიელმა ხატაელნი დაამარცხა

„გავგზავნე ყოველგნით ლაშქარნი აღაფი ავადებინე“...

457.

„მაშინ და შევე ხატაეთს მოვლად და მოსალვალავად.

კლიტენი საჭურჭლეთანი მომართვეს დაუმაღავად“...

460.

„საჭურჭლენი გარდავნახენ თავის თავის, კიდის კიდე.
 უცხოფერთა საჭურჭლეთა, დავშვრები, თუ მოვსთვალვიდე“,
 ერთგან ვნახე საკვირველი ყაბახა და ერთი რიდე,
 თუმცა ჰნახე, სახელისა ცოდნასაცა ინატრიდე“.

საჭურჭლეში ყაბახა და რიდეც.

422.

ტარიელი ხატაეთს მიდის.

„მე შემომძღვნეს რამაზისგან ძღვნად საჭურჭლე საშინელი“...

428.

„კვლა ეძღვნა უცხო მრავალი შესამოსელი ტანისა“.

430.

„წინა ტურფათა ტაიჭთა ძღვნად ჩემთვის მოზიდვიდესა“...

329.

ნესტანისათვის ფარსადან

„მე ფემან სახლი აავო, შიგან სამყოფი ქალისა;
ქვად ფაზარი სხდა, კუბო დგა იავუნდისა, ლალისა,
კარზედა ბაღია, საბანლად სარაჯი ვარდის-წყალისა“.

324.

ნესტანის დაბადების გამო

„ყოვლგნით მოვიდეს მეფენი ნიჭითა მრავალგვართა
საჭურჭლე გასცეს, აიხსნეს ლაშქარნი საზოძვართა...“

282.

ავთანდილ და ტარიელ

„მათ აკოცეს ერთმანერთსა, უცხოობით არ დაპრიდეს...
ყელი ყელსა გარდაკვდეს, ერთმანერთსა აუტირდეს,
ქარვად შექმნეს იავუნდი მათნი, თუმცა, ლალად
ღირდეს“.

ძვირფასი ქვები იზომება ღირებით.

162.

ავთანდილი შერმადინს.

„ყმამან უთხრა: „მომისმინე, მართლად გითხრობ, არა ჰრეღად:
რა მიჯნური ველთა რბოდეს, მართო უნდა გასაჰრეღად;
მარგალიტი არვის მიჰხვდეს უსასყიდლოდ
უვაჰრეღად“.

ვაჰრობა და სასყიდელი იამის საშუალება, რომ მარგალიტი შეიძინო, რომ სასყიდელი (შრომის ენერჯის) დახარჯვა აუცილებელი, რათა მარგალიტი შეიძინო. „მარგალიტები“ აქ იგულისხმება მიჯნურის გულის მოგება.

156.

ავთანდილი თავის მაგივრად სტოვებს შერმადინს.

„ლაშქართა და დიდებულთა ალაშქრებდი, ჰპატრონობდი;
ღარბაზს კაცსა გავზავნიდი და ამბავსა მათსა სცნობდი
წიგნსა სწერდი ჩემ მაგიერ, უფასოსა ძღვენსა სძღვნობდი“.

ძღვენიც ფასით ან ფასად გამოიხატება.

143.

ავთანდილ სანაპიროს მიდის.

„მე წავიდე, მოვიარო, ვილაშქრო და ვინაპირო,
თინათინის კელმწიფობა მტერთა თქვენთა გულსა ვკვირო,
მორჩილ-ქმნილი გავახარო, ურჩი ყოველი ავატირო,
ძღვენიც გკადრნე ზედაზედა, არ სალამი დავაძვირო“,

123.

თინათინს

„გაპრცილსა ტანსა ემოსნეს ყარყუმნი უსაპირონი,
ებურნეს მოშლით რიდენი, ფასისა თქმად საპირონი“.

ფასით ან ფასად გამოიხატება მეფის სამოსელი.

გულანშაროს ფაქტი ახალი ხანის მაჩვენებელი ვერ იქნება, თუ ჩვენ ვერ დავადასტურებდით გულანშაროს არაბეთ-ინდოეთში, თუ ვერ დავადასტურებდით, რომ გულანშაროები გამრავლდა, რომ ისინი აძლევენ ტონს ქვეყანას, ქვეყნებს... მართლაც ქარავნები მიმოდიან, ინდოეთშიაც გადიან, ფეოდალური ქვეყნების საერთო მფარველობით სარგებლობენ. ფეოდალური საზოგადოება, სამეფო თუ დიდფეოდალთა კარი, მოყმეები ამ ვაჭრებისაგან ფრიად დამოკიდებულნი ჩანან. რით იძენენ ამ უცხოურ საქონელს? ყმებს პატრონი უბოძებს, ყმები პატრონის ლაშქარში შედიან და ერთად ლაშქრობენ, ბაჟს იღებენ, ჯოგები ჰყავთ, ხელოსნები ამზადებენ (იარალს, ლარს, ოქროქედილს), ვაჭრებს ავაჭრებენ.

52.

ახლად მეფედ დასმულმა თინათინმა

„მოიხმო მისი გამზრდელი, ერთგული, ნაერთგულევი,
უბრძანა: „ჩემი საქურქლე, შენგან დანაბეჭდულევი,
მომართვი ჩემი ყველაი, ჩემი ნაუფლისწულევი.
მოართვეს, გასცა უზომო უანგარიშო, ულევი“.

54.

უბრძანა:

„წადით გახსენით, რაცა სად საქურქლენია!
ამილახორო, მოასხი რემა, ჯორი და ცხენია!“
მოიღეს; გასცა უზომო, სიუხვე არ მოსწყენია,
ლარსა ჰხვეტიდნიან ლაშქარნი, მართ ვითა
მეკობრენია“.

60.

სოგრატ და ავთანდილ როსტევანს:

„მართალ ხარ, წახდა საჭურჭლე თქვენი მძვირიო“.

44.

თინათინის საჯდომი.

„მათ რომე დადგეს საჯდომი. თქვეს უთქმელია ფასისა“.

ფასში ან ფასით გამოიხატება მეფის საჯდომი.

($\frac{4}{23}$ ფ. 131—154).

336.

სარიდანი მეფე იყო. ის ფარსადან ხელმწიფეს შეეწყნარა ყმად. „სწორად თავისა“ დაიჭირა. ამირბარობა უწყალობა. სარიდანი გარდაიცვალა. ფარსადანმა ტარიელისათვის ბრძანა „ბოძებამისე ულისა სრულისა საკარგავისა“:

„შენ გქონდეს ამირბარობა, ქმნა მისვე საურავისა“...

ეს იყო სარიდანის საკარგავი.

338.

ტარიელი ყოყმანობდა მამის სახელოს დაჭერას, მაგრამ „არ მომეშვენს დავმორჩილდი, თაყვანი ვიც ამირბარად“.

796.

ავთანდილი ანდერძში სწერს როსტევანს:

„რაცა ღმერთსა გაუგია თავსა ჩემსა გარდასავლად, გარდამხდეს და შემოვიქცე, აღარ დამრჩეს გული ავლად; თქვენვე განხე მხიარულნი დიდებით და დავლამრავლა“.

დავლას დიდი მნიშვნელობა აქვს ფეოდალურ სამყაროში.

„არა არს ღონე დარჩომისა ჩვენისა თვინიერ ლაშქრობისა და რბევისა“ (ქცა, II, 15). მაგრამ შოთას ფეოდალები, მეფეები სრულიადაც მეკობრეები არ არიან, პირიქით, ისინი ებრძვიან მეკობრეებს და იცავენ მშვიდობიან ვაჭრებს. მტრის ქვეყნის რბევა მიღებული წესია და თუ საგანგებო პირობით არაა მშვიდობიანი ურთიერთობა ყმადნაფიცობის, მოხარკეთობის, შეძღვენეობის პირზე, უამისოდ მეზობლებს შორის ომი. ასეთია საშუალო საუკუნეების საერთაშორისო ეთიკა. მაგრამ სხვადასხვა ძალისა ეს ეთიკა სხვადასხვა მეურნეობის ქვეყანათა

თეიმურაზი - ანგ. ფუხი. ქინქვიძის თხზილ.

შორის. XII საუკუნის საქართველოს ორგანიზაცია, დავითის მეფის
 შექმნილი, შეეწყო შემოსეულთ (მონაპირე)... $\left(\frac{4}{21}\right)$ ფ. 116

4. გეოგრაფიული ფორმების სიმდიდრის შესახებ

1262.

ავთანდილი ფატმანს.

„გგონივარ ვინმე ვაქარი, პატრონი ქარავანისა;
 მე ვარ სპასპეტი მალისა მეფისა როსტევეანისა,
 თავადი სპისა დიდისა, მათისა შესაგვანისა,
 მაქვს პატრონობა მრავალი საქურჭლე —
 — ზარდახანისა“.

ფეოდალის სიმდიდრე. საქურჭლე, ზარდახანა.
 1315.

ავთანდილი ფრიდონის მონებს:

„თქვენ მოგე ლარი ყველაი მე, ჩემი ნაალაფავი“...
 1316.

„აწ წაიღეთ ყველაკაი, მეკობრეთა წანაღები“.
 1317.

„მისცა მართ სავსე ხომალდი, რიცხვი ტურფათა ლარისა“.
 ფეოდალის სიმდიდრე: ნაალაფევი.
 1364.

ტარიელი ავთანდილს:

„მე ოდეს ქვაბნი წაუხვენ, დავხოცე დევთა დასები,
 მას აქეთ მათი აქა ძეს საქურჭლე ძვირ-ნაფასები“.
 1365.

„მოდი და გავხსნათ, შევივინეთ, საქურჭლე თურა ზომია“.
 1366—1369.

ღვევების საქურჭლე.

„მუნ იდვა რიყე თვალისა, ხელ-წმინდად განათალისა,
 ჩნდის მარგალიტი ოდენი ბურთისა საბურთალისა;
 ვინმცა ქმნა რიცხვი ოქროსა, ვერვისგან
 დანათვალისა!“

„პოეს ერთი ზარდახანა, აბჯრისათვის სახლად ქმნილი:
 მუნ აბჯარი ყოველი-ფერი ასე იდვა, ვითა
 მწნილი...“

ფეოდალის სიმდიდრე.

1374.

ტარიელ და ავთანდილ.

„რა გათენდა, გამართნეს, წაიტანეს ასმათ თანა.

ნურადინის ქვეყანამდი შეისვიან მათ უკანა;

მუნ ვაჭარმან ოქროს ფასად ცხენი მისცა, არ უძღვანა“.

ჩვეულებრივი მოვლენაა, და ასე აქვს ნაგულისხმევი შოთას, ეს ყიდვა „ოქროს“ „ფასად“ და უპირველეს ყოვლისა ცხენის ყიდვა. აქ ხაზგასმულია მხოლოდ ის გარემოება, რომ ვაჭარი ცხენს, ისევე როგორც სხვა საქონელს, ჰყიდის...

ვაჭარიც იმის ვაჭარია...

1375.

ავთანდილი და ტარიელი.

ნურადინის მეჯოგეებს შეხვდნენ თავი მოიმეკობრეს და საუკეთესო ტაიჭებს პერობა დაუწყეს.

ხმა დავარდა. ნურადინს შეატყობინეს და ისიც შეეკაზმა მეკობრეთაგან თავისი ჯოგის დასაცავად.

ჯოგო. ფეოდალის სიმდიდრე.

1385.

ავთანდილი, ტარიელი.

„გამოისვენეს მას ღამით ფრიდონის მასპინძლობითა;

აბანოს ბანა, აავსნა შესამოსლისა ძღვნობითა,

დამოსნა ტურფა-ტურფითა, ერთმანერთისა მჯობითა,

თვალ-მარგალიტი დარიბი უძღვნა ოქროსა გობითა“.

1425.

ქაჯეთის ციხე აიღეს „რომე პოვნეს საჭურჭლენი, აწმცა თვალვა ვით ითქმოდა“.

„მოკრიფეს ჯორი, აქლემი, რაცა ვით პოვეს მალეზი;

სამიათასსა აჰკიდეს მარგალიტი და თვალეზი,

თვალი ყველაი დათლილი, იაგუნდი და ლალეზი“.

ფეოდალის სიმდიდრე.

1437.

ზღვათა მეფე

„უხვად გაცემს საბოძვარსა, საჭურჭლესა ანაკიდსა,
პერპერასა დაფანტულსა ზედა სცვეთდეს, ვითა ხიდსა.“

1438.

„მუნ იღვას გორი ლარისა, სტავრისა და ატლასისა;
ტარიელს უძღვნა გვირგვინი ვერ დანადები ფასისა,
იაგუნდისა მართელისა, ყვითლისა მეტად ხასისა,
კვლა ერთი ტახტი ოქროსა, წითლისა მართ ხალასისა.“

1439.

„ნესტან-დარეჯანს ყაბაჩა, უძღვნა შემკული თვალითა,
იაგუნდითა წითლითა, ბადახშითა და ლალითა“.

1440.

„ავთანდილს და ფრიდონს უძღვნა უსაზომო დიდი ძღვენი:
ძვირფასისა უნაგირი, უკეთესი თვითო ცხენი,
თვითო კაბა თვალისანი, უცხო ფერთა შუქთა მფენი!“

ფეოდალის სიმდიდრე.

1440.

ზღვათა ხელმწიფეს ძვირფასი საჩუქრებისათვის ავთანდილმა
და ფრიდონმა მადლი მოახსენეს.

„მოახსენეს: მადლი რა ვთქვათ, სვიანმცაა დავლა თქვენი“.

დავლა სიკეთე, სიმდიდრე.

(და რა თქმა უნდა არა მხოლოდ ომში ნაშოვნია).

1443.

ტარიელი ფატმანს:

„აწ რაცა ქაჯთა საჭურჭლე ქაჯეთით ამიკიდია,
მომიცემია, წაიღე, არ კიდე მომიყიდი ა“.

1460.

ავთანდილ, ნესტან, ტარიელ

„მივიდეს, სადა ქალაქი, დიდი მულღაზანზარია:
სცემდეს ბუკსა და ტაბლასსა, გახდა ზათქი და ზარია,
მოაწყდეს მოქალაქენი, დაგდეს მუნ ბაზარია“.

1461.

„შუკათა მოდგეს ვაჰარნი, ყოვლენით მჭვრეტელთა ჯარია:
შორს უარებდეს სარანგნი, ხელთა აქვს მათ აბჯარია.
მოიჭრებოდეს ჯალაზნი, სარანგთა დამსაჯარია“.

1462.

„გადახადეს ფრიდონისასა, სრა ნახეს მოსაწონები,
გამოეგება მრავალი ოქროს სარტყლისა მონები,
ფერხთა საფენლად ოქსინო, მართ მათგან არ
ნაქონები,
თავსა აყრიდეს ოქროსა, ხვეტს ჯარი მუნ ნარონები“,
ფრიდონის სიმდიდრე.

1464.

ქორწილი ფრიდონთან.

„ქორწილი ქმნეს და გამრავლდა ძღვნობა ლარისა ლბილისა...“
მოიღეს ძღვენი უსახო ფრიდონის არ-ალქატისა,
ცხრა მარგალიტი სადიდით მართ ვითა კვერცი ბატისა.
კვლა ერთი თვალი სამსგავსო მზისა შუქ-მონამატისა“.

1466.

„კვლა უძღვნა თვითო ფარდული, გარდასაყრელი ყელისა,
მრგვალად დათლილსა თვალისა, იაგუნდისა მრთელისა“.

1467.

„იგი ტაბაკი სავსეა მარგალიტითა სხვილითა...
აივსო სახლი სტავრითა და ოქსინოთა ლბილითა“.

1500.

ქვაბში დაცული საჭურჭლე ტარიელმა ფრიდონს უძღვნა:

„აწ საჭურჭლე რაზომიცა აქა ძეს და ან იღების
შენი იყოს ყველა კაი, შენ წაიღე ვითა გვხვდების“.

1502.

„ფრიდონ კაცი დააბრუნნა მოსასხმელად აქლემისად.
სახლსა მისსა მისაღებად მის ყველასა საჭურჭლისად“.

1551.

ქორწილი არაბთა მეფესთან

„იაგუნდისა ჯამეზი იყვის, ლალისა კიქები.
კვლა უცხო ფერთა ჭურჭელთა სხდის უცხო-უცხო სიქები“.

1552.

„შეყრით ძეს გორი ოქროსა და ბადახშისა თლი-
ლისა“.

1553.

„არა დარჩა უსაბოძერო არ კოკლი და არ საპყარი;
მოდიოდა მარგალიტი მოფანტული, მონაყარი;
გაბედით და წასაღებლად ატლასი და ოქრო მყარი“.

1558.

„კვლა უძღვნა ძღვენი ორთავე, მსგავსი მათისა ბედისა,
ათასი თვალი, ნაშობი რომანულისა ღედისა,
კვლა მარგალიტი ათასი მართ ვითა კვერცი ტრედისა,
ათასი ცხენი ტაიჭი, სიდიდით მზგავსი ქედისა“.

1559. ფრიდონს უძღვნა ცხრა ტაბაკი მარგალიტი თავ-შედ-
ვმული, ცხრა ტაიჭი, ძვირფასისა უნაგრითა შეეკაზმული.

იაგუნდით ჯამები
ლალის ჭიქები
მარგალიტი
ოქრო
ატლასი
თვალი
ტაიჭი
უნაგირი

ფეოდალური სიმდიდრე $\left(\frac{11}{23} \text{ ფ. } 89-103\right)$.

5. მფხვისტუაროსანი ქალაქებისა და ვაჭრობის
შესახებ

1594.

ვაჭრებმა ტარიელს მოახსენეს:

„მოსულა ხატათ ლაშქარი, ქალაქსა შემოსდგომია“.

1595.

„გარეთ ციხენი წაუხვამს, ყველაი გარდამხდარია“.

ისე ჩანს, რომ ინდოეთის სამეფო ტახტიც ქალაქშია, მაგრამ

მისი მნიშვნელობა სხვაა, ვიდრე გულანშაროსი... $\left(\frac{4}{24} \text{ ფ. } 104\right)$.

1177.

ფატმანი (აცილებს ნესტანს).

„შევე საკურკლეს, რომელსა ფასი არ დაედებოდა,
თვალ-მარგალიტი ავიღე, რაც ოდენ ამეღებოდა,
თვითო და თვითო თვითოსა ქალაქსა ეფასებოდა,
მივე, მას წელთა შევარტყი...“

საინტერესოა, რომ ერთი თვალმარგალიტი ქალაქს
ეფასება: ფეოდალური მოხმარების საქონელი
მეტად ძვირად ფასობს.

ეს ასეა, მაგრამ აქედანვე ჩანს, რომ ქალაქი განსაკუთრებით ძვირფასია ფეოდალისათვის: ის თვალმარგალიტის შესაფასებლად გამოდგება: ქ ა ლ ა ქ შ ი ა ს ი მ დ ი დ რ ე, ქალაქია სიმდიდრის სი-

ნონიმი. $\left(\frac{4}{23} \text{ ფ. } 84\right)$.

1121—1127.

იშვიათი რეალისტურობით აქვს ავტორს მოთხრობილი ამ სავაჭრო ქალაქის ცხოვრება. ნავროზობის წესი, როცა არავინ არ საქმობს, გზად (სავაჭროდ) არ წავლენ, არც შინ ვაჭრობენ, ყველა იკანმება, ყველგან მხიარულებაა, მუსიკა; მოედანს კი მღერა, ბურთობა, მარულა.

დიდვაჭრები ამ დღეს მეფეს ძღვენს მიაართმევენ, მეფე კი მათ საბოძვარს უბოძებს.

დიდვაჭართა ცოლები კი დედოფალს ეწვევიან. ვაჭართუხუცესი დიდვაჭრებს წაუძღვების წინ, მათ ცოლებს კი დედოფალთან ვაჭართუხუცესის ცოლი წაასხამს. ესენიც დედოფალს ძღვენს უძღვნიან, დედოფალიც მათ უბოძებს.

ხათუნები უკან წამოვლენ და პურობის გამართვა მართებს ვაჭართუხუცესის ცოლს. „ბაღში ტურფა სახლებია ზღვასა ზედა დაკიდებულნი“. აქ იმართება პურობა, სადაც მსმელ ქალებს მომღერალთა ტკბილი ხმა ატკბობს...

ვაჭართუხუცესიც და მისი ცოლიც სულ მუდამ ვაჭრობის საქმეში არიან გართულნი (1162 — ვაჭრობისა საქმისაგან მოვიცალოთ, იგი ვნახოთ). საფიქრებელი ხდება, რომ ასევე და დიდვაჭართა ცოლებიც... არსაიდან არ ჩანს, რომ აქ მამადიანური ჰარამხანის მსგავსი რაიმე იყოს... დრო და დრო ვაჭართუხუცესი უსენი დარბაზს მიდის, მეფეს ეახლება, ძღვენს მიაართმევს.

მეფეს უყვარს უსენი. იგი მისი „არიფია“, მეფესთან სმაში ზის.

უსენმა ნესტანი მეფეს სასძლოდ უძღვნა. მეფემ „უბოძა უსენს უზომო მუქჟად მის მზისა დარისად“.

დამახასიათებელია, რომ ზღვათა ხელმწიფე ამ დიდვაჭრებს ძღვენის სანაცვლოდ (მუქჟად) უბოძებს და არსად ჩანს, რომ ის მათ მიწა-წყლით შეიწყალებდეს. ამავე დროს ეს მელიქ სურხავი ხელმწიფეა „სრული სვითა და დავლითა“. მისი ქვე-

ყანა დიდია, „თ ვ ის ა თ ის ა ს ა ვ ლ ი თ ა...“. მისი შვილი საღაც ლაშქარს არის წასული და მეფე მის გამარჯვებით დასაწყისს ნებას ელის, მეფის შვილი „ქ ა რ გ ი ყ მ ა ა“, „გულოვანი“, „უებრო ზნედ და თვალად“, შვენიერი პირად, ტანად. და თუ მელიქ სურხავი დიდვაჭრებს მიწა-წყალს არ უბოძებს, ეს იმის ნიშანი კი არაა, რომ ეს მეფე ფეოდალური ურთიერთობის მეფე არაა, არამედ იმის, რომ ფეოდალური მეფენი ვაჭრებს მამულებს არ უწყალობებდნენ. მამულის წყალობა რომ „ლაშქარსა შიგან“ მონაწილეობას, მეომრობას გულისხმობდა, „ვ ა ჭ ა რ ი კ ი მ ე ო მ ა რ ი არ ი ყ ო და მ ა შ ა რ ც მ ა მ უ ლ ი შ ე ი ძ ლ ე ბ ო და ს ჭ ე რ ო და. ვაჭარს შეეძლო ეყიდნა მამული, შეეწირა ის და სხვა. (და ასეთი მამულის სამსახურს, თუ ემართა, გამყიდველი გასწევდა), მაგრამ მამულის წყალობად მიღება ვაჭარს არ შეეძლო. სწორედ ეს იგულისხმება ერთერთ აღმოსავლურ წყაროში, სადაც ნათქვამია: «Купцу не нужно стремиться к приобретению поместий: серебро — это для него земля, вода и виноградник» (Гордлевский, Государство Сельджукидов в Малой Азии, 115). ასე რომ ეს მეჭურჭლეთუხუცესი, ერისთავთერისთავები, დადიანი, გამრეკელი, ჭაყელი, აბულასანი უპირველეს ყოვლისა დიდი ფეოდალები არიან და არა დიდვაჭარნი ან ვაჭართუხუცესნი (როგორც ზანქანი ან უმეკი, შნორჰავორი და შადინი) და კახა თორელს იმიტომ კი არ დაუწყია ბაღდადური ალაფით ვაჭრობა, რომ მისი ხელობა ეს იყო, არამედ იმისათვის, რომ რკონისათვის შეეწირა სოფელი, რომელიც მას უნდა ეყიდნა ყოვლად თავისუფალი და ფეოდალური მოვალეობისაგან გამოსული, ხოლო მოუდევრობის მიზნით მას ეს სოფელი საკუთრად მისი შრომით შობებული ფულით უნდა ეყიდა და არა მისი საფეოდალო სახლიდან შემოსული ფულით. ასე რომ მეჭურჭლეთუხუცესი ჩვეულებრივი ფეოდალია. მას, მართალია, მეფის ქალაქების და ვაჭრების საქმე ეკითხება, მაგრამ ამით ის ფეოდალობას არ კარგავს და ასეთადვე რჩება. ასე რომ, თუ ყუთლუ არსლანი უ ხ ა ნ ო და უ გ ვ ა რ ო ა, ის ვაჭრობით აღზევებული კი არაა, ვაჭრობით გამდიდრებული კი არაა (ქ-ცას ვახტანგის კომისიას ჩანს არ ესმოდა რეალური ვითარება და ამის შედეგია მათი გლოსა რომ უგვაროებს გაალალებს სიმდიდრეო), არამედ გიორგის მიერ აღზევების საფუძველზეა გამდიდრებულ-გალაღებული, როგორც მეჭურჭლეთუხუცესი, რომელიც მეფეთა ადგილზე ჯდომას აპირებს...

ის ისეთივე ფეოდალია, როგორც გვიანი ხანის ქალაქის მოურავები სააკაძე, ციციშვილი და სხვა. (თუმცა მოურავი მეჭურჭ-

ლეთუხუცესს მხოლოდ ემსგავსებოდა და იგივე კი არაა)... რომ ცდა ყუთლუ-არსლანის დაკავშირებისა ქალაქის ელემენტთან დაუსაბუთებელია....

მეჭურჭლეთუხუცესი ისეთივე ერისთავთერისთავია, როგორც ამირსპასალარი ან სხვა ვაზირი. აბულასანი აკი დასახელებულიც არის ასეთად. მეჭურჭლეთუხუცესს ისევე აქვს შეთავსებული ერისთავთერისთავობა, როგორც სხვა ვაზირებს. ასეთივე იყო, რათქმა უნდა, ყუთლუ არსლანიც, რომელსაც, როგორც ჩანს, კიდევ უფრო მაღალი საერისთავო პატივი სურდა მიეღო, ვიდრე აქამდე ჰქონდა. აი ისევე, როგორც მაგალითად ჰერეთის ერისთავი იაჭღა

არიშინობას $\left(\frac{4}{23} \text{ ფ. } 78-81\right)$.

1632.

ტარიელ და მისმა მეგობრებმა რამაზ მეფე დაიმორჩილეს.

„ადგეს და ქალაქს შევიდეს, თვით გარდახდეს სრასამათსა“. ინდოეთ მეფის სრაც ქალაქშია.

1644.

ტარიელი მეფედ ზის.

„ოქროთვალი, მარგალიტი, შვენიერი სანახავად, ყოვლგან იღვის ვითა გორი, მოდის ველთა მოსარწყავად; ესცა სწადღის, ალაფობღის, წაიღიან უკითხავად“.

1645.

ფრიდონისა და ავთანდილის მოლაშქრეებს:

„თვითოს კაცსა თითო ჯორი მარგალიტი ანაკიდი. ესე მისცა საბოძვარი...“.

1646.

ფრიდონისა და ავთანდილის საბოძვარი ენით არ გამოითქმება.

1648.

„ტარიელ რამაზ მეფესა უბოძა საბოძვარია; უბოძანა: „ხარკსა მოგვეცემდი, მართვითა შენი გვარი“.

ხარკი-ხარაჯა ფეოდალური შემოსავალი.

1649—1653.

ტარიელმა ასმათს მისცა ერთი სამეფო.

ქმარი შერთო ვინმე კარგი მოყმე და ყმად შეიწყალა.

1658.

ტარიელმა ავთანდილს

„როსტენისთვის წაატანა საქდნოდ ტურფა ჯუბაჩები,
კელა ჭურჭელი თვალითა თლილთა, არ კოვზები, არ ჩამჩები“.

ჯუბაჩები { მეფის საჩუქარი
ჭურჭელი {
1579.

„ქელსა ზედა გარდმოადგა მეტად დიდი ქარავანი;
კაცები და სახედრები ერთობ იყო შაოსანი“.

1580.

„მოასხნეს იგი ვაჭარნი და მათი უხუცესია,
ინდოეთს მისრით მოსრულთა გველია გზა უგრძესია“.

1061—1080.

სიყვარულით, ცოცხლად დახატული სურათი მხიარული, ჯან-
ღონითსავეს სავაჭრო ქალაქისა.

ბაღებით გარშემოცული, ყველაფრით მდიდარი ზღვისპირა ქა-
ლაქი, ცხოველი ყიდვა-ფაყიდვა შორით მოტანილი საქონლისა. მო-
გება, წაგება, გამდიდრება, დაგლახაქება. მრავალი ქარვასლა, — ვა-
ჭართა ქარავნის სადგომები...

ცხოველი მოძრაობა, თავისუფალი ქცევა. ავთანდილს
შემოეხვეინეს ქალაქისა ერნი სრულად... აქ ქალები და კაცები ერთი-
მეორეშია არეული. „მათთა ცოლთა მოიძულვნეს, ქმარ-
ნი დარჩეს გაბასრულად...“ ვაჭრობის წესი: მოსულ
ქარავანს ვაჭართუხუცესი ქარვასლაში მოათავსებს. ქარავანთუხუ-
ცესს თავისთან გამოასვენებს. ქარავანთუხუცესი ვაჭართუხუცესს
ყოვლის უტურფეს საქონელს უჩვენებს, ძღვენს შესძღვნის. ვაჭართ-
უხუცესი ყველაზე უტურფეს საქონელს სამეფოდ გადასდებს და
ამის ფასს დაუთვლის. დარჩენილი საქონელი თავისუფალია და ვა-
ჭარი მას, როგორც უნდა, გაჰყიდის...

გულანშარო, ერთის შეხედვით, ფეოდალურ ქალაქს არც
კი გავს, მაგრამ ეს იმიტომ, რომ ჩვენ გვაქვს არასწორი წარმოდგე-
ნა ფეოდალურ ქალაქზე, როგორც ვხედავთ.

1061—1080.

აქ ადვილად თავსდება ფეოდალი (ხელმწიფე მელიქ სურხავი)
და ცხოველი ქალაქის ზრდა-განვითარება და ოდნავადაც არ იგრძ-
ნობა ფეოდალური ციხე-ქალაქი... ეს ვაჭართუხუცესი ქალაქის

მოურავსა ჰგავს ან ქართული საისტორიო წყაროების მეჭურჭლეთუხუცესის ნაცვალს.

აქ, გულანშაროში ყველაფერი მოწესრიგებულია. ვაჭრობა უზრუნველია. ქალაქის წესრიგს სარანგები იცავენ... მონები მსახურობენ, ქარვასლებს უვლიან მზიდავები, „დამიზღებულნი“ მუშაობენ.

უსენი და ფატმანი „მოსადგურე და მოყვარეა მგზავრთა ყოველგნით მავალთა“.

ფატმანის ტიპის ქალები გულანშაროში ჩვეულებრივია. ე. ი. ფატმანი ტიპიური გულანშაროელი ქალია. ისინი თავისუფალნი არიან გრძნობების გამოხატვაში. აქი ავთანდილს ისე შეჰყურებდნენ რომ „ქმარნი დარჩეს გაბასრულად“...

და უცნაურია, რომ გულანშარო ხომ მაჰმადიანური ქალაქია... ნავროზობა, მუსაფი, მაქანი (1166).

1068.

„მე ვარ მებაღე უსენის, ვაჭართა უხუცესისა;
 ესეცა გკადრო აზბავი, საქმე მისისა წესისა.
 თვით ესე ბალი მისია, სადგომი თქვენი დღესისა;
 პირველ მას მართებს ჩვენება, ყოვლისა უტურფესისა“.

1069.

„რა შემოვლენ დიდვაკარნი, მას ნახვენ და ძღვენსა
 სძღენიან,
 უჩვენებენ, რაცა ჰქონდეს სხვაგან ლარსა ვერ გახსნიან,
 უტურფესსა სეფედ დასხმენ, ფასსა მუნვე დაუთვლიან;
 მათ მაშინვე ააზატებს, ვითა სწადდეს, დაჰყიდიან“.

1065.

„თვით გულანშაროს ქალაქი სავსე ტურფითა მრავლითა;
 აქ მოდის ტურფა ყველაი ნავითა ზღვა-ზღვა მავლითა;
 მელიქ სურხავი ხელმწიფობს, სრული სვითა და დავლითა“.

1067.

„დიდ-ვაკარნი სარგებელსა ამის მეტსა ვერ ჰპოვებენ;
 იყიდიან, გაჰყიდიან, მოიგებენ, წააგებენ;
 გლახა თვე ერთ გამდიდრების, სავაჭროთა ყოვლგნით ჰკრებენ;
 უქონელნი წელიწლამდის საქონელსა დაიდებენ“.

1061.

გულანშარო

„ნახეს ქალაქი, მოცული გარე ბალისა ტვერითა“

„მათ ბალთა პირსა დაბეს ნავი საბლითა სამითა...“

მოისხნეს კ ა ც ნ ი მ ზ ი დ ა ვ ნ ი დამზადებულნი დრამითა“.

ვითომდა ავთანდილი ეკითხება მებაღეს

„რა ლარია უფრო ძვირად, ან იეფად რა იხსნების?“

ამ ქალაქს აქვს დარაჯაგანი (საყარაულო), მასვე აქვს ხანაგა, სადაც მოსულნი დადგებიან ხოლმე, სასმელ-საჭმელს დრამით ყიდულობენ და ხანაგაში მოიტანენ საჭმელად.

მოცემულია ფრიად საგულისხმო მომენტი.

ზღვათა მეფის ქალაქისაკენ ქარავენები მიდიან; ეგვიპტით გამოსულთ მობაღდადენი მისდევენ. ძვირფასი საქონელი მიაქვთ ლარი, მარგალიტი, აურაცხელი „საჭურჭლე“... ვზაში მეკობრეები ბუდობენ, ქარავენებს ლეწავენ. ეს მეკობრენი ძლიერი მეომრები არიან (აი ისეთი როგორიც იყო რომაე). ვაჭრები კი ჯ ა ბ ა ნ ნ ი დ ა მ ი ს უ მ ე ც ა რ ნ ი არიან. ისინი აღიარებენ კიდევაც თავიანთ „ცვილობას“ (არ მაგრობას)... ასეთ პირობებში მათ მცველი, ბადრაგა, მფარველი სჭირათ... ამისათვის მოწოდებულნი არიან ფეოდალები, რომელნიც ებრძვიან მეკობრეობას, მფარველობენ ვაჭრებს. რა თქმა უნდა, არაა საფიქრებელი, რომ ფეოდალების საჭურჭლენი ეს ნამეკობრეგია. ის შეიძლება ნაალაფევი იყოს, დავლა იყოს, თმში ნაშოვნი იყოს, მაგრამ არა ნამეკობრევი. რომაე ქაჯთა ჯარის უფროსია და მისი მეკობრეობა ამით აიხსნება. წესიერ, ცივილიზირებულ ფეოდალურ ქვეყანაში მეკობრეობა ისჯება, ის არღვევს ნორმალურ ცხოვრებას, აფერხებს მის განვითარებას (გუზანის მეკობრეობა დაგმობილია. გიორგი III კანონი მეკობრეთა წინააღმდეგ ფრიად დამახასიათებელია და ნიშანდობლივია მოწესრიგებული სახელმწიფოსათვის). ფეოდალებს კარგათ ესმით ვაჭრებისა და ვაჭრობის მნიშვნელობა. ფეოდალების სამოსელი, იარაღი, სამკაული ხომ სულ ვაჭრების შემოტანილია. ამ მხრით ფეოდალური საზოგადოება დიდადაა დამოკიდებული ვაჭრისაგან. დიდი ხანია წავიდა ის დრო, როცა ფეოდალი დათვით იჯდა თავის ბუნაგში, ადგილობრივ დამზადებულ სამოსელში, გაბანჯგვლილ ცხენზე უხეშ მოკვებში, მძიმე იარაღში. ესლა ის მოყმე-ჭაბუკია. იარაღი მას ხვარასული აქვს, სამოსელი ბაღდადური, ძვირ-

ფასი ქვები შუააზიური, მოსასხამი სირიული, ბეწვი რუსული და სხვადასხვა. ფეოდალის ყოფაში სულ უფრო და უფრო მეტ ადგილს იკავებს უცხოური სამოსელი, სამკაული, ნელსაცხებელი, იარაღ-საჭურველი და ყველაფერი ეს შემოაქვთ ვაჭრებს. ვაჭრებმა იციან საიდან რა მოიტანონ, ვაჭრები იცნობენ ცის დასალიერ ქვეყნებს. ისინი ბ რ ძ ნ ე ბ ი არიან. ვაჭრები არიან ე ლ ჩ ე ბ ი. ფეოდალები კარგად გრძნობენ ვაჭართა ფასს, პატივს სცემენ მათ და განსაკუთრებულ მფარველობაში ჰყავთ... ზრუნვა გზებზე, მათ დაცვა-კეთილმოწყობაზე გასაგებია. ბ ა ყ ი უდიდესი შემოსავალია ფ ე ო - დ ა ლ ი ს ბ ი უ ჯ ე ტ შ ი... ვაჭრებსავე გააქვთ ფეოდალების საქონელი (ოთხფეხი, ღვინო, კაკალი, რკინა, მატყლი, აბრეშუმი, ცხენები, ცხენის იარაღი, უნაგირები, ნოხები...).

1057.

ავთანდილი მოქარავენებს: „აწ რაცა აქა ვიშოვე ს ა ჭ უ რ ჭ ლ ე და უ თ ვ ა ლ ა ვ ი, რაცა ვის განდა, წაიღეთ...“.

1058.

„მე სავაჭროსა ჩ ა ვ ი ც ვ ა მ, დავიწყებ ჯ უ ბ ა ჩ ო ბ ა ს ა“.

1960.

მადლობელნი მოქარავენნი ავთანდილს:

„მ ა ს მ ა რ გ ა ლ ი ტ ს ა, მას ყმასა კბილთავე ფერსა ს ძ ღ ვ ნ ი დ ი ა ნ“.

1054.

გამარჯვებულ ავთანდილს გადარჩენილმა

„უსამ მოართვა ვაჭართა შემოთვლილობა:
შენგან ვარ გამაგრებულნი, ჩ ვ ე ნ ვ ი ც ი თ ჩ ვ ე ნ ი ც ვ ი ლ ო ბ ა.—
რაცა გვაქვს იგი შენია, ამას არ უნდა ცილობა,
რასაცა მოგვეცემ გვიბოძე, გვიქმნია აქა ყრილობა“.

1056.

ავთანდილი უბასუხებს:

„მე თუმცა რამცა მინდოდა ს ა ჭ უ რ ჭ ლ ე და ს ა დ ე ბ ე ლ ი,
ჩემსაცა მქონდა ურიცხვი უ ს ა ხ ო ლ ა რ - ს ა გ ე ბ ე ლ ი,
რას ვაქნევ თქვენსა, რად მინდა...“

1047.

ავთანდილმა მეკობრეები დაამარცხა, მათი ნაგები ხელთ იგდო

„მ უ ნ ა ვ თ ა ნ დ ი ლ ს ა ჭ უ რ ჭ ლ ე ნ ი მ ა თ ე უ ლ ი დ ი დ ნ ი ნ ა ხ ა,
ნავი ნავსა შეატყუბნა, ქარავანსა დაუზახნა...“

1051.

„ნავი სავსე საქონლითა, მიმიღია ვითა ძღვენი“,

1053.

„იგი ნავი მეკობრეთა მას დღე ნახეს, არ ახვალეს,
მუნ დებულთა საქურკლეთა ამარიმცა ვით დათვალეს!
მათსა ნავსა გარდმოიღეს, ნავი სრულად გარდმოსცალეს...“.

1033.

მეკობრეთაგან დაღწილი ქარაენის ერთმა გადარჩენილმა ვა-
ქარმა აცნობა მობალდადეთ:

„თქვა: ქარაენი ეგვიპტით გამოვემართეთ ერთთა,
ზღვასა შევედით ტვირთულნი ლართა მრავალ-ფერთა.
მუნ მეკობრეთა დაგვზოცეს ძელის სახნისის წვერითა,
ყველაი წახდა, არ ვიცი, აქა მოვსრულვარ მე რითა!“.

1034.

უსამი — ავთანდილს:

„...ესეა მიზეზი აქა დგომისა,
დაბრუნებებითა გვეცემის ზიანი არასაზომისა“...

1040.

„თქვენ, ვაქარნი ჯაბანნი ხართ,
ომისაცა უმეცარნი“.

1028.

ავთანდილ ნესტანის კვალს ეძებს.

„ქედსა გარდადგეს, აქლემნი აუჩნდეს ლარ-კიდებულნი,
მოქარავენნი ზღვის პირსა დაყრით დგეს
დაყმუნებულნი“.

1029.

„მუნ ქარაენი ურიცხვი იდგა მის ზღვისა კიდესა...
ჰკითხა თუ ვინ ხართ ვაქარნი, მათ საუბარი ჰკიდესა“.

1030.

„უსამ იყო ქარაენისა უხუცესი კაცი ბრძენი“.

1031.

„გარდაჰხდა, ჰკადრეს: „ჩვენ ვართო მობალდადენი“ ვაქარნი,...
ზღვათა მეფისა ქალაქსა სავაქროდ

გადმოწაქარნი;

საქონელ-სრულნი, მდიდარნი, არ ლარნი გვაქვან ნაქარნი“.

1021.

ფრიდონს დაეთხოვა ავთანდილ. ის მულღანზანზარს გაივლის:

„მოატყდეს მოქალაქენი, ლარსა ვინ ჰყიდდა: თუ ხილსა, ხმა ზახილისა მათისა ჰგვანდა აერთა ქუხილსა“...

1013.

ავთანდილ — ფრიდონისას.

„მას დღეს სვეს, ჭამეს, გარდახდა, ნადიმი მსმელთა დასისა, გათენდა, ბანეს ავთანდილ, რიცხვი ძეს მუნ ატლასისა, შესამოსელი შეჰმოსეს დრაჰკნისა

ბევრ-ათასისა.

შეარტყეს წელთა სარტყელი, დაუდებელი ფასისა“.

დრაჰკნით ფასდება ფეოდალის შესამოსი, სარტყელი და ეს იმიტომაც რომ ასეთი რამ არის უპირატესად ყიდვა-გაყიდვის საგანი....

1010.

ფრიდონ და ავთანდილ მულღაზანზარს შევიდნენ

„ქალაქს შევიდეს, მუნ დახვდა სრა

მოკაზმული სრულითა;

სახელმწიფოთა ყოვლითა გასაგებლითა სრულითა;

მონანი ტურფად მოსილნი წესითა იყვნენ რულითა...“

988.

„მოეხვივნეს ერთმანერთსა, უცხოობით არ დარიდონ;
თვით უსახოდ ფრიდონს ყმა და მოეწონა ყმასა ფრიდონ;
რა მკერეტელთა იგი ნახონ, მზე მათანა გააფლიდონ,
მომკალ, ბაზარს სხვა მათებრი
ივაჰრონ რა, ან გაყიდნონ“.

ყოველი ძვირფასი, ყველაზე უძვირფასესი ბაზარში სავაჭროდ, ბაზარში გასასყიდად იბოვება.

ბაზარი არის (ე. ი. აღებ-მიცემა) ყოველი ძვირფასის ადგილი და რაც აქ არ იბოვება, ის არსად სხვაგან არ იბოვება (შდრ. გორდ-ლევსკი). და ასეთი შეხედულება იმ ნიადაგზე შემუშავდა, რომ ბაზარში უპირატესად ძვირფას საქონელს, ფეოდალური მოხმარების საგნებს ჰყიდიან, რომ საბაზრო საქონელი უცხოურია უპირატესად...

902.

ავთანდილი — ტარიელს

„არ იხმარებ, რას ხელსა ჰხდი საუნჯესა დაფარულსა“.

ფეოდალური სენტენცია.

895.

ავთანდილი — ტარიელს.

„ეგე სამხრე მისეული, შენ გაჩნია ვისგან წყლული,
„რაგვარ გიყვარს, რა გვარ გიღირს? თქვი დავილო მერმე
სული“.

898.

„სამხრე გაბია ოქროსა, ოქრომკედლისა დნობილი...“
რა თქმა უნდა, აქ საუბარი არაა მატერიალურ ღირებულებაზე,
მაგრამ საინტერესო ისაა, რომ თვით უძვირფასესი სამახსოვრო
„ღირებით“ შეიზომება... $\left(\frac{4}{23}$ ფ. 113—136).

- ქცა 1 — ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტომი I, თბ., 1955.
- ისტ. საბ. შ. მღ. — თ. ჟორდანია, ისტორიული საბუთები შიო მღვიმის მონასტრისა, თბ., 1896.
- მღ. ქცა — მარიამ დედოფლისეული ქართლის ცხოვრება, ე. თაყაიშვილის გამოც., თბ., 1906.
- ქრ. — თ. ჟორდანია, ქრონიკები და სხვა მასალები საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, თბ., 1897.
- ისტ. აზმ. — ისტორიანი და აზმანი შარავანდედანი, კ. კეკელიძის გამოც., თბ., 1941.
- ათ. კრებული — ათონის ივერის მონასტრის 1074 წლის ხელნაწერი, თბ., 1901.
- ბ. ე. მ. — ბასილი ეზოსმოძღვარი, ცხოვრება მეფეთა მეფისა თამარისა, ი. ჯავახიშვილის გამოც., თბ., 1944.
- წ. — წიგნი ნ. ბერძენიშვილის ბიბლიოთეკიდან, რომელშიაც ჩაწყობილია ნ. ბერძენიშვილის ნაწერი ფურცლები.
- შოთა — შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი. სახ. უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1938.

ს ა ქ ი მ ბ ლ ე ბ ი

გეოგრაფიულ სახელებს

- აბოცი 12
 აგარათა ქალა 68
 აგარანი 24, 170, 171, 217
 ავკალა 54
 ათონი 34
 ალაზანი 238
 ალამუტი 263
 ალბანეთი 92
 ალი 113
 ამიერკავკასია 16, 24, 119, 120
ანაკოფია 19, 22
 ახისი 19, 56, 67, 91, 95, 103, 104, 116,
 117, 120, 122, 156, 162, 187, 190,
 195, 216, 220
 არაბეთი 263, 276, 294, 301, 302, 309
 არაგვი 105
 არგვეთი 14, 23, 94, 95, 166, 241
 არზრუმში 165, 195, 196
 არმენია 93
 არტაანი 12, 19, 22, 23, 96, 195
 არტანუჯი 23, 96, 156, 168, 195
 ატენი 13, 15, 19, 113, 115, 118, 187
 აფშილეთი 92
 აფხაზეთი 11, 21, 23, 28, 53, 62, 92, 94,
 106, 107, 156, 166
 აღმოსავლეთი საქართველო 146, 167,
 168, 173
 აწყური 95, 174
 ახალქალაქი 96, 115, 169, 187
 ახტალა 113
- ბაგინეთი 45
 ბანა 85
 ბარალეთი 117, 118
 ბარდავი 120
 ბასიანი 20, 162
 ბეთანია 115, 116
 ბელაყონი 163
 ბიზანტია 18, 22, 24, 28, 40, 71, 107,
 143, 196, 213, 239
 ბირთვისი 17, 23
 ბირიტი 56
 ბიკვინტა 53
 ბოდოკლდე 23, 104
 ბოლნისი 113
 ბულგარეთი 40
- გავი 96, 104, 169, 171, 221
 განძა 16, 18, 21, 163, 221, 228
 გარდაბანი 118
 გარეჯა 112
 გეგუთი 166, 169
 გელათი 34, 40, 42, 57, 97, 112, 179,
 284
 გელაქუნი 172
 გიში 43, 64
 გლდანი 116
 გორი 117, 170, 187
 გოხნარი 15
 გრიგოლწმინდანი 24

- გულანშარო 258, 263, 264, 265, 266,
302, 309, 319, 320
გურია 156, 166
- ღარუბანი 120
დალესტანი 91
ღვინი 91, 120, 163, 195, 196, 216, 220
დასავლეთი საქართველო 167, 169
დიდგორი 56
დიდოეთი 234
დიდუბე 115, 116
დილომი 116
ღლივი 22
ღმანისი 187
- მგვიბტე 321
მგრისი 28, 90, 92
მრევენი 240
მრზინკა 78, 165
მრუშეთი 170
მრუში 63
- ვალაშკერტი 91
ვანანდი 94
ვანის ქვაბები 118
ვაშლოვანი 130
ვაპანი 118
- ზედაზენი 25, 56
ზორაკერტი 96, 221
- თბილისი 15, 17, 24, 54, 68, 113, 115,
116, 117, 119, 133, 144, 168, 169,
170, იხ. აგრეთვე ტფილისი
თბილისის საამირო 15
თელავი 115, 187
თმოგვი 96, 104, 156, 170, 173
თორი 171
თრიალეთი 10, 11; 12, 13, 14, 16, 49,
56, 62, 104, 136, 169, 170, 235
თუხარისი 64
თხაბაერდი 91
თხინვალი 116
- იბერია 93, 105, 107
იერუსალიმი 42
- იმერეთი 114, 181
ინგლისი 182, 248
ინდოეთი 263, 269, 295, 299, 300, 301,
302, 303, 309, 314, 315
იორი 216, 238
ირანი 93, 234
ისანი 115, 120, 140, 142
იტალია 197
- კაბენი 115
კაენი 96, 104, 156, 166, 169, 172
კაეწონი 96, 104, 169, 171, 172
კავკასია 103, 120, 230, 231
კამბეჩანი 77
კალმახის ციხე 95
კარი 91, 96, 117, 162, 220
კარნიფორი 162
კარნუქალაქი 78, 162, 165
კაცხი 97
კახეთი 19, 28, 39, 50, 62, 63, 86, 92,
93, 103, 105, 106, 114, 120, 167, 168,
171, 181, 238
კაფა 197
კელასური 92
კიევის რუსეთი 207
კლარჯეთი 22, 23, 78, 92, 93, 162.
კლდეკარი 10, 11, 14, 17, 20, 23, 56,
62, 113, 136
კოლხეთი 107
კონსტანტინოპოლი 23, 95
კორბოული 121
კოჭორი, კოჯორი 115, 116
კუხეთი 120
- ლაზიკა 92, 94
ლელომი 117
ლიზი 22, 53, 166
ლიხთიმერეთი 171, 172
ლიხთიქეთი 152, 172
ლორე 96, 104, 139, 142, 150, 162, 172,
176, 246
ლურჯი მონასტერი 115
- მანგლისის ხევი 15, 17
მესხეთი 28, 104, 181, 172, 181
მტკვარი 13, 14, 119, 216, 238

მულაზანზარო 256, 263, 306, 324
მუხრანი 56, 62
მცირე აზია 182
მცხეთა 120, 182

ნადარბაზევი 115, 116
ნატბეური 117
ნაჭარმაგვეი 42, 170, 172, 217
ნახიდური 64
ნიკორწმინდა 184, 191
ნიკოფსია 166

ოგსეთი 59, 79, იხ. აგრეთვე ოსეთი
ორბეთი 156, 166, 172
ორღორი 20
ორთაქალა 116
ოსეთი 56, 91, 164
ოსმალეთი 123, 240
ოქროს ურდო 197
ოძრხე 23, 104, 169, 217

პალაკაციო 162
პალესტინა 40

ჟალეთი 96, 103
ჟინეანი 96, 172, 187

რანი 54, 92, 93, 120, 223, 239
რაქა-იმერეთი 84
რაქა-თაკვერი 166
რახსი 163, 221
რკინის ჯვარი 169
რკონი 124
რუისი 21, 36, 57, 89
რუსთავი 96, 104, 118, 172, 181
რუსეთი 119, 197, 244

საბერძნეთი 11, 19, 21, 97, 182
საბურთალო 116
საეგრო 166
საზვერე (ზოვრეთი) 113
სამთავისი 229
სამოქალაქო 120, 166
სამშვილდე 12, 14, 24, 62, 63, 67, 117,
118, 131, 187
სამცხე 95, 171

სამპივი 174
სარკინე 118
სასირეთის ქალა 20
საქართველო 11, 12, 16, 22, 25, 28, 40,
42, 61, 62, 80, 81, 91, 93, 94, 96,
97, 100, 103, 105, 106, 107, 112, 113,
114, 131, 139, 145, 167, 168, 169,
175, 182, 184, 188, 196, 197, 200,
204, 206, 207, 226, 230, 231, 233,
234, 235, 236, 237, 238, 239, 241,
243, 244, 303, 311

სახხერე 121
სახატე 115, 116, 120
სვერი 113, 121
სივნიეთი 112
სირია 40, 196
სკანდე 113
სკვირეთი 15
სომხეთი 45, 56, 88, 91, 197
სომხითი 19, 44, 63, 93, 96, 142, 150,
156, 169, 170, 171, 172, 216, 223,
228, 232, 239, 246
სომხითის სამეფო 103
სპარსეთი 44, 182, 197
სპერი 93, 221
სულთა 22
სუნჯა 220
სუანეთი 166

ტაბახმელა 115, 116
ტანა 197
ტაო 93, 95, 171, 156
ტაო-კლარჯეთი 19, 152, 167, 228, 235
ტაოსკარი 104, 156
ტაშირი 12, 96
ტრაპიზონი 195, 196
ტფილისი 17, 18, 69, 158, 162, 167, 187,
243, იხ. აგრეთვე თბილისი

უზნარიანი 95, 174
უნაგირა 90
ურბნისი 36, 57
უფლისციხე 23, 95
უჯარმა 113

ფანასკერტი 104

- ფარცხისი 24, 116
ფხოეთი 234
- ჭავჭავაძე 24
ჭანდა 56
ჭართლი 13, 15, 16, 18, 19, 21, 22, 25,
43, 56, 62, 70, 88, 90, 92, 95, 105,
106, 120, 168, 170, 171, 181, 232,
235, 238, 246
ქართლ-კახეთი 167
ქაჩეთი 264, 265, 286, 292, 302, 303,
304, 312
ქვემო ქართლი 93, 167
ქვემო ჯინისი 136
ქვეშის ციხე 166
ქსანი 105, 190
ქუთაისი 90, 92, 113, 116, 120, 168,
187
ქურდვაპურის ხევი 169, 171
- ყაბალა 122
ყარსი 94, 122
ყუელი 23
ყურყუთა 116
- შავი ზღვა 19, 197
შავშეთი 22, 78, 85, 162
შამახია 56, 120, 122, 216, 217
შამბლუტი 113
შამქორი 187, 224, 228, 229
შარვანი, შირვანი 43, 44, 45, 54, 56,
92, 93, 103, 112, 114, 120, 156, 223,
228, 239, 240
შაქი 93, 112, 228, 239, 240
შაჰნაბადი 115, 116
შიდა ქართლი 167
- შინდისი 116
შიომღვიმე 25, 57, 60, 112, 114, 118,
121, 191, 284
შირიმი 15
შირაპანი 118
შულავერი 92
- ჩიხა 95
ჩორჩანის ციხე 95
- ციხისჯვარი 23, 169
ციხნისწყალი 90
- ძალისხევი 169
- წალკა 169
წახური 92
წედისი 113
- ხატაეთი 295, 306, 307
ხახული 85
ხინგრის წყალი 170, 171
ხოვლე 24, 203
ხონი 30, 90
ხორნაბუჯი 77, 175
ხუნანი 118
ხუფათი 19
- ჯავახეთი 19, 20, 22, 23, 104, 156, 169,
170, 171, 221
ჯაყის ციხე 95
- ჭავჭავაძე 116
ჭერეთი 39, 64, 92, 93, 105, 156, 167,
168, 171
ჭერეთ-კახეთი 15, 28, 43

პირთა სახელები

- აბაზაძე ივანე — იხ. ივანე აბაზაძე
აბაზაძე 143, 181
აბაზაძეები 145
აბაზაძე ხუთი ძმა 23, 24
აბაშიძე 104
აბულასანი 96, 104, 158, 219, 317, 318
- აბულეთი 56
აბულეთის ძე 30
აბუსარი 104
აბუხუასრო 92
ადარნასე ბაგრატიონი 12
ავაგი 112
ავალიშვილი 104

- ავთანდილ 69, 113, 175, 225, 227, 255,
 256, 258, 259, 264, 265, 266, 267,
 269, 270, 271, 273, 274, 276, 282,
 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289
 290, 291, 292, 293, 294, 297, 298,
 299, 300, 301, 302, 304, 305, 306,
 308, 309, 310, 311, 312, 313, 318,
 319, 321, 322, 323, 324, 325
- ალექსი (რომანოვი) 106
 ალექსი, ბერძენთა მეფის მამის ძმისწუ-
 ლი 159, 160
 ალექსანდრე მაკედონელი 43
 ალექსანდრე I 208
 ალექსანდრე II 208
 ალექსანდრე დიდი 85, 181
 ამანელის ძენი 133
 ამანელისძე 149, 155
 ამირმირან 77
 ამირმირმანი 68
 ანდრია მოციქული 174
 ანდრონიკე, ბიზანტიის იმპერატორი
 195
 ანტონი მწიგნობართუხუცესი, გლონის-
 თავისძე 67, 85, 131, 150, 151, 154,
 175, 229
 ანტონი ქუთათელი საღირისძე 139, 166,
 167
 არიშოანი 39, 63, 64, 140, 149, 155,
 156
 არიშოანები 228
 არჩილ მეფე 12, 50, 83, 84, 92, 127,
 203, 214
 არტაშეს 93
 ასათ გრიგოლის ძე 96, 155, 156, 163
 ასმათი 269, 273, 274, 275, 278, 279,
 281, 282, 291, 318
 ასპანისძე ზაქარია 85
 აფრიდონ მსახურთუხუცესი 67, 83, 84,
 85, 88, 96, 104, 107, 131, 135, 136,
 138, 151, 155, 160, 177, 178, 249, 250,
 251
 აქილევსი 226
 აღბულა (ათაბაგი) 73, 75
 აღსუნღული 54
- აშოტ კუროპალატი 12, 232
 ახალციხელები 221
- ბაგრატ III 10, 14, 28, 32, 37, 94, 95,
 106, 134, 145, 149, 172, 173, 179,
 204, 215, 223, 241
 ბაგრატ IV 10, 15, 18, 19, 20, 21, 22,
 23, 32, 95, 96, 103, 116, 117, 143,
 145, 156, 166, 194, 239, 241
 ბაგრატიონები 11, 14, 16
 ბაგრატიონი ბაგრატ 14
 ბაკურ ძაგანისძე 155
 ბარამ 63, 64,
 ბარამ ვარდანისძე 155
 ბასილი, ბიზანტიის იმპერატორი 15, 71,
 95
 ბასილი ეზოსმოდგარი 30, 85, 113, 154,
 156, 175, 211, 213, 216, 218, 219,
 221, 224, 225, 227, 229, 230, 234
 ბაღვაშები 14, 16, 17, 26, 95
 ბაღვაში 35, 53, 166, 181, 228, 215
 ბექა 75, 241
 ბერძენიშვილი ნ. 7
 ბეშქენ ჯაყელი 30
 ბიბილური 83
 ბოცო ჯაყელი 155, 162, 163, 164, 165,
 166, 169, 171, 199
 ბუბაქარ 228
- გაბრიელ დაფანჩული 107
 გამრეკელ კახის ძე თორელი 107, 151,
 162, 163, 170, 172, 317
 გვარამ აშოტის ძე 12
 გვირგვინიშვილი დ. 207, 208
 გიორგი I, 10, 15, 32, 95, 145, 241
 გიორგი II 24, 25, 26, 32, 47, 59, 63,
 64, 156, 241
 გიორგი III 45, 67, 69, 88, 106, 116,
 117, 120, 121, 131, 132, 134, 135,
 145, 151, 159, 162, 166, 172, 175,
 183, 179, 192, 204, 209, 210, 216,
 246, 247, 249, 262, 321
 გიორგი IV ლაშა 88, 162, 169, 178, 196,
 209, 210, 218, 220

გიორგი V ბრწყინვალე 105, 189, 190, 241
 გიორგი VIII 86
 გიორგი მერჩულე 180
 გიორგი მთაწმინდელი 70, 88, 89, 210
 გიორგი კონდიდელ-მწიგნობართუ-
 ცესი 26, 27, 56, 57, 58, 59, 62, 79,
 284, 285
 გიორგი რუსი 158, 160, 161, 163, 166,
 168, 170, 171, 172, 173, 229
 გლონისთავისძეები 234
 გორგასალი 119
 Гордлевский 317
 გრიგოლ ასათისძე 140, 156
 გრიგოლ ჰერეთის ერისთავი 175
 გრიგოლისძე 149
 გრიგოლისძენი 179
 გრიგოლის ძე ასამ 64
 გრიგოლის ძე შოთა 64
 გრიგოლ ხანძთელი 238
 გუზან ტაოსკარელი 77, 78, 100, 133,
 156, 162, 163, 164, 165, 166, 174,
 175, 199, 321
 დადიანი 104, 180, 317
 დადიანი ვარდან — იხ. ვარდან დადიანი
 დავარი 277, 278, 296, 304
 დავით IV აღმაშენებელი 10, 11 25, 26,
 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 37, 39, 40,
 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49—65, 69,
 70, 75, 76, 83, 88, 96, 97, 100, 103,
 106, 108, 113, 114, 117, 118,
 133, 143, 145, 149, 153, 156, 167,
 172, 173, 175, 179, 189, 190—192,
 194, 195, 197, 200, 201, 204, 209,
 210, 215, 216, 218, 223, 227, 233,
 235, 236, 241, 246, 247, 248, 249,
 250, 311
 დავით ბაგრატიის ძე 12
 დავით დემეტრეს ძე 145, 246
 დავით კურაპალატი 14, 34, 70, 95
 დავით სოსლანი 164, 166, 170, 224
 დავითის ისტორიკოსი 12, 26, 27, 31,
 41, 42, 46, 49, 55, 58, 61, 63, 64,
 88, 89, 132, 177, 178, 194, 200,
 210, 218, 223, 230

დემეტრე I — 119, 145, 192
 დემეტრე, ბაგრატ IV-ის ნახევარძმა
 19
 დეშა 120, 135, 136, 145, 166, 183, 184,
 247
 დონაური 83, 104
 დულარდუხტ 262, 299
 ერეკლე I — 208
 ერეკლე II — 86, 106, 110, 116, 121,
 209
 ვარდანი 104
 ვარდან სუნათა ერისთავი 24
 ვარდან დადიანი 131, 150, 151, 152,
 155, 163, 164, 166, 171, 172, 199
 ვარდანისძენი 133
 ვანანაძე ასათ 86
 ვახტანგი, დავით აღმაშენებლის ძე 58.
 ვახტანგ VI 182, 209
 ვახტანგ ხაჩენელი 175
 ვახუშტი 74, 90, 244
 Восторгов У. 82
 ზანდუკელი 83
 ზანჯან ზორაბაბელი 158, 220, 317
 ზარტიბის ძენი 173
 ზაქარია ასპანის ძე 139
 ზაქარია მხარგრძელი 96, 104, 150, 163,
 172, 175, 187, 217, 224, 227, 228,
 229, 231
 ზაქარია ვარამის ძე მხარგრძელი 169,
 171, 175
 ზაქარია ფანასკერტელი 174
 ზედგენიძე 197
 თამარ მეფე 30, 67, 71, 72, 79, 86, 101,
 108, 109, 115, 131, 132, 133, 137,
 138, 139, 140, 142, 145, 146, 147,
 150, 152, 153, 154, 155, 157, 158,
 159, 160, 161, 162, 163, 164,
 165, 166, 167, 169, 171, 172, 175,
 183, 187, 188, 192, 196, 200, 202,
 210, 211, 214, 215, 216, 217, 218.

219, 220, 224, 228, 232, 234, 245,
246, 249, 251

თაყაიდან თმოგველი 175

თევდორე კათალიკოზი 167, 217

თევდორე აბულეთის ძე 56, 62

თინათინ 266, 268, 269, 273, 276, 282,
287, 288, 289, 298, 309, 310

თორელები 135

თორელი 148, 170, 180, 199

თორღაისძენი 173

თუშანიშვილი 197

თუშანიანი 73

იესე ოსეს შვილი 75, 84, 178

ივანე აბაზასძე 16, 17, 95.

ივანე ათაბაგი (მხარგრძელი) — იხ. ივანე
მსახურთუხუცესი

ივანე ახალციხელი 175, 217

ივანე ვარდანისძე 169

ივანე ლიპარიტის ძე 22, 24, 63, 145

ივანე სარგისის ძე (მხარგრძელი) 170,
171, 175

ივანე მსახურთუხუცესი (მხარგრძელი)

148, 163, 175, 217, 224, 227, 228,
229, 231

ივანე ორბელი 56, 62

ივანე ყვარყვარე ჭაყელ-ციხისჭვარელი
166, 171

ინგოროყვა 3. 180

იოანე მარუშისძე 104

იოანე მწიგნობართუხუცესი 246

იოანე ხუცეს-მონაზონი 106

იოვანე კათალიკოზი 175

ისაკ ტოლოშელისძე 103

კაკაბაძე ს. 7, 141, 207, 208

კალმახელისძე 149

კალმახელნი 174

კახაბერი 155

კახაბერ ვარდანის ძე 150, 151, 152,
155, 156

კახაბერ, ძე ნიანიასი 63

კახაბერი, ერისთავი რაჭისა 133

კახაბერისძე 149

კახაბერისძეები 216, 234

კახა თორელი 202, 203, 317

კვირიკე კახთა მეფე 62

კონსტანტინე I 82

კონსტანტინე, ბიზანტიის იმპერატორი
16

კონსტანტინე კახა 202, 193

კონსტანტინე (იგივე გიორგი III) 68

კრავი ჭაყელი 174, 176

ლეონ I 92

ლეონ აფხაზთა ერისთავი 11, 12, 13-
ლიონიძე 84, 178

ლიპარიტ ბაღვაში 10, 11, 12, 13

ლიპარიტ რატის ძე 14, 15, 17, 18, 19,
20, 21, 22, 23, 24

ლიპარიტ ლიპარიტის ძე 15

ლიპარიტ ივანეს ძე 25, 58, 62 117,
285

ლეონტი მროველი 45, 93, 201, 210,
233

შაკალათია ს. 141

შაკოი 87

შალიჭუა 24, 63, 64

შარი ნ. 67, 82, 105

Mapp H. 82

შარიაში, ბაგრატი IV-ის დედა 20

შარუშიანი ზვიად 95

შარუშიანი 150, 151, 155

შარუშიანი, ჩუხჩარხი 151

შაყა 169, 171

შახატლის ძე 96, 199

შახატლისძენი 173

შელქისედეკ კათალიკოზი 247

შერჩულე 91

შესხია შ. 7, 141

შირი 12, 214

შირიანისძეები 180

შირშირან 228

შიქაელ შირიანის ძე მწიგნობართუხუცე-
სი, პატრიარქი 67, 131, 151, 154, 229

შოდისტოსი 58, 62

შოთო ტომას. 301

შოსე კალანჯატელი 116

შუჰამედ ხორეზშეჰაძი 196

მხარგრძელი 153, 169

მხარგრძელნი 93, 135, 148, 162, 186, 199, 221
 მხარგრძელი ვარამ 163
 მხარგრძელი ზაქარია — იხ. ზაქარია მხარგრძელი
 მხარგრძელი ივანე — იხ. ივანე მსახურთუხუცესი მხარგრძელი
 მხარგრძელი სარგის 162
 მხეიძე 114

ნესტანი 260, 261, 262, 264, 274, 276, 277, 278, 280, 281, 286, 292, 293, 296, 300, 304, 306, 308, 313, 315, 316
 ნიანია ქუაბულის ძე 24
 ნიკოლოზ 85
 ნიკოლოზ გულაბერისძე 229
 ნურადინ 312

ოთალოდ შარვაშისძე 155
 ორბელი 30, 178
 ორბელნი 135, 145, 180, 246, 247
 ორბელი სუმბატ ლიპარიტის ძე 96
 ორბელიანი საბა 51
 ოსეშვილი — იხ. იესე ოსეს შვილი

პაბიაშვილი 121

ჟორდანია თ. 25, 57, 284

რამაზი 295, 307, 318
 რატი ბაღვაში, ლიპარიტის პაპა 16
 რატი ლიპარიტის ძე 13, 14, 34, 58, 62, 146
 რატი სურამელი 96, 155
 როსტომ მეფე 110, 208
 როსტევეანი 113, 255, 268, 269, 270, 273, 283, 288, 293, 298, 299, 300, 301, 302, 305, 310, 319
 როშაქ 85, 263, 264, 286, 303
 როკიკაშვილი 104
 რუსთაველი შოთა 69, 82, 88, 89, 113, 202, 237, 253, 254, 301, 306, 310
 რუსუდან მეფე 148, 172, 218

რუსუდან თამარის მამიდა 67, 164, 219, 220
 რუქნადინი 217

სააკაძე 84, 178, 197, 317
 საღუნე 178
 სამძივარი 145, 146, 147, 174, 175
 სამძივარი არსენ 147
 სარაჯიშვილი დ. 244
 სარგის მხარგრძელი 150, 156
 სარგის ვარამის ძე მხარგრძელი 170, 173
 სარგის თმოგველი 163
 საიბდანი 310
 საურმაგ 83, 84
 საღირ კოლონცელის ძე 96, 155
 საღირ მახატლის ძე 77, 175
 საღირისძე 149
 საღირისძენი 133
 საჰაკ ამირა 67
 სარაჯიშვილი დ. 244
 სერაპიონ ზარზმელი 193
 სეიმონ ბედიელ-ალავერდელი 60
 სეიმონ ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესი 56
 სიღამონიძე 83
 სიხარულიძე იური 207, 208
 Скабаланович 107
 სოგრატი 255, 275, 299, 305, 310
 სოსელია გ. 7, 88, 89, 204, 206, 207, 209
 სულა კალმახელი 22, 23, 104
 სულა ჭაყელი 166
 სუმბატ დავითის ძე 61, 143, 201
 სურამელები 180
 სურხავი 261, 280, 286, 302, 303, 319, 320

ტალახაძე ი. 208, 209
 ტარიელი 175, 225, 227, 262, 265—269, 273, 274—282, 286—292, 294, 295, 296, 299, 300, 302, 304—307, 310—315, 318, 319, 324, 325
 ტატიშვილი 83
 ტბელი 149

ტბელები 181, 235

ტელემაკ 87

ტოლოშელიძე ისაკ 96

უგრელიძე ნ. 117

უსამი 323

უსენი 113, 258, 316, 320

ფადლონი, განძის ამირა 16, 24

ფალავანი 77

ფარსადანი 215, 291, 295, 296, 299, 300,
302, 306, 307, 308, 310

ფატმანი 113, 258, 259, 260, 264, 265,
266, 286, 293, 311, 313, 315, 320

ფეროზი 12

ფიცხელაური 83

ფრიდონი 255, 256, 257, 258, 265, 266,
272, 276, 277, 292, 293, 294, 302,
304, 305, 306, 311, 314, 315,
318, 323, 324

ჭავთარ ბარამის ძე 63, 64

ჭვებულისძენი 145

ღუღუშაური 83

ყუხჩიშვილი ს. 180

ყორღანაშვილი 197

ყუბასარ ამირსპასალარი 67, 69, 84, 85,
88, 96, 104, 107, 120, 131, 135, 138,
139, 149, 151, 160, 177, 178, 249,
284

ყუთლუ-არსლანი 32, 67, 78, 82, 96,
101, 104, 120, 131, 132, 135, 138,
140, 141, 142, 144, 147, 148, 150,
152, 155, 157, 161, 165, 167, 174,
176, 177—184, 186, 187, 200, 201,
204, 213, 215, 219, 231, 248, 318

შალვა ახალციხელი 175, 217

შადინი 317

შანიძე აკ. 166, 253

შანშა მხარგრძელი 175

შაჰნავაზი 232

შერმადინი 69, 85, 135, 255, 269, 270,
271, 273, 274, 276, 283, 284—286,
289, 290, 291, 294, 297, 307, 308

შნორჰეორი 317

შოთა, ჟინვანის მფლობელი 69

შოთა რუსთაველი — იხ. რუსთაველი
შოთა

ჩერქეზი 104

ჩოფიაშვილი 83

ციციშვილი 317

ციციშვილები 104

ცქირი 67

ძაგან აბულეთის ძე 145

ძაგან, ზედაზნის ერისთავი 26, 58, 62

ძამელები 181

ძინიელნი 174

წირქულელნი 173

კაკეკეაძე 83, 104

კაშნაგირი 258, 293

კიაბერი, მეჩინიბეთუხუცესი 67, 131,
135, 148, 151, 153, 158, 170, 172,
175, 199, 217, 229

კიაბერისძე 149

კიაბერისძენი 135, 173

ხვარაზშა 279, 286, 294

ხუაშაგი ცოქალი 145, 146

ხურსი 15

ჯაბა 87

ჯაფახიშვილი ი. 7, 9, 42, 51, 52, 75, 80,
137, 141, 188, 198, 199, 200, 201,
202

ჯანაშია ს. 75, 104, 176, 245

ჯაფარ, თბილისის ამირა 17, 19

ჯაყელები 188, 317

ჯაყელი ბეშქენ 64

ჯაყელი კრავაი 145, 146

ჯიბლო 116

ჯიქური 84, 178

ჯუანშერი 45, 51, 92, 179, 182, 204

შინაარსი

რედაქციის ავტორი	5
შესავალი	7
თავი I. მეფისა და დიდგვარიანთა ბრძოლის ისტორია	10
§ 1. მეფისა და დიდგვარიანთა ბრძოლა, ბაგრატ III, გიორგი I-ისა და ბაგრატ IV-ის ხანაში	10
§ 2. დავითის ხანა	25
თავი II. სოციალური ურთიერთობა	66
§ 1. უფალი, მონა	66
§ 2. „ერი“, „ერის“ გადაქცევა „მოლაშქრედ“	70
§ 3. პატრონჟიმობა, ბატონჯიმობა	75
§ 4. ზრდილობა, ვაზრდილობა	82
თავი III. პოლიტიკური წყობა	90
§ 1. საქართველოს გაერთიანების საკითხები	90
§ 2. ქართული ფეოდალური სახელმწიფოს ევოლუციის საფეხურები	105
§ 3. დარბაზი, დარბაზის ერი	109
თავი IV. ეკონომიკა	112
§ 1. სახელმწიფო შემოსავალი	112
§ 2. მოსახლეობის ეკონომიური კატეგორიები	115
§ 3. ქალაქები, სასახლეები	115
§ 4. ბაჟები	121
§ 5. გადასახადების აკრეფის საკითხი	123
§ 6. სოფელი	124
§ 7. ეკონომიკა და პოლიტიკური წყობილების ფორმა	125
თავი V. შინაკლასობრივი ბრძოლა საქართველოში XII-ს. 80-იან წლებში	131
§ 1. თამარის ხელმეორედ კურთხევა	131
§ 2. ძირძველ აზნაურთა გალაშქრება სამეფო კარზე „უგვართა“ და „უნანოთა“ წინააღმდეგ	134
§ 3. ყუთლუ-არსლანის დასის (კარავისელთა) გამოსვლა	140
§ 4. თამარის ისტორიკოსთა დამოკიდებულება ყუთლუ-არსლანის დასის გამოსვლისადმი	157

§ 5. დიდგვარიანთა აჯანყება ვიორგი რუსის გასამეფებლად	176
~~§ 6. ყუთლუ-არსლანის გამოსვლა როგორც დაკვირგვინება დიდგვარიანთა ორსაუკუნოვანი ბრძოლისა ცენტრალურ ხელისუფლებასთან~~	198
~~§ 7. ყუთლუ-არსლანის გამოსვლა და ფეოდალური საქართველოს პერიოდიზაციის საკითხები~~	211
თ ა ვ ი VI. თამარის ეპოქა ბასილი ეზოსმოძღვრის მიხედვით	234
თ ა ვ ი VII. საქართველო თამარის შემდგომ ხანაში	234
§ 1. სამეფო კარი. ცვლილებები სოციალურ წყობაში	237
§ 2. საქართველოს კულტურის დაცემა	238
§ 3. მომთაბარეთა შემოტევის შედეგები XIII—XV სს.	
თ ა ვ ი VIII.	
[დ ა მ ა ტ ე ბ ა]	
I. საქართველოს ისტორიის პერიოდიზაციის შესახებ	253
II. ვეფხისტყაოსანი როგორც საისტორიო წყარო	254
1. სოციალური ტერმინები ვეფხისტყაოსანში	301
2. სახელმწიფოთა ტიპები ვეფხისტყაოსანში	304
3. საკურკლე, დავლა, ალაფი	311
4. ვეფხისტყაოსანი ფეოდალის სიმდიდრის შესახებ	315
5. ვეფხისტყაოსანი ქალაქებისა და ვაჭრობის შესახებ	
შ ე მ ო კ ლ ე ბ ა თ ა ა ხ ს ნ ა	326
ს ა ძ ი ე ბ ლ ე ბ ი	327

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

*

რედაქტორი მ. ბერძენიშვილი
გამომცემლობის რედაქტორი დ. ბაქრაძე
ტექრედაქტორი ლ. ჯვებენავა
მხატვარი გ. ნადირაძე
კორექტორი ლ. აბუანდაძე

გადაეცა წარმოებას 8.5.1974; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 15.10.1974;
ქალაქის ზომა $60 \times 90 \frac{1}{16}$; ქალაქი № 2; ნაბეჭდი თაბახი
21.0; საარტიცხო-საგამომცემლო თაბახი 17.11;

უე 08609; ტირაჟი 2500; შეკვეთა № 1393;

ფასი 1 მან. 86 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19;
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Тип. АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

Николай Александрович Бердзенишвили

ВОПРОСЫ ИСТОРИИ ГРУЗИИ

книга VII

